LEVON PANOS DABAĞYAN

TÜRKİYE ERMENİLERİ TARİHİ

5. Baskı

IQ ARAŞTIRMA İNCELEME

IQ
KÜLTÜR-SANAT YAYINCILIK

TÜRKİYE ERMENİLERİ TARİHİ

Levon Panos DABAĞYAN

5. Baskı

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 71
Araştırma-İnceleme Dizisi: 45
Levon Panos DABAĞYAN
TÜRKİYE ERMENİLERİ TARİHİ

Kitabın tüm yayın hakları IQ Kültür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi'ne aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

I. Baskı: Ağustos / 2003 / İstanbul
II. Baskı: Ekim / 2004 / İstanbul
III. Baskı: Kasım / 2005 / İstanbul
IV. Baskı: Aralık / 2005 / İstanbul
V. Baskı: Şubat / 2006 / İstanbul
ISBN: 975 -6618-67-1

Genel Yayın Yönetmeni: Adem Sarıgöl
Editör: Deniz Saraç
Dizgi-Mizanpaj: Zehra Ünverdi
Kapak Tasarım: Yunus Karaaslan
Montaj: Bülent Birkan
Halkla İlişkiler ve Dağıtım Sorumlusu: Onur Yüceel
Baskı-Cilt: Kilim Matbaası
Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi 12/204
Topkapı / İstanbul Tel: 0212 612 95 59

Copyright © 2006, IQ Kültür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi
Copyright © 2006, Levon Panos DABAĞYAN

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK, toplumu "Bilgi Işığında Aydınlanmaya" çağırıyor. Amaç satışları ya da kârı arttırmak değil, yalnızca topluma faydalı olmak.

GENEL DAĞITIM
www. iqkultursanat. com
e-mail: info@iqkultursanat. com

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK ve ULUSLARARASI TANITIM HİZMETLERİ TİC. LTD. ŞTİ.
Ticarethane Sokak, Fetih Han
No. 33/48 34110 Cağaloğlu - İstanbul Tel: 0212 520 91 12
Belgegeçer: 0212 520 91 12

ÖN SÖZ

1996, 1998 yılları arasında iki meşhur Ermeni Cemaati mensubu "Yayınevi" tarafından neşredilmek istenmeyen ve eserimi basmaktan sarfınazar ederek vaz geçen birincisi ki; takriben bir asırlık Yayıncı ve kitapçı olarak şöhret yapmış bir müessesedir: (Avukatlarımız incelediler ve şimdilik neşirini sakıncalı buldular) diyerek, takriben üç ay elinde tuttuğu eserimi koltuğumun altına şıkıştırmıştı...

— Biz, Levon Panos DABAĞYAN'ın eseri altun etse dahi asla basmayız!

— Biliyor musunuz? bazan Ermeni doğduğuma üzülüyorum ama, ne yaparsınız ki, bu bizlerin elinde olan bir şey değil!..

İkincisine ise, hiç mi hiç cevap verme zahmetine daha katlanmamıştım! ÇÜNKÜ, DEĞERİ HİÇ Dİ!!!!

Ne var ki, Hz. Allah (C. C.) uğursuzların değil, doğru ve hak yolunda olanların saflarındadır ve bu elelebete de böyle olacaktır!..

Nitekim, hak yerini buldu ve (2003 yılında) idealist Yayıncı Adem SARIGÖL Bey, ard arda üç eserimi birden bastı: (OSMANLI'da ŞER HAREKETLERİ ve ABDÜLHAMİD HAN ile (PAYLAŞILAMAYAN BELDE KONSTANTİNİYYE ve TÜRKİYE-ERMENİLERİ TARİHİ). Yani, her iki zavallı Yayıncının basiretsizliğini, idealist bir Türk Yayıncısı bir kenara itmiş ve benim eserlerimi basabilme cesaretini gösterebilmişti. Cesaretini diyorum zi-

ra, benim eserlerimi basabilmek gerçekten risklidir!.. Niçin böyledir? Böyledir çünkü, Türkiye'nin ezeli ve edebi düşmanları, "Türk ve Ermeni Meselesi'nin düzelmesini hiç bir zaman istemezler. Zira, "Ermeni Problemi" onların Türkiye'ye karşı kullandıkları başlıca silâhtır!..

Evet böyledir ve mezkûr silâhın işe yaramaz hale gelmesi ise onların iğrenç emellerinin meydana getirdiği "entrikalar çanının varlığına son verir, merkezine ot tıkıyarak; tiksindirici seslerini gırtlaklarına hapseder!..

İşte bu sebeple benim ve benim gibi idealistlerin eserlerinin yayınlanması hiç bir zaman istenmez. Ancak, yukarıda da açıkca belirttiğim gibi: (Güneş balçıkla sıvanamaz ve doğru olan ne ise, Hakkın eşsiz inayetiyle yerini bulur!..)

Sözü uzatmaya lüzum yoktur! Onların, yani Cemaat içinde bulunan iblislerin tüm çaba ve gayretlerine rağmen, elinizde bulunan nâçiz eserim, çok şükür (ÜÇÜNCÜ BASKISINI) yapmış durumdadır. Hem de diğer eserlerimle birlikte. Çünkü, onlar da üçüncü baskıya erişebilmiş durumdadırlar. Cenab-ı Hakka sonsuz şükürler olsun.

Bütün çabaları ne idi?.. Ermeni Cemaati gerçekler hakkında bilgi sahibi olmasın!.. Niçin? Niçini basit: Bu uğursuz meseleden "rant sağlayanlar" var da ondan. Ne acıdır ki, bu iğrenç entrika içinde bazı "Müslüman Türkler" de yer almakta ve bu iblislerin ekmeklerine istiyerek ve istemiyerek yağ sürmektedirler!..

Ancak, açıkca yazıyor ve açıkca sesleniyorum:

— Sizler her ne melanetlik yaparsanız yapın. Umurumda dahi değildir. Çünkü nâziç eserlerim ve "ÖNCE-VATAN GAZETESİNDE" neşredilen nâçiz makalelerim: "Kanada'da, ABD'de İngiltere'de, Fransa'da ve hatta Ermenistan'da okunmakta ve bendenizi teşfik eden mektuplar almaktayım.

Utanmaz zavallılar! Evime adam gönderdiniz ve beni "Cemaat dışına itilmekle" tehdit ettiler. Keza, bazı Müslüman Türkler tarafından da başka şekilde tehdit edildim:

— Sen, Türk Milletini kandırıyorsun! Sen aslında Türk düşmanısın! Sesini kes ve yerine otur. Biz Ermenileri sevmeyiz! Onlar bizim düşmanlarımızdır! Biz onlara güvenmeyiz, onlardan korkarız!

Evet, bu mehalde telefonlar aldım ve cevabım şu oldu:

(Ulan sen nasıl Türksün? Türk korkar mı:) Ve tabii ki, daha bir çoguna gerekli cevapları verdim.....

Evime gelen Cemaat mensuplarına gelince. Onlara verdiğim cevapları da aynen geçiriyorum ki, başkalarının kulaklarına da küpe olsun:

— Benim Ermeniliğim, ne mensubu bulunduğum Cemaatle isbatlanır ve ne de Vaftiz kağıtlarımla. Benim Ermeniliğim; anamdan, babamdan aldığım kanla isbatlanır ki, bu hususta hemen hiç bir şüphem yoktur. Benim aslında saygı duyduğum Cemaatimden koptuğum yıllar olmuş ve (1980'lerden) itibaren yalnızlığa itilmiş ve de bin bir çile içinde günümüz kadar mucizevi şekilde gelebilmiş bir mücahit Yazarım!

Beni isteyen beğenir. İstemiyen de beğenmez. Ve zaten herkes, herkesi beğenmeye de mecbur değildir!..

Büyük Devlet diye geçinen bir takım Emperyalist Devletlere karşı açıkça savaş açtım ve bu savaşta galip gelecek olan muhakkak ki, ben ve benim gibiler olacaktır! Evime, gelen o basireti bağlı zavallı Ermeni ki en ziyade (30 yıllık arkadaşım) olmasından dolayı üzülmekteyim Bana şöyle demişti:

— Şen bir kişisin ve senin karşısında koca bir Cemaat var! Sen onlarla nasıl baş edeceksin. Sesini kes ve yerine otur!

Kendilerine şu cevabı vermiştim:

— Şayet hiç bir değerim olmasaydı, şu an sen burada olmazdın!..

Bir ikinci dedikodu da şöyle olmuş ve olmaktadır ki, bu meseleyi de temelden halletmek daha doğrusu etmemiz elzemdir. Şöyle ki;

1- Adem SARIGÖL'den gayrısı, Levon Panos DABAĞYAN'ın kitaplarını basmamaktadır ki, Levon sırf IQ Kültür Sanat Yayıncılıkta kitaplarını bastırabilmektedir.

2- Levon Panos DABAĞYAN ve Adem SARIGÖL bozuşmuşlar. Artık birlikte olmuyacaklar. Levon Başka bir Yayınev ile anlaşmış vs.

Meselenin aslı ise aynen şudur:

İdealist ve Milliyetçi, yakınen görüştüğüm bir değerli dostum, bir değerli kardeşim olan ve yayıncılığa karar veren sayın Suat KARADAĞ biraderimin Yayınevi kuracağını öğrenince; "Çorba'da tuz misali" Suat Bey'in Yayınevinde de eser neşretmeye karar verdim ve böylece; (ÇİZGİ ÖTESİ YAYINCILIK)'da da nasipse eserlerim neşredilecek ve bundan böyle her iki yayınevinde de naçiz kitaplarım yer alacaklar.

Durum bundan ibarettir ve sayın Adem SARIGÖL ile herhangi bir şekilde ne bozuşma ve ne de ayrılık söz konusu olmuş değildir ve zaten olamaz da. Çünkü, biz sadece "Yayıncı ve Yazar" ilişkişi ile yekdiğerimez bağlı değiliz. İdeal edindikleri yolda, birlikte yürüyen kültür mücahitlerindeniz.

Değerli okuyucularım; Yeni, yeni baskılarda, yeni, yeni eserlerin neşirlerinde buluşabilmek ümiti ile saygı ve sevgilerimi sunarım efendim

Levon Panos DABAĞYAN

"Araştırmacı-Yazar"

Yeşilköy/İstanbul, Kasım-2005

İçindekiler

Eseri Tanıtım Yazısı..... 10
Hz. Muhammed'in Ermeniler ile Alâkalı Fermanı..... 19
Bölümü Tanıtım..... 21

BÖLÜM I.
Ermeni Tarihi'nin Menşei ve Mitolojisi..... 24
Pakraduniler'in Menşei ve Doğuşu..... 46

BÖLÜM II.
Kars Kralı Kakik II.nin Hükümdar Oluşu..... 49
Ani-Beldesi'nin Müdafaası..... 52
Ani-Beldesi'nin İşgali Vak'ası..... 53

BÖLÜM III.
Sultan Alp-Arslan ve Ermeniler..... 57
Kral Kakik II.nin Katledilme Vak'ası..... 59
Bizans'ın Ermeni Katliamı..... 59
İmparator Romanos Diogenes IV. ve Sivas Ermenileri..... 60

BÖLÜM IV.
Hıristiyanlıktan Önceki Ermeniler..... 62

BÖLÜM V.
Ermeni Kilisesi'nin Doğuşu ve Ermeniler'in (Gregoryanlık) Meselesi... 65
Dini Merkez ve Gregoryanlık..... 66
Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin Tesis Edilişi..... 69
Başlangıçtan Günümüze: Türkiye Ermenileri Patrikleri Kronolojisi..... 74
Patrik Ormanyan'ın Biyografisi..... 85
Kevork Arslanyan Baş-Yebisgobos'un Biyografisi..... 90
Başlangıçtan Günümüze, Umum Ermeniler Gatoğigosları..... 96
Antilyas Gatoğigosluğu..... 111
Kudüs-Ermeni Patrikliği ve Aziz-Hagopah Manastırı Vak'ası..... 113
Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin Özet Tarihçesi..... 122

BÖLÜM VI.

Türkiye Ermenilerine Ait, İstanbul Kiliseleri..... 125
Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin, Samatyakapu'da Olduğu Dönemin Patrikleri..... 134
Kiliseler Bölümünün Devamı ve Taşra Kiliseleri.....239
Kilise Koroları..... 243
Günümüzde Mevcut Olmayan, İstanbul-Ermeni Kiliseleri..... 255
İstanbul'daki, Ermeni-Katolik Kiliseleri..... 271
İstanbul'daki, Ermeni-Katolik Kabristani..... 276
İstanbul'daki, Ermeni-Protestan Kiliseleri..... 278
İstanbul'daki, Ermeni Kabristanları..... 285
İstanbul'daki, Ermeni Hastahaneleri..... 303
İstanbul'daki, Ermeni Mektepleri.....313
İstanbul'daki, Ermeni Mektebi Dernekleri..... 358
İstanbul'daki, Ermeni Spor Kuruluşları.....363
İstanbul'daki, Ermeni Matbaacılığı ve Basını..... 364
Neşriyatı Devam Eden Gazete ve Dergiler..... 380
Patrikler İle İlgili Ek Bölüm.....386

Amiralar..... 405
Amiralar Amirası Bezciyan Amira..... 408
Ermeni-Katolikler'in Kadim Tarihi ve Türk Ermenileri'nin Bölünme Vak'ası..... 453
Lusinyan Hanedanı ve Katoliklik..... 457
Vatikan Nedir, Ne Değildir!..... 462
Bizans'ın Fethinden Sonra, Ermeniler'in Tekrar Türkiye'ye Dönüşleri ve Katoliklik Cereyanları..... 464
Fatih Sultan II. Mehmed Hân'ın, Yakın Bendelerinden, "Bursalı-Hovagim Yebisgobos"..... 466
Gizli Ermeni-Katolikleri'nin Durumu!..... 470
Ermeni-Katolikleri'nin Kışkırtılma Hareketinin, Tarihi Gelişimi!..... 473
Mığitar Appahayr ve Mığitarist Hareket.....474
Terenig Yebisgobos ve Kardinal Ağacanyan Mücadelesi..... 479
Düz Çelebi Ailesi'nin Trajik Sonu ve Vak'anın Hakiki Çehresi..... 483
Düzyan Çelebi Biraderlerin İdam Edilmeleri ve İstanbul'da "Kolera" Vak'ası..... 488

"Demir Maskeli Adam" Lâkabı ile Anılan, Tokatlı Avedik Baş-Yebisgobos "Patrik" 495
Kolejliler ve Apayaganlar Ekolleri 503
Türkiye Ermeni Cemaati Tarihine "Kanlı Pazar" Kaydıyla Geçmiş Olan: "Ermeni Patrikhanesi Önü Nümayişi" 512
İdam ve Sürgün Vak'aları: (1820) 518
Ermeni-Katolikleri ile Son Birleşme Teşebbüsü 524
İran Şahı'na İhanet Meselesi ve "Nerses Diye Biri" Olarak Zikredilen Şahsın Asıl Kimliği 531
Ahılkelek Kaleleri Müdafaası: (1828) 533
Osmanlı ve Ermeni-Katolikleri 536
Katolik-Kolejliler'in Sürgünü: (1827) 538
Ermeni-Katolik Büyük Patrikliği: "Kuruluş Hikâyesi ve Durumu" 542
Günümüz Türkiyesi'nde Faal Olan, Ermeni-Katolik Dini Makamı 546
Böl ve Parçala Hareketi'nin Tamamlanışı ve Sonrası! 547
Ruslar'ın Ezeli Düşman Gördükleri, Osmanlı-Ermenisi "AMİRA"lar 548
Ermeni Milleti Nizamnâmesi'nin Zuhuru! 552
Mıgırdiç Baş-Yebisgobos Ğırimyan Patrik ve Taşra Meselesi ile Amiralar Problemi! 557
Ermeni Ortodoksları Meselesi ve Amiralar 561
Amiralar'ın Özet Biyografileri 565
Balyanlar: "Biyografileri ve Eserleri" 613
Çok Yönlü Bir Osmanlı Ailesi: "Dadyanlar" "Özet Biyografileri ve Eserleri" 653
Artin Paşa Dadyan-"Hizmetleri ve Biyografisi" 743
Kuyumculuk Sanatı'nın Duayenleri: "Düzoğulları veya Düzyanlar" 765

ESERİ TANITIM

Kadim tarihinden günümüze; (Türkiye Ermenileri ve Türk-Ermeni münasebetlerini mufassal ve muvassak olarak meydana koyan herhangi bir toplu eser mevcut değildir.) Gerçi, Türk Ermenileri'nin muhtelif sahalardaki hizmetlerinde bahseden kitaplar vardır. Keza, "Kömürciyan" ve "İnciciyan"ların meşhur (İstanbul tarihleri) ile benzeri kitaplarda, Türk Ermenileri'nin mazisi ve yaşantıları hakkında muhtelif bilgiler bulunabilir ve zaten vardır.

Ancak, Türkiye Ermenileri'nin kadim tarihinden günümüze her yönleriyle tanıtılabilmesi açısından yeterli değillerdir. Çünkü, hemen her kitap bir başka konuyu aksettirdiğinden, Türkiye Ermenileri'ni bir bütün olarak tanıtabilmekten yoksundurlar.

Keza: "Ermeni isyanı", "Ermeni Komitacıları" ile alâkalı olanlar da konunun dışında kalır. Zira; (Siyasî görüş paralelinde yazılmış olduğundan) tarafsız olamaz.

Halbuki ister Türk, ister Ermeni. Her iki cenahın da yeni nesilleri: (Bilhassa son seneler içinde devamlı gündemde tutulmaya çalışılan "Ermeniler" hakkında gayet sarih ve sıhhatli bilgi edinmek mecburiyetindedirler.) Zira, Türkiye üzerinde oynanan birtakım oyunlarda, Ermeni adı bazı sorumsuz entrikacılara her zamanki gibi cazip gelmekte ve en sorumsuz, en vicdansız şekilde Ermenileri lekelemeye çalışmaktadırlar...

Bu duruma göre, özellikle Türk Ermenileri hakkında sıhhatli bilgi edinilmesi, sadece her iki cenahın değil. Aynı zamanda (Türk Milli Menfaatleri) icabıdır ve kesinlikle elzemdir.

Bilhassa dikkatlere çektiğimiz faktörden de anlaşılacağı gibi, Türk Ermenileri'nin kendi geçmişleri, Ataları ve Türk-Ermeni müşterek hayatı hakkında sarih bilgiye sahip olmaları şarttır. Çünkü, tarih boyunca Türk Ermenileri'nin başına her ne gelmiş

ise, hep bilinçsizlik ve cehâlet sebebiyle gelmiş. Yeterli bilgiye sahip olmayışından, felâketten felâkete sürüklenip durmuştur...

Görülüyor ki, kadim tarihi ile birlikte, bin yılı aşkın "Türk-Ermeni" müşterek hayatı içinde, Atalarının verdikleri hizmetleri ve birtakım Devletlerin Türk-Ermeni Cemaatini ne yaman iğrençliklerle "Bölüp, Parçalayarak" felâketlere sürüklediğini kesin şekilde öğrenmelidir.

Yukarıda kayda geçtiğimiz bütün bu hususlar dikkate alınarak, (ANSIKLOPEDIK REHBER) mahiyet arz eden bir kitap meydana getirmeyi: (Vatanımız Türkiye'nin Millî Menfaatleri ile mensubu bulunduğumuz Ermeni cemaatinin bütünlüğünü koruyabilmek açısından faydalı görerek, nâçiz bir hizmet bildik ve böylece mezkûr eser meydana gelmiş oldu.

Kitap yazılırken, Türk Ermenileri hemen her yönleriyle ele alındığı için Ermeniler'in çoğunluk teşkil ettikleri bazı meşhur semtler, A'dan Z'ye külyen ele alınmış; semtlerin ve semt sakinlerininn tanıtımı mufassal şekilde sunulmuştur.

Din mevzuuna gelince: "Patrikler"in ve "Kiliseler"in tanıtımı dışında kalanları cüzi bir tanıtımla özet geçtik. Zira, bizim mevzumuzun ve selâhiyetimizin dışında olan bahislere temas etmemeye bilhassa özen gösterdik.

Patrikler secerelerinde hemen hepsine (Patrik) ünvanı ile kayıt düştük. Ancak, Ermeni Patrikhanesi organı (ŞOĞAGAT)adlı mecmuada: (Kanuni Sultan Süleyman devrinden evvel, Ermeni dini büyüklerinin ne ad ile şereflendirildiklerinin bilinmediği?) yazılıdır. Dolayısıyla da mevzubahis kaydı da ayrıca sunduk.[1]

Türkiye Ermenileri hakkında her hususta sarih ve mufassa bilgi edinmek isteyen: (Araştırmacılar, okullar dahil, resmi kuruluşlar ve bilhassa Ermeniler'in yeni nesillerinin müracaat edebile-

1- Bakınız: (ŞOĞAGAT) sayfa 7 sayı 2, tarih: Temmuz-Aralık 1962-İstanbul "Türkiye-Ermenileri Patrikhânesi organı"-"Ermenice"

cekleri, "Ansiklopedik Rehber" mahiyetindeki mezkûr kitap.) Tek başvuru kaynağı olmamakla birlikte kendi sahasında ilk eserdir diyebiliriz.

Zira, yukarıdaki satırlarda da arz edildiği gibi: (Türkiye Ermenileri bahsinde, hemen her konuyu bünyesinde toplayabilmiş ilk ve tek kitap olduğunu) iftiharla söyleyebiliriz.

Ferdi inanç ve düşünceye asla yer verilmemiş, şahıs biyografileri ve muhtelif vak'alar hakkındaki kayıtlar en ciddi kaynaklardan titizlikle seçilerek alınmış ve bitaraf bir göz ile yapılan incelemeden sonra, okuyucuya sunulmuştur.

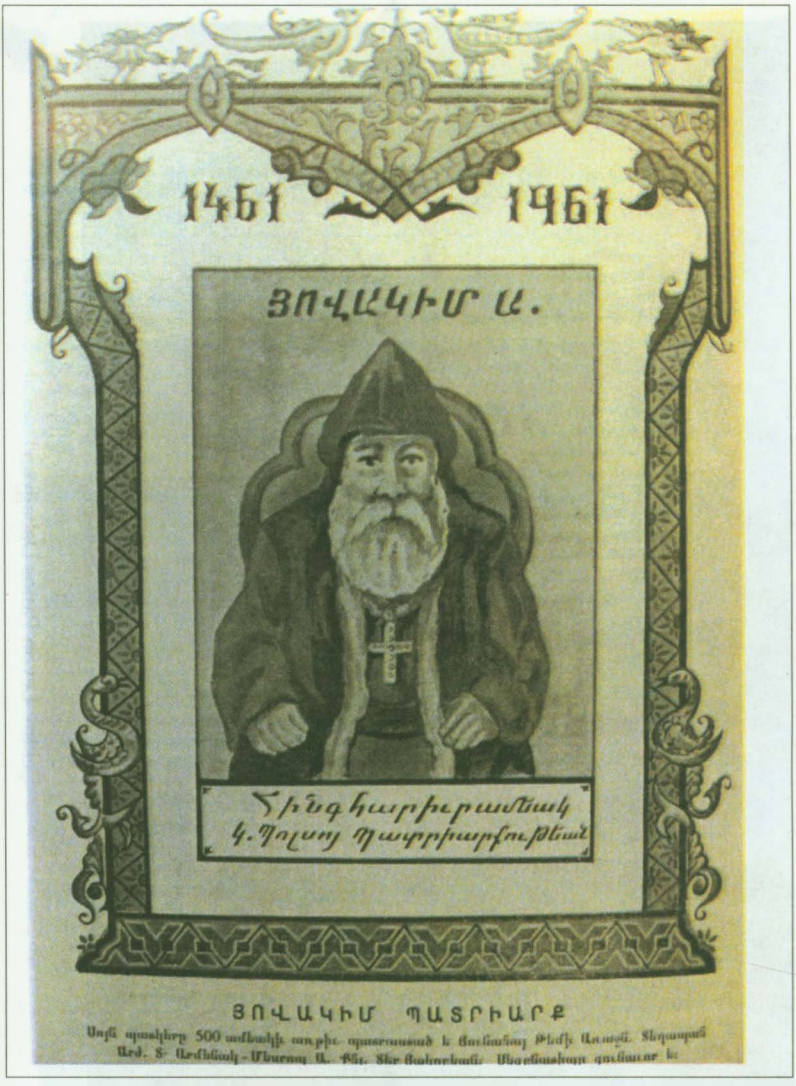
Levon Panos DABAĞYAN
(Araştırmacı-Yazar)
Yeşilköy-İstanbul

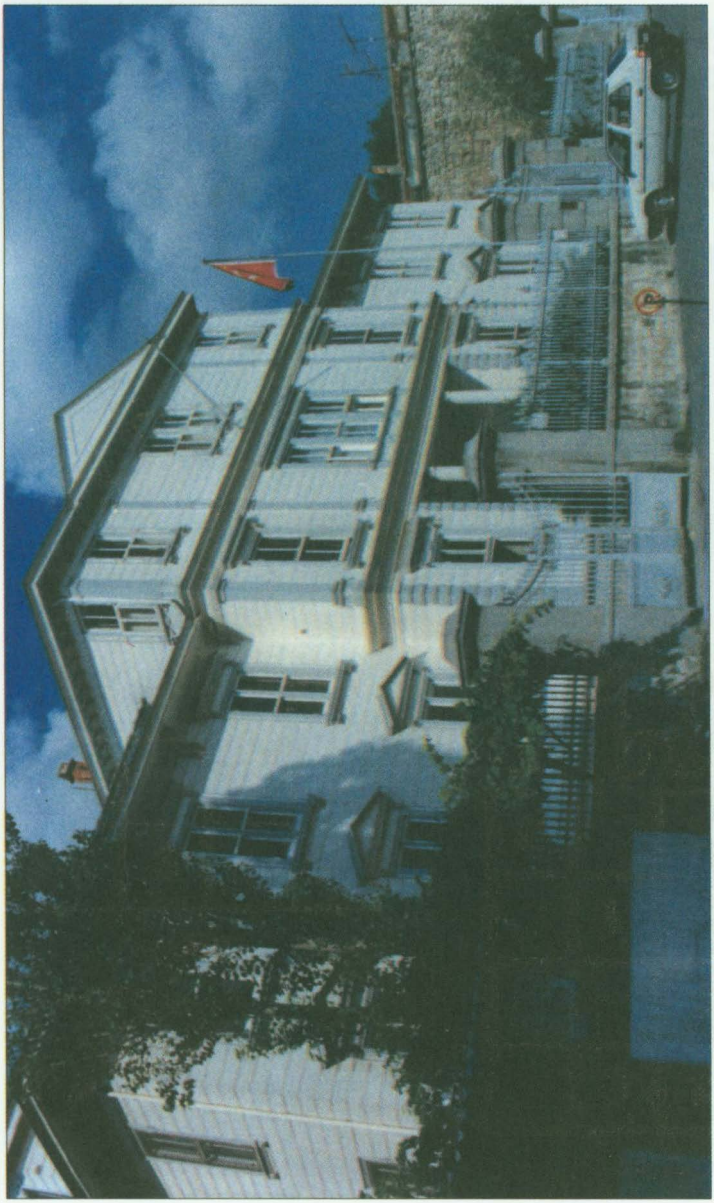
Bizans İmparatorluğu'nun varlığına son vermekle; Türk Cihan Hakimiyeti'nin kapılarını açan, eşsiz ve emsalsiz Hükümdar, Cennet mekan Fatih Sultan II.Mehmed Han. (1432-1481)

Bahsi geçen mukaddes Fermanın fotoğrafı görülmektedir.

Türkiye-Ermenileri'nin ilk Patriği
Cennetmekan, Bursalı HOVAGİM YEBİSGOBOS Cenapları
(1461 - 1478)

"Türkiye-Ermenileri Patrikhane Binası Yıl: 1993
Çekim: Levon Panos Dabağyan

Türkiye-Ermenileri Patriği
MAĞAKYA BAŞ-YEBİSGOBOS ORMANYAN CENAPLARI
(1841-1918)

Ն. Ա. Տ. ՄԵՍՐՈՊ Բ
ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՅՈՑ ՊՈԼՍՈՅ

Türkiye Ermenileri Patriği ve İstanbul Baş-Yebisgobosu
Mesrop II. MUTAFYAN

Hz. MUHAMMED'İN ERMENİLER İLE ALÂKALI FERMANI (M.S. 632)

Mukaddes Belde (Surp-Yerusağem)-(Aziz-Kudüs) de, Hz. Muhammed; Ermeni kavimine, Mukaddes Belde'nin kutsal mahallerinde kanuni haklar sağlayan resmi belge mahiyetindeki bir Ferman lütfetmişlerdir.

Hz. Muhammed Efendimiz (571-632) yılları arası, dünyamızı şereflendirdiklerine göre, Hakk'ın rahmetine erişmelerinden bir iki yıl evvel Ermeni kullarına resmi haklar tanımış olmaları şüphesizdir.

Hz. Muhammed Efendimiz'den sonra İslâm'ı temsil eden halifelerin hemen hepsi, mevzubahis Fermanı yenilemişler ve ayrıca, Hz. Muhammed'in vefatından 6. yıl sonra, (Kudüs-Ermeni Patrikliği)'ni tesis ederek, diğer gayr-ı İslâm tebayı da Patriğin dirayetine tabi kılmış ve Patriği de onlardan sorumlu kılmışlardır: (M.S. 638)

Mevzubahis halifelerden başlıcaları şu değerli Zat-ı Muhteremlerdir: (Hz. Ömer, Hz. Ali, Sultan Selâhattin Eyyûbi, Yavuz Sultan Selim Hân).

1809 yılında İstanbul Rumları; Kudüs-Ermenilerine ait meşhur, (SURP-HAGOP MANASTIRI)nı bir şekilde ele geçirmeye çalışmışlar ve mezkûr Ferman'ın varlığı, Rum entrikasını temelden bozmuştur.

Mevzubahis Ferman, meşhur (SURP-HAGOP MANASTIRI KATEDRALİ)nin duvarlarından birisini şereflendirmekte olup, günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

BÖLÜMÜ TANITIM

(Urartular, Sümerler ve Subarlar) ile (Gurlar) diyarından ilk göç edenlerden Ermeniler. İncil-i şerif kayıtlarına dayanan Ermeni mitolojisine göre: (Sincar)dan gelmiş olan Yafes evlâdından, Hz. Nuh'un torununun torunu ve (Okçuluğundaki maharetle) namlı, (HAYK NAHABED)in soyuna mensuptur.

(MEZIN HAYK) - (BÜYÜK HAYK) namıyla da anılan Hayk Nahabed. Aynı zamanda; Ermenistan'ın kurucusu ve Ermeniler'in ilk hükümdarıdır. (M.Ö. 2265)

Eserin mezvuu itibarıyla, Ermeni tarihini hemen her yönü ile ele alıp mufassal ve muvassak şekilde işleyebilmemize tabii ki imkân yoktur.

Zira eserin temel konusu, Türk Ermenileri'nin özellikle, (Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerinde), "Türk-Ermeni müşterek hayatında nasıl bir yaşantı sergiledikleri; Osmanlı-Türk İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devletleri'ne ne gibi hizmetler sunmuş oldukları vs. esas alınmıştır.

Dolayısıyla, Ermeni asıllı ve yabancı tarihçilerden bazılarının birtakım isnatsız nazariyelerle, birtakım iddialar ileri sürerek, Ermeni halkını (kimliksiz bir sürü) hâline düşürmeye çalışmışlardır ki, gerçekten hazin bir görünüm sergileyen bu gibi zavallı iddiaların üzerinde de derinlemesine duracak değiliz.

Zira, bu görev; Ermeni tarihi sahasına otorite sayılabilecek seviyede olan Ermeni tarihçilerine düşer. Biz ise, tarihçi değil, (Araştırmacı-Yazar)ız. Dolayısıyla, bu babda ziyade iddialı olmak haddimiz değildir.

Ancak, yıllarını (tarih araştırmalarına) vakfetmiş bir nâçiz yazar olarak, bilinmesi elzem olan sıhhatli bilgileri yeni nesillere aktarabilmek de en tabii hakkımız olmalıdır. Nitekim, kayda geçtiğimiz inanç çerçevesinde hareket ederek, yeni nesillere dürüst bilgi aktarmaya çalışmaktayız. Ne bir eksik, ne bir fazla. Doğru olan ne ise o.

Yukarıda kayda geçtiğimiz faktörleri esas alarak Ermeni mitolojisinden cüzi bir bölüm sunduktan sonra: (PAKRADUNİLER HANEDANI, MENŞEİ ve DEVRİ) vak'alarına geçtik. Zira, Türk ve Ermeniler'in ilk ciddi temasları bilhassa Pakraduniler dönemine tesadüf etmiştir.

Mitolojik özeti; Ermeni tarihçileri içinde en güvenilir olanının eserini esas alarak hazırladık. Mevzubahis tarihçi, Ermeni tarihçilerin en büyüklerinden ve dünyaca ünlü merhum, (MOVSES ĞORENAZİ)dir.

Ğornazi cenapları, Ermeniler'in millî yapısını en âlâ şekilde anlayıp, yorumlamış ve sonraki nesillere aktarabilmiş ender yetişen tarihçilerin başında gelenlerdendir.

Bilindiği gibi "mitoloji" bir milletin, "ruh ve karakter yapısı"nı açıklıkla meydana koyan ve bu hususta ilerki nesillere bilgi aktarabilen başlıca materyallerdendir.

Kayda geçtiğimiz faktörleri esas alan Movses Ğorenazi'nin Ermeni mitolojisi üzerinde hassasiyetle durması ve onu en âlâ şekilde değerlendirmesi vs. birtakım artniyetli veya yabancı devletlerin millî menfaatlerine kiralanmış kalemlerden müteşekil renksiz tarihçi ve tarih araştırmacılarının son derece rahatsız olmalarına başlıca sebep teşkil etmiştir.

Nitekim, karanlık ruh yapıları icabı, o büyük insana, olmadık yakıştırmalarla iftira etmiş, muazzam eserini hiç durumuna düşürmeye çalışmış ve fakat, iğrenç gayelerine hiçbir şekilde ulaşamamış o büyük insanın eşi bulunmaz "Ermeni Tarihini" asıl değerini değiştirememişler. Dahası, daha da değer kazanmasına

şahit olarak, kahırla, kahrolmuşlardır. Zira, "Güneş Balçıkla Sıvanamaz" darbımeseli bu konuda da varlığını göstermiştir!..

Ermeni insanını, "kimliği meçhul" bir sürü durumuna düşürmek ve her daim yabancı devletlere uşak edebilmek gibi iğrenç düşüncelerle hareket eden böylesi bukalemunlar. Kendilerini haklı gösterebilmek gayesiyle: (Batılı milletlerle "ırki bağlantılar" kurabilmenin tiksindirici kalem oyunlarına girişmişlerdir...)

Diğer taraftan, Batılı tarihçilerin bazıları da onları haklı çıkarabilme gayretiyle, bu iğrenç yaratıkların iddialarına çanak tutar şekilde kalem oynatmaktan geri kalmamışlardır ki, hâlâ aynı basitlik içinde kıvranıp durmaktadırlar...

Bu niçin böyle olmaktadır?..

Böyle olmaktadır çünkü, Ermeni insanı Batılı milletler tarafından tarihin hemen hiçbir devrinde; (Hıristiyan olarak kabullenmemiş. Müslüman-Türk Milleti'nin bir nüvesi olarak değerlendirilmiştir.)

Evet, (MALAZGİRT MEYDAN MUHAREBESİ-"M.S. 1071")den beridir bu durum hiç mi hiç değişmemiştir. Sebep?..Sebebi gayet basittir. Şöyle ki: (Ermeniler, Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Türkler'in saflarında yer almışlardı.)

Meselenin sırrı esas bu noktada yatmaktadır ve ne acıdır ki, bu gerçeği günümüzde ne Ermeni ve ne de Türk Halkları bilmemektedir. Zira, birtakım yan tesirler neticesi, her iki tarafın tarihçileri mevzubahis vak'ayı tam bir açıklılıkla işlememekte. İşleyenlerin eserleri ise dikkatlerden uzak tutulmaktadır.

ERMENİ TARİHİ NASIL BULUNDU!..

"Birinci Bölüm"

İran ve Partlar'ın Hükümdarı, (Part asıllı) Büyük Arşak. Biraderi, Vağarşak'ı, (İkinci Arsas) ünvanı ile Ermenistan tahtına geçirip: (Nusaybin, Filistin, Küçük-Asya, Akdeniz, Pontos, Kafkasya, Azerbaycan vs.) memleketleri,[1] O'nun hâkimiyetine sunduktan sonra. Bizzat harekete geçen Kral Vağarşak. Hükümranlığı altındaki ülkelerde idare sistemini tam mânâda rayına oturttuktan sonra[2] Ermeni memleketlerinde kendisinden evvel gelmiş hükümdarların hayatı ve kişilikleri dahil. Daha birçok hususta bilgi edinebilmek gayesiyle Ağabeyi, Birinci Arsas'a bir Elçi göndererek, merak ettiği hususları öğrenebilmek gayesiyle; Krallık evrak arşivini tetkikine müsaade edilmesini rica etti.

Kral Vağarşak'ın Ağabeyi'ne gönderdiği Elçi: "Mar Apas" veya (Mar İpas Gadina) adında; "Yunanca ve Geldanice"gayet âlâ bilen bir (Süryani Âlim) idi.

Kral Arşak, Elçi'yi dinledikten sonra, evrak arşivini tetkik etmesine memnuniyetle müsaade etti. Zira, biraderi Vağarşak'ın hükümran olduğu ülkeleri tam bir ciddiyetle idare edebilme arzusu İran Kralı'nın pek hoşuna gitmişti.

1- (Arsas): Eşkâni Hükümdarlarına verilen isimdir.
Ermeniler: "Arsas"a, (Arşak). "Valarsas"a ise (Vağarşak) demişlerdir.
Ermenistan'da (Eşkâniyan) sülâlesinin hâkimiyetinden sonra. Eşkâniler, Milâddan evvel (549)dan, Milâddan sonra (127)ye kadar Ermenistan'a hükümran olmuşlardır.

2- Bakınız: (Ermeni Meselesi) Esat Uras, baskı: 1950-İstanbul
Bakınız: (Hayoz Badmutyon)-(Ermeni Tarihi) Movses Gorenazi, baskı: 1881-Venedik. "Ermenice."

Süryani âlim, uzun ve meşakkatli bir araştırmayla, hemen hemen bütün yazmaları titizlikle inceledikten sonra nihayet bir kitapta aradığını bulmuştu. Kitabın üzerinde:

(Bu kitap, Makedonyalı İskender'in emri ile Geldanice'den, Yunanca'ya tercüme edilmiştir.

İlk ecdadımızın tarihini, menşelerini gösterir.) serlehvası mevcuttu.

Âlim, Mar İpas Gadina, mevzubahis kitabın sadece Ermenilere ait Yunanca ve Süryanice yazılmış olan bölümünü alarak Kral Vağarşak'a götürdü ve böylece mitolojik tarih meydana çıktı.

ERMENİ MİTOLOJİSİ ÖZETİ

Ermeniler'in en büyük Ruhani ve tarihçilerinden, (MOVSES ĞOREN-AZİ)nin yazdığı tarih kitabında, Ermeni tarihi başına yer alan mitoloji, olağanüstü bir mükemmellikte kaleme almıştır ki, sonsuz övgüye layık eserden cüzi bir bölümü aynen geçiyoruz:

Bölümün başında da zikrettiğimiz gibi, Ermeni mitolojisine göre Ermeniler: (NOY NAHABED) - (HZ. NUH PEYGAMBER)in oğlu (HAPET)-(YAFES)in zürriyetinden meydana gelmişlerdir: (Hapet'in oğlu Kamer, O'nun oğlu Tiras, O'nun oğlu Torkom ve O'nun oğlu Hayk dünyaya gelmiştir.)

Torkom'un oğlu olan Hayk ise: (Ermeniler'e adını veren ve onları birleştirerek millet yapan ve ilk hükümdarı olan şahıstır.

Mevzubahis şahıs: (HAYK NAHABED) - (BAŞBUĞ HAYK) veya (MEZIN HAYK) sıfatlarıyla anılır.

HAYK NAHABED VE EZELİ RAKİBİ (BEL)

"Tufan"dan bir müddet sonra, (ok atma, yay germede gayet mahir olan) Hayk; (Parpelon'i Aşdarag'ı)-(Babil Kulesi)nin inşasına iştirak etti.

Kule'nin inşası esnasında orada bulunan hemen herkesin ayrı bir lisanla konuşmaya başlaması ve bu mucizevi vak'a sebebiyle

(Hz. Allah'ın cezası) insanların yekdiğerine isteğini anlatamaz duruma gelmesi ve kule inşasının ayrı kalmasıyla, hemen her grup dağılmış ve ayrı ayrı istikametlere doğru yola çıkmışlardı.

Ancak, bu kargaşa esnasında harekete geçen ve tarihi kayıtlara göre, (Asuriler'in) (Mabudu) sayılan devler devi, (BEL-"NEMRUT") panik içinde oraya buraya koşuşturan şaşkın insanları bir araya toplayabilme gayreti içinde adeta gürlercesine haykırarak o şaşkın ve nereye gideceğine bir türlü karar vermeyen güruhu durdurmaya çalışarak, kendi buyruğu altında toplamak istedi. O'nun isteği: (Hemen her topluluğun kayıtsız şartsız kendi buyruğu altına girmesi ve kendisini, (Tanrı) olarak benimsemeleri idi.)

Bu durum üzerine emir altına girmeyi hayalinden dahi geçirmemiş olan Hayk Nahabed. Derhal toparlanıp kendi topluluğu ile birlikte müdafaa tedbiri aldı.

Kıvırcık siyah saçları, kartal bakışı ve ok atmadaki maharetiyle dikkatleri çeken, Apollon timsali, Hayk Nahabed, aynı zamanda devler üzerinde de hükümranlık kurmuş durumdaydı.

Dolayısıyla, devler devi Bel, Hayk Nahabed'i baş düşmanı ve yagâne rakibi olarak görmekteydi. Daha doğrusu: Üzerinde yaşadıkları dünya, ikisini birlikte barındırabilecek derecede büyük sayılmamaktaydı. Yani, ikisinden birisi ortadan kalkmadan, diğerinin huzur duyabilmesine asla imkân yoktu denebilir...

Nitekim, iki taraf arasında zuhur eden küçük bir yoklama savaşında, Bel'in ezici gücünün varlığını zamanında kavrayan Hayk Nahabed. Gayet mahirâne bir manevrayla ricat ederek: (Oğulları, torunları ve sadık cengâverlerden müteşekil kahramanlarıyla birlikte, "300 kişiden" müteşekil kuvvetiyle, "Kuzey-Ararat"a hicret etti.

Orada, "Sincar"dan hicret etmiş ve Hz. Nuh Peygamber'in lisanını konuşan bir topluluk buldu ve onları da hâkimiyeti altına aldıktan sonra, onların lisanını da öğrenerek; büyük, büyük dedesinin lisanına da kavuşmuş oldu.

Bu meyanda ayak bastığı hemen her yeri imar etti ve torunu "Gatmos"a bağışladığı bu yerlerden sonra, "Duruperan"ın Kuzeybatı'sında yüksek bir mevkide bir şehir inşa ettirdi ve (HAYGAŞEN) - (Hayg'ın mamur ettiği şehir) adını koydurdu: (M.Ö. 2200).

Bütün bu hayırlı işlerin bir diğerini takip ettiği günlerde, kendisini tanrı gören ve hemen herkesin tebası olup, şahsına tapınmalarını şart koşan devler devi Bel. Hayk Nahabed tarafından reddedilişini bir türlü içine sindirememiş ve onu da buyruğu altına alabilmenin yollarını araştırmaktaydı!..

Mevzubahis düşünce ile harekete geçen Bel, bizzat oğlunu da dahil ettiği üst düzeyde komutanlardan müşekil, gayet seçkin kimselerden kurulu bir heyeti elçi olarak Hayk'a gönderdi ve kendince ona bir şans daha tanımış oldu.

Lâkin, işin aslı hiç de öyle değildi ve O'nunla savaşmayı riskli bulduğu için, üst düzeyde elçiler göndermekteydi. Ama işin bu yönünü kendinden dahi saklamaya çalışmakta ve böylece moral kazanabilmenin yollarını araştırmaktaydı.

Tedirgin olması ve birtakım endişeler içinde bocalaması aslında hiç de boşa değildi. Zira, daha evvel zuhur etmiş olan "yoklama savaşı"nda, Hayk Nahabed'in kolay yutulur bir lokma olmadığını bizzat görmüştü. Dolayısıyla, diplomatik manevralarla O'nu sulh yolu ile ele geçirmeye çalışmaktaydı.

Hayk Nahabed'in huzuruna çıkan Elçiler, devler devi Bel'in önerisini takdim ettiler ki şuydu:

(– Bana tabi ol; buzların içinde dondurucu soğukla mücadele edip durma. Mağrurluğun sebebiyle işkence çekme. Gel birlikte dostluk, kardeşlik içinde yaşayalım. Ülkemin neresinde istersen oraya yerleş ve kabilenle birlikte mutlu bir ömür sürdür.)

Evet devler devi Bel'in teklifi buydu. Ancak, Hayk Nahabed, hemen hiçbir Hükümdara tabi olacak yaradılışta değildi. Zira, Tanrı O'nu lider yaratmış ve kimliksiz bir halkı, kimlik sahibi kılmakla görevlendirmişti.

Nitekim, devler devi Bel'in teklifini şiddetle reddeden Hayk Nahabed. Bel'in elçilerini elleri boş gerisin geriye Babil'e gönderdi.

Kendisini tanrı sayan ve hemen herkesin şahsına tapınmasını şart koşan devler devi Bel, bu durum üzerine adeta küplere binmiş ve dev cengâverlerden kurulu muazzam bir ordu ile Hayk Nahabed'in topraklarına girerek süratle ilerlemeye başladı ve hemen her geçtiği yeri yakıp yıkıyor, taş üstüne taş koymuyordu...

Durumu dehşet içinde öğrenen "Gatmos", süratle harekete geçerek, derhal Hayk'ın yanına ulaşarak, feci durumu anlattı. Durumun arz ettiği tehlikeyi dikkate alan Hayk Nahabed: Ok atmakta, kılıç kullanmakta gayet mahir oğulları, torunları ve seçme Cengâverlerinden müteşekil bir ordu ile Bel'e karşı savaşmak üzere derhal yola koyuldu.

Küçük ve fakat hemen her bakımdan sağlam bir orduya sahip Hayk Nahabed. Bir müddet sonra Bel'in muazzam ordusunu, bulunduğu tepeden bir süre izledi. Daha sonra ise eşsiz cengâverlerden kurulu küçük ve fakat son derece güvenilir ordusuna hitaben kısa bir nutuk irad etti:

(– Şayet bizler mağlup olursak, canımız dahil, her neyimiz var ise onların olacaktır.

Görülüyor ki, her ne bahasına olursa olsun, savaşı kazanmaya mecburuz.)

Savaştan galip çıkmaktan gayrı hiçbir çarelerinin olmadığını kısa ve kesin bir ifadeyle belirttikten sonra, O'nu dikkatle dinlemiş olan ordusu, topyekûn sadakatlerini belirten bir tezahüratla karşılık verdiler.

(Van gölü) kıyısında zuhur eden bu tarihi merasimden sonra derhal harekete geçen ordu, kısa zamanda Bel'in o muazzam ordusu ile karşı karşıya geldi ki, her iki ordu hiç beklemeden anında taarruza geçerek aman tanımaz bir boğuşmaya giriştiler. Oklar vızıldıyor, kılıçlar şakırdıyor, at kişnemelerine karışan çelik şa-

kırtılarının meydana getirdiği cehennemi bir uğultu içinde, dev cengâverlerin kopan kelleleri, yere devrilen koca gövdeleri vs. dehşet verici bir görüntü sergilemekteydi..

Kendisi merkezde olmak esasıyla hareket ederek ordusunu üçgen şeklinde muharebe düzenine sokmuş ve bu esasa göre saldırıya geçmiş olan Hayk Nahabed'in ordusu, devler devi Bel'in muazzam ordusu karşısında hayli zorlanmış ve fakat gayet mahir manevralarla kademeli şekilde üstünlük sağlayabilmeyi başarmıştı.

Mevzubahis durumu gören ve muharebe talihinin Hayk'ın lehine dönmeye başladığını kavrayan Bel, gayet mahirane bir manevra ile Hayk'ın ordusunu bir müddet oyalayıp. Bakiye Kuvvetleri'nin yetişmesinden sonra, nihai saldırıya geçmeyi planladı. Mevzubahis plana göre, bakiye kuvvetler yetişinceye kadar hiç tereddüt etmeden karşı tepeye çekilip orada beklemesi lâzımdı ve bu düşünceye göre hareket ederek, bir an evvel tepeye ulaşabilmek için atına yol açabilmeye çalıştı. Vücudunun hemen her yanını tam mânâda koruyan zırhlar içinde olan Bel, her iki yanını etten duvar gibi sarmış olan koruyucu Cengâverleriyle birlikte kıyasıya dövüşüyor, bir an evvel tepeye ulaşabilmenin mücadelesini veriyordu...

Ne var ki, tecrübeli Muharip Hayk, O'nun bu niyetini anında sezerek atını Bel'e doğru sürüp, birkaç hamlede karşısına geçerek yolunu kesip, üç kuyruklu oklarından birisini, Bel'in göğsünü hedef alarak savurdu. Yayından âdeta bir şimşek gibi fırlayan, ok, Bel'in zırhını delerek göğsünden girip, sırtından çıktı ve kendini tanrı sanan o mağrur dev, atının üzerinden âdeta boş bir kütük gibi yere devrildi...

Diğer taraftan durumu hayret ve dehşetle izleyen Bel'in cengâverleri ise, şok olmuşcasına şaşkınlık içinde muharebe alanından derhal uzaklaştılar. Hem de arkalarına hiç mi hiç bakmadan...

Savaştan kesin bir zaferle çıkan Başbuğ Hayk Nahabed. Bel'in cesedine bir an bakıp, o mağrur adamın hazin sonunu gördükten

sonra, muharebe alanındaki bütün cesetlerin derhal toplanmasını, Bel'in cesedinin ise, yüksek bir tepeye gömülmesini ve hemen her taraftan görülebilecek şekilde bir mezar yapmalarını emretti.

Meydan Muharebesi'nin zuhur ettiği mahale: (HAYOZ ZOR) - (ERMENİ VADİSİ) adını koydu. Bel'in cesedinin gömüldüğü ve cengâverleriyle maktul düştüğü yere ise: (Kerezmanak) - (Kabristan) adını koydu.

Bütün bu işler yapılıp bitirildikten sonra; savaş döneminde düşman tarafından yakılıp yıkılan mahalleri yeniden imar ederek, yarı kalmış iskân hareketine hız verdirip, elinden geldiğince topraklarını mamur edebilme azmi ile hareket eden Büyük Hayk. Diğer taraftan da topraklarında yaşayan bütün kabileleri bir araya toplayıp, kimliksiz olma durumuna son vererek, halkına millet olabilme vasfını kazandırdı.

Mevzubahis düzenlemelerden sonra, Hayk Nahabed'in hâkimiyetinde olan topraklarda yaşayan ahaliye, (HAY). Ülke bütünlüğüne de, (HAYASTAN) - (ERMENİSTAN) adı kondu.[1]

Bütün bu hayırlı işleri bir bir tamamlayan Hayk Nahabed. Kuzeybatı'da Ataları'nın (Hark) adlı bölgesine gitti ve orada uzun yıllar yaşadıktan sonra, hayli yaşlanınca, ülkesini oğlu (ARMENAG)a teslim etti ve bir müddet sonra huzur içinde Hakk'ın rahmetine kavuştu. (M. Ö. 2265)[2]

1- (Hayk Nahabed ve kavminin, "Ok atmakta gayet mahir oluşları" kaydı; Türkler'in atalarının "Mahir okçular" olduklarına dair tarihi kayıtları hatırlatmaktadır!..
Dolayısıyla, her iki kavmin aralarında birtakım bağlar oluşunu dikkatlere çekmiş olan tarihi kayıtlara da bakılacak olunursa, mezkûr hususun ayrıca tekikinin elzem olduğu inancı belirir!..)

2- Ermenilere, (Hay) dendiği gibi: (HAYGAZYAN JOĞOVURT) - (HAYGAZYAN HALKI) da denir.
Hayk Nahabed'in vefatı yılı hakkında çeşitli kayıtlarda değişik tarihler düşülmüş olduğundan hemen hepsini sunmayı uygun gördük.
Dolayısıyla bu hususun da ayrıca tetkiki elzemdir inancındayız!..
– (M.Ö. 2265-2350-350-328 ve 351).

HAYK SÜLALESİ: PRENS ve KRALLAR CETVELİ:
(Basmacıyan'a göre)

"Hayoz Nor Badmutyun" - "Ermeniler'in Yeni Tarihi":
Paris 1917.

Prensler: (M.Ö.)

1. HAYK NAHABED veya MEZIN HAYK - "Büyük Hayak": (Ermeni milletinin kurucusu ve millet reisi) 2. ARMENAK 3. ARAMAYİS 4. AMASYA 5. KEĞAM 6. HARMA 7. ARAM 8. GÜZEL ARA 9. GARTOS veya ARA: "Ara'nın oğludur ve Ara adıyla da anılmıştır." 10. ANUŞAVAN 11. BARET 12. ARPAK 13. ZAVAN veya ZAVEN 14. PARNAS 15. SUR 16. HAVANAK 17. VAŞDAK 18. HAYKAK 19. AMBAK 20. ARNAK 21. ŞAVARŞ 22. NORAYR 23. VİSDAM 24. GAR 25. KORAK 26. HRANT 27. INZAK 28. KIGAK 29. HOROY 30. ZARMAYR 31. BERÇ 32. ARPUN 33. HOY 34. HUSAK 35. GAYBAK 36. SGAYORTİ

Krallar:

1. BARUYR 2. HIRAÇYA 3. PARNUVAS 4. BACOYC 5. GORNAK 6. PAVOS 7. HAYKAK II. 8. YERVANT 9. DİKRAN I. 10. VAHAKIN 11. ARAVAN 12. NERSE 13. ZARE 14. ARMOK 15. PAKAM 16. VAN 17. VAHE

ERMENİ LİSANI ve ERMENİ ALFABESİ

Hint-Avrupa dil familyasına mensup olup, (38 harflik) kendine has özel alfabesiyle, bağımsız bir dil meydana getirmiş olan Ermenice, Hint-Avrupa dil ailelerinin "Doğuda bulunan" son dallarından birisidir.

Ermenice'de adına (HAYEREN) denen mezkûr lisanda, (Urartu kökenli) birçok adlar vs. mevcuttur.

Dünyaca ünlü dilcilerden "F.R. Müller (1823-1900), De La Zarte (1827-1894) ve daha başka dilciler aynı görüş paralelinde araştırmalara girişerek Ermenice'yi, (İran grubuna dahil ettiler.)

Zira, İran yaylası "Hint-Avrupa Milletleri"nin beşiği sayılmaktadır.

YAZININ BULUNUŞUNDAN EVVEL ERMENİCE KONUŞULUYOR MUYDU?..

Tabii ki konuşuluyordu. Nitekim, Beşinci asır yazarlarının eserleri tetkik edildiğinde; Ermenice'nin, yazının bulunuşundan çok evvel gelişmiş olarak varlığını gösterdiği açıkça görülmektedir.

Meselâ, beşinci asırdan evvel, asiller ve ruhaniler tarafından konuşulan bir lisan durumunda olmuş. Halktan ziyade saray tarafından değerlendirilmiş ve ancak beşinci asrın başlangıcından itibaren büyük çapta gelişme gösterdiği görülmüştür.

Ermeni lisanı: (Yunanca, Latince, Asurice ve özellikle Farsça'dan aldığı kelimelerle birlikte: "Arapça, Türkçe ve Fransızca'dan da alınan kelimeler olmuştur.)

Lâkin buna rağmen, kelime hazinesinde menşei bilinmeyenlerin oranı (%60'ın) üstündedir.

Bu durum, Ermenice'nin bir melez lisan olduğu tesirini uyandırmamalıdır. Zira, hemen hiçbir milletin lisanı tamamen bağımsız değildir ve zaten olabilmesine de hiçbir şekilde imkân yoktur. Zira, hemen her millet yakın komşuluk münasebetleri tesis ettiği diğer milletlerden muhakkak kelimeler almıştır. Bunun aksini iddia etmek; "Irki açıdan birtakım saplantılar içinde bakar kör durumuna düşmekle eşittir."

ERMENİCE'YE GEÇMİŞ YABANCI KELİMELERDEN BİRKAÇ NUMUE:

Yunanca'dan geçenler: Yebisgobos, Gatoğigos, Badriark, Yegeğezi, Ganon vs.

Asurice'den geçenler: Kahana, Apeğa, Şığta, Karoz, Şuga vs.

Farsça'dan geçenler: Cagad: (Alın), Baderazm: (Savaş), Aşğhar: (Dünya), Tıbir: (Muganni), Aşagerd: (Öğrenci) vs.

Türkçe-Ermenice bağları: Türkçe ve Ermenice ilişkileri ve biri, diğerine geçmiş kelimeler dikkate alınırsa: Tarih öncesi çağlarda Ermeniler'in bir başka (Turani milletle) olan yakın münasebeti neticesi meydana gelmiş olduğu açıklıkla görülebilir ki, mezkûr hususun dil uzmanlarınca ayrıca tekiki elzemdir inancındayız!..

Bazı numuneler: Erm. Yuğ, Türk. Yağ, Erm. Torn, Türk. Torun. Erm. Soğh, Türk. Soğan, Erm. Geras, Türk. Kiraz vs.

Ermenice: Eski, Orta ve Yeni olmak üzere üç çağa ayrılır ki, aşağıdaki bu özelliğini özetle geçiyoruz.

1. KLASİK ERMENİCE-"KRAPAR": Ermeniler'in (Krapar) dedikleri klasik Ermenice en eski olanıdır ve kendine has bir alfabesi olup, Klasik Edebiyat dili olarak bilinir ki, gerçekten pek nefis olup, bilhassa kilise lisanı olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Krapar'ın ilk yazılı belgesi, Hıristiyanlığın Mukaddes Kitabı, "İncil-i Şerif"in çevirisidir. (M.S. 411)

2. ORTA ERMENİCE: (XII)

"Orta Ermenice": M.S. XII. asırda varlığını göstermiş, M.S. XV. asırda sükût etmiştir.

Mevzubahis lisan; (Kilikya-Ermeniye Devleti) belgeleri sayesinde dikkatlere çekmiş ve böylece varlığı anlaşılmıştır. "Orta Ermenice"nin ikinci bir ses değişikliğine uğramış olduğu kayıtlarda görülmektedir.

3. YENİ ERMENİCE: (AŞĞHARAPAR)

Ermeniler'in (Aşğharapar) - (Dünyevi lisan) ifadesiyle adlandırdıkları bu lehçe. Çeşitli lehçelerin karışımından meydana gelmiştir ve iki gruba ayrılır:

a) Doğu Ermenicesi: (Govgas'a Hayeren)

Ermenistan, İran, Hindistan ve Uzakdoğu'da kullanılır ve Ermeniler: (Govgas'a Hayeren - Kafkas Ermenicesi) olarak adlandırmışlardır.

Mevzubahis lehçede (Krapar) da olmasına rağmen. Gayet kaba bir lehçedir ve günümüzdeki (1997) Ermenistan'ın resmi devlet dili olarak varlığını sürdürmektedir.

b) Batı-Ermenicesi: (Bolso-Hayeren)

Ermeniler'in, (Bolso-Hayeren) - (Istanbul Ermenicesi) olarak adlandırdıkları bu lehçe Türkiye, Yakındoğu, Avrupa, Afrika, B. Amerika, Avustralya'da konuşulmaktadır.)

"Bolsol-Hayeren", Ermeni lisanının en nezih lehçesidir ve doğrudan "Edebiyat lisanı" olarak vasıflandırlan mezkûr lehçe. Gerçekten; pek nezih, pek zengin bir kelimeler hazinesine sahip olup her nevi övgüye lâyık bir özelliğe sahiptir.

Gramer açısından (Kafkas-Ermenicesi) ile fazlaca bir farkı olmamakla birlikte, mukayese açısından münakaşa kabul etmez derecede özelliklere haizdir.

Nitekim, ünlü Türk, şair ve siyaset adamı, merhum, Mehmed Emin Yurdakul (1869-1944). Ermeni lisan ve edebiyatı üzerine fikrini şu tarihi sözlerle özetlemiştir:

– (Ermeni edebiyatı, başka hiçbir edebiyatın tesirini taşımamış olup kendine has bir niteliğe sahiptir.)[1]

ERMENİ ALFABESİ

Ermeni yazısı (M.S. 404) yılında, Aziz, Sahag Gatoğigos Bartev ve Aziz, Rahip, Mesrop Maşdost cenapları tarafından birçok eski alfabeden yararlanmak suretiyle (36 harften) müteşekil bir sistem olarak türetilmiş ve "Kilikya-Ermeni Devleti" devrinde (O) ve (F) işaretlerinin eklenmesiyle (38 harfe) çıkarılmıştır.

Alfabedeki harf sırası ve harf adları, Yunan alfabesinden uyarlanmıştır.

1- Bakınız: (ERMENİ HAYATINDAN SEÇKİLER), yazan: Pars Tuğlacı, sayfa: 97.

ERMENİ ALFABESİ HAKKINDA GÖRÜŞLER!..

Dünyaca ünlü Fransız dil bilgini ve (Armenolog) Prof. Antoine Meillet'in: (29 Mart 1936) tarihinde, (ERMENİ ALFABESİ BİR ŞAHESERDİR) serlehvasıyla yazdığı mektubunda:

– (Ermeniler, Yunanca'nın kendine has yazı şeklini örnek olarak almış; kendileri için bir alfabe, edebi bir dil ve edebiyat oluşturmuşlardır.

Ermeni alfabesinin bir şaheser olduğu şüphesizdir. Ermeni ses bilimi (fonetik) telaffuzlarından her biri özel bir işaretle belirtilmiştir ve sistem öylesine mükemmel kurulmuştur ki, Ermeni milletine nihaî bir ses-bilimi anlatımı sağlamış, bu anlatım herhangi bir değişikliğe uğramadan, herhangi bir reform geçirmeğe gerek duyulmadan, günümüze kadar korunmuştur. (1997)

Zira başlangıçtan itibaren gayet mükemmel olmuştur.)

Bizlerin Ermeni olarak, yukarıda kayda geçilen görüş ve ifadeye katabileceğimiz bir sözümüz olabilir:

– (Sonsuz teşekkürler!)[1]

AZİZ, SAHAG I. HAYRABED BARTEV: (M.S. 328-436) "UMUM ERMENİLER GATOĞİGOSU"

Mezın Nerses Hayrabed (M.S. 330-373) ve Santuğd'da dünyaya gelen, Surp, Sahag I. Hayrabed Bartev; "29 Eylül 328" tarihinde Kayseri'de doğmuştur.

Surp, Sahag takriben (2-3) yaşlarında minik bir yavru iken, anadan öksüz kaldı ve annesinin baba evinde, büyükbabasının himayesinde büyüdü.

Kayseri ve Bizans'da öğrenim gördüğü yıllarda Rum bilginlerinden hayli istifade ederek: (Filozofi ve ilâhiyat bilimi) öğrendi.

1- Bakınız: (ERMENİ HAYATINDAN SEÇKİLER), yazan: Pars Tuğlacı, (Türkçe), sayfa: 19'dan 79'a kadar., baskı: Cem yayınları, Neşir tarihi: 1992-İstanbul.

Rumca, Asurice, Farsça lisanlarını anadili gibi öğrendi ki, "Asurice" Ermenistan'da kullanılan ikinci lisan durumundaydı ve bilhassa, (din bilimi sahasında) değerlendirilmekteydi.

Ermenistan'ın büyük bölümünü teşkil eden, (Doğu-Ermenistan)da ise, Farsça yani İranca hâkimdi ve Devletin resmi lisanı durumundaydı.

Öğrenim yıllarını gayet verimli şekilde değerlendiren Surp, Sahag Hayrabed. Bilâhare evlendi ve bu evlilikten (SAHAGANUŞ) adını koyduğu bir kızı oldu ki, daha sonra (Mamigonyanlardan), "NAMZASB" ile evlendirdi.

Kayda geçtiğimiz evliliğinden üç erkek torunu oldu ve bunlardan birisi daha sonraki yıllarda, "Dini Şehitlerimizden" olarak anılacak, (Cesur Vartan Mamigonyan)dı.

Böylesine değerli torunlara sahip olan Surp, Sahag Hayrabed. Bilâhare, şahsını tamamen Hz. Allah yoluna adayarak, zevcesinden uzaklaştı ve çevresinde toplanan 60 müridi ile mukaddes yolda hizmete koyuldu.

Her geçen gün eşsiz, emsalsiz hizmetleriyle daha da dikkatlere çeken Surp, Sahag Hayrabed, M.S. 387'de (Umum Ermeniler-Büyük Patriği) intiab edildi.

O'nu Gatoğigos intiab eden, Kral Ğosrof III.dü ve ayrıca İran hükümdarı da tastikleyince, Gatoğigosluğu resmen tanınmış oldu.

Gatoğigos olduktan sonra, sakin ve huzur içinde geçen 15 yıl içinde; (Surp, Mesrop Maşdoz) ile Ermeniler'in; paha biçilemez hazinesi olan, Ermeni alfabesinin hazırlanmasına katkıda bulundu ve daha birçok hizmet sunduktan sonra, (4 Ağustos 436) tarihinde, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine kavuştu.[1]

1- Bakınız: (ASGABADUM), sayfa: 256'dan 320'ye kadar, cilt: I.
Bakınız: (HAYASKI SURPERI), sayfa: 43'ten 60'a kadar.

AZİZ MESROB MAŞDOZ VARTDABED (M.S. 353-437)
"Ermeni Alfabesinin Mucidi Rahib"

"Daron'da, "Hazik" - (Ekmekçik) köyünde, M.S. 353 yılında dünyaya geldi ve M.S. 437'de (VAĞARŞABAD)da vefat ederek, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Surp, Mesrob Maşdoz Vartabed'in babası, Mamigonyalar Ahvatından (Vartan)dır. İlk adı: (Mar Serop) veya (Der Serope)dir, rahib olduktan sonra, (Mesrob Maşdoz) adıyla taktis edilmiştir.[2]

Öğrenimini en âlâ şekilde tamamlayan genç Mesrob: (Rumca, Farsça, Asurice) lisanarını tam olarak öğrendi ve gördüğü yüksek öğrenim neticesi edindiği muazzam bilgi ile birlikte, mütevazılığı ve dürüstlüğü de dikatlere çekince, kısa zamanda herkesin sevgi ve saygısını kazandı. Nitekim, Kral Ğosrof III. tarafından Devlet Kâtipliği'ne atandı.

Devletin yazışmalarını (Rumca, Farsça ve Asurice) alfabelerle yazmaktaydı. Zira, o dönemde henüz Ermeni harfleri, yani Ermeni alfabesi mevcut değildi.

Mevzubahis durum Aziz, Mesrob'u hayli üzmekteydi ve böylesine hayati olan bu problemi çözebilmek için çeşitli çareler aramaktaydı. Ne var ki, hemen hiçbir çare bulamamakta, karamsarlık içinde âdeta kıvranmaktaydı...

Böylesine karmaşık hisler içindeyken, hiç ummadığı bir anda kalbinde sanki bir ışık yanmıştı ki, bu durum onu Hz. Allah'a giden nurlu yola sevk edecekti!..

Böylesine ulvi hislerle dolan Aziz, Mesrob. Bu mucizevi durumun zuhurunda, (40 yaşında) ve olgunluk çağına adımını atmış durumdaydı ve Devlet hizmetinden ayrılarak, şahsını tamamen Hz. Allah yoluna adadı ve birkaç seçkin arkadaşı ile birlikte Manastıra kapanarak, tüm beşeri meselelerden uzak bir yaşantı sürdürmeye başladı ki, yakın arkadaşları (40 kişi) idi. (M.S. 394)

2- Bakınız: (ASKABADUM), sayfa 266-268, cilt I.

Manastır yaşantısının pek zorlu şartları içinde, seve seve çile doldurmaya başlayan Rahib Maşdoz: (Oruç tutmakta, aç-susuz kışın soğuklar karşısında direnmekte sebze dışında hiçbir şey yememekte, nefsini ıslah mücadelesinde nice ızdıraplara katlanmakta, kıldan imal edilmiş gömlek giyerek yerlerde uyumakta ve birçok geceyi dua ve İncil-i Şerif okumak ile geçirmekteydi.)

Bu zorlu yaşantıyı birkaç yıl sürdürdükten sonra, nihayet muradına erebildi. Peki bunca çileye katlanmasına sebeb olan dileği ne idi?..

Özetle şuydu: (Ermeni lisanının bir alfabesi yoktu ve bu durum Ermeniler'in başka milletlerin kültür potasında eriyip gidebileceği tehlikesi) her an kendini hissettirmekteydi!..

İşte çilekeş Rahib'in yegâne derdi buydu. Hz. Allah onun dua ve dileğini kabul buyurmuş ve böylesine mukaddes bir çalışma için artık hazır olduğunu hissettirmişti. Rahib Mesrob birçok tetkikattan sonra, yoğun şekilde çalışmalara girişti. Diğer taraftan: Ermenistan Gatoğigos'u Aziz, Sahag Hayrabed ile Kral, Framşabu, bizzat yardımcı olacaklarına dair söz verdiler ki, Aziz, Sahag Hayrabed bu hususta hemen her şekilde yardımcı olmuştur.

Ermeni alfabesinin yazılışından sonra: (M.S. 404). Ermeni harfleriyle yazılan ilk kitap: (İncil-i Şerif'in Ermenice'ye tercümesi) olmuştur (M.S. 411).

Mukaddes Kitab'ın tercümesinden sonra, Doğu ve Batı Ermenistan'da, Ermenice eğitimi derhal başlatıldı. Bu meyanda, Aziz, Sahag Hayrabed hiç zaman kaybetmeden, Bizans'ın başkenti, Konstantinopolis'e giderek, İmparator Küçük Teotos'a müracaatla: (Bizans tebası Ermeniler'in de Ermeni alfabesini öğrenebilmelerini müsaade etmelerini) temin etti.

Ermeni kiliselerinde icra edilen dini ayinler, doğrudan Ermeni lisanı ile icra edilmeye başlandı ve böylece yepyeni bir devrin nurlu kapıları açılmış oldu ki, Surp, Sahag Hayrabed'in bu hayırlı işlerdeki rolü gerçekten büyük olmuştur.

Ermeni milletini özellikle Kilise'de olan yabancı hâkimiyetinden kurtaran ve Cenab-ı Hakk'ın, yüce inayet ve müsaadesiyle daha birçok paha biçilemez hizmetler sunduktan sonra, takriben (80-85) yaşlarında, 17 Şabad 437 Cuma günü, (VAĞARŞABAD)ta Hz. Allah'ın rahmetine kavuştu.[1]

AZİZ, MEZIN NERSES HAYRABED BARTEV (AZİZ, BÜYÜK NERSES) (330-373)

Husig Hayrabed ve Atanakine'nin mahdunlarından Aziz, Nerses Hayrabed Bartev. Takriben, (M.S. 330) yılında dünyaya gelmiştir.

"MEZIN NERSES" - "BÜYÜK NERSES" namıyla da anılan, Aziz, Nerse I. Hayrabed. Küçük yaşlarda, (Santuğd) adında gayet zarif ve nazik bir kızcağızla evlendirildi.

Mamigonyalar familyasından olan Santuğd Hanım, Nerses Hayrabed'e bir erkek evlât verdi: (29 Eylül 348) tarihinde doğurduğu çocuğa, (SAHAG) adını koydular ki; bu minik yavru ileriki yıllarda, Ermeni milletinin en ünlü Hayrabedlerinden olacaktı ve bu mutlu doğum hadisesinden sonra genç çift, daha da mutlu olarak müşterek hayatlarını sürdürmekteydiler.

Ancak, mutlulukları pek uzun sürmedi ve evliliklerinin üçüncü yılında Santuğd Hanım; (Nasıl bir illetin ürünü olduğu anlaşılmamış olan) bir hastalıktan dolayı, Cenab-ı Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Bu elim vak'adan sonra Kayseri'deki öğrenimine daha ziyade hız veren Aziz, Nerses Hayrabed, böylece kederini hafifletmeye çalışmaktaydı.

M.S. 350 yılında Aziz, Nerses Hayrabed'in dayısı olan Kral Arşag, yeğeninin dürüstlük ve bilgeliğini dikkate alarak Devlet hizmetine almak üzere, Ermenistan'a davet etti.

1- Bakınız: Merhumun vefat tarihini: (439-440-441) gösteren kaynaklar da mevcuttur. Ayrıca doğum tarihini: (361) gösteren, "Ermeni-Katolik" kaynakları da mevcuttur.

BÜYÜK NERSES GATOĞİGOS OLUYOR (M.S. 353-373)

Paren I. Aşdişadezi Hayrabed'in (M.S. 348-352) vefatından sonra, Büyük-Patriklik (Gatoğigosluk) makamı sahipsiz kalmıştı. Gerçi, Sahaq Hayrabed Manazgerdazi, vekillik sıfatıyla durumu idare etmekteydi. Ancak bu yeterli değildi ve yeni bir Gatoğigos seçilmesi, ülkenin ve Ermeni Kilisesi'nin menfaati icabı idi.

Binbaşı rütbesiyle, Saray-Muhafız Komutanı ve Kral'ın kılıncını taşıma şerefiyle onurlandırılan, genç ve yakışıklı bir delikanlı olan Nerses: Uzun boyu, keskin bakışları, nurani yüzü, olağanüstü kültürü, dürüstlükte örnek kişiliği ve Hz. Allah'a olan sonsuz inancıyla, hemen her bakımdan mükemmel olmakla, Gatoğigosluk makamına en ziyade yakışan şahsiyet olarak dikkatlere çekmekteydi.

Dolayısıyla, hemen herkes tarafından tek namzet olarak görülmekte ve bu görüşe Kral Arşag da kalben iştirak etmekteydi.

Nazır ve Ruhanilerle durumu istişare ettikten sonra kesin kararа varan kral Arşag. Genç Nerses'i bu mukaddes makama atanması için huzuruna davet etti.

Ne var ki, genç Nerses şahsını Gatoğigosluk makamına uygun görmemekte ve biraz da istememekteydi. Zira; ülkede çevrilen çeşitli entrikalar, devletin âdeta hayati varlığını kemirmekteydi...

Böyle bir durumda ise genç Nerses, çokça düşman kazanabilirdi. Bütün bu hususlardan dolayı istememekteydi ve mevzubahis göreve lâyık olmadığını ileri sürerek, bir başka kişinin seçilmesini teklif etti.

Genç Nerses'in cevabı daha doğrusu hiç beklenmedik reddiyesi, hemen herkesi şaşırttı ve Nerses'i aşırı mütevazılıkla itham ederek sözlerini hafife aldılar.

Bu durum üzerine, haklı olarak hayli üzülen ve asıl görüşünü açıklamak mecburiyetinde kalan genç Nerses, kısa ve fakat ibret alınacak şu tarihi ve hemen her çağda ibret alınması icab eden nutuğu irad etti. Mevzubahis nutuğu aynen geçiyoruz:

– (Hz. Allah'ın kanunlarını sizler korumuyorsunuz ve hileli işler içinde bulunmaktasınız.

Ben sizlere yol gösterici olamam. Çünkü, sizin günahlarınıza, kötü işlerinize, çevrilen entrikalara karşı sabırlı olamam, göz yumamam.

Şu an bana gösterdiğiniz sevgi ve tezahürat boşadır. Zira, yarınlarda beni ezeli düşman göreceksiniz...

Binaenâleyh, beni kendi halime bırakın da, Hz. Allah'ın adaletini her an gözönünde bulundurarak, şahsi hayatımı yaşayabileyim!..)[1]

Yeğeninin kırbaç gibi şaklayan nutkundan rahatsız olan Kral Arşag. Nerses'in kılıncını taşıma hakkını geri aldı.ve: (Rütbelerini sökün, saçlarını kesin. Ruhani kisvesi giydirip, Gatoğigos intiab edilmek üzere, Kayseri'ye gönderin.) emrini verdi.

Kayseri'ye varır varmaz: inananlar başta olmak üzere, bütün halka vaızlar vererek; onları mânen güçlendirerek yardıma muhtaçlara, yaşlılara, yardıma muhtaç öksüz çocuklara yardım edilmesine, inancı eksik veya inançsız olanlara nasihat etmeye ve böylece imana davet etmeye çalışarak, geceli gündüzlü hiç yorulmuyormuşcasına insanüstü hizmet verebilmek gayreti içinde çalışmaya koyulmuştu.

Diğer taraftan Kral ve Ruhaniler O'nun bu göreve ne derece lâyık olduğunu zaten peşinen bilmekteydiler ve hatta bir Derviş: (Rüyamda O'nun mukaddes göreve lâyık olduğunu gördüm) demişti.

1- Bakınız: (HAYASKİ SURPERI), sayfa: 43.

Dahası, Gatoğigosluk seçimi esnasında salıverilen bir güvercin, ilk seçim heyetinden "Parseğ Gesarazi'nin omuzuna konmuş ve aynı süratle genç Nerses'e doğru uçup, omuzuna yerleşmişti.[1]

Seçimi yapan yüksek dereceli Ruhaniler ve seçime Başkan seçilen, Yevsepios Baş-Yebisgobos da bu hadiseye bizzat şahit olmuşlardı ki, genç Nerses'in mukaddes makama lâyık olduğundan artık hiç kimsenin şüphesi kalmamıştı!..

M.S. 353 yılında (25) gibi gayet genç yaşta Gatoğigos intiab edilen "Aziz, Nerses I. Bartev", umum Ermeniler Büyük-Patrikliği tahtına geçer geçmez. Anında harekte geçip, bizzat seçtiği Ruhanilerle birlikte Ermeni Kilisesi'nin pasifize durumunu düzelterek, bir nevi reformlar demeti şeklinde icraatlara girişti.

Yaptığı hayırlı işlerin başında özetle şunlar vardı ki, mevzubahis icraatlar Ermeni Kilisesi'nin kadim tarihinde şan ve şeref sayfaları açarak, Ermeni Milleti'nin gurur ve iftihar kaynağı olmuştur. Bazılarını özetle geçiyoruz:

1. (Fakirhâneler yaptırılarak; fukaraların dilenci durumuna düşmeleri kesin şekilde önlendi.)

2. (Ihtiyarhâneler ve kimsesiz çocukları koruma evleri yaptırılıp, himayeye muhtaç ihtiyarlar ve kimsesiz çocuklar koruma altına alındı.)

1- Merhum, Ormanyan Patrik Cenapları, Aziz, Merses Hayrabed'in omuzuna güvercin konması vak'asına, (ASGABADUM) adlı, mufassal ve muvassak eserinin birinci cildinde özetle şöyle buyurmaktadır ki tarihi açıdan ibret alınacak özelliği olduğundan, özetle geçiyoruz:
– (Yvsepios (362)de, Tianios'un yerine geçti. Tanios ise, (340)da seçilmişti. Parseğ Yevsepios, O'nun eliyle Ruhanilik sıfatını elde etmiştir.
Görülüyor ki, (353)de ne Yevsepios, Baş-Yebisgobos'du ve ne de Parseğ seçim heyetinde idi. Denmiştir ki: "Güvercin ilk Parseğ'in, sonra da Nerses'in omuzuna konmuştur."
Insanın aklına ister istemez şu sual geliyor: "Nerses'in Gatoğigosluğa lâyık olduğunu isbat için, omuzuna güvercin konması mı lâzımdı?!.."
Sadece bu durum dahi, Rumlar'ın ne derece mağrur ve kibirli oluşlarının en açık delilidir!..)

3. (Hastahâneler tesis ettirildi ve tedaviye muhtaç hastalar, şifaya kavuşturuldu.)

4. (Mektepler açıldı ve halk ilmin ışığına kavuşturalarak, bilinçli bir seviyeye ulaştırılma seviyesine yükseltildi.)

5. (Genç Ruhaniler: "Rumca, Asurice, Farsça" öğrenerek, İncil-i Şerif'i, Ermeni halkına, bizzat aydın Ermeni Rahipleri'nin öğretmesini. O'nların, Hz. Allah'ın nuruna bizzat Ermeni Ruhanileri'nin kavuşturmaları sağlandı.)

Evet, özel surette yetiştirilen ve yabancı milletlerin din adamlarının tesirinde yetişmemiş, doğrudan Ermeni, din bilginlerinin himayesinde yetişmiş Ermeni rahipleri: Şehir şehir, kasaba kasaba, köy köy dolaşıp, Ermeni halkına İncil-i Şerif'i vaaz etmeye koyuldular.

Diğer taraftan, "Cismani ve Ruhani" temsilcilerden kurulu bir halk meclisi kuruldu ve ülke idaresi, yarı monarşi şeklinde bir idare sistemine dönüşmüş ve bütün bunlar Büyük Nerses tarafından uygulama sahasına konmuştu. Yani Aziz, Nerses Hayrabed'in eseri idi.

M.S. 354 yılında kurulan (ARŞİDAD) Meclisi adının konduğu mezkûr meclisin ilk oturumunda alınan kararların başında: (Uzak, yakın tüm akraba evliliklerinin yasaklanmasını) emreden madde gelmekteydi.

Nazır ve Ruhanilerin müştereken aldıkları bu karar, Halk Meclisi tarafından alınan en önemli kararlardan birisi olmuştur ki, Kilise tarafından da anında benimsenen ve kanunlaştırılan bu madde halk tarafından da benimsendiğinden varlığını günümüze kadar sürdürebilmiştir. (1997)

M.S. 366-368 yılları arası süren, (Ermenistan-İran Savaşı esnasında İran Hükümdarı Şabuh. Ermenistan Kralı'nı hile yolu ile tutsak ederek, tesirsiz hale getirmeyi düşünüp, bu gaye ile Kral Arşag'ı ülkesine davet ederek, dost olma teklifinde bulundu. Ermenistan'da bulunan bazı taraftarları da İran Hükümdarı hesabı-

na, Ermenistan Kralı'nı kandırarak, İran'a gitmeye razı ettiler ve böylece İran'a giden Kral Arşag. Derhal tutsak edilerek, zindana atıldı. Bir yıl sonra ise (M.S. 369) Kral Arşak bir yolunu bularak intihar etti ve Şehitlik mertebesine erişti.

Bu meyanda Kralsız kalan Ermenistan ise her an işgal edilebilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktaydı. Bu durumdan kurtulabilmek gayesiyle, Bizans İmparatoru Lazes'e müracaat ederek, yardım etmesini ve ülkeye bir Kral seçmesini, daha doğrusu atamasını dilediler.

Ermeniler'in kendisinden yardım istemelerine son derece memnun olan Bizans İmparatoru. Hiç zaman kaybetmeden en güvendiği Kumandanlarından Derendios veya (Darendianos)u, bir ordu ile Ermenistan'a hareket ettirerek ülkeyi kontrolü altına almasını ve Prens Bab'ı da Ermenistan tahtına oturtmasını emretti.

Bizans İmparatoru Lazes tarafından Ermenistan'a Kral intiab edilen Prens Bab. Şehit Kral Arşag'ın, (Rum asıllı Prenses, Vğimbiata) ile evliliğinden doğmuş bir melezdi. (M.S. 369-374)

Bab'ın Krallığı'nın ilk yıllarında, Bizans Ordusu'ndan takviyeli Ermenistan Ordusu, İran'a karşı bir savaş kazanmıştı ki, mezkûr savaş esnasında, Aziz, Nerses Hayrabed, bir dağın zirvesinde Hz. Allah'a devamlı dua etmişti.

Zaferin kazanılmasından sonraki dönemde tamamen sefaat âlemine dalmış ve böylece Krallık görevini âdeta unutmuştu. Kralın bu durumundan üzüntü duyan Büyük Nerses Hayrabed. Kral'ı ikaz etti ve umursamadığını görünce de nasihat yollu azarladı.

Gatoğigos tarafından azarlanmayı bir türlü hazmedemeyen Kral Bab, her geçen gün, Aziz, Nerses Hayrabed'e karşı daha fazla kin duymaya başlamış ve O'nun işine son vermeden huzur duyamayacağına kanaat getirmişti. Yani, Büyük Nerses Hayrabed'in bir şekilde ortadan kaldırılması lâzımdı...

Kalbi zayflamış ve bu sebeble zaman zaman ızdırap çekmekte olan Gatoğigos'u, hasta olmasına rağmen hiç acımadan zehirlemiş böylece şehit etmişti. (25 Temmuz 373)

Ne var ki, Kral'ın işlediği cinayet cezasız kalmamış ve Kral'a muhalif olan bir başka grup, tuzak kurarak Kral Bab'ı öldürmüşlerdi. Evet hak yerini bulmuş, İlâhi Adalet tecelli etmişti. (M.S. 374)

Aziz, Nerses Hayrabed; (Hıristiyan kardeşliği), yani (din kardeşliği) inancını kendisine ilke edinmiş oluşuyla, olsun Ermenistan'ın millî menfaatlerine ve olsun kendi inançlarına ziyade zarar getirmiştir.

Şöyle ki, onun İran yerine, özellikle Bizans'ı tercih edişi ve İranla iyi münasebetler kurmaya çalışan ve de kısmen muvaffak olan, Kral Arşag ile çoğu zaman ters düşmüş ve nihayet Kral Arşak'ın şehit olmasına sebeb teşkil etmiştir. Zira, Kral Arşak, İran ile mütteffik olunmasına rağmen Bizans ile birleşmeye rıza göstermek mecburiyetinde kalmıştı.

Nitekim, Bizans'ın hiçbir zaman güvenilir bir müttefik olmadığını bizzat Rumlar tarafından sürgünlere duçar edilmesiyle, pek acı şekilde öğrenmiştir!..

Meselâ, Bizans İmparatoru Valens (M.S. 364-378). Aziz Nerses Hayrabed'i, 10 kişilik mahiyetiyle birlikte, Bizans'ı ziyaretinde tevkif ettirmiş ve (YASSI-ADA)da zindana attırmıştır.

Onca sürgün ve ızdıraptan sonra, bir de Rum anadan olma bir melez Kral tarafından zehirlenme talihsizliğine uğraması cidden pek hazin bir vak'adır!..[1]

(Müellifin notu)
Levon Panos Dabağyan

1-Bakınız: (ASGABADUM) - (Ermenice), sayfa: 163-164-165-166-169-215-216-217-218, cilt: I.

PAKRADUNİLER'İN MENŞEİ VE DOĞUŞU

M.Ö. 730'larda Kral Sannasar, Ben-i İsrail'e yaptığı seferde; İsrail Kralı Osee'yi öldürerek, (10-Yahudi Kabilesi)ni esir alıp, Fırat'ın ötesine, Güney Ermenistan'a yerleştirdi ve bu bir başlangıçtı.

Yine, M.Ö. 700'lerde, Kral Nabukadnezar, Mısır Kralı Necho ve Kudüs Kralı Yoachim'e karşı bir sefer açmış ve sefere, Doğu Ermenistan Kralı Hıraçya büyük bir ordu ile iştirak etmişti.

Kral Hıraçya'nın bu savaşta gösterdiği olağanüstü başarı, Kralı ziyade memnun kılmış ve esir aldığı (10.000 Yahudi)nin yarısını Kral Hıraçya'ya hediye etmişti ki, bu esirler arasında Ben-i İsrail'in değerli şahsiyetlerinden Prens Şampat da bulunuyordu ve kısa zamanda Kral'ın taktirlerine mazhar olarak, devlet hizmetine alınıp, önemli mevkilere yükseltildi.

M.Ö. 150-128'lerde ise; Aile menşeinin Hz. Davud Peygambere dayandığını iddia eden ve adı (PAKARAD ŞAMPA) olan bir Yahudi, Ermenistan Kralı Vağarşak'a müracaat ile saray hizmetine girebilme dileğinde bulundu.

Dikkatlere çekme ve şahsını sevdirme açısından Prens Şampat'ı dahi gölgede bırakan Pakarad Şampa, Kral'ın en yakın bendeleri mevkiine erişti ve böylece; (Ermeni Kralları'na taç giydirme imtiyazı ile 10.00 suvariye komuta etmek hakkını) elde etti.

M.Ö. 90-36'larda Ermeni Kralları'ndan, Dikran II. (Büyük Dikran) Ben-i İsrail'e bir sefer hazırladı ve bu sefer esnasında tutsak ettiği binlerce Yahudi'yi ülkesine götürdü ve esirler arasından seçtiği (AŞOD) adında bir asil Yahudi'yi özel hizmetine aldı.

Yukarıda kayda geçtiğimiz vak'aların zuhuru ile Ermenistan'a yerleşen ve zamanla nüfusları daha da artan esir Yahudiler, Ben-i İsrail Prensi Şampat'ın hatırasını kendilerine rehber edinerek, Pakarad Şampa'nın liderliğinde teşkilâtlanıp, millî varlıklarını koruyabilme mücadelesine giriştiler.

M.S. 637'den itibaren Arap hâkimiyetine giren Ermenistan o tarihlerde, tam bir kargaşa ve anarşi içindeydi. Ülkeye esir olarak

gelen ve zamanla en yüksek mevkilere yükselen Yahudiler ise ülke idaresini tamamen ele geçirmişler ve bu kavimden zuhur eden (PAKRADUNİLER HANEDANI) saltanat sürmekteydi ki, Ermenistan'ın sükutuna kadar bu durum devam etmiştir.

Arap hâkimiyetine geçen Doğu Ermenistan'da Ermeni milleti tabii olarak çoğunluktaydı ama, asıl söz sahibi olan Pakraduniler'di. Tek kelime ile Ermeni milleti çoktan hükümranlığını yitirmiş fukaralık ve sefalet içinde kıvranıp durmaktaydı.

Böylecesi bir şerait içinde Araplarla anlaşan Pakraduniler, Araplar'a ağır vergiler vermeyi vadettiler. Yani, Pakraduniler saltanatı uğruna zavallı halk gücü üstünde vergi ödemeye mahkûm olmuştu.

Vergileri toplama görevi, (AŞOD PAKRADUNİ)ye verildi ve "Prensler Prensi" unvanı ile Ermenistan'a vâli tayin edilen Aşod Pakraduni, görevini en âlâ şekilde ifa etti ve değil vergi vermek, ekmeğini dahi pek zor temin edebilen ahalinin elinde avucunda her ne var ise aldı.

Gördükleri pek ağır idare karşısında âdeta isyan edecek duruma gelen Ermeni halkı, nihayet ayaklandı ve Prens Aşod'a karşı isyan bayrağını açtı.

Muntazam bir ordu ile isyanı bastırmaya çalışan Prens Aşod. İsyancılarla baş edemeyince, Araplar'dan yardım istedi ve böylece isyan hareketi ancak bastırılabildi.

Yardıma gelen Arap kuvvetlerinin Komutanı Vâli Haul, isyan sebeblerini araştırıp, Prens Aşod Pakraduni'yi suçlu bulmuş ve halkın gönlünü almak gayesiyle Prenslik unvanını geri alıp, Aşod'un gözlerini oydurmuştu.

Mezkûr vak'adan bir müddet sonra, Halife tarafından Ermenistan'a yeni bir askeri komutan tayin edildi. Adı (Sempad) olan bur zat da Pakradunilerdendi. Ermenistan'a gelen Sempad Paradui, Vâli Haul'u devreden çıkartabilme gayesiyle ona karşı bir suikast hareketi düzenledi ve bizzat kendisinin idare ettiği hare-

ket başarısızlıkla neticelenince, diğer tertipçilerle birlikte yakalandı ve en ağır şekilde cezalandırıldı.

Halife Mu'tusim bu seferde (Pakrad) adında birisini Ermenistan'a Vâli tayin etti ve bu şahıs Sempad'ın akrabalarındandı. Tekrar iç mücadeleler başladı, isyan hareketleri bir diğerini izledi ve böylece on binlerce masum insan kanı oluk gibi akıp gitti...

Doğal olarak doğrudan Aap menfaatlerini dikkate alan Halifeler, bütün bu trajik vak'aları görmezlikten gelmekte ve doğrudan Pakradunileri desteklemekteydiler. Şöyle ki; (Pakradunilere muhtelif unvanlar veriliyor, daha ziyade vergi toplayabilme gayesiyle sun'i Ermeni krallıkları tesis ettiriliyor, Pakraduniler de başa geçiriliyordu ki, bu küçük Krallıklar arası savaşlar Ermeni nüfusunu her geçen gün daha fazla kırmaktaydı.)

M.S. 859'da Şampad'ın oğlu Aşod, Halife Muhtemedi Billâh tarafından, Prensler Prensi unvanı ile Ermenistan'a Vâli tayin edildi.

M.S. 883'te ise, Ermenistan'ın Ruhani Reisi (KEVORK GATOĞİGOS) Pakraduniler tarafından rüşvetle elde edildi ve Halife'nin onayını alıp, Aşod Pakradini'yi, Aşod I. unvanı ile resmen Ermenistan Kralı ilân etti.

Yukarıda kayda geçtiğimiz bu tarihi ve de talihsiz vak'adan sonra, (PAKARAD'lar, PAKRADUNİLER) lâkabıyla M.S. 1045'e kadar Ermenistan'da saltanat sürmüşlerdir.[1]

1- Bu bahiste daha geniş bilgi için bakınız:
– ŞAHNAZARYAN ERMENİ TARİHİ, baskı tarihi: 1859, sayfa: 32, Paris-Fransa
– Les PACRADOUNIS ou UNE SECTE ARMENO-JUIVE
"PAKRADUNİLER VEYA ERMENİ-YAHUDİ ÜMMETİ"
Yazan: Prof. Abraham Galanti, baskı: 1933, Fransızca İst.-Türkiye
Prof. Abrahim Galanti adı geçen eserinde bu bahiste hayli enteresan bilgiler vermektedir. Önemli bulduklarımızdan bazı pasajları özetle geçiyoruz:
– (Pakradunler varlıklarını Juda İmparatorluğu'nun sonlarından "M.Ö. 6. yy.", 20. yüzyıla dek sürdürmüş olan Ermeni-Yahudi karışımı bir kavimdir.

KARS KRALI KAKİK II.'NİN HÜKÜMDAR OLUŞU (M.S. 1042)

"İkinci Bölüm"

Kral Kakik I.'in ölümünden sonra (1020-1040) büyük oğlu veliaht, Hovannes Sımpat Hükümdar ilân edilmişti.

Ancak, kardeiş Aşod IV. Pakraduniler tahtına kendisini daha uygun görmekteydi. Bu sebeple, Vaspuragan (Van) Kralı Senekerim'den asker yardımı, Bağdat Halifesi, Muktedi Billah'dan bolca para yardımı aldıktan sonra, ağabeyine karşı savaş açıp, Ani Beldesi'ni kuşattı.

Kral Sımpat ise, Bizans taraftarı Bedros . Gatoğigos'u Bizans'a gönderip, İmparator'dan ardım istemiş ve ayrıca Gürcüstan Kralı Gurken'de yardım yollamıştı.

Gayet çetin geçen ve hayli kan dökülen muharebelerden sonra Aşod IV. Ağabeyi'ni yenmekle kalmadı, Gürcüstan Kralını da esir alıp, düşmanlarını perişan etti.

Eğin'de "Erzurum-Sivas arasında", Marmara Denizi'nin Avrupa yakasında ve İstanbul'da Hasköy'de yaşamış oldukları bilinen Pakraduniler, 26 yüzyıldır Yahudi yönlerini sürdürmekte gösterdikleri kararlılık nedeniyle Portekiz'li Maranos'lar, Selanik'li dönmeler ve İran'lı Meşhediler gibi Yahudi kökenli topluluklar arasında sayılabilirler.)

Büyük Ermeni tarihçisi ve din adamı, (MOLSES GATOĞİGOS ĞORENAZİ) aynı konuda şu kaydı geçmektedir:

– (Simpat adını, "Pakraduniler" oğullarına verirler. Bilesiniz ki, bu isim İbranice'den geliyor ve aslı "Şampat"tır.

Kars, Anî ve Gürcüstan'da Pakraduniler zürriyetinden Krallar çıkmıştır.)

Bizanslı tarihçi, Pavstos ise: (Üçüncü Asır'da Ermenistan'da iskân etmiş ve kısmen Hıristiyan olmuş Yahudiler'in miktarı, "400.000 Nüfusu" bulmuştu) kaydını geçmektedir.

Bu duruma göre, Ermeniler arasında asırlar boyu pek revaç görmüş olan: (PAKRAT, SIMPAT, AŞOT, KAKIK, İSRAEL, TAVİT) vs. gibi isimlerin Ermeni menşeli olmadığı bariz şekilde meydana çıkmaktadır.

Bu durum üzerine harekete geçen komşu ülke Kralları ile Ermenistan Ruhani Reisi, Bedros KEDATARZ GATOĞİGOS (1019-1058) aracı olup, iki kardeşi barıştırdılar. Sulh anlaşmasına göre: (Ani-Beldesi ile ailede birincilik hakkı Kral Sımpat'ın, diğer araziler ki, en verimlileri idi, Aşod IV.'e kalmıştı.

Ermenistan'da böylesi trajik hadiselerin zuhur ettiği günlerde, Kral Georgeu'ya karşı sefer açan Bizans İmparatoru, Vasil II. (Basileios) (976-1025), büyük bir ordu ile Trabzon üzerine yürümekteydi.

Diğer taraftan vaziyeti öğrenen Kral Georgeu ise, Ermenistan Kralı'ndan yardım istedi. Yardımı anında kabul eden kral Sımpat ise, aldığı kararla Bizans'ı düşman edinmiş oluyordu ama, artık yapacak birşey yoktu.

Yapılan muharebelerde gayet kuvvetli Bizans Ordusu karşısında pek fazla bir varlık gösteremeyen müttefik Krallar savaşı kaybetti ve Bizans Ordusu Trabzon'u fethetti.

Bu meyanda gayet mahirane şekilde ricate geçen Kral Sımpat, süratle ükesine dönerek, kesin şekilde mağlup olmaktan kurtuldu. Ancak, Bizans İmparatoru'nun gazabından korkmaya başlamış ve bu korku onun bütün benliğini sarmıştı. Nihayet daha fazla tahammül edemeyen Kral Sımpat, canını ve tacını koruyabilmek gayesiyle, hemen hiçbir Hükümdara yakışmayacak pek seviyesiz bir fikre vardı ki o da şuydu: (Ölümünden sonra ülkesi külyen Bizans'a terk edilecekti.)

Evet durum buydu ve saray yüksek ricali ile yine yüksek dereceli din adamlarının huzurunda bir vasiyetname mahiyetinde anlaşma hazırlayıp, Ermenistan Ruhani Reisi, Bedros I. Gatoğigos'un eli ile Bizans İmparatoru Vasil II.'ye gönderdi. (1024)

Bizans İmparatoru Vasil I.'nin ölümünden sonra tahta geçen biraderi Konstantinos VIII. (1025-1028) Ağabeyi ile Sımpat ara-

sındaki anlaşmayı Bizans İmparatorluğu'nun şanına uygun görmeyip feshetti ve Bizans'ta yaşayan Ermeni Ruhanilerinden, (PAPAZ GİRAGOS)u huzuruna çağırıp, anlaşma belgesini ona verdi ve Kralı'na götürmesini emretti.

Ne var ki, Papaz Giragos, Gatoğigos Bedros I.'in adamı ve en az onun kadar hain bir adamdı ve iblisane bir düşünce ile vasiyetnâmeyi sakladı. Asıl niyeti uygun bir ortamda, mezkûr belge sayesinde Bizans'tan yüklü bir servet edinebilmekti.

Nitekim birkaç yıl sonra bu mel'un Papaz'ın beklediği an gelip çattı. Şöyle ki; (Konstantinos VIII.in ölümünden sonra tahta geçen, Romanos II. (Argyros)un döneminde de sabırlı davranan Papaz Giragos. Romanos III.'ten sonra Bizans tahtına geçen İmparator, Mihail IV. (1034-1041) döneminde aradığını ziyadesiyle bulmuştu. Zira, yeni İmparator aynen kendisi gibi insanlıktan yoksun birisiydi. Nitekim, huzura çıkıp durumu açıklayan ve belgeyi taktim eden Papazı, ziyade mükafatlandırıp, âdeta altına boğdu.)

Vatan haini Papaz Giragos'un o iğrenç ihaneti üzerinden henüz bir kaç yıl geçmişti ki, Kral Hovannes Sımpat, vefat ederek, ardında bıraktığı kapkara bir leke ile tarih sahnesinden çekildi. (M.S. 1040)

Kral Sımpat'ın ölüm haberini alan Bizans İmparatoru Mihail IV., Sımpat'ın vasiyet belgesine dayanarak, Ermeniler'den; (Ani-Beldesi'ni ve şehri sembolize eden anahtarları istedi.)

Nitekim, Ani-beldesi'ni kuşatan İmparator Michel IV. derhal saldırıya geçti. Ancak, böylesi bir saldırı bekleyen Ermeniler de boş durmamış ve lazım gelen tüm tedbirleri almış, gönüllülerden müteşekil bir ordu hazırlayıp Komutanlığı'na da ünlü Bilgin, Krikor Pahlavuni (Makistros)'nin amcası, Kumandan Vahram PAHLAVUNİ'yi getirmişlerdi.

ANİ-BELDESİ'NİN MÜDAFAASI

Komutan Vahram Pahlavuni'nin muharebe planına göre: (Düşman ordusu şehrin dışında karşılanacak, Öncü Kuvvetleri'nin vur-kaç taktiği ile düşman ordusu tedirgin edilecek ve bilâhare, anakuvvetler umumi taarruza geçecekti.) Nitekim aynen uygulanan muharebe planı başarılı oldu ve Bizans Ordusu Ani-Beldesi surları dışında zamansız bir meydan muharebesine zorlanarak, hiç beklenmedik bir anda umumi taaruza geçen Ermeni kuvvetleri ile Bizans Ordusu arasında müthiş bir savaş başladı. Komutan Pahlavuni Kuvvetleri'nin aman tanımaz saldırıları ve üç koldan sarma hareketine girişme teşebbüsleri karşısında gafil avlandıklarını farkeden tecrübeli Bizans Komutanı, kesin bir yenilgiyle burun buruna geldiklerini anlayıp, mahirane bir taktikle ricate geçerek, muharebe alanını terk edince, Ani-Beldesi'ni istilâsı böylece önlenmiş oldu.

Evet, Ani-Beldesi'nin istilâsı önlenmişti ama, bu yeterli değildi. Zira, ülke başsız durumdaydı ve böylesi bir durumda daha vahim sonuçlar doğabilirdi ve zaten Bizans, yediği şamarı hazmederek oturacak değildi ve her an yeniden saldırıya geçebilirdi.

Bütün bu noktaları bilhassa dikkate alan Komutan Vahram Pahlavuni, Yeğeni, Krikor Pahlavuni ve Bedros I. Gatoğigos başta olmak üzere, ülkenin ileri gelen zevatından kurulu bir meclis toplayıp, durumu bütün çıplaklığı ile gözler önüne serdi ve en kısa zamanda yeni bir Kral seçilmesinin elzem olduğunu kesin olarak belirtti.

Komutan Pahlavuni'nin sözlerini doğru bulan Meclis, aynı fikri paylaşarak, Kral Sımpat'ın biraderinin oğlu, Prens Kaki'i Kral ilân etmişler ve henüz çocuk denecek çağda olan Prens, (KAKİK II.) unvanı ile taç giymişti. (M.S. 1042)

ANİ-BELDESİ'NİN İŞGALİ VAK'ASI (M.S. 1045)

Kral Kakik II. Ermenistan'a Hükümdar olduğu zaman, henüz (16) yaşlarında bir gençti. Dolayısıyla, Devlet işleri için yeterli bir yaşta sayılamazdı. Bu sebeple ülke idaresi: (Bilgin, Krikor, Pahlavuni, Prens Vesd Sarkis, Bedros I. Kedatarz Gatoğigos) üçlüsü tarafından sağlanmaktaydı.

Ne var ki, bu sadece dış görünümdü ve Krikor Pahlavuni gibi iyi niyetli vatanperverler azınlıktaydı ve devletin istikbâlini tehlikeye düşürebilecek düzeyde entrikalar çevrilmekteydi. Meselâ; tepeden inme bir darbe peşinde koşan ve bu maksatla gizli toplantılar yapanlar vardı ve bu örgütün başı ise, (Vatan haini) lekesiyle Ermeni tarihine geçmiş, meşhur Prens Vesd Sarkis'di.

Şöyle ki, Prens Kaki'nin Kral olduğunu öğrendikten hemen sonra, Ani-Beldesi'nin İç-Kalesi'ne çekilerek, bir nevi savunma durumuna geçmiş ve bu durum Kral KakikII.'nin gözünden kaçmamış ve hiç umulmadık bir anda ve tek başına, kara yürekli Prens'i ziyaret ederek, onu ininden çıkmaya razı etmişti.

Ancak, Kral'ın bu derece yürekli olduğuna bizzat şahit olan bu hain ve korkak Prens, bu sefer de paniğe kapılarak, (SURMARİ-KALESİ)ne çekilmiş ve Kral'ı ürkütmemek için de sadakat yemini etmişti.

Ne var ki, hain Prens'in sükûtu fazla sürmemiş ve yeminini yiyerek, tekrar Kral aleyhine entrikalar çevirmeye başlmamış ve bu anı bekleyen Kral, hiç tereddüt etmeden Surmari Kalesi üzerine yürüyüp, Prens Sarkis'in ordusunu perişan edip, hain Prens'i tutsak ederek zindana attırmıştı.

Bir müddet sonra ise, Saray ricalinden gizli Sarkis taraftarları bin bir dil dökerek, hain Prensi af ettirmişlerdi ki, bu hareketi ile Kral hayatının en büyük hatasını işlemiş oluyordu.

Ermenistan'da bu gibi iğrenç entrikalar zuhur ederken, diğer taraftan Bizans İmparatoru da boş durmayıp, birtakım gizli anlaş-

malardan sonra, kara Prens, Vesd Sarkis'in ordusunu da kendi saflarına katarak, Ermenistan'a karşı büyük bir sefer açtı. Ne var ki, üç sefer tekrarlanan pek kanlı muharebelerden sonra, kazanan taraf her daim Kral Kakik II. olunca. Hain Prens'in hevesi yine kursağında kaldı ve kendi öz vatanına karşı savaştığı da açıkça meydana çıkınca, ondan tamamen tiksinen Kral hayretler içinde ne diyeceğini âdeta şaşırmıştı?!..

Ancak, bu iblis yaratık, Saray'daki yakın dostları sayesinde kefeni tekrar yırttı ve kellesini kurtardı.[1]

Ermeniler'in savaş ile alt edemeyeceğini kesin şekilde anlayan, Bizans İmparatoru Konstantinos IX. (Monomakhos)-(1042-1055), hain Prens Sarkis'in taktim ettiği yeni bir tuzak planını çok beğenmiş, hemen tatbik sahasına konmasını emretmişti. Plan aynen şuydu:

(Kral Kakik II. kandırılarak, Bizans'a davet edilecek, diğer taraftan Prens Sarkis ve yandaşları, Ani-Beldesi'ni, İmparator'un göndereceği orduya teslim edeceklerdi.)

Kısa bir müddet sonra Bizans İmparatoru, Ermenistan Kralı'nı Bizans'a davet etti. Gerçi, Kral Kakik II. gitmek taraftarı değildi ve nazik bir şekilde daveti reddetmek düşüncesindeydi ama, Bedros I. Gatoğigos başta olmak üzere, Saray ricali, Nazırlar ve yüksek dereceli diğer zevat, yeminler ederek, Kral'ı kandırmaya çalışmaktaydı ve şöyle diyorlardı:

(– Efendimiz, yokluğunuzda Ermenistan'ı kanımız bahsına koruyacağımıza yemin ederiz. Bizans Kayzeri'nin davetini reddetmeyin. Her iki Devlet arasında dostluk ve sulh bağları tesis edebilmek, Zat-ı Cenapları'nın bu tarihi ziyaretine bağlıdır. Gidin ve endişe etmeyin.)

Yukarıda kayda geçtiğimiz bu alçakça yalanlara iştirak etmeyen sadece, Krikor Pahlavuni idi. Ne var ki, onu dinleyen olmadı

1- Kral Kakik II.'nin, iblis Vesd Sarkis'i yeniden af ettikten sonra tekrar hizmete alması. Gerçekten akıl alır iş değildir!.. Ne gibi sebeplerle böylesi bir hata işlemiş olduğunu ayrıca tetkik lüzumludur inancındayız!.. (Müellifin notu)

ve Kral âdeta zorlanarak Bizans'a gönderildi. Daha sonra ise, Krikor Pahlavuni Saray'ın bir köşesinde dua ederken, sırtından hançerlenecek ve bu önemli engel de ortadan kaldırılacaktı.

Konstantiniyye'de muhteşem bir merasimle bizzat İmparator tarafından karşılanan Ermenistan Kralı Kakik II. umduğunun fevkinde konukseverlik görmüş, günlerce en âlâ şekilde ağırlanmıştı.

Ne var ki, bütün bunlar o iğrenç planın sadece birinci safhasıydı... Nitekim, en sonunda baklayı ağzından çıkaran Bizans İmparatoru, Konstantinos IX. Ermenistan Kralı'ndan Ani-Beldesi'nin kendisine teslim edilmesini istedi.

Kral Kakik II. Bizans İmparatoru'nun isteğine kesin şekilde karşı çıkarak: (– Silah ve ordu ile ele geçiremediğiniz topraklarımı, hediye sunar gibi size hibe etmemi istiyorsunuz?. Asla! Hiçbir Hükümdar böylesi bir alçaklığa rıza göstermez...)

Kral Kakik II.nin kesin itirazı karşısında kızgınlıktan mosmor kesilen İmparator, Ermenistan Kralı Kakik II.yi Marmara Denizi'ndeki takım adalardan birisine sürdürüp zindana attırdı ki, mevzubahis ada; "Kınalı veya Yassı-Ada" olabilir.[1]

1- Marmara Denizi'nin birer nadide incisi misali iki saf halinde uzanan "İstanbul Adaları"nın: "Prens Adaları", "Keşiş Adaları", "Evliya Adaları", "Sürgün Adaları" gibi birçok ismi vardır.
Ancak, öyle sanıyoruz ki, içlerinde en yakışanı, "Sürgün Adaları" yakıştırmasıdır. Zira, Osmanlı-Türk İmparatorluğu'ndan günümüze birer mesire olarak dikkatlere çekmiş ve nice aşk şarkısına ilham kaynağı olmuş mevzubahis adalar. Bizans İmparatorluğu tarihinde hayli karanlık ve dehşet verici bir maziye sahiptir. Birçok ünlü Kral, Prens, Başkomutan ve yüksek dereceli ünlü Ruhaniler mezkûr adalara sürülmüş, muhtelif işkencelerden sonra rutubetli ve zifiri karanlık zindanlarında acı kaderlerine terk edilmişlerdir...
Meselâ: Malazgirt Meydan Muharebesinde Sultan Alp-Arslan tarafından tam mânâda perişan edilen ünlü Bizans İmparatoru, "Romanos IV. Diogenes", Bizans'ın Anadolu Kuvvetleri Kumandanı, General Vartan, Bizans İmparatoru, Nikiforos I. tarafından, "Kınalı-Ada"ya sürülmüş, ada zindanında gözleri kör edilerek, çileli bir hayata duçar edilmiş ve fakat, Bizans halkı tarafından Aziz mertebesinde görülerek şükranla anılmıştır. (803)
Yine Ermeni asıllı olup, IV. asırda yaşamış ünlü Ermeni Büyük-Patriği, Gatoğigos Nerses I. (Mezın Nerses-Büyük Nerses). Bizans İmparatoru Valens tarafından, 10 kişilik mahiyetiyle birlikte "Yası Ada"ya sürülüp hapsedilmiştir.

Bizans'ın başkentinde böylesi trajik hadiseler zuhur ederken, diğer taraftan da iblis ruhlu Vesd Sarkis, saçının tek teli dahi kıpırdamadan, Ani-Beldesi'ni Bizans Ordusu'na teslim etmişti.

Ermenistan'ın başkenti Ani-Beldesi'ni teslim alan Bizans Prensi Asid ise, ülkede kendileri için tehlike teşkil eden ve bizzat hain Prens Sarkis tarafından hedef gösterilen binlerce Ermeni'yi en acımasız şekilde kılıçtan geçirerek, nehirler gibi kan akıtmıştı. (10 Mart 1044/45)

Şehrin teslim alındığına dair belgeler ve Mukaddes Belde'ye ait 40. anahtarı teslim alan Bizans İmparatoru, zindanda zincire vurulmuş şekilde çile dolduran Kral Kakik II.yi ziyaret ederek, belge ve şehrin anahtarlarını gösterip:

(– Sorarım size neyin çilesine katlanıyorsunuz?!..) dedi.

Devlet ricali tarafından bizzat imzalanmış teslim belgesini gözleriyle gören talihsiz Kral, mezkûr belgeyi titreyen elleriyle alıp, hiç arzu etmediği halde kendi imzasını da koydu.

Evet, Mukaddes Ani-Beldesi artık Bizansındı. Bir başka ifadeyle de; (200 yılı geçkin, PAKRADUNİLER SALTANATI) bu suretle son bulmuş oluyordu ki, Ermeni tarihi içinde zuhur etmiş en hazin ve trajik vak'alardan birisi de budur. (M.S. 1045)

Mukaddes Ani-Beldesi'nin Bizanslılar tarafından entrika ve hile yolu ile ele geçirilmesinden sonra, İmparator Konstantinos IX. tarafından azad edilen Ermenistan Kralı Kakik II. Bizans hükümranlığı altında olması şartı ile küçük bir Krallık tesis ederek, (KARS HAKİMİ) unvanı ile tekrar saltanat sürmeye başladı. Ancak; Mukaddes Ani-Beldesi'ni bir daha asla göremeyecekti. Zira, kesin şekilde yasaklanmıştı.

Keza, Ermenistan Kralı Kakik II.nin de adları geçen iki adadan birisine ve muhtemelen de "Kınalı Ada"ya sürülüp, Kınalı zindanlarında çile doldurmuş olması en kuvvetli ihtimaldir. Zira, "Kınalı Ada" sürgün adası olarak görev yapmış başlıca ada olarak resmi kayıtlarda görülmektedir.

SULTAN ALP-ARSLAN VE ERMENİLER
(Üçüncü Bölüm)

16 Ağustos 1064 tarihinde Ani-Beldesi'ni fetheden Sultan Alp-Arslan, Kars Kalesi'ni de ele geçirebilmek maksadı ile derakab harekete geçerek, Kars Hakimi unvanı ile saltanat süren Kral Kakik II.ye elçi gönderip, derhal teslim olmasını istedi.

Ani Kalesi'nin feci sonunu görmüş olan Kral, boşa kan dökülmemesini gayesiyle teklifi tereddütsüz kabul etti.

Türk Elçileri görüşme esnasında şöyle bir görünümle karşılaşmışlardı: (Kral Kakik II. tamamen siyahlara bürünmüş, tahtına yakın mesafede bulunan hemen her yer küller serpilmişti ve bu eski Ermeni adetlerine göre matem nişanesi idi.

Elçiler niçin matem tutulduğunu sorduklarında ise şu cevabı almışlardı:

(– Sultan Tuğrul Bey, biz Ermeniler için gayet değerli bir Hükümdardı. Vefat haberi bizleri ziyadesiyle üzdü. Şanlı hatırasına binaen matem tutmaktayız.)

Huzurdan memnuniyetle ayrılan Türk Elçileri, durumu aynen Sultan'a bildirdiler. Elçiler'in hayırlı haberlerle döndüğünü gören Sultan Alp-Arslan, amcası Sultan Tuğrul'un vefatı dolayısıyla Kral Kakik II.nin matem tuttuğuna bilhassa memnun olmuştu.

Kars şehrine muhteşem bir merasimle giren ve bizzat Ermeni Kralı tarafından şehrin kapılarında karşılanan Sultan Alp-Arslan, Ermeni halkınca da candan karşılandığını görünce daha da memnun oldu.

Sultan Alp-Arslan, kalbini kazanan Ermeni Kralı ve halkını bağışlayarak, kendine müttefik kabul etti. Daha sonra ise, kardeşi

Kara-Arslan Kavrud'un isyan ettiğini duyunca, hemen yurduna döndü. Bu durumu fırsat bilen Bizans taraftarları, Kral'a baskı yaparak, Kars ve dolaylarını Bizanslılar'a terk ettirdiler. Böylece Sultan ile yaptığı anlaşmayı bozmuş ve Anadolu'nun içlerine doğru çekilerek, Bizanslılar tarafından kendisine tahsis edilen ve o yıllardaki adı ile (Zamant), şimdiki adı ile (Pınarbaşı) mevkiine yerleşmişti.

Sultan Alp-Arslan tarafından kendisine bahşedilen son şansını da kullanamayan ve Kars bölgesini tamamen Bizanslılar'a terkederek, Anadolu'nun içlerine çekilen Kral Kakik II. mevzubahis vak'adan sonra dahi Sultan tarafından tekrar affa mazhar olmuş, Selçuklular saflarına geçmesi teklif edilmişti.

Sultan Alp-Arslan, Ermeni Kralı'nın ne durumda ve niçin böyle hareket etmiş olduğunu vs. gayet iyi bilmekteydi. Dolayısıyla ona yeni bir şans tanımıştı.

Bizans taraftarı hainleri dinlemekle nasıl bir hata işlediğini kısa zamanda anlayan Kral Kakik II. Selçuklu Sultanı'na teklifini kabul ettiğini bildirmek için en güvenilir adamlarından müteşekil bir heyeti Elçilik görevi ile yola çıkardı. Kendisi ise, mutlaka halletmek istediği bir iş için bir müddet daha kalacaktı ki, şuydu:

Kayseri-Rum Ruhani Reisi, Metrapolit Markos, Manastırın köpeğine (Armen) adını koymuş ve böylece Ermenileri, köpeklere eşit saydığını açıkça ortaya koymuştu. Kral Kakik'in halletmek istediği mesele işte buydu ve Metrapolit'i gayet ağır şekilde bizzat cezalandırmak istiyordu.

Nitekim, Kayseri Metrapolit'ini yakalatıp köpeği ile birlikte bir çuvala koydurdu ve çuvala sopalarla vurulmasını emretti. Şiddetli darbeler altında kuduran köpek ise, ilk sahibini parçaladı ve bilahare kendisi geberdi.

Metrapolitleri'nin feci şekilde öldürüldüğünü öğrenen Bizanslılar ise Ermeni halkı üzerine asker sevkederek, (10.000lerce Ermeni'yi) kılıçtan geçirerek, Kral Kakik II.'nin peşine düştüler. M.S. 1066)

KRAL KAKİK II.'NİN ÖLDÜRÜLME VAK'ASI

Tacını, tahtını ve de ülkesini yitirmiş olmanın ızdırabı ile kıvranan talihsiz Kral, hata üzerine hata işliyor, milletime faydalı olayım derken, kendi elleriyle istemeden felâkete sürüklüyordu.

M.S. 1079 yılında maiyetiyle birlikte, (Develi-Karahisar Kalesi) yakınlarından geçerken, kaleyi tek başına seyretmek arzusu ile askerlerinden uzaklaşıp, yüksekçe bir yerde atından inerek, kaleyi seyre koyulan Kral Kakik II. Bizanslılar tarafından tuzağa düşürülüp kaleye götürüldü. Zincire vurulup, gözleri oyularak akla gelmedik işkencelerle öldürülen talihsiz Kralın hurdahaş olmuş cesedi ise, kale suruna asıldı. Bir müddet sonra ise, Kral Kakik'in oğulları da Bizanslılar'ın eline geçti ve aynı şekilde öldürüldüler. Evet, tam iki asır Ermenistan'a hükmetmiş ve muhteşem şekilde saltanat sürmüş olan, Pakraduni Hanedanı'nın bu son familyası, böylece yok edilmiş, tarihin tozlu sayfalarına göçertilmişti.

BİZANSLILAR TARAFINDAN TATBİK EDİLEN ERMENİ KATLİAMLARI

Bizanslılar için (Ermeni ve Yahudi) insan olarak hiçbir değer taşımazdı. Bu sebeple her iki kavmin mensupları tiksintiyle karşılanır ve hatta köleliğe dahi lâyık görülmezlerdi.

Bizanslılar'ın akıl almaz fanatikliğinden doğan vahşetleri neticesi, onbinlerce Ermeni imha olmuş, hemen bir çoğu (Ortodoks mezhebine) girmeye zorlanmış, karşı çıkan Ermeniler'in ağızlarına eritilmiş kurşun dökülerek, tüyler ürpertici şekilde katledilmişlerdir ki, (KARAMAN RUMLARI), bu iğrenç icraatlar neticesi Rumlaştırılmış Ermenilerdir.

Yukarıda kayda geçtiğimiz vak'alardan dolayı, o tarihlerde Ermeniler'in, Bizanslılar'a karşı olan kin ve nefreti pek ziyade olmuştur. Meselâ:

(İt derisinden post olmaz, Rum-Ermeni dost olmaz) darbımeseli altında bu acı gerçek yatar.

Nitekim, Ermeni tarihçilerinden ünlü Urfalı Madteos bu konuda şu kaydı geçmektedir ki, Ermeni milletinin mezkür durum hakkındaki his ve düşüncelerini dile getirebilmesi açısından yeterli sayılır:

(–İktidarsız ve kadınlaşmış iğrenç Rum milleti; Ermenistan'ın en cesur evlatlarını vatanlarından koparıp attılar...)

İMPARATOR ROMANOS DİOGENES IV. VE SİVAS ERMENİLERİ

Bizans İmparatoru, Romanos Diogenes IV. hemen hergünkü korkulu rüyası haline gelmiş olan Selçuklu Türkleri'nden tamamen kurtulabilmek gayesiyle, Bizans İmparatorluğu tarihinde emsali görülmemiş azamette gayet muazzam bir ordu kurdu ve (13 Mart 1071) sabahı, (200.000 kişiden) müteşekil muhteşem ordusu ve maiyetiyle birlikte tantanalı bir merasimle payitaht Konstantiniyye'den hareket etti.

Sakarya yakınlarında toplanan ordusunu son bir denetimden geçiren İmparator, Ankara ve Kayseri üzerinden Sivas'a doğru yola koyuldu.

Sivas'a varan İmparator, bu bölgeye yerleştirilmiş Ermeni Prensleri ve halk tarafından büyük törenlerle karşılandı, şahsı ve ordusu şerefine ziyafetler tertiplendi.

Ne var ki, İmparator'un bütün bunlara aldırdığı dahi yoktu. O'nun asıl niyeti; (Ermenileri bu bölgeden sürmek, Ermeni mezhebi olan "Lusavoriçagan Mezhebi"ni de tamamen ortadan kaldırmak. Özetle, Ermenileri topyekûn imha etmekti.)

Kayda geçilen maksatla harekete geçirilen Bizans Ordusu'na ait birlikler, Sivas şehrine acımasızca saldırdılar. İmparator, Romanos Diogenes IV. Bizans Ordusu'nun meydana getirdiği talan ve yağma hareketi esnasında Sivaslı Rumlar'ın huzurunda and

içerek: (Selçuklu Ordusu'nu mağlup ettikten sonra, Sivas dolaylarında bir tek Ermeni sağ bırakmayacağına dair söz verdi.)

Ancak, İmparator, Romanos Diogenes IV. andını asla yerine getirememiş, tarihin en meşhur savaşlarından birisi olan "malazgirt Meydan Muharebesi"nde muazzam Bizans Ordusu en ağır şekilde mağlup olmuş, İmparator'un ise o mağrur hali son bulmuş, Sultan Alp-Arslan'ın huzurunda diz çökmeye mecbur kalmıştı.

Meydan Muharebesi esnasında zuhur eden ve ibret alınacak en mühim vak'a ise; (Oğuz, Peçenek ve Ermeni Kuvvetleri'nin, Selçuklu ordusu saflarına geçme hadisesi olmuştur) ki, gerçekten kayda geçilecek ve ibret alınması icap eden bir vak'adır. Zira, Bizans İmparatoru hemen her gittiği yerde rüzgâr ekmiş ve en nihayet fırtına biçmiştir.[1]

1- Şâmani veya Hıristiyan Oğuzlar'ın Reisi, (TAMIŞ) adlı Beğ tarafından önceden kararlaştırılmış olan, Sultan Alp-Arslan'ın saflarına geçme vak'ası esnasında; (Ermeni Kuvvetleri'nin, muharebe sahasını terk ederek, başka bir istikamete doğru uzaklaşmış olduklarını belirtir şekilde kayıtlar birçok kaynakta geçmektedir.)

Ancak, biz nâçizane bu hususun karanlıkta kalmış daha birçok yönü olduğu inancındayız!.. Zira, tarihi kayıtlarda mevcut olmasına rağmen, Ermeniler'in durumuna tam mânâsıyla açıklık kazandırılmış değildir. Meselâ: Herhangi bir meydan muharebesi esnasında, mensubu bulunduğu bir ordunun saflarını terk etmek isteyen bir birlik için, yapılabilecek iki hareket vardır:

a. "Mensubu bulunduğu orduyu terk etmek istemiyorsa, doğrudan rakip tarafa geçer."

b. "Yok, sadece dövüşmek arzusunda değil ise, o zaman da esnek hareketlerle geri alanda kalmaya çalışır."

Yukarıda kayda geçtiğimiz iki şıkkın dışında uygulanacak hiçbir işlem yoktur. Zira, mensubu bulunduğu orduyu terk esnasında, rakip tarafa geçme dışında yapılacak her hareket, dolaylı sarma hareketine girişebilme taktiği sanılacağından, rakip tarafa katiyen müsaade edilmez.

Vak'anın aslı ise şudur: Oğuz ve Peçenekler'in Selçuklu Ordusu saflarına geçmeleri esnasında, Ermeni askerleri de onları takip etmiş ve doğrudan Selçuklu saflarına savaşa girmişlerdi.

Selçuklu Ordusu saflarına geçen Ermeni Prens ve askerleri, savaştan sonra, İslâm Dini'ne geçmişlerdir ki, bu vak'a birincisi değildir. (M.S. 1071)

Daha önce de, (TASRİKPAKRADUNİ KRALLIĞI) Selçuklular'a tabi olmuş ve Ermeni halkı ile birlikte topyekün İslâm Dini'ne geçmişlerdir. (M.S. 1064)

HIRİSTİYANLIKTAN ÖNCEKİ ERMENİLER

(Dördüncü Bölüm)

(Urartular, Sümerler ve Subarlar) ile (Gurlar) diyarından ilk göç edenlerden Ermeniler, İncil-i Şerif kayıtlarına dayanan Ermeni mitolojisine göre: (Sincar'dan gelmiş olan Yafes evlâdından, Hz. Nuh'un torununu torunu ve okçuluğundaki maharetle namlı, "Hayk Nahabed" soyuna mensuptur.) Aynı zamanda, "Mezın Hayk" - "Büyük Hayk" adıyla da anılan Hayk Nahabed; Ermenistan'ın ve Ermeniler'in ilk Kralıdır. (M.Ö. 2350)

Ermeniler, Hıristiyan olmadan önce (Şamani) idi. Nitekim, Ermeni Kilisesinde eski dine ait bazı semboller hâlâ muhafaza edilmektedir. Örf ve âdetleri: Din haricinde, Türk örf ve adetleriyle tıpatıp aynıdır. Meselâ; "Selçuklular'ın, Osmanlılar"ın Ermenileri himaye etmekle birlikte, Devlet işlerinin en üst kademelerinde vazifelendirmiş olmaları, Ermenilere en az Müslüman Türk kadar güven beslemeleri vs. Ermeniler'in sadece değerli meziyetlere sahip oluşlarından olmayıp, aynı zamanda yukarıda kayda geçtiğimiz benzerlikleri taşımalarını da dikkate almış olmaları muhakkaktır.

Bizans Ordusu saflarında iken, Selçuklu Ordusu'na iltihak eden, Oğuz ve Peçenek Boyları, Türk Silahlı Kuvvetleri tarihi, II.nci cilt ekinde, Hıristiyanlaştırılmış Türk Boyları olarak geçmekte ve birçok kaynak da bu hususu aynen teyid etmektedir.

Ancak, merhum, Prof. Dr. Osman Turan, (SELÇUKLULAR ZAMANINDA TÜRKİYE) adlı eserinde; (Türk Boyları'nın Hıristiyan olmayıp, "Şamani" oldukları kaydını geçmektedir.) Dolayısıyla mezkûr kaydı da dipnotumuza geçmeyi görev bildik. (Müellifin notu)

Keza, Ermeniler'in: (Tab'a-yı Sâdıka) - (Sadık Teba) namıyla şereflendirilmelerindeki hikmetin de aynı görüş ve düşüncenin mahsulü oluşundan asla şüphe edilemez.

Hıristiyanlıktan önceki Ermeniler aynen, "Altaylı Türkler" gibi: "Güneşi Ana. Ay'ı Ata" olarak tanır; (Güneşi yerde ateş temsil ettiğinden, Ocak mukaddes kabul edilirdi.)

Şamani inancına göre: (Mezar, yer-sup Tanrısı aracılığı ile Ay'a ulaşan Ata ruhlarını temsil eder.) Bazı Ermeniler'in mezarlarına (güvercin sembolleri) koyması, (arı ruhu göğe uçan kimselerin olduğunun) işareti sayılmaktadır.

Nitekim, Dersim'de "Seyit ve Baba" mezarlarının başına güvercin sembolleri konduğu da sabittir. Bu hal, Büyük Kamlar'ın ruhlarının da iyi ruhlar gibi, göğe uçtuğunun kabullenen Şamanist göreneğinden ileri gelmiştir ki, güvercinin de aynen (kara kuş) gibi, Ermeni Kilisesi'nce mukaddes kabul edildiği sabittir.

Ata ruhlarına son derece saygı duymak, büyük dini bayramlarda: (Kabristanları ziyaretle dedelerinin, babalarının ve analarının ruhlarına karşı saygı göstermek, ölmüşlerinin kemiklerine söz ettirmemek, ruhları için dua okutmak.) Aynen Türkler gibi, Ermeniler'de de başlıca vazife sayılır.

Güneş ve ateş, Ermeniler'in Şamani oldukları devirlerde son derece mukaddes sayılır ve ateş ayinleri tertiplenirdi ki, Ermeniler bu dönemlerinde, (GRABAŞDUTYUN) - (ATEŞPERESTLİK) adını vermişlerdir. Hıristiyan olduktan sonra ise, güneşe karşı olan saygılarını aynen muhafaza etmişlerdir. Nitekim, Ermeni Kilisesi'nin mihrap merkezinde, güneş sembolü mevcuttur, sabah dualarında güneşin adı geçer. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Hıristiyan Ruhaniler Ermeni milletinin güneş ve aya karşı aşırı bağlılığına karşı hayli mücadele vermeye mecbur kalmışlardır.

Meselâ: "Doğu Dersim" ve "Divriği" Sancaklarındaki (PAVLİKYAN) ve (TONDRAK)lar, (M.S. 717)'de Abbasi hakimiyetinden istifa ederek, Hıristiyanlığı geri plana itmişler ve böylece (Güneş ve Ay'a tapınmaya) devam etmişlerdir ki, Hıristiyan Ruhaniler onlar: (AREV'A VORTİ) - (GÜNEŞ'İN OĞULLARI) adını takarak, onları dinsiz ilân etmişlerdir.

ERMENİ KİLİSESİ'NİN DOĞUŞU VE ERMENİLER'İN "GREGORYANLIK" MESELESİ

(Beşinci Bölüm)

Ermeniler'in ilk Hıristiyanlık devri: ("ARŞAGUNİLER HANEDANI"na mensup, "Kral Arşam"ın oğlu, "Kral Apkar"ın Hıristiyanlığı kabul dönemidir.) (M.S. 30) Ancak, Kral Apkar'ın vefatından sonra, Ermeniler tekrar eski "Ateşperestlik" inancına dönmüşlerdir.

Kral Apkar'ın asıl adı, (AVAK HAYR)dır. Türkçesi: (Alim adam, büyük adam)dır. Bizanslılar ve Süryaniler, bu ismi telaffuz edemediklerinden: (ABAGAR veya APKAR) şeklinde kullanmışlardır.

Süryaniler, Kral Apkar'a: (UKÖMÖ APKAR) demişlerdir. Süryanice'de: (KARA APKAR) mânâsına gelir ki; mevzubahis Kral daha ziyade bu lâkapla anılmaktadır.

Ermeniler'in Hıristiyanlığı kesin olarak kabul ettikleri tarih ise: (M.S. 301)dir ve Kral Dırtad'ın Hükümdarlığı döneminde; (KRİKOR PARTEV)in öncülüğünde gerçekleşmiştir.

Başta Kral olmak üzere; (Devlet-Ordu ve Millet bütünlüğü içinde, Hıristiyanlığı topyekûn kabul etmiş olan ilk millet) kesinlikle Ermeniler olmuştur.

Aziz Krikor'un öncülüğünde Hıristiyanlığı kabullenen Ermeniler, O'nun adını, (LUSAVORİÇ) - (AYDINLATICI) olarak değiştirmişlerdir. Bu sebeble, (UĞAPAR) - (HAVARİLER KİLİSESİ) olarak bilinen Ermeni kilisesi. Aynı zamanda, (LUSAVORİÇAGAN) adıyla da anılır ki, bu durum günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Kendisini Ermeni Kilisesi'nin başı ilân eden Aziz Lusavoriç. Daha sonra, (M.S. 302)de Kayseri'ye giderek, Kayseri Başpiskoposu, Ğevontios tarafından, (BAŞPİSKOPOSLUK) unvanı almış ve bizzat Piskopos Ğevontios tarafından: (Aziz Lusavoriç, BaşYebisgobos) olarak ilân ve tastik edilmiştir.

DİNİ MERKEZ VE GREGORYANLIK MESELESİ

İlk dini merkez; günümüzdeki Ermenistan'ın başkenti, (YEREVAN-ERİVAN)'ın (20 km.) batısında ve o çağlarda Ermenistan'ın başkenti olan (VAĞARŞABAD)'da idi ki, mezkür belde, bilahare (EÇMİAZİN) adını almıştır.

Aziz, Krikor Partev'in isteği, Ermenistan Kralı, Büyük Dırtad'ın onayı ile, meşhur (SANTARAMED) tapınağı yıktırılmış ve erine (AZİZ EÇMİAZİN KATEDRALİ) inşa ettirilmiştir.

Kral, Büyük Dırtad, mevzubahis kilisenin inşasında, Ulu Allah'ın mabedine ziyade hizmet verebilme gayesi ile bizzat amele gibi çalışıp, sırtında koca taşlar taşımıştır. (M.S. 303)

(DÜNYA ERMENİLERİ BAŞPATRİKLİĞİ) ünvan ve selâhiyetiyle faaliyet gösteren ve günümüzde de aynı sıfat ve selâhiyetiyle varlığını sürdüren, (AZİZ-EÇMİAZİN KATEDRALİ)nin dini merkez oluşundan sonra, "Vağarşabad" XIII.-XIV. yüzyıllarda mevzubahis kilisenin adını almış ve o tarihten günümüze aynı adı muhafaza etmektedir.

"Arşaguni Hanedanı"nın çöküşünden sonra, (M.S. 484) dini merkez, "Arduşad" - "Divin"e taşındı. Divin'de zuhur eden büyük depremden sonra ise, (M.S. 893) "Ağtamar-Adası"na, (Van) bilahare (Ani-Beldesi)ne, oradan da: (Gıligya'nın başkenti, "Sis-Beldesi"ne ve en nihayet tekrar ilk merkezine yani, "Aziz Eçmiazin"e dönülmüştür ki, günümüzde de dini merkez aynı mahaldedir.

Türkiye'de neşredilen başlıca ansiklopediler dahil, Ermeniler ile alâkalı diğer ciddi kaynakların hemen bir çoğunda, (Ermeni Kilisesi) yanlış bilgilerle okuyuculara aktarılmaktadır.

Meselâ: Ermeniler'in mezhep adı, çoğunlukla, (GREGORYAN) olarak geçer. Dahası: (ORTODOKS, KATOLİK VE PROTESTAN) gibi değişik mezheplere vardıran kaynaklar da mevcuttur.[1]

Halbuki, (GREGORYAN) yakıştırması başta olmak üzere, hemen hepsi yanlıştır. Gerçi, "Katolik ve Protestan" mezheplerine geçen Ermeniler olmuştur ve hatta, Bizans döneminde "Ortodoks" olanları da mevcuttur. Lâkin, mezkûr mezheplerin, Kadim Ermeni Kilisesi ile hiçbir bağı yoktur ve sadece Hıristiyanlığın birer koludur o kadar.

Kaldı ki, Ermeni Kilisesi kurucusunun dahi ne adını, ne de soyadını almış değildir. Aziz, Krikor Partev'e Ermeniler, (LUSAVORİÇ) adını lâyık görmüşler, Ermeni Kilisesi'ne tabi olanlara da, (LUSAVORİÇAGAN) tabiri kullanılır. Ancak, Ermeni Kilise-

---

1- (Osmanlı-Türk Devleti, Ermeni adını: "Hem kavim hem mezhep adı" olarak değerlendirmiştir. Nitekim, günümüzdeki Cumhuriyet Devleti döneminde de aynı usül yıllarca tatbik edilmiş, nüfus kayıtlarında: "Dini, mezhebi Ermeni, tabiiyeti Türk" kaydı geçilmiştir.)
– Ermeni Kilisesi'nin kurucusu Aziz, Krikor Lusavoriç, Ermenistan Kralı Büyük Dırtat tarafından, "Hıristiyanlık propagandası" yaptığından dolayı kör birkuyuya atılmış, (ĞORVİRAB) aç ve susuz ölüme terk edilmiş. Ancak, Kral'ın kerimesi Prenses, Ğosrovituğd Aziz Lusvoriç'e gizli gizli yiyecek vererek onu sağ tutmuş ve Ağabeyi Kral; bigünah bakireler, "Hıripsime" ve "Kayane"yi bakire arkadaşlarıyla birlikte öldürtmesinden, nadim olup, vicdan azabı çekerek aklını yitirmesinden sonra, Devlet ileri gelenlerini ikna ederek kuyudan çıkartıp, Ağabeyi'nin şifa bulmasını sağlamış ve Aziz Krikor Lusavoriç'in dua ile sağladığı mucize neticesi, Kral başta olmak üzere, millet ve devletçe Hıristiyan olunmuş.
Mezkûr mahal, Türkiye-Ermenistan sınırının hemen dibindedir ve körkuyunun yerinde inşa edilmiş olan, bir Kilise mevcuttur: (ĞORVİRAB).

si'nin asıl adı, (UĞAPAR-YEGEĞEZİ) yani, (HAVARİLER KİLİSESİ) dir. Bütün dünya tarafından resmen kullanılan ismi ise: (Eglise Arménienne)dir: (Ermeni Kilisesi)

"Gregoryan" tabirine gelince, bu isim, bilhassa "siyasi maksatlarla" Rus Çar'ı tarafından, (1830'larda) Rus tebası Ermeniler'e takılmış bir addır.

TÜRKİYE ERMENİLERİ, PATRİKHANESİ'NİN TESİS EDİLİŞİ: M.S. 1461

Bizans'ın fethinden evvel Konstantiniyye Beldesi'nde cüzi miktarda Ermeni bulunmaktaydı. Mevzubahis Ermeniler aslen (Kırımlı Ermeniler) idi ve ticaretle işgal etmekteydiler. Ancak, Rumlar, Ermeniler'den hiç hoşlanmamakta, hemen her fırsatta onları horlamakta, hakir görmekteydiler. Bu durumdan pek ziyade rahatsız olan Kırımlı Ermeniler'in çoğunluğu, Cenevizliler'in bölgesi olan (Galata)ya yerleştiler.

Galata semtinden ve Tophane cihetinde ana cadde üzerinde bulunan ve o yıllardaki adı, (SURP-SARKİS), günümüzdeki adı, (SURP-LUSAVORİÇ) olan Ermeni Kilisesi; 1395 tarihinde, bahsi geçen Kırımlı Ermeniler tarafından inşa ettirilmiştir. Ancak, 1957 İstimlâk hareketi esnasında; caddenin genişletilmesi maksadı ile daha geriye alınması düşünülmüş ve bu sebeple yıktırılarak, devrin hükmeti tarafından yenisinin yapımına izin verilmiştir.

Selçuklu mimarisi üslubunda ve Aziz Eçmiyazin Katedrali'nin şirin bir kopyası olan ve yine aynı cadde üzerinde bulunan Kilise, mevzubahis Kilisesi'dir.

Osman Gazi'nin (1326)'da, Bursa'yı zaptederek, Payitaht ilân etmesinden sonra, Türk hâkimiyetine geçen Ermeniler'in Ruhani Reislik Merkezi, Bursa'ya nakledilmiştti.

Bursa'da bulunan Ermeniler ekseriyetle, İç Anadolu'dan gelme: (Sanatkâr, Mimar, Kalfa ve küçük zenaat erbabından) müteşekildi. Nitekim, Sultan Fatih, "Rumeli Hisarı"nın inşasında, bu kalfalardan da faydalanmış ve yüzlerce Ermeni amele, Hisar'ın inşasında gönüllü olarak çalışmıştır.

Ermeniler'in çalışkanlıklarını, sadakatlerini dikkate alan genç Osmanlı Hâkânı bu cefakâr tebasını daha yakından tanıyabilmek gayesiyle, cemaatin Ruhani Reisi, (HOVAGİM YEBİSGOBOS) ile yakın ilişkiler kurmuş ve zaman zaman huzuruna çağırtarak, muhtelif konularda sohbet etmeye başlamıştı ki, bu durumu; genç Hâkân ile Yebisgobos arasında, gayet kuvvetli dostluk bağları kurulmasına, başlıca âmil olmuştur.

Nitekim, Hovagim Yebisgobos'dan hayli memnun kalan ve onun sohbetlerinden zevk duyan Büyük Cihangir, yaşlı ruhaniye zaman zaman bizzat ziyaretle, en yüce şekilde şereflendirmekteydi.

Cennetmekân Fatih Sultan II. Mehmed Han, bir gün sürpriz olsun diye hiç beklenmedik bir anda, Hovagim Yebisgobos'u ziyaret etti.

Büyük Türk Hâkânı'nı aniden karşısında gören Hovagim Yebisgobos ise şaşkınlık ve heyecan içinde, Padişahı selâmlamak niyetiyle ayağa kalkmaya çalışırken Sultan, hafif bir el işareti ile oturmasını emretmiş ve gayet samimi bir sesle şu suali sormuştu:

(– Şu anda ne okuduğunuzu öğrenebilir miyim?)

O esnada, İncil-i Şerif okumakla meşgul bulunan Hovagim Yebisgobos ise:

(– Mukaddes Kitap'tır Hâkânım.) cevabını vermişti.

Bunun üzerine Sultan Fatih:

(– Öyle ise, lâletayin bir sayfa açıp okuyun!..) emrini buyurdu.

Hovagim Yebisgobos, Padişah'ın emrini derhal yerine getirerek, Mukaddes Kitap'tan lâletayin bir sayfa açınca, Peygamberler babında şu âyete tesadüf etti:

(Sen ve senin kavmin, bütün Cihan'a Hâkim olacaktır.)

Bunun üzerine başını genç Hükümdar'a doğru kaldıran Yebisgobos:

(– Bütün Cihan'a Hâkim olacağınızı müjdeliyor Hâkânım.) dedi.

Sultan Fatih cevaben:

(– Bizans da dahil mi?..)

Yebisgobos cevaben:

Elbette Hâkânım. O'na şüpheniz mi var!.. Tekmil Cihan diyor.)

Bu müjde üzerine Büyük Türk Hâkânı:

(– Öyle ise, benim için dua eyle. Eğer, Kontantiniyye'yi feth edersem. O'nu Payitaht edeceğim. Seni de cemaatin ile birlikte, oraya getirtip, Patrik yapacağım.) Müjdesiyle, Hovagim Yebisgobos'u pek ziyade mükâfatlandırdı.

Padişah İkinci Mehmed Han, Bizans'ı fethettikten sonra, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden (Karaman başta olmak üzere) Türk ve Ermeni aileleri getirterek; beldenin stratejik açıdan birinci derecede önemli mahallerine yerleştirdi. Bahsi geçen yerler; başkentin kontrolü bakımından gerçekten en kritik sur kapılarından müteşekildi. Mevzubahis yerler şu kapılardır:

(Topkapı, Edirnekapı, Samatyakapı, Yenikapı, Kumkapı, Balatkapı.) Adı geçen bu mahallere, orta halli aileler yerleştirildi.

Diğer taraftan işçi ve amele aileleri ise:

(Karagümrük, Malta, Çarşamba, Tekye, Kömürcü, Kadırga, Ahırkapı, Galata, Tophane, Musalla-Ayazması, Gedikpaşa, Dilekçi, Tavukpazarı) gibi semtlere yerleştirildi.

Yukarıda bahsi geçen icraat esnasında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden, İstanbul'a göç eden Ermeniler'in nüfusu her geçen gün daha ziyade artmaktaydı. Dolayısıyla, ikinci bir Kilise ihtiyacı zuhur edince Fatih Sultan II. Mehmed Hân, Samatyakapı'da bulunan, Rumlar'a ait (SULU-MANASTIR) Kilisesi'ni, Ermeni cemaatine bağışladı.

Kiliseyi teslim alan Ermeniler, kendi inanç ve âdetlerine göre, kiliseyi yeniden düzenleyip, takdis etmişler ve muhteşem bir dini âyine müteakip, kilisenin adını değiştirerek, (SURP-KEVORK) - (AZİZ KEVORK) adıyla taktis etmişlerdi ki, mevzubahis kilise halen faal durumdadır.

ERMENİ PATRİKHANESİ TESİS EDİLİYOR

Büyük ve eşsiz Cihangir, Fatih Sultan II. Mehmed Hân (ORTODOKSLUĞUN TEK HAMİSİ ve ROMA İMPARATORU) sıfatı ile, "Metrapolit Gennadios"u: (Cihan Ortodoksları Büyük Patrik'i) ilân ve tastik ettikten sonra Ortodoksluğun dışında kalan diğer gayrimüslim teba da, aynı şekilde "Din ve ibadetinde" serbest bırakılmış; Haham, Rabbi Moşe Kapsali de, Yahudi cemaatinin, "Hahambaşılığı"na intiab edilmişti.

Ancak, Payitaht, İstanbul'da Ermeni Patrikliği tesis edildikten sonra, "Ortodoksluğun dışında kalan" diğer gayrımüslim unsurlar gibi, Yahudi cemaati de, Ermeni Patrikhanesi'ne tabi kılınmıştır.

Bizans'ın Fethi'nden (sekiz yıl sonra), Büyük Türk Hâkânı, Bursa'da Hovagim Yebisgobos'a verdiği sözü yerine getirerek birçok Ermeni ailesi ile birlikte, Hovagim Yebisgobos'u Payitaht İstanbul'a getirtip: (1461 yılında, Ermeni cemaatinin Patrik'i olarak, ilân ve tasdik etti.) Bu suretle, (TÜRKİYE ERMENİLERİ PATRİKLİĞİ) resmen tesis edilmiş oluyordu.

Fatih Sultan II. Mehmed Han'ın irade ve fermanı ile faaliyete geçen, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin selâhiyet ve nüfuz durumu ise şuydu:

(Osmanlı-Türk İmparatorluğu topraklarında yaşayan ve Osmanlı tebası olan, Rum-Ortodokslar haricindeki): "Yahudi, Süryani" dahil, bilumum gayrımüslim ekâliyetler ve umum Osmanlı Ermenileri üzerine şâmildi.)

Ancak, daha sonraki yıllarda, "Yahudiler ve Süryaniler", Patrikhânenin hâkimiyetinden azat edildiler. Daha sonra ise, Ermeni oldukları halde: (Ermeni-Katolik ve Ermeni-Protestan)lar, dış devletlerin siyasi emellerine alet olarak, Ermeni Patrikhanesi'nden ayrıldılar ki, mezkûr vak'a ayrıca eserimizde işlenmiştir. Zira, Türkiye Ermenileri açısından gayet hazin bir bölünüp, parçalanma vak'asıdır ve ibret alınması açısından yeni nesillere aktarılması katiyetle elzemdir inancındayız.[1]

1- Bursa'nın Osmanlı-Türk Devleti Payitahtı olduğu tarihlerde, Ermeniler'in Bursa'daki Ruhani Reisliği, (Kara-Ağaç Mahallesi)nde bulunmaktaydı ki, bu semtin sakinleri kahir ekseriyetle Müslüman ve Ermeniler'den müteşekil idi. Fatih Sultan II. Mehmed Han'ın gayet iyi bildiği (7 lisan) arasında Ermenice'ye de vakıf olduğu, Hovagim Yebisgobos ile Ermenice konuştuğunu kayda geçmiş bulunan Ermenice kaynaklar mevcuttur.
Mevzubahis Yebisgobos, Ermeniler tarafından: (BURSAZİ HOVAGİM) - (BURSALI HOVAGİM) namı ile anılır. Bazı Türk müelliflerin eserlerinde; (Bursa Ermeni Ruhani Reisliği), (Bursa Ermeni Patrikliği) olarak geçmektedir ki, bu tamamen yanlıştır. Zira, Bursa'daki Ruhani merkez, Patriklik değil, Ermeni mezhebinin Ruhani Temsilciliği idi. Hovagim Yebisgobos ise, sadece Yebisgobosluk ünvanına haizdi. Kayda geçtiğimiz gibi, Fetih vak'asından (8 sene) sonra Patrik intiab edilmiştir. Bu hususiaki mezkûr ferman; hâlen İstanbul Kumkapı, Ermeni Patrikhanesi'nde mahfuz bulunmaktadır.

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE ERMENİLERİ PATRİKLERİ KRONOLOJİSİ

1. HOVAGİM YEBİSGOBOS BURSAZİ
   Türkiye Ermenileri'nin ilk Patrik'i.
   Patriklik dönemi: (1461-1489)
2. NİGOĞOS YEBİSGOBOS
   Patriklik dönemi: (1478-1489)
3. GARABED YEBİSGOBOS
   Patriklik dönemi: (1489-1509)
4. MARDİROS YEBİSGOBOS
   Patriklik dönemi: (1509-1526)
5. KİRİKOR YEBİSGOBOS
   Patriklik dönemi: (1526-1537)
6. ASTVAZADUR VARTABED
   Patriklik dönemi: (1537-1550)
7. ISTEPANOS VARTABED
   Patriklik dönemi: (1550-1561)
8. DİRADUR GATOĞİGOS SİSZİ
   Patriklik dönemi: (1561-1563)
   İkinci dönemi: (1596-1599)
9. HAGOP YEBİSGOBOS
   Patriklik dönemi: (1563-1573)
10. HOVHANNES YEBİSGOBOS
    Patriklik dönemi: (1573-1581)
11. TOVMAS YEBİSGOBOS KAGADİOY
    Patriklik dönemi: (1581-1587)

12. SARKİS YEBİSGOBOS ULNİOY

Patriklik dönemi: (1587-1590)

13. II. HOVANNES YEBİSGOBOS

Patriklik dönemi: (1590-1591)

14. AZARİA GATOĞİGOS

Patriklik dönemi: (1591-1592)

Özelliği: (Sis) şehri Gatoğigos'u iken, İstanbul'a gelmiş ve bir yıl Patriklik makamında oturduktan sonra, tekrar (Sis şehri)ne dönerek, (Sis Gatoğigos'u) olmuştur.

15. II. SARKİS YEBİSGOBOS

Patriklik dönemi: (1592-1596)

Lakabi: Baron Der zeytunzi

16. MELKİSETİG GATOĞİGOS KARNEZİ

Patriklik dönemi: (1599-1600)

17. HOVHANENS ĞUL BOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1600-1601)

İkinci dönem: (1609-1611)

Üçüncü dönem: (1621-1623)

Dördüncü dönem: (1631-1636)

18. II. KİRİKOR GESARAZİ

Patriklik dönemi: (1601-1608)

İkinci dönem: (1611-1621)

Üçüncü dönem: (1623-1626)

19. ZAKARYA VANEZİ

Patriklik dönemi: (1626-1631)

İkinci dönem: (1636-1640)

20. TAVİT AREVELZİ

Patriklik dönemi: (1640-1641)

İkinci dönem: (1643-1644)

Üçüncü dönem: (1644-1649)

Dördüncü dönem: (1650-1651)

Kişiliği ve önemli vak'alar: Aziz Eçmiyazin Yebisgobosları'ndan, "Tavit Arevelzi": İkinci Patriklik döneminde, İstanbul Ermenileri içinde, "Latin Mezhebi"ni yaymaya çalışan, "GIGMES KALANOS"u Patrikhane'den uzaklaştırmış ve bu akımı önlemiştir.

1651'de Patriklik makamından istifa ettikten sonra, bir türlü yeni Patrik seçilemediğinden, Patriklik makamı (11 ay) cemaatin "Sivil temsilcileri" tarafından işgal edilmiş ve Kilise ile cemaat işleri bu şekilde yürütülmüştür.

21. GİRAGOS YEREVANZİ

Patriklik dönemi: (1641-1642)

Devrinin önemli vak'aları: Giragos Yerevanzi'nin Patrik intiab edildiği 1641 yılında: Türkiye Ermeni Patrikhaesi, Samatyakapı'dan, Kumkapı'ya nakledilmiştir.

Aynı yıl içinde, Latin Ruhani, "Gığmes Rahip". İstanbul-Galata'da Ermeni çocuklarına, "Latin-Katolik Mezhebi"ni aşılamaktaydı.

Giragos Patrik, Hovhannes Rahip Urhayezi'yi Patrik vekili tayin ederek, Anadolu gezisine çıkmış ve dönüşünde vefat etmiştir.

22. ĞAÇADUR SEBASTYAZİ

Patriklik dönemi: (1642-1643)

Durumu: Ğaçadur Sebastyazi Patrik, 1658'de, (GİLİGYA-ADANA) Gatoğigos'u olmuştur

23. II. TOVMA PERİAZİ

Patriklik dönemi: (1644)

İlk Patriklik dönemi (2 ay) sürmüştür. Daha sonra ise: (1657-1659) yılları arasında, İstanbul Patrikliği görevini ifa etmiştir.

24. YEĞYAZAR AYNTSBZİ

Patriklik dönemi: (1651-1652)

Önemli vak'aları: Yeğyazar Anytsbzi Patrik'in dönemi, cemaat arasındaki iç çekişmelere tesadüf etmiş ve bu sebeple görevinden kısa zamanda istifa ile, Aziz Eçmiyazin Manastarı'na çekilmiştir.

O karmaşık yıllar, daha doğrusu, (1641-1650) yılları içinde, İstanbul Ermenileri, (7. Patrik) değiştirmişlerdir.

25. III. HOVHANNES MUĞNEZİ

Patriklik dönemi: (1652-1655)

Durumu: Patrik Hovhannes de aynı şartlara muhatap olmuştur.

26. İI. MARDİROS KEFEZİ

Patriklik dönemi: (1659-1660)

27. ĞAZAR SEBASTYAZİ

Patriklik dönemi: (1660-1663)

28. V. HOVHANNES TÜTÜNCÜ

Patriklik dönemi: (1663-1664)

İkinci dönem: (1665-1667)

29. III. SARKİZ TEKİRDAĞZİ

Patriklik dönemi: (1664-1665)

İkinci dönem: (1667-1670)

30. II. ISTAPANNOS MEĞREZİ

Patriklik dönemi: (1670-1674)

31. VI. HOVHANNES AMASYAZİ

Patriklik dönemi: (1674-1675)

Lakabı: Topal lakabı ile anılmıştır.

32. ANTREAS İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: (1675-1676)

Lakabı: "Cehennem merdiveni" lakabı ile anılmıştır

33. GARABED II. GESARAZİ

Patriklik dönemi: (1676-1679)

İkinci dönem: (1680-1681)

Üçüncü dönem: (1681-1684)

Dördüncü dönem: (1686-1687)

Beşinci dönem: (1688-1689)

34. IV. SARKİS EKMEKÇİ

Patriklik dönemi: (1679-1680)

Kişiliği: Aslen sivil olan bu zat, bilahare Papaz olmuştur.

35. TOROS İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: ("1681" yılında patrik olmuştur.

Kabiliyetsiz olan bu zatın ilk Patriklik dönemi, "40 gün" sürmüş. İkincisi ise, "1687-1888" yılları arasında olmuştur.

36. YEPREM ĞAPANZİ

Patriklik dönemi: (1684-1686)

İkinci dönem: (1694-1698)

Üçüncü dönem: (1701-1702)

Kişiliği: Yeprem Patrik, Latin Kilisesi ile verdiği mücadelelerle ünlüdür.

Yeprem Patrik'in ikinci Patriklik dönemine rastlayan 1695'te ünlü Ermeni tarihçisi, "YEREMYA ÇELEBİ KÖMÜRCÜYAN" vefat etmiştir.

37. II. ĞAÇADUR ÇELZİ

Patriklik dönemi: (1688)

Ancak (7 ay) Patriklik yapabilmiştir.

38. GESARAZİ MADTEOS VARTABED

Patriklik dönemi: (1692-1694)

Hizmet durumu: "Sarı" lakabıyla anılan bu Patrik, "2 yıl" Patriklik görevi ifa ettikten sonra, "Giligya"-"Adana" Gatoğigos'u intihap edildi.

39. II. MELKİSETEK (Subhi)

Patriklik dönemi: (1698-1699)

İkinci dönem: (17-701)

40. MIĞİTAR KÜRDÜSDANZİ

Patriklik dönemi: (1699-1700)

41. AVEDİK YEVTOGYAZİ

Patriklik dönemi: (1702-1703)

İkinci dönem: 1704-1706)

Hizmet durumu: "Ermeni Kilisesi"nin bölünmeme için elinden geldiğince mücadele vermiş olan Tokatlı, Avedik Patrik, Latin-Katolikler tarafından Avrupa'ya kaçırılarak, akla gelmedik işkencelerle katledilmiştir.

Bahsi geçen trajik vak'a ile alâkalı geniş bilgi eserimizin: (ERMENİLER'DE BÖLÜNME HAREKETLERİ) başlıklı bölümde mevcuttur.

42. KALUST GAYZAKIN AMASYAZİ

Patriklik dönemi: (1703-1704)

43. NERSES BALATZİ

Patriklik dönemi: (1704)

Hizmet durumu: Bir yıl Patriklik görevi ifa etmiş ve (1741)de vefat etmiştir.

44. III. MARDİROS ERZNGAZİ

Patriklik dönemi: (1706-1706)

Hizmet durumu: "Külhâni" lakabıyla anılan bu ruhani, Giligya Gatoğigos'u, "Sarı" Madteos tarafından 1706)'da, "Meryem-Ana Katedrali"nde Piskoposluk rütbesi almıştır.

45. MİKAYEL ĞARPERTZİ

Patriklik dönemi: (1706-1707)

Hizmet durumu: Talihsiz "Avedik Patrik"in vekili sıfatıyla, patriklik makamını işgal etmiştir.

46. SAHAK ABUÇEĞZİ

Patriklik dönemi: (1707)

İkinci dönem: (1798-1714)

47. VIII. HOVHANNES İZMİRZİ

Patriklik dönemi: (1707-1708)

Hizmet durumu: "Ermeni Katolik Kilisesi"ne karşı verdiği mücadele ile tanınmıştır.

48. VIII. HOVHANNES KANZAGEZİ

Patriklik dönemi: (1714-1715)

49. IX. GOLD HOVHANNES PAĞİŞEZİ

Patriklik dönemi: (1715-1741)

Hizmet durumu: Şahsına karşı sevgi ve sayıgı duyulan, yapıcı ve birleştirici icraatlarıyla dikkatlere çeken ve hatta, Ermeni-Katoliklerce de saygı duyulan bir Patrik olmuştur.

50. II. HAGOP NALYAN ZMMARAZİ

Patriklik dönemi: (1741-1748)

İkinci dönem: (1752-1764)

Kişiliği: "Yazar, dilbilgini, tarihçi ve ilâhiyatçı" olan Nalyan Patrik, ender yetişen çok yönlü Ruhanilerdendir.

51. BROĞORAN SİLİSTREZİ:

Patriklik dönemi: (1749)-: Bir yıl.

52. AGNEZİ MİNAS GATOĞİGOS

Patriklik dönemi: (1749-1751)

53. KEVORK ĞAPANAZİ

Patriklik dönemi: (1751-1752)

54. III. KİRİKOR BASMACIYAN, GOSTNANTNOBOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1764-1773)

55. ZAKARYA GAĞZUANZİ

Patriklik dönemi: (1773-1781)

İkinci dönem: (1782-1799)

Hizmet durumu: "Kıllı" lakabıyla anılan bu Patrik, "Ermeni-Katolik Ruhanilerine karşı gayet acımasız şekilde mücadele vermiştir.

56. X. HOVHANNES HAMADANZİ

Patriklik dönemi: (1781-1782)

57. TANİYEL SURMAREZİ

Patriklik dönemi: (1799-1800)

58. XI. HOVHANES ÇAMAŞIRCIYAN, PAPERTZİ

Patriklik dönemi: (1800-1801)

İkinci dönem: (1802-1813)

59. KIRİKOR ĞAMSEZİ

Patriklik dönemi: (1801-1802)

60. APRAHAM KOLYAN DATEVAZİ

Patriklik dönemi: (1813-1815)

61. BOĞOS KIRİKORYAN ANTRİABOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1815-1823)

62. III. GARABED BALATZİ

Patriklik dönemi: (1823-1831)

Hadiseler: 1826'da Kumkapı'daki, "Meryem Ana Katedrali ve Patrikhane binası" külyen yakıldı ve merhum Bezciyan Amira'nın gayretleriyle tekrardan inşa edili.

1830'da "KATOLİK MİLLETİ" adı altında yeni bir Ermeni cemaat meydana geldi.

63. II. ISTEPANNOS AĞAVNİ ZAKARYAN

Patriklik dönemi: (1831-1839)

İkinci dönem: (1840-1841)

64. III. HAGOPOS SEROPYAN

Patriklik dönemi: (1839-1840)

İkinci dönem: (1848-1858)

Hadiseler: 1850'de, "PROTESTAN MİLLETİ" adı altında, yeni bir Ermeni cemaati meydana geldi.

65. II. ASVAZADUR GOSTNANTNOBOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1841-1844)

Hadiseler: Bu dönem içinde "Zenaatkârlar", "Amiralar"a başkaldırarak, Patrikhane'nin idaresine el koyarlar. Daha sonra ise, yanlış yaptıklarını anlayıp, idareyi tekrar Amiralar'a teslim ederler.

66. II. MADTEOS ÇUĞACIYAN, GOSTNANTNOBOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1844-1848)

67. II. KEVORK KERESTECİYAN, GOSTNANTNOBOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1858-1860)

68. V. SARKİS KUYUMCUYAN, ANTRİANUBOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1860-1861)

69. II. BOĞOS TAKTAKYAN BURSAZİ

Patriklik dönemi: (1863-1869)

70. İGNADİOS KAKMACIYAN, İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: (1869-1896)

71. MIGIRDİÇ ĞİRİMYAN VANEZİ

Patriklik dönemi: (1869-1873)

Kişiliği: "ĞIRİMYAN HAYRİK" - "ĞIRİMYAN BABA" lakabı ile anılan Ğırimyan Patrik, bilhassa "Vanlı Ermeniler" tarafından pek sevilen bir Ruhani olarak tanınmıştır.

"İstanbul ve Anadolu" Ermenileri arasında zuhur eden anlaşmazlıklar neticesi, görevinden istifa ederek, Aziz Eçmiazin'e gitmiş ve orada Gatoğigos intiap edilmiştir. (1892)

Gatağigos olduğu yıllarda Çarlık Rusyası'nın, Rus-Ermenileri'ne karşı pek ağır baskılar düzenlediklerine bizzat şehit olup, ziyade üzülen Ğırimyan Gatoğigos, (1907) yılında vefat etmiştir.

72. II. NERSES VARJABEDYAN, İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: (1874-884)

Hizmet durumu: "Ayos-Istefanos" konferansına iştirak etmiş, İngilizler'in çevirdikleri dolapları bilahare hatıratına geçmiş, Gatoğigos intiap edildiği halde, rahatsızlığından ötürü istifa etmiş ve (1884)de vefat etmiştir.

Kumkapı Meryem Ana Katedrali'nde gömülü bulunan merhum Varjabedyan Patrik, Ermeni cemaati tarafından ziyade sevilen Patriklerdendir.

– ORMANYAN PATRİK İSTANBUL'DA

Türkiye Ermenileri'nin en mümtaz Patriklerinden Ormanyan; (BİRLEŞİK KARDEŞLER) adı altında ve henüz (Rahip) iken, 1879 yılında, (72 Katolik Ermeni) ile birlikte, İstanbul'a gelerek, Ermeni mezhebini, yani Ermeni Kilisesi'ni temsil eden, (ERMENİ LUSAVORİÇAGAN KİLİSESİ)ne tabi olmuştur.

73. HARUTYUN VEHABEDYAN

Patriklik dönemi: (1885-1888)

74. ĞOREN AŞIKYAN

Patriklik dönemi: (1888-1894)

75. III. MADTEOS İZMİRLİYAN, GOSTNANTNOBOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1894-1896)

İkinci dönem: (1908-1909)

Hizmet durumu: Siyasi hadiselerin tesirinde İstanbul'dan uzaklaşan İzmirliyan Patrik, daha sonra, "Umum Ermenler Getoğigosu" intihap edilmiştir. (18909-1910)

76. MAĞAKYA ORMANYAN İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: (1896-2908)

77. YEĞİŞE TURYAN İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: (1909-1911)

Kişiliği ve hizmetleri: İstanbul'un ünlü Ermeni şairlerinden merhum, "Bedros Turyan"ın Ağabeyi'dir.

Ermeni Kilisesi'ne gayet değerli hizmetleri geçmiş olan merhum, Turyan Patrik. Bilahare, "Kudüs Ermeni Patrikliği" görevine atandırılmıştır. (1921-1930)

78. HOVHANNES ARŞARUNİ İSTANBULZİ
Patriklik dönemi: ((1912-1913)
79. ZAVEN YEĞYAYAN BAĞDADZİ
Patriklik dönemi: (1913-1915)
İkinci dönem: (1919-1922)
KAYMAKAMLIK DEVRİ Birinci dönem: (1922-1927)
İkinci dönem: (1944-1950)

Açıklama: Yukarıda kayda geçilen tarihler arasında, yeni patrik intihap edilmemiş ve bu hizmeti mezkûr tarihler arasında, İstanbul'un ünlü Yebisgobosları'ndan, merhum (KEVORK BAŞYEBİSGOBOS ARSLANYAN), "Kaymakam" sıfatıyla Patriklik görevini ifa etmiştir.

80. MESROP NAROYAN MUŞEZİ
Patriklik dönemi: (1927-1944)

Kişiliği ve hizmetleri: 1875 yılında Muş'un, "Hartert Köyü"nde doğmuş, (31 Mayıs 1944) tarihinde İstanbul'da vefat etmiş olan merhum, Naroyan Patrik: İyi bir idareci, iyi bir vaiz ve aynı derecede başarılı bir yazar olarak dikkatleri çekmiş ve Ermeni cemaati tarafından sevilen mütevazı bir Ruhani idi.

Edebi açıdan değer teşkil eden yazılarını bir araya toplayıp kitap haline getiren, Dr. B. Manuelyan, 1948'de İstanbul'da yayınlamıştır.

MAĞAKYA BAŞ-YEBİSGOBOS ORMANYAN İSTANBULZİ: (1841-1918)

Türkiye Ermenileri'nin 76'ncı Patrik'i merhum, MAĞAKYA BAŞ-YEBİSGOBOS ORMANYAN; 11 Şubat 1841 tarihinde, Beyoğlu-İstanbul'da "Ermeni-Katolik bir ailenin evlâdı olarak dünyaya gelmiş, (1851-1863) yılları arasında İtalya'da Yüksek İlâhiyat tahsili görmüş, 1863 yılında mezun olup "Papaz" taktis edilmiş ve 1879 yılına kadar mezkûr kiliseye hizmet vermiştir.

Katolik Kilisesi'ne hizmeti esnasında Ermeni Kilisesi'ni A'dan Z'ye inceleyen ve en nihayet aslına ruc edip, "Ermeni Lusavoriçagan Kilisesi"ne tabi olmaya karar vererek; (BİRLEŞİK KARDEŞLER) adı altında, 45'i erkek, 30'u kadın toplam (75 Ermeni-Katolik) ile birlikte İstanbul'a gelmiş, Kumkapı Ermeni Patrikhanesi'ne müracaatla, (28 Ekim, 9 Kasım 1879 tarihinde) düzenlenen pek muhteşem bir törenle, "Ermeni-Lisavorçagan Mezheb"ine geçmiş ve Ermeni Kilisesi'nce taktis edilmiştir.

Fevkelbeşer zekâsı, derin tarih ve din bilgisi, eşsiz kalemi ve olağanüstü hitabet gücü ile kısa zamanda Ermeni cemaatinin sevgisini kazanmış ve 1889'da, Aşıkyan Patrik tarafından meşhur, (ARMAŞ-RUHBAN MEKTEBİ)ne hizmete atandırılmıştı ki, bu görev, genç Ormanyan için ileride daha büyük mevkilere yükselebilmenin başlıca kapısı olmuş, mezkûr mektebi yedi sene zarfında eşi zor bulunur bir Ruhban mektebi seviyesine yükseltmiştir ki, Armaş-Ruhban Mektebi'nin yetiştirdiği nice talebe, zamanla en yüksek mevkilere erişmiş, müstesna şahsiyetler olmuşlardır. Meselâ: (Sonradan Ormanyan ile birlikte hizmet vermiş olan merhum, Yeğişe Turyan Patrik, merhum, Karekin Ğaçaduryan Patrik vs.)

ORMANYAN'IN PATRİKLİK DÖNEMİ (1896-1908)

6 Kasım 1896 tarihinde, Ermeni cemaati Umum Meclisi'nin oylama usulü ile aldığı kararla, (OSMANLI-TÜRK İMPARATORLUĞU ERMENİLERİ PATRİĞİ) ilân ve tastik edildi. Oylamaya iştirak eden, (62 vekilin, 48inin oyu ile) Patrik intihap edilen Mağakya Baş-Yebisgobos Ormanyan, 17 Kasım 1896 tarihinde de, Sultan II. Abdülhamid Hân tarafından Patrikliğe uygun görülüp, Padişah tarafından da Patrikliği tastik edilince, Patrikliği resmen yürürlüğe girmiş ve böylece Padişaha teşekkürlerini arz için saraya gitmiş, huzura kabul edilme şerefine erişmiş ve bu meyanda;

(siyasi suçlardan dolayı hapsedilmiş olan "1200'den fazla" Ermeni mahkûmun af edilmesi için, Padişah'dan dilekte bulunmuştu.

Yeni Patriğin gönlünü hoş etmekle birlikte, suçlulara bir sefere mahsus imkân tanımak gayesiyle hareket eden Sultan II. Abdülhamid Hân; (1200'ün üstünde siyasi suçluyu af etmiş. Ayrıca, idama mahkûm 30 Ermeni'yi de af ederek, cezalarını müebbede çevirtmişti: 10 Aralık 1896).

Yukarıda kayda geçtiğimiz mutlu vak'adan sonra, Ormanyan Patrik ile Padişah arasında zamanla daha ziyade yakınlık doğmuş ve Sultan II. Abdülhamid Hân'ın yakın bendeleri arasında yer alabilme şerefine erişen Ormanyan Patrik, elinden geldiğince Devlete de hizmet vermekten geri kalmamış. Böylece Sultan'ın daha ziyade sevgisini kazanmıştır.

Meselâ: Sultan II. Abdülhamid Hân, Ormanyan Patrik'i 1903 yılında; Osmanlı Ermenileri'nin siyasi oyunlara alet edilmesinin önlenebilme maksadıyla, Avrupa'ya göndermiş. İngiltere ve Fransa'yı, "Osmanlı Ermenileri Patriği sıfatıyla ziyaret eden Ormanyan Partik, "Avam Kamarası" ve "Fransız Parlamentosu"nda gayet tesirli nutuklar irad etmiş ve Avrupa'nın işine gelmeyen konuşmaları özellikle: İngiltere, Fransa gibi bellibaşlı devletleri ziyade rahatsız etmişti ki, Çarlık-Rusyası da aynı şekilde rahatsız olmuştu. Zira, "Ermeni isyanını" tezgahlayan başlıca devletlerdi ve bu sebeple, Ormanyan Patrik onlarca gözden çıkarılmıştı. Dolayısıyla, Komitacı örgütler dolaylı şekilde Patrik Ormanyan'a karşı hareket geçirildi. Daha doğrusu, 1903 yılının başlarında malûm örgütler çoktan harekete geçirilmiş ve Ormanyan Patrik'e karşı suikast hareketine girişilmiş fakat muvaffak olunamamıştı ve müessif vak'a aynen şudur:

6 Ocak 1903 Surp-Zununt (Aziz-Noel Yortusu) günü Kilise'de dini ayin icra edilirken: (Erzurumlu Agop Ğaçikyan) adlı bir "Taşnak-Komitecisi" Kilise içinde tabancasını çekerek, Ormanyan Patrik üzerine üç el ateş etmiş ve fakat menhus gayesine

erişemeden yakalanmış, Ormanyan Patrik ise omuzundan hafif bir yara alarak, Allah'ın inayeti ile ölümden kurtulmuştu.

Suikastçı Agop'a gelince, bu bedbaht idama mahkûm olmuş ve fakat Patrik Ormanyan'ın ricası ile cezası (Kalebentliğe) çevrilmiştir.[1] Ancak, bu durum bir işe yaramamıştır?.. Zira, daha sonraları biri diğerinden iğrenç ve korkunç girişimler bir diğerini izleyecekti ki, özetle kayda geçiyoruz:

Patriklik döneminde biri diğerinden değişik ve hemen hepsi faydalı çalışmaları yanısıra, imar faaliyetlerinden de geri kalmamış, hayırsever cemaat menuplarının maddi yardımları ile: (Kumkapı Ermeni Patrikhanesi, Meryem-Ana Katedrali, Feriköy-Vartananz Kilisesi, Kuruçeşme-Yerevman Aziz Ğaç Kilisesi, Balat-Aziz Hıreşdagabed Kilisesi, Hasköy-Aziz Istepannos Kilisesi, Büyükdere -Aziz Hıripsimyanz, Beşiktaş-Aziz ASDVAZAZİN Kilisesi, Beyoğlu-Aziz Yerortutyun Kilisesi, Samatyakapı Aziz Kevork Kilisesi, Bakırköy-Aziz Asdvazazin Kilisesi, Şişli-Ermeni Kabristanı; Kapı girişi binası, Yedikule Aziz Pırgiç Hastahanesi, Halıcıoğlu-Kalfayan Yetimhanesi.) gibi belli başlı kuruluşları temelden restore ettirmiş. Ayrıca, (ASGABADUM) - (MİLLET TARİHİ) gibi, gayet önemli eserler de yazıyor. Hemen her dalda hizmet verebilmek için âdeta çırpınıyordu. Zira, Ermeniler'in birtakım devletler elinde oyuncak olmamaları için, kendi öz mazilerini hemen her yönü ile bilmelerinin şart olduğunu kesinlikle bilmekteydi. Nitekim: (ASGABADUM, HAY YEGEĞEZİYİ ZAKUMU-"ERMENİ KİLİSESİ'NİN DOĞUŞU", HAY YEGEĞEZİ - "ERMENİ KİLİSESİ") gibi muvassak ve mufassal eserleri sırf bu gaye ile yazmıştır ki, mezkür sahada eşi bulunmaz bir otorite durumundaki Ormanyan'ın mevzubahis eserleri, günümüzde dahi; (1994) Ermeni Ruhaniler başta olmak üzere, Ermeni Kilisesi ve Ermeniler hakkında araştırma yapan hemen her miletten araştırmacılar ve tarih-

1- "Kalebent": Kalenin içerisinde kalmaya mahkûm edilen kimse.

çiler, en inanılır kaynak olarak doğrudan Ormanyan'ın eserlerine müracaat ederler, O'nun eserlerini esas alırlar. Tek kelime ile Ermeni Kilisesi günümüzdeki varlığını, Allah'tan sonra, Ormanyan Patrik'e medyundur diyebiliriz.

Ormanyan Patrik, fedakârane çalışmalarını sürdüredursun. Diğer taraftan, emperyalist devletlerin maşası komiteciler, Ormanyan Patrik'e karşı faaliyetlerini daha da süratlendirmişlerdi. 23 Temmuz 1908 tarihinde "İkinci Meşrutiyet"in ilân edilmesiyle birlikte, işi daha da ileri götüren Ormanyan Patrik düşmanları, daha ağır suçlamalara girişmişler, Patrik aleyhine veryansın etmekteydiler. Evet, iğrenç "yalan makinesi" harekete geçmiş ve iğrenç iftiralara ilk inananlar Taşralı Ermeniler olmuştu. Halk arasına yayılan dedikodular ise özetle şuydu:

(Ormanyan Patrik, Katolikliği Kilisemize sokmaya çalışıyor, Ormanyan Patrik, Padişah'ın jurnalcisidir, hırsızdır. Patriklik makamına yakışmaz.)

16 Temmuz 1908 tarihinde, Galata Kilisesi'nin meclis salonunda yapılan bir toplantı neticesi, Ormanyan Baş-Yebisgobos, Patriklik'ten istifa etmeye mecbur bırakıldı ve Yeğişe Baş-Yebisgobos Turyan, Kaymakam sıfatıyla Patriklik makamına geçirildi. 22 Ekim 1908 tarihinde ise, İzmirliyan Baş-Yebisgobos, Patrik intihab edildi.

7 Kasım 1908 tarihinde, Kumkapı Ermeni Patrikhanesi'nde, İzmirliyan Patrik Başkanlığı'nda icra edilen olağanüstü oturumda, Ormanyan Baş-Yebisgobos gayet ağır ve tamamen haksız eleştirilere maruz kalınca, aşırı derecede üzülmüş ve yüz felci olmuştu.

Patrikhane bahçesi dışında bekleyen faytona binerek bir an evvel evine gitmeye çalışan Ormanyan Baş-Yebisgobos'un yolunu kesen Taşralı Ermeniler'den kurulu bir grup çapulcu, aleyhte nümayişe başlamış faytoncu zar zor arabasına yol açıp ilerlemeye çalışırken bir ikinci grup aynı şekilde nümayişe girişmiş ve bu esnada meydana çıkan (Cermak Levon) namı ile bilinen İstanbullu bir

Ermeni kabadayı çapulcuları dağıtarak, sabık Patrik'e Taksim'deki evine kadar refakat etmişti.[2]

Ne var ki, çapulcu takımı yine harekete geçmiş ve bu sefer de gece evine saldırarak, evin demir kapısını kırmaya çalımış ve o tarihlerde "İstanbul Komiserliği" görevinde bulunan, "Selim Sırrı Tarcan Bey" aldığı ihbar haberiyle, anında yetişerek, muhtemel bir linç hareketini önlemişti.[3]

18 Mayıs 1909 tarihinde, (Umum Ermeniler Gatoğigosu-"Büyük Patrik") olan İzmirliyan Baş-Yebisgobos ile sabık Patrik Ormanyan, Tokatlıyan Oteli'nde bir araya gelmişler ve İzmirliyan, Ormanyan'a; Patrikhane'deki müessif hadiseden dolayı çok üzülmüş olduğunu belirtmekle bir yerde özür dilemişti. Ancak, neye yarar!..

2 Aralık 1912 tarihinde, Türkiye Ermenileri Patriği ilân ve tastik edilen, Bursa Ermenileri dini temsilcisi, (HOVHANNES BAŞ-YEBİSGOBOS ARŞARUNİ) Patrik intihap edilir edilmez ilk işi, sabık Patrik Ormanyan'ın adını temize çıkartmak olmuş ve (21 Aralık, 2 Ocak 1913) tarihleri arasında Patrik başkanlığında toplanan Ruhban Meclisi vardığı müşterek kararla; Ormanyan Baş-Yebisgobos'un, haksızlığa uğradığı, dolayısıyla masum olduğu ilân ve tastik edilmişti.

Türkiye Ermenileri'nin gelmiş geçmiş en büyük Patriklerinden ve Sultan II. Abdülhamid Hân tarafından, "Birinci Derece Osmanlı Nişanı" ile taltif edilmiş, nice hizmetleri 40-50 yıllık bir ömre sığdırmaya çalışmış olan çilekeş Ormanyan Patrik, 6 Kasım 1918 tarihinde Kadıköy'de misafireten kaldığı yakın dostu, "Nerses Ohanyan"ın evinde Hakk'ın rahmetine kavuştu.

2- "Cermak" Ermenice beyaz demektir. "Cermak Levon" o yıllarda Gedikpaşa semtinde namsalmış olan bir Ermeni Külhanbeyi idi.

3- Bakınız: (CANLI TARİHLER-"SELİM SIRRI TARCAN HATIRALARI"), sayfa: 35-36, 1946-İstanbul.

(78) yaşında hayata gözlerini yuman bu büyük insanın naaşı, Beyoğlu "Yerortutyun Kilisesi"nde[4] üç gün cemaatin ziyaretine sunulduktan sonra, Turyan Baş-Yebisgobos'un başkanlığında icra edilen cenaze ayinine müteakip, Şişli-Ermeni Kabristanı'nda toprağa verilmiştir.[5]

KEVORK BAŞ-YEBİSGOBOS ARSLANYAN EĞİNZİ: (1867-1951)

Türkiye Ermenileri Patrikliği makamına iki defa "Kaymakam" sıfatıyla geçen ve Türkiye Ermenileri'ne gayet değerli hizmetlerde bulunmuş olan merhum, "KEVORK BAŞ-YEBİSGOBOS ARSLANYAN". Bilhassa ikinci "Kaymakamlık" döneminde, (1944-1950) Türk-Ermeni cemaatini, sonu meçhul bir maceraya sürüklenmekten kurtarmıştır ki, sadece bu hizmeti dahi, değerli şahsının rahmetle anılması için yeterlidir.

1867 yılında "Eğin"in "Pingyan Kasabası"nda dünyaya gelen Arslanyan Baş-Yebisgobos'un vaftiz adı, "Karekin"dir ve Ruhani olduktan sonra, "Kevork" adı ile taktis edilmiştir.

Doğduğu kasabanın "MESROPYAN" adlı mektebinden 1881'de mezun oldu. Dayısı, Dr. Kevork Bekyan'ın yanında eczacılıkta çalıştı. (1882-1885) Daha sonra, 1887'de "Mesropyan Mektebi"ne müdür tayin edildi.

1890'da İstanbul'a gelerek, birader "Vartan Arslanyan" ile fanila ve çorap fabrikası açtı. Mezkûr fabrikadaki kaliteli imalatın-

---

4- "YERORTUTYUN" Ermenice: "Allah'ın Katı", "Yüce Kat" gibi mânâlara gelen bir sözcüktür. Dolayısıyla, Beyoğlu-Çiçekpazarı arkasında bulunan meşhur "Yerortutyun Kilisesi"ne Türkçe olarak, "Üç Horan Kilisesi" denmesi, hem yanlış hem de mânâsızdır. Zira, mezkûr kilisenin üç Ğoranı, bir başka ifade ile üç mihrabı yoktur. Mihrabı tektir. Adı ise, aynen Ermenice yazıldığı ve söylendiği gibidir. Bu yanlışın düzeltilmesi ise, herhalde biz Ermenilere düşer. Dolayısıyla, taktis edilen adıyla anılması her açıdan en doğru olanı olacaktır inancındayız.

5- Bakınız: (HAYOZ YEGEĞEZİN-"ERMENİ KİLİSESİ"), yazan: Mağakya Baş-Yebisgobos Ormanyan, 1949-Arjantin, sayfa: 293-298.

dan dolayı; Padişah tarafından, (FANİLACIBAŞI) unvanı tevcih edilerek, (Beşinci Sınıf Mecidiye Nişanı) ile taltif edildi.

1897 yılında, Arslanyan ailesi birtakım seri felâketlerle karşılaştı. Bu duruma ziyade üzülen genç Arslanyan, ruhani hayata geçerek, şahsını tamamen dine adadı.

1898'de "Sargavak", 1900 yılında "Apeğa"[1] olarak, Sivas'ın (Surp-Nişan Vankı)na, Ruhani Reis Muavini tayin edildi ve yıl sonuna doğru Tokat Ermenileri Murahhasalığı'na getirildi.[2]

1901 Mayısı'nda, "Rahip" taktis edildikten sonra Eğin"e Murahhasa Yardımcılığı görevine getirildi ve 1903 nihayetinde Malatya'ya Murahhasa tayin edildiği ve 1908'de İstanbul'a gelerek, Patrikhane Ruhani Meclisi'ne âza seçildi.

1910'da Tekirdağ, 1914'te ise Adana Ermenileri Murahhasası oldu ve 1921'de tekrar İstanbul'a dönüp, Patrikhane Ruhani Meclisi'ne tekrar âza seçildi.

1922'de "Aziz-Eçmiazin" tarafından "Yebisgobos" taktis edildi ve Türkiye-Ermenileri Patrikliği makamına"Kaymakam" sıfatıyla geçti. (1922-1927)

1923 yılında, "Baş-Yebisgobos" taktis edildi.

1928'de (Adis-Adaba'ya giderek, (Etopya) (AZİZ-KEVORK KİLİSESİ)nin temel atma merasimine riyaset etti. 1940'da Patrikhane Ruhani Meclisi'ne yeniden âza seçildi.

1944'te, Patrik Naroyan'ın vefatından sonra, ikinci defa Türkiye Ermenileri Patrikliği makamına "Kaymakam" sıfatıyla geçti. (1944-1950)

1945'te "KEVORK VI. GATOĞİGOS"un, "Umum Ermeniler Büyük Patriği" seçilme ve taktis merasimlerine iştirak etmek için, seçkin bir heyetle birlikte Aziz-Eçmiazin'e gitti.

1- "SARGAVAK": Papaz'dan bir önceki dini derece. "APEĞA": Rahip namzeti. "VANK": Manastır.

2- "MURAHHASA": Ermeni bulunan mahallere, hükmetin tastiki ile gönderilen, Yebisgobos veya Rahip görevli.

1949 yılında, Kaymakam Arslanyan'a karşı teşkilatlanan ve bir Baş-Rahip'in önderliğinde harekete geçen üçlü bir Ruhani grubu, sivil kesimden de taraftar temin ederek, Arslanyan'ı Kaymakamlık görevinden almaya teşebbüs ettiler.

Ancak, Kaymakam kesin şekilde karşı koydu ve durumun daha da zor hale gelebileceği endişesiyle, mezkûr şahısları Aziz-Eçmiazin'e şikâyet etti.

18 Temmuz 1949 tarihinde muhalifler, gayrımeşru bir seçim yaptılar. Diğer taraftan durumu öğrenen Aziz Eçmiazin Gatoğigosu Kevork VI. başkaldıran Ruhanilere bilumum Ermeni Kiliseleri'ni kesinlikle yasak eden bir tamim yayınladı. (1950)

Yukarıda kayda geçtiğimiz durum üzerine Gilikya-"Antilyas" Gatoğigosu karekin I. 1950 Eylül'ünde bir dini mahkeme kurdu ve Arslanyan'ın muhalifleri de iştirak ettiler. Böylece Arslanyan'ın Kaymakamlık görevinden alınmak istenmesinin asıl sebebi böylece meydana çıktı. Esas niyet: (İstanbul Patrikliği'ni, Gilikya Gatoğigosluğu'na tabi kılmaktı.)

Böyle bir durum, Türkiye Ermenileri'ni sonu meçhul bir maceraya sürükleyebilirdi ve Kaymakam Arslanyan asıl bu sebeple muhaliflerine karşı çıkmaktaydı.[3]

Bu meyanda İstanbul'da neşredilen Ermeni cemaati gazetelerinden ikisi, mezkûr kavgada tabii olarak yerlerini almışlar: (MARMARA) muhalif tarafı, (JAMANAK) ise, Kaymakam Arslanyan'ı tutmaktaydı. Evet, Ermeni cemaati tek kelime ile ikiye ayrılmış ve işin tadı kaçmıştı. Meselâ: (Muhalif taraftan olan bir Kilise Korosu, Arslanyan taraftarı bir kilisede okuyacağı zaman, rakip tarafından engellenmekte ve bu sebeple, Kilise içinde kavgaya dönüşen nahoş münakaşalar zuhur etmekteydi ki, Aziz-Ğaç günü,

3- "GİLİKYA"-"Adana". Mezkûr Büyük-Patriklik şu an Lübnan-Beyrut'tadır ve "ANTİLYAS GATOĞİGOSLUĞU" olarak anılmaktadır.

Balatkapısı Ermeni Kilisesi, Aziz-Hıreşdagabed'de zuhur etmiş olan müessif olay, hâlen hafızalardan silinmiş değildir.)[4]

1951 Aralık ayına kadar sürdürülen mezkürdurm: Aziz-Eçmiazin Gatoğigosu'nun durumun daha da kötüye gitmesini önleyebilmek gayesiyle muhalif taraftarları af etmesi, yeni Patrik, merhum Karekin Baş-Yebisgobos Ğaçaduryan'ın meseleye yapıcı şekilde eğilmesi, devrin İstanbul Vâlisi merhum, Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay'ın arabuluculuk görevini esirgememesi ile nahoş durum son bulmuş ve Ermeni cemaati huzura kavuşmuştu.

Türkiye Ermenileri'ni muhtemel bir karanlık maceradan kurtaran ve sadece bu hizmetiyle dahi, unutulmaz Baş-Yebisgoboslar nezdinde haklı yerini alan, Kevork Baş-Yebisgobos Arslanyan, 25 Haziran 1951 tarihinde vefat ederek Hakk'ın rahmetine kavuştuğunda, İstanbul Ermenileri meselenin aslını bir bütün olarak bilmekten yoksundu ve zaten günümüzde dahi (1994) mevzubahis vak'a Ermeni cemaatine tam olarak aktarılmamış, birçok vak'a gibi, tarihin tozlu sayfalarına göçüp gitmiştir.

Eserleri:

Muhtelif konularda olmak üzere, (10 adet) Ermenice yazılıp neşredilmiş telif eseri, (PİNGYAN ERMENİLERİ TARİHİ) ile alâkalı gayet kıymetli bir tarihi eseri mevcut olup; neşredilip edilmediği hakkında bilgi edinilemedi.

Ayrıca, 1890 yılından itibaren, (iç ve dış Ermeni basını)nda birçok makalesi neşredilmiştir. 1952'de ise, "Toros Azatyan" tarafından şahsı hakkında biyografik bir eser neşredilmiş olduğunu, aşağıda kayda geçilen ansiklopedide, Arslanyan maddesinde, sayın Kevork Pamukçuyan tarafından kaydedilmektedir.

4- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ" cilt II, sayfa 1120, cilt: IV, sayfa: 1882-83, Hazırlayan: Reşad Ekrem Koçu.

81. KAREKİN ĞAÇADURYAN DRABİZONZİ

Patriklik dönemi: (1951-1961)

Kişiliği ve hizmetleri: Türkiye-Ermeni cemaati ve devrin hükümeti, (DP. Hükümeti) tarafından sevgi ve taktir görmüş bir Ruhani idi.

Devrin Başbakanı merhum, Adnan Menderes, yine aynı yılların İstanbul vâlisi merhum Or. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay'ın sevgi ve taktirlerini kazanmış olan merhum, Ğaçaduryan Patrik: Reformculuğu ile dikkatleri çekmiş; olsun Patrikhane'ye, olsun cemaate yepyeni bir ruh kazandırmıştır ki; (SURP-ĞAÇ TIBRAVANK) - (AZİZ-ĞAÇ RUHBAN OKULU) en değerli eserlerindendir. (1953)

82. ŞINORK KALUSTYAN YOZGATZİ

Patriklik dönemi: (1961-1990)

Kişiliği ve durumu: Aslen "Yozgatlı" olup, 11 Ekim 1961 tarihinde, Türkiye Ermenileri Patriği intihab edilmiş, özellikle Taşralı Ermeniler tarafından hayli sevgi görmüştür.

Beklenmedik Feci Kaza: Merhum, Şınork Kalustyan Patrik, ABD'de seyahatte olduğu esnada, dünya Ermenileri Baş Patriği, Vasken I. Gatoğigos tarafından; (Ermeni milletinin topyekün Hıristiyan oluşunun, "1700. yıldönümü" merasimlerine davet edilmesiyle) Ermenistan'a giden Şınork Patrik, Aziz-Eçmiazin'de kaldığı Konukevi'nin merdivenlerinden inerken, aniden yuvarlanmış ve pek feci bir kaza neticesi ağır şekilde yaralanmış, kısa bir müddet sonra vefat etmiştir ki, beklenmedik bir kaza neticesi vefat eden ilk İstanbul Patriği olarak tarihe geçmiştir.

Kaza geçirdiği tarih: 5 Mart 1990, vefat tarihi: 7 Mart 1990, İstanbul'da toprağa verildiği tarih: 18 Mart 1990.

Şişli-Ermeni Kabristanı'nda toprağa verilmiş olan merhum, Patrik için muhteşem bir kabir inşa edilmiştir.

83. II. KAREKİN KAZANCIYAN İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: (1990-1998)

Kişiliği ve hizmetleri: 1927 yılıda İstanbul'da dünyaya gelen II. Karekin Kazancıyan Patrik, aslen "Erzincanlı" olup, bilahare İstanbul'a göç etmiş mütevazı bir ailenin küçük oğullarıdır.

1950 yılında Rahip, 1966 yılında Yebisgobos olan Kazancıyan Patrik, 14 Ekim 1953 tarihinde, "SURP-ĞAÇ RUHBAN OKULU"na müdür tayin edildi ve 3 Aralık 1957 tarihine kadar gayet başarılı bir hizmet sunduktan sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderildi. Daha sonra: Avustralya ve Yeni Zelanda, "Ermeni Kilisesi" Dini Temsilciği'ne atandırıldı.

Mevzubahis görevi sürdürdüğü esnada: Müslim, gayrimüslim, Türkiye'den, Avutralya'ya giden Türk vatandaşlarından müşkül durumda kalıp da, kendisine müracaat eden hemen herkese elinden geldiğince yardımcı oldu ve hiç kimseyi boş çevirmedi.

Daha sonra ise, "Kudüs-Ermeni Patrikliği" hizmetine geçti. 1990 yılında, davet üzere İstanbul'a gelip, Patriklik seçimlerine iştirak etti ve seçimi kazanıp, "5 Eylül 1990" tarihinde "Türkiye Ermenileri Patriği" intihap edildi ve "13 Ekim 1990" tarihinde resmen görevine başladı.

Not: Tutulduğu amansız bir hastalık neticesi, 10 Mart 1998 Salı sabaha karşı vefat etti.

84. MESROP II. MUTAFYAN İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: (1998-)

Kişiliği ve hizmetleri: 1956 yılında İstanbul'da dünyaya geldi, 1979'da Rahip intihap edildi. 1986 yılında "Yebisgobos" rütbesine erişti.

14 Ekim 1998 tarihinde, Türkiye Ermenileri Patriği ilân ve tastik edildi.

21 Kasım 1998 tarihinde ise, kutsanarak görevine başladı.

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE UMUM-ERMENİLER BÜYÜK-PATRİKLERİ VEYA GATOĞİGOSLAR'I

Birinci Bölüm:

A- SURP TATEOS ARAKYAL

Havarilik dönemi: (43-66)

B- SURP-PARTOĞİMEOS ARAKYAL

Havarilik dönemi: (60-68)

C- ZAKARİA HAYRABED

Gatoğigosluk dönemi: (68-72)

Ç-ZEMENDOS HAYRABED

Gatoğigosluk dönemi: (72-76)

D- ADRNERSEH HAYRABED

Gatoğigosluk dönemi: (77-92)

E- MUŞE HAYRABED

Gatoğigosluk dönemi: (93-123)

F- ŞAHEN HAYRABED

Gatoğigosluk dönemi: (124-150)

G- ŞAVARŞ HAYRABED

Gatoğigosluk dönemi: (151-171)

Ğ- ĞEVONTİOS HAYRABED

Gatoğigosluk dönemi: (172-190)

H- MEHRUJAN HAYRABED

Gatoğigosluk dönemi: (240-270)

İkinci Bölüm:

1- SURP-KIRİKOR LUSAVORİÇ

Gatoğigosluk dönemi: (302-325)

Hizmet durumu: Ermeni Kilisesi'nin kurucusu ve Ermeni mezhebinin ilk Gatoğigosu'dur.

2- SURP-ARİSDAGES I. BARTEV

Gatoğigosluk dönemi: (325-333)

3- SURP-VIRTANES I. BARTEV

Gatoğigosluk dönemi: (333-341)

4- SURP-HUSİG I. BARTEV

Gatoğigosluk dönemi: (341-347)

5- PAREN I. AŞDİŞADEZİ

Gatoğigosluk dönemi: (348-352)

6- SURP,NERSES I. BARTEV

Gatoğigosluk dönemi: (353-373)

7- ŞAHAG I. MANAZGERDZİ

Gatoğigosluk dönemi: (373-377)

8- ZAVEN I. MANAZGERDZİ

Gatoğigosluk dönemi: (377-381)

9- ADBURAGEZ I. MANAZGERDZİ

Gatoğigosluk dönemi: (381-386)

10- SURP-SAHAG I. BARTEV

Gatoğigosluk dönemi: (387-436)

11- SURP-HOVSEP I. HOĞOZMEZİ

Gatoğigosluk dönemi: (437-452)

12- MELİDE I. MANAZGERDZİ

Gatoğigosluk dönemi: (452-456)

13- MOVSEZ I. MANAZGERDZİ

Gatoğigosluk dönemi: (456-461)

14. SURP-KÜD I. ARAHEZAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (461-478)
15- SURP-HOVHANNES I. MANTAGUNİ
Gatoğigosluk dönemi: (478-490)
16- PAPKEN I. UTMSEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (490-516)
17- SAMUEL I. ARZGEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (516-526)
18. MUŞE I. AYLAPEREZİ
Gatoğigosluk dönemi: (526-534)
19- SAHAG II. UGEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (534-539)
20- KRİSDAPOR I. DİRARİÇZİ
Gatoğigosluk dönemi: (539-545)
21- ĞEVONT I. YERAZDEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (545-548)
22- NERSES II. PAKRNANTAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (548-557)
23- HOVHANNES II. KAPEĞYAN
Gatoğigosluk dönemi: (557-574)
24- MOVSES II. YEĞİVARTEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (574-604)
25- APRAHAM I. AĞPATANEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (607-615)
26. GOMİDAS I. AĞZEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (615-628)
27- KRİSDAPOR II. ABAHUNİ
Gatoğigosluk dönemi: (628-630)
28- YEZR I. PARAJNAGERTZİ
Gatoğigosluk dönemi: (630-641)

29- NERSES III. DAYEZİ - "İŞĞANAZİ"
Gatoğigosluk dönemi: (641-661)
30- ANASDAS I. AGOREZİ
Gatoğigosluk dönemi: (661-667)
31- İSRAEL I. OTMISEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (667-677)
32- SAHAG III. ZORAPOREĞZİ
Gatoğigosluk dönemi: (677-703)
33- YEĞYA I. ARÇİŞEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (703-717)
34- SURP-HOVHANNES III. OZNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (717-728)
35- TAVİT I. ARAMONEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (728-741)
36- DRTAD I. OTMSEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (741-764)
37- DRTAD II. TASNAVOREZI
Gatoğigosluk dönemi: (764-767)
38- SİYON I. PAVOREZİ
Gatoğigosluk dönemi: (767-775)
39- YESAYİ I. YEĞİBADARUŞEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (775-788)
40- ISTEPANNOS I. TVNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (788-790)
41- HOVSEP I. TVNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (790-791)
42- SOĞOMON I. KARNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (791-792)
43- KEVORK I. PÜRAGANZİ
Gatoğigosluk dönemi: (792-795)

44- HOVSEP I. PARBEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (795-806)
45- TAVİT II. GAGAĞAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (806-833)
46- HOVHANNES IV. OVAZEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (833-855)
47- ZAKARİA I. ZAGEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (855-876)
48- KEVORK II. KARNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (877-897)
49- MAŞDOZ I. YEĞİVARTEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (897-898)
50- HOVHANNES V. TRASĞANAGERTZİ
Gatoğigosluk dönemi: (898-929)
51- ISTEPANNOS II. RUŞDUNİ
Gatoğigosluk dönemi: (929-930)
52- TEOTOROS I. RUŞDUNİ
Gatoğigosluk dönemi: (930-941)
53- YEĞİŞE I. RUŞDUNİ
Gatoğigosluk dönemi: (941-946)
54- ANANYA I. MOGAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (946-968)
55- VAHAN I. SİVNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (968-969)
56- ISTEPANNOS III. SNANZİ
Gatoğigosluk dönemi: (969-972)
57- ĞAÇİK I. ARŞARUNİ
Gatoğigosluk dönemi: (973-992)
58- SARKİS I. SEVANZİ
Gatoğigosluk dönemi: (992-1019)

59- BEDROS I. KEDATARZ
Gatoğigosluk dönemi: (1019-1058)
Kişiliği: Bizans taraftarı ve vatan haini bir ruhanidir.
60- ĞAÇİK II. ANEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1058-1065)
61- KİRİKOR II. VIGAYASER
Gatoğigosluk dönemi: (1066-1105)
62- PARSEĞ I. ANEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1105-1113)
63- KİRİKOR III. PAHLAVUNİ
Gatoğigosluk dönemi: (1113-1166)
64- NERSES IV. GLAZEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1166-1173)
65- KİRİKOR IV. DĞAY
Gatoğigosluk dönemi: (1173-1193)
66- KİRİKOR V. KARAVEJ
Gatoğigosluk dönemi: (1193-1194)
67- KİRİKOR VI. ABİRAD
Gatoğigosluk dönemi: (1194-1203)
68- HOVHANNES VI. SSYEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1203-1221)
69- GOSTANTİN I. PARZRAPERTZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1221-1267)
70- HAGOP I. GLAZEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1268-1286)
71- GOSTANTİN II. GSDUGEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1286-1289)
72- ISTEPANNOS IV. HRAMGLAZEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1290-1293)

73- KİRİKOR VII. ANAVARZEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1293-1307)
74- GOSTANTİN III. GESARAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1307-1322)
75- GOSDANTİN IV. LAMPORNAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1323-1326)
76- HAGOP II. ANAVARZEZİ veya "GLAZEZİ"
Gatoğigosluk dönemi: (1327-1341)
İkinci dönem: (1355-1359)
77- MIĞİTAR I. GRNERZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1341-1355)
78- MESROP I. ARDAZEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1359-1372)
79- GOSDANTİN V. SSEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1372-1374)
80- TEOTOROS II. GİLGYAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1374-1382)
81. TEOTOROS II. GİLİGYAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1382-1392)
82- GARABED I. GEĞEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1393-1404)
83- HAGOP III. SSYEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1404-1411)
84- KİRİKOR VIII. ĞANZOĞAD
Gatoğigosluk dönemi: (1411-1418)
85- BOĞOS II. GARNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1418-1430)
86- OSDANTİN VI. VAHAGAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1430-1439)

87- KİRİKOR IX. MUSAPEKYANZ
Gatoğigosluk dönemi: (439-1441)
88- GİRAGOS I. VİRABEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1441-1443)
89- KİRİKOR X. ZAZAĞPEKYANZ
Gatoğigosluk dönemi: (1443-1465)
90- ARİSDAGES II. ATORAGAĞ
Gatoğigosluk dönemi: (1465-1469)
91- SARKİS II. AÇADUR
Gatoğigosluk dönemi: (1469-1474)
92- HOVHANNES VII. AÇAGİR
Gatoğigosluk dönemi: (1474-1484)
93- SARKİS III. MÜSAYL
Gatoğigosluk dönemi: (1484-515)
94- ZAKARİA III. VAĞARŞABADEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1515-1520)
95- SARKİS IV. VRASTANZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1520-1536)
96- KİRİKOR XI. PÜZANTAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1536-1545)
97- ISTEPANNOS V. SALMASDEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1545-1567)
98- MİKAYEL I. SEBASTYAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1567-1576)
99-KİRİKOR XI. VAĞARŞABADEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1576-1590)
100- TAVİT IV. VAĞARŞABADEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1590-1629)
101- MOVSES III. DATYAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1629-1632)

102- PİLİBBOS I. AĞPAGEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1633-1655)
103- HAGOP IV. ZUĞAZEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1655-1680)
104- YEĞYAZAR I. AYNTABEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1681-1691)
105- NAHABED I. YTYSAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1691-1705)
106- AĞEKSANTIR I. ZUĞAYAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1706-1714)
107- ASTVAZADUR I. HAMATANZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1715-1725)
108- GARABED II. ULNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1726-1729)
109- APRAHAM II. ĞOŞAPEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1730-1734)
110- APRAHAM III. GREDAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1734-1737)
111- ĞAZAR I. ZAHGEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1737-1751)
112- MİNAS I. AGNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1751-1753)
113- AĞEKSANTIR II. PÜZANTAZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1753-1755)
114- HAGOP V. ŞAMAĞEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1759-1763)
115- SİMON I. YEREVANZİ
Gatoğigosluk dönemi: (1763-1780)
116- ĞUGAS I. GARNEZİ
Gatoğigosluk dönemi: (780-1799)

117- TAVİT V. ENKEDZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1801-1807)

118- TANİYEL I. SURMAREZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1807-1808)

119- YEPREM I. ZORAKEĞZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1809-1830)

120- HOVHANNES VIII. GARPEZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1831-1842)

121- NERSES V. AŞDARAGAZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1843-1857)

Kişiliği Hizmetleri: Ermenistan'ın başkenti, "Yerevan-Erivan"ın banliyölerinden, Aşdarag şehrine bağlı, "Aşdarg Köyü"nde, din görevlisi "Papaz Harutyun"un oğlu olarak, 13 Şubat 1770 tarihinde dünyaya gelen ve "Toros" adıyla vaftiz edilen, rahip olduktan sonra ise "Nerses" adını alan Aşdaragazi Gatoğigos. Çarlık Rusyası komutanlarından, "Basgeviç"in emri ile Gatoğigosluk görevinden azledilmiş, sürgün edildiği "Basarabya"da, 13 Şubat 1857 tarihinde vefat etmiştir.

Ermeni lisanı, Ermeni kültürünün yeniden ihyası, İncil-i Şerif'in Ermenice olarak yeni nüshalarının hazırlanmasında, hayatı bahasına hizmetleri geçen ve daha nice hizmetleriyle tanınmış büyük Ğatoğigos, Nerses V. Aşdaragazi Baş-Yebisgobos'u tüm yönleriyle en alâ şekilde tanıtan ve yeni nesillerin bilgilerine sunan, meşhur Ormanyan Patrik olmuştur.[1]

122- MADTEOS I. GOSDNANTOBOLSEZİ ÇUHACIYAN

Gatoğigosluk dönemi: (1858-1865)

123- KEVORK IV. GOSDNANTOBOLSEZİ, KERESTECİYAN

Gatoğigosluk dönemi: (1866-1882)

1- Bakınız: (ASGABADUM-MİLLET TARİHİ), yazan: Ormanyan Patrik.

124- MAGAR I. TEĞUDZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1885-1891)

125- MIGIRDİÇ I. ĞİRİMYAN VANEZİ

Gatoğigosluk dönemi: (892-1907)

Kişiliği ve hizmetleri: "Türkiye-Ermeni Patrikleri" bölümünde şahsı hakıknda özet bilgi geçildiğinden tekrarında lüzum görmemekteyiz. Ancak şu hususu da ayrıca belirtmeyi, yeni nesillere ibret vermesi açısından lüzumlu bulmaktayız.

Aziz-Eçmiazin'de, Umum Ermeniler Baş-Patriği makamını işgal ettiği yıllarda, Çarlık Rusyası'nın Ermenistan halkına ne yaman şekilde zulm ettiğini; Ermeniler'in kilise ve manastırlarını nasıl talan ederek yağmaladıklarını vs. Bizzat görmüş ve son derece bel bağladığı Çarlık-Rusyası'nın ne yaman bir talancı olduğunu bizzat şahit olmuştur ki, gerçekten ibret şayan bir durumdur.

126- MADTEOS II. İZMİRLİYAN, GOSDNANTNOBOLSEZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1909-1910)

127- KEVİRK V. SURENYANZ

Gatoğigosluk dönemi: (1911-1930)

128- ĞOREN I. MURATPEKYAN

Gatoğigosluk dönemi: (1932-1938)

129- KEVORK VI. ÇÖREKÇİYAN

Gatoğigosluk dönemi: (1945-1954)

130- VASKEN I. BALCIYANROMANYAZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1955-)

"Özet Biyografi"

Doğum tarihi: 20 Eylül 1908

Doğduğu ülke: Romanya

Babası: (1895-96) tarihleri arasında Romanya'ya göçmüş olan, "Apraham Balcıyan" adında "Tekirdağlı" bir kunduracıdır.

Anası: Aynen kocası gibi Türkiyeli olup, "Edirne"den, Romanya'ya göçmüş, öğretmenlik mesleği ile iştigâl eden "Siranuş" adında bir hanımdır.

Vaftiz adı: Levon Garabed

Ruhanilik adı: Vasken

Ruhani olduğu tarih: 30 Eylül 1943 tarihinde, "VASKEN" adı ile Rahip intihap edilmiş ve 1951 yılında "Yebisgobos" derecesine yükselmiştir.

Tahsil durumu: Yüksek İlâhiyat Fakültesi'nde okumuş, "Bükreş-Üniversitesi"nden mezun olmuştur.

Gatoğigos olduğu tarih: 30 Eylül 1955 tarihinde: (VASKEN I.) adı ile taktis edilip "Umum Ermeniler Baş-Patrik"i ilân edilmiş. 2 Ekim 1955 tarihinde resmen görevine başlamıştır.

1961 yılında; merhum, "Ğaçaduryan Patrik"in cenaze âyini dolayısıyla, Türkiye'ye gelmiş, devrin Cumhurbaşkanı merhum Cemal Gürsel Paşa ile görüşmüş ve takriben bir ay kadar İstanbul'da kalmıştır.

Vasken I. Gatoğigos, halen aynı görevini sürdürmektedir: (1994)[1]

UMUM ERMENİLER'İN YENİ BAŞ-PATRİĞİ: (GATOĞİGOS)

131- Karekin I. Sarkisyan Suryazi

Gatoğigosluk dönemi: (1751-1753) – (1995-1999)

Surp-Antilyas Gatoğigos'u, Karekin II'nin, Karekin I. ünvanı ile "Umum Ermeniler Baş-Patriği" seçilmesi ve Surp-Eçmiazin Gatoğigosluğu mukaddes makamına geçişi vak'ası. Dünya Ermenileri dini tarihinde ilk olarak zuhur etmiş olan dikkate şayan bir hadisedir ki, Ermeniler'in dini tarihinde özel bir yer işgâl etmesi tabiidir.

1- Bakınız: (VASKEN I. HAYRABED HAYOZ)-(VASKEN I. ERMENİLER GATOĞİGOSU) (VASKEN I. GATOĞİGOS'UN BİYOGRAFİSİ, DEMEÇLERİ VE VAAZLARI) Her iki eserin basıldığı ülke: Aziz-Eçmiazin-Ermenistan. Basıldığı tarih: Birinci kitap: 1958-"Ermenice". İkinci kitap: 1956-"Ermenice"

Hz. Allah'tan niyazımız, bu mutlu hadisenin dünya Ermenileri'ne ve bütün insanlığa hayırı, uğurlu gelmesi ve yeni Gatoğigosumuzun, "Dünya barışına" katkıda bulunabilmesidir ki, bu hususta hiçbir endişemiz yoktur. Zira, temiz ve berrak mazisi, bizler için yeterli bir garantidir.

Özet Biyografi:

Vaftiz adı ile (NIŞAN SARKİSYAN) olarak taktis edilmiş olan saygıdeğer Karekin I. Gatoğigos. "27 Ağustos 1932" tarihinde "Surye-Kesab"da dünyaya gelmiş ve ilk öğrenimini, "Kesab-Karma İlkokulu"nda ikmâl ettikten sonra, 1946 Ekiminde, (GİLİGYA-GATOĞİGOSLUĞU-RUHBAN MEKTEBİ)ne kaydolma hakkını kazandı. "29 Mayıs 1949" tarihinde "Sargavak" oldu ve Haziranı 1952'de Ruhban Mektebi'nden mezun oldu.

"28 Eylül 1952" tarihinde merhum, Karekin I. Hovsepyan Gatoğigos'un hatırasına istanaden, (Karekin) adına taktis edilip, (Apeğa)lığa, "Rahip-Namzeti" lâyık görüldü. "5 Haziran 1955" tarihinde Rahiplik derecesine yükseltildi ve bu meyanda mezuniyet tezi olan: (ERMENİ KİLİSESİ'NİN İLÂHİYATI) ile (HAY-ŞARAGANLARI) adlarında iki tez hazırladı ve Ruhban Mektebi'nde Öğretmenlik ile Gözlemcilik görevlerini ifa etti ve 1956 yılında Müdürlük görevine atandı.

1957-59 yılları arası, İngiltere'de (Oksford Üniversitesi'nin, İlâhiyat Bölümü)nde yüksek öğrenim yaptı. Mezuniyet tezini: (KAĞGETON'UN MECLİSİ VE ERMENİ KİLİSESİ) serlehvasıyla hazırladı. 1965 yılında, (Londra-S.P.C.K. ve "F 255 D" yayınevi) tarafından mevzubahis tez yayınlandı.

Ocak 1960 yılında Oksford dönüşü, Ruhban Mektebi'nde tekrar Müdürlük görevine döndü ve genç Rahip'in olağanüstü gayret ve çalışmalarıyla, Giligya-Gatoğigosluğu yeni Rahip namzetleri kazandı.

1961'lerden 1983'lere kadar Dünya Kiliseleri arası münasebetlerde birleştirici yönde birçok hizmet verdi ve taktirlere mazhar oldu.

"16 Haziran 1963"te merhum, Ğoren Gatoğigos tarafından son derece başarılı hizmetlerinden dolayı, (Zayrakuyn-Vartabed)-(BaşRahip)lik derecesine yükseltildi. "19 Ocak 1964" tarihinde (Yebisgobos)luk derecesi aldı. "26 Nisan 1973" tarihinde, (BaşYebisgobos) oldu.

"21 Haziran 1973" tarihinde, Giligya-Gatoğigosluğu adına, Kuzey-Doğu Amerika Patriği (New-York) ilân edildi. Bir yıl sonra (1974) Murahhasa atandı.

Murahhasalık döneminde, (1976-1977) Lübnan Savaşı patlak verdi ve o pek acı günlerde: Tam bir inanç ile cemaatine sabır ve iman gücü aşılayıp, maddi ve mânevi yardımlarla onlara güç verdi ve böylece halkını sahipsiz bırakmadı.

1977 yılında, Ruhban mektebi'ni Antilyas'dan, (Bekfaya) naklettirdi ve yeni binalarla takviye ettirerek, İlâhiyat öğrenimine daha geniş imkânlar sağladı. Keza, yayın durumunu da bir o kadar güçlendirerek, son 18. yıl içinde Gatoğigosluk matbaasında (350) değişik eser bastırdı.

"22 Mayıs 1977" tarihinde "Giligya-Gatoğigos"u ilân ve tastik edildi. Ancak, o dönemde merhum, Ğoren Gatoğigos'un gayet ağır hasta ve sağ olmasından dolayı: (Atoragiz) - (Yardımcı) sıfatını kullanmak mecburiyetinde kaldı ve 1983'te Ğoren Gatoğigos'un vefatından sonra, "Şubat 1983" tarihinden itibaren, "Karekin I. ünvanı ile resmen Giligya Gatoğigosu sıfatını üstlendi.

"4 Nisan 1995 Salı" günü, Surp-Eçmiazin'de icra edilen, Yüksek Ruhban Meclisi tarafından: (KAREKİN I. sıfatı ile) Umum Ermeniler Büyük Patriği-(GATOĞİGOS) ilan ve tastik edildi.

"27 Haziran 1995" ve "4 Temmuz 1995" tarihlerinde Antilyas Gatoğigosluğu'nu ziyaret etti ve Giligya Gatoğigos'u Aram I.'in Gatoğigos oluşunun ayinini bizzat üstlendi.

Bu meyanda, Dünya Ortodoksları Büyük Patriği saygıdeğer, Bartolomeos I. tarafından İstanbul'a davet edildi. Daveti memnuniyetle kabul eden Karekin I. Gatoğigos, "8 Mayıs 1996 Çarşamba" tarihinde İstanbul'a avdet etti ve kendisini karşılayan yüksek dereceli Ruhaniler tarafından "Fener-Rum Patrikhanesi"ne götürüldü.

İstanbul gezisinde, İstanbul-Ermeni cemaati kilise, mektep ve diğer kuruluşlarını, bizzat gezerek, cemaatinin gayet iyi durumda olduğunu görmenin mutluluğu ile "15 Mayıs 1996 Salı" tarihinde Türkiye Ermenileri'ne veda ederek, Ermenistan'a döndü.

Tutulduğu amansız bir hastalıktan muzdarip olarak: (29 Haziran 1999 Salı) günü, Cenab-ı Hakk'ın rahmetine kavuştu: Mekânı Cennet olsun.

132- KAREKİN II. NERSİSYAN VOSGEHADZİ

Gatoğigosluk dönemi: (1999-)

1951 "Vosgehad" doğumlu olan, Karekin II. Gatoğigos Nersisyan hazretleri: 1972 yılında "Rahip" intihap edildi, 1983'te "Yebisgobos"luğa yükseltildi. Merhum, Karekin I. Gatoğigos'un menhus hastalığının pençesinde görev yapamaz duruma gelince, Kasım sonu Aralık 1998 başı, Büyük-Patriklik Vekilliği görevine getirildi.

Ruhban Meclisi'nin seçimi ile "4 Kasım 1999 Perşembe" tarihinde: "Umum Ermeniler Baş-Patriği-"Gatoğigos" seçildi.

Büyük-Ruhban Meclisi'nin oy çoğunluğu ile Gatoğigos intihap edilmiş olan saygıdeğer Gatoğigosumuz: 25 Ocak 2000 Salı sabahı, Kudüs seyahati dönüşü, (Atatürk-Hava Limanı)na inen uçağından şeref salonuna geçmiş ve Türkiye Ermenileri Patriği ile maiyyeti tarafından karşılanmış, Yeşilköy-Ermeni Kilisesi Surp-Istepannos'a giderek dua etmiş ve bilahare Hava-alanına dönerek, Ermenistan'a hareket etmiştir.

ANTİLYAS BÜYÜK PATRİKLİĞİ VEYA GİLİKYA GATOĞİGOSLUĞU

M.S. 1441 yılında, Umum Ermeniler Baş-Patrikliği'nin-"Gatoğigosluk" Aziz-Eçmiazin'e naklinden sonra, Ermeni milletinin çoğunluğu, daha doğrusu kahir ekseriyeti, merkezi Kilise olarak, "Aziz-Eçmiazin Gatoğigosluğu'nu esas almış, dini merkez olarak, Aziz-Eçmiazin'i seçmişti.

Ne var ki, cüz'i de olsa, "Sis-Gatoğigosluğu"na hâlen bağlı olanlar vardı. Gilikya-"Adana"da bulunan son Gatoğigos, "KIRİKOR IV. MUSAPEKYANZ"ın vefatından sonra ise, Gilikya Gatoğigosluğu lağvolma tehlikesiyle karşılaştı.

Ancak, 1450'de yeni bir Gatoğigos intihabı ile, Gilikya Gatoğigosluğu yeniden ihya edildi. Lâkin, cemaatinin cüz'i oluşu yüzünden, özel bir Gatoğigosluk durumundan ileri gidemedi. Fakat bu vaziyete rağmen, iki Gatoğigosluk arasında, kıyasıya bir mücadele yıllarca sürmüş: 1956 yılında Aziz-Eçmiazin Gatoğigosu'nun, Gilikya Gatoğigosu'nu bizzat ziyaretiyle ancak son bulmuştur.

1715'te, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi: (Tek Gatoğigosluk vardır ve bu Aziz-Eçmiazin'dir.) kararı aldıktan sonra daha da tesirsiz hale gelen Gilikya Gatoğigosluğu. Herşeye rağmen, zaman zaman Aziz-Eçmiazin Gatoğigosluğu'na faydalı olmuştur. Dolayısıyla da varlığının lüzumlu olduğu açıklıkla görülmüştür. Meselâ: (İran savaşları, Çarlık Rusyası'nın, Ermenilere yaptığı baskı dönemlerinde, "Dış ülkelerdeki Ermeniler"in, yabancı kiliselerin tesirinde kalmasını önleyebilmiş ve Antilyas Gatoğigosluğu dış dünyada, Ermeni mezhebinin tek koruyucusu olabilme özelliği göstermiştir.

"Gilikya-Ermeni Prensliği" ünvanına sahip, Gilikya Gatoğigosluğu. Ermeni isyanı ve Ermeni meselesinin tamamen sükutundan sonra, Antilyas-Beyrut'a naklolunmuş ve böylece yeni merkez

Lübnan olmuştur ki, halen aynı ülkede varlığını sürdürmektedir. (1994)

ANTİLYAS GATOĞİGOSLARI: "Yakın Tarih"

1- SAHAK II. ĞABAHYAN (1849-1939)

2- PAPEN I. GÜLÜSERYAN (1868-1936)

3- BEDROS I. SARAÇYAN (1870-1940)

4- KAREKİN I. HOVSEPYAN (1867-1952)

5- ZAREH I. PAHASLIYAN (1915-1963)

Hizmet durumu: Antilyas Gatoğigosluğu'nu, Aziz-Eçmiazin Gatoğigosluğu'na bağlamak ve Aziz-Eçmiazin'in, Batı dünyasındaki sesi durumuna getirebilmek gibi, tasarıları olan Zareh I. Pahaslıyan Gatoğigos: 1963 yılında, yediği yemekten zehirlenerek vefat etmiş ve böylece düşüncesini gerçekleştirememiştir.

6- ĞOREN I. PAROYAN (1914-1983)

Özet Biyografi: 1914 yılında "Kıbrıs"ta doğdu: 1937'de Rahip, 1947'de ise Yebisgobos intihap edildi.

5 Mayıs 1963 tarihinde, (Ğoren I.) ünvanı ile Gatoğigos ilân edildi. 12 Mayıs 1963 tarihinde resmen görevine başladı ve 1982'de hastalanıp, 1983'te vefat etti.

7- KAREKİN II. SARKİSYAN (1932-)

Özet Biyografi: 1932 "Kesab" doğumlu, Karekin II. Baş-Yebisgobos Sarkisyan Gatoğigos: 1952'de Rahip, 1964'te Yebisgobos taktis edildi.

Yebisgobos olduktan sonra, Antilyas-Gatoğigosluğu adına, (İran ve Hindistan dini temsilciliği) görevini ifa etti.

1982'de Ğoren I. Gatoğigos ağır şekilde hastalanınca, Vekâleten Gatoğigosluk makamına geçti ve Ğoren I. Gatoğigos'un vefatına kadar bu görevde kaldı ve bilahare 1983 yılı içinde, (KAREKİN II.) ünvanı ile Gilikya Gatoğigosu taktis edildi. Hâlen aynı görevini sürdürmektedir. (1994)

KUDÜS ERMENİ PATRİKLİĞİ

İbranice adı, "Jérusalem", Ermenice adı, "Yerusağem" olarak geçen; üç hak dininin Mukaddes Beldesi "Kudüs"deki, "Ermeni-Lusavoriçagan Patrikliği", VII'nci asırda tesis edilmiştir. Kesin tesis tarihi: M.S. 638 olarak geçmektedir.[1]

KUDÜS ERMENİ PATRİKLERİ

1- APRAHAM I. Patriklik dönemi: (638-669)

Özet Biyografi: Kudüs Ermenileri'nin ilk Patriği'dir.

Hz. Muhammed'den aldığı sadakatname ile, "Kudüs Ermenileri Patriği" intihap edilmiş: (Habeşler, Kıptiler, Asurlar) Ermeni Patrikliği'ne tabi kılınmış: (Surp-Hagop Kilisesi, Hz. İsa'nın kabri vs. Ermeni Patrikliği'ne teslim edilmişti.

Bütün bunlara karşılık, Kudüs-Ermeni Patrikliği: (Yalnız İslâm Hükümdarlarına bağlılık göstermeyi ve belirli miktarda "cizye" ödemeyi taahhüt etmişti.)

Mezkûr taahhütname, daha sonraki yıllarda yenilenmiştir. Meselâ: (Hz. Ömer, Sultan Selâhattin Eyyübi, Yavuz Sultan Selim Hân'a ait Fermanlar başlıca örneklerdir.)[2]

AZİZ-HAGOPAH MANASTIRI VAK'ASI

Kudüs-Ermeni Patrikliği'ne ait, (AZİZ-HAGOPAH MANASTIRI). 1809 yılında İstanbul Rumları ile, İstanbul Ermenileri arasında problem teşkil etmiş ve Rumlar, Manastır'ın kendilerine ait olduğunu ileri sürerek, Aziz-Hagopah Manastırı'nı ele geçirmeye çalışmışlardır. Rumlara göre:

1- Bakınız: (ASGABADUM), yazan: Ormanyan Patrik.
2- "Cizye"; İslâm olmayan tebadan alınan vergi.

(– Aziz-Hagopah Manastırı, daha evvel Rum-Ortodoks Kilisesi'ne aitmiş. Zamanla, Ermeniler'in eline geçmiş. Şayet Manastır esas sahipleri olan Rumlara teslim edilecek olursa. Devlet Hazinesine, (1.000 kese altun) hibe edilecekmiş.)

Ancak, devrin Padişahı, İkinci Sultan Mahmud Hân, durumu derinliğine inceletmiş ve Manastır'ın Ermenilere ait olduğunu belgeleyen ve yukarıda kayda geçtiğimiz fermanları görünce Rumlar'ın dileğini geri çevirerek, muazzam bir haksızlığı böylece önlemiş.[2]

2- KIRİKOR I. URFAZİ

Patriklik dönemi: (669-696)

3- KEVORK I.

Patriklik dönem: (696-708)

4- MIGIRDİÇ I.

Patriklik dönemi: (708-730)

5- HOVHANNES I.

Patriklik dönemi: (730-758)

6- ISTEPANNOS I.

Patriklik dönemi: (758-774)

2- Bakınız: (ASGABADUM)-(MİLLET TARİHİ), yazan: Ormanyan Patrik, "Ermenice".
(UĞEZUHZ-SIRPAZAN DEĞYAZ)-(MUKADDES MAHALİ TANITIM), yazan: Harutyun Baş-Yebisgobos, basım: Kudüs-1910 "Ermenice".
(HASKÖY-FAKİRLER CEMİYETİ-50 YIL HATIRASI)-(1878-1928) "Ermenice", yazan: Arvesda Baş-Papaz Hisarlıyan, baskı: 1829-İstanbul.
(KUDÜS-ERMENİ PATRİKHANESİ), yazan: Doç. Dr. Yavuz Ercan, basım: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1988.
(BATMUTYUN GAM UĞEZUHZ SIRPAZAN DEĞYAZ), (MUKADDES MAHALİ TANITIM VEYA TARİH), baskı tarihi: 1872, basıldığı ülke: Ermeni Patrikliği Matbaası, Kudüs.
(İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), yazan: Parseğ Tuğlacıyan, baskı tarihi: 1991-İstanbul.
(SULTAN MAHMUD II. VE KAZAZ ARTİN AMİRA), "Ermenice", yazan: K. Hırant, İstanbul-1930.

7- YEĞYA I.
Patriklik dönemi: (774-797)
8- APRAHAM II.
Patriklik dönemi: (885-909)
9- KİRİKOR II
Patriklik dönemi: (981-1006)
10- ARSEN I.
Patriklik dönemi: (1006-1038)
11- MESROP I.
Patriklik dönemi: (1008-?)
12- SİMEON I.
Patriklik dönemi: (1090-1109)
13- MOVSES I.
Patriklik dönemi: (1109-1133)
14- YESAYİ I.
Patriklik dönemi: (1133-1152)
15- SAHAK I
Patriklik dönemi: (1152-1180)
16- APRAHAM III. YERUSAĞEMZİ
Patriklik dönemi: (1180-1191)
17- MİNAS I.
Patriklik dönemi: (1191-1205)
18- APRAHAM IV.
Patriklik dönemi: (1205-1218)
19- ARAKEL I.
Patriklik dönemi: (1218-1230)
20- HOVHANNES II. ERZURUMZİ
Patriklik dönemi: (1230-1238)
21- GARABED I. YERUSAĞMEZİ
Patriklik dönemi: (1238-1254)

22- HAGOP I.

Patriklik dönemi: (1254-1281)

23- SARKİS I. BADRİARK

Patriklik dönemi: (1281-1313)

Hizmet durumu: Mısır Sultanı'nın fermanıyla; Kudüs Patrikliği'ni, Gilikya-Gatoğigosluğu'ndan ayırarak, bağımsız kıldı.

24- ASDVAZADUR I. BADRİARK

Patriklik dönemi: (1313-1316)

25- TAVİD I. BADRİARK

Patriklik dönemi: (1316-1321)

26- BOĞOS I. BADRİARK

Patriklik dönemi: (1321-1323)

27- VARTAN I. BADRİARK AREVELKZİ

Patriklik dönemi: (1323-1332)

28- HOVHANNES III. COSLİN BADRİARK

Patriklik dönemi: (1332-1341)

29- PARSEĞ I. BADRİARK

Patriklik dönemi: (1341-1356)

30- KIRİKOR III. BADRİARK

Patriklik dönemi: (1356-1363)

31- MIGIRDİÇ II. BADRİARK

Patriklik dönemi: (1363-1378)

32- HOVHANNES IV. POLONYAZİ BADRİARK

Patriklik dönemi: (1378-1386)

33- KIRİKOR IV. BADRİARK MISIRZİ

Patriklik dönemi: (1386-1391)

34- YESAYİ II. BADRİARK

Patriklik dönemi: (1391-1394)

35- MARDİROS I. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1399- ?)
36- MESROP II. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1402-?)
37- SARKİS II. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1394-1415)
38- BOĞOS II. BADRİARK ERZURUMZİ
Patriklik dönemi: (1415-1419)
39- MARDİROS II. BADRİARK MISIRZİ
Patriklik dönemi: (1419-1430)
40- MİNAS II. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1426-?)
41- YESAYİ III. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1430-1431)
42- HOVHANNES V. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1431-1441)
43- APRAHAM V. BADRİARK MISIRZİ
Patriklik dönemi: (1441-1454)
44- MESROP III. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1454-1461)
45- BEDROS I. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1461-1476)
46- MIGIRDİÇ III. BADRİARK LIVOVZİ
Patriklik dönemi: (1476-1479)
47- APRAHAM VI. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1479-1485)
48- HOVHANNES VI. BADRİARK MISIRZİ
Patriklik dönemi: (1485-1491)

49- MARDİROS III. BADRİARK BURSAZİ
Patriklik dönemi: (1491-1501)
50- BEDROS II. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1501-1507)
51-SARKİS III. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1507-1517)
52- HOVHANES VII. BADRİARK
Patriklik dönemi: (1517-1522)
53- ASDVAZADUR II. BADRİARK MARDİNZİ
Patriklik dönemi: (1532-1542)
İkinci dönem: (1550-1551)
54- TAVİD II. BADRİARK MARDİNZİ
Patriklik dönemi: (1583-1613)
55- KİRİKOR V. BADRİARK BARONDER GENCEZİ
Patriklik dönemi: (1613-1645)
56- ASDVAZADUR III. BADRİARK MUŞEZİ
Patriklik dönemi: (1645-1664)
İkinci dönem: (1665-1666)
Üçüncü dönem: (1668-1670)
57- YEĞYAZAR I. BADRİARK AYNTABZİ
Patriklik dönemi: (1649-?)
İkinci dönem: (1666-1668)
Üçüncü dönem: (1670-1677)

İcraatı: 1644'te "Kudüs Ermeni Gatoğigosluğu" tesis ederek, Aziz Eçmiazin'den ayrıldı.

1682'de; "Bütün Dünya Ermenileri Gatoğigosu" seçildi ve böylece, Kudüs mecarası son buldu.

58- MARDİROS IV. BADRİARK KIRIMZİ
Patriklik dönemi: (1677-1680)
İkinci dönem: (1681-1683)

59- HOVHANNES VIII. BADRİARK AMASYAZİ

Patriklik dönemi: (1680-?)

60- HOVHANNES IX. BADRİARK İSTANBULZİ

Patriklik dönemi: (1684-1697)

61- SİMEON I. BARDRİARK

Patriklik dönemi: (1688-1691)

62- MİNAS III. BADRİARK AMİDZİ (DİYARBAKIRLI)

Patriklik dönemi: (1697-1704)

63- KIRİKOR VI. BADRİARK ŞIĞTAYAGİR ŞİRVANZİ

Patriklik dönemi: (1715-1749)

Hizmet durumu: Kudüs-Ermeni Patrikliği'nin ağır borçlar içinde bulunduğu pek zor bir dönemde Patrik olmuş: Dinamik ve icraatçı kişiliği ile Kudüs Patrikliği'ni hem borçlardan kurtarmış ve hem de imar faaliyetlerine girişerek, gayet değerli hizmetler vermiştir.

64- HAGOP II. BADRİARK NALYAN ZİMARAZİ

Patriklik dönemi: (1749-1752)

65- TEOTOROS I. BADRİARK ĞORENAZİ MUŞZİ

Patriklik dönemi: (1752-1761)

66- GARABED I. BADRİARK GENCEZİ

Patriklik dönemi: (1761-1768)

67- BOĞOS III. BADRİARK VANEZİ

Patriklik dönemi: (1768-1775)

68- HOVAGİM I. BADRİARK KANUKERZİ

Patriklik dönemi: (1775-1793)

69- BEDROS III. BADRİARK TOKATZİ

Patriklik dönemi: (1793-1800)

70- TEOTOROS II. BADRİARK VANEZİ

Patriklik dönemi: (1800-1818)

71- KAPRİYEL I. BADRİARK İZMİTZİ
Patriklik dönemi: (1818-1840)
72- ZAKARYA I. BADRİARK GOPZİ
Patriklik dönemi: (1840-1846)
73- GİRAGOS I. BADRİARK YERUSAĞEMZİ
Patriklik dönemi: (1846-1850)
74- HOVHANNES X. BADRİARK İZMİRZİ
Patriklik dönemi: (1850-1860)
75- VIRTANSES-(Kaymakam)
Patriklik dönemi: (1860-1864)
76- YESAYİ IV. BADRİARK TALASZİ
Patriklik dönemi: (1864-1885)
77- YEREMYA-(Kaymakam)
Patriklik dönemi: (1885-1889)
78- HARUTYUN I. BADRİARK VAHABEDYAN
Patriklik dönemi: (1889-1910)
Kaymakamlık dönemi: (1910-1921)
79- YEĞİŞE I. BADRİARK TURYAN İSTANBULZİ
Patriklik dönemi: (1921-1930)
80- TORKOM I. BADRİARK KUŞAKYAN
Patriklik dönemi: (1931-1938)
81- MESROP IV. BADRİARK NİŞANYAN
Patriklik dönemi: (1939-1944)
82- GÜREĞ I. BADRİARK İSMELYAN
Patriklik dönemi: (1944-1949)
83- YEĞİŞE II. BADRİARK DERDERYAN VANEZİ
Patriklik dönemi: (1960-1990)

Özet Biyografisi: 1910 Van doğumlu Yeğişe Baş-Yebisgobos Derderyan: 1932'de Rahip, 1951'de Yebisgobos taktis edilmiştir.

(1949-1956) yılları arasında "Kaymakamlık" görevini ifa eden, "Baş-Yebisgobos Derderyan, 1960 yılında Kudüs-Ermeni Patriği intihap edilmiş ve Ermeni Kilisesi'ne hayli hizmeti geçtikten sonra, 1990 yılında Hakk'ın Rahmetine kavuşmuştur.

84- TORKOM II. BADRİARK MANUKYAN BAĞDATZİ

Patriklik dönemi: (1990-)

Özet Biyografisi: 1919 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen, Torkom Baş-Yebisgobos Manukyan: 1939'da Rahip, 1962'de Yebisgobos taktis edilmiştir.

1990'da (Kaymakamlık) görevine getirilen Baş-Yebisgobos Manukyan aynı yıl içinde, Kudüs-Ermeni Patriği intihap ve taktis edilmiştir. Halen aynı görevini sürdürmektedir. (1994)

TÜRKİYE ERMENİLERİ PATRİKHANESİ'NİN ÖZET TARİHÇESİ

Bizans İmparatorluğu devrinde, başkent Konstantiniyye'de yaşayan cüz'i Ermeni nüfusunun dini temsilcisinin "Sukias Yebisgobos" 1360 yılında "Surp Sarkis" adlı bir kiliseleri, 1390 veya 1391'de ise, "Surp Kırikor Lusavoriç" Kilisesi'ni inşa ettikleri tarihi kaynaklarda geçmektedir.

1453'de Bizans'ın fethi esnasında Konstantiniyye Ermenileri daha ziyade: Samatyakapı (Kocamustafapaşa) - "Sulu Manastır" ve "Balat"ta çoğunluk teşkil etmekteydiler. "Yeni Cami" ile "Hocapaşa" semtlerinde ise Yahudiler çoğunluk teşkil etmekteydi.

Bursa Marhasası, Hovagim Yebisgobos, Fatih Sultan II. Mehmed Hân tarafından: (Osmanlı-Türk İmparatorluğu Ermenileri'nin ilk dini Reisi) intihap edilince reislik makamını: "Peribleptos Manastırı" ki, "Sulu Manastır" adını almıştır. Orada kurdu ve (Meryem Ana)ya ithaf edilmiş olan bu mukaddes mahalde, cemaatini 17 yıl çeşitli hizmetlerle yönetti. (1461-1478)

XVI'ncı asırda Sulu Manastır, Ermeniler açısından bir dini merkez durumundaydı. Ermeniler'in dini Reisi, I. Kırikor Yebisgobos Vağarşabadzi, Kanuni Sultan Süleyman Hân'a müracaatla, yenibir ferman dileğinde bulundu ve Padişah Ermeni Ruhani Reisliği'ni tastikleyen yeni bir ferman lütfetti. Eskisinin aynı olan ferman ile Yebisgobos I. Kırikor Vağarşabadzi, (Marhasa) ünvanı ile Osmanlı Türk İmparatorluğu Ermenileri'nin Ruhani Reisi olmaktaydı. (1526-1537)

Değişik tarihlerde zuhur etmiş olan yangın felâketleri dolayısıyla eski ferman yanmış veya kaybolmuştu. Bu sebeple yeni bir fermana ihtiyaç hissedilmiş ve Padişah tarafından esirgenmemişti.

"Marhasa" ünvanına gelince: "Marhasya" kelimesinin kısaltılmış şekli olan "Marhasa", Asur dilinden olup, Moğol devrinden itibaren yüksek dereceli Kilise adamlarına verilen ünvandır. (Badriark) - "Patrik" ünvanı ise ilk (Asduazadur Bedriark)a verilmiş ve Patrik adıyla anılan ilk Ruhani olmuştur. (1537-1548)

1461'den 1641 yılına kadar, takriben iki asra yakın zaman Samatyakapı'daki Patrikhane varlığını sürdürebilmiş ve dolayısıyla Samatyakapı Ermenileri tamamı 180 yıl, hemen her bakımdan muhteşem bir hayat sürdürmüşler ve hemen her sahada gayet değerli insanlar yetişmiştir.

1641 yılında Kumkapı'ya taşınan Patriklik makamı o tarihten itibaren cemaat işlerini bu mevkiden idare etmeye başlamış ve dolayısıyla Kumkapı semti, Ermenilerce daha da değerli bir semt olarak değerlendirilmeye başlanmıştı.

Ne var ki, (16/17 Temmuz 1718) tarihinde, (Cumartesi'yi Pazara bağlayan gece), Cibalikapısı haricindeki Hâneler'den birinde çıkan yangın, Unkapanı'na kadar sahil boyunu yaktıktan sonra, şehir içine sirayet edip, altı kola ayrılarak, 34 saatte İstanbul'un büyük kısmını kül haline getirmişti ki, Kumkapı'da bu felaketten nasibini almış Patrikhane ile Katedral tamamen kül olmuştu.

Mevzubahis yangından kısa bir müddet sonra Patrikhâne tekrar inşa edildi. Lâkin tekrar yanınca, Samatyakapı'nın yolu göründü.

Diğer taraftan yeni bir bina inşa edebilmek için harekete geçen cemaat ileri gelenlerinden; Hassa Mimarı, Kırikor Amira'nın damadı, Hassa Mimarı Ohannes Ağa Serveryan tarafından üçüncü defa inşa edildi ve 19 Şubat 1820 tarihinde hizmete açıldı.

Ancak, 18 Ağustos 1826 tarihinde zuhur eden müthiş bir yeni yangın neticesi: (Ketadral, Patrikhane, Bezciyan Mektebi) vs. yer ile yeksan oldu ve tekrar Samatyakapı'nın yolu göründü. Yani, geçici olarak ilk mahaline nakledildi.

Diğer taraftan; Hassa Mimarı, Kırikor Amira Balyan ile Hassa Mimarı, Devlet Garabed tarafından planları çizilerek, yeni baştan inşa edildi ve 2 Şubat 1828 tarihinde hizmete açıldı.

1912'de Patrik Mağakya Baş-Yebisgobos Ormanyan'ın gayretleriyle kısmen onarım gördü. 1913 yılında ise tamamen yıktırılarak, Mimar Kırikor Melidosyan'a günümüzdeki bina inşa ettirildi.

TÜRKİYE ERMENİLERİ'NE AİT KİLİSELER
"Katedraller-Kiliseler-Küçük Kiliseler"

İSTANBUL YAKASI

1.

SURP ASDUAZAZİN ATORANİST MAYR YEGEĞEZİ
"AZİZ MERYEM ANA KATEDRALİ"
Şarapnel Sokak Nu: 3. Nişanca-Kumkapı

Bizanslı Rumlar'a ait olup, fetihten sonra Ermenilere geçen ve günümüze kadar (1994) "Patriklik Katedrali" olarak varlığını sürdüren meşhur: (SURP ASDUAZAZİN ATORANİST MAYR YEGEĞEZİ)nin yerinde daha evvel, (Acacius ve Métrophanes) ile (Chrysanthos ve Euphémia) adlarında iki Rum Kilisesi olduğunu zikreden kaynaklar olmasına rağmen Aziz-Meryem Ana Katedrali'nin ilk hangi tarihte inşa edildiği meçhul kalmıştır!..

İstanbul Ermeni Patrikhanesi ile Aziz Meryem Ana Katedrali'nin defalarca feci yangınlara maruz kalması, keza birkaç sefer tamamen yanıp kül olmaları sebebiyle Patrikhane ve Katedral'de bulunan birçok değerli evrakın yanması veya yangınlar esnasında kaybolmaları. Mezkür durumlar açısından daha sıhhatli bilgi edinilmesine başlıca mani teşkil etmiştir denebilir.

Katedral'in yerinde daha evvel iki adet Rum Kilisesi olduğu kaydına gelince, Dr. J. Mordtmann: Bizans devri Kumkapı (Kontoscalion) mahallesinden bahsederken, iki Rum Kilisesi'nin varlığından söz etmesi ve Katedral'de Ayazma oluşu mevzubahis mahalde daha önce Rum Kilisesi olduğu inancını güçlendirmektedir.

Bilindiği gibi, Ayazma nevindeki dini mahaller, sadece Rum Kiliseleri'nde mevcut olup, Ermeni Kiliseleri'nde bulunmaz. Var olanları ise, Rumlar'dan, Ermeniler'e geçmiş kiliselerdir.

Aziz Meryem Ana Ketadrali'ndeki Ayazma: 1828 yılında merhum, Harutyun Amira Bezciyan tarafından, (Ayios-Theodoros-"Surp-Toros") adına tesmiye ettirilerek faaliyete geçirilmiştir ve halen faaldir. (1994)

1641 yılında, (İSTANBUL ERMENİ PATRİKHANESİ)nin, Samatyakapı'dan, Kumkapı'ya nakledilmesinden sonra, İstanbul Ermenileri nezdinde, Kumkapı'nın değeri daha da artmış, Meryem Ana Katedrali ise, baş Kilise mertebesine erişmişti. Lâkin, 1645'te, bir kör yangına kurban gitti. 1646'da, (Divrikli Boğos Rahip)in nezaretinde ve halkın tam bir içtenlikle, amelelerle birlikte çalıştığı pek hızlı bir tempo içinde yeniden inşa edildi ki: (Mevzubahis inşaatta Kumkapı kadınlar aynen amele gibi çalışmış ve ihtiyaç zuhur ettiğinde sırtlarında harç dahi taşımışlardı.)[1]

1660'da zuhur eden yangından mucizevi şekilde kurtuldu. Ancak, bu tarihlerde Pay-i Taht Beldesi'ne âdeta musallat olan uğursuz yangınlardan birisi daha zuhur etmiş: 5 Temmuz 1718 tarihinde sabaha karşı çıkan yangında tekrar yanmıştır.

Bir yıl sonra, 1719'da Kolod Patrik zamanında, Kudüs Patriği, Kırikor Şığtayagir ile Kolod Patrik başta olmak üzere: Amelelerle birlikte halk da çalışmış. Hemen herkes, sırtında harç taşımak dahil, her işe koşmuş bu şekilde ve 70 günde, Meryem Ana Kilisesi yeniden inşa edilmişti.

13 Aralık 1719 tarihinde gece icra edilen ayinde: Kudüs Patriği, Kırikor Yebisgobos Şığtayagir, Kiliseyi (SURP ASDUAZAZİN) adı ile taktis etti ve o tarihten itibaren, (Ana Kilise veya Katedral) ilân ve tastik edildi.

Kilise inşaatının planlarını: (Hassa Mimarı, SEĞPOS, Hassa Mimarı, Hacı MELİDON ARAPOĞLU ve SARKİS KALFA) çizip, hazırlamışlardı. Katedral üç muhteşem Mabed'den oluşmaktaydı:

1. SURP-ASDUAZAZİN KATEDRALİ: Merkezi Kilise ve Katedral olanı. Günümüzde aynı faaliyetini devam ettirmektedir.

2. SURP-HAGOP: Merkezi Kilise'nin güneyinde olanı: "Kadınlara mahsus" olan bu Kilise, bilahare "Surp-Vortvots Vorodman" adı ile tesmiye edilmiştir. Günümüzde metruk olarak muhafaza edilmektedir.

3. SURP-SARKİS: Merkezi Kilise'nin kuzeyindedir: "Dış Kilise" adıyla da anılır. Bilahare: "Surp-Ğaç veya Khaç" adıyla taktis ve tesmiye edilmiştir. Günümüzde: (KAZAZ ARTIN AMİRA) adı ile: "Toplantı ve ziyafet salonu olarak" değerlendirilmektedir. (1994)

Ne var ki, 18 Ağustos 1826 tarihinde zuhur eden büyük yangın sebebiyle tüm emekler heba oldu ve Katedral, Bezciyan Mektebi ile birlikte yanıp, yoklara karıştı. Patrikhane ise, geçici olarak tekrar Samatyakapı'ya nakledildi.

2 Şubat 1828 tarihinde, Sultan II. Mahmud Hân, Sadık bendesi, Harutyun Amira Bezciyan ile Ermeni kullarını sevindirerek: Katedral'in yeniden ve daha görkemli inşa edilmesini ferman ile irad buyurdu.

Hassa Mimarı, Kırikor Amira Balyan ile Mimar, Devlet Garabed. Katedral'in ve diğer ek binaların planını hazırladılar ve böylece günümüzdeki üçlü Kilise'nin inşasına geçildi. Şöyle ki: (Merkezi Kilise, Merkezi Kilise'nin kuzey duvarına bitişik, (SURP HARUTYUN): (Bezciyan Amira'nın gömülü olduğu Küçük Kilise) Surp-Ğaç Kilisesi'nin yanında, (Surp-Hıreşdagabed). Surp-Vortvots Vorodman Kilisesi'nin yanında, (Surp-Dzınunt) adlarında üç Şapel daha inşa edildi. Bunlardan, (Surp Hırişdagabed) sonradan yıktırıldı ve onun yerine 1830 yılında, evvelce yanmış olan Bezciyan Mektebi inşa edildi.

Yukarıda kayda geçtiğimiz biri diğerinden muhteşem Kiliseler dizisi en âlâ şekilde inşa edildi ve 14 Kasım 1828 tarihinde muhteşem bir merasimle ibadete açıldı. Kiliseler'in adlarının taktis merasimi ise şu ruhanilerce icra edildi:

1. SURP-ASDUAZAZİN KATEDRALİ: Garabed Patrik tarafından taktis edildi.

2. SURP-ĞAÇ: Asduazadur Baş-Yebisgobos taktis etti.

3- SURP-VORTVOTS VORODMAN: Yeremya Baş-Yebisgobos taktis etti.

4- SURP-HARUTYUN: Kudüs Patrik Vekili, Partoğimeos Rahip taktis etti.

5- SURP-DZINUNT "Vaftizhane Kilisesi": İst. Patrik vekili, Partoğimeos Rahip taktis etti.

6- SURP-HIREŞDAGABED: Antreas Rahip taktis etti.

7- SURP-TOROS AYAZMASI: "Ayios-Theodoros" - "Surp-Toros" Ayazması: Bezciyan Amira'nın isteğiyle, "Surp-Toros" taktis ve tesmiye edildi.

17 basamak derinliğinde olan "Surp-Toros" Ayazması. Bezciyan Amira'nın kabrinin hemen yanındadır. Ayazma meraklısı birçok Ermeni'nin Langa'da bulunan, "Ayios-Theodoros" Kilisesi'nin Ayazması'na sık sık gitmesi. Bezciyan Amira'nın dikkatini çekmiş ve cemaatin kendi Kilisesi dışına kaymaması düşüncesiyle metruk halde bulunan Kilise içindeki Ayazma'yı, "Surp-Harutyun" Kilisesi ile birlikte temelden inşa ettirmiş ve "Surp-Toros" adına tesmiye ettirerek, halkın ibadetine sunmuştur. Hemen her yıl "Surp-Toros" adına ayin düzenlenir ve cemaat tarafından rağbet görür, halen faaldir. (1994)

1870 yılında, Mıgırdiç Baş-Yebisgobos Ğırimyan Patrik, Katedral'in ana girişine, saatli bir Çan Kulesi inşa ettirdi. Kuleye takılan çalar saati ise: "Saatçi GARABED HAGOPYAN" hayrına taktı.

10 Ocak 1903 tarihinde, Ormanyan Patrik: (Manuk Efendi Sımpatyan)ın maddi yardımlarıyla restore ettirdiği Katedral'in açılış törenini icra etti.

Surp-Asduazazin Katedrali'nin ana giriş Narteksi'nin güneybatı köşesinde, taşçılık sanatının tüm zerafetini en âlâ şekilde

belirten ve merhum, "Nerses II. Varjabedyan Patrik"in yattığı bir kabir vardır ki, üzerinde pek muhteşem bir anıt yükselmektedir. Gerçekten görmeye değer olan bu anıtı, daha doğrusu bu sanat eserini meydana getiren: Balyan ailesi mensuplarından Taşçı ustası, "HARUTYUN PAKRADUNİ"dir. (1846-1924)

KATEDRAL'İN SON ONARIM TARİHLERİ: Hayırsever cemaat mensuplarının yakın ilgileriyle zaman zaman onarılmış olan Aziz-Asduazazin Katedrali'nin onarım tarihleri tesbit edebildiğimiz kadarı ile şu tarihlerdir: 1884-1894-1902-1903-1985.

Ayrıca 1993'te fotoğraf çekmek için Surp-Asduazazin Katedrali'ne gittiğimizde: "Kazaz Artin Amira" adıyla, toplantı ve ziyafet salonu olarak değerlendirilen (Surp-Ğaç) Kilisesi'nin merkezi giriş bölümünün A'dan Z'ye onarıldığını ve birçok onarım çalışmaları olduğunu gördük ki halen devam etmektedir ve ayrıca Katedral'in Çan Kulesi'nin de onarıma alındığını görerek memnun olduk. Zira, gayet muhteşem bir görünüm sağlayan Çan Kulesi, gerçekten restorasyona muhtaçtı diyebiliriz.

SURP KEVORK YEGEĞEZİ
SURP KEVORK ERMENİ KATEDRALİ
Marmara Cad. Nu: 79 Kocamustafapaşa-İST.

Samatya-kapu mevkiinde (Kocamustafapaşa) bulunan, "Surp Kevork Kilisesi": İstanbul'da Ermeniler'e aid (İkinci), Patriklik katedrali olarak (Birinci) Kilisedir.

Bizans İmparatoru, Romanos III. Arkirios tarafından, 1031 yılında, Hz. Meryem Ana'ya ithafen, inşa ettirilmiştir. İlk adı, (Aya-Peribleptos)dur.

1204 yılında Avrupa Haçlıları'nın Bizans'ı işgali döneminde Venedikli askerler tarafından tahrip edilip soyuldu ve birçok paha biçilmez dini eşya Venedik'e götürüldü.

1261 yılında, İmparator Mihail XVII. Paleologos tarafından külyen onarılıp ibadete hazır duruma getirildi.

1461 yılında, Fatih Sultan II. Mehmed Hân tarafından Ermenilere verildikten sonra ilk: (Çarkhapan Surp Asduazazin). Bilahare, (Surp Kevork) adlarıyla taktis ve tesmiye edilmiş, (1461-1641) yılları arası olmak üzere, 180 yıl, Ermeni Patrikliği Katedrali olarak hizmet vermiş, günümüzde ise ibadethane olarak varlığını sürdürmektedir. (1994)

1641 yılında, Bizanslı Rumlar Kilise'yi geri aldılar. Ancak, bu durum uzun sürmedi ve Sultan İbrahim, 1643'te Kiliseyi Ermenilere iade etti. Mevcut vaziyetten son derece üzüntü duyan Rumlar'ın bu hissiyatını XIX. asır Rum Patrikleri'nden, Konstantinos mezkûr vak'a bahsinde: (Ermeni asıllı, "Şivekâr Sultan"ın bu meselede tesiri olduğu) iddiasını ileri sürdü.

Ayazmasındaki büyük sarnıç dolayısıyla (Sulu Manastır Kilisesi) olarak da anılan Surp Kevork, 1660 yılı yangınında büyük çapta hasar gördü. 1722'de Hovhannes Golod Patrik, III. Ahmed Hân'dan sağladığı ferman ile Hassa Mimarı, Kayserili Araboğlu Melidon Kalfa'ya, (üç Kilise) halinde yeniden inşa ettirdi:

1. Surp Kevork, 2. Surp Yerortutyun, 3. Surp Asduazazin.

Ne var ki, 10 Ağustos 1782 tarihinde üç Kilise yangın neticesi tamamen yandı ve 22 yıl o şekilde kaldı. Bilahare, Kayserili Agop Amira Güllabyan ve Minas Kalfalar tarafından yeniden inşa edildi ve 25 Haziran 1804 tarihinde ibadete açılış töreni icra edildi.

1831 Ağustosunda Samatya'da büyük bir yangın oldu ve bu yangında Kilise kurtarıldı. 1832'de kısmen onarım gördü. 5 Ekim 1839 tarihinde yeni bir yangın felaketi zuhur etti. İki yıl sonra, 5 Ocak 1841 tarihinde yeni bir yangın neticesi; Patrikhane binası tamamen yandı. Kilise ise ciddi hasar gördü ve 1843 yılında kısmen onarıldı.

Ancak, yangın felaketleri bir türlü durmak bilmiyor, biri diğerini takip ediyordu. 5 Mayıs 1845 tarihinde zuhur eden "büyük Samatya yangını"nda: 600 ev ve 160 dükkân tamamen yandı.

22 Temmuz 1852 tarihinde yine dehşet verici bir yangın: (1000 ev ve 100 dükkânı) yer ile yeksan etti. Lâkin Kilise mucizevi şekilde kurtuldu.

1865'te, İstanbul'da zuhur eden (kolera salgını) Samatyakapı sakinlerinden de hayli talihsiz götürdü. 1866'daki yangın felaketi ise: (Kilise, mektep ve civar evleri) tamamen silip süpürdü.

Ne var ki, yıllardır felaketlerle iç içe yaşayan Samatya-kapu sakinleri. Bu felakete de göğüs germesini bildiler ve Ulu Allah'a sığınıp: Boğos Taktakyan Patrik (1863-1869) döneminde, mektep binasıyla birlikte yeni bir Kilise inşa ettiler.

II. Nerses Baş-Yebisgobos Varjabedyan Patrik (1874-1884) ve Harutyun Baş-Yebisgobos Vehabedyan Patrik'in (1885-1888) gayretleriyle, 1887'de günümüzdeki kârgir katedral ve Mektep bi-

naları inşa edildi ki, bu meyanda: (Mikael ve Hovhannes Hagopyan Biraderlerin maddi yardımları ile; Nerses Varjabedyan Patrik'in Romanya Murahasası iken; "Samatya-kapu Ermenilerince, Surp-Kevork Katedrali cemaati "As-Başkanı" seçilmesinden dolayı, şükranlarını sunmak gayesiyle gönderdiği (Bin Ruble) ve bilahare inşaat ile yakından ilgilenmesi. Keza, Mimar Bedros Nemtse'i, meydana getirdiği muhteşem ve görkemli eserinden dolayı ve daha nice emeği geçen hayırsever cemaat mensuplarını, şükran ile anmamak elde değil.

8 Şubat 1887 tarihinde Harutyun Baş-Yebisgobos Vehabedyan Patrik tarafından gayet muhteşem bir merasimle ibadete açılan Surp Kevork Katedrali. 1894 yılında depreme maruz kaldı ve duvarlarında çatlaklar meydana geldi. 1895'te yangın dolayısıyla hasar görmüş olan kubbesi ve çatlak duvarları tamamen onarıldı.

1915 yılında Kilise ve bitişik mektep binaları: (askeri karargâh olarak kullanılmak üzere) devrin hükümetince değerlendirilince: (Düğün, vaftiz, cenaze törenleri dahil). Hemen her nevi ayin için, semt sakinleri kendilerine en yakın Kilise olan: (Altımermer-Surp Hagop Kilisesi)nden istifade etmeye mecbur kaldılar. 1918'de Kilise ve Mektep binaları, yeniden normal hizmet vermeye başladı.

Tarihçesini nisbed dahilinde özetlediğimiz, Surp Kevork Katedrali: 1963 yılında onarıldı ve aradan 30 yıl geçtikten sonra 1993'te A'dan Z'ye hemen her yönü ile restore edildi ve aynı yıl içinde ibadete açıldı. Günümüzde aynı hizmetini sürdürmektedir. (1994)

SURP GARABED MADURU "SURP GARABED MESCİTİ" VEYA SULU MANASTIR AYAZMASI

"Beriplibdos" adlı Bizans Manastırı'nın harabeleri üzerine kurulu olan, "Surp Garabed Mescidi". "Surp Yerortudyun" Kilisesi'nin güney köşesindedir. Altında ise; romatizmaya iyi geldiği söylenen şifalı suyu ile meşhur Ayazma mevcut olup, derinliğine taş bir merdivenle inilir.

Ayazma'nın merkezi Aziz tasvirleriyle süslenmiştir. Ayrıca su sarnıcı hayli büyük olup, Surp Kevork Katedrali çevresince yayılmış koca bir su haznesidir. Bizans devrinde iki Manastırın su ihtiyacını mezkür sarnıç karşılamaktaydı. Bu sebeple Türkler: (Sulu Manastır) adını yakıştırmışlardır.

1461'de Samatya-kapululer, Ayazma'yı Madur (Küçük Kilise veya Mescit) olarak değerlendirip, onarmışlar. 1887'de Surp Kevork Katedrali restore edilirken mevzubahis Ayazma gayet iyi idi ve "Surp Garabed" adıyla Küçük Kilise olarak değerlendiriliyordu.

Ayazma'nın sağ tarafında yumurta şeklinde kocaman bir mermertaş mevcuttur. Mezkûr taşın, yaramaz çocukları, uslulaştırdığına inanılır. Meselâ: Mezkûr taşın üzerine bir tutam çocuk saçı bırakıldıktan sonra, yaramaz olan çocuk taşın etrafında üç sefer dolaştırılır ve bu işlemden sonra çocuğun tamamen uslu olacağına inanılır.

10 Eylül 1891 tarihinde Mütevelli Heyeti, Surp Garabed Madur'unu restore ettirmeye karar vermiş ve restorasyon işine, Üsküdarlı Mimar, Küçük Bedros Hovhannesyan'ı bu işe uygun görerek, restorasyon planını ona çizdirmişler. Ancak, toplanan yekün

yeterli olmayınca, sadece damını tamir edebilmişler. 1893'te ise; Surp Kevork Katedrali Vaizi, Hımayak Yebisgobos Timaksean öncülüğü ile tamamen onarılmış ve ibadete açılmıştır. Daha sonra ise, her ne akla hizmet edilmiş ise, Surp Kevork Kilisesi Mütevelli Heyetince, (Muhasebe Bürosu) şeklinde değerlendirilmiş ve 1934 yılına kadar, kendi kaderine terk edilmiştir.

Daha sonra, Papaz Hovhannes Kavukçuyan'ın Patrikhaneye müracaatı ile onarım işleri ele alınmış: Papaz Hovhannes, Muhasebeci Nubar Ütücüyan ve semt sakinlerinin yardımlarıyla onarım işi başlatılmış, devrin Patriği merhum, Naroyan Baş-Yebisgobos; "Surp Vortvots Vorodman" Kilisesi'nden Mihrap perdesi ve bazı dini araçları, mezkûr Kilise'ye verilmesini emretmiş, semt sakinlerinden hayırsever, Arşak Arşavir, Ressam Mığitaryan'a; Surp Garabed'in büyük boy bir yağlıboya portresini yaptırıp hediye etmiş. Samatya-kapu sakinlerinden daha birçok hayırsever, elinden geldiğince yardım etmiş ve böylece tam mânâda restore edilen sevimli Madur: 9 Kasım 1934 tarihinde, muhteşem bir merasimle, merhum, Mesrop Baş-Yebisgobos Naroyan Patrik tarafından taktis edilerek, ibadete açılmıştır.

Hemen her Salı ayin icra edilen "Surp Garabed" maduru. 1993'te Surp Kevork Katedrali'nin restorasyonu esnasında, mezkûr Ayazma ile birlikte bir bütün olarak onarım görmüş ve faal durumdadır. (1994)

TÜRKİYE ERMENİLERİ PATRİKHANESİ'NİN SAMATYAKAPI'DA OLDUĞU DÖNEMİN PATRİKLERİ (1461-1641)

1. HOVAGİM YEBİSGOBOS BURSAZİ

Marhasalık dönemi: (1461-1641)

Özelliği: Fatih Sultan II. Mehmed Hân tarafından ilân ve tastik edilen, Türkiye Ermenileri'nin ilk Patriki'dir.

2. NİGOĞOS YEBİSGOBOS

Marhasalık dönemi: (1478-1489)

3. GARABED YEBİSGOBOS

Marhasalık dönemi: (1489-1509)

4. MARDİROS YEBİSGOBOS

Marhasalık dönemi: (1509-1526)

5. KİRİKOR YEBİSGOBOS

Marhasalık dönemi: (1526-1537)

6. ASDUVAZADUR VARTABED

Patriklik dönemi: (1537-1550)

Kanuni Sultan Süleyman Hân tarafından; "Badriark"-"Patrik" unvanı verilen ve bu ad ile anılan ilk Ermeni Patriki'dir.

Mezkûr Ruhani'den önceki Ermeni Patrikleri'ne, "Marhasa" denmiş olduğu. Tarihi kaynaklarda geçmektedir. Dolayısıyla, "Fatih Sultan Mehmed Hân tarafından ilk, İstanbul Ermeni Patrik'i ilân ve tasdik edilen, Hovagim Yebisgobos'un da, "Marhasa" unvanı ile anılmış olması ihtimali kuvvetlidir. Gerçi, Hovagim Yebisgobos'un ne gibi bir ad ile bilindiği meçhulümüzdür? Ancak merhum Yebisgobos'un da aynı ad ile şereflendirilmiş olduğu şüphesizdir inancındayız.

7. İSTEPANOS VARTABED

Patriklik dönemi: (1550-1561)

8. DİRADUR GATOĞİGOS SİSZİ

Patriklik dönemi: (1561-1563)

9. HAGOP YEBİSGOBOS

Patriklik dönemi: (1563-1573)

10. HOVHANNES YEBİSGOBOS

Patriklik dönemi: (1573-1581)

11. TOVMAS YEBİSGOBOS KAGADİOY

Patriklik dönemi: (1581-1587)

12. SARKİS YEBİSGOBOS ULNİOY

Patriklik dönemi: (1587-1590)

13. 11. HOVHANNES YEBİSGOBOS

Patriklik dönemi: (1590-1591)

14. AZARİA GATOĞİGOS

Patriklik dönemi: (1591-1592)

Özelliği: "Sis Şehri Gatoğigosu" iken, İstanbul'a gelerek, bir yıl Patriklik yapmış ve tekrar Sis Şehrine giderek, Gatoğigosluk görevine dönmüştür.

15. 11. SARKİS YEBİSGOBOS

Patriklik dönemi: (1592-1596)

Özelliği: "Baron Der Zeytunzi" lakabı ile anılır.

16. MELKİSETİG GATOĞİGOS KARNEZİ

Patriklik dönemi: (1599-1600)

17. HOVHANNES ĞUL BOLSEZİ

Patriklik dönemi: (1600-1601)

İkinci dönem: (1609-1611)

Üçüncü dönem: (1621-1623)

Dördüncü dönem: (1631-1636)

18. 11. KİRİKOR GESARYAZİ

Patriklik dönemi: (1601-1608)

İkinci dönem: (1611-1621)

Üçüncü dönem: (1623-1626)

19. ZAKARYA VANEZİ

Patriklik dönemi: (1626-1631)

İkinci dönem: (1636-1640)

20. TAVİD AREVELZİ

Patriklik dönemi: (1640-1641)

İkinci dönem: (1643-1644)

Üçüncü dönem: (1644-1649)

Dördüncü dönem: (1650-1651)

Özelliği: Surp-Eçmiazin Yebisgoboslarından, Tavid Arevelzi, İkinci Patriklik döneminde; İstanbul Ermenileri içinde "Latin mezhebini" yaymaya çalışan, "Gığmes Kalanos"u Patrikhane'den uzaklaştırarak, bu akımı önlemiştir.

1651'de Patriklik görevinden istifa ettikten sonra. Bir türlü yeni Patrik seçilemediğinden; Patriklik makamına, (11 ay, sivil şahıslar) bakmıştır.

21. GİRAGOS YEREVANZİ

Patriklik dönemi: (1641-1642)

Devrinin özelliği: Patrik intihap edildiği 1641 yılında; Türkiye Ermenileri Patrikhanesi, Samatya-kapu'dan, Kum-kapu'ya nakledilmiştir.

Aynı yıl içinde, Latin Ruhani, "Ğığmes Rahip", İstanbul-Galata'da Ermeni çocuklarına, "Latin-Katolik mezhebi"ni aşılamaktaydı.

Giragos Patrik, Hovhannes Rahip Urhayezi'yi Patrik vekili tayin ederek, Anadolu gezisine çıkmış ve dönüşünde vefat etmiştir.

3.

SURP HAGOP KILĞATİR YEGEĞEZİ "SURP HAGOP KILĞATİR KİLİSESİ"

Kırımlı Aziz Sok. Nu: 16 Ali Paşa Altımermer-İstanbul

Samatya-kapu'nın, Altımermer-"Yenimahalle" semtinde takriben "Yüz Ev" civarı Ermeni aile: Küçük şirin bir Kilise, (Surp Hagop) yine küçük şirin bir mektep ile uzun yıllar varlığını sürdürebilmiş. Ancak, aman tanımaz büyük yangınlar neticesi, yavaş yavaş Altımermer'den uzaklaşmışlar ve böylece Altımermer Ermenileri tarihin tozlu sayfalarına göçüp gitmiştir.

1991 yılında, "Surp Hagop Kılğatir Kilisesi"ni ziyarete gittiğimde, Kilise'nin bahçe dvarlarına bitişik, "Gecekondu" tipinde birkaç evde ikamet eden 3-5 Ermeni köylü ailenin dışında pek Ermeni göremedik ki, günümüzde de (1994) aynı durumdadır.

Dil-Sözlük ve Ansiklopedi Uzmanı, Pars Tuğlacı'nın, (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı eserinde: (Mezkûr Kilise'nin XIX. asırdan evvel aynı mahalde, aynı ad ile (Surp Hagop) var olduğu sanıldığına ve 1839'da damının onarılıp, kiremitlerinin aktarıldığına dair) kayıt mevcuttur. Sayfa: 134-135.

Samatya, (Surp Kevork Kilisesi-500 Yıl Anma) kitabında ise, Sayın, Bedros Garabedyan bu bahiste şu kaydı geçmektedir: (Balatlı III. Hagopos Seropya Patrik döneminde orta büyüklükte, "Surp Hagop Kılğatir Kilisesi" adıyla taktis edilen bir ahşap Kilise ile yine ahşap bir Mektep binaları inşa edilmişti. 13 Haziran 1858 tarihinde, Hagopos Patrik tarafından açılış merasimi yapılmıştır.) Sayfa: 316-318-320-321.

1850'de Kiliseye yakın mesafede bir karma Ana-Mektep inşa edildi. Hagopos Seropyan Patrik döneminde hayli parlak günler görmüş olan, Surp Hagop Kılğatir Kilisesi. Özellikle, Hıraşakorz "Mucizeci", Mıgırdiç Yebisgobos Dikranyan'ın vaizlik döneminde Kilise dolup dolup taşmış; Mıgırdiç Yebisgobos'un vaazını dinlemek, Aziz Hagop'un mucizevi gücünden faydalanabilmek gayesiyle, yüzlerce inanan, sel gibi kiliseye akmıştır.

1891'de hayli yıpranmış olan Kilise, Padişah fermanı ile onarıma alındı. Ferman mucibince: (Aslına sadık kalınması şartı ile) kârgire çevrildi ve masraflarının Kilise tarafından karşılanması şartı ile, Mektep binası da onarıldı. 28 Aralık 1892 tarihinde ise, Ğoren Aşıkyan Patrik tarafından açılış merasimi icra edilerek, inananların ibadetine sunuldu.

Kilise'nin temelden onarılıp, kârgir şekle sokulabilmesinin masraflarının büyük kısmını; devrin Altımermer eşrafından Kayserili, Parseh Efendi İstambolluyan karşıladı ve (1704 lira) bağışta bulundu. Kalanını ise, diğer hayırsever semt sakinleri karşıladı.

Hayırsever İstambolluyan Efendi'nin kayda geçtiğimiz örnek davranışı esnasında bir de ibret alınacak bir vak'a zuhur etmiş ki, kayda değer olduğundan özetle geçiyoruz.

Hayırsever İstambolluyan Efendi'nin hizmetinde çalışan sekreterliğini yapan Samatya-kapusu sakinlerinden, "Krikor Alçıcıyan" adında bir cemaat mensubu, Kilise'nin onarımı için yapılan toplantıda, İstambolluyan Efendi'nin cömertlikle bağışta bulunmasını hazmedemeyip, küçümseme gayretkeşliği içinde bir süre konuştuktan sonra, sözünü şöyle noktalamış:

(– Kılğatir Surp Hagop Kilisesi'nin onarımı için onca para vereceğine, Samatya'nın, "Sahakyan ve Nunyan" mekteplerine bağışta bulunsun.)

Kayserili, "Parseğ Efendi İstambolluyan'ın cevabı ise kısa ve öz olmuş ve Ermenice bilmediği için, Türkçe cevaplamış:

(– Ben, Kılğatir Kilisesi'ni yapmayı uğd-"Niyet" ettim. İsteyen de Samatya-Sahakyan'a yardım eder.)

1898 yılında zuhur eden meşhur, "Yenimahalle yangının"da (50 ev), bir yıl sonra 1899 yangınında, (61 ev) olmak üzere her iki yangında toplam (111 ev) yanıp kül olmuş. 1917 yangınında ise; mektep binası ile birlikte birçok ev yanıp kül olmuş. Ancak, bütün bu felaketlere rağmen, Kilise binası mucizevi şekilde ayakta kalarak, sapasağlam şekilde kurtulmuş.

Mektep binasının yeniden ihyası için harekete geçen, Samatya Kilisesi Mütevellileri heyetine mensup, "Krikor Efendi Muhfazacıyan, büyük çapta gayret göstererek yardım kampanyası açmış ve toplanan miktar yeterli olmayınca, tüccardan "Kopernik Ğaçaduryan Efendi, yardımın diğer kısmını bizzat karşılamış ki, bu hayırsever zat'ın katkısıyla, 1924 yılında mektep binası yeniden inşa edilmiştir.

Ne var ki, bütün bunlara rağmen, Altımermer Ermenileri birer ikişer semti terk etmeye başlamışlar ve Altımermer bir daha eski parlak günlerine kavuşamamıştır.

Mevzubahis kiliseye gelince, "Surp-Hagop Kılğatir Kilisesi": Ermeni cemaati tarafından "Uğd Kilisesi" - "Niyet Kilisesi" olarak kabullenildi ve Cuma günlerinin ayin günü olması kararı alındıktan sonra, hemen her Cuma ayin icra edildi ki, günümüzde de aynı sistem uygulanmaktadır.(1994)[1]

1- "1898-1899 ve 1917" yangınları, Altımermer için gerçekten dehşet verici felâketler olmuştur. Ancak, İstanbul'un takriben yarısını yutmuş olan meşhur, (1660 İstanbul yangını) ki, Altımermer de bu yangında payına düşeni ziyadesiyle almıştır. Tüyler ürpertici bir felâketler zinciri olarak tarihe geçmiştir:
(14 Temmuz 1660 Cumartesi günü şehrin kuzeyinde başlayıp, bilahare, her iki sahile yayılıp, şehrin içlerine kayan müthiş yangında: "Binlerce ev ile üçbin insan yanmış ve mezkûr yangın üç gün sürmüştür. "Ancak, Altımermer temelden sarsan büyük yangınlar, yukarıda kayda geçtiğimiz yangınlar olmuştur ki, "ALTIMERMER YANGINLARI" olarak tarihe geçmiştir.) (Müellifin notu)
Bakınız: (İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ), Reşad Ekrem Koçu, cilt: II, sayfa: 732.

4.

SURP NİGOĞAYOS YEGEĞEZİ "SURP NİGOĞAYOS KİLİSESİ"

Posta Yolu Caddesi Nu: 159 Top-kapu-İST.

Topkapı, kapısı karşısında, surlara gayet yakın ve surun iç tarafında, Türk ve Ermenilerle meskun, "Tekeci Mahallesi"nde, 1630'larda, "Surp Nigoğayos Kilisesi'nin ilki mevcuttu. Ancak, vak'a benzerlikleri sebebiyle; "Edirne-kapu'daki, Surp-Nigoğayos" ile karıştırılmamalıdır.

1729 yılında Hıristiyanlara muhalif olan "Vani Efendi"nin tahrikleriyle, Sadrazam Köprülü: (7 Rum Kilisesi ile birlikte, Ermenilere ait "Surp Nigoğayos Kilisesi"ni de yıktırdı.)

Günümüzdeki Kilise ise, 1813 yılında inşa edildi. 1823'te Vartan Kalfa Tıngıryan tarafından onarıldı. Bu esnada, Patrik Hovhannes Çamaşırcıyan, Padişaha başvurarak; "Kilise'nin her nevi müdahaleden azat edilmesine dair bir fetva aldı.

Patrik II. Istepanos, II. Mahmud Hân'a müracaat ederek, Kilise'nin temelden onarımını diledi. Böylece, lütfedilen fetva ile, Vartan Kalfa Tıngıryan tarafından yeniden inşa edildi ve 4 Haziran 1832'de yapımı tamamlanan Kilise, 21 Ağustos 1832 tarihinde ibadete açıldı.

1876'da Papaz odaları onarıldı. 1894'te zuhur eden küçük depremde hasar gördü ve aynı yıl içinde onarıldı. 1914 yılında, "Askeri hizmetlerde kullanılmak üzere, devrin Hükûmeti tarafından el kondu ve kullanıldığı dönem içinde hayli hasar gördü.

Cumhuriyet devrinde, A'dan Z'ye, temelden olmuşcasına, esaslı bir onarım gördü ve 9 Aralık 1927 tarihinde ibadete açıldı. Son onarım tarihi ise, 1983'tür ve günümüzde faal durumdadır. (1994)

HIRİSTİYAN-İSLÂM DAYANIŞMASI

Hıristiyanlara muhalif olan "Vani Efendi" gibi, fanatikler olduğu gibi, tam aksi olan aydın Müslümanlar da mevcuttu ve tabii ki, aydın Müslümanların çoğunluk teşkil etmesi, Hıristiyan unsurlara huzur vermiştir, mutlu kılmıştır.

Meselâ; 1832 yılında Padişah fermanı ile yeniden inşasına girişilen Kilise'nin yapımında para yetmeyince inşaat yarı kalmış. Parasızlık yüzünden Kilise inşaatının yarı kaldığını öğrenen, "Ahmed Paşa Camii" İmamı, "Hacı Kâim Efendi": (Kürkçübaşı Fatma Sultan, Bayezid Ağa Camiileri'nden ve Müslüman esnafdan, "850 Kuruş" toplayıp yardımda bulunmuş ve böylece Kilise inşaatı bitirilmiştir.[1]

1- Bakınız: (ŞOĞAGAT), sayfa: 107, sayı: 2, yıl: 1962.
Bakınız: (17 ASIRDA İSTANBUL), yazan: P.Ğ. İnciciyan, sayfa: 43.
Bakınız: İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), yazan: . Tuğlacı, sayfa: 176-177.

5.

SURP HIREŞDAGABED YEGEĞEZİ "SURP HIREŞDAGABED KİLİSESİ"

Kamış Sokağı Nu: 2 Balad-İstanbul

Hıristiyan, İslam hemen her kesimden İstanbul insanı. Özellikle "özürlü hastalarına" şifa bulabilmek, ümidi ile (adak adayıp) yüzyıllardır ziyaret ettiği ve günümüzde dahi, birçok hastanın mucizevi şekilde şifa bulduğunun görüldüğü meşhur, (SURP HIREŞDAGABED KİLİSESİ). XVI. asırda, metruk şekilde kendi kaderine terk edilmiş ve o zamanki adı, (Ayios Eustratios) olan, köhne bir Bizans Kilisesi idi.

Balad-kapusu'na gitmeden, Fener ile Balad arasındaki eski, "Bulgar Mahallesi"nde ve günümüzde, "Kamış Sokağı" adı ile bilinen mevkide bulunan mezkûr kilise: (Edirne-kapu'daki Ermenilere ait, "Surp Nigoğayos Kilisesi"nin 1620'de Camii'e tahvil edilmesine (Kefeli Camii) mukabil, IV. Murad Hân tarafından 1627 yılında, Ermeni cemaatine hibe edildi.

1628 yılında Zakârya Patrik döneminde, Padişah iradesiyle tamir edildi. Ağustos 1628'de onarımına girişilen Kilise, tamamen harap ve köhne olmasından dolayı, umulmadık masraflara yol açmış. Ancak, Balad Ermenileri'nin maddi mânevi hemen hiçbir fedakârlıktan kaçınmamasıyla, Kilise umulanın fevkinde mükemmel bir onarım gördü.

Restorasyonun son derece başarılı olmasında: (Ğarpertzi Arisdages, Taranağzi Kırikor Rahip, Divrigzi Asduazadur Bolbolciyan)ların candan çaba ve gayretleri büyük çapta rol oynadı.

Onarımı 1631 yılında tamamlanan Kilise, Patrik Istepanos Bursazi tarafından, (SURP HIREŞDAGABED) adı ile takdis edilerek, ibadete açıldı.

Mevzubahis restorasyonun hikâyesi, Kudüs Ermeni Patriği, Kırikor Baronder adıyla mufassal bir hatıratta mevcut olup; 1901'de Paris'te, (PANASER) adlı Ermenice mevkutede, (Todiün) imzasıyla yayınlanmıştır.[1]

Kilise'nin yakınında 18. Ermeni evi olduğu ve Balad Ermeninleri'nin yaygın şekilde tüm çevreye dağılmalarından dolayı, Kilise'nin etrafında az Ermeni evi bulunduğu, kaynaklarda kaydedilmiştir. Balad Ermeni cemaatinin nüfus yekünü ise, (800 ev) olarak kayıtlarda geçmektedir.

Surp Hıreşdagabed Kilisesi'ne yakın mesafedeki, "Yahudi ve Rum" evlerinin sakinleri tarafından Balad Ermenileri'ne hayli eziyet edildiği ve özellikle, Rum ve Ermeniler'in devamlı zıdlaşmaları vs. Mezkûr Kilise'nin, (Kanlı Kilise) adıyla da anılmasına sebep olmuştur.[1]

KİLİSE'NİN GEÇİRDİĞİ MERHALELER

1691 yılında yandı. "Musa ve Hacer Kalfalar" tarafından yeniden inşa edildi. Bir yıl sonra 1692'de ibadete açıldı. Ancak, 1693'te tekrar yandı ve Padişah fermanı ile yeniden ve yine ahşap olarak inşa edildi. "Balad yangını".

1729'da zuhur eden "Büyük Balad Yangını"nda tekrar yandı; Arboğlu Melidon Kalfa, ahşap olarak yeniden inşa etti. 1730'da Patrik, Hovhannes BaşYebisgobos Golod tarafından ibadete açıldı. Lâkin, 1827'de tekrar yandı.

1834 yılında, Sultan II. Mahmud Hân'ın fermanı ile, 5'inci defa inşa edildi. Ancak; bu sefer sağlama gidilmiş ve yangın durumu bilhassa dikkate alınarak kârgir şekilde inşa edilmişti.

8 Eylül 1835 tarihinde, Patrik Istepanos Ağavni Baş-Yebisgobos tarafından takdis edilerek ibadete açıldı. 1850'de ise, hayli eskimiş olan Papaz odaları onarıldı.

1- Bakınız: (18. ASIRDA İSTANBUL), P.Ğ. İnciciyan, sayfa: 38-39.

Mezkûr inşaat esnasında temel kazılırken, eskiden defnedilmiş birçok şehid kemikleri meydana çıkınca, duvarın dibine gömüldü. Ayrıca, meydana çıkan mezarlardan birinde, (Ayios Arthemios)a ait kemikler bulununca: Kilise'nin (Ayazma bölümüne) gömüldü ve bu Aziz'in mermer tasviri, duvara yerleştirildi. Halen mevcut olan Ayazma'ya (20 basamaklı merdiven)den inilmektedir.

Kilise'nin (üç arşın genişlikte ve dört arşın yükseklikte olan cümle kapısı); kabartmalı ve dört bölümlü iki dökme demir kanatlıdır. 1742 yılında, I. Mahmud Hân zamanında Topkapı Sarayı'nda inşaat esnasında topraktan çıkarılan mezkûr kapı: O dönemde Saray'ın Demircibaşısı olan Sivaslı "Hacı Babik" tarafından Balad'a naklettirilerek Kilise'ye taktırılmıştır.

Kapı üzerindeki kabartmalar dört bölümden müteşekildir. Şöyle ki: Üçü aynı şekilde olup, Hz. İsa'yı, elinde kırbaç ile satıcıları Kilise'den kovduğunu tasvir etmektedir. Dördüncü kabartmada: Surp Kevork'un, ejderi mızrak ile öldürdüğü, yanındaki bir binada bir kızın Aziz'i temaşa ettiği ve bir başka ejderin, Surp Kevork'un üzerine doğru uçtuğu nakşedilmiştir.

Tasvirlerin altında Almanca olarak Latin harfleriyle, İncil-i Şerif'ten şu âyet-i kerime yazılmıştır: (İsa Ma'bede geldi ve ipten bir kamçı yaparak, sarrafları ve satıcıları dışarı çıkardı.)

Aziz'in altındaki ibarede, onun ölüm senesi olarak 727 tarihi bulunmaktadır ki, aslı, 1727'dir ve 1 rakamı sonradan silinmiştir.[2]

Kilise'nin (Çan Kulesi), "Tatiyos Yebisgobos"un gayretleriyle inşa edilmiş, bahçesinde bulunan çeşme ise, üzerinde taşıdığı tarihe göre 1847'de yapılmıştır.

1906 yılında, "Istepan Efendi Telliyan"ın maddi yardımlarıyla restore edilen Kilise, yakın tarih olarak: 1962 ve 1984 yıllarında restorasyon geçirmiştir ve ibadete açıktır. (1994)

2- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ), Y.Ç. Kömürciyan, sayfa: 170, 171.

6.

SURP ASDUAZAZİN YEGEĞEZİ
"SURP ASDUAZAZİN KİLİSESİ"

İslâm Bey Mahallesi, Kanun Sok. Nu: 5 Eyüp-İST.

Ebâ Eyyûp el-Ensârî Halid b. Zeyd Hazretleri'nin türbesinin bulunduğu Eyüp semtinde iki adet Ermeni Kilisesi var. Halen mevcut ve faal olan mezkûr kiliselerin "Surp Asduazazin" adında olanı, Eyûp Camii'ne oldukça yakın mesafededir.

Surp Asduazazin Kilisesi'nin 1675'de var olduğunu kaydeden kaynaklar olduğu gibi. 1785'te mevcut olduğunu kaydeden kaynaklar da vardır. Dolayısıyla, mevzubahis Kilise'nin tarihçesinin hayli eskiye dayandığından şüphe yoktur.[1]

Surp Asduazazin Kilisesi, 1812 yılında; "Kırıkçeşme Türbeleri"nin inşaatında çalışan Ermeni inşaat ustalarının ibadetleri için ahşap olarak, eskisinin yerine inşa edilmiştir. Yeniden inşasından sonraki yıllarda: 1841-1845-1846'larda, Barutcubaşı Hovhannes Bey Dadyan tarafından restore ettirildi.

1842 yılında, "ARAKELYAN" adını taşıyan bir karma mektep binası inşa edildi ve 1855 yılında, mezkûr Kilise, temelden olmak üzere kârgir olarak yeniden inşa edildi. Son onarım tarihleri: 1982 ve 1991 olup, halen faaldir. (1994)

Kilise'nin Papazı: Müron AYVAZYAN

Mütevelli Heyeti: 1991-1995 dönemi.[2]

Renyam'ın AYPAR, Parunag MAŞALI, Mardiros TAŞÇI

Kırikor DURAK, Manuğ DURAK, Yervant KEOLÇİV

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ), Y.Ç.Kömürciyan, sayfa:418-423, "Ermenice"
Bakınız: (ŞOĞAGAT), sayfa: 107, sayı: 2 yıl: 1962 "Ermenice"
Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 116.

2- İslâm Bey mahallesinin eski adı: "Çeşmeli Odalar". Eyüp Ermenileri'nin taktığı isim: "Gurazuyz Tağ": "Dövme gösterisi mahallesi."

7.

SURP YEĞYA YEGEĞEZİ
"SURP YEĞYA KİLİSESİ"

Nişanca Cad. Ortakçılar Mahallesi,
Karayel Sok. Nu: 16 Eyüp-İST.

XVIII. asrın ortalarına mevut olduğu belge kayıtlarında geçen, "Surp Yeğya Kilisesi", Eyüp semtinin tepelerinde bulunduğu için: (Yukarı Kilise) de denir. Bulunduğu muhitin eski adları: (Serviler Mahallesi, Ermeniler'in taktığı: Armudatağ-"Armut Mahalesi" ve "Baba Haydar")dır.

"Surp Yeğya Kilisesi", birtakım fanatikler tarafından, "10 Mayıs 1766"da kapatıldı. Patrik, Istepan Baş-Yebisgobos Ağavni'nin Patriklik döneminde gayet parlak günler görmüş olan kilise, "26 Mart 1800" tarihli bir ferman ile yeniden ibadete açıldı.[1]

1831 yılında Patrik olan, II. Istepanos Baş-Yebisgobos Ağavni. Kilise'nin kârgir şekle sokulmasının düşünüldüğü dönemde Patrik olmuş ve bu mesele ile yakından ilgilenmeye başlamıştı.

Bir yıl sonra, 1832 yılında, ünlü Osmanlı Devlet adamı, Harutyun Amira Bezciyan'ın kerimesi, "HAMASPÜR MERGERYAN HANIM"ın maddi yardımı ile Kilise ve Mektep binaları kârgir ola-

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ), Y.Ç.Kömürciyan, sayfa:418-423, "Ermenice"
Bakınız: (ŞOĞAGAT), sayfa: 107, sayı: 2 yıl: 1962 "Ermenice"
Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 190.
– Eyüplü Ermeni bahçevanlarının yetiştirdikleri, "Reçellik Ogga Gülleri"nin dillere destan oluşu ve mezkûr güllerden yapılan reçellerin pek nefis olduğu için Ermeni kadınların daha ziyade, "Eyüp Gülü"nden reçel yaptıkları merhum Kömürcüyan'ın tarihinde geçmektedir. (Yazarın notu)

rak inşa edilerek, "30 Haziran 1832" tarihinde Kilise ibadete açıldı. Mektep binası ise, Bezciyan Amira'nın adının anılması düşüncesiyle: "BEZCİYAN" adıyla hizmete sokuldu. Kilise'nin hemen bitişiğinde olan bu bina halen mevcuttur. Ancak, talebe olmayışından dolayı kapalıdır. Kilise ise faal olarak varlığını sürdürmektedir. (1994)

Kilise'nin Papazı: Müron AYVAZYAN

Mütevelli Heyeti: (1991-1995) dönemi.

Misak GÜLÜK, Murad OHANYAN, Sarkis OHANYAN,
Hagop OKKACI, Şahin GÜLÜK, Arakel GÜLÜK.

8.

SURP ISTEPANOS YEGEĞEZİ "SURP ISTEPANOS KİLİSESİ"

İnci Çiçeği Sokağı Nu: 4 Yeşilköy-İST.

İstanbul'un şirin banliyölerinden Yeşilköy'ün eski adıyla tesmiye edilmiş olan (Surp Istepanos-"Ayos Stefanos") Ermeni Lusavoriçagan Kilisesi, Simon Amira Dadyan tarafından 1826'da inşa ettirilmiş, 1843'te ise Simon Amira'nın oğlu Boğos Bey Dadyan, kârgir olarak yeniden inşa ettirip, Patrik Asduazadur devrinde, 13 Haziran 1845 tarihinde ibadete açtırmış ve günümüzdeki zarif Mabedi (1994) Yeşilköylüler'e kazandırmıştır.[1]

18 Eylül 1925 tarihli keşif raporu ile mükemmel bir onarım gören Kilise, 1984'te kısmen restore edilmiştir.

Kilise'nin hemen yanında bulunan, (Karma-Ana Mektebi), 1878'de Kapamacıyan Mektebi'nin açılmasıyla yerini yeni mektebe bırakmış, 1942'lere kadar varlığını muhafaza eden Kapamacıyan Mektebi'nin kapanmasından takriben 13. yıl sonra: 23 Ocak 1956 tarihinde günümüzdeki, "Yeşilköy-Ermeni, Karma İlk Mektebi" açılmıştır ki, günümüzde faaliyetini devam ettiren mezkûr mektep, 1993 yılında esaslı bir onarım geçirdikten sonra, 1994 ders yılına pırıl pırıl bir mektep olarak girmiştir.

"Surp Istepanos Kilisesi"nin avlusunda gömülü olan Dadyan ailesinin bazı değerli fertleri yanısıra, İstanbul Ermenileri'nin ga-

1- Kilise'nin kârgir olarak inşa tarihi: 1844, 2845 ve 1846 olarak üç ayrı tarih gösteren kaynaklar mevuttur. Biz, Patrikhane yayını olan (Şoğagat)daki tarihi esas aldık. (1845)

yet değerli hukukçularından ve Osmanlı Mebusu merhum, Hagop Babigyan Efendi de gömülü olup, mektep binasının restorasyonu esnasında, gömülü olduğu yerden alınarak, Dadyanlar'ın aile fertlerinin gömülü olduğu mahâle nakledilmiştir. (1994)[2]

KİLİSE AVLUSUNDA GÖMÜLÜ OLANLAR

1. Meryem Pembe Hanım Dadyan: "Boğos Bey'in refikası" (1803-1868)

2. Eftik Hanım: "Arakel Bey'in refikası" (1823-1910)

3. Nartuhi Hanım: "Arakel Bey'in kızı ve Nariman Hân'ın refikası" (1830-1910)

4. Ademar Dı Savalan ve Maruke: "Arakel Bey'in diğer kızları". (?-1910)

5. Ohannes Boğos Bey Dadyan: (1830-1918)

6. Simon Dadyan: (1834-1889)

7. Arakel Bey Dadyan: (?-1889)

8. Agop Boğos Dadyan: (1836-1914)

9. Takuhi Hanım: "Ohannes Bey'in refikası" (1839-1918)

10. Mardig Boğos Dadyan: (1841-1917)

2- Hagop Babigyan'ın biyografisi için bakınız: (HUKUK VE EĞİTİM ALANINDA HİZMETİ GEÇENLER) bölümü.
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, baskı: 1913, cilt: 1, sayfa: 404-405.
(KYUĞİMI BATMUTYUNU)-(BİR KÖYÜN HİKAYESİ), "Ermenice" Derleyen: Zaven H. Acemyan, baskı: 1966, sayfa: 8-9.
(ŞOĞAGAT)-"Ermenice" tarih: 1962, sayı: 2, sayfa: 107 "Ermeni Patrikhanesi yayını"
(İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, baskı: 1991-İstanbul, sayfa: 152.
(DADYAN AİLESİ'NİN OSMANLI TOPLUM EKONOMİ VE SİYASET HAYATINDAKİ ROLÜ), Pars Tuğlacı, baskı: 1993-İstanbul, sayfa: 108-109.
(İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ), Reşad Ekrem Koçu, cilt: IV, sayfa: 1771-1772.
(HAMAYNKAYİN ORAZUYZ)-(CEMAAT TAKVİMİ), hazırlayan: Kevork Büyük Agopyan, 1994.

11. Kevork Efendi Arslan: "Dadyanlar'ın damadı" (1851-1922)

12. Bayan Sofi Arslan: (1859-1918)

13. Boğos Mardig Dadyan: (1866-1915)

14. Bayan Veronik Arslan: (1881-1919)

15. Boğos Dadyan: "Arakel'in oğlu" (1891-1911)

16. Hagop Babigyan: "Hukukçu ve Osmanlı Mebusu" (1856-1909)

9.

SURP ASDUAZAZİN YEGEĞEZİ "SURP ASDUAZAZİN KİLİSESİ"

Ebuziya Caddesi Nu: 34 Bakırköy-İST.

Bakırköy Ermenileri'ne aid ilk Kilise, "AZADLI-SURP SARKİS" Kilisesi'dir. Ahşap ve küçük olan bu kilise, 1831'de Rumlar tarafından Ermenilere hediye edilmiş, yarı metruk bir Rum Manastırı'dır. Rumlar'ın bağışına karşılık olarak, Ohannes Bey Dadyan bir arsa bağışlamış ve inşa edilen Rum Kilisesi'nin yapım masraflarının önemli bir bölümünü bizzat karşılamıştır.

1835 yılında Bakırköy'de yeni bir Baruthâne inşa edildi. Zeytinburnu'nda ise bir demir fabrikası inşa edilmişti. Mezkûr sebeplerden dolayı Bakırköy ve civarı Ermeni amelelerin yoğunluk teşkil ettiği bir mahal durumuna geldi.

Çoğunluğunun "Vanlı Ermeniler"in teşkil ettiği Ermeni ameleler, yen bir ibadethane için Ohannes Bey Dadyan'a müracaat ettiler. Azatlı'daki, "Surp Sarkis" Kilisesi gayet küçük olduğu için yeterli gelmemekteydi.

Ermeni amelelerin arzusunu yerine getirebilmek için, Sultan II. Mahmud Hân'dan müsaade alan, Barutcubaşı Ohannes Bey Dadyan, Patrik Istepanos Ağavni döneminde Azadlı'da yeni bir Kilise inşası için harekete geçti.

11 Mayıs-28 Temmuz 1835 tarihinde inşası tamamlanan Kilise binası; "Surp Asduazazin" adına tesmiye edilerek, 25 Nisan 1837'de ibadete açıldı ve yanında, "Dadyan Mektebi" adıyla; Ermeni amele çocukları için küçük ve ahşap bir mektep binası inşa edildi ki, günümüzde mevcut değildir.

Ebuziya Caddesinde bulunan günümüzdeki "Surp Asduazazin" Kilisesi ise; Asduazadur Patrik döneminde, Ohannes Bey Dadyan tarafından kârgir olarak, inşa ettirilip, 7 Nisan 1844 tarihinde ibadete açıldı. Yanıbaşında ise, ahşap olarak "Ardzrunyan" adlı mektep binası hizmete sokuldu. Daha sonra ise, mezkûr mektep kârgir olarak yeniden inşa edilip, "DADYAN MEKTEBİ" adıyla, 28 Şubat 1883 tarihinde, günümüzdeki mektup öğretime açıldı.[1]

SURP ASDUAZAZİN KİLİSESİ AVLUSUNDA GÖMÜLÜ OLAN ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER:

1. Ohannes Bey Dadyan: (1798-1869)
2. Yakut Hanım Dadyan: "Ohannes Bey'in refikası" (?-1870)
3. Arakel Sisak Bey Dadyan: "Ohannes Bey'in oğlu" (1820-1886)
4. Nerses Hosrov Bey Dadyan: "Ohannes Bey'in oğlu" (1832-1882)
5. Kırikor Mihran Bey Dadyan: (1832-1882)
6. Surpuhi Hanım Arakel Dadyan: (?-1902)
7. Anna Hanım Babayan: (1819-1889 veya 75)
9. Beadrig Hanım Babayan: (?-1882)
10. İlyas Bey Çayan "Ohannes Bey'in yeğeni" (1840-1902)

1- Bakınız: (HİŞADAGARAN-125 AMYAH: (1844-1969) ZUNUNT SURP ASDUAZAZİN YEGEĞEZVO YEV DADYAN VARJARANİ BAKIRKUĞ) (SURP ASDUAZAZİN KİLİSESİ 125'NCİ ANMA KİTABI VE DADYAN MEKTEBİ), "Ermenice" baskı: 1969-İstanbul, sayfa: 5-36-37.
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ), Yeremya Çelebi Kömürcüyan "Ermenice", sayfa: 401-402-403, baskı: 1913, cilt: I.
Bakınız: (İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ), Reşad Ekrem Koçu, cilt: IV, sayfa: 1909.
Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 80.
Bakınız: (DADYAN AİLESİ'NİN OSMANLI TOPLUM EKONOMİ VE SİYASET HAYATINDAKİ ROLÜ), Pars Tuğlacı, sayfa: 74-118-119.

10.

SURP HOVHANNES YEGEĞEZİ SURP HOVHANNES KİLİSESİ"

Narlı-kapu Caddesi Nu: 150 Narlı-kapu-İST.

1803 yılında, XI. Hovhannes Çamaşırcıyan Patrik döneminde, Narlı-kapu Ermeni Hastahanesi'nin onarımı esnasında, Hastahaneye küçük bir Kilise ilave (Mescid tipi) edilmiş ve "SURP HOVHANNES" adıyla tesmiye edilerek ibadete sunulmuştur.[1]

Günümüzdeki zarif kilise binası ise, 1807 yılında yarı kârgir olarak inşa edilmiş ve aynı ad ile tesmiye edilerek ibadete açılmıştır. Ancak, ilk günlerde bazı tatsız görünümler, mezkûr mabedde huşu ile dua edebilmeye mani teşkil etmiştir. Şöyle ki:

(Kilise'nin bodrum katı "Bimarhâne"-"Tımarhâne" olarak değerlendirilmiş ve zavallı akıl hastaları insafsızca dövülürken;[2] ayin esnasında dua eden cemaat mensupları, feryat eden hastaların çığlık ve inilti sesleriyle irkilmekte ve haklı olarak ziyade üzülmekteymiş.)

Durum böyle iken, yine bir ayin günü Amiralar Amirası, Harutyun Amira Bezciyan (Kazaz Artin) ayine iştirak etmiş ve bu esnada zeminden gelen çarnahaş feryatlar ve inilti seslerinden hayli

1- "Narlıkapı Ermeni Hastahanesi" için, Bakınız: (HASTAHANELER BÖLÜMÜ).

2- (O yıllarda "akıl hastaları" pek ilkel metotlarla sözde tedavi edilmekte ve uygulanan insanlık dışı metotlarla zavallı talihsizlerin hemen bir çoğu, çeşitli ızdıraplar içinde kıvranıp gitmekteydi.)
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ) "Ermenice" Yeremya Çelebi Kömürcüyan, sayfa: 200-201-202-203.
Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 138-139.

üzülmüş ve mezkûr hastahanenin başka bir mahale nakli için derhal harekete geçip, durumu diğer Amiralar ile görüşerek, günümüzdeki "SURP PIRGİÇ" Ermeni hastahanesini inşa ettirmiştir.

Narlı-kapu hastahanesinin Kazlıçeşme'ye naklinden (1833) sonra, 1849'da, hastahanenin metruk olarak kalan küçük bölümleri, Hovhannes Amira Dadyan'ın maddi katkılarıyla onarılıp, karma bir mektup meydana getirillmiş: "ĞORENYAN VARVANYAN" adıyla hizmete sunulmuştur.

1924 yılına kadar varlığını sürdürebilmiş olan mezkûr mektep günümüzde, (SURP-ĞAÇ TIBRAVANK MEKTEBİNDEN YETİŞENLER DERNEĞİ) binası olarak değerlendirilmektedir. (1994)

Mevzubahis mektebe maddi yardımda bulunabilmek gayesiyle birkaç hayırsever kuruluş meydana gelmiş. Ancak, hemen hiç birisinin ömrü uzun sürmemiştir. İçlerinde en uzun ömürlü olanı ise, 1854'te meydana getirilen "MOVSES ĞORENAZİ" adlı yardımlaşma kuruluşudur.

1835'te; Garabed Amira Aznavuryan, Mikayel Amira Pişmişyan mütevelli Hacı Ohannes Ağa ve diğer yardımseverlerce onarılan "SURP HOVHANNES KİLİSESİ", Patrik Istepannos Zakaryan tarafından taktis edilerek, 28 Aralık 1835 tarihinde, ibadete açıldı.

1955 İstimlâk hareketinden önce denize bitişik durumda olan mezkûr kilisenin duvarlarının, sahile vuran dalgalar yalar dururdu. İstimlâk neticesi asfalt yol yapımından sonra, kilise denizden koparak, sahil yolu üzerinde kaldı ki, böylece daha zarif bir görünüm kazandı.

11.

SURP TATEOS YEV PARTOĞOMEOS YEGEĞEZİ
"SURP TATEOS VE PARTOĞOMEOS KİLİSESİ"

Alboyacılar Sokağı Nu: 57 Yeni-kapu-İST.

Takriben 1760'larda Yeni-kapu'ya (Dışarı-Yeni-kapu) yerleşen Ermeniler'in uzun yıllar bir ibadethaneleri olmamış ve bu sebeple Kum-kapu kiliselerine gitmeye mecbur kalmışlardı.

Yeni-kapu'nın iki kapısı vardı ve geceleri her iki kapı da kapatılmakta, semt sakinlerinin dış dünya ile irtibatları kesilmekteydi. Dolayısıyla; acilen ihtiyaç hissedilen anlarda Kiliseye gidilememekteydi. Meselâ: "Henüz vaftiz edilmemiş küçük bir çocuğun ağır şekilde hastalandığında ve yine ağır şekilde hastalanmış bir ferdin dini vecibelerini yerine getirebilmesi için, Kilise ve Papaz ihtiyacı karşılanamamaktaydı.)

Bütün bu hususları dikkate alan Madteos Baş-Yebisgobos Çuhacıyan Patrik harekete geçerek, Yeni-kapu'ya bir Kilise yaptırabilmek için hayli çaba sarfetti nihayet gerekli izni aldıktan sonra, hayırsever "Mıgırdiç Peşdimalcıyan Efendi"nin maddi katkısıyla; 6 Nisan 1846 tarihinde, Patrik Madteos Baş-Yebisgobos Çuhacıyan tarafından, Ermeniler'in ilk iki Havarisi: (Surp Tateos ve Partoğomeos) adlarına tesmiye ve taktis edilerek ibadete açıldı.

Semt sakinleri, candan gayret ve çabalarıyla nihayet müstakil bir Kilise'ye kavuşabilmişti. Lakin, bir başka problem onları üzmekteydi ki şuydu:

(Düğün, vaftiz ve cenaze dışında, Kilise'de herhangi bir ayin yapılamayacaktı.) Ne var ki, bu mühim engeli de aşabildiler ve mezkûr Kilise'nin cefakâr Ruhanisi merhum, Ğaçadur Baş-Papaz

Kapriyelyan; ferdi çaba ve gayretleriyle gerekli izini alarak, kilise'nin hemen hergün ve günün her saatinde ibadete açık olmasını sağladı.

1886'da Kilise restore edildi. 1892'de zuhur eden yangında, Kilise herhangi bir zarar görmedi. Ancak birçok ev yandı.

30 Aralık 1916 Cuma günü zuhur eden yangında ise Kilise'nin çevresindeki evler ve mektep binası (ARAKELOZ-HAYGANUŞYAN MEKTEBİ) tamamen yanmış ve fakat, Kilise mucizevi şekilde kurtulmuştu.

1949 restore edilerek, bir toplantı salonu ilave edildi. Ancak, mezkûr onarım esnasında Kilise mimari açıdan esas kimliğini yitirdi yarı kârgir şekle sokulan Kilise'nin dış görünümü şeklen bozuldu. 1969 ve 1989'larda icra edilen onarımlarda ise, 1949'dakine benzer bir çizgi takip edildiğinden, Kilise'nin dış görünümündeki bozukluk değişmedi. Lâkin, iç görünüm aslına uygun kaldı ki, bu durum büyük bir talih eseri olarak, tarihi yapının tamamen bozulup yoklara karışmasını önlemiştir.

Yeni-kapu semtinin ayakta kalabilmiş bir grup evi ile birlikte, 1955 istimlâk hareketinden sıyrılabilme şansını elde ederek günümüze erişebilen (1994) mezkûr Kilise; Yeni-kapu'nun tarihi özelliğini günümüze taşıyabilmiş yegâne eserdir.

İstanbul-Erenileri tarihinde; Yeni-kapu semti ve Kilise'nin yeri ve değeri, gerçekten paha biçilmez bir özelliği haizdir. Zira, Türkiye Ermenileri Tarihi'nin en değerli şahsiyetlerinden ve büyük Devlet adamı, "HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN" dahi, Yeni-kapu doğumludur ve bu minik semt, küçük bir sahil parçası olmasına rağmen, büyük insanlar yetiştirebilmiş paha biçilmez bir sahil incisidir.[1]

1- Yeni-kapu semtinin tarihçesi için: (ERMENİLER İLE MESKUN SEMTLER) bölümüne bakınız.

YENİ-KAPU MEKTEBİ:

Kilise'nin inşasından 4 yıl sonra 1850'de; hayırsever, Mıgırdiç Frenkyan ve Eknahyan'lar, iki ev bağışlayıp mektep binası yapılmasını sağladılar ve böylece, (ARAKELOZ HAYGANUŞYAN) adlı karma mektep, Yeni-kapulular'ın hizmetine sunuldu ki, 1919 yılı yangın felâketinde tamamen yandığında yine Kilise'ye yakın mesafede aynı adı taşıyan ikinci bir mektep binası hizmete sokuldu. 1938-39 ders yılında mezkûr mektebin sadece (ana-sınıfı) açıktı. Hem öğretmen, hem de mektep müdüresi görevlerini ifa eden merhum, (GADARİNE Hanım) ise, talebe yetersizliğinden 1939'da mektebin kapanmasından sonra, 1940 yılında, Kumkapu Bezciyan Mektebi'ne geçerek, yine "ana-sınıf" öğretmenliğini devam ettirdi.

Yukarıda bahsi geçen ve Yeni-kapu'nun son mektep binası olan mezkûr, (Arakeloz-Hayganuşyan karma Mektebi), günümüzde halen mevcut olup, ev olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifade ile, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. (1994)

Yeni-kapu semtinin bir ikinci mektebi daha olmuştur. 1884 yılında, "Kevork Meşdutciyan Efendi" tarafından; yatılı ve gündüzlü olarak, hizmete sunulmuş olan mezkûr mektep: (MEŞDUTCİYAN MEKTEBİ) adıyla, 1895 yılına kadar faaliyet göstermiş, bilahare kapanmış ve sahibi Romanya'ya göçmüştür.

Surp Tateos ve Partoğomeos Kilisesi avlusunda, Kilise'nin hamisi merhum, Mıgırdiç Peşdimalcıyan'ın (Portokalyan) lâhidi mevcuttur. (21 Ocak 1874)

Bakınız: (MER ARAÇİN LUSAVORİÇNERI)-"Ermenice"
(BİZİM İLK HAVARİLERİMİZ) baskı: 1921-İstanbul, sayfa: 73-79.
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürcüyan, sayfa: 219-223.
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Türkçe Basımı", Yeremya Çelebi Kömürcüyan, baskı: 1988-"İkinci baskı" sayfa: 78-79.
Bakınız: (KULİS MECMUASI), sayı: 1069, tarih: 1994, İstanbul.
(TARİHİ BİR SEMT-YENİKAPI) adlı araştırma yazısı. Yazan: Kevork Pamukçuyan, sayfa: 6-7-8.

Ayrıca, hayırsever, Mosigyan hanımın lâhidi de aynı avludadır.

Surp Tateos ve Partoğomeos Kilisesi'nin günümüzdeki Vakıf Yönetim Kurulu üyeleri şu şahıslardır: (1991-1995 dönemi)

1. HAYG DURMAZ
2. BEDROS SARIYAN
3. HAGOP AKÇAY
4. ARMAN KARAL
5. ARAM FERAHYAN

12.

SURP HARUTYUN YEGEĞEZİ
"SURP HARUTYUN KİLİSESİ"
Çakmaktaşı Sokağı Nu: 35 Kum-kapu-dışı-İST.

Kum-kapu-dışı (sur dışı) sahil semti: İstanbul yakası Ermeni Balıkçıları'nın 1661'lerden, 1965'lere kadar merkezi limanı olmuştur. Daha sonraki yıllarda Ermeni Balıkçılar'ın azalması ve diğer Ermeni ailelerin, Kum-kapu ve civar semtleri tecridi şekilde terk etmesiyle mezkûr semt tarihi bir özelliğinden yoksun kalmıştır.

Kum-kapu-dışı Ermenileri de aynen Yeni-kapu Ermenileri gibi uzun yıllar Kilise binasından yoksun yaşamışlar; dini ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, ya Kum-kapu Meryem Ana Katedraline veya sandalla Yeni-kapu, Surp Tateos ve Partoğomeos Kilisesi'ne gitmeye mecbur kalmışlardır.

Zira, aynen Yeni-kapu gibi; sur kapısı kapandı mı, diğer semtler ile irtibatları kesildiği gibi, kilise ile de irtibatları kesilmekteydi.

Yukarıda kayda geçilen durumla birlikte; fakir balıkçı ailelerin çocukları ile öksüz kız çocuklarının içinde bulundukları zor şartları da dikkate alan Harutyun Amira Bezciyan. Kilise inşası için bir arsa ve arsanın hemen yanıbaşındaki büyük bir binayı satın aldıktan sonra, binada hayli değişiklikler yaptırarak esaslı şekilde restore ettirip mektep binası şekline sokturdu ve mektebin merasim salonu içinde; (PAPAZLAR MENZİLİ VE VAFTİZ ODASI) adıyla anılan bir Şapel meydana getirtti. Meryem Ana Katedrali'nden gelecek olan Papazlar ise nöbetleşe görev ifa edeceklerdi.

1832 yılında gerçekleşen bu mutlu hadiseyi engellemek isteyen bazı sivri akıllı Ermeniler de maalesef çıkmıştır!.. Meselâ; Mektebin mütevellisi, Mardiros Efendi bunlardan sadece birisidir ve bu saçma tutumu ile mezkûr kilise ve mektebin tarihçesine eksi hanesiyle girmiştir.

1931'lerde, 80 yaşlarında olmasın rağmen gayet dinç ve "Küçük Agop" namı ile maruf bir Balıkçı, kayda geçtiğimiz Şapelde vaftiz olmuş olduğundan, semt sakinlerince canlı tarih misali itibari görürmüş ki, mevzumuz ile alâkalı kaynaklarda bahsi geçtiğinden, merhum Küçük Agop'u biz de kayda geçmeyi uygun bulduk.

Kilise için tahsis edilen arsada, gayet mükemmel bir Kilise binası inşa ettirmeyi tasarlayan Bezciyan Amira; Meryem Ana Katedrali ile Patrikhane binasının, baştan inşa masraflarının ağır basmasıyla, tasarısını bir başka zamana bırakmaya mecbur kalmıştı. Daha sonra ise, 3 Ocak 1834 tarihinde Hakk'ın Rahmetine kavuşmuş ve mezkûr tasarısı böylece gerçekleşememişti.

Ancak, Darbhâne-i Amire'deki Ermeni Ustalar: O büyük insanın son derece arzuladığı bu hayırlı işi, aralarında yardımlaşarak gerçekleştirip, Amiralar Amirası'nın ruhunu mutlu kılmayı düşündüler ve bu düşüncelerini gerçekleştirebilmek için aralarında (50.000 kuruş) toplayıp, Şapel yerine büyükçe bir Kilise inşa etmeye karar verdiler.

Ne var ki, bu sefer de bir başka engel çıktı; Beyoğlu, Surp Yerortutyun Kilisesi ahşap bir yapı idi ve kârgir şekle sokabilmek için, ahşap olan Kilise, 7 Temmuz 1836 tarihinde yıktırılmış, kârgir inşasına başlanmıştı. Lâkin, maddi yetersizlik sebebiyle inşaat pek yavaş seyretmekteydi.

Bu duruma bir çare arayan Patrikhane çevresi; Darbhâne Ustaları'nın aralarında topladıkları parayı, borç alarak mezkûr inşaatta kullanmaya karar verdiler. Daha sonra ise, 1854'te mezkûr paranın yarısından fazlası olan, (30.000 kuruş)u, Hagop Serop-

yan Patrik'in emri ve Ruhban Meclisi'nin vardığı karar ile, Kasımpaşa'daki "Surp Hagop" Kilisesi'nin inşası için kullandılar.

Tek kelime ile, Balıkçılar Kilisesi'nin inşası, birtakım yan sebeplerle geri plana itilip durulmaktaydı. Diğer taraftan, Yeni-kapu ve Gedikpaşa çoktan birer Kilise'ye kavuşmuştu ve Balıkçılar, pek önemsenmedikleri düşüncesiyle haklı olarak üzülmekteydiler.

Nitekim, daha fazla beklemeye tahammülleri kalmamış ve semtin ileri gelen yaşlı Balıkçı Reisleri'nden birkaçı, Patrikhane'ye giderek, Hagop Patrik'in huzuruna çıktılar ve durumu nüktelerle süsleyip, sitem yollu arz ettiler. İçlerinden birisi şöyle dedi:

– (Sırpazan! Onlarınki Kilise tası da, bizimki hamam tası mı(!))

Reislerin meseleye nüktelerle eğilmesi, Patrik'i hem güldürmüş, hem üzmüştü. Zira, bu işin haddinden ziyade uzaması, gerçekten tadını kaçırmıştı ve artık bir an evvel Balıkçılar Kilisesi problemini çözmek lâzımdı.[1]

Hagop Seropyan Patrik, bir tamim yayınlayarak, Ermeni cemaati mensuplarını bu hayırlı iş için maddi yardımda bulunmalarını emretmiş. Diğer taraftan da; 18 Ocak 1855 tarihinde resmen müracaatta bulunup, Kilise'nin inşası için izin dilemişti.

9 Mart 1855 tarihinde ferman ile Kilise'nin yapımına izin verildi. Bu meyanda; Kum-kapu'nun balıkçı gençleri semt semt, kahvehane kahvehane dolaşıp, o yıllardaki adet icabı, mendil açarak, yardım parası toplamaktaydı. İnşaat için lüzumlu malzemenin temini ve inşaatta çalışma durumuna gelince: Kum-kapu'nun Ermeni balıkçıları bu konuda Kum-kapu'nun tarihçesine adlarını şerefle yardırmasını bilmişlerdir. Şöyle ki: (Denizden çıkardıkları taşları, inşaat malzemelerine katıyor, sabahlardan akşamalara kadar; erkek, kadın, yaşlı, çocuk her kim var ise cümle balıkçı aile-

1- ("Tas" mihrap önünde Tegannilerin toplu halde ilâhe okudukları mahale Ermenice verilen ad.)

leri, sırtlarında harç taşıyarak, âdeta birer amele misali canla başla çalışarak, balıkçılara aid bir kilise binası olabilmesi için hemen hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır ki, bu durum gerçekten övgüye şayan olmuştur.)

Kilise binası orta büyüklükte inşa edilmekteydi. Gerçi daha büyük olarak tasarlanmıştı. Lâkin, hayli geniş olan avlusunun bir bölümü: (Şirin ve Pavli) adlarında iki Rum kardeşe aiddi. Dükkân ve bahçeden müteşekil bu bölüm: Kilise inşa edildikten sonra, Rum kardeşlerin mirasçıları tarafından Kilise'ye satılmıştır.

Fakir fakat gönlü zengin cefakâr balıkçı ailelerin canıgönülden katkılarıyla, inşası nihayet sona eren Kilise; Hagop Baş-Yebisgobos Seropyan Patrik, balıkçı ailelerinin sevinç gözyaşlarıyla iştirak ettikleri ayinle; 14 Aralık 1855 tarihinde, "SURP HARUTYUN" adına taktis ettiği Kilise'yi halkın ibadetine açtı ve böylece, Büyük Amira'nın dileği de yerine getirilmiş oldu.

"SURP HARUTYUN" KİLİSESİ İLE ALÂKALI ENTERESAN VAK'ALAR

DENİZDEN ÇIKARILAN İNCİL

Sur-dışı Ermeni balıkçıları av esnasında; ağlara takılmış bir İncil-i Şerif'in, balıklar arasında durduğunu görerek, alıp "Surp Harutyun" Kilisesi yetkililerine teslim etmişler.

Büyük boy, meşin üzerine nakşedilmiş, madeni harflerle yazılı olan mezkûr el yazması İncil; uzun zaman denizde kalmış olduğundan kısmen yıpranmış ve baş tarafından da 3-4 sayfa eksik olmasına rağmen, yine de antik değerini muhafaza edebilmiş.

İstanbul'da neşredilen zamanın Ermeni gazetelerinden (HAYRENİG) adlı gazete mevzubahis İncil için: (Takriben "1200"lerde yazılmış ve 731 yıllık değer taşıdığı) kaydını geçmiş. Ayrıca: (ortaköy-Andonyanz Kuruluşu) mensuplarından iki uzman Rahip, Kum-kapu'ya gelerek, mevzubahis İncil'i mahalinde incelemişler; yazarı meçhul olan İncil'in, nefis bir işçilikle bezenmiş gayet değerli bir yapım olduğunu belirtmişler.

Daha sonra antika İncil'in varlığını öğrenen Avrupalılar, Kum-kapu'ya gelip mezkûr kitabı incelemiş ve hatırı sayılır bir ücret ödeyip Mukaddes Kitabı almak istemişler. Birkaç yıl sonra ise, bir İngiliz turist 200 sterlin teklif etmiş. Keza, Kilise idarecileri bir ara 200 Osmanlı Lirasına satmak istemişler. Ancak hemen her defasında, semtin balıkçıları satmaya katiyen yanaşmamışlar: (Hz. Allah'ın denizden, bizlere lütfettiği bereketimiz olan Mukaddes Kitabımızı, hiçbir şekilde satmayız!) diyerek, son derece inançlı olduklarını hemen her defasında meydana koymuşlar. Aziz Kiliseleri'ni demirbaşı olarak muhafaza etmişler. Ancak, daha sonraki yıllarda ne olmuş ve mezkûr kitap nasıl yoklara karışmış ise, orası meçhul kalmış ve o antik İncil ne yazık ki, günümüze kadar muhafaza edilememiştir.

SURP HARUTYUN KİLİSESİ SOYGUNU

1886 Paskalya (Zadig) Yortusu'nda mihrap üzerinde teşhir edilen gayet değerli dini araçlar ki, bunların içinde: (Surp Hagop'un gümüş el maskı bulunmaktaydı.) Kilise hizmetkarlarından Jamugoç ve Lusarar'ın yokluğundan istifade ederek, içeri giren meçhul şahıslar, hemen hepsini çalıp kaçmışlar.

Meçhul şahıs veya şahıslar tarafından çalınan, antik değerdeki mukaddes eşyalar. Kayıtlara göre, bir daha bulunamamış, polis tahkikatı dahi bir sonuca ulaşmamış ve bu üzücü olay böylece unutulup gitmiştir.

BALIKÇILARIN ÖVGÜYE ŞAYAN İMAN VE İNANÇLARI

Kum-kapu Ermeni balıkçılarının, Hz. Allah ve din inancı. Gerçekten Ruhanileri dahi kıskandırabilecek seviyede güçlüdür. Dahası, günümüzdeki balıkçılarda da aynı iman, aynı inanç devam etmektedir diyebiliriz.

Ekseriyeti fakir ve cahil olmakla birlikte, ana lisanları Ermenice'yi de iyi konuşamamalarına rağmen: (Allah ve din inancı

gayet kuvvetli olan bu çilekeş ve cefakâr insanlar.) Zaman zaman bereketsiz dönemlerle karşılaşıp, yarı aç, yarı tok, nice ızdıraplara katlanmaya mecbur kalmışlardır.

Yine böylesi bir kısır mevsimde, Marmara Denizi'nin tek bir balık dahi koklatmadığı bereketsiz günlerden birisinde, hemen her sandal boş ağlarla kıyıya dönünce balıkçı reisleri, Kiliseleri'nin Papazı'na, özel bir ayin icra ettirmişler ve ayinden sonra Papaz Efendiyi de yanların alarak sandallara atlayıp Deniz açılmışlar ve denizde de Mukaddes Su ayini icra ettirip, Mukaddes Suyu denize serptirmişler , daha sonra ise ağları denize atmışlar. Bir müddet sonra ağları çekerken öylesine bol ve bereketli balık tutulmuş ki, çoğunun ağları âdeta patlayacak duruma gelmiş.

Dualarının kabulüne son derece sevinen bu imanlı balıkçılar; Kapalı Çarşı'daki Ermeni kuyumcu ustalarından birisine, bir gümüş (Alamana) maketi[2] yaptırıp, Surp Harutyun Kilisesi mihrabına yakın bir avizenin üzerine takmışlar.

1994 yılı başlarında Surp Harutyun Kilisesi'ni ziyarete gittiğimizde. Mevzubahis Alamana maketinin aynı mahalde durduğunu gördüğümüzde gerçekten sevindik. Zira, mânevi değeri gayet yüksek olan bir hatıra idi.

2- ("Alamana" üç veya altı çift kürekli uzun balıkçı sandalı olup, balıkçı motorları çıktıktan sonra büyük çapta önemini yitirmiştir. Günümüzde pek az görülen mevzubahis sandallara eskiden kürek çekerek açık denizlere çıkılır: "Karadeniz, Çanakkale" dolaşılırdı.)
Bakınız: (SURP HARUTYUN KİLİSESİ-75 YILDÖNÜMÜ HATIRASI KİTABI: (1855-1930), "Ermenice" hazırlayan: Hagop Varjabedyan, baskı: 1931-İstanbul.
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 271-272.
Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 137.

TURİSTİK BİZANS DUVARI

Surp Harutyun Kilisesi'nin mihrabı arkasına düşen mahalde, Bizans surlarından bir kalıntı mevcuttur. Kilise'nin mihrabının yan tarafındaki avludan da bir kısmı görünen mezkûr kalıntı. Restore edilerek muhafazaya alınmış ve günümüze kadar eriştirilebilmiştir ki, özellikle yabancı turistler mezkûr duvar ile ilgilenmekte ve hatıra fotoğrafı çekmektedirler.

KİLİSE AVLUSUNDA GÖMÜLÜ OLAN HAYIRSEVERLER

1. Kevork Amira Papazyan (1883)
2. Isdepan İnceyan (1862)
3. Hagop Beyleryan (1865)
4. Madteos Simonyan (1867)
5. Takuhi Hanım S. Hunuzzyanz (1869)
6. İzar Hanım Garabedyan (1874)
7. Garabed Nışasdacıyan (1880)

13.

SURP HOVHANNES AVEDARANİZ YEGEĞEZİ "SURP HOVHANNES AVEDARANİZ KİLİSESİ"

Sarayiçi Sokağı Nu: 7 Gedikpaşa-İST.

Gedikpaşa, (Surp Hovhannes Avedaraniz Kilisesi)nin ilki, ahşap olarak 1827 yılıda inşa edilmiş ve 22 yıl hizmet verdikten sonra, yangın felâketine kurban gitmiş olan (mescid tipi) küçük bir kilisecikmiş.

1849'da yenisi inşa edilmiş.[1] 1876'da ise, temelden olmak üzere tamamen yenilenmiş: 1885 ve 1895 yılarında restore edilmiş ve daha sonraki yıllarda ise, kendi haline terk edilircesine uzun zaman bakımsız bırakılmış.

Uzun yıllar bakımsız bırakıldıktan sonra, nihayet ilgilenenler çıkmış ve böylece, 1950 ve 1951 yıllarında kademeli şekilde onarılmış. Lâkin, 1972'de yangın felâketiyle karşılaşınca, bütün emekleri boşa gitmiş. Ancak, devrin Kilise yöneticileri, vazifelerine müdrik şekilde hareket ederek, Kilise'nin onarımı için ellerinden geleni yapmış: 1975'te kısmen, 1986'da ise tamamen onartıp,

---

1- (Patrikhane yayını "Şoğagat" ile, Yeremya Çelebi Kömürciyan'ın, "İstanbul Tarihi"nde: İlk Kilise binasının "1849"da inşa edildiği kayıtları mevcuttur. Pars Tuğlacı'nın, "İstanbul Ermeni Kiliseleri" adlı eserinde ise, "1827" tarihi kayda geçilmiştir.
İşbu, biz her üç kaynağı da kayda geçtik. Ancak, Pars Tuğlacı'nın kesinlik kazandıran belge kayda geçmiş olması: Bizim de mezkûr kaydı esas almamızı tabii kıldı.)
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 272-273.
Baknız: (ŞOĞAGAT)-"Ermenice", sayı: 2, yıl: 1962, sayfa: 106.
Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 141.

günümüzdeki (1994) zarif kiliseyi İstanbul Ermenileri'ne kazandırmıştır.

Son onarımı esnasında meydana çıkan bir tatlı su kaynağı, yöneticiler tarafından değerlendirilerek, Ayazma şekline sokulmuş ve böylece Surp. Hovhannes Avedaraniz Kilisesi'ne bir de Ayazma kazandırılmıştır ki, mezkûr Ayazma günümüzde de faal durumdadır.

SURP HOVHANNES AVEDARANİZ KİLİSESİ AVLUSUNDA GÖMÜLÜ OLAN HAYIRSEVER CEMAAT MENSUPLARI

1. Harutyun Eskiciyan (1877)
2. Aleksan Masehyan: (1878)
3. Harutyun Kınacıyan: (1895)

KİLİSE MÜVETELLİ HEYETİ: (1991-1995) dönemi

1. Zeki Kilci 2. Ferman Toroslar 3. Ardaş Üçkardeş 4. Garabed Tapucu 5. Boğos Mumcu 6. Garbis Duraslan 7. Artin Karagel 8. Ğaçadur Arabgirli 9. Hagop Akmercan

BEYOĞLU YAKASI

14.

SURP KIRİKOR LUSAVORİÇ YEGEĞEZİ "SURP KIRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ"

Kemeraltı Sakızcılar Sokağı Nu: 3 Karaköy-İST.

Galata, (Karaköy) Bizans Ermenileri'nin olduğu gibi. Osmanlı-Ermenileri'nin, İstanbul'daki ilk yıllarını kapsayan dönem içinde de cemaat açısından son derece önemli bir semt olarak değerlendirilmiş, Galat Kilisesi; Bizans Ermenileri'nin olduğu gibi, 1461 yılına kadar, Osmanlı Ermenileri'nin de merkezi Kilisesi durumunu sergilemiştir. Yani, bir yerde, Patriklik Kilisesi görevi ifa etmiştir. Nitekim, takriben 1800'lere kadar birçok cemaat işler mezkür Kilise'de görüşülmüş; dini meseleleri ilgilendiren birçok karar burada alınmıştır.

Kilisenin taktis kütüğündeki kayda göre: (1389-1391) yılları arasında yapıldığı ileri sürülen mezkûr Mabed: Kefeli (Kırımlı) tüccarlardan (Gozmas) tarafından, daha önce Cenovalılar'dan satın alınan arsa üzerinde, yine Cenovalılar'dan alınan müsaade ile, 1391 veya 1431 yılında, "SURP KIRİKOR LUSAVORİÇ" adına inşa ettirilmiş olduğunu belirten kaynaklar olduğu gibi: (1361-1436) tarihlerini gösteren kaynaklar da mevcuttur.

Meselâ: 1769 yılında, "Armaş Manastırı"nda bulunan bir el yazmasında, 1391 tarihi kaydedildiği gibi, Papken Yebisgobos'un kayıtlarında: (1391'de Kilise toprağının satın alındığı ve 1436'da da inşa edildiği yazmaktadır.) Halbuki 1436 tarihi, Armaş kaydında, ikinci inşa tarihi olarak geçmektedir: (İstanbul tarihi sayfa: 478-479)

Keza, 1953'te Kilise'de mevcut olan, (1431) tarihli bir Ğaçkar-(mezartaşı) ile Mağakya Apeğa tarafından kaleme alınmış

1440 tarihli bir İncil'den söz edilerek: Kilise'nin esas 1431 yılında inşa edildiği ve "Surp Kırikor Lusavoriç" adına taktis edilip ibadete açıldığı. Ancak, resmi kayıtlarda, (Çerçis) yani, (SARKİS) adının muhafaza edildiği, ayrıca belirtilmektedir.[1]

Yukarıda yazılan kayıtlardan da anlaşılabileceği gibi. İlk Kilise binasının hangi tarihte inşa edilmiş olduğu kesin şekilde tesbit edilebilmiş değildir. 1360-1361 yıllarındaki kayıtlarda sözü edilen ve ilk, (SURP SARKİS) adı ile kayıtlara geçtiği kesinlik kazanan mezkûr Kilise; 1431 yılında ikinci sefer temelden inşa edilerek, "Surp Kırikor Lusavoriç Yegeğezi" adıyla taktis edilip, ibadete açılmıştır.

İlk Kilise binasının yanarak mı, yoksa tamamen eskidiğinden mi, yıktırılıp yenisinin inşa edildiği durumu meçhul kalmıştır. Zira, bu hususta sarih bir bilgi aktaran herhangi bir kaynağa rastlamadık.

1- Kiliselerin tesis tarihleri hakkında, okuyucu ve araştırmacıları yormamak düşüncesiyle, gerçeğe en yakın olduğuna kanaat getirdiğimiz tarihleri esas aldık ve diğerlerini sadece not olarak geçtik.
Bu ve diğer konularda istifade ettiğimiz kaynakları külyen dipnotu olarak geçtiğimizden: Vak'alar ve tarihler hakkında ziyade hassasiyet gösteren okuyucular ve araştırmacılar, dipnotlarında yer alan kaynaklar listesinden istifade edebilirler.
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice" Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 476-514.
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Türkçe baskısı", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 220-221.
Bakınız: (HAGOP NALYAN BADRİARK)-(HAGOP NALYAN PATRİK)-"Ermenice", hazırlayan: Kevork Pamukçiyan, sayfa: 262-263, baskı: 1981-İstanbul.
Bakınız: (ŞOĞAGAT)-"Ermenice", yıl: 1962, sayı: 2, sayfa: 106-107, İstanbul.
Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ)-"Ermenice, Türkçe, İngilize", yazan: Pars Tuğlacı, baskı: 1991-İstanbul, sayfa: 163-165.
Bakınız: (ORAZUYZ-BADRİARKUTYAN HAYOZ TURKYO-1994)-"Ermenice" (TÜRKİYE ERMENİLERİ PATRİKLİĞİ KİLİSE TAKVİMİ-1994), hazırlayan: Krikor Baş-Papaz Damatyan-İstanbul
Bakınız: (HAMAYNKAYİN ORAZUYZ-1994)-"Ermenice" (CEMAAT TAKVİMİ-1994), hazırlayan: Kevork Büyük Agopyan

1660 yangınında hayli zarar görüp onarıldı. 1731 yılındaki yangında ise tamamen harap olan kilise, Hovhannes Golod Patrik'in ve Eğinli Mahdesi Seğpos Amira'nın maddi katkılarıyla 1732 yılında Hassa Mimarı, Kayserili Sarkis Kalfa tarafından yeniden inşasına girişilerek, 1733 yılında inşası tamamlanıp taktis edilerek ibadete açılmıştır.

Kilise'nin iç duvarları: Ünlü, Ermeni fresk ressamı, "Kayserili Parseh'in biraderi, Yesayi tarafından yapılan resimlerle bezenmiş ayrıca; damı kurşun kaplı ve kemerli ilk Ermeni Kilisesi olarak da dikkatlere çekmiştir.

Ne var ki, Kilise yeni bir felâketle daha karşılaştı ve "7 Şubat 1771" tarihinde zuhur eden yangında tamamen yandı ve sadece taş olan orta bölümü kaldı ve (28 yıl, 6 ay, bir harabe olarak kaldıktan sonra), Taniyel Patrik döneminde, 18 Eylül 1799 tarihinde Baş-mimar, Minas Kalfa tarafından yeniden inşa edildi.

Bu seferki Kilise daha muhteşem olmuş, kemer şeklindeki yan binalarıyla birlikte, üç ayrı Mabed görünümü sergilemekteydi. Şöyle ki; Merkezi Kilise, "SURP-KRİKOR LUSAVORİÇ" adına taktis edilmiş ve kuzeyindeki "SURP-ĞAÇ", güneyindeki "SURP-GARABED" adlarına taktis edilmişlerdi. Ayrıca, mabedlerin doğu yönlerinde de birer Şapel vardı ve onlar da şu adlarla taktis edilmişlerdi: Birincisi, "AMMENAPIRGİÇ", ikincisi "SURP-HAGOP" üçüncüsü "SURP HIREŞDAGABED".

1834-1836 yıllarında restore edildi. 1876'da, günümüzdeki meşhur, "GETRONAGAN LİSESİ" kârgir olarak inşa edildi ve (1886'da) öğretime açıldı.

Kilise'nin yanıbaşında inşa edilen bu mektep; öğretim hayatına girişinden itibaren, İstanbul-Ermenileri'nin en ziyade övündükleri bir bilim yuvası olmuştur ki, "Erkek Lisesi" olarak ziyade rağbet görmüş, hayli değerli talebeler yetiştirmiştir.

Ancak, şu hususu da özellikle belirtmek lâzımdır ki şudur: "Getronagan Lisesi"nin şöhreti, diğer Ermeni mekteplerinden da-

ha ileri bir öğretime sahip oluşundan değildir. Zira, diğer Ermeni mektepleri de hemen her hususta Getronagan'a eşit seviyede birer bilim yuvasıdır. Durumun böyle olmasında, Beyoğlu yakasının zengin çocuklarının mezkûr mektebe ziyade rağbete etmesi ile Getronagan Lisesi'nin İstanbul-Ermeni cemaati tarihi içinde birtakım üzücü hadiseler tarihinde yer almasıdır ki, mevzumuz dışında olduğu için bu hususa temas etmiyoruz.

1888 yılında yapılan son büyük restorasyonda Kilise'ye daha değişik bir görünüm kazandırıldı ve bahsi geçen Şapeller, merkezi Kilise binası ile birleştirildi. Bu işlem esnasında; Kilise'nin ana kapısının güney tarafında gömülü olan merhum, "Golod Patrik Cenapları"nın kabri, Mabedin dışındaki avluda kalmıştı.

1904 yılında Papken Rahip'in neşredilen notalarında: (1437, 1440, 1549, 1663, 1664, 1672, 1676 ve 1718) tarihleri kazılı mezartaşı kitabeleri yer almaktadır. Günümüzde ise, Kilise'nin alt katındaki "Kabir-Şapel"in duvarlarında, Ermenice yazılı: (1653, 1654, 1730, 1733 ve 1798) tarihlerini taşıyan mezar taşı kitabeleri mevcuttur.

1958 yılında, Kilise'nin bulunduğu caddenin genişletilmesi sebebiyle kamulaştırılan Kilise mahalinin (1955-İstanbul istimlâk harekete dönemi) elde kalan kısmı, yani Kilise binası aşağı alındıktan sonra elde kalan kısımda, yeni bir Kilise yapımına izin verildi.

Devrin ülke idarecileri olan, (Demokrat Parti Hükümeti) tarafından verilen izin üzerine, Yüksek Mimar, "Bedros Zobyan" tarafından projesi çizildikten sonra, "Istepan Seğposyan"ın kalfalığı ile "8 Nisan 1962 tarihinde" inşasına başlanan yeni kilise binası, 1965'te tamamlanmış, 15 Mayıs 1966 tarihinde aynı isimle taktis edilerek, dönemin Patriği merhum, Şınork Baş-Yebisgobos Kalustyan tarafından ibadete açılmıştır.

Ancak, "Surp-Krikor Lusavoriç Kilisesi"nin yeniden inşasına kadim kilise binasının yer aldığı arsanın çoğunluğunun kurtarıla-

bilmesini bizzat şahsi gayretleriyle sağlamış olan yeri asla dolmaz merhum, Patrik Karekin I. Baş-Yebisgobos Ğaçaduryan Cenapları'nın verdiği olağanüstü hizmeti de bu meyanda hatırlamak, her şeyden evvel vicdani bir borçtur inancındayız. (1951-1961)

Keza, Kilise'nin yapımına izin veren ve bu hususta olağanüstü samimi davranan "Demokrat Parti Hükümeti" ve merhum, Başbakan sayın, Adnan Menderes Beyefendileri'nin, merhum Patrik cenaplarına karşı son derece anlayışlı ve müşvik oluşunu da aynı şekilde hatırlamak ve merhum, Menderes Beyefendilerine en samimi hislerimizle gani gani rahmet okumak. Biz, Türkiye-Ermenileri'nin vicdani borcudur.

1985 yılında kısmen onarılan yeni Kilise, (Surp-Eçmiazin Katedrali)nin küçük bir benzeri olarak inşa edilmiş ve Ermeni mimarisinin tipik bir örneği olma özelliğini taşımaktadır.

Yani, günümüzdeki Kilise binasının da kendine has apayrı bir güzelliği var diyebiliriz. Mezkûr kilisenin bir ayrı özelliği de, Cumhuriyet döneminde, Devlet müsaadesiyle inşa edilmiş olan yegâne Katedral oluşudur.

Kilise'nin altındaki Şapel'de bulunan ve Ermeni cemaatinin her zaman saygı ile andığı büyük ruhanilerinden merhum, "Hovhannes Baş-Yebisgobos Pağişezi"-"Golod": (1715-1741), Patrik cenaplarının (Anıt-Kabri) ile nefis çinilerle süslü duvarlardaki tarihi kitabeler vs. gerçekten görmeğe değer bir görünüm sergilemektedir.

15.

SURP YERORTUTYUN YEGEĞEZİ "SURP YERORTUTYUN KİLİSESİ"

Sahne Sokağı Nu: 24/1 Galatasaray-Beyoğlu-İST.

Mağakya Ormanyan, Yeğişe Turyan Patrikler gibi yeri asla doldurulamaz değerde Ruhanilerin hizmetleriyle dikkatlere çekmiş olman, "SURP YERORTUTYUN KİLİSESİ". İstanbul Ermenileri'nin dini hayatında pek muteber bir yer işgal etmiştir ki, günümüze kadar bu özelliğini muhafaza edebilmiş olan ender kiliselerdendir.

"Surp Yerortutyun Kilisesi"nin ilk inşa tarihi kesin olarak belirlenebilmiş değildir. Müracaat ettiğimiz en inanılır kaynaklarda dahi, değişik tarihler geçilmektedir. Meselâ: (1503, 1515 ve 1805) tarihlerini geçen kaynaklar olduğu gibi, daha sonraki yılları gösteren kaynaklar da mevcuttur.

Dolayısıyla biz, en uygun olan tarihi esas alıp, diğer tarihleri de kaydetmekle yetindik. Böylesine karmaşık kayıtların hemen her kilise veya bir başka değerli yapının inşa tarihçesinde görülmesindeki başlıca sebep: Hiç şüphesiz, tarihte zuhur etmiş dehşetli yangın ve deprem felâketleri olmuş ve bu müthiş vak'alar nice değerli belgenin yanıp veya kaybolup yoklara karışmasına sebep teşkil etmiştir.

Kilise'nin resmi kayıt defterindeki bir yazıya göre: Kilise'nin toprağı 1797'de Rumlar'dan satın alınmış ve 10 yıl sonra, 1807'de ilk ahşap Kilise binası inşa edilmiş. XI. Hovhannes Çamaşırcıyan Papertzi Patrik döneminde: (ÇİRİYANZ) veya (ÇERAZYANZ), Kırikor Amira M. Kevorkyan'ın maddi yardımlarıyla gerçekleşmiş ve 9 Haziran 1807 tarihinde, Eçmiazin Ruhanilerinden, Aliksan

Yebisgobos tarafından taktis edilip ibadete açılmıştır ki; Kilise'nin inşa tarihçesinin, "Surp Kırikor Lusavoriç Kilisesi"nde saklı olduğunu zikreden kaynaklar mevcuttur. İkinci bir tarihçe de, "Sur Yerortutyun Kilisesi"nde mahfuzdur ve Papaz Kırikor Acemyan tarafından 1843'de yazılmıştır. 1503 tarihli, Padişah mühürlü ve (Üç Ğoran) başlıklı el yazması resmi belgede: (Kilise arsasını satın alınarak, yapımının başlandığı kaydedilmektedir.)

1807 yılında inşa edilen (1805 gösteren kaynaklar da var.) ahşap kilise, 1810 yılında yandı ve kısa zamanda tekrar ahşap olarak inşa edildi. 1835 yılında resmi müracaatla kârgir yapım için müsaade istendi ve aslına uygun olması şartı ile izin verilince, 7 Haziran 1836 tarihinde ahşap kilise binası tamamen aşağıya alındı ve çevresinden başka yerler de satın alınarak, kilise arsasına dahil edildi. Kısaca, kilise binasının muhteşem olabilmesi için elden gelen her ne imkân var ise değerlendirilmekteydi. Bu meyanda, hemen hepsinden önemli olan şeyi temin edebilmek için bütün imkânlar zorlanmaktaydı ve tabii ki, bu gerekli olan para idi.

İlk iş olarak; Kum-kapu dışı semtindeki, "Surp Harutyun Kilisesi"nin inşası için ayrılan (50.000 kuruş) ödünç alındı ve gerekli olan diğer bölümünü ise: (Canik Amira Simonyan, Mikael Amira Pişmişyan, Harutyun Amira Yerganyan ve Pingânlı Ohannes Amira) karşıladı.

Kilise'yi inşa görevi ise: (Hassa Mimarı Garabed Balyan, Ohannes Serveryan, Hamamcıbaşı Usta, Minas Ağa)ya verildi. İnşaat malzemesinde; Pangaltı Ermeni Mezarlığından sökülmüş, tarihi kıymete haiz muhtelif mezar taşları da kullanıldı ki, çoğunun üzerindeki kitabeler maalesef okunmayacak derecede silinmişti. Mimarından, amelesine varıncaya kadar, hemen her ferdin canla, başla çalıştığı inşaat tam iki yıl sürmüş ve 18 Haziran 1838 tarihinde ibadete açılmıştı.

Kilise'nin 1807'deki ahşap inşası esnasında, (SURP EÇMİAZİN) adında bir ana-mektep açılmış, 1836 inşasında ise, Misag Amira Misagyan tarafından, (NAREGYAN MEKTEBİ) tesis edilmişti. Mevzubahis mektebin 1870 yangınında, Kilise çevresindeki diğer vakıf binalarıyla birlikte yanmasından sonra, 1882'de tekrar inşa edilmiş ve bilahare, Taksim'deki (Surp Harutyun) Kilisesi yanına nakledilmiştir.

Kilise'nin ana giriş kapısının hemen sağında (SURP VARTAN)a adanmış bir Şapel inşa edilmiş ki, (1846-1880) yılları arası, (Süryaniler) burada dini ayin icra etmişler. Daha sonra ise; Ermenice elyazmaların muhafaza edildiği bir bölüm şekline sokulmuş.

1838'de Mütevelli toplantı binası inşa edilmiş ve 1870 yangınında tamamen yandıktan birkaç yıl sonra, kârgir olarak daha mükemmeli inşa edilmiş.

1919'da binanın üst katında, Ermeniler ile alâkalı birçok belge ile 8.000'e yakın Ermenice ve yabancı lisanda eser mevcutmuş ki, daha sonra bu değerli belge ve kitaplar tamamen yoklara karışmış.

Kilise'nin kuzeydoğu yönünde özel bir bina mevcut olup, bu binada (Beyoğlu Fakirler Şifahanesi)-"dispanser" meydana getirilmiş. 1897'de tesis edilen bu kuruluşta, ayrıca hemşire yetiştirme kursları da açılmış ve böylece hayli hemşire yetiştirilebilmiş.

Güney avluda, İstanbul Ermenileri'nin gayet değerli Ruhanilerinden, "İknadios Kakmacıyan Patrik" (1827-1869) gömülüdür.

Keza IV. Hagop Gatoğigos Çağayezi-(Cülfa'lı)da mezkûr avluda gömülüdür. 1598'de doğmuş, 1655-1680 yılları arası, Umum Ermeniler Baş-Patriği (Gatoğigos) olmuş. İki sefer İstanbul'a gelmiş ve ikinci gelişinde 82 yaşında Hakk'ın rahmetine kavuşarak, "Pangaltı-Ermeni Kabristanı"na gömülmüştür.(1680)

Ermeni cemaatine hayli faydalı hizmetler sunmuş olan merhum, IV. Hagop Gatoğigos Çuğayazi (Cülfa'lı). 1667 yılında İs-

tanbul'a ilk gelişinde: (Kudüs Patriği, Ayıntab'lı Vartabed Yeğyazar'ın, Umum Osmanlı Ermenileri Gatoğigos'u olabilme tehlikesini önlemek ve aynı zamanda cemaat arasındaki anlaşmazlıklara son verebilmek gayesiyle gelmiş ve mevzubahis sebepler dolayısıyla Osmanlı-Türk İmparatoru, Sultan IV. Mehmed Hân'ın huzuruna çıkmış ve Osmanlı Ermenileri'nin içinde bulundukları son derece müşkül durumu izah ederken, duyduğu endişeyi yaşlılığın verdiği aşırı heyecanla, ağlayarak dile getirmeye çalışırken. IV. Mehmed Han duygulanmış, ayaklarına kapanan Gatoğigos'un eğilip sakalını okşamış:

– (Ağlama, baba, ağlama. Dilediğini yapacağım!) diyerek, meselenin halledilmesi için Kaymakam'a emir vermiş ve Padişah'ın emri derakap yerine getirilmişti.

Bu muhterem zat, ikinci defa İstanbul'a gediğinde, 82 yaşında ve hayli yorgundu. Nitekim yorgun vücudu daha fazla tahammül edemedi ve yıllardan ziyade, çeşitli hadiselerin yıprattığı bu mübarek insan, 2 Ağustos 1680 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Muhteşem bir cenaze ayinine müteakip, Pangaltı-Ermeni Kabristanı'nda toprağa verildi. Bir müddet sonra ise; devriye gezen Zaptiyeler, merhumun kabrine geceler nur indiğini söylemeye başladılar. Başkaları da bu duruma şahit olunca, geceli gündüzlü olmak üzere, kabirde kandil yakılmaya başlandı ve hemen her Cumartesi Kabristan'ın Papazı ve ziyaretçiler kabrin başında dua ederek üç defa dönmekte, ziyaretçiler ise adakta bulunmaktaydı. Yani merhum bir yerde Evliya mertebesine erişmiş veya halk nezdinde öyle kabullenilmişti.

"HOKEVOR DER"-(ŞİFA BABASI) lakabıyla anılan ve günümüzde de aynı ad ile bilinen merhumun kabrini hemen her dine mensup inanan ziyaret etmekteydi ve günümüzde de aynı durum devam etmektedir ki, bu muhterem zatın, özellikle hastalara şifa sunduğu, İstanbullularca inanılır.

Mevzubahis kabristan, belediyeye geçtikten sonra, muhterem zatın kabri, "Surp Yerortutyun Kilisesi"ne nakledildi ve mezkûr kilesinin avlusuna gömüldü. Günümüzde de aynı mahalde bulunmaktadır. (1994)

MÜTEVELLİ HEYETİ (1992-1996) dönemi:

1. Apig HAYRABEDYAN
2. Bedros ÇADIRCIYAN
3. Nurhan MANOK
4. Vahram VARTANYAN
5. Dr. Aram FINDIKLIYAN
6. Dr. Hagop KARGICI
7. Dr. Nışan BABAHAN
8. Hagop SARAFYAN

16.

SURP HARUTYUN YEGEĞEZİ "SURP HARUTYUN KİLİSESİ"

Meşelik Sokağı Nu: 34 Taksim-Beyoğlu-İST.

Beyoğlu'nun taksim semtinde, "Esayan Kız Lisesi" bahçesinde bulunan, "SURP HARUTYUN KİLİSESİ"; İstanbul Ermeni Kiliseleri içinde ayrı bir özelliği olan gayet zarif bir ibadethanedir.

Özelliği ise, inşa ettiren ailenin, daha doğrusu kârgir olarak yeniden inşa ettiren hamisinin özel şart koymasındadır. Dileği ise şu olmuştur: (Bu kilisede hiçbir suretle cenaze kaldırılmayacaktır ve sadece düğün ile vaftiz törenleri, bir de normal ayinler icra edilecektir.)

Nitekim öyle olmuştur ve mevzubahis vasiyetname halen geçerlidir. Dolayısıyla, mezkûr kilisede normal ayinler haricinde sadece düğün ve vaftiz törenleri icra edilmektedir.

"Surp Harutyun Kilisesi"nin, 1738'de ahşap olarak inşa edildiğinin sanılmasına rağmen, daha da eski bir tarihte inşa edilmiş olma ihtimali mevuttur. Dolayısıyla bu hususun ayrıca tetkiki elzemdir.

Mezkur kilise, 1846'da onarıldı. 1890'da yıkılma tehlikesine maruz kalınca; içindeki mukaddes ve diğer değerli eşyalar, muhafakaten "Surp Yerortutyun Kilisesi"·yanında bulunan Şapel'e nakledilerek, birkaç yıl kapalı tutuldu.

Daha sonra ise; Beyoğlu Vaizi, "Karekin Yebisgobos Sruanzdyanz" ile "Kapriel Noradungyan"ın öncülüğü ile "ESAYAN KARDEŞLER" tarafından 1895 yılında: Kilise, kız ve erkek öğrencilere aid mektep ve hastahane, kârgir şekilde inşa ettirildi.

Ancak, yukarıda kayda geçtiğimiz özel istek bilindiği gibi şart koşulmuştu. Bu isteğin sebebi ise şuydu: (Esayanlar'ın uzun yıllar hemen her doğan çocukları ölmüş ve bu durum aile üzerinde derin izler bırakmıştı. Son doğan çocukları sıhhatli olunca, Hz. Allah'a şükranlarını sunabilmek dileğiyle mevzubahis Kilise'yi temelden yenilemişlerdi.)

"SURP HARUTYUN" adına taktis edilen kilise ile "ESAYAN KIZ LİSESİ" adını alan mektep faaliyete geçirildikten sonra. Kilise'nin demirbaşları arasına Beyoğlu Hastahanesi'nden kalma emanetler de katılmıştı ve bazıları şunlardı: 1. Gümüş "Mukaddes Yağ" kabı: Üzerinde gerekli izahat ve 1818 tarihi kayıtlı. 2. Bakır kap: Üzerinde aynı şekilde izahat ve 1820 tarihi kayıtlı. 3. Bakır kap: Üzerinde aynı şekilde izahat ve 1830 tarihi kayıtlı.

Yukarıda kayda geçtiğimiz belge: 6 Temmuz 1907 tarihli (AREVELK)-(DOĞU) adlı Ermenice neşredilen gazetede, mevzubahis hastahane hakkında neşredilen yazıda belirtilmiştir.

Bu meyanda merhum, Ormanyan Patrik: "Jag Papazyan" adında bir hayırseverin maddi yardımı ile, Surp Harutyun Kilisesi'nin arka sokağında bulunan büyük bir evi satın alıp, karma ana-mektep yaptırmış ve mevzubahis binanın bahçesini de, Surp Harutyun'un bahçesine kattırmıştır.[1]

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 584-585-586-587 ve 588.
(ŞOĞAGAT)-"Ermenice", sayfa: 107.
(İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 135.
(SELÇUKLULAR'DAN GÜNÜMÜZE TÜM YÖNLERİ İLE ERMENİ MESELESİ), Levon Panos Dabağyan, tefrika: "Son Havadis" Gazetesi, yıl: 1981.

17.

SIRPOZ VARTANANZ YEGEĞEZİ "SIRPOZ VARTANANZ KİLİSESİ"

Şahadet Sokağı Nu: 13 Feriköy-İST.

Pangaltı'nın batısında bulunan Feriköy, Beyoğlu Ermenileri'nin tanınmış semtlerindendir. Ancak, uzun yıllar Kilise ve mektep gibi kültürel değerlerden yoksun kalmıştır.

Kendine has tipik mimarisi ile varlığını sürdüren günümüzdeki, (SIRPOZ VARTANANZ ZORAVARAZ KİLİSESİ)nin ilki; ahşap ve küçük bir kilise olarak, 1858'de "Fethullah" adında hayırsever bir "Süryani"nin bağışladığı arsa üzerinde tesis edilmiştir. 1859'da inşasına başlanan mezkûr kilisenin yapımı, 1861'de tamamlanmış ve taktis edilerek ibadete açılmıştır.

1870'de ise hayırsever, "Zenop Bey Merametçiyan" maddi yardımlarıyla kiliseyi onarttı ve ayrıca; kilisenin yanında bulunan arsaya, 1912'de (MERAMETÇİYAN MEKTEBİ)[1] adıyla kârgir bir mektep binası inşa edildi ve 1915'te hizmete açıldı. 1969'da ise mektep binasına bir kat daha ilave edildi.

1922'de alınan müsaade ile Kilisenin ruhani odaları ve ve kömürlük onarıldı. 1931'de kilise binası temelden olmak üzere, kârgir şekilde yeniden inşa edildi. 1951 ile 1955 yıllarında kade-

1- (Merhum, Zenop Bey'in soyadı bazı kaynaklarda, "Merhametçiyan" şeklinde geçmektedir.)
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 663-667.
(İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 188.
(ŞOĞAGAT)-"Ermenice", sayfa: 107.

meli şekilde onarıldı ve kısmen genişletildi ki, bu suretle daha ferah ve daha kullanışlı şekle girmiş oldu.

KİLİSE'NİN AVLUSUNDA YATAN HAYIRSEVERLER

1. Mahdesi Boğos Ağa Fındıklıyan (?-1872)
2. Antaram Hanım Fındıklıyan (?-1880)
3. Bedros Efendi Fındıklıyan (1834-1881)
4. Harutyun B. Fındıklıyan (1829-1891)

BOĞAZİÇİ -RUMELİ YAKASI: "Sahil Boyu"

18.

SURP ASDUAZAZİN YEGEĞEZİ
"SURP ASDUAZAZİN KİLİSESİ"
İlhan Sokağı Nu: 20 Beşikatş-İST.

İç tezyinatı açısından muhteşem ve gayet zarif güzelliği ile günümüzde de varlığını sürdüren, Beşiktaş'daki meşhur, "SURP ASDUAZAZİN" adlı Ermeni Kilisesi'nin ilki, hangi tarihte inşa edilmiş ise bilinmemektedir!..

Ancak, Yeremya Çelebi Kömürciyan "Ruznâmesinde": (1655'te "Ohan" adlı bir Ermeni Rahip'in, Beşiktaş'ta ikamet ettiğini) kaydetmiştir. Keza: (7 Mayıs 1655 tarihinde, Kum-kapu Surp Asduazazin Katedrali'nde yapılan bir toplantıya, Beşiktaş Kilisesi'ni temsilen ruhani ve cismani başkanların iştirak ettiği) kaydı mevcuttur.

Sarkis Tıbir Sarraf Ohannesyan'a göre: (İbadethane 1759'da ehemmiyetsiz bir nizadan "münakaşadan" dolayı yıktırılmış.) Ayrıca, Yedikule Ermeni Hastahanesi'nin eski salnamelerinde; Kilisenin geçen asrın başında ahşap olarak inşa edildiği bildirilmektedir.

1759'da ahşap kilisenin yıktırılmasından, yenisinin inşaasına kadar geçen 80 sene zarfında semt sakinleri ibadethane ihtiyaçlarını ne şekilde karşılıyorlardı bu bizce meçhuldur? Ancak, mevzubahis yıllarda, (Sivaslı Güreğ Manuelyan) adlı dirayetli bir ruhanini, Beşiktaş'ta ikamet ettiğinin, köy mezarlığı kitabelerinden tespit edildiği, kayıtlarda mevcuttur.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre mezkûr zat; Beşiktaş'ta takriben 50 yıl ikamet etmiş ve 1731 yılında Papazlık görevi ifa etmekteydi. Keza, en eski vaftiz kütüğü ise 1815 tarihini göster-

mektedir. Dolayısıyya, Beşiktaş Kilisesi'nin son inşaat tarihine kadar, mezkûr mahalde küçük bir kilisenin varlığı kuvvetle ihtimal dahilindedir ki, bu duruma göre ilk kilisenin tarihçesi hayli eskiye dayanmaktadır.

Ahşap ve küçük bir yapı olan ilk mabedin yıktırılmasından, birtakım kıskanç kimselerin özellikle rol oynamış olması kesindir denebilir. Ve zaten; Türk-Ermenileri'nin çalışkan ve maharetli oluşuyla birlikte, hudutsuz sadakat göstermesiyle, Osmanlı-Türk Devleti'nin, ziyade mükâfatlandırıp, (Sadık Teba) lakabıyla şereflendirmesi vs. Bazı unsurları hayli kızdırmış, kıskançlık hisleriyle akla gelmedik entrikalar çevirmelerine sebep olmuştur.

Öz Türkçesi: (Türkiye Ermenileri'nin üstün meziyetleri, kendilerine hem saadet, hem de birtakım talihsizlikleri birlikte sunmuştur.

Ilk Kilise'nin yıkım hikâyesini kısmen aydınlatan, Venedik-Mığitarist rahiplerinden, "Zakarya Aleksanyan-(17111-1793)" mevzubahis vak'ayı; mezhep başkanı, Istepannos Baş-Yebisgobos Melkonyan'a (1719-1799) yazdığı, 1 Ağustos 1759 tarihli mektupta şu kaydı düşmüş:

(Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapılan büyük donanma esnasında, Beşiktaş Ermenileri, Kiliselerini süslerken, kısmen büyütmüşler ve bu durumu gören bir Çuhadar, (Resmi dairelerde ayak işleri yapan kimse) durumu fırsat bilip: (Ya bir kese altın verirsiniz veya vaziyeti Padişaha bildiririm.) demiş. Ancak, Ermeniler razı olmamış ve Çuhadar da, Padişaha arzuhâl verince, gazaba gelen Sultan III. Mustafa, Kiliseyi temelden yıktırmış.)[1]

Hassa Mimarı, Garabed Amira Balyan, 1759'da, iğrenç entrikalar kurban giden mezkûr kilisenin yerine bir yenisini yapabilmek gayesiyle dönemin Padişahı, Sultan II. Mahmud Hân'dan

1- Bakınız: (Venedik-Mığitaristleri'nin Ana Divanı (1707-1773), Venedik: 1930-"Ermenice", sayfa: 329.

izin diledi ve gerekli ferman lütfedildikten sonra (1836) harekete geçen büyük Mimar, inşa masraflarını bizzat karşıladığı kilisenin yapımına girişti.

Kilise'nin arsası, yani ilk ibadethanenin yeri, Beşiktaş'ın üstlerinde denize nazır bir tepede olmasına rağmen, pek göze çarpan bir mevkide değildi ve zaten öyle olması da Beşiktaş Ermenileri'nin lehine idi. Zira, Sultan II. Mahmud Hân; (Kilise'nin dış görünümünün özellikle gösterişsiz olmasını ve böylece fazla dikkat çekmemesini bilhassa istemekteydi.) Zira, Ermeni kullarının kıskanç kimselerin hışmına uğramasından endişe duymaktaydı.

Bütün bu zor şartlara ve görünmez düşmanlara rağmen, Hassa Mimarı Garabed Amira Balyan, Kilise inşaatını tamamladı. Meydana çıkan yapı ise; Ğaç şeklinde inşa edilmiş bir mimari şaheser olarak, tüm gözlere temaşa ziyafeti çekebilecek düzeyde bir sanat eseri idi.

Hz. Meryem Ana'ya adanmış, "SURP ASDUAZAZİN" adıyla taktis edilip 1838 yılında, yani inşasının tamamlandığı yıl içinde ibadete açılan mezkûr sanat eseri; İstanbul'da ender rastlanan "kubbeli kiliseler"den birisi idi.

Mabedin kubbe freskleri, Batı tesirinde nefis motiflerle işlenmiş, duvar ve diğer bölümlerle birlikte, kilisenin merkezindeki kubbede bulunan büyük ebad yağlı boya aziz resimleri ki, hemen her birisi birer sanat şaheseridir: XIX. yüzyıl saray ressamı, "Umed Beyzad" (1809-1874) tarafından çizilmiştir.

Kuzguncuk'daki, (SURP KİRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ)-(1861) ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilmiş iki kubbeli kiliseden birisi olan mezkûr mabed: Kiliselerin kubbeli olmasının yasak olduğu bir devirde, kubbeli olarak inşa edilmesiyle, mimarı Garabed Amira Balyan'ın, Padişah nezdinde ne derece büyük değer taşıdığının delilidir.

İnşa edildiği tarihten, günümüze hemen her zaman ibadet günleri haricinde dahi ziyaret edilerek, hayranlıkla temaşa edilen,

(SURP ASDUZAZİN KİLİSESİ), 1987'de A'dan Z'ye onarılıp, 4 Nisan 1987 tarihinde taktis edilerek ibadete açılmış ve gerçek bir sanat şaheseri olan bu zarif Mabed, tamamen harap olup, yoklara karışmaktan kurtarılmıştır.

1993 yılında Kilise idaresi, ibadethanenin avlusuna Hassa Mimarı, Garabed Amira Balyan ile oğlu, Hassa Mimarı Sarkis Amira Balyan'ın birer büstünü dikme kararı aldı. Büstlerin yapımını üstlenen meşhur, heykeltraş-ressam Erol Sarafyan, her iki eşsiz mimarın birer zarif büstünü yaptı.

Patrik, II. Karekin Baş-Yebisgobos Kazancıyan döneminde, 12 Şubat 1994 Pazar günü; kilisenin ön cephesindeki avluda sağ ve sol yönlere yerleştirilen büstlerin açılış merasimi muhteşem şekilde icra edildi.

KİLESE'NİN TARİHİNE GEÇMİŞ DEĞERLİ RUHANİLER

1. Garabed Amira Balyan'ın evinde ağırlanan, Umum Ermeniler Baş-Patriği, I. Madteos Çuhacıyan Gatoğigos; 26 Nisan 1859 tarihinde dini ayin icra ederek, dinleyenleri hayran bırakan bir vaız vermiştir.

2. Ğoren Baş-yebisgobos Nar Bey; Surp Asduazazin Kilisesi'nin yüksek dereceli vaizlerindendir ve Kilise ile mektep işlerinde yıllarca değerli hizmetler sunmuştur.

3. Papaz Sahag D. Sarkisyan; Kilise'ye olan değerli hizmetleriyle birlikte, Beşiktaş'ta bir mektep açmış, daha sonra ise Ortaköy'e nakletmiştir.

KİLİSE'NİN AVLUSUNDA YATAN DEVLET ADAMI HARUTYUN PAŞA (Artin Paşa) DADYAN: (1830-1901)

Osmanlı-Türk Devleti'ne uzun yıllar gayet değerli hizmetler vermiş, Devlet ricalinde önemli mevkilerde bulunmakla şereflendirilmiş, Vezir rütbesi ile taltif olunmuş, Harutyun Paşa Dadyan, 7 Ekim 1901 tarihinde vefat edince, devrin Padişahı, Sultan

II. Abdülhamid Hân: (Cenaze töreni giderlerinin, Hazine-i Hümâyun'dan karşılanması için) emir buyurmuş ve cenaze, Devlet töreni ile kaldırılmıştır.

Beyoğlu, "Surp Yerortutyun Kilisesi"nde icra edilen cenaze törenine iştirak eden Ruhaniler en üst düzeyde olmuştur ki, protokol sırasına göre özetle şöyle sıralanabilir:

1. Patrik, Mağakya Baş-Yebisgobos Ormanyan
2. 8. Baş-Yebisgobos ve Yebisgobos
3. 16. Vartabed-"Rahip"
4. 64. Papaz

Surp Yerortutyun Kilisesi'nde icra edilen cenazè ayininden sonra, muhteşem bir kortejin refakatinde, Beşiktaş'taki Surp Asduazazin Kilisesi'ne nakledilen naaş, Kilise avlusunun güneyinde toprağa verilmiştir.[1]

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ), Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 254, Türkçe basım, baskı: 1988-İst. "İkinci Baskı"
(İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 650-653
(İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ), Reşad Ekrem Koçu maddeyi yazan: Kevork Pamukçuyan, cilt: V., sayfa: 2577-2578.
(OSMANLI MİMARLIĞINDA BATILILAŞMA DÖNEMİ VE BALYAN AİLESİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 54-56
(MARUHYAN ERMENİ İLKOKULU: 100. YIL JÜBİLESİ 1868-1968 BEŞİKTAŞ) hazırlayan: Berç Erziyan, sayfa: 18-19-32-33-34, "Ermenice".

19.

ĞINTRAGADAR SURP ASDUAZAZİN YEGEĞEZİ "ĞINTRAGADAR SURP ASDUAZAZİN KİLİSESİ"

Cibinlik Sokağı Nu: 5 Ortaköy-İST.

Yeremya Çelebi Kömürciyan'ın, "İSTANBUL TARİHİ"ni yazdığı: (1661-1681-1684 veya 1689) yılları arasında, Ortaköy Kilisesi'nin daha doğrusu, (SURP GİRAGOS) adında küçük bir ahşap Kilise'nin varlığını kaydeden kaynaklar olmasına rağmen. Biz, mezkûr Kilise'nin 1665 yılında inşa edildiğini zikreden kaynakları esas aldık. Zira; (Mevzubahis küçük Kilise'nin adı ilk, 1665 tarihini taşıyan bir el yazmasında geçmektedir.) Dolayısıyla, el yazmasını seçtik.

Günümüzdeki Kilise'de muhafaza edilen el yazması dini eserden ayrı; 1968'de merhum, "Hırant der Andereasyan" Kilise'nin mahzeninde aynı ismi taşıyan 1726 tarihli, "Eğinli Diratzu Kapriel"e aid bir mezar taşı gördüğünü, (İSTANBUL TARİHİ)nin Türkçe nüshasını hazırlarken, dipnotu olarak geçmiştir. (Sayfa: 256)

Tarihçi, Yeremya Çelebi Kömürciyan, "Surp Giragos"dan isim vermeden söz etmekte. Tarihçi, İnciciyan ise: (1726 yılında Patrik Hovhannes Golod tarafından tamir ettirilip, "SURP ASDUAZAZİN" adına tesmiye edildiğini) yazmaktadır. Bakınız: (XVIII. ASIRDA İSTANBUL, sayfa: 115)

Pars Tuğlacı, (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı eserinde: (1725'de ahşap olarak yeni bir Kilise inşa edildi. Patrik Hov-

hannes Golod döneminde, Eçmiazin Gatoğigos'u, Garabed tarafından taktis edilip, ibadete açıldı. Ancak, zamanla harap olup yıkılınca, bugünkü Kilise'nin arsası üzerine, Meryem Ana adına kârgir bir Kilise inşa edilerek, 1824'te ibadete açıldı. Bilahare, zamanla harap duruma gelen Kilise, yine kârgir olarak yeniden inşa edildi ve 1835'te ibadete açıldı.) kayıdnı geçmektedir. (Sayfa: 104)

Öyle sanıyoruz ki, mezkûr kayıtta bazı yanlışlıklar mevcuttur. Mesela: Kilise'nin son inşa tarihi, (1835) olarak geçmektedir. Öyle sanıyoruz ki, bu bir tashih hatasıdır. Zira, Kilise'nin ana giriş kapısı üzerindeki kitabede, (1825) kaydı kazılıdır.

Keza, Garabed Yebisgobos Ulnezi; (16 Şubat 1726) tarihinde, Kum-kapu "SURP ASDUAZAZİN KATEDRALİ"nde, "Umum Ermeniler Büyük Patriği" olarak taktis edilmiş ve "II. GARABED GATOĞİGOS ULNEZİ" sıfatı ile Eçmiazin Gatoğigos'u ilân ve tastik edildiğini (1726-1729) kaydeden kaynaklar mevcuttur.

Dolayısıyla, mezkûr Kilise'nin inşası, (1725) olabilir ve zaten gerçeğe en yakın olanıdır. Ancak, Kilise'nin taktis ve ibadete açılış töreni tarihinin 1725 değil, 1727 olması lâzımdır. Keza, eski Kilise'den kalma 2-3 adet mezar taşındaki tarihleri de belge açısından faydalı olacağı inancıyla kayda geçiyoruz: (1721-1726 ve 1729)

Ayrıca, Surp Istepanos Şapeli'ndeki depoda olan masa üzerindeki örtüde de (1726) tarihi mevcuttur. Bu duruma göre, Ortaköy Ermenileri'nin takriben II. asırlık bir mazisi olduğu kesindir.

Patrik Hovhannes Golod döneminde inşa edilen ahşap Kilise, Ortaköy Ermenileri'nin çoğalmaya başlamasıyla yetersiz duruma gelmiş ve böylece, mezkûr ibadethaneye ek bölümler de ilâve edilerek kârgir olarak yeniden inşasına geçilmiştir ki, muhtemel yangınlara karşı daha dayanıklı olması esas alınmıştı.

1824'te başlanan inşaat esnasında, Ortaköylü Amiralar da maddi katkıda bulunmaktaydı. Ne var ki merkez kapının üstünde yer alacak kitabede kayda geçilecek yardımseverler isim listesindeki anlaşmazlıklar sebebiyle Amiralar arasında zıtlaşmalar meydana gelmiş ve böylece maddi yardımlarını kesmişlerdi.

Bu esnada, ömrünün son on senesini Ortaköy'de ikâmetle geçiren Amiralar Amirası, Harutyun Amira Bezciyan; mağrurluğun meydana getirdiği çocukça kaprisleri duyunca. Derakab harekete geçerek, kendi kesesinden yardım ile Kilise'nin inşasını tamamlattı. Merkez kapı üzerine konan kitabede ise hemen hiç kimsenin adına yer vermeyip, İncil-i Şerif'den şu ayeti yazdırdı:

(YES YEM TURUN GENAZ, 1825): (SAĞLIĞINIZIN KAPISI BENİM! 1825)

Böylece hemen hiç kimsenin kalbi kırılmadan açılışa hazır duruma getirilen yeni Kilise binası, 15 Aralık 1825 tarihinde muhteşem bir merasimle aynı ad ile taktis edilerek, (ĞINTRAGADAR SURP ASDUAZAZİN) ibadete açıldı.

Kilisenin solunda, "SURP YERORTUTYUN". Sağında ise, "SURP ISTEPANOS" Şapelleri inşa edilmiş ve böylece Kilise daha büyük bir duruma getirilmişti.

1843'te onarım gördü. 1881'de yeniden onarıldı ve 1912'de tekrar onarım gördü. 1925'te, (100'üncü inşa yılı) kutlandı ve bu münasebetle, Ortaköy'ün değerli sakinlerinden, "APİG MUBOHYACIYAN", Kilise'nin tarihçesini yazdı ve bu değerli eser; dönemin Ermeni gazetelerinden, (NOR OR) adlı gazetede (A.M.) imzasıyla tefrika etti.

1964'te ve 1993 yıllarında esaslı şekilde onarılan, Hz. Meryem Ana'ya adanmış bu tarihi Mabed'in merkezi kapısı üzerinde-

ki kitabede şu tarihlerin kazılı olduğunu, 1993 onarımında bizzat gördük: (1825-1925-1964).

Büyük Devlet adamı, Harutyun Amira Bezciyan'ın hediye ettiği, 14 sayfalık ve (1830) tarihli el yazması Yeni Ahid: (Aziz Mateo, Aziz Luka, Aziz Markos, Aziz Yuhanna) tarafından yazılmış olan Mukaddes Kitap, (YUĞAPERİTS AVEDARAN) adını taşımaktadır ve Kilise'nin demirbaşları arasında yer almaktadır.[1]

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, baskı: Viyenna-1932, cilt: II, sayfa: 664-665-666-667.

20.

YEREVMAN SURP ĞAÇ YEGEĞEZİ
"YEREVMAN SURP GAÇ KİLİSESİ"
Kırbaç Sokağı Nu: 47/49 Kuruçeşme-İST.

Kuruçeşme Ermeni Kilisesi'nin "İstanbul Ermenileri Tarihi"nde değerli olduğu kadar, istisnai bir yeri vardır. Mesela, kısa bir dönem de olsa: (Türkiye Ermenileri Patrikhanesi Katedrali) olma durumu arz etmiştir. Zira, (1816-1820) yılları arası; Kumkapu "Surp Asduazazin Katedrali" ile Patrikhane binasının esaslı şekilde onarıma tabi tutulması ile, geçici olmak üzere, patriklik makamı Kuruçeşme'ye nakledilmiş ve böylece; devrin Patrik'i, Boğos Kırikoryan Antriabolsezi (1815-1823) Kuruçeşme'deki "Ermeni-Katolikleri" ile yakın temas kurabilme fırsatı elde etmiş, birleşebilme müzekerelerine bizzat başkanlık ederek, yapıcı yönde çaba sarfetmiş, Ermeni-Katolikler ileri gelenleriyle dostane temaslar sağlamıştır ki, ünlü (DÜZYAN AİLESİ) başta gelenlerdendir. Bu münasebetler esnasında, Ermeni-Katolik Rahipler; mezkûr Kilise'de Ermeni-Katolik cemaati için dini ayin icra edebilme imkânı bulmuşlardır.

Keza, Türkiye Ermenileri başta olmak üzere, dünya Ermenileri'nin medarı iftiharı, tek kelime ile Ermenler'in, (BAH'I) merhum, "GOMİDAS VARTABED"-"Rahip" (1869-1935) mezkûr semtte, (300 kişilik karma bir koro) meydana getirmiştir ki, mevzubahis koro, "GOMİDAS KOROSU" adını almış ve Ermeni Kilise Koroları arasında istisnai bir yer işgal etmiştir.

KİLİSENİN TARİHÇESİ

Yeremya Çelebi Kömürciyan, mezkûr Kilise'nin (1661-1680) yılları arası var olduğunu zikretmekte ve: (Kuruçeşme'de küçük bir Ermeni Kilisesi ile Ermeni sakinleri olduğunu) yazmaktadır.

Sarkis Tıbir Sarraf Hovhannes'e göre: (1798'de mevzubahis Kilise temelden yenilenmiş, 27 Şubat 1798 tarihinde Hovhannes Yebisgobos tarafından "Surp Ğaç" adıyla taktis edilerek ibadete açılmış.)

Papaz Küd Ağanyan da, (ERMENİ TARİHİ ARŞİVİ)nde, aynı görüşü paylaşmakta ve şu kaydı geçmektedir.[1]

("Surp Nişan" Kilisesi temelden olmak üzere yeniden inşa edildi. İnşa masraflarını: "ÇOBAN AMİRA HOVYAN ile HOVHANNES YEBİSGOBOS GOSDANTNUBOLSEZİ", karşıladılar ve 27 Şubat 1798'de taktis edilerek ibadete açıldı.)

Ancak; "YEREVMAN SURP ĞAÇ" adıyla tesmiye edilen ve 27 Şubat 1798'de ibadete açılan Kilise'nin açılış törenini bizzat, Patrik Zakarya Gağzuanzi'nin icra ettiği ve inşa masraflarına şahsen katkıda bulunduğunu kaydeden kaynaklar da mevcuttur. Ve zaten, Patrik Zakarya'nın maddi yardımda bulunmuş olduğundan şüphe edilemez. Zira, 10 Ağustos 1782 tarihinde zuhur eden ve 66 saat süren dehşet verici bir yangın tufanından sonra İstanbul'da binlerce evin yoklara karışması ve böylece birçok ibadethane ile mektep vs. gibi kamu hizmeti veren binaların da zarar gör-

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, cilt: II, sayfa: 685-697.
(İSTANBUL TARİHİ), "Türkçe baskısı" Yeremya Çelebi Kömürciyan, baskı: 1988-İstanbul, sayfa: 258.
(XVIII. ASIRDA İSTANBUL)-"Türkçe baskısı" P.Ğ.İnciciyan, baskı: 1976-İstanbul, sayfa: 115.
(ŞOĞAGAT)-"Ermenice", Ermeni-Patrikhanesi yayını, yıl: II, sayı: II, tarih: 1962, sayfa: 67-68-107-108.
(İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, baskı: 1991-İstanbul, sayfa: 131-132.

mesiyle harekete geçen Zakarya Patrik: (Surp Asduazazin Katedrali'nin duvarı ile avluda bulunan büyük havuzun onarımını şahsen karşılamış ve ayrıca Kuruçeşme Kilisesi'nin inşasına da maddi katkıda bulunmuştur.

1719 yılında doğup, 1799 yılında vefat eden merhum, Zakarya Patrik (kıllı) lakabıyla anılmıştır. Merhum, Zakarya Patrik özellikle kültürel sahada hizmet vermiş ve münevver din adamı yetiştirilebilmesi için maddi, mânevi hemen hiçbir fedakârlıktan çekinmemiş, böylece nice hizmetleri geçmiş bu değerli Ruhani, (1773-1781 ve 1782-1799) yılları arası 2. sefer Patriklik görevini ifa ettikten sonra, vefat etmiş, 11 Mart 1799 tarihinde, Kuruçeşme Kilisesi avlusunda toprağa verilmiştir.

Hovhannes Zakarya Gağzuanzi-(Gağzıvanlı)den ayrı, avluda gömülü ikinci Ruhani: Kilise'nin inşasında emeği geçen Patrik Vekili, Nigoğos Yebisgobos Ağasyan'dır ki, genç yaşta Hakk'ın rahmetine kavuşan bu değerli zat, 11 Şubat 1874 tarihinde vefat etmiştir.

Patrik Istepanos Ağavni zamanında Kilise, Harutyun Amira Yerganyan'ın maddi yardımı ile, Hassâ Mimarı Garabed Amira Balyan'a, kârgir olarak temelden inşa edilircesine sıkı bir onarımdan geçirtilip, 16 Kasım 1834 tarihinde ibadete açılmıştır.

1838 ve 1847 yıllarında Kilise'nin damı onarılıp, kiremit aktarıldı ve 1858 yılında Çan Kulesi inşa edildi.

Kilise'nin son onarımı, merhum, Petrik Şınork Kalustyan döneminde olmuş ve 3 Temmuz 1975 tarihinde, bizzat Patrik tarafından taktis edilerek ibadete açılmıştır.

Kilise'nin ana giriş kapısı yakınında, Hz. İsa adına, 1780 yılıda; Bedros Amira Papazyan'ın refikası, Nazlı Hatun ile oğlu Mıgırdiç Amira'nın bağışlarıyla bir çeşme inşa edilmiştir.

Kilise'nin avlusunda ise: 3 Aralık 1872 ve 1 Aralık 1905 tarihlerini taşıyan iki adet çeşme yer almaktadır.

Kilise'nin ana mihrabında; Hz.Meryem Ana'nın yağlı boya bir portresi mevcuttur ve 1786 tarihini taşımaktadır.

Ayrıca iki adet antik yağlı boya tablo daha mevcuttur ki, 1829 tarihli mevzubahis resimler, "BEYOĞLUZİ NERSES" adında bir Teganni ressamın imzasını taşımaktadır.

Keza, Kilise'nin "SURP NIŞAN" adını taşıdığı dönemden kalma bir antik resimi daha mevcut olup: (MARGOS ALEKSANYAN tarafından, "SURP NİŞAN KİLİSESİ"ne hediyedir kaydı ile, 1 Kasım 1798 Kuruçeşme) tarihi geçmektedir.

KİLİSEYE VERİLEN HATIRA HEDİYELER

Hovhannes Çelebi Düzyan 1811'de 4. bölümden müteşekil bir gümüş asa hediye etmiştir ve asanın üzerinde: (Çelebi'nin adı, tarih ve Surp Ğaç Kilisesi'ne hediye olduğu) kaydı mevcuttur.

H. Kasbar Amira Çerezyan adına Kilise'ye hediye edilmiş olan bir adet gümüş "Mukaddes Ekmek Kabı" üzerinde şu kayıt mevcuttur: (H. Kasbar Amira Çerezyan'ın ruhu için, Kuruçeşme Surp Ğaç Kilisesi'ne hediye edilmiştir. 15 Ekim 1821)

Takriben 1830'lu yıllarda, Harutyun Amira Yerganyan tarafından iki katlı ahşap (TARKMANÇATS MEKTEBİ) adıyla bir karma ilk mektep inşa ettirildi.

1905'de onarılan ve bir ana-sınıf ilave edilen mezkûr mektep, günümüzde tamamen harap durumdadır: 1994.

21.

SURPUHİ SANTUĞD YEGEĞEZİ
"SURPUHİ SANTUĞD KİLİSESİ"

Durmuş Dede Sokağı Nu: 8 Rumelihisarı-İST.

Yeremya Çelebi Kömürciyan, Rumelihisarı'ndaki gezi notlarında Ermeniler'den hiç söz etmediğine göre, 1600'lü yıllarda mezkür mahalde hiç Ermeni olmadığı intiabını vermektedir. Lâkin, tarihçesi "Bizans'ın Fethi" yıllarına dayanan bir Ermeni mezarlığından söz eden kaynaklar da mevcuttur ki, aşağıdaki satırlarda bu meseleye temas edeceğiz.

XVIII. asrın sonlarına doğru 1794'te, "SURPUHİ SANTUĞD" adında küçük bir Kilise olduğunu İnciciyan kaydetmektedir.

Merhum, tarihçi Hırand Der Andreasyan ise (İSTANBUL TARİHİ)nin Türkçe tercümesini hazırlarken dipnotu olarak şu kaydı geçmiştir: (1962'de, Kilise'ye yaptığımız bir ziyarette, cephe duvarının içinde kullanılmış 1756 tarihli bir mezar taşına tesadüf etmiştik. Dolayısıyla ibadethanenin de XVIII. yüzyılın ortalarından beri mevcudiyeti kabul edilebilir.) (Sayfa: 262)

Sarkis Tıbir Saraf Hovhannesyan ise 1800'leri belirtmektedir. Ayrıca, enteresan bir vak'a da bu mevzuda gayet önemli bir delil teşkil etmektedir ki, şudur: (1806-1807) yıllarında mezkür Kilise'de (Ezan okunduğu için) Boğaz Neferleri, Kilise'yi, Camie tahvil etmek istemişler. Ancak, Padişah rıza göstermemiştir.

Dolayısıyla sadece bu vak'a dahi, mevzubahis Kilise'nin XVIII. asrın sonlarında var olduğunu isbatlamak açısından yeterlidir.

1816'da, Canig Amira Papazyan'ın gayretiyle Kilise temelden yenilenmiş. Ne var ki, gerekli izin alınmadan inşa edilmiş olduğu

için: (Bir daha inşa edilemez) kaydı ile temelden yıktırılmış, Canig Amira Papazyan Tershane'ye sürülmüş, Kilise hizmetkârları da "Küreğe Mahkûm" edilerek, cezalandırılmıştı.

Vak'a-Nüvis A. Berberyan mezkûr vak'ayı şu satırlarla belirtmektedir:

(30 Kasım 1816 tarihinde Hisar'ın yeni yapılan kilisesi yıktırıldı ve inşa ettiren Canig Amira Papazyan tershaneye sürüldü.)

Kayda geçtiğimiz vak'anın üzerinden 40 yıl geçtikten sonra, III. Hagopos Seropeyan Patrik döneminde, Kilise inşası hakkında, alınan sert karar iptal edilmiş. Canig Amira'nın vasiyeti üzere, Amira'nın ayırdığı fon ile, Apraham Ağa Mubahacıyan, Kilise'nin yeniden inşasına başlamış: Semt sakinleri kadınlı, erkekli olmak üzere, Ermeni mezarlığından sırtlarında taşıdıkları taşlarla, kârgir küçük bir kilise inşa etmişler, 29 Temmuz 1856 tarihinde taktis edilerek ibadete açılmıştır.

Bilhassa semt kadınlarının âdeta birer amele gibi çalışarak meydana getirdikleri "SURPUHİ SANTUĞD KİLİSESİ". İstanbul Ermenileri için, önemli derecede bir adak mabededir ve: (Hemen hiçbir hayırlı dileği geri çevirmeyen Azize Santuğd'un, nice dilekleri gerçekleştirdiği inancı, halk arasında yaygındır.

1914'lerde Kilise'nin dış kapısının genişetilmesi zarureti doğmuştu. Zira; semt Ermenileri her geçen gün daha da çoğalmakta ve ayin günleri zuhur eden izdiham, mevzubahis vaziyeti açıklıkla meydana koymaktaydı. Nitekim, Rumelihisar'ın 1921'lerdeki Ermeni nüfus, (80 eve) erişmiş olduğu kayıtlarda geçmektedir. Bu durumu değerlendiren Patrik ve cemaat mensupları, Padişahtan dilekte bulunmuşlar. Ermeni kullarının dileğini geri çevirmeyen dönemin Padişahı, II. Abdülhamid hân, Ermeniler'in dilekleri arsayı, Kilise'ye hediye ederek, Ermeni kullarını hem ziyade sevindirmiş, hem de şereflendirmişti.

1972, 1973 yılları arası kısmi onarım gören Kilise, bilahare esaslı bir onarım gördükten sonra, "9 Temmuz 1978" tarihinde,

Patrik Şınork Baş-Yebisgobos Kalustyan cenapları tarafından taktis edilerek ibadete açıldı ve kitabesi olmadığı için, bir kitabe yazılıp, Kilise'nin duvarına nakşedildi.[1]

"SURPUHİ SANTUĞD KİLİSESİ"nin yakınında, "SURP TATEOSYAN MEKTEBİ" adı ile bir mektep tesis edildi. 1918'de mevzubahis mektebe maddi yardım temin edebilmek için, "Yardım kuruluşları" meydana getirildi. Ancak, zamanla Kilise'nin dışında hemen hiçbir kuruluş varlığını sürdüremedi.

RUMELİHİSARI MEZARLIĞI'NIN TARİHÇESİ:

Sayın, Pars Tuğlacı, (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı eserinde, Rumelihisarı'ndaki Ermeni kabristanının, takriben (XVIII. yüzyıl) ortalarında var olabileceğini zikretmekte ve şu kaydı geçmektedir:

(– Köyün tepesinde, Taşlı-Bayır sokağı ile Nisbetiye Caddesi'nin kavuştuğu yerde, (4757, 20 m'lik bir alanda yer alan mezarlığın, XVIII. yüzyıl ortalarında var olduğu tahmin edilmektedir. 1967 yılında etrafı duvarla çevrilmiştir. (Sayfa: 238)

Tıbir Vahram M. Ğaçigyan ise kabristanın tarihçesini gayet iyi bilen değerli bir öğretmen hanım, "PEPRONE ĞAŞĞAŞYAN"ın kabristanın tarihçesi hakkında anlattığı gayet enteresan hikayeyi kayda geçmiş. Aynen veriyoruz:

(– Ermeniler'in bu köyde, Kilise'nin inşasından çok evvel bir kabristanı mevcuttu. Köyün Hisar kaleleri inşa edilirken (1452) Padişah II. Mehmed Hân, yoğun şekilde sürdürülen inşaatı yakından izlemekteydi ve bir Ermeni amele dikkatini çekti: Bahsi geçen amele, (5 kişinin zorla kaldırabileceği koca taşları) gayet ra-

1- (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 182-183.

hat sırtına vurup taşıyor, yorulmak bilmez bir gayret içinde çalışarak, diğer amelelere de olumlu yönde örnek teşkil ediyordu.

Durumu bir müddet izleyen ve gayet memnun kalan Padişah, Ermeni ameleyi yanına çağırarak sordu:

– "Dile benden ne dilersen!"

– "Padişahım! Ben kulunuza yatacak bir yer ihsan edilsin"

Genç Padişah, amelenin, bir mezarlık dileğinde bulunduğunu anlamış ve şöyle buyurmuştu:

– "O, taşı sırtla ne kadar yer dolaştırabilirsen, o kadar yer senindir."

Gayet kuvvetli olan amele, tüm gücünü toplayıp koca taşı sırtlayarak dolaştırabildiği kadar dolaştırdı ve nihayet yorulduğu yerde bıraktı. Yapılan hesaba göre, (10 dönümlük) bir yer kazanmıştı.

Sultan II. Mehmed Hân, ferman ile tastiklediği araziyi, cefakâr amelesine hibe etti. O alâmet taş ise, amelenin bıraktığı yerde asırlarca kaldı ve (1921)lere kadar varlığını sürdürdü.

Ermeni amelenin alnının teri ile hak ettiği ferman, borç para mukabili Yeniçeri Ağası'na emanet bırakıldı. Daha sonra para iade edildiğinde mezkûr ferman geri istenince, kötü niyetli Yeniçeri ağası, kaşlarını çatarak: (Bre hınzır! bir Ermeni, böyle bir fermana lâyık değildir!)

Evet, böylesine bayağılaşan Yeniçeri Ağası, mevzubahis fermanı zorbalıkla gasbettikten sonra fermanı bir daha ne gören, ne de sözünü eden olmuş...

Lâkin buna rağmen, mevzubahis talihsiz vak'ayı zaman zaman hatırlayan ve de fermanın akibetini merak eden Ermeniler de yok değilmiş. Nitekim, semt sakinlerinden "Sarkis Garabedyan Bey", 1915'de mezkûr fermanın son sahibini tesbit etmiş. Ancak,

tam temas kuracağı günlerde adamcağız vefat etmiş ve böylece bütün emekler boşa gitmiş ve ferman da tamamen kayıplara karışmış.[2]

Görülüyor ki, Rumelihisarı'ndaki, Ermeni kabristanı gayet enteresan bir geçmişe sahiptir. Dolayısıyla, mevzubahis kabristanın yeniden her şekilde tetkiki, tarihe hizmet açısından herhalde elzemdir inancındayız.

2- (MER ARAÇİN LUSAVORİÇNERI)-"Ermenice"
(BİZİM İLK HAVARİLERİMİZ) hazırlayan: Tıbir Vahram Ğaçigyan, baskı: 1921-İstanbul, sayfa: 87-91.
Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Türkçe Basım", Yeremya Çelebi Kömürciyan, baskı: 1988-İstanbul, sayfa:261-262.
(İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, cilt: II, sayfa: 696-700
(XVIII. ASIRDA İSTANBUL)-"Türkçe Basım", Ğ. İnciciyan, baskı: II. tarih: 1976-İstanbul, sayfa: 117.
(ŞOĞAGAT)-"Ermenice", Ermeni-Patrikhanesi yayını, yıl: 11, sayı: İl, tarih: 1962, sayfa: 108.

22.

SURP YERİZ MANGANZ YEGEĞEZİ
"SURP YERİZ MANGANZ KİLİSESİ"

Aktar Apti Sokağı Nu: 2/1 Boyacıköy-Emirgan-İST.

Boyacıköy Ermenileri mezkûr köye takriben geçen asrın sonlarında yerleşmişler ve 1840'ta Misak Amira Miksakyan tarafından ahşap bir Kilise inşa ettirilmiş, "SURP YERİZ MANGANZ" adı ile taktis edilerek ibadete açılmıştır.

Ahşap kilise 45 yıl hizmet sunduktan sonra; daha sağlam ve yangına mukavim olması düşüncesiyle ahşap kilise yıktırılıp, yerine kârgir bir kilise inşa edildi ve temelden yenilenen ibadethâne, 8 Eylül 1885 tarihinde taktis edilip aynı ad ile ibadete açıldı.

Osmanlı insanı tarih boyunca, "Çeşme ve Sebil" yaptırmayı, ibadet kadar makbul ve değerli görmüştür. Nitekim, Osmanlı-Ermenileri de aynı inanca canıgönülden uymuşlar, kilise ve mektep inşa ederken, umuma açık çeşmeler de yaptırmayı ihmâl etmemişlerdir.

Misak Amira da aynı inanç ile hareket ederek, babası, Eginli Bedros Amira Misakyan'ın hatırasına atfen mezkûr kilisenin sokağında bir çeşme ile kendi adına olmak üzere, kilise avlusuna ikinci bir çeşme inşa ettirerek her iki çeşmeyi, 29 Haziran 1854 tarihinde, Boyacıköy sakinlerinin huzurlarında hizmete açtırdı. Ayrıca, 1909 yılında, Babig Ağa Kalcinyan tarafından, Kilisenin avlusunda ayrı bir çeşme daha inşa ettirildi ki, kayda geçtiğimiz her üç çeşmenin de hâlen faal olduğunu bizzat görmemiz, bizleri ziyade mutlu kıldı: Nisan 1994.

. Yukarıda kayda geçtiğmiz kiliseden ayrı bir de mektep inşa edilmiş, "YERİZ MANGAZ MEKTEBİ" adıyla hizmete açılan bu karma ilk mektep, bilâhare kapanmış ve İstanbul'un nice unutulanlar listesindeki yerini alarak yoklara karışmıştır. Mektebin yaptırıldığı aynı dönem içinde Kilise hizmetkârları için bir de yazlık ev inşa edilmiştir. Kilisenin son onarım tarihi: 1984'tür.

İSTİNYE-ERMENİ KİLİSESİ: (SURP GARABED)

31 Ocak 1856 tarihinde 66 yaşında vefat ederek, Surp Yeriz Manganz Kilisesi'nin avlusunda toprağa verilen Misak Amira Misakyan'ın Boyacıköy ve civar sakinlerine hayli hizmeti dokunmuştur. Meselâ: "İstinye Tershanesi" civarında ikamet eden Ermeniler. Bahsi geçen tershanede çalışmakta, ekmeklerini bu iş yerinden temin etmekteydiler.

Ancak, onların ibadet edebilecekleri bir mabedleri yoktu. Bu durumu dikkate alan Misak Amira Misakyan, Padişah'tan müsaade alarak, Tershane yakınında 1857 yılında kendi parası ile ahşap bir kilise inşa ettirdi ve "SURP GARABED" adıyla taktis edilen kilise ibadete açıldı. Daha sonraki yıllarda ise, Ermeni işçilerin Tersane'den uzaklaşmasıyla, mezkûr kilise tamamen kapandı ve değerli olan dini araçları, Yeniköy-Ermeni Kilisesi'ne nakledildi.[1]

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 698-702.
(İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 194-195.

23.

SURP ASDUAZAZİN YEGEĞEZİ
"SURP ASDUAZAZİN KİLİSESİ"

Salih Ağa Sokağı Nu: 19 Yeniköy-İST.

Yeremya Çelebi Kömürciyan, Yeniköy bahsinde; mezkûr mahalde gayet az Ermeni olduğunu kaydetmekte ve herhangi bir Ermeni Kilise'nin varlığından da söz etmemektedir. Dolayısıyla, Kömürciyan'ın devrinde Yeniköy'de Ermeni Kilisesi olmadığını bu durum belirtmektedir.

İnciciyan ise; XVIII. asrın ikinci yarısında Yeniköy'de "SURP ASDUAZAZİN" adında bir Ermeni kilisesi olduğunu kaydetmektedir.Keza, Sarkis Tıbir Hovhannesyan da mezkûr kiliseden bahsetmektedir.

Patrik, II. Hagop Nalyan Zimarazi ise; 1760'larda hazırladığı vasiyetnamesinde: (Yeniköy Ermeni Kilisesi'ne 1000 kr. tahsisat ayrıldığından) söz ettiğine göre, mevzubahis kilise mezkûr tarihte henüz inşa edilmiş olsa gerek!..

Patrik, Ağavni Istepanos döneminde, "Harutyun Amira Neruzyan" tarafından yapılan maddi yardımla, Kilise temelden olmak üzere gayet esaslı bir onarım geçirdi ve 24 Haziran 1834 tarinide taktis edilerek ibadete açıldı.

Daha sonra ise, Yeniköy'de Ermeni nüfusunun çoğalmasıyla bir de mektep inşa edildi ve "MAMİGONAN MEKTEBİ" adı konan karma mektep hizmete açıldı.

İnciciyan ve Sarkis Tıbir Hovhannesyan'ın kayıtlarına göre; Yeniköy Ermeni kabristanı yakınında, bir Ermeni kızı tarafından ğaç şeklinde bir çeşme inşa ettirilmiş ki, semt sakinlerince,

(Ermeni Çeşmesi) adyla anılan mezkûr çeşmeden günümüzde sadece cüzi bir taş parçası ile mezarlıktan bir iki kırık mezar taşı, parçalanmış küçük bir lahit kalıntısı mevcuttur: (1994)

Son 1984 yılında onarım görmüş olan Yeniköy-Surp Asduazazin Kilisesi, günümüzde de faaliyetini devam ettirmektedir: (1994)[1]

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, cilt: II, sayfa: 702-705.
(HAGOP NALYAN BADRİARK)-"1706-1764""Ermenice", Kevork Pamukçuyan, baskı: 1981-İst., sayfa: 28,
(İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 114-115.

24.

SURP HIRİPSİMYANZ YEGEĞEZİ "SURP HIRİPSİMYANZ KİLİSESİ"

Çayırbaşı Sokağı Nu: 52 Büyükdere-İST.

Büyükdere'deki, "Ermeni-Lusavoriçagan Kilisesi" ve Büyükdere Ermenileri bahsinde: (BÜYÜKDERE, SARIYAR ve YENİMAHALLE) üçgeninde dikkate almak ve bilhassa Sarıyar üzerinde durmak, Kilise bahsinde elzemdir. Zira, Boğaziçi Ermenileri, Büyükdere'den önce, Sarıyar' a yerleşmişler ve bir cemaat teşkil edecek nüfusa eriştiklerinde, (SURP HAGOP) adına tesmiye edilen bir kilise inşa etmişler.

Mevzubahis kilisenin hangi tarihte inşa edilip, hangi tarihte yıkılmış olduğu hakkında sarih bir kaynak bulamadık. Pars Tuğlacı, (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı eserinin 84'üncü sayfasında şu kaydı geçmektedir: (Yapımı ve kapanış tarihi bilinmeyen bu kilisenin, bu yörenin tepelerindeki Bakır Madenleri'nde çalışan Tokat'lı Ermeni işçileri tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir.)

Yeremya Çelebi Kömürciyan, Sarıyar hakkında: (Sarıyar'ı hatırlayınca yüreğim titrer.) kaydı düşmüştür. Ancak, bu sözün ne mânâda sarfedildiğini açıkça anlayabilmek mümkün değildir. Zira, bu sözü; Sarıyar'ı pek sevdiğinden mi, yoksa herhangi üzücü bir hatıradan dolayı mı sarfetmiş olduğu hakkında sarih bir açıklama getirmemiştir!..

Tarihçi Rahip, Ğugas İnciciyan ile Sarkis Tıbir Hovhannesyan ise: (Eskiden "Surp Hagop" adlı bir kilise mevcuttu. Bu köy-

deki Ermeniler bilahare "İhtida" etmişler.) kaydını geçmektedirler.[1]

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı gibi, mevzubahis kilisenin XVIII. asırdan evvel inşa edilmiş olduğu ihtimal dahilindedir. Zira, Yeremya Çelebi'nin Sarıyar'ı ziyareti esnasında, mezkûr Kilise'nin mevcut olmadığı notlarından anlaşılmaktadır.

Sarıyar Ermenileri'nin toplu şekilde "İhtida" etmeleri vak'ası ise, Büyükdere-Ermeni kilisesi tarihinde şöyle özetlenmiştir:[2]

(Rumelikavağı-Kabakçıbaşı Yeniçerilerinden birisi, Sarıyar Çarşısı'nda alışveriş yaparken, bir Ermeni dükkancıyı tokatlar, o da, öfkelerenek onu öldürür. Bunun üzerine Yeniçeriler, Ermeni mahallesi ve kilisesine hücum ederler. Kilise'nin vaizi, Rahip Sarıyan bir fırsatını bulup, kaçar ve Patrikhaneye sığınır.

Daha sonra ise, Ermenilere yakınlık duyan bir Yeniçeri, ortalık yatıştırıldığında Ermenilere gelerek; Yeniçerilerin o gece, Ermenileri katledeceklerini haber verir. Bunun üzerine köydeki Ermenilerin ihtiyar heyetinden başta gelenlerden birkaç kişi, yeniçeri Ağası'na müracaat ederek, yardım dilerler. Yeniçeri Ağası ise: (İslâmiyeti kabullenin, sizleri koruyayım.) diyerek, ihtida etmelerini şart koşar. Çaresiz kalan Ermeniler de canlarını kurtarabilmek için, işbu teklifi kabul etmeye mecbur kalırlar. Birkaç gün sonra, Sarıyar'a dönen Rahip, dindaşlarının ihtida ettiğini öğrenince, onları tekrar eski dinlerine döndürmeye çalışır ve bu du-

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ)-"Ermenice", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 707-708-709.
(İSTANBUL TARİHİ)-"Türkçe Baskısı", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 267-268.

2- (HİŞADAGARAN-SURP HIRİPSİMYANZ YEGEĞEZVO BÜYÜKDERE-"1848-1948") (BÜYÜKDERE ERMENİ KİLİSESİ TARİHİ-"1848-1948") Hazırlayan: Keğam Kirkoryan, sayfa: 23-27, baskı: 1948-İstanbul.
Bakınız: (XVIII. ASIRDA İSTANBUL)-"Türkçe Baskısı" Rahip Ğugas İnciciyan, sayfa: 120, baskı: 1976-İstanbul.
(İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 151.

rum üzerine karşı çıkanlar tarafından ağır şekilde dövülerek, linç edilmek istenir ve böylece o da İslâmiyeti kabul ederek, canını kurtarmaya çalışır ama, dayak yediği esnada aldığı ağır yaralar yüzünden hurdahaş olmuş vücudu daha fazla dayanamaz ve Hakk'ın rahmetine kavuşur.

Vefatından sonra, çarşı hamamının yanına gömen semt sakinleri, talihsiz Rahip'in mezarını, (Sarı Baba Türbesi) adıyla bir ziyaretgâh şekline sokarlar. Kanaatımızca, Sarıyar adı işbu Rahip'in soyadından ileri gelmiştir?)

18 Nisan 1994 Pazartesi günü, Büyükdere Ermeni Kilisesi'ni ziyarete gittiğimizde yukarıda bahsi geçen "Sarı Baba Türbesi'ni de ziyaret ettik.

Türbenin üzerinde koca bir apartman oturtulmuş ve bu alâmet binanın altında kalan türbe âdeta kaybolmuş hissini vermekteydi. Ancak, gayet temiz bir bakım ile muhafaza edildiğini görmemiz bizi mutlu kıldı. Bazı kayıtlarda: (Sarı Baba Tekkesi) olarak da geçmekte olan mezkûr türbenin yanında veya yakınlarında ayrıca bir tekkenin olup da bilâhare yoklara karışmış olması da ihtimal dahilindedir.

Evet, (Sarı Baba)nın hikâyesi de özetle budur. Ruhu şad olsun, nur içinde yatsın.

Sarıyar adının; toprağın sarı renginden kaynaklandığı veya eski adı, "Saron"un değişik bir şekli olabileceği zannolunmaktaysa da, Rahip Sarıyan'ın soyadından ileri gelmiş olması fikrinde birleşmekteyiz.

BÜYÜKDERE ERMENİ KİLİSESİ

Büyükdere Ermeni Kilisesi'ne gelince, Apraham Paşa Yeramyan'ın babası Kevork Bey (Karakahya)ile biraderi Garabed Bey Yeramyan'ın maddi yardımlarıyla ahşap olarak inşa edilmiş, "SURP HIRİPSİMYANZ" adıyla taktis edilerek, 15 Haziran 1848 tarihinde ibadete açılmışıtr.

Daha sonra, yangın gibi felaketlere karşı daha mukavim olabilmesi düşüncesiyle, temelden olmak üzere kârgir şeklinde 1886 yılında yeniden inşa edildi. 1893 yılında, alınan müsaade ile esaslı bir onarım geçirdi.

28 Temmuz 1894 tarihinde İstanbu'da zuhur eden büyük bir deprem neticesi; kilise duvarı, kubbe ve ruhani evleri oldukça hasar gördü. Ancak, Apraham Paşa Yeramyan'ın maddi yardımlarıyla kilise onarıldı ve eski haline döndürüldü.

1927'de (Çan Kulesi) inşa edildi: 1933-1960 ve 1968 yıllarında onarıma tabi tutularak, esaslı bir bakım sağlandı. Kitabeli kiliselerden olan ve bakım açısından hayli şanslı sayılan, "SURP HIRİPSİMYANZ KİLİSESİ". Büyükdere sahilinde gayet nefis bir mevkide olup, zarif görünümü ile günümüzde de temaşa zevkine hitap ederek varlığını sürdürmekte olup, yeni bir onarım geçirmektedir ki; II. Karekin Baş-Yebisgobos Kazancıyan Patrik döneminde, 18 Nisan 1994 Pazartesi günü ziyaret ettiğimizde onarımı sürmekteydi.

ANADOLU YAKASI ERMENİ KİLİSERİ

SURP NİGOĞAYOS YEGEĞEZİ
"SURP NİGOĞAYOS KİLİSESİ"

Mehmet Yavuz Cad. Nu: 14 Beykoz-İST.

Yeremya Çelebi Kömürciyan'ın kayıtlarından anlaşıldığına göre: XVII. asrın ortalarından itibaren Ermeniler Beykoz'a rağbet etmeye başlamışlar ve kayıtlara göre, 1658'den evvel yanmış bir Ermeni kilisesi kalıntısı mevcutmuş ve 1830'lu yıllarda temelden onarılıp, 16 Eylül 1834 tarihinde taktis edilerek ibadete açılmış.[1]

1988 yılında ikinci baskısı yapılan Kömürciyan'ın İstanbul Tarihi'nin 270'inci sayfasının dipnotunda ise, Kilise'nin inşa tarihi (1776) olarak gösterilmekte ve şu kayıt geçmektedir:

(1926'da Kilise'nin tasisinin 150'nci yılı kutlanmış olduğuna göre, 1776'da inşa edilmiştir.)

"SURP NİGOĞAYOS" adına tesmiye edilen mezkûr kilise, onarımdan dört yıl sonra 1838'de zuhur eden depren neticesi hasar görüp, damı onarıldıktan sonra uzun yıllar bakımsız kalmış ve nihayet Cumhuriyet döneminde tamamen onarılıp, 11 Ağustos 1946 tarihinde taktis edilip, yeniden ibadete açılmışır.

İstanbul Ermeni kiliseleri içinde (sunağı sedef kakmalı) yegâne kilise olan mezkûr Mabed: 1962, 1974 ve 1982 yıllarında onarılarak günümüze kadar itina ile korunmuştur.

1- Surp Nigoğayos Kilisesi'nin ilk inşa tarihini, (1796) gösteren kaynaklar da mevcuttur. Bakınız: (ŞOĞAGAT) tarih: 1962.
Bakınız: İSTANBUL TARİHİ-Kömürciyan, (Türkçe Nüs., sayfa: 270.
Bakınız: İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ-R. Ekrem Koçu, madde: Beykoz, "Beykoz-Ermenileri", cilt: V, sayfa: 2648.

17 Mayıs 1994 Salı günü ziyaretimizde, Surp Nigoğayos Kilisesi'nin en titiz şekilde muhafaza edildiğini bizzat görebilmemiz, bu nâçiz yazarı ziyade memnun kılmıştır.

Ayrıca, Kilise'nin ahşap çan kulesinin de dikkatlere çektiği ve özellikle yabancı turistlerin özel surette fotoğraf çektiklerini, kilise hizmetkârları belirttiler.

XVIII. asrın sonlarına doğru, Türk ve Ermeniler'in ekseriyet teşkil ettiğini kaydeden tarihçi İnciciyan, 1818'de Beykoz'da 60 Ermeni hanesinin mevcudiyetini belirtmektedir.

Yedikule-Ermeni Hastahanesi'nin eski salnamelerine göre, asrımızın başlarında (Surp Nigoğasyosyan) adında bir mektep mevcut olup, 1903 ders yılında 17 talebesi mevcut imiş.

Mığitarist rahiplerden, Yeprem Boğosyan, (ERMENİ CEMİYETLERİ TARİHİ) adlı eserde, Beykoz'da birkaç Ermeni cemiyetinin varlığından söz etmektedir.

1961'lerde Beykoz'da 8-10 kadar Ermeni ailesinin ikamet ettiğini, Ermeni Patrikhanesi'nin kütüphane müdürü ve değerli araştırmacı sayın, Kevork Pamukcuyan kaydetmektedir.

26.
SURP YERGODASAN ARAKELOZ YEGEĞEZİ "SURP YERGODASAN ARAKELOZ KİLİSESİ"

Kurtbağı Sokağı Nu: 17 Kandilli-İST.

1840'lı yıllarda, Türk-Ermeni ve az sayıda Rum ile meskûn olan Kandilli'deki Ermeni kilisesinin bulunduğu mevki, Boğaziçi'nin o emsalsiz güzelliğini en âlâ şekilde sergileyen gayet nefis bir tepecektir.

Kilise'nin bir cephesi "Kurtbağı Sokağı"nda, diğer cephesi ise "Sıraevler Sokağı"ndadır ki, ana giriş kapısı mezkûr sokaktadır.

Küçük lâkin gayet şirin bir kilisecik olan Surp Yergodasan Arakeloz Kilisesi'nin vaftiz odasının duvarları; Kütahyalı Ermeni sanatkârların emsalsiz eserleri olan rengârenk çinilerle bezenmiştir ki, Pars Tuğlacı mezkûr eserinde bu mevzuya detaylı şekilde temas etmektedir.

Mevzubahis vaftiz odası ve kilisenin iç görünümünü resimlemek isterdik ve zaten tabii olan da budur. Ancak, (17 Mayıs 1994 Salı) günü öğle vakti mezkûr kiliseyi ziyaret ettiğimizde, Kilise'nin içini görebilmek maalesef nasip olmadı. Zira, adını zikretmekten sarfınazar ettiğimiz, kilise mütevellilerinden bir zavallı şahsın ükelâlığı neticesi, ne kiliseye girebildik ne de fotoğraf çekebildik.[1]

1- Fotoğraf çekme müsaadesi vermeyen ve Emeni Patrikhanesi'nden özel müsaade almamız icapettiğini ileri süren ve bendenizi şahsen tanıdığı halde tanımamazlığa gelen mevzubahis şahıs, aslında sadece ferdi kaprisini tatmin sevdasıyla hareket etmiş ve böylece nahoş bir hatıra bırakmıştır.
Zira, diğer tüm Ermeni Kiliselerinde hiçbir şekilde böyle bir durumla karşılaşmamış. Tam tersi, Kilise sorumluları tarafından ziyade yardım görmüşümdür.
Ne denir, Hz. Allah böylelerini ıslah etsin.

Tarihi kayıtlara göre; (SURP YERGODASAN ARAKELOZ) adıyla taktis edilen mezkûr kilise, "22 Eylül 1846" tarihinde ibadete açılmıştır.

1892'de Ermeni Patriği'nin dileği ve (Sobacı, Parseğ Ağa Ğazarosyan)ın çabalarıyla onarılıp genişletildi.[2]

1962'de (Hovhannes ve Harutyun Küpelyan biraderler) tarafından yeniden onarıldı. Son onarımı ise 1985 tarihinde olup, biz ziyaret ettiğimizde; avlu ve bahçe duvarları onarılmaktaydı. (Mayıs 1994)

Ahşap ve mescit tipi kilisenin çan kulesi ve hayli güzel bir görünüm sergilemektedir ve kilise binasına ayrı bir güzellik katmaktadır.

2- İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, Pars Tuğlacı, sayfa: 194.
İSTANBUL TARİİH-"Türkçe basım", Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 274-275.
ŞOĞAGAT-"Patrikhane Yayını", sayfa: 108, baskı: 1962.

27.

SURP KRİKOR LUSAVORİÇ YEGÉĞEZİ "SURP KRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ"

Çarşı Caddesi Nu: 49 Kuzguncuk-İST.

Yahudiler'in; Kudüs'e bağlı bir toprak nazarıyla baktıkları Kuzguncuk'a Ermeniler daha ziyade XIX. asırda rağbet etmeye başlamışlar. İlk Ermeni Kilisesi ise; Istepanos II. (AĞAVNİ) Zakaryan Baş-Yebisgobos'un birinci Patriklik döneminde (1831-1839) Hassa Mimarı, Kayserili Hovhannes Amira Serveryan tarafından maddi gideri bizzat karşılayarak yarı kârgir şekilde inşa edilmiştir.

(SURP KRİKOR LUSAVORİÇ) adına taktis edilerek, 11 Mayıs 1835 tarihinde muhteşem bir merasimle ibadete açılan mezkûr Mabed; Bedros Ağa Şalcıyan tarafından 1861 yılında tamamen yıktırılıp yerine kârgir bir Kilise inşa ettirildi.

Birincisinin adıyla taktis edilerek ibadete açılan ve günümüze kadar varlığını sürdüren ikinci kilise, İstanbul Ermeni Kiliseleri içinde (dıştan kubbeli) yegâne mabed olduğu kadar; hemen yanıbaşında inşa edilmiş olan cami ile birlikte dinlerarası dostluk ve kardeşliği sembolize etmesi açısından da gayet enteresandır.[1]

(1786-1858) yılları arası yaşamış olan Hassa mimarı, Hovhannes Amira Serveryan meydana getirdiği eserle, bir başka de-

1- ÜSKÜDAR TARİHİ: ABİDELERİ VE KİTABELERİYLE, Yazan: İbrahim Hakkı Konyalı, basım tarihi: 1977-İstanbul, cilt: II, sayfa: 425-426.
İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, yazan: Pars Tuğlacı, sayfa: 169-170.
HAYOZ BADMUTYUN-(Nor Şırçan)
ERMENİ TARİHİ-(Yeni Dönem), sayfa: 108-109, baskı: 1922-İstanbul.

ğerli eserin yapımında ilham kaynağı olmuş ve Beşiktaş'ta 1838 yılında, Hassa Mimarı, Garabed Amira Balyan tarafından inşa edilen ve gerçekten eşi zor bulunur bir sanat hazinesi olan "SURP ASDUAZAZİN KİLİSESİ"nin, bir benzeri şeklinde inşa edilmiştir denebilir.

Nitekim, Kuzguncuk Kilisesi ile Beşiktaş Kilisesi arasındaki benzerlik gerçekten dikkate şayandır!..

Mihrap mermerlerinin oymalarını, devrin ünlü taş oymacılarından, Kalust Ağa Kemahcıyan işlemiş ve âdeta bir dantel gibi işlenmiş olan eşsiz oymaları günümüz insanı da hayranlık ve zevk ile izlemektedir.

1910 yılında Kilise avlusuna bir çeşme inşa edildi. 1944'te ise Koro galerisine çıkılan bir merdiven ilâve edildi. 1967 yılında tamamen onarılan Mabed. 6 Mayıs 1994 Cumartesi gece yarısı meçhul şahıs veya şahıslar tarafından soyulmuş ve antik değerde olan ayin eşyasından aşağıda kayda geçtiğimiz parçalar çalınmıştır:

1. Hz. Meryem Ana portresi: (Büyük ebat yağlıboya eser)
2. Gümüş işlemeli dua kitabı: (2 adet)
3. Antik değerde Ğaç.
4. Gümüş Miron Yağı Kabı.
5. 10 adet muhtelif değerde Ğaç.

17 Mayıs 1994 Salı günü Kiliseyi ziyaret ettiğimizde, Polis tahlikatı devam etmekteydi.

Yukarıda özet tarihçesini sunduğumuz, (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ) hakkında bazı kaynaklarda yanlış ve yakıştırma kayıtlar geçilmiş olduğunu üzülerek gördük. Bizi en ziyade üzen ise; bu gibi ciddi konularda birinci derecede yetkili mercilere müracaat edilmeden, sıradan insanların kulak dolması sözde bilgilerine değer verilip, ciddi eserlere kaynak olarak geçilmesi olmaktadır.

Hemen birçok eser ve hatta ansiklopedik yayınlarda dahi Ermeni maddesi işlenirken, Ermeni mevzuunda en yetkili merci olan, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi ve mezkûr konuda birinci derecede yetkili olan mercilere müracaat edilmemekte. Lâletayin kimselerin kulak dolması veya kasıtlı yakıştırmaları yeterli bulunmaktadır!.. Bu durum ise: Türkiye Ermenileri veya umum Ermenilik mezvuunda kısmen yanlış ve yakıştırma sözde bilgilerin aktarılmasına sebep teşkil etmektedir.

Meslâ, sayın İbrahim Hakkı Konyalı'ya ait, (ÜSKÜDAR TARİHİ: ABİDELERİ VE KİTABELERİYLE) adlı mufassal eserin ikinci cildinin, (425 ve 426) nolu sayfalarında mevzubahis kiliseye tahsis edilmiş sütunlarda yanlış bilgi ve yakıştırma kayıtlar geçilmiş olduğu, tespit ettiklerimizden sadece bir numunedir ve kayda geçtiğimiz madde ile bizzat alâkalı olduğu için aynen geçiyoruz:

(Kiliseyi, Beylerbeyi Sarayı'nın mimari 'Hacı Kalfaoğlu Serkis Balyan Beğ yapmıştır.

Zangoçun karısı bize şunları anlattı:

Beylerbeyi Sarayı'nın yapılmasına başlanmıştı. Serkis Balyan Kalfa sabahları işinin başına biraz geç gelirmiş. Sorulunca:

– "Ben ibadetimi sabah Bağlarbaşındaki Kilisede yaparım. Bana uzak olduğu için iş başına geç geliyorum." demiş bunu üzerine Sultan Abdülaziz kendisine biraz para verip:

– "Kuzguncuk'ta bir Kilise yaptır da, işini başına erken gel." demiş. Kalfa iki Ermeni'nin de yardımıyla bu kiliseyi yaptırmıştır. Kalfa Bağlarbaşı'ndaki Ermeni mezarlığında gömülüdür.)

(ÜSKÜDAR TARİHİ) adlı eserden aynen geçtiğimiz mezkûr satırlardan da anlaşılacağı gibi, mevzubahis malumat sadece bir yakıştırmadır. Hem de uydurulmuş bir yakıştırma. Zira, koca bir Osmanlı Padişahı, Hássa Mimarına, sadaka verir gibi biraz(!) para verip, böylece Kilise yapımına öncülük etmez. Ya masrafın tama-

nını karşılayıp bizzat inşa ettirir veya yapımına müsaade ederek inşasını sağlar.

Her ne ise, gelelim diğer hatalara: (HOVHANNES BALYAN AMİRA SERVERYAN, HACI KALFAOĞLU SARKİS BALYAN BEĞ VE ŞAVCIYAN BEDROS AĞA) adlarında kimse ne yaşamıştır, ne de bu isimlerde kayıt mevcuttur!..

Kilise'nin mimarı, yukarıdaki kayıtlarımızda geçtiğimiz, Hassa Mimarı, Kayserili Hovhannes Amira Serveryan'dır.

Hacı Kalfaoğlu Serkis Balyan Beğ'e gelince. Balyan familyasının en değerli şahsiyetlerinden olan bu zat: Garabed Amira'nın oğlu olup, Osmanlı Sarayı ve Devleti Baş-Mimarı ünvanını taşımış, emsalsiz bir mimardır. (1831-1899) yılları arası yaşamıştır. İlk adı (SARKİS)dir. Ser Mimar-ı Devlet (Devlet Baş Mimarı) unvanına haiz idi. Esermizin ikinci bölümünde biyografisi mevcut olduğundan, şahsı hakkında daha geniş bilgi geçmeyi lüzumsuz gördük.

Keza, (ŞAVCIYAN, BEDROS AĞA) adında da kimse yaşamış değildir. Kilisenin yapımına maddi katkıda bulunmuş olan hayırsever zatın adı, (BEDROS AĞA ŞALCIYAN)dır.

"BEYLERBEYİ SARAYI" inşasına gelince. İnşa hikâyesi özetle şudur:

(1851'de yanan sarayın yerine, Sultan Abdülaziz tarafından, Ser Mimar-ı Devlet, Sarkis Amira Balyan'a, yeni bir saray yapması emredilmiş.

Planları Agop Balyan tarafından çizilen ve Sarkis Balyan Amira tarafından, baştanbaşa mermer kaplı olarak inşa edilen mevzubahis sarayın inşası, 21 Nisan 1864'te tamamlanmış, 21 Nisan 1865 tarihinde ise Padişah saraya taşınmıştır.

28.

SURP GARABED YEGEĞEZİ "SURP GARABED KİLİSESİ"

Bağlarbaşı-Yenimahalle Vasiyet Sok. Nu: 6 Üsküdar-İST.

Üsküdar'daki iki Ermeni Kilisesi'nin ilki ve en eski olanı (SURP GARABED) muhtemelen 1555'lerde, Bağlarbaşı-Yenimahalle'de, küçük ahşap bir kilise olarak, günümüzdeki kilisenin karşısındaki ufak çeşmenin yanında olup, Üsküdar'ın ilk Ermeni sakinleri olan ve cami inşaatında çalışan (Vanlı ve Muşlu) inşaat ustaları tarafından inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir.

1617'de Vanlı Zakarya Vartabed'in (Rahip) çabalarıyla yenisi inşa edildi ve 1627'de ibadete açıldı ki; mezkûr tarihin bir Gümüş Ğaç üzerinde nakşedildiğini, İnciciyan kaydetmektedir.

Patrik Hovhannes Golod zamanında ise, Hassa Mimarı Sarkis Kalfa'ya (?-1737) yeniden inşa ettirildi, (1727-1729) ve aynı tarihlerde Kudüs Rahipleri için bir Manastır yaptırıldı. 1736'da Kudüs Patriği Krikor Şığtayagir, İstanbul'a geldiğinde Manastıra yeni odalar ilave edildi.

Mevzubahis Manastır'ın yanında yüksek duvarları olan ve Ermeni kabristanına kadar uzanan koca bir üzüm bağı mevcutmuş ki; (BAĞLARBAŞI) adının mezkûr bağdan dolayı konduğu ve tüm bölgenin, Osmanlı devrinde (MANASTIR BAĞI) adıyla anıldığı kayıtlarda geçmektedir. Ancak, zaman içinde öylesine süratli değişimler zuhur etmiş ki, Manastır da, bağ da yoklara karışıp gitmiş...

1838 yılında, Kilise'nin doğusunda, (CEMARAN MEKTEBİ) inşa edildi ve günümüzde faal olarak varlığını sürdüren (1995)

bu meşhur mektep, nice hayırlı vatandaş yetiştirmiştir. Kilise'nin bulunduğu mahal, XVIII. ve XIX. asırlarda önemli bir kültür merkezi olmuş ve Patrik Hovhannes Golod zamanında, İstanbul'da ilk Ermeni Mektebi, Surp Garabed Kilisesi'nin yanında açılmıştır. (1719-1720)

1838 yılında, Patrik Asdvazadur zamanında yerine inşa edilen Kilise, 8 Ağustos 1844 tarihinde ibadete açıldı. Lâkin, feci bir yangın felâketi muhteşem Mabedi küle çevirdi.

Patrik Harutyun zamanında; masrafları (MATEOS VE APİK UNCUYAN) biraderler tarafından karşılanarak yeni bir kilise inşa edildi. Bu seferki bina, kârgir ve yangın mukavim şekilde inşa edilmişti ve 2 Ağustos 1888 tarhinde taktis edilerek ibadete açıldı.

Surp Garabed Kilisesi'nin en enteresan tarafı ise; iki çan kulesine sahip olmasıdır. Muntazam kesme taştan inşa edilmiş iki çan kulesi, gerçekten muhteşem bir görünüm sergilemektedir ki, bu görünüm kilise binasına daha ulvi bir görünüm sağlamaktadır.

İki çan kulesi, beş adet kapısı ve iki kapı ortasında yer alan üç adet mermer çeşmesiyle dikkatlere çeken bu tarihi mabed. Sultan II. Abdülhamid Hân'ın fermanıyla esaslı şekilde onarılmıştır.[1]

1- Bakınız: İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, Pars Tuğlacı, sayfa: 1321
XVIII. ASIRDA İSTANBUL, İnciciyan, sayfa: 135-"Türkçe"
ŞOĞAGAT-Patrikhane yayını, sayfa: 108.

29.

SURP ĞAÇ YEGEĞEZİ
"SURP ĞAÇ KİLİSESİ"

Kozanoğlu Sok. Nu: 3 Selâmsız-Üsküdar-İST.

XVI. asırda Bağlarbaşı-Selâmsız'da ikamet eden Ermeniler'in ibadethaneleri olmadığı için, komşu semtte bulunan "Surp Garabed Kilisesi" ile yine aynı bölgede bulunan Ermeni kabristanından istifade etmekteydiler.

(Dünden Bugüne-İSTANBUL ANİKLOPEDİSİ)nin, (SURP ĞAÇ) maddesini yazan Vağarşak Seropyan, papaz Dacad Paşayan'ın bazı el yazmalarına dayanarak, Balatlı Papaz Apraham tarafından ahşap olarak 1687'de inşa edildi. Kaydını geçtiğini yazıyor. Sayfa: 482-483.

Pars Tuğlacı ise, (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı mufassal eserinde: (1676'da Papaz Apraham tarafından "SURP ĞAÇ ŞAPELİ" inşa edildi. 1685'te Balatlı Rahip Apraham ilk kiliseyi inşa ettirdi.) kaydını geçmektedir.

Biz inşa tarihi olarak: Ermeni Patrikhanesi yayını ve organı durumundaki (ŞOĞAGAT)ta kaydedilen tarihi esas aldık: (1687)

Patrik Hagop Nalyan, Selâmiye'de (Selâmsız) bir su vakfı kurdu. Patrik Krikor Basmacıyan döneminde Vakıf gereğince, Kayserili Sarkis Kalfa tarafından semtte iki çeşme yapıldı.

1727'de Hovhannes Golod Patrik mezkûr kiliseyi baştan inşa ettirdi. Daha sonra ise: (1779-1782-1785 ve 1797)de olmak üzere beş sefer onarıldı.

1808'de son bir onarım geçiren ibadethane. 1830'da Balatlı, Patrik Garabed III. döneminde daha detaylı bir planla kârgir

olarak yeniden inşa edildi. Yeni kilisenin planını Hassa Mimarı, Hovhannes Amira Serveryan hazırladı. İnşaat giderini ise, aşağıda adları geçen hayırseverler karşıladılar:

1. Harutyun Amira BEZCİYAN-(Kazaz Artin)
2. Hassa Mimarı, Krikor Amira Balyan
3. Mikael Amira Pişmişyan

Maddi, manevî çaba ve gayretlerle inşası tamamlanan Kilise, (SURP ĞAÇ) adı ile taktis edilerek, "22 veya 27 Eylül 1830" tarihinde ibadete açıldı.

1831'de, Mikael Amira Pişmişyan; kiliseye Mütevelli Heyeti binası ile bir Sarnıç yaptırdı. Ayrıca, Kilise'yi ilk tesis eden, Papaz Apraham ve Su Mütevellisi, Avak-Sargavak[1] Mardiros'un hatırlarına hürmeten, ibadethanenin avlusuna birer vaftiz kurnası yaptırıldı.

1727 senesinde vefat eden "Papaz Apraham" Kilise'nin avlusuna defnedildi. Bu meyanda Kilise binası onarıldı ve 1797'de hemen yanında bir mektep açıldı.

"1833-1838 ve 1846"da kilisenin çatısı tamamen onarılarak, kiremitleri yenilendi. 1882'de ise gayet önemli bir eksiği tamamlandı ve muntazam kesme taşla yüksek bir çan kulesi inşa edildi.

1962'de "Kalust Gülbenkyan Fonu" desteği ile külyen onarıldı. 1970'de "Garabed Odabaşıyan" adında bir hayırsever, avluya bir çeşme yaptırdı

1- "Sargavak": Papaz'dan bir derece altta olan Kilise hizmekârına verilen unvanın adıdır. "Avak-Sargavak": "Baş-Sargavak" mânâsına gelir.
Bakınız: İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, Pars Tuğlacı, sayfa: 127-130.
XVIII. ASIRDA İSTANBUL-"Türkçe", İnciciyan, sayfa: 135.
DÜNDÜN BUGÜNE-İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, Madde: Vağarşak Seropyan, sayfa: 482-483.
HAGOP NALYAN PATRİK-(1706-1764)-(Hayatı, İşleri ve Talebeleri), "Ermenice", Kevork Pamukçuyan, sayfa: 27-28.
ŞOĞAGAT-"Ermenice", "Er. Patrikhanesi Yayını ve Organı", sayfa: 108.

Günümüzde normal faaliyetini devam ettiren (1994) "SURP GAÇ" Kilisesi'nin değerli eşyaları arasında yeralan Azizler ile alâkalı tabloların önemli bir bölümü, Saray Ressamı, "HOVHANNES UMED BEYZAD" tarafından çizilmiştir.

Ayrıca, Kilise'nin önemli evrakları arasında; 1791'de Avak-Sargavak, Mardiros tarafından tututlan Vaftiz Kayıt Kütüğü ve birkaç eski kayıt defteri mevcuttur.

30.

SURP TAKAVOR YEGEĞEZİ
"SURP TAKAVOR KİLİSESİ"

Muvakkithane Sokağı Nu: 44/1 Kadıköy-İST.

Değerli tarihçi, İnciciyan'ın: (Havası sıhhi değildir.) kaydığını geçtiği Kadıköy'de bulunan Ermeni Kilisesi'nin ilki, eldeki kayıtlara göre; Nevşehirli Sadrazam, Damat İbrahim Paşa'nın müsaadesi ile inşa edilen, (Altı Ermeni Kilisesi'nden) birisi olarak, takriben 1720'de inşa edilmiştir.

Vendik-Mığitarist rahiplerinden, Boğos Day-Simonyan, 13 Ocak 1722 tarihinde İstanbul'dan yazdığı bir mektupta mevzubahis kiliseden bahsetmekte olduğuna göre. Yukarıda kayda geçtiğimiz tarih kesin gözü ile bakılabilir.

İnaş edildiği tarihten, 1814 yılına kadar, (SURP ASTVAZAZİN) adıyla anılmış olan Kadıköy Ermeni kilisesi, Tophane Ekmekçibaşısı, Harutyun Amira Noradunkyan (1770-1843) tarafından masrafları bizzat karşılanarak, yeniden inşa edildi ve 4 Temmuz 1814 tarihinde (SURP TAKAVOR) adıyla taktis edilerek ibadete açıldı.

1840'da kiremitleri aktarılan mevzubahis kilise, gideri, Erzurumlu hacı Garabed Ağa Murdayan tarafından karşılanarak, Mıgırdiç Kalfa tarafından yeniden inşa edildi ve 30 Eylül 1858 tarihinde tamamlandı.

Aynı yıl (1858) içinde Kilise'nin avlusunda, (HAMAZASB-YAN-MURADYAN) adında bir mektep binası inşa edilerek, semt çocuklarının en büyük ihtiyacı karşılanmış oldu.

Kitabesi olan Kilisenin solunda, (SURP TAKAVOR). Sağında ise, (SURP GARABED) Şapelleri mevcuttur.[1]

1- Bakınız: İSTANBUL TARİHİ- "Türkçe nüshası", Yeremya Çelebi Kömürcüyan, sayfa: 286.
İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, Pars Tuğlacı, sayfa: 185.
ŞOĞAGAT:-"Ermenice", sayfa: 108, "Patrikhane yayını."

31.

SURP NİŞAN YEGEĞEZİ
"SURP NIŞAN KİLİSESİ"

Soğanlık Sokağı Nu: 6 Kartal-İST.

Kartal'daki (SURP NIŞAN KİLİSESİ) tarihçesinde, semt sakinlerinden ihtiyar Balıkçı, (MİNAS ÇAVUŞ)u anmamak, gerçekten büyük bir haksızlık olur. Zira, okur-yazar olup olmadığı bizce meçhul olan merhumun, mektep mevzuundaki düşünce yapısı, günümüzde dahi hemen birçok insana ibret teşkil edebilecek seviyededir. Kaldı ki, Kartal-Ermeni Kilisesi'ni yıkılmaktan kurtaran ve semt çocuklarını okula kavuşturan bu değerli şahsiyetin; hemen her yıl, yani Kartal Kilisesi'nin gününde diğer merhumlarla birlikte anılması bizce elzemdir.

Dolayısıyla, (SURP NİŞAN KİLİSESİ) maddesinde bu değerli insanı da saygı ile anmayı, insanlık borcu bildik.

Nur içinde yatsın. Mekânı cennet olsun.

Günümüzde 3-5 haneyi geçmeyecek derecede cüz'i Ermeni ailesinin bulunduğu Kartal'da, 1700'lü yıllarda yoğun bir Ermeni müfusunun var olduğu; değerli tarihçi Yeremya Çelebi Kömürciyan başta olmak üzere. El yazması Ermenice bir Dua kitabındaki notlardan ve diğer muhtelif kaynaklardan anlaşılmaktadır ve aynı kaynaklardan anlaşıldığına göre de; (KARTAL KÖYÜ) Ermenileri, 1776 yılında (SURP NIŞAN) adlı bir kilise inşa etmişler.

XIX. asrın başlarında İstanbul Ermenileri'nin en değerli şahsiyetlerinden merhum, "HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN"-(Kazaz Artin) yaz tatilini geçirebileceği gayet sâkin ve değişik bir mahal ararken, o yıllarda (KARTAL KÖYÜ) diye bilinen mahali se-

çer ve nefis deniz manzaralı bu Marmara incisine gitmeye karar verip oraya yerleşir.

Günlerden bir gün, sahildeki balıkçı kahvehanesinde dinlenirken, kahvehanenin sahibi olan (Balıkçı, MİNAS ÇAVUŞ).Değerli balıklardan müteşekil küçük bir çavelayı Amira'ya sunar. Henüz yakalanmış yarı canlı balıkları gören Amira çok memnun olur ve bu ihtiyar balıkçıyı mükâfatlandırmak ister. Ne var ki, tüm ısrarlarına rağmen Minas Çavuş, para kabul etmez ve saygı ile:

– (Siz, varlığınızla, biz fakirleri şereflendirdiniz.

Tanrı, sizi başımızdan eksik etmesin.) der.

Bu ifade üzerine daha da duygulanan Amira, ihtiyar balıkçıya:

– (Peki, bunun dışında herhangi bir isteğin yok mu?) diye sorar.

Minas Çavuş ise, şu ibret verici istekte bulunur:

– (Ah ağam! Kartal'ın havası, suyu, yiyeceği, hemen her şeyi gayet mükemmeldir. Ancak, son derece elzem olan bir ihtiyaç var ki, Kartallılar onu temin edebilmekten yoksundur.)

Bezciyan Amira, büyük bir merakla bunun ne olduğunu sorunca: Yaşlı balıkçı sahilde koşuşan gayet sıhhatli ve gürbüz çocukları göstererek:

– (İşte bunların gıdası eksiktir ağam.) der.

Minas Çavuş'un bu ifadeyle, bir mektebe ihtiyaç olduğunu dile getirmeye çalıştığını anlayan Amira, Kilise'nin ne durumda olduğunu sorar? İbadethane'nin de acilen bakıma ihtiyacı olduğunu öğrendiğinde; her iki isteğinin de yerine getirileceğini söyleyip, yaşlı balıkçının gönlünü hoş eder. Ancak, kendi huzuru da kaçar. Zira, Amira yaradılış icabı, herhangi bir söz verdi mi, bir an evvel yerine getirmeyi şart bilenlerdendi.

Nitekim, ertesi günü İstanbul'a geçerek, Ermeniler'in değerli şahsiyetlerinden, "Hovhannes Çelebi DÜZYAN"ı Ziyaretle duru-

mu anlatır ve Padişah'tan: (Kilise'nin onarımı ile Kilise avlusunda bir çeşme ve bir mektep binası inşası için) ferman dilemesini rica eder.

Hovhannes Çelebi Düzyan'ın Padişah'tan gerekli müsaade ve ferman temin etmesinden sonra, derhal harekete geçen Harutyun Amira Bezciyan, Hassa Mimarı, Devlet Amira'yı da yanına alarak, Kartal'a dönüp hemen icraata koyuldu ve maddi gideri bizzat karşılayarak: Surp Nışan Kilisesi'ni A'dan, Z'ye restore ettirdi ve kilise avlusuna bir çeşme ile mektep binasını da inşa ettirip, Kartallıları ve bilhassa Minas çavuş'u ziyade mutlu kıldı.[1]

Daha sonraki yıllarda yine eskiyen ve yıpranan Kilise: "Ekmekçibaşı Simon, Hagop ve Mahdesi Krikor Noradunkyan Biraderler" tarafından masrafları bizzat karşılanarak, 1856 tarihli ferman ile yeniden inşa ettirilip, 1 Eylül 1857 tarihinde taktis edilerek ibadete açıldı.

Mevzubahis Kilise son olarak, 1985 yılında iç ve dış olmak üzere esaslı bir onarım görmüştür. Kitabesi olan "SURP NIŞAN" Kilisesi, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. (1995)

1-Kartal-Ermeni Kilisesi'nin onarımı ile çeşme ve mektebin inşasındaki masrafları bizzat karşılayan Bezciyan Amira. Her zamanki mütevazılığı ile, tüm masrafları, "Hovhannes Çelebi Düzyan"n karşıladığını ileri sürerek, şahsını geri plana itmek gibi bir incelik numunesi sergilemiştir.
Bezciyan Amira'yı bu duruma zorlayan başlıca sebep; Velinimeti saydığı Düzyan'lara karşı duyduğu saygı ve sevgi olmuştur.
Nitekim, bu durumu hemen herkes, Amira'yı kırmamak için inanmış görünmüşlerdir.
Kartal Ermeni Kilisesi onarımı, Kilise çeşmesi ve mektep binası inşası masrafı, Bezciyan Amira'nın masraflarının tümünü karşıladığı ilk hayır işi olmuştur.
Bakınız: SULTAN II. MAHMUD HÂN VE KAZAZ ARTİN AMİRA, yazan: K. Hırant "Ermenice" Tarih: 1930, baskı: İstanbul, sayfa: 537-539.
Bakınız: İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, yazan: Pars Tuğlacı, sayfa: 179.

32.

SURP KRİKOR LUSAVORİÇ YEGEĞEZİ "SURP KRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ"

Akgünlük Sokağı Nu: 8 Kınalıada-İST.

Marmara Denizi'nin emsalsiz birer incisi olan Adalar'a İstanbul'dan gidiş birinci ada olması sebebiyle, birinci mânâsına gelen (Prota veya Proti) adı ile tesmiye edilen, (KINALI-ADA)nın kadim tarihinin nice trajik vak'alarla dolu olduğu, Bizans ile alâkalı kaynaklarda tüm detaylarıyla geçmektedir ki; nice İmparator, İmparatoriçe, Prens, Prenses, üst düzeyde Komutan ve yüksek derecede Ruhani, mevzubahis adada bin bir ızdırap içinde hayata veda etmişlerdir...

Bu talihsiz Asilzadelerin en meşhurları ise şu ünlü şahsiyetlerdir:

1. GENERAL VARTANİOS-(M.S. 803):

Bizans'ın, "Anadolu Kuvvetleri Başkomutanı" Ve (Türk-Vartan) namı ile maruf bu zat; üstün cesareti dolayısıyla Türk lakabıyla anılmış ve Arap ordularına karşı kazandığı üstün zaferleriyle ün salmıştır. Bizans İmparatoru, I. Nikeferos tarafından Kınalıada'ya sürülmüş ve gözleri oyularak nahak yere cezalandırılmıştır.

Pek iğrenç bir entrikanın kurbanı olan General Vartanios, gözleri oyulduktan sonra, karanlıklara gömülen dünyasını, Hz. Allah hizmetinde aydınlatmış ve bir manastır yaptırıp, (Sava) adını alarak Rahip olup, dünyevi âlemlerden çekilmiştir.

Diğer taraftan durumu öğrenen Bizans halkı, talihsiz komutanı eskisinden ziyade sevmiş ve onu Aziz mertebesinde görerek,

hayır dualarını alabilmek için, Konstantinopolis'den, çocuklarıyla birlikte Kınalıada'ya gelerek, (Ayos-Sava)yı bizzat ziyaretle hayır dualarını alırlardı ki, bu durum vefatına kadar devam etmiştir.[1]

2. MİKHAİL I. RANGABE-(M.S. 811-813):

Bizans İmparatoru, Mikhail I. Rangabe, İmparator Levon I. tarafından Kınalıada'ya sürülmüş, 27 yıl Manastır'da perişan bir hayat sürdürdükten sonra, M.S. 840'da vefat etmiştir.

3. LEVON V.-(M.S. 813-820):

Bizans İmparatoru, Levon V., İmparator Mikhail II. tarafından Noel günü, Ayasofya Katedrali'nde ibadet ederken, baskına uğratılıp feci şekilde öldürüldü. Balta ile parçalanan cesedi ise, bir torbaya konarak gizlice Kınalıada'ya gönderilip, orada meçhul bir yere gömdürüldü.

4. ROMANIOS DİOJENİS IV. (M.S. 1067-1071):

Bizans İmparatoru, Romanios Diojenis IV. (Malazgirt Meydan Muharebesi)'nde, Sultan Alp Arslan karşısında feci bir mağlubiyete uğrayıp, ağır vergiler karşılığı azad edilip, Başkente; "KONSTANTİNOPOLİS" dönerken, hasmı, "Sezar Dukas"ın aleyhindeki propaganda ve çevirdiği entrikalar neticesi tahtını kaybetti.

1- (Bizans'ın Anadolu Kuvvetleri Başkomutanı, General Vartanios (VARTAN), Ermeni asıllı bir askerdir. Nitekim, daha birçok Ermeni asıllı ünlü şahsiyet Bizans tarihinde yer almaktadır ki, içlerinde İmaprator olanları dahi vardır ve en ünlüleri şu şahıslardır:
TEODOS HANEDANI: I. Levon (457-474)
II. Levon (474)
IZORYA HANEDANI: III. Levon (717-741)
IV. Levon (775-780)
V. Levon (813-820)
MAKEDONYA HANEDANI: I. Basileios (Vasil)-(867-886)
VI. Levon (Akli Leon)-(886-912)
Not: (Gayet zeki ve olumlu yönde icraatçı olup, Bizans'ı ihya ederek yeniden yükselten VI. Levon, (Akıllı Levon) lakabıyla anılmıştır ki, Osmanlı tarihçileri, (Akli Leon) olarak kayıtlara geçmişlerdir.)

Yeni İmparator, Mikhail VII. Dukas, üç Metropolit'e tastik ettirdiği bir garanti mektubunu sabık İmparator Diojenis'e gönderdi. Mektuba göre, Diojenis'in canına dokunulmayacaktı ve bizzat İmparator ile üç Metropolid'in imzasını taşımaktaydı.

İmparator'un verdiği söze inanan ve yazılı belgeyi garanti kabul eden sabık İmparator, Romanios IV. Diogenes teslim olunca, verilen söze rağmen derhal tutuklanarak, İzmit Körfezi'ne getirildi ve yine İmparator'un emri ile gözlerine kızgın demir ile sürme çekilip feci şekilde kör edildi ve yara bere içindeki vücudundaki yaralar da tımar edilmeyerek acılar içinde kıvranan sabık İmparator, Kınalıada'ya nakledilerek Manastıra kapatıldı.

Zevcesi, İmparatoriçev Evdoksiya, gözyaşları içinde adaya giderek talihsiz İmparatoru'nun yaralarını temizlemeye, ızdırap içinde kıvranan kocasını nisbeten rahatlatmaya çalıştı. Ancak, zavallı adam daha fazla mukavemet edemedi ve dayanılmaz acılar onu kısa zamanda öldürdü. (1072)

5. KAKİK II. PAKRADUNİ-(M.S. 1044-45):

Ermenistan Kralı, Kakik II. Pakraduni, Bizans İmparatoru Konstantinos IX. tarafından, Kınalıada'da zincire vurulup, zindana atıldı ve Ermenistan'ın mukaddes beldesi, (ANİ-ŞEHRİNİ) teslim ettiğine dair belgeyi imzalayana kadar orada tutsak edildi.

MEZIN NERSES I. BARTEV-(BÜYÜK NERSES I. BARTEV)

Keza, IV. yüzyılda yaşamış olan, ünlü Ermeni Gatoğigosu, Mezın Nerses I. Bartev, Bizans İmparatoru, Valens (M.S. 364-378) tarafından on kişilik mahiyetiyle birlikte tevkif edilip, "YASSIADA"ya sürülerek zindana atılmıştır.

ERMENİLER'İN, "KINALIADA"YA İLK YERLEŞİMİ: (1830)

Kınalıada'nın Bizans dönemi sakinleri: "1182-1204-1302" yıllarında, "Avrupa Haçlıları ve Girit Korsanları" tarafından yağmalama esnasında âdeta imha edilmişlerdir.

Osmanlı-Türk İmparatorluğu devrinde Kınalıada'nın ikinci sakinleri olarak temelli yerleşen teba, Osmanlı Ermenileri olmuştur.

Tarihte zuhur etmiş bir takım trajik vak'alar ki, yukarıdaki satırlarda bunların bazılarını mümkün mertebe özetledik. Ermeni milleti üzerinde de hayli tesir bırakmış; Ermeni asıllı ünlü şahsiyetlerin, Kınalıada'ya feci akibetlerle karşılaşmaları ve benzeri sebepler, Ermeniler'in, Kınalıada'ya ziyade değer vermelerinde başlıca rol oynamıştır ki, bu kesindir.

Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nda, "Böl ve parçala" hareketini başlatan Emperyalist Devletlerin, Osmanlı-Ermenileri içinde de aynı maksatla harekete geçmeleriyle, gizli şekilde sokuşturulan (Katoliklik mezhebi). 1835'te Fransız Devleti'nin Bab-ı Âli'ye baskıları neticesi: (Müstakil Ermeni-Katolik Ruhani Reisliği)nin tesiri ile resmen tanınmıştı.

İngiliz, (Angelikan-Kilisesi) tarafından örgütlendirilen, (Ermeni-Protestanları) ise, henüz gizliliklerini devam ettirmekteydiler ve ekseriyeti (Mason Locaları)na mensup Ermeni-Protestanlar, İngilizler'in de teşviki ile Kınalıada'ya yerleşmeye başladılar. (1830)

Ancak, ulaşım durumu hayli zor olduğu için pek fazla rağbet yoktu. Ne var ki, (SARI-KOSTANDAOĞLU) adında bir Rum sandalcısının mezkûr adaya yerleşip, (altı çift kürekli sandalını) ulaşım hizmetine sunması ve daha sonra başka sandalcıların da aynı gaye ile hizmete başlamaları, Ada'ya göçü süratlendirmiş ve böylece (1833)de ilk ciddi yerleşim hareketi başlamıştı.

Adaya ilk yerleşen "Protestan-Ermeniler': Arsa veya ev satmaları icap edecek olursa, Protestan-Ermeniler'e satmakta bilhassa özen göstermekte ve Protestan olanı tercih etmekteydiler.

1846 yılında Adalar vapurunun çalışmaya başlamasıyla, Ermeni nüfusu hayli artmış ve bilahare, az miktarda da olsa, "Rum aileler" de adaya yerleşmeye başlamışlardı.

Ermeni-Protestanlar'ın, mülk alım-satımına tarafgir hareket etmeleri uzun sürememiş ve bir müddet sonra durum değişmişti. Şöyle ki: (Mirascısı olmayan kimselerin vefatından sonra, mülkleri, (Osmanlı Hükümeti Vakfı) sayılıp, satışa başlanmış ve böylece Kınalıada'ya yerleşmek nisbeten kolaylaşmıştı.)

Daha sonra ise, hemen her milletten aileler gelip yerleşmeye başladı ve böylece Protestanların temeli kendiliğinden yoklara karıştı.

ERMENİ KİLİSESİ VE MEKTEBİ'NİN TESİS EDİLİŞİ (1855)

Kınalıada'da, (LUSAVORİÇAGAN-"Gregoryan") Ermeniler'in zamanla ekseriyeti teşkil etmeleri ve (1850)de İngiltere'nin Bab-ı Âli'ye devamlı baskısı neticesi, Ermeni-Protestan mezhebinin resmen tanınmasından sonra, Kınalıada'da Protestan-Ermeniler'in nüfusu tamamen azalmış ve onların yerini, kahir ekseriyetle, Kadim Ermeni Kilisesi mensupları olan (Lusavoriçagan-Gregoryan) Ermeniler almışlardı.

Ne var ki, Kınalı'da ne bir kilise, ne de bir mektep mevcut değildi ve bu durum ada Ermenileri'ni, dini vecibelerini yerine getirebilmek ve çocuklarını okutabilmek açılarından tamamen yoksun kılmaktaydı.

Nitekim, bu önemli eksiklerin tamamlanabilmesi gayesiyle Saray'a müracaat edildi ve Sultan, Abdülmecid Hân'ın (1854) tarihli fermanı ile, "8 Temmuz 1855" tarihinde Kilise'nin temeli atıldı ve (22 Eylül 1857) tarihinde Patrik Hagop tarafından, SURP KRİKOR LUSAVORİÇ) adına taktis edilerek ibadete açıldı.

1872'de Aziz-Eçmiazin Gatoğigos'u, IV. Kevork tarafından gayet değerli bir çan hediye edildi.

Kilise'nin holüne girişte, sağ ve sol yanlarda, Hasköylü ressam, Ananya'nın imzasını ve (9 Aralık 1859) tarihini taşıyan iki tablo mevcuttur.

Kilise içinde ise: Küçük ebat, Hz. İsa'nın çarmıha gerili tasviri, (1852 tarihli) ile (1830 tarihinde) Samatya'da yapılmış ve (1919'da) yazar, H. K. Mırmıryan tarafından Kiliseye armağan edimiş küçük ebad, Hz. Meryem Ana tasviri mevcuttur.

Kilise duvarlarını süsleyen diğer tasvirler ise: Aziz, Krikor Lusavoriç ile muhtelif Azizler ve Ermeni alfabesinin mucidi, Aziz, Mesrop MAŞDOZ'un tasvirlerinden müteşekildir.)

HIRSIZLIK VAK'ASI: (1881)

"16 Ağustos 1881" tarihinde, meçhul hırsız veya hırsızlar tarafından, Kilise'ye girilerek antik değerde olan (Gümüş ayin eşyaları) çalındığı, kayıtlarda geçmektedir.

GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU: (1994)

Kitabesi olan Kilise'nin yakınında Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin yazlık binası ve (1966)da "Gülbenkyan Vakıf" tarafından satın alınmış ve "Yoksul Çocuklara tahsis edilmiş" yine yazlık bir bina mevcuttur.

İstanbul Adalar ilçesinin yegâne, (LUSAVORİÇAGAN-ERMENİ KİLİSESİ) olan mevzubahis mabed. Birkaç defa onarım görmüş ve son onarımı (1988)de icra edilmiştir. Çok şükür halen faaldir: (1995).[1]

1- Bakınız: İSTANBUL ADALARI , yazan: Orhan ERDENEN, sayfa: 105-109, baskı: 1962-İstanbul.
TARİH BOYUNCA İSTANBUL ADALARI, yazan: Pars TUĞLACI, cilt: II, sayfa: 310-316, baskı: 1992-İstanbul.
İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, yazan: Pars TUĞLACI, sayfa: 172-173.
Dünden Bugüne-İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, cilt: IV, sayfa: 561.
ŞOĞAGAT-"Ermeni Patrikhanesi Organı", sayfa: 108, baskı: 1962-İstanbul.
HAMAYNKAYİN ORAYZUYZ-(CEMAAT TAKVİMİ), hazırlayan: Kevork B. AGOPYAN
BİZANS İMPARATORLUĞU, yazan: Charles Diehl, çeviri: Tevfik BIYIKLIOĞLU, sayfa: 83-194, baskı: 1937-İstanbul.
BİZANS DEVLETİ TARİHİ, yazan: Georg Ostrogorsky, çeviri: Prof. Dr.Fikret IŞILTAN, sayfa: 57-595-596, baskı: 1981-Ankara.

KÜÇÜK KİLİSELER: (İstanbul Dahili)

33.

SURP PIRGİÇ MADUR
"SURP PIRGİÇ MESCİDİ"

Surp-Pırgiç-Ermeni Hastahanesi-Yedikule-İST.

"Kazlıçeşme" tren istasyonu bitişiğindeki tarihi ve meşhur, (SURP-PIRGİÇ-ERMENİ HASTAHANESİ). Daha ziyade, (YEDİ-KULE-ERMENİ HASTAHANESİ) olarak anılır ve zaten kayıtlarda da öyle geçer.

"SURP-PIRGİÇ KİLİSESİ" ise, mezkûr hastahanenin arazisi içinde inşa edilmiş, gayet zarif bir mabedçiktir ki, kısaca: (SURP-PIRGİÇ MESCİDİ) denebilir.[1]

"Surp-Pırgiç Madur"u merhum, HARUTYUN AMİRA BEZCİ-YAN'ın, maddi giderin büyük kısmını karşılamasıyla, (1834) yılında, Hastahane binasıyla birlikte inşa edildi. Şöyle ki:

(Sur dışında inşa edilen hastahanenin, özellikle hava kararda-ğında şehir ile irtibatı tamamen kesilmekteydi. Zira, hava kararda-

1- (Küçük Kilise kayıtlarına ekseriyetle (Şapel) tabiri kullanılmaktadır. Aslen, "Fransızca" bir kelime olan mevzubahis deyim: (Mihrap önü süslemeler, Ruhaniler'in ayin esvapları, Ayazma ve Küçük Kiliseler için) kullanılan bir sözcüktür. Küçük Kilise'ye Ermenice: (MADUR) denir. O halde, Türkçe deyimde Fransızca bir sözcüğün kullanılması yerine, Türkçe'de küçük camiler için kullanılan, (Mescid) sözcünün kullanılması daha yerinde bir tabir olur inancındayız!..
Bilindiği gibi, Arapça'da (Mescid), (Cami) demektir. Osmanlı'da ve günümüz Türkçesi'nde ise, (Mescid), (Küçük Cami) mânâsında kullanılan bir sözcüktür. Olsun Kilise ve olsun Cami. Her ikisi de aynı Allah'a hitap ettiğine göre. Mescid sözcüğü, Küçük Kilise için de kullanılabilir. Dolayısıyla, mevzubahis sözcüğü kullanmayı daha münasip gördük.)

ğında, sur kapıları külyen kapatılmaktaydı. Dolayısıyla, hastahanenin müstakil bir kiliseye ihtiyacı olduğu aşikârdı.)

Bütün bu hususlar görülüşüp bir karara varıldıktan sonra, Patrik, Istepanos Ağavni, Saray'a müracaatla, Padişahtan ferman diledi. Patriğin dileğini uygun gören padişah, II. Mahmud Hân, (4 Ekim 1833) ferman ile: (Mevzubahis kilisenin inşasına bizzat müsaade ettiğini ve hemen hiç kimsenin, hiç bir suretle inşaata mani olmamasını emretti.)

Hastahane binasıyla birlikte inşa edilecek mevzubahis kilisenin inşasını, "Hassa Mimarı, Garabed Balyan" üstlendi ve ahşap ibadethanenin açılış merasimini Patrik Istepanos Ağavni icra ederek, (SURP-PIRGİÇ) adı ile taktis edip, (31 Mayıs 1834) tarihinde ibadete açtı.

Ermeni cemaatine takriben yarım asır kadar hizmet veren küçük kilise. Hayli eskimiş olduğundan yenisinin yapımına karar verildi. Bu meyanda: (AGATANKİNE ve GARABED TAHTA BURUNYAN BİRADERLER, merhum biraderleri "Tiokinio"nun hatırasına (1848-1905) binaen, kârgir olarak yenisinin yapımını üstlendiler!)

Surp-Pırgiç, mütevelli heyeti temsilcisi, mimar Kevork Aslanyan durumu organize ederek, inşaatın başlamasını sağladı. İnşası (10 ay) süren Madur'un yapımını; Hassa Mimarı, Krikor Medidosyan ve inşaat denetimini Hassa Mimarı, Yeğyazar Efendi Avedisyan üstlendi. Diğer taraftan: (UNCİYAN, HAGOPYAN, GÜMÜŞGERDAN, GÜLBENKYAN, KARAMANYAN) aileleri de hastahanenin restorasyonuna maddi katkılarda bulundular.

Bu meyanda ünlü Ermeni büyüğü, Patrik Mağagya Ark-Yebisgobos ORMANYAN, inşaatla bizzat alâkadar olup, inşaat müddetince şantiyeyi sık sık ziyaret ederek elinden gediğince yardımcı olmaya çalışmıştır.

İnşasına (1845, Osmanlı lirası) harcanarak meydana getirilen günümüzdeki şirin ve gayet zarif kiliseciğin açılış ve taktis töreni

tam üç gün sürmüş: (1-2 ve 3 Aralık 1906)da Ormanyan Patrik tarafından aynı ad ile, (SURP-PIRGİÇ Madur) taktis edilerek ibadete açılmıştır.

Kitabesi olan (SURP-PIRGİÇ MADUR)u, XX. yüzyıl başlarında, "Krikor Melidosyan" kalfa tarafından esaslı şekilde onarıldı. Son onarımı ise, 1966 yılında Mimar Yetvart Şahbaz denetiminde yapıldı. Ayrıca, dıştan merdivenli bir balkon katı ilave edildi.

1985 yılı Mayıs'ında temelden onarılan Mabed'in taktis ve açılış merasimini, Ruhban Meclisi Başkanı, Şahan Baş-Yebisgobos Sıvacıyan icra etti.

10 yıl sonra, (1995) yazında yeni bir onarım daha geçiren mevzubahis kilisenin değerli ruhani hizmetkârlarının yıllara göre hizmet süreleri şudur:

1. Saygıdeğer Papaz, Vartan (1838-?)
2. Saygıdeğer Papaz, Asdvazadur (1849-1850)
3. Saygıdeğer Papaz, Hovhanes (1850-1851)
4. Aziz Rahip, Hovagim (1851-1852)
5. Saygıdeğer Papaz, Hagop (1852-1852)
6. Saygıdeğer Papaz, Boğos (1853-1853)
7. Saygıdeğer Papaz, Atanas (1853-1855)
8. Saygıdeğer Papaz, Hovhannes (1855-1857)
9. Saygıdeğer Papaz, Sarkis (1857-1860)
10. Saygıdeğer Papaz, Boğos (1860-1861)
11. Saygıdeğer Papaz, Mesrop (1861-1862)
12. Saygıdeğer Papaz, Avedis (1862-1863)
13. Saygıdeğer Papaz, Mıgırdiç (1863-1864)
14. Saygıdeğer Papaz, Minas (1864-1866)
15. Saygıdeğer Papaz, Pilibbos (1867-1868)
17. Saygıdeğer Papaz, Hovsep (1868-1869)
18. Saygıdeğer Papaz, Gronides (1869-1870)

19. Saygıdeğer Papaz, Serovpe (1870-1872)
20. Saygıdeğer Papaz, Parseğ (1872-?)
21. Saygıdeğer Papaz, Daron (1886-1897)
22. Aziz Rahip, Vartan (1897-1907)
23. Kaydedilen dönemdeki Ruhani'nin kimliği meçhul? (1908-1924)
24. Saygıdeğer Papaz, Sahag (1924-1925)
25. Saygıdeğer Papaz, Keğam (1925-1940)
26. Saygıdeğer Papaz, Atte (1940-1950)
27. Saygıdeğer Papaz, Tatul (1950-1955)
28. Saygıdeğer Papaz, Mığitar (1955-1970)
29. Saygıdeğer Papaz, Adom (1970-1973)
30. Saygıdeğer Papaz, Vahan (1973-1977)
31. Saygıdeğer Papaz, Nerses (1977-1978)
32. Saygıdeğer Papaz, Istepanos (1978-1989)
33. Saygıdeğer Baş-Papaz, Ğosrof (1990-1991)
34. Saygıdeğer Papaz, Sarkis Kuyumcuyan[2] (1991-)

2- (Saygıdeğer Papaz, Sarkis Kuyumcuyan, 1959 İstanbul, doğumlu olup, 1989'da Papaz intihap edilmiştir: (Beşiktaş-SURP ASDVAZAZİN KİLİSESİ, Boyacıköy-SURP YERİZ MANGANZ KİLİSESİ ve Yedikule, Ermeni Hastahanesi, SURP PIRGİÇ KİLİSESİ hizmetkârı olup, ayrıca: (NAREGAZİ VE SAYAT NOVA-KİLİSE KORALARI'nın Başkanlığını icra eden saygıdeğer Pederimiz Papaz, Sarkis Kuyumcuyan, günümüzde de aynı görevleri başarı ile devam ettirmektedir.(1995).
Fakirhanemizin, "Aile-Papazı" olmakla bendenizi, ailece şereflendiren, Saygıdeğer Papaz, Sarkis Kuyumcuyan; manevî açıdan yardımları ile bendenize kuraj vererek, mezkûr eserin yazılıp, bitirilmesine karınca kararınca yardımcı olduğunu alenen belirtmeyi ve daha nice yıllar Aziz-Kilise hizmetini başarıyla devam etmesini dilemeyi bir borç bilmekteyim.) (Müellifin notu).

DİĞER KÜÇÜK KİLİSELER: (İstanbul dahili)

1. SURP SARKİS MADUR-"SURP SARKİS MESCİDİ"

Silivrikapı Yolu Nu: 8 Surdışı-IST.

Balıklı-Ermeni kabristanı içinde hayli küçük bir kilisecik olup, (1985)'te inşa edilmiştir. Halen faaldir: (1995).

2. SURP ASDVAZAZİN MADUR-"SURP ASDVAZİZİN MESCİDİ"

1918 yılında, "Kalfayan-Yetimhanesi" içinde inşa edilmiştir. İstimlakzede olarak (1975)te yoklara karışan mezkûr mabed. Halıcıoğlu-Ermenileri'nin göznuru gibi baktıkları bir küçük ibadethane idi.

3. SURP HARUTYUN MADUR-"SURP HARUTYUN MESCİDİ"

"MERYEM ANA KATEDRALİ" içindedir. "Merhum, HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN"ın kabrinin bulunduğu bölümde olan mevzubahis Madur'un bir de Ayazma'sı vardır. Halen faaldir: (1995).

4. SURP GARABED MADUR-"SURP GARABED MESCİDİ"

"Ayazması" olan mevzubahis küçük kilise için gerekli bilgi; Samatyakapı "SURP KEVORK KATEDRALİ" maddesinde detaylı şekilde verildiği için. Tekrarına lüzum görülmedi. Bakınız: (SURP KEVORK KATEDRALİ) maddesi. Halen faaldir: (1995).

TAŞRA KİLİSELERİ

1. SIRPOZ KARASUN MANGANZ YEGEĞEZİ (SIRPOZ KARASUN MANGANZ KİLİSESİ)

52. Sokak. Nu: 4 İskenderun-Hatay

Kilise'nin kitabesindeki kayda göre; mevcud mabedin yerinde ahşap bir kilise mevcutmuş: (1802). Mevzubahis kilise zamanla yıpranınca yerine yeni bir Kilise inşa edilmiş ve (SIRPOZ KARASUN MANGANZ) adı ile tesmiye ve taktis edilerek, (11 Ocak 1872'de)de ibadete açılmış.

1954-57 yıllarında (Donanmada) vatani görevimi ifa ederken mezkûr kiliseyi görebilme ve ibadet etme şansını elde edebilmiştim.

1988'de onarılan kilise halen faaldir: (1995).

2. SURP ASDVAZAZİN YEGEĞEZİ (SURP ASDVAZAZİN KİLİSESİ)

Vakıflar Köyü Samandağı-Hatay

1800 yılında tesis edilen (VAKIFLAR KÖYÜ)ne yerleşen Ermeni köylüler tarafından, (1895) yılında inşa edilmiş, (SURP ASDVAZAZİN) adına taktis edilerek, ibadete açılmıştır. Halen faaldir: (1995).

3. SURP KRİKOR LUSAVORİÇ YEGEĞEZİ (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ)

Kırıkhan-Hatay

1930'larda inşa edilmiş ve (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ) adına tesmiye edilmiş olan mevzubahis kilise, muhteşem bir mabed olarak dikkatlere çekmiş ve 1977'de restore edilmiştir. Halen faaldir: (1995).

4. SURP KEVORK YEGEĞEZİ (SURP KEVORK KİLİSESİ)-(GARMRAVOR)

Kale Mahallesi Derik-Mardin

Mardin'in ilçe merkezi (Derik)te ve (SURP KEVORK GARMRAVOR) adına tesmiye edilmiş mezkûr kilisenin takriben XVII. asırda inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir ve halen faaldir: (1995).

5. SURP GİRAGOS YEGEĞEZİ (SURP GİRAGOS KİLİSESİ)

Yeni-kapu Caddesi Göçmen Sokağı Diyarbakır

Tarihçesi, (1610 veya 1615) yıllarına dayanan ve resmi kayıtlarda: (Küçük Kilise) olarak geçen, (SURP GİRAGOS KİLİSESİ). 1722 yılında yeniden inşa edilmiş ve 1881'de tamamen yandıktan sonra, 1883'te tekrar inşa edilerek ibadete sunulmuş.

1890'da restore edilen Kilise, Birinci Cihan Harbi yıllarında, (Alman Subayları'nın karargâhı) olmuş ve o dönem içinde kârgir olarak inşa edilmiş olan gayet zarif ve muhteşem çan kulesi yıkılmış ve daha sonraki yıllarda nasıl bir hizmet için değerlendirildiği bizce meçhul mabed. 1960 yılında, Türk-Ermeni cemaatine iade edilmiştir.

1965'te kısmen, 1986'da tamamen onarılan kilise, (1988-1989) yıllarında hayli yıpranmış olduğundan, toprak örtülü ve ahşap çatısı yavaş yavaş yıkıldı ve 1986 onarımında damın ihmal edilmiş olunmasının faturası ağır ödenmiş ve kilise hizmet veremez duruma geldiği için, uzmanların tetkikinde; onarımın imkânsız olup, yeniden inşasının şart olduğu kesinleşince, çaresiz kalan cemaat, kilisenin yakınındaki (küçük kilise)de yani, (Madur)da, ibadet etmeye başlamışlardır: (1995).

6. SURP SARKİS YEGEĞEZİ (SURP SARKİS KİLİSESİ)

Yeni-kapu Caddesi, Göçmen Sokağı-Diyarbakır

Ne zaman inşa edildiği hakkında bilgi edinemediğimiz (SURP SARKİS) kilisesi. Metruk olup, günümüzde depo olarak kullanılmaktadır: 1995.

7. SURP SARKİS YEGEĞEZİ (SURP SARKSİ KİLİSESİ)

Evereg Kayseri

Kayseri'de üç adet Ermeni kilisesi olup: Biri elden çıkmış, biri tamamen yoklara karışmış ve birisi de faaldir.

Kayda geçtiğimiz bu kilise; istimlak edilmek suretiyle yoklara karışan kilisedir. (1552) yılı kayıtlarında adına rastlanan (SURP SARKİS KİLİSESİ) hakkında daha fazla malumat elde edemedik.

8. SURP ASDVAZAZİN YEGEĞEZİ (SURP ASDVAZAZİN KİLİSESİ)

Kayseri

Tesisinden günümüze aynı bina olarak varlığını sürdürebilen ve adı ilk (1277) kayıtlarında geçmekte olan kadim, (SURP ASDAVAZİN KİLİSESİ). Kayseri'nin en eski Kilisesi olmasına rağmen. Günümüzde (1995) Ermeni cemaatine ait olmayıp: (Kayseri İl Spor Müdürlüğü) malı olmuştur. Binanın bir bölümü: (Karate-Tekvando ve Judo antremanlarına tahsis edilmiştir.) Diğer bölümü ise, (Hokey oyununa aittir.)

Kârgir ve gayet muhteşem bir görünüm sergileyen, (SURP ASDVAZAZİN KİLİSESİ)nin tarihi ve manevî durumu da dikkate alınarak, spor tesisi yerine, camiye tahvil edilse idi. Herhalde daha uygun bir kimlik verilmiş olunurdu!..

9. SURP KRİKOR LUSAVORİÇ YEGEĞEZİ (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ)

Cafer Bey Mahallesi Yeni Sokağı Nu: 5 Kayseri

Surdışı, (Dışaşar) mevkiinde olan ilk Kilise (301 yılında) inşa edilmiş ve bilahare, (1859 yılında), (KARAMERCAN ERMENİ MEKTEBİ) arsası üzerine ikinci defa inşa edilmiş ve (1883, 1885 yıllarında) esaslı şekilde onarılmıştır.

Kitabesi olan (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ), Birinci Cihan Harbi yıllarında elden geldiğince korunmuş ve savaş yıllarında faaliyet göstermeyen kilise, 1919'da tekrar ibadete açılmış, gayet muhteşem bir ibadethanedir.

Günümüzde de faal olarak varlığını sürdüren mezkûr mabed, hemen her yıl yerli ve yabancı turistler tarafından da ziyaret edilmektedir: (1995).

10. SURP GARABED YEGEĞEZİ (SURP GARABED KİLİSESİ)

İrıklion Kredeadası Yunanistan

Yunanistan'ın (Krede Adası)nda bulunan (SURP GARABED KİLİSESİ), Türkiye toprakları dışında olmasına rağmen; Türkiye dahilindeki, Türk-Ermeni kiliseleri listesine, Türkiye Ermenileri Patrikliğince alınmış ve yıllık takvimde belirtilmiş olduğu için, Biz de, mezkûr listemize aynen geçtik.[1]

1- Bakınız: İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, yazan: Pars Tuğlacı, sayfa: 261-276.
ŞOĞAGAT (patrikhane Organı)-(Ermenice). sayfa: 108, baskı: 1962.
ORAYZUYZ BADİYARKUTYAN HAYOZ TURKYO, "PATRİKHANE-CEP TAKVİMİ"-(Ermenice)- hazırlayan: Baş-Papaz Damatyan, 1994
HAMANKAYİN ORAYZİYZ-1994 (CEMAAT TAKVİMİ-1994), hazırlayan: Kevork B. Hagopyan.

İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ (TAGANNİLERİ VE KOROLARI)

"İstanbul-Ermeni Kiliseleri" bölümünde, Kilise Tegannileri ve Korolarını kayda geçmemek gerçekten hem büyük bir eksiklik, hem de tam mânâda haksızlık olurdu. Dolayısıyla, Kilise Koroları'nın kimlikleri ve son durumlarını belirten bilgi geçtik. Gerçi, daha detaylı bilgi aktarmak isterdik. Çünkü, hemen her Kilise Korosu'nun kendine has ve sonsuz övgüye lâyık hizmetleri olmuştur ve olmakta devam etmektedir. Ancak, bu apayrı bir konudur ve hemen her bir Koro hakkında müstakil bir kitap yazmak icap eder. Dolayısıyla özet bilgi geçmeye mecbur kaldık.

"Ermeni-Kilise Musikisi" ile "Türk-Sanat Musikisi"; bir elmanın iki yarısı misali bir bütün teşkil eder. Ermeni-Kilisesi Tegannileri, tüm ilâhileri (Ala-Turka). Günümüzdeki tabir ile (Klasik Türk Musikisi) makamlarında okurlar.

Gerçi, "Batı Musikisi" tarzında (çok sesli) ilâhi okuyan korolar mevcuttur. Lâkin, işlenen ana tema, Türk Sanat Musikisi'nin bizati kendisidir.

Mevzubahis Kilise-Koroları, çok şükür günümüzde de topyekûn faal durumdadır ve zaman zaman konsere müsait salonlarda özel konserler dahi verebilmektedirler. Hemen her icraatlarında dinleyiciler tarafından taktirle karşılanan bu koroların bir ayrı özelliği de, herhangi bir maddi menfaat gözetilmeden hemen her koro mensubunun tam bir amatör ruhu ile hizmet vermesidir.

İstanbul Ermenileri'nin medarı iftiharları durumunda olan mevzubahis koroların şöhretleri, Türkiye hudutlarını dahi aşmış, diğer Hıristiyan milletlerin dahi taktirlerine duçar olmuştur.

Ermeni kilisesi tagannileri içinde yetişen nice musikişinas, Türk Sanat Musikisine nice hizmetler vermiş, nice besteler ve güfteler sunmuşlardır ki, nâçiz eserimizin (MÜZİSYENLER BÖLÜMÜ)nde bu madde detaylı olarak işlenmiş olduğu için. Burada tekrarına lüzum görmeyip, sadece üç yeri dolmaz merhum sanatçının adlarını zikretmekle kifayet ediyoruz:

1. BİMEN ŞEN DER KASBARYAN (1873-1943)
2. KARNİK GARMİRYAN EFENDİ (1872-1947)
3. YEĞYAZAR GARABEDYAN (Akyüz) (1984-?)

Hemen her Türk Ermenisi'nin iftiharla andığı bu değerli koroların hemen her birisinde, binlerce Ermeni ailesini bir veya iki evladı veya torunu, koro elemanı olarak, kiliseye hizmet sunmuş veya hâlâ sunmaktadır ki bu pek değerli kuruluşlar nice eşsiz fedakârlıklar ve çileler neticesi meydana gelmiş, daha doğrusu getirilmiş, antik değerde kültür ve sanat ocaklarıdır.

Kilise korolarının özet taktiminde alfabetik sistem kullanılmadığı gibi, hemen hiçbir koroya da öncelik hakkı gibi bir uygulama asla düşünülmedi. (KOĞTAN KORUSU)nun başa alınmasındaki sebep ise: (MERYEM ANA KETADRALİ VE PATRİKLİK KORUSU) sıfatlarına haiz olmasındandır. Yani, diğer korolardan üstün olduğu inancıyla hareket edilmemiştir. Bizim nezdimizde, hemen her koro, aynı derecede değerlidir. Ne bir eksik, ne bir fazla.

1. KOĞTAN TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP KOĞTAN TAGANNİ VE KOROSU (1924)

Meryem Ana Katedrali Şarapnel Sok. Nu: 3 Kum-kapu-İST.

"Koğtan-Korosu"nun temelini teşkil eden: (MERYEM ANA KATEDRALİ TAGANNİLERİ) topluluğu. 1719'da tesis edilmiştir. (çok sesli koro) ise, aynı kuruluşun mensubu bir grup genç tarafından, gayet zorlu mücadeleler verilerek meydana getirilmiştir.

Meryem Ana Katedrali Taganniler'nin, (!924-1927) dönemi idare heyetinin akla gelmedik baskı ve engellemelerine rağmen. Dershane'de yapılan gizli bir toplantıda, tam bir fikir birliğine varıp, koronun adını da koyarak resmen açıkladılar. Yeni kuruluşnu adı, (KOĞTAN)dı. Kuruluşu meydana getiren gençler sevinç içinde birbirlerini kutladılar. Ne var ki, Taganniler İdare Heyeti bu durumdan hiç mi hiç memnun kalmadı: (1924).

Bu tarihi toplantıda biraraya gelen ve (KOĞTAN KORUSU)nun kurucuları olan gençlerin başta gelenleri ise şu değerli Beyefendilerdi:

1. HOVHANES MİNTANCIYAN: "Koğtan Korusu"nun ilk başkanı ve tüzüğün hazırlanmasında emeği geçenlerden.
2. KEVORK ÇAKIRYAN
3. DİRAN PARTAMYAN: Koroya, "Koğtan" adını tesmiye eden zat.
4. KRİKOR D. PAPAZYAN: Mintancıyan ile birlikte (1925) tüzüğü hazırlayan zat.
5. SIMPAT ŞİŞİKYAN
6. SARKİS ÇULFAYAN
7. ARDAŞ BEKYAN
8. MİHRAN BECİKYAN
9. NUBAR PEŞDİMALCIYAN
10. BARTEV ÇAKIRYAN

Nitekim, durumdan tedirgin olan İdare Heyeti mensupları, "Koğtanlılar"a karşı müthiş bir kampanya açtılar. Menfi propagandanın başlıca silahı ise bir takım yasaklardan müteşekildi. Şöyle ki:

("Koğtan kurucuları ve mensupları", taganni olarak hemen hiçbir dini ayine iştirak edemez ve dershaneden de hiçbir surette istifade edemeyecektir.)

Ne var ki, her ne yola başvurulmuş ise muvaffak olunamamış ve Koğtanılların icraatları önlenememiştir. Zira, Ermeni cemaati,

Koğtanlılar'ın saflarında yeralmış. Koğtanlılar; Kumkapı dışı, yani "Balıkçılar Kilisesi" dahil hangi Kilise'de ayin icra etmiş ise. O Kilise'ye rağbet artmış. Ders yapılan mahallere odun taşımışlar ve böylece Koro elmanlarının üşümelerini önlemişler ve böylece Koğtanlılar sonunda galip gelmişler. Çünkü, bu bir avuç idealist genç, bizzat cemaat tarafından korunmuş ve kendi kaderlerine terk edilmemiş. Günümüz insanına dahi örnek teşkil edebilecek seviyedeki bu asil davranış. Mevzubahis koroya yeni elemanların katılmasına öncü olmuş ve her geçen gün üye sayısının çığ gibi büyümesiyle; Taganniler İdare Heyeti'nin topyekûn istifa etmesini sağlamış. O mantıksız kâbus böylece son bulmuş: (1927)

Evet, Koğtan Korosu'nun mümkün mertebe özetleyerek sunduğumuz kuruluş hikâyesi: Diğer Kilise Koroları'nın kuruluş hikayeleriyle birçok açıdan benzerlikler taşımaktadır. Bunun böyle olduğunu araştırmalarımızda bizzat tesbit ettik.

Dolayısıyla günümüzde varlığın sürdürebilen Kilise Koroları'nın ne derece değerli oldukların ayrıca izaha lüzum görmemekteyiz. Ancak, bir bütün olarak cemaatimizin aynı düşünce ve duyguyu paylaşması başlıca dileğimizdir. Zira böylesi bir durum, cümlemizi de daha mutlu kılar.

"KOĞTAN KOROSU"nun aynı zamanda bir de (KUTAN BASKET SPOR) adlı basket ve futbol takımları vardı ki, bilâhare, (SET-SPOR) adını alarak bir müddet de öyle varlığını sürdürmüştür.

"Set-Spor" olduğu yıllarda mevzubahis takımın as oyuncuları arasında ün yapmış olmasına rağmen sadece küçük adları ve lakablarını hatırlayabildiğim futbol oyuncuları ise bu şahıslardı: (Merhum, ESTİ-NUBAR, KAPTAN-KRİKOR, kaleci, Hampar-MICIR). 1940'lı, 50'li, yıllarda faaliyet gösteren ve hayli alâka gören meşhur, (SET-SPOR). 1952'ye kadar varlığını sürdürmüştür.

Koğtan-Korosu'nun en değerli hizmetkârlarından sayın, (VARUJAN KÖSEYAN) tarafından taktire şayan bir emekle hazırla-

nan ve (1971) yılında neşredilen, (KOĞTAN KORUSU YILLIĞI), mevzubahis kuruluş ile alâkalı nice değerli bilgiler ile bezenmiştir.

Hz. Allah'a sonsuz şükürler olsun. Günümüzde hâlen en âlâ şekilde faaliyetini sürdürebilen "KOĞTAN KORUSU", (çok sesli) olmak üzere, Gomidasyan makamı okur: (1995)

Koğtan-Korusu'nun bahse değer koro şeflerinden en meşhurları şu zatlardır:

Merhum, Prof. EDGAR MANAS-(1937-1965), Dr. HAMPARZUM YAZICIYAN- (1950-1953) HOVHANES ÇEKİÇYAN: (Günümüzde, Ermenistan Milli Koro ve Orkestrası şefidir.) (1956-1958). Dr. DİKRAN MAMİGONYAN (1958-1968) ve NUBAR SİMONYAN: 1968'den itibaren aynı görevini sürdürmektedir. (1995).

2. SAHAGYAN TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (SAHAGYAN TAGANNİ VE KOROSU)-1938

Surp-Kevork Ermeni Kilisesi-Marmara Cad.
Nu: 79 Kocamustafapaşa-İST.

Türkiye Ermenileri'nin ilk Patrik'i, Bursalı Hovagim Yebisgobos tarafından (1461)'de tesis edilmiş ve İstanbul'un en eski Taganni korosudur.

Amasyalı, Kalust Gayzak Patrik döneminde (1703) hayli geliştirilmiş, (1733)de ise İstanbul'un en üstad tagannilerinin bir araya geldiği gayet muhteşem bir koro şeklini almış. (1938)de ise, "çok sesli koro"nun tesisiyle kilise için daha verimli bir duruma yükselmiştir.

Halen faal ve İstanbullularca sevilen Sahakyan Korosu, günümüzde de aynı değerini devam ettirmektedir. (1995)

3. VARVARYAN TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP VARVARYAN TAGANNİ VE KOROSU)-1932

Surp Harutyun Ermeni Kilisesi-Çakmaktaşı Sok.
Nu: 35 Kumkapı dışı-İST.

Kum-kapu, Surdışı, Surp-Harutyun Kilisesi'nin her nevi zaruret içinde meydana getirilmiş olan taganniler korosu. 1834'te tesis edilmiş ve 1883'te tam mânâda teşekkül ettikten sonra, 1932'de, "çok sesli koro" ilavesiyle günümüzdeki şekli almıştır. Halen faaldir: (1995)

4. ZVARTNOZ TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (ZVARTNOZ TAGANNİ VE KOROSU)-1936

Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi-Saray içi Sok.
Nu: 7 Gedikpaşa-İST.

Taganni korusu, 1849'da tesis edilmiş. 1891-'de tam mânâda gelişmiş ve 1936'da "çok sesli koro" ilavesiyle günümüzdeki du-:uma yükselmiştir. Halen faaldir. (1995).

5. KARASUN MANGANZ TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (KARASUN MANGANZ TAGANNİ VE KOROSU)-1930

Surp-Asdvazazin Ermeni Kilisesi-Ebuziya Caddesi
Nu: 34 Bakırköy-İST.

Taganni korosu, 1891 yılında tesis edilmiş ve 1930'da "çok sesli koro" ilavesi ile günümüzdeki şekli almış değerli bir korodur. Halen faaldir. (1995)

6. SAHAK MESROP TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (SAHAK MESROP TAGANNİ VE KOROSU)-1936

Surp Istepanos Ermeni Kilisesi-İnci Çiçeği Sok.
Nu: 4 Yeşilköy-İST.

1826'da tesis edilen, 1916'da tam mânâda organize edilen ve 1936'da "çok sesli koru" bölümünün organize edilmesiyle günümüzdeki düzeye erişen, (SAHAK-MESROPKOROSU)nu: "1994'te kaybettiğimiz İstanbul Operası, Devlet Sanatçılarından ünlü tenor merhum, NUBAR BAYVERT çalıştırmış ve idare etmiştir ki, 1970'li yıllarda ünlü Tenor'un kilise korusuna hayli emeği geçmiştir. Mezkûr koro günümüzde de faaldir. (1995)

7. GETRONAGAN YERKÇAĞUMP (GETRONOGAN KOROSU)-1970

Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi
Kemeraltı-Sakızcılar Sok. Nu: 3 Karaköy-İSt

1931'de Beyoğlu Ermeni Kiliseleri korolarının birleşmesiyle (150) kişiden müteşekil muazzam bir "çok sesli koro" meydana getirilmiş ve şefliğine de ünlü Şef, Prof. Edgar Manas merhum getirilmişti.

"GETRONAGAN" adına tesmiye edilmiş olan mezkûr koronun elemanlarınca, Galata-Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde 1970'de aynı isim ile yeni bir koro tesis edilmiştir. Mezkûr koro halen faaldir. (1995).

8. ASOĞİG TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (ASOĞİÇ TAGANNİ VE KOROSU)-1926

Surp Yerortutyun Ermeni Kilisesi-Sahne Sok.
Nu: 24/1 Galatasaray-Beyoğlu-İST.

Taganni Korosu, 1899'da tesis edilmiş ve 1926'da da "çok sesli koro" meydana getirilerek, tam teşekkülü uzun yıllar hizmet vermiştir. Halen faal olan mezkûr koronun elemanları da kilise hizmetinde gayet tecrübeli şahsiyetlerdir. (1995).

9. LUSAVORİÇ TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (LUSAVORİÇ TAGANNİ VE KOROSU)-1923

Surp Harutyun Ermeni Kilisesi-Meşelik Sokağı
Nu: 34. Taksim-Beyoğlu-İST.

"Esayan Mektebi" bahçesinde bulunan, "Surp Harutyun Ermeni Kilisesi"nin taganni ve çok sesli korosu olan (LUSAVORİÇ TAGANNİ VE KOROSU), 1923 yılında tesis edilmiştir.

Gerçi tesis tarihini (1929) gösteren kaynaklar da var. Ancak, biz, Patrikhane yayını (ŞOĞAGAT)daki kaydı esas almayı uygun gördük. Mezkûr koronun çok sesli bölüm ise (1951)de kurulmuştur ve koro halen faaldir: (1995).

10. VARTANANZ TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (VARTANANZ TAGANNİ VE KOROSU)-1944

Surp Vartananz Ermeni Kilisesi-Şahahdet Sokağı
Nu: 13 Feriköy-İST.

1866 yılında tesis edilmiş olan (VARTANANZ TAGANNİ VE KOROSU)nun çok sesli bölümü (1944) yılında kurulmuştur. Mezkûr koro halen faaldir: (1995).

11. NAREGAZİ TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (NAREGAZİ TAGANNİ VE KOROSU)-1932

Surp Asdvazazin Ermeni Kilisesi-İlan Sokağı
Nu: 20 Bşiktaş-İST.

Beşiktaş, "Surp Asdvazazin Ermeni Kilisesi"nin taganniler korosu, (1887)de, çok sesli bölümü ise (1932)te tessi edilmiştir ve halen faaldir: (1995).

12. TARKMANÇAZ TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (TARKMANÇAZ TAGANNİ VE KOROSU)-1940

Surp Asdvazazin Ermeni Kilisesi-Cibinlik Sokağı
Nu: 5 Ortaköy-İST.

Taganniler korosunun tarihçesini 1665'lere kadar götüren kaynaklar mevcuttur. Ancak, mevzubahis taganniler korosunun (1903)lerde asıl kimliğine kavuştuğu ve 1940'da ise "çok sesli koro" bölümünün kuruluşu ile tam mânâda kimliğini bulduğu yetkili kaynaklarda geçmektedir. Halen faaldir: (1995).

13. GOMİDAS TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (GOMİDAS TAGANNİ VE KOROSU)-1910

Yerevman Surp Ğaç Ermeni Kilisesi-Kırbaç Sokağı
Nu: 47/49 Kuruçeşme-İST.

(GOMİDAS TAGANNİ VE KOROSU) dünyaca ünlü, Ermeni bestekâr ve müzikolog merhum, (RAHİP GOMİDAS) tarafından, 1910 yılında, "çok sesli" olarak kurulmuş: (82 kız, 76 erkek)den müteşekil toplam, (158) kişilik muhteşem bir koro olarak meydana getirilmiştir.

Halen faal olan (1995) mezkûr kuruluş, İstanbul'un sayılı kilise korolarındandır.

14. SAYAT NOVA TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP (SAYAT NOVA TAGANNİ VE KOROSU)-1972

Surp Yeritz Manganz Ermeni Kilisesi-Boyacıköy-İST.

1840 yılında tesis edilmiş olan taganniler korosu uzun yıllar hizmet verdikten sonra. 1972 yılında, "çok sesli bölüm" meydana getirilerek kilise korosu daha verimli duruma getirildi. Halen faaldir: (1995).

15. SURP HRİPSİMYANZ YERAŞDASİRAZ YERKÇAĞUMP-1914 (SURP HRİPSİMYANZ YERAŞDASİRAZ KOROSU)

Surp Hripsimyanz Ermeni Kilisesi-Çayırbaşı Sok.
Nu: 52 Büyükdere-İST.

Büyükdere Surp Hripsimyanz Ermeni Kilisesi'nin taganniler kolunun 1848 yılında tesis edildiğini kaydeden kaynaklar var. Ancak, merhum Keğam Kirkoryan (Sevan) tarafından yazılıp, 1948'de neşredilen, (BÜYÜKDERE ERMENİ KİLİSESİ'NİN (1848-1948) YÜZ YILINI ANMA) kitabında bu husus için:

(– Tagani korosunun hangi tarihte kurulduğu bizce meçhuldur. Ancak, 1914 yılında tesis edilen taganni korosu hakkında sarih malûmatımız vardır.) demektedir.

Dolayısıyla, biz de en eski tarih olarak, (1914)ü esas aldık.

Cumhuriyet döneminde yeni bir taganniler korosu meydana gtirildi ve Rupen Atamyan başkanlığında, "8 Nisan 1931" tarihinde faaliyete geçirildi. Ancak, 1936'da varlığı son buldu.

22 Eylül 1946 tarihinde ise, 14 kişiden müteşekil idealist taganniler, çeşitli semtlerden yanyana gelerek yeni bir koro tesis ettiler ve zamanla daha da gelişen koro varlığını günümüze kadar (1995) sürdürdü. Mezkûr koro tek sesli okur.

16. SURP TAKAVOR TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP-1938 (SURP TAKAVOR TAGANNİ VE KOROSU)

Surp Takavor Ermeni Kilisesi-Muvakkithane Cad. Nu: 44/1 Kadıköy-İST.

Taganniler korosunun (1720)li yıllarda var olduğunu ve 1897'de tam teşekküllü şekle getirildiğini kaydeden kaynaklar mevcuttur.

Çok sesli koro ise, 1938 yılında tesis edilmiş olup halen faaldir: (1995).

17. ÜSKÜDAR'İ MİYAZYAL YERKÇAĞUMP-1914 (ÜSKÜDAR'IN BİRLEŞİK KİLİSE KOROSU)

Surp Ğaç Ermeni Kilisesi-Selamsız Kozanoğlu Sokağı Nu: 3 Üsküdar-İST.

"Üsküdar"ın birleşik taganniler korosunun ilk tesis tarihi, (1680) yılına yani, hayli eskiye dayanmakta olup, 1710 ile 1830'larda yeniden organize edilmiştir. 1914 yılında ise "çok sesli koro" bölümü kurularak faaliyete geçirilmiş ki halen faaldir: (1955).

18. SURP GARABED TBRAZ TAS YERKÇAĞUMP-1958 (SURP GARABED TAGANNİ VE KOROSU)

Surp Garabed Ermeni Kilisesi-Bağlarbaşı Vasiyet Sok. Nu: 6 Üsküdar-İST.

Taganniler korosu ilk (1590) yılında tesis edilmiş olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Bilâhare, 1888 ve 1908 yıllarında daha da köklü duruma getirilmiş. 1918'de "çok sesli koro" bölümü kurulmuş ve birçok dönemlerden sonra, 1958'de tam faal duruma getirilmiş ki, halen mevcut ve faaldir: (1995).

19. SURP KRİKOR LUSAVORİÇ TBRAZ TAS-1984 (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ TAGANNİ KOROSU)

Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi-Akgünlük Sok.
Nu: 8 Kınalıada-İST.

Kınalıada, Ermeni Kilisesi'nin uzun yıllar müstakil bir kilise korosu olmadığı ve özel günlerde diğer kiliselerden gelen koro veya taganniler tarafından ayin icra edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kınalıada Ermeni Kilisesi'ne müstakil taganniler korosu 1984 yılında kurulmuş ve halen faaldir: (1995).

GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYAN KİLİSELER

1. SURP ASDVAZAZİN YEGEĞEZİ (SURP ASDVAZAZİN KİLİSESİ)

Azadlı Köyü Kayabaşı-İST.

Azadlı köyü, Ermeni Kilisesi'nin yerinde daha evvel (Aya-Yorgi) adında ve inşa tarihi meçhul olan bir Rum Kilisesi mevcutmuş. 1835 yılında mezkûr kilisenin yerinde yapım masraflarının "Ohannes Bey Dadyan" tarafından karşılanması suretiyle Ermenilere ait olmak üzere yeni bir kilisenin inşasına geçilmiş ve 25 Nisan 1837'de (SURP ASDVAZAZİN) adına tesmiye edilerek ibadete açılmış.

KİLİSE'NİN ONARIMI:

"Azadlı Köyü"ndeki "Baruthane"de çalışan Ermeni işçi ailelerinin ibadeti için inşa ettirilen "Azadlı Ermeni Kilisesi", "BARUTÇUBAŞI ARAKEL BEY DADYAN"ın gayretleriyle, 1879 ve 1882'de onarılmıştır ki, hayli masraflı olan onarım için; "Tophane-i Amire" tarafından Baruthane için inşa ettirilen kireç fırınından bir defaya mahsus olmak üzere yararlanılmasına izin verilmiştir.

SON DURUMU:

Mevzubahis Kilise, Ermeni amele ve işçilerinin zamanla köyü terk etmeleriyle metruklaşmış ve daha sonra yoklara karışmıştır.

2. SURP ASDVAZAZİN MADUR (SURP ASDVAZAZİN MESCİDİ)

Hasköy Halıcıoğlu-İST.

1889 yılında inşa edilip, 1918'de "SURP ASVAZAZİN" adına taktis edilip ibadete açılan mezkûr kilise, tarihi "Kalfayan Yetimhanesi" içinde idi.

1923 ve 1962 yıllarında onarılan "Surp Asdvazazin Mescidi"; 1975 yılında yapılan istimlâk esnasında, Kalfayan Yetimhanesi'nin de istimlâkzede oluşuyla, yoklara karışmıştır.

3. SURP ASDVAZAZİN MADUR (SURP ASDAZAZİN MESCİDİ)

Okmeydanı-İST.

Sultan II. Abdülhamid Hân devrinde, (Dârûlaceze) içinde XIX. yüzyıl sonlarında Padişah fermanı ile inşa edilen Ermeni Kilisesi, "17 Mayıs 1898" günü ibadete açıldı. Dârûlaceze'nin bahçesinde cami yanında, Rum Kilisesi ile birlikte yer alan mezkûr kilisecik, 1970'lerden sonra cemaat açısından yoksullaşınca, ibadet yapılmamaya başlandı.

4. SURP AVSVAZAZİN YEĞEĞEİZ (SURP ASDVAZAZİN KİLİSESİ)

Edirnekapı-İST.

Ermeni kaynaklarında, (ÇARKHAPAN SURP ASDVAZAZİN) adıyla anılan mezkûr Kilise'nin inşa ve hitam tarihleri meçhuldur!..

Ancak (1480-1498) yılları kayıtlarında bahsi ve adı geçmektedir.

5. SURP GAÇ YEGEĞEZİ (SURP ĞAÇ KİLİSESİ)

Filibos Köyü Bakırköy-İST.

Sultan II. Selim Hân'ın ilk saltanat yıllarında (1789) Filibos Köyü'nde inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir.

Mezkûr Kilise'de Barutçubaşı Ohanes Bey Dadyan'ın, 18 Şubat 1798 tarihinde vaftiz olduğu kaydı Ermeni kaynaklarında geçmektedir.

1919'a kadar varlığını sürdüren Sur Ğaç Kilisesi, kayda geçtiğimiz tarihlerde Ermeniler'in "Filibos köyü"nden uzaklaşmalarından sonra metruklaşarak yoklara karışmıştır.

6. SURP HAGOP YEGEĞEZİ (SURP HAGOP KİLİSESİ)

Kasımpaşa-İST.

Tersane-i Amire'de çalışan (Muşlu Ermeni amele ve işçilerin) dini vecibelerini ifa edebilmeleri gayesiyle, Patrik, Hovhannes Çamaşırcıyan'ın temin ettiği ferman ile "Donik Amira"nın hibe ettiği arsa üzerinde 29 Eylül 1810 tarihinde inşa edilen Kasımpaşa, Surp Hagop Kilisesi 1823 yılında ciddi bir onarıma tabi tutularak genişletilmiştir.

1854'te ise yeni bir izinle ve "Misak Amira"nın maddi yardımlarıyla yeniden inşasına geçilerek temelden yenilendi: "Ekmekçibaşı Agop Noradunkyan ve Donik Amira"nın maddi yardımları.da masraflara eklenerek üç yıl içinde inşası bitirildi ve 1 Aralık 1857 tarihinde ibadete açıldı.

1864 yılında onarım gördü. 1902 yılında tekrar onarıldı ve 17 yıl hizmet veren kilise, 9 Mayıs 1919 tarihinde zuhur eden "büyük Kasımpaşa yangını" esnasında tamamen yanarak enkaz haline geldi. 1926'da ise yangın enkazını belediye kaldırdı.

7. SURP HAGOP YEGEĞEZİ (SURP HAGOP KİLİSESİ)

Sarıyar-İST.

Not: (Büyükdere-Ermeni Kilisesi) maddesinde, (SURP HAGOP KİLİSESİ)nin tarihçesi yazılmış olduğunda, tekrarına lüzum görülmedi. Bakınız: (BÜYÜKDERE-ERMENİ KİLİSESİ) maddesi.

8. SURP HAGOP MADUR (SURP HAGOP) MESCİDİ)

Yenimahalle Üsküdar-İST.

Kudüs-Ermeni Patriği, Krikor Şığtayagir tarafından; "ERMENİ PATRİKLİĞİ-İSTANBUL VEKALETHANESİ)nde inşa ettirilmiştir. Yenimahalle semtindeki bu mescit, mezkûr kuruluşun Kum-kapu'ya nakedilmesinden sonra, iptal edilmiştir.

9. SURP HAGOP MADUR (SURP HAGOP MESCİDİ)

Zeytinburnu-İST.

1832 yılında, Surp Pırgiç Ermeni Hastahanesi'ne yakın, (Surp Hagop Vankı-"Manastır") içinde inşa edilen (SURP HAGOP MESCİDİ); Barutçubaşı Boğos Bey Dadyan ile Kazaz Harutyun Amira Bezciyan tarafından maddi gideri karşılanarak inşa ettirildi. Daha sonra, Mimar Andon Ağa Kazancıyan'a genişlettirilen (1848-1852) Surp Hagop Mescidi; 1855 yılında Garabed Amira Balyan tarafından onartıldı.

Türkiye Ermenileri'nin en değerli Ruhanilerinden merhum, Mağagya Baş-Yebisgobos Ormanyan Patrik zamanında (1896) daha değişik bir gaye ile onarıma tabi tutularak, (Düşkünler Evi) şeklinde hizmete sunuldu.

Mezkûr binanın 1950'lerde fabrika olarak kullanıldığını, (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı eserinde Pars Tuğlacı kaydetmektedir. (Bakınız: Sayfa: 84-95).

10. SURP HARUTYUN YEGEĞEZİ (SURP HARUTYUN KİLİSESİ)

Tershane-İST.

XIX. yüzyıl ortalarında, "TERSHANE-İ ÂMİRE KÜREKHANESİ"nde, Ermeni işçilerin dini vecibelerini yerine getirebilmeleri gayesiyle inşa edilmiştir.

Amiralar Amirası, Kazaz Harutyun Amira Bezciyan'ın bağışta bulunduğu bu şirin kilisecik, Kürekhane'nin, Mehterhane'ye taşınmasından sonra iptal edilmiştir: (1867)

11. SURP HOVHANNES GARABED YEGEĞEZİ (SURP HOVHANNES GARABED KİLİSESİ)

İstinye Emirgan-İST.

XIX. yüzyıl başlarında Boğaziçi'nin batı kıyısında iskân edilmiş Ermeni ailelere ait bir köy mevcuttu ve (SURP GARABED) adında ahşap bir kiliseciklerinin olduğunu: (Damının tamiri ile alâkalı ve "1 Mayıs 1839" tarihli, İrade-i Seniyye'den anlaşılmakta olduğunu.) Pars Tuğlacı mezkûr eserinde belge ile kaydetmektedir.

Merhum, Yeremya Çelebi Kömürciyan da aynı konuda şu kaydı geçmektedir:

(– Yeniden ahşap olmak üzere inşa edilen ve "SURP GARABED" adına tesmiye edilip ibadete açılan Mabed. Zamanla ermeniler'in mevzubahiş köyden çekilmeleriyle, kiliseye ait değerli ve kutsi eşyalar Yeniköy-Surp Asdvazazin Ermeni Kilisesine nakledilmiş ve metruk kilise binası da zamanla yoklara karışmıştır.) (Bakınız: Sayfa: 702, "Ermenice baskısı")

12. SURP HOVAN VOSGEPERAN YEGEĞEZİ (SURP HOVAN VOSGEPERAN KİLİSESİ)

Karagümrük-İST.

Patrik Garabed tarafından, (SURP HOVAN VOSGEPERAN) adına taktis edilen ahşap Kilise, (7 Mayıs 1829) tarihinde ibadete açılmıştır.

Kilisenin inşasında giden masrafların bir kısmını merhum, Kazaz Harutyun Amira Bezciyan karşılamış. Diğer taraftan mer-

hum, Avedis Amira Şamdancıyan, (Balioğlu Sokağı)ndaki konağını bağışlayarak, (SURP HIRİPSİMYANZ-KIZ MEKTEBİ)nin tesisini sağlamıştır.

1839'daki depremde hasar gören Kilise'nin, 1845 yılında duvarları, kadınların ibadet bölümü (Haremlik) ile Papaz odası onarıldı ve eklemeler yapıldı.

23 Ekim-3 Kasım 1845 tarihlerini taşıyan fermanla yeniden ahşap olarak daha hacimli şekilde inşa edildi ve Patrik Matiyos tarafından taktis edilip, 16 Eylül 1848 tarihinde ibadete açıldı.

6 Temmuz 1900 tarihinde çıkan yangında Kilise ve Mektep binaları tamamen yandı. Yangın esnasında kurtarılabilen değerli ve kutsi eşyalar arasında gayet değerli olan meşhur, (ÇARKHAPAN ASDVAZAMAYR-"Hz. Meryem Ana") tablosu da vardı ve kurtarılan eşyalarla birlikte Balat'taki, (SURP HIREŞDAGABED) Kilisesi'ne nakledilmiştir.

Yanan kilisenin durumuna gelince, enkaz haline gelen Kilise binası bir daha inşa edilmedi ve semtteki Ermeni nüfusu günbe gün azaldı ve nihayet günümüzdeki duruma geldi ki, 3-5 aile dahi yoktur denebilir: (1995).

13. SURP ISTEPANOS YEGEĞEZİ (SURP ISTEPANOS KİLİSESİ"

Hasköy Halıcıoğlu-İST.

Hasköy'ün ilk Ermeni sakinleri, (Eginli Ermeniler) olup, Karaağaç'ta (Tuğla ve kiremit imalathaneleri) kurdular. Yerleşim bölgeleri ise (Bademlik)di ve Bademlik Ermeni kabristanının tam karşısında ahşap olarak (SURP ISTEPANOS MESCİDİ)ni inşa ettiler: (1633).

1692'de (BALAD-SURP HIREŞDAGABED KİLİSESİ)nin yeniden inşasına maddi ve mânevi yardımcı olan Hasköy Ermenileri'nin bu hizmetleri, Balat Ermenilerince taktir ve şükranla karşılandı.

Nüfus açısından pek zayıf olan Hasköy Ermenileri bu durumlarına rağmen kendi yerleşim bölgelerinde Hasköy cemaatine ait bir Ruhani'nin olmasını ziyade arzu etmekteydiler ki; bu durum 1692'lerde Hasköy'de Ermenilere ait herhangi bir ibadethane olmadığının en açık delilidir.

Ne var ki, Hasköy'de zamanla Ermeni aileleri çoğalmaya başlayınca, Ğaçadur adında bir Rahip, Bademlik'de bir eve yerleşti ve ikâmetgahında, (SURP YEĞYA) adında bir Mescit meydana getirdi. (1703)

Böylece, Hasköy Ermenileri'nin hem bir din adamları, hem de bir minicik ibadethaneleri olmuştu. Gerçi gayet küçük bir mabeddi. Lâkin onlar yine de memnundu. Zira, minik de olsa Kilise kendilerine aitti. Dahası, sırf kendilerine ait bir de din görevlisine sahip olmuşlardı ve bu sebeple bilhasa sevinmekteydiler.

Tam çeyrek asır bu küçük ibadethanede ayin icra eden Rahip Gaçadur; 1728-29 Golod Hovhannes Patrik zamanında, "Zartaroğlu Mardiros" adında bir hayırsever, diğer hayırseverlerin de iştirakıyla; "Hacı Harutyun Tevekellioğlu" tarafından kilise inşası için temin edilen ferman ile derhal harekete geçerek, (SURP ISTEPANOS) adında ahşap bir kilise inşa ettirdi.

1804 yılında tam mânâda onarım gören ahşap Kilise bir asır hizmet gördü. Ne var ki, bu bina da yeterli gelmemeye başladı. Zira, Amiralar'ın bir bölümü Hasköy'e rağbet edince, Hasköy'ün Ermeni nüfusu çoğalmaya başladı ki, çoğunluğu kalburüstü sınıfa ait ailelerdi.

Bu durumu dikkate alan Amiralar Amirası, Kaza Harutyun Amira Bezciyan, Sultan II. Mahmud Hân'a müracaat ile yeni bir Kilise inşası için ferman ihsan edilmesini diledi.

Bu değerli bendesini ziyade seven Sultan II. Mahmud Hân, Kilise'nin inşasına müsaade ederek bu babda ferman lutfetti ve (9 Kasım 1829) tarihli ferman ile Hassa Mimarları, Ohannes Amira Serveryan ve Krikor Amira Balyan yeni Kilise'nin inşasına başla-

dılar ki; kârgir ve muhteşem bir mabed olmasını esas alındığı inşaat titizlikle sürdürülmekteydi ve başlıca hedef, en kısa zamanda inşaatın tamamlanabilmesiydi.

Ne var ki, bazı kötü niyetli ve kıskanç kimseler; Sultan II. Mahmud Hân'ın kerimeleri, "Esma Sultan"ın fikrini çelmişler ve şu iğrenç yakıştırmaya inandırmışlardı:

(Ermeniler, mabedlerini bilhassa yüksek yerde inşa etmektedirler ki, hareminizi gözetleyebilsinler...)

Tabii ki, bu hayasız ve vicdansızca uydurulmuş bir yakıştırma idi. Hasköy'ün (Odalar Kapısı) adlı yüksekçe mahâlde inşa edilmekte ve yarısına kadar tamamlanmış olan muhteşem mabetten, karşı sahilde (Defterdar) bulunan Esma Sultan'ın Sarayı'nın, Ermeniler tarafından izlenebilir iddiası gerçekten pek saçma idi.

Lâkin, esma Sultan bu iğrenç yalana maalesef inanmıştı ve inşaatın durdurulması emrini vermişti. Ancak, vaziyeti öğrenen Sultan II. Mahmud Hân, inşaatın tamamlanmasını ve kilise binasının üç kata çıkarılmasını ferman buyurmuştu.

Üçüncü katın tüm giderini, Kazaz Harutyun Bezciyan Amira karşıladı ve böylece, Patrik Garabed zamanında, (14 Temmuz 1831) tarihinde (SURP ISTEPANOS) adına tesmiye edilen Kilise taktis edilerek ibadete açıldı.

Mevzubahis tarihlerde Hasköylü Ermeni kadınlarının fakir olmaları, Eyüp'teki meşhur (Fes fabrikası-"Feshane")na, fes püskülü yapmakla geçimlerini sağlamaktaydılar.

Ünlü, (Nota mucidi), "Baba Hamparzum Limonciyan"ın tagannilere müzik hocalığı yaptığı mevzubahis kilise, 1845 ve 1904 yıllarında onarıldı. Birinci Cihan Harbi yıllarında, (Askeri Karargâh) olarak kullanılan kilise binası. Mütareke yıllarında, Ermeni göçmenlerine barınak oldu.

Daha sonraki yıllarda (1927) onarıma tabi tutuldu ve tam mânâda onarılarak, (5 Eylül 1930) tarihinde taktis edilerek yeniden ibadete açıldı.

Bir yıl sonra ise (1931) Patrik Naroyan başkanlığında yapılan muhteşem bir ayinle kilisenin (yüz yıldönümü) kutlandı.

Haliç Köprüsü'nün yapılışı esnasında (70'li yıllar) istimlâk hareketiyle yoklara karışan (SURP ISTEPANOS KİLİSESİ)nde son dini ayini, merhum, Patrik Şınork Kalustyan icra etmiştir: (1975). (Bakınız: Yeremya Çelebi Kömürciyan, sayfa: 424-438, Pars Tuğlacı, sayfa: 85-87.)

14. SURP KRİKOR LUSAVORİÇ YEGEĞEZİ ("ĞOR VİRAP" SURP KRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ)

Pangaltı Beyoğlu-İST.

Pangaltı'nın tarihi (SURP HAGOP) Ermeni kabristanı dahilinde, (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ) adında ahşap bir kilise vardı.

Dr. Istepan Paşa Aslanyan, Dr. Parunak Bey Feruhan, Dr. Serviçen'in gayret ve çabaları ile inşa edilip, (28 Temmuz 1865) tarihinde taktis edilerek ibadete açılan bu kilisenin yanında bir de Madur yani Mescit inşa edilmişti: (1879)

1909 yılında tamamen onarılan mezkûr kilisede 1930 yılında (LUSAVORİÇ YERKÇAĞUMP) adıya bir kilise korosu kuruldu. Bir yıl sonra ise, kilisenin 66. yıldönümü muhteşem bir ayinle kutlandı. Ne var ki, bu son kutlanış oldu. Zira, bir yıl sonra Kabristan kamulaştırılınca, kilise de kabristanla birlikte yoklara karışıp gitti: (1932).

15. SURP NİGOĞAYOS YEGEĞEZİ ("KÜÇÜK" SURP NİGOĞAYOS KİLİSESİ)

Vlanga Hisardibi-İST.

Karagümrük'te aynı adı taşıyan Kilise'den ayırt edilebilmesi gayesiyle, (Küçük-Surp Nigoğayos) olarak anılan mevzubahis kilisenin bulunduğu mahâli, "SARKİS TIBİR SARRAF HOVAHNESYAN) şöyle belirtmektedir:

(Surp Sarkis Kilisesi'nin sol tarafından şehir dahiline girerken yolun kenarında bulunan "Cüce Çeşmesi"nin karşısındaki sokağın içinde bulunan (Çinili Hamam)ın[1] yakınında idi ki, Kilise yıktırıldıktan sonra arsası bahçe oldu.)

Hayli eski bir maziye dayanan Kilise'nin ilk inşa tarihini belirten herhangi bir kayıt bulamadık. Ancak, XVI. yüzyılda mevcut olduğu kayıtlarda geçmektedir.

Mezkûr mabed 1645 yılında yandı ve "Saak Apro Çelebi ile Ayıntaplı Vartabed-"Rahip" Eğyazar"ın maddi yardımlarıyla tekrar inşa edildi. 1659 yılında bir fanatik, borç bahanesiyle Kilise'yi kapattırdı. Ancak bu durum uzun sürmedi ve Patrik Mardiros'un gayret ve çabalarıyla tekrar ibadete açıldı.

"Çamiçyan"ın kayıtlarında: (1660 yılında tekrar yandığını ve Ayıntaplı Vardabed Eğyazar'ın gayret ve çabalarıyla tekrar mamur duruma getirildiğini) yazmaktadır.

1661 yılında (VANİ) adında fanatik bir şahsın kışkırtmasıyla, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, Ermeni ve Rum Kiliseleri'ni 14. gün kapattırdı. Böylece: 30 Mart 1662 tarihinde, (Paskalya Yortusu) günü, 7. Rum Kilisesi ile birlikte, Ermenilere ait (SURP NİGOĞASYOS KİLİSESİ) ikinci bir emirle yıktırıldı.

"Hamza Çavuş" olarak nam salmış bir diğer fanatik ise, Sadrazamdan müsaade almaya dahi lüzum görmeden, (SURP NİGOĞAYOS KİLİSESİ)nin enkazından değerli mermer parçalarını konağına naklettirdi ve (Mirhap Taşı)nı, binek taşı olarak değerlendirip, merdivenlerin yanıbaşına koydurdu. Yani, mezkûr taşın üzerine basıp rahatlıkla ata binecekti!..

1- Bakınız: İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, Reşat Ekrem Koçu, cilt: VII, sayfa: 4013, madde: "ÇİNİLİ HAMAM veya LANGA HAMAMI"
Bakınız: HARUYRAMYA HOPELYAN VERAŞİNUTYUN BADRİARKANİST MAYR YEGEĞEZVO KUMKAPI Ekim 1828-Ekim 1928 yazan: Hagop VARJABEDYAN, sayfa: 5-10.
KUMKAPI MERYEM ANA KATEDRALİ'NİN YÜZ YILDÖNÜMÜ KİTABI
Bakınız: İSTANBUL TARİHİ, yazan: Yeremya Çelebi Kömürciyan (Ermenice), sayfa: 277-279.

Ne var ki, bu şahsiyetsiz adamın hevesi kursağında kalacak ve bu icraatından 10 ay sonra konağına ateş düşecek, bütün serveti yer ile yeksan olup yoklara karışacak ve daha sonra ise Sadrazam'ın meseleyi duymasından korkup kaçarak sır olup gidecekti...

Ne denir, Cenâb-ı Hakk'ın şaşmaz adaleti tecelli etmiş!..

Vak'ayinâmeci, Mağakya Çelebi Cevahirciyan, İstanbul'da kurulan ilk Ermeni Matbaası'nın, Surp Nigoğayos Kilisesi'nde kurulmuş olduğunu kaydetmektedir. Aynen geçiyoruz:

(– Tokatlı Abgar Tıbir adlı bir şahıs: "1565-1567-1568" yıllarında şu kitapları basmıştır:

1. POKIR KERAGANUTYUN 2. DONAZUYZ

"Küçük Gramer Kitabı" "Yortu Takvimi")

16. SURP NİGOĞAYOS (SANTA NİKOLA) YEGEĞEZİ SURP NİGOĞAYOS (SANTA NİKOLA) KİLİSESİ)

Edirne-kapu Karagümrük-İST.

XIII. yüzyılın sonlarında Kırım'ın (Kefe Şehri)nden gelen Lâtin Dominicain Ruhaniler'in bazıları (Galata)ya, bazıları ise (İstanbul)a yerleşmişlerdi.

İstanbul'a yerleşenler (Edirne-kapu)da iki kilise inşa ettiler: (SANTA NİKOLA, SANTA MARİA).

Venedik ve Cenevizli göçmen tacirlerden müteşekil hayli kalabalık bir cemaate sahip mezkûr kiliselerden, (Santa Nikola) adındaki: '1475'te Kefe'den İstanbul'a gelen ve Edirne-kapu'ya yerleşen "Kefeli Ermeniler" ile ortaklaşa kullanıldı ve Ermeniler mezkür kiliseye "SURP NİGOĞAYOS" adını tesmiye ettiler.)

1626'da IV. Murat Hân devrinde Recep Paşa tarafından Kilise'ye el kondu ve (Odalar Camii) adına tesmiye edilerek, İslâmiyet'in hizmetine tahsis edildi.

Not: (Viyana-Mığirtaryan Manastırı Kütüphanesi'nde saklı ve Rahip Arisdages tarafından kaleme alınan (256 kod) numaralı belgede de mezkûr kiliseden bahsedilmektedir.)

17. SURP NİŞAN YEGEĞEZİ (SURP NIŞAN KİLİSESİ)

Alemdağı Üsküdar-İST.

Üsküdar kazasına bağlı köylerden (Alemdağı köyü)nün sakinleri 1800'lerde çoğunlukla Ermeniler'den müteşekildi. Ancak, ibadet için bir mabedleri yoktu. Lâkin, Alemdağı sakinlerinin gayret ve çabalarıyla bu arzuları gerçekleşti.

Patrik III. Istepanos'un döneminde (SURP NIŞAN) adına tesmiye ve taktis edilen Kilise, (15 Haziran 1835) tarihinde ibadete açıldı ve böylece Alemdağlılar dini vecibelerini yerine getirebilecekleri bir mabede kavuşabildiler.

Kitabesi olan "SURP NIŞAN KİLİSESİ" 1838 yılında onarıldı. 1844'te ise, kiremit ve sıvaları elden geçirildi. Cumhuriyetin ilanından kısa bir müddet öncesine kadar Ermeni nüfusu ekseriyeti teşkil etmekteydi. Ancak, daha sonra Ermeniler bu semti terk etti ve 1922'de İslâm Türkler, Ermeniler'in yerini alınca, "Surp Nışan" kilisesi, camie tahvil edildi. Ne var ki, İslâm cemaat mezkûr mabede fazla rağbet etmedi ve böylece zamanla bakımsızlıktan kullanılamaz hale gelince kendi kaderine terkedildi. Metruk olarak halen mevcuttur.

18. SURP SARKİS YEGEĞEZİ (SURP SARKİS KİLİSESİ)

Galata-İST.

Cenevizliler devrinde Galata'nın (AYA THEODSIA) semtinde, (SURP SARKİS) adında bir Ermeni kilisesinin varlığı: (1360, 1361 ve 1398) tarihli üç önemli kayıttan anlaşılmaktadır.)

Mevzubahis kilisenin 1431'de yeniden inşa edildiği ve (SURP KRİKOR) adına tesmiye edildiği eski kayıtlarda belirtilmektedir.

Türkiye Ermenileri Patrikhanesi kayıtlarında, kilisenin aynı zamanda (Cercis) adı ile anıldığını yazan kayıtlar da mevcuttur.[1]

19. SURP SARKİS YEGEĞEZİ (SURP SARKİS KİLİSESİ)

Vlanga-Hisardibi-İST.

"Sarkis Tıbir Sarraf Hovannesyan", (SURP SARKİS) kilisesi hakkında: (Yeni-kapu'dan girince, Hisardibi'nde, "Zindandelen Hamamı"nın yakınında) diyor.

İnciciyan ise: (Vlanga mahallesinde, "Çinili Hamam"ın yakınında idi, daha sonra arasında bir ev inşa edilmiştir) kaydını geçmektedir.

Hisardibi'nde, Yeni-kapu'ya yakın mesafede, daha doğrusu; yenikapı ile Kum-kapu'nun ortasında olma ihtimali daha kuvvetli olan (SURP SARKİS) Kilisesi'nin, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin Kum-kapu'ya nakledilmesinden (1641) çok önceleri var olduğunu belirten kaynaklar da var. Meselâ, Fatih Sultan II. Mehmed Han'ın, Cerrahbaşısı (Özel Hekimi) Amasyalı, "Amir Dovlet"ın (1418-1496) kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1474 yılında yazdığı (KİRK RAMGAGAN) adlı eserinde, (SURP SARKİS KİLİSESİ)ne temas etmektedir.

Bizans'ın fethinden sekiz sene sonra, Türkiye Ermenileri Patrikliği'nin tesis edilmiş olması dikkate alınacak olunursa (1461) Patrikliğin tesisinden sonra inşa edilmiş olması bizce en inanılır olanıdır.

Zira, mezkûr kilisenin Bizans döneminde var olduğu ihtimali üzerinde duran kaynaklar da vardır ki, bizce tamamen şüphelidir!..

1- Bakınız: İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ, Pars Tuğlacı, sayfa: 93.

Çünkü, Bizans döneminde, "Konstantiniyye"de Ermeni Kilisesi'nin mevcut olması ve hem de Rumlar'ın topyekûn nefret ettikleri bir Ermeni Aziz'in adına tesmiye edilmiş oluşu vs. pek akıl alır iş değildir!.. Kaldı ki, Bizans devrinde Gonstantinople'de şayet Ermenilere ait Kilise olmuş olsaydı Fatih Sultan II. Mehmed Hân, Ermeni tebasına kilise ihsan etme ihtiyacı duymazdı. Bizans devrinde Ermeniler'in sadece Cenevizliler mıntıkası olan Galata'da kiliseleri olmuştur.

14 Temmuz 1606 tarihinde zuhur eden büyük yangında tamamen yandıktan sonra tekrar inşa edilen mezkûr mabed, 1652'de tekrar yandı ve onarılması için izin alındıktan sonra tamir çalışmalarına başlandı.

Ne var ki, (Surp Sarkis) kilisesi gerçekten talihsiz bir yapıydı. Şöyle ki, (KİLİSE DELİSİ) diye nam salmış kazasker, kilisenin onarımını engelledi ve temelden yenilenecek olan kilise inşası yarı kaldı.

1675 yılında, Yeremya Çelebi'nin babası, Der Mardiros tarafından alınan yeni bir izinle, tekrar çalışmalara başlandı ve 40 günde tamamlandı. Tekrar bir aksilik çıkmasından korkan semt Ermenileri el birliği ile öylesine süratli çalışmışlardı ki, Kilise'nin 40 gün içinde tamamen onarılmış oluşu hemen herkesi şaşırtmıştı.

Ancak, tüm emekler tekrar boşa gitmişti. Zira, Mabede komşu, bir başka fanatik ki, (Genç Mehmed Ağa) namı ile bilinmekteydi. Sadrazama arzuhal vererek ibadethane yıkılmasını diledi.

Kilise'nin yıktırılması için nasıl bir sebep ileri sürmüş ise bu tamamen meçhul kalmıştır!.. Ancak, bu fanatiğin ileri sürdüğü sebep herhalde gayet geçerli (!) bir matah olacak ki, sadrazam arzuhali alır almaz hiç vakit kaybetmeden (SURP SARKİS KİLİSESİ)ni bir daha inşa edilmemek üzere, temelden yıktırmış ve böylece eskisinden muhteşem olarak onarılan kilise yoklara karışıp gitmiş...

20. SURP TOROS YEGEĞEZİ (SURP TOROS KİLİSESİ)

Top-kapu-İST.

Tarihçi, Ğugas İnciciyan, (Surp Toros Kilsesi) için şu kaydı geçmektedir: (Şehir dışında, Top-kapu karşısında, sura yakın bir yerde, Türk ve Ermeniler ile meskûn "Tekkeci Mahallesinde" vaktiyle (SURP TOROS) adlı bir Ermeni kilisesi vardı ki, şimdi yok olmuştur.[1]

Yukarıda sunduğumuz malumattan gayrı hiçbir kayda rastlamamış olduğumuzdan; mevzubahis kilisenin hangi tarihte inşa edildiği, hangi tarihte ne sebeple kapandığı hakkında bilgi edinemedik.

21. SURP HAGOP YEGEĞEZİ (SURP HAGOP KİLİSESİ)

Çukur köyü Yalova-İSt.

Yalova ilçesinin, Kılıçlı bucağı köylerinden (Çukur köyü) Hıristiyanlarla meskûndu. Çukur köylü Ermenilere ait, (SURP HAGOP) adında bir kilise vardı. Kilisenin mevcudiyeti; onarım için verilmiş olan, (1 Kasım 1901) tarihli bir Ferman-ı Âli'den anlaşılmaktadır.

Kilise'nin tesis ve kapanış tarihleri hakkında herhangi bir kaynağa rastlanmadığını, Pars Tuğlacı mezkûr eserinde geçmektedir ve yine aynı eserden öğrendiğimize göre:

(1915-Ermeni Tehciri'nden sonra köy tamamen boşalmış ve kilise tabii olarak varlığını yitirmiş ve 1926'da, Bulgaristan'ın "Aydos Kasabası"ndan gelen Türk göçmenler bu köye yerleşmişler.)

1- Bakınız: XVIII. ASIRDA İSTANBUL, yazan: Ğugas İnciciyan, sayfa: 43.

22. SURP ASDVAZAZİN YEGEĞEZİ (SURP ASDVAZAZİN KİLİSESİ)

Galatasaray Beyoğlu-İST.

Kudüs'teki St. Gregoire Manastırı'nın Süryani Metropoliti, (Abuna Mutran Yakub) Galatasaray-Kırnavula sokağında bir ev satın almış ve bir müddet sonra yanan evin arsasına yardımcısı (İşo), Ermeniler tarafından sağlanan ferman ile bir kilise inşa ettirmiş: (1848).

Böylece Ermeni ve Süryanler tarafından uzun yıllar değerlendirilen kilise, İzmirli "Istepan Bilezikçiyan"ın maddi yardımlarıyla, Hasköylü "Serope Kalfa" tarafından temelden yenilenmiş ve 8 Eylül 1863 tarihinde taktis merasiminden sonra ibadete açılmıştır.

Giriş kapısında "Ermenice bir Kitabesi" olan Kilise, 1870 yılında zuhur eden Beyoğlu yangınında tamamen yanmış, 1880 yılında kârgir olara yeniden inşa edilmiş ve Patrik Nerses Varjabedan tarafından taktis edilerek, giriş kapısında tekrar "Ermenice bir Kitabe" yazılmış şekilde ibadete açılmıştır.

Ermeniler ve Süryaniler arasında meydana getirilen bir anlaşma mucibince: (Mülkiyeti Ermeniler'de olmak üzere, Süryaniler'e de ibadet etmek hakkı tanınmıştır.)

Mevzubahis anlaşma: Süryani Baş-Patrik yardımcısı İşo ile İzmirli Istepan Ağa Bilezikçiyan arasında resmi ve yazılı olarak, (1 Mayıs 1863) tarihinde yapılmıştır.

Günümüzde, Süryanilerce onarılmış olan kilise, İstanbul'daki Süryaniler'in başlıca mabedi olarak varlığını sürdürmektedir.

İSTANBUL ERMENİ-KATOLİK KİLİSELERİ

ERMENİ-KATOLİK PATRİKHANESİ

Sakızağacı Beyoğlu-İST.

Surp-Asdvazazin Katedrali yanında, dört katlı bir Patriklik binasıdır. 4 Nisan 1865 tarihinde inşasına başlanmış, 15 Ağustos 1866 tarihinde tamamlanmıştır.

24 Mayıs 1870 tarihinde yanan Patrikhane binası, 18 Ekim 1889 tarihinde yeniden inşa edilmiştir.

Yangından sonra tekrar inşa ettiren zat, devrin Katolik Patriği, Istepannos Azaryan cenaplarıdır.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Ermeni-Katolik Patrikliği makamı Beyrut'a nakledilmesine müteakip (1927) mezkûr bina Patriklik makamı olma vasfını yitirmiş ve (Piskoposluk)-(Marhasa) makamı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır ki, günümüzde bu makamda; Saygıdeğer, Hovhannes Baş-Kardinal Çolakyan Cenapları görev yapmaktadır ve Türkiye, Ermeni-Katolik cemaati dini başkanı sıfatına haizdir.

Mevzubahis Patrikhane binası halihazırda faaldir: (1995).

1. SURP ASDVAZAZİN MAYR YEGEĞEZİ (SURP ASDVAZAZİN-MERYEM ANA KATEDRALİ)

Sakızağacı Beyoğlu-İST.

Türkiye Ermeni-Katolikleri'nin Patriklik kilisesidir. (Katedral), hayırsever Mısırlı Boğos Bey Bilezikçi tarafından 1834 yılında hibe edilen arsa üzerinde, Sultan Abdülaziz'in, (3 Kasım 1864) tarihli fermanıyla, 1865 yılında inşasına başlandı ve (6 Kasım 1866) tarihinde ibadete açıldı.

Mimarı, Andon Tülbentçiyan olan Katedral halen faaldir: (1995).

2. ANARADHĞUTYUN YEGEĞEZİ (ANARADHĞUTYUN KİLİSESİ)

Samatya-kapu-İST.

Samatya-kapu (Kocamustafapaşa) 1839 yılında inşa edilip zamanla yıpranan Kilise yerine, Eylül 1856'da yeni bir kilisenin temeli atılmış ve planlarını Mimar Andonik Tülbentçiyan'ın çizdiği Kilise, "ANARADHUĞUTYUN" adına tesmiye edilerek, (25 Kasım 1857) tarihinde, Kardinal Andon Hasun Cenapları tarafından ibadete açılmıştır. Halen faaldir:(1995).

3. ANARADHĞUTYUN YEGEĞEZİ (ANARADHĞUTYUN KİLİSESİ)

Pangaltı Beyoğlu-İST.

"Andon Tıngır Yaver Paşa'ın maddi yardımlarıyla 1871 yılında Tarabya'da inşa edilmiştir. Mimarı, M.Razi'dir.

Halen faal olan bu şirin kilisenin Ermenice kitabesi vardır: (1995).

5. SURP ASDVAZAZİN YEGEĞEZİ (SURP ASDVAZAZİN YEGEĞEZİ)

Büyük Ada-İST.

Ermeni-Katolik cemaatinden hayırsever, Andon Apelyan tarafından yaptırılmıştır. 1856 yılında yapımı için izin alınmış, 1858 yılında ibadete açılmıştır.

Kitabesi olan kilise halen faaldir: (1995).

6. SURP BOĞOS YEGEĞEZİ (SURP BOĞOS KİLİSESİ)

Büyükdere-İST.

Hayırsever, "Boğos Amira Bilezikciyan" tarafından 1838 yılında arsası satın alınarak, 1847 yılında mescit tipi küçük bir kilisecik yaptırıldı.

Ancak, zamanla Büyükdere'de Ermeni-Katolik aileler çoğalmaya başlayınca, mezkûr mabed yeterli olmaktan çıktı ve yeniden elde edilen ferman ile kârgir olarak daha geniş ve büyük bir kilise inşa ettirildi ve 29 Eylül 1885 tarihinde Patrik Azaryan cenapları tarafından taktis edilerek ibadete açıldı.

Halen faal olan (1995) kilisenin mimarı, Krikor Hürmüzyan'dır.

7. SURP HOVANNES MIGIRDİÇ YEGEĞEZİ (SURP HOVANNES MIGIRDİÇ KİLİSESİ)

Yeniköy-İST.

Hayırsever, Ohannes Tınğıryan Efendi'nin maddi bağışıyla inşa edilen Kilise, 24 Haziran 1866 tarihinde inşa edilmiş ve (Surp Hovannes Mıgırdiç) adına tesmiye edilerek, ibadete açılmıştır. Halen faaldir: (1995).

8. SURP HOVAN VOSGEPERAN YEGEĞEZİ (SURP HOVHAN VOSGEPERAN KİLİSESİ)

Taksim-Beyoğlu-İST.

"SURP HOVHAN VOSGEPERAN KİLİSESİ"nin yerinde 1831'de: "Yoksulhane, Hastahane, Fakir Çocuklar Mektebi ve 1837'de de hayli büyükçe bir küçük kilise, yani, mescit mevcuttu.

İstanbul'daki, Ermeni-Katolik kiliseleri içinde en görkemli olanıdır ve halen faaldir. (1995).

9. SURP KRİKOR LUSAVORİÇ YEGEĞEZİ (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ KİLİSESİ"

Ortaköy-İST.

Ortaköy'deki, Ermeni-Katolik Kilisesi, (SURP KRİKOR LUSAVORİÇ)in yerinde daha önce ahşap bir kilisecik vardı: "Mescit tipi".

Daha sonra, hayırsever Apraham Amira Allahverdiyan ile diğer bazı hayırseverlerin maddi bağışlarıyla kârgir olmak üzere yeni bir kilise inşa ettirildi ve Saygıdeğer, Boğos Baş-Kardinal cenapları tarafından taktis edilerek, 6 Ocak 1839 tarihinde merasimle ibadete açıldı.

Daha sonraki yıllarda yeni bir onarım geçirip, 1857 yılında ibadete açılan mezkûr kilise, halen faaldir: (1995).

10. SURP HİSUS PIRGİÇ MAYR YEGEĞEZİ (SURP HİSUS PIRGİÇ KATEDRALİ)

İstanbul, Ermeni Katolikleri'nin en eski kilisesidir. Ayrıca, Ermeniler arasında "Katolikliğin meşrulaşması hareketlerinde" başlıca üs teşkil etmiştir.

"Sen-Benua"dan az ilerde, batıya doğru olan mezkûr kilisenin inşasına, 15 Temmuz 1831 tarihinde başlanmış ve 14 Temmuz 1834 tarihinde, Andon Kardinal Nurican cenapları tarafından taktis edilerek ibadete açılmış ve bu meyanda: Viyana-Mığirtaryanları'ndan, Hagop Rahip Manuelyan cenapları, Ermeni-Katoliklerin ilk Patrik'i intiab edilmiştir.

Mevzubahis kilise halen faaldir: (1995).

11. SURP LEVON YEGEĞEZİ (SURP LEVON KİLİSESİ)

Kadıköy-İST.

İstanbul'un, Anadolu yakasında, Ermeni-Katolik Kilisesi olarak yegâne mabeddir. Sultan II. Abdülhamid Hân fermanıyla, 14 Mayıs 1905 inşasına başlanmış, 1911 yılında tamamlanarak ibadete açılmıştır.

Mevzubahis kilisenin mimarı; Hassa mimarı, Boğos Bey Malğas olup, kilise halen faaldir: (1995).

12. SURP YERORTUTYUN YEGEĞEZİ (SURP YERORTUTYUN KİLİSESİ)

Beyoğlu-İST.

Mevzubahis kilise, daha evvel "Latin Ruhanilere" aitti. 18 Mayıs 1857 tarihinde, Andon Baş-Kardinal Hasunyan cenaplarının gayret ve çabalarıyla, Ermeni-Katolikler'in ibadethanesi olmuştur.

Lâtinler'in elinde iken yanıp (1762), bilahare kârgir olarak yeniden inşa edilen kilise (1802-1854) yıllarında, İstanbul-Patriklik Naipleri'nin Misafirhanesi olarak değerlendirilmiştir ve halen faaldir: (1995).[1]

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ), cilt: II. "Ermenice" Kömürciyan Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı.

İSTANBUL ERMENİ-KATOLİKLERİ KABRİSTANI

Büyükdere Caddesi Şişli-İST.

Pangaltı-Ermeni kabristanına ölü gömmek yasaklanınca (1865). Ermeni Katolikleri, günümüzdeki kabristanı, bir ferman ile elde ettiler: Ermeni Katolik Patrikliği, 23 Ekim 1874 tarihinde Bab-ı Âli'ye müracaat etti ve 26 Ocak 1875 tarihinde Nizamname onaylanıp, yürürlüğe kondu.

Ermeni-Katolik Mezarlığında da hayli değerli şahsiyetler yatmaktadırlar ki bunlardan bazılarını kayda geçiyoruz:

Hovsep Vartan Paşa: (1816-1879)

Ohannes sakız Paşa: (1836-1902)

Mikael Portakal Paşa: (1842-1897)

Apraham Amira Allahverdiyan: (1791-1861)

Mıgırdiç Beşiktaşlıyan: (1829-1868)

Tovmas Terziyan: (?-1909)

Bedros atamyan: (?-1891)

Emmanuel Esayan: (?-?)

Dr. Andon Bey Sarıyan: (1837-1891)

Dr. Kasbar Bey Sinabyan: (1814-1872)

H. Nurican: (1828-1898)

Mikael Nurican: (1871-1956)

Sarkis Nihad Kiver: (1887-1953)

Prof. Edgar Manas: (1875-1964)

Levon Sürmelyan: (1909-1966)

Agop İskender: (1839-1920)

Garbis Fikri: (1907-1971)

Srabyon Hekimyan: (1831-1892)

Mari Luiz Karakaş: (1901-1989)

İSTANBUL ERMENİ-PROTESTAN KİLİSELERİ

Hristiyanlığın meşru dört büyük mezhebinin sonuncusu, (Protestan mezhebi) Türk Ermenileri'nin "bölünme hareketinde", Ermeni milletine zarar veren katoliklikten sonra, ikinci mezheptir.

Dolayısıyla, Protestanlığın Ermeniler üzerinde ne yaman oyunlar oynayıp, ne yaman zararlar verdiğini, eserimize geçmemek veya en azından özetle de olsa bu konuya değinmemek. Herhalde ciddi bir eksiklik olacaktı. Zira, Ermeniler'in "Millî Kilisesi" ile birlikte, millî bütünlüğü bölünmüş ve böylece Türkiye Ermenileri, Emperyalist Devletler'in âdeta oyuncağı durumuna gelerek, çok büyük kayıpları uğramıştır.

Binaenaleyh, mezkûr konunun özetle de olsa, ele alınması ve yeni nesillere aktarılması elzemdir.

Ancak, biz bu konuya daha uygun olacağı için, kitabımızdaki, (ERMENİLER'İN BÖLÜNME VAK'ASI) bölümüne aldık ve (KATOLİK HAREKETİ) ile birlikte bir bütün olarak sunmayı daha uygun bulduk. Dolayısıyla, bu bölümde sadece Kiliseler'in tarihçesini geçiyoruz.

1. AMENASURP YERORTUTYUN YEGEĞEZİ HAY AVEDARANAGAN (AMENASURP YERORTUTYUN KİLİSESİ)

Hay İncilyan/Aynalıçeşme Beyoğlu-İST.

1 Temmuz 1846 yılında ahşap olarak inşa edilmiş olan mabed, bilahare yandı ve Ermeni Protestan cemaati yenisinin yapımı için müracaatta bulundu.

20 Mart 1861 tarihinde, aynı yerde kârgir kilise ve mektep yapılabilmesi için arsa satın alınmasına ferman verildi.

İzin alındıktan sonra harekete geçen Ermeni-Protestan ileri gelenleri, 1870 yılında kilisenin arsasını inşaata hazırlayıp, etrafını çevirdiler.

9 Ağustos 1905 tarihinde ise İmparatorluk fermanı ile kilisenin temeli atıldı ve 27 Aralık 1905 tarihinde mabedin inşası tamamlandı ve 7 veya 20 Ekim 1907 tarihinde taktis edilerek açılış merasimi icra edildi.

Halen faaldir: (1995).

2. EMMANUEL JOĞVARAN
"EMMANUEL MAHFİLİ"
Fincancılar-Eminönü-İST.

Mahmutpaşa yokuşunun altında, Fincancılar Yokuşu'nun ortalarında halen mevcut olan (1995) Amerikan Misyonerleri'ne ait (Bible House) Kitapevi binasının içindedir ve 1908 yılında tesis edilmiştir.

3. HALICIOĞLU'İ JOĞVARANNER
"HALICIOĞLU MAHFİLERİ"
Hasköy Halıcıoğlu-İST.

1852 yılının Şubat ayında tesis edilmiş olan Hasköy'deki, Ermeni-Protestan Mahili, zamanla yetersiz duruma gelmiş ve bu ahşap Mahfil'den ayrı bir ibadethane daha inşa edilmesi düşünülerek; Halıcıoğlu'nda kârgir bir ibadethane ve altında da bir mektep inşa edilmiş: (1859).

Uzun yıllar hizmet gören mevzubahis mabed, günümüzde yoksul İslâm ailelerin barınağı durumundadır. Zira, mezkûr semtte hemen hemen hiç Ermeni kalmamıştır. Varsa da 3-5 aileyi geçmez: (1995).

4. ÜSKÜDAR'İ JOĞVARAN "ÜSKÜDAR MAHFİLİ"

Üsküdar-İST.

Üsküdar'daki "Amerikan Mektebi" bahçesinde, 1880'de Ermeni-Protestanlar, ahşap bir Mabed inşa ettiler ve uzun yıllar Ermeni-Protestanlar'ın ibadethanesi olarak değerlendirildi. Ancak, 1950 yılından sonra, Amerikan Mektebi'nin bir takım ihtiyaçlarını karşılayabilmek bahanesi ile mezkûr ibadethane temelden yıktırılarak, yerine kârgir bir bina inşa edildi.

5. HAY AVEDARANAGAN YEGEĞEZİ (ERMENİ-İNCİL KİLİSESİ)

Gedikpaşa-İST.

Gedikpaşa, Ermeni-protestan Kilisesi; İstanbul'un diğer Protestan kiliseleri içinde en ziyade rağbet göreni ve en problemli olanıdır denebilir.

En ziyade rağbet göreni diyoruz. Zira; Gedikpaşa semti takriben, 1965'lere kadar, Ermeni-Protestan ailelerin, en kaliteli olanlarının ikamet ettiği seçkin bir mahaldi.

En problemli olanı diyoruz. Zira; ilk inşasından günümüze kadar Kilise'nin sorumlu zevatı hep üzülmüş ve Mabedin Aziz varlığını muhafaza edebilmek gayesiyle nice çilelere katlanmaya mecbur kalmışlardır.

Nitekim, günümüz Mütevellisi (1995) sayın, Krikor Ağabaloğlu da Aziz mabedi, hemen her şekli ile muhafaza edebilmek için, olağanüstü gayret sarfetmektedir.

Çünkü, Kilise binasını şu veya bu şekilde elde etmek isteyenlerle mahkemelerde kıyasıya mücadele vermektedir. Kaldı ki, mezkûr mabedin (Ermeniler'in bölünmesinin ve Amerikan misyonerlerinin bu meselede oynadıkları başlıca rolün iğrenç çehre-

sini) günümüz insanına aktarabilmek açısından bir bütün olarak varlığını sürdürmesi elzemdir.

Çok şükür ki, Yüce Türk adaleti mevzubahis meselede fırsatçıların kötü niyetlerine erişmelerini kesinlikle önlemektedir: (1995)

KİLİSE'NİN İNŞASI VE TARİHÇESİ

Kayıtlara göre: Gedikpaşa, Ermeni-Protestan Kilisesi'nin temeli, (1 Kasım 1830 tarihinde) atılmış ve ahşap bir Şapel olarak, (1 Temmuz 1846) tarihinde ibadete açılmıştır.

Yine eldeki kayıtlara göre; Dr. Vahram Torkomyan: (Gedikpaşa Ermenleri'nin 1866'da inşa edilmiş bir mabedleri vardı.) kaydını düşmüş. Bizce, bu durum ayrıca tetkik edilmesi icap eden bir hususdur. Zira, Dr. Vahram Torkomyan'ın, ünlü tarihçi Kömürciyan'a ait, (İSTANBUL TARİHİ) adlı eseri yayına hazırlarken düştüğü bu not. Enine, boyuna tartışmaya açık bir mahiyet arzetmektedir.

Meselâ: Yukarıdaki kayıtta, ahşap Şapel'in, (1 Temmuz 1846)da ibadete açılmış olduğu yazıldığına göre. 1866'dakinin bir başka ibadethane olması lâzım değil midir?

Peki diyelim ki, 1866'da yeni bir mabed inşa edildi. Keza, 1846'da bir Şapel inşa edilmişti. Peki o zaman niçin, (1847) yılında Gedikpaşa Ermeni Protestanları ibadet yeri yapmak için uygun evler kiralamak mecburiyetini duymuşlardı!..

1973-ŞOĞAGAT YILLIĞI'nın, (Dini hayat) başlıklı yazıda, mezkûr tarih, 1850 olarak gösterilmiştir ki, bizce bu da münakaşa götürür mahiyet arzetmektedir. Meselâ: Gedikpaşa, Ermeni-Protestan kilisesi (Yüzyıl kitabı)nda bu hususta sarih olarak şu kayıt vardır:

(Bizim kilisemizin resmen organize oluşu, (1850) yılındadır ve İstanbul'un ikinci kilisesi veya Langa Kilisesi adını almıştır.) Sayfa: 26.

Görülüyor ki, kilisenin bulunduğu (Balipaşa Yokuşu)nun adı değil. Hiç alâkası olmayan, (Vlânga, "Lânga") adı zikredilmektedir ve zaten doğru olanı da budur. Nitekim, aşağıda kayda geçtiğimiz satırlarda bizim haklı olduğumuz açıklıkla görülecektir:

1847 yılından itibaren İstanbul cihetinde birkaç ev içinde kilise toplantıları yapılmaya başlandı. 1 Kasım 1850 günü, Ermeni-Protestan Kilisesi resmi hüviyet kazanıp, resmen organize edildi.

1854 yılında Gedikpaşa'daki Protestan Ermeniler, Langa veya Vlanga semtinde dört yanı bahçe ile çevrili Konak misali büyükçe ahşap bir ev beğenip sahibi, (Kuyumcubaşı, Parseğ Cevahirciyan)dan kiraladılar ve ibadethane olarak değerlendirdiler.

1880 yılında, günümüzdeki kilisenin arsasını Gedikpaşa, Protestan-Ermenileri; görevlendirdikleri bir heyet kanalı ile (2.200 altın)a satın aldılar. Arsayı satın alan heyet mensupları ise şu zatlardan müteşekil idi:

1. HAGOP MARTAYAN[1]
2. Dr. GARABED VARTANYAN
3. ISTEPAN MARDİKYAN

1888 yılında, Langa'daki bina o derece yıpranmıştı ki, terk edilerek, Gedikpaşa'da yeni bir ev tutuldu.

1889 yılında Istanbul'u ziyaret eden, (WİLLİAM JAMES) adlı bir Amerikalı misyoner. Gedikpaşa Kilisesi'nin inşası için, (5000 dolar) bağışta bulundu.

1- (1880 yılında, kilise arsasını satın alan heyette yer alan (Hagop Martayan) Efendi ile ünlü Türk-Dil Kurumu başkanı merhum, (HAGOP MARTAYAN-"Dil Açar") aynı şahıs değildir ve sadece isim-soyadı benzerliği vardır.
Ulu Önder, Atatürk'ün (DİLAÇAR) soyadı ile şereflendirdiği büyük insan merhum, Hagop Martayan: (22 Mayıs 1895 tarihinde doğmuş, 12 Eylül 1979 tarihinde vefat etmiştir.) Dolayısıyla, her iki zatın birbiri ile karıştırılmaması için bu kaydı düşmeyi elzem gördük.
Önemli Not: Ermeni-Protetanlar'ın, Katolikler gibi özel bir kabristanları olmadığı için, ölülerini, "Feriköy-Lâtin Kabristanı"nda gömmektedirler. Bu hazin durumun müsebbibleri ise: (Türkiye'yi bölüp parçalamak gayesiyle hareket etmiş ve aynı gayenin icraatı ile, Türkiye-Ermenilerini de parçalayan Erperyalist Devletler olmuştur.)

Amerikalı Misyoner'in dolgun bağışı, Gedikpaşa Ermenileri'ni daha ziyade heveslendirdi ve devrin hükümetine başvurdular. Ne var ki, 15 yıl gibi pek uzun bir zaman hiçbir cevap alınamadı. Bunun üzerine sabrı tükenen mütevelli heyeti, emr-i vaki ile, (27 Ağustos 1895) tarihinde ahşap bir Şapel meydana getirdiler. Lâkin, bir türlü gerekli izin alınamayınca, mezkûr binayı terk etmeye mecbur kaldılar.

Ermeni-Protestan cemaatinin ibadet ihtiyacını ise: (Fincancılar Yokuşu'ndaki (Bible House)deki Şapel ile Gedikpaşa'daki Amerikan Koleji'nin içindeki Şapel karşılamaktaydı.

1911 yılında, daha evvel bağışta bulunmuş olan misyoner, W. James'in ailesi bir (5.000 dolar) daha bağışta bulundu ve aynı yıl içinde inşaat için bir Yönetim Kurulu Başkanlığı kuruldu ve başkanlığa, Amerikan misyonerlerinden (M. Boen) adlı bir misyoner getirildi. Diğer üyeler ise şu şahıslardı:

K. T. DEMİRCİYAN, Mstr. U.U. Pitt, Dr. H. S. BARNIN, Yervant S. MARDİKYAN, Mirhan MARKARYAN, Sarkis G. TELFEYAN, Setrak TİMURYAN ve Nişan Y. ANTREASYAN.

Bu meyanda, (18 Mayıs 1911) tarihli bir ferman ile gerekli izin nihayet verilmişti. Uzun yıllar sonra nihayet gayelerine erişebilen Gedikpaşa, Ermeni Protestanları, İstanbul'un tüm Protestan kuruluşları ile (Bible House)de özel surette toplantı tertipleyip, kilisenin inşa edilebilmesi durumunu görüştüler.

Gerekli ruhsat ise, (6 Mayıs 1911) günü verildi ve Kilise'nin yapımına atanmış olan mimar, "Istepan İzmirliyan" mezkûr ruhsat ile, (10 Ağustos 1911) tarihinde Kilise'nin planını çizerek, inşasına girişti.

İnşaat hemen hemen yarıya geldiğinde, Birinci Cihan Harbi zuhur etti (1914) ve böylece inşaat durdu, savaşın nihayetine kadar da öylece kaldı: (1918).

Savaştan sonra, inşaat komitesinin başına yeni bir başkan seçildi ve bu zat, Amerikan Misyonerlerinden, (U.U.Pitt)ti. Böylece

kilisenin yarı kalan inşasına yeniden başlandı ve takriben üç yılda tamamlanıp, (16 Ocak 1921) tarihinde ibadete açıldı. Bu meyanda, Gedikpaşalı Ermeni Protestan kadınlar, aynı yıl içinde (1921), (KİLİSE SEVER KADINLAR CEMİYETİ) adı ile bir yardımlaşma kuruluşu meydana getirdiler.

Ancak, mevzubahis kuruluş "hayırseverlikten" ziyade, propaganda yolu ile Ermeniler'den yeni yeni üyeler elde edebilmek, yani cemaat mensuplarını Protestanlaştırmak gayesi gütmekteydi.

Türkiye Ermenileri Patrikhanesi kayıtlarına göre: 1972'lerde Gedikpaşa'da, (300 hane) Ermeni ailesi mevcut imiş. Ancak, bunların hepsini Protestan kabul etmek yanlış olur. Zira, aynı semtte "Lusavoriçagan" yani, "Ermeni mezhebinden" olan aileler de vardı ve bunlar eskiden olduğu gibi, 1972'lerde de ekseriyeti teşkil etmekteydiler.

1994 yazında sayın, "Krikor Ağabaloğlu"nun lütfu ile mezkûr kilise binasını külyen gezip, hemen her önemli bölümünün fotoğraflarını çektim ki, kilise'nin tarihi arşivinde değerlendirilecek olan bu fotoğrafların çekiminin gerçekleşmesini sağlayan sayın, Krikor Ağabaloğlu Bey'e alenen teşekkür etmemin bir borç olduğu inancındayım.

Gotik mimari tarzında inşa edilmiş olan mevzubahis kiliseye, (Kadim Ermeni Kilise Mimarisi)ne uygun tarzda, sonradan ilave edilmiş olan (Çan Kulesi). Öyle sanıyoruz ki; kadim Ermeni mezhebinin mensuplarını hoşnut kılmak ve bu suretle yeni üyeler elde edebilmek gayesiyle Kilise'nin merkezine oturtulmuştur. Mevzubahis kilise halen faaldir: (1995).[1]

1- Bakınız: (GEDİKPAŞA, ERMENİ-PROTESTAN KİLİSESİ'NİN YÜZÜNCÜ YIL DÖNÜMÜ), baskı tarihi: 1950, sayfa: 26-28 (Ermenice).
Bakınız: (İSTANBUL-ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 320-321.
Bakınız: (İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ), Reşad Ekrem Koçu, cilt: XI, sayfa: 6073.
Bakınız: (Dünden Bugüne-İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ), cilt: III, sayfa: 389-390, maddenin yazarı: Vağarşak Seropyan.

İSTANBUL ERMENİ KABRİSTANLARI

İstanbul Ermeni mezarlıkları hakkında mufassal bilgi, Pars Tuğlacı Bey'in (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı değerli eserinde mevcut olması ve mezkûr eserin (1991) gibi pek yakın bir tarihte neşredilmiş oluşu. Bizim, (İST. Ermeni mezarlıkları) hakkında ayrıca mufassal bilgi sunmamıza lüzum bırakmadığı inancındayız. Kaldı ki, nâçiz eserimizin muhtevası açısından da elverişli değildir. Zira, birçok konunun yer aldığı ansiklopedik çalışmamız sebebiyle, hemen her maddeyi nisbet dahilinde özet geçmek mecburiyetindeyiz.

Dolayısıyla kabristanlar maddesini özetle geçerek, günümüzde var olan ile tarihe göçmüş mezarlıkları liste halinde sunarak, içlerinde tarihi açıdan önemli mazisi olanları, ayrıca detaylı vermeye özen gösterdik.

TARİHE GÖÇEN KABRİSTANLAR

1. PANGALTI ERMENİ KABRİSTANI- (SURP HAGOP ERMENİ KABRİSTANI)

Pangaltı-Ermeni kabristanı, İstanbul-Ermeni kabristanları içinde mazisi açısından ayrı bir yer işgal eder. Zira, Osmanlı-Türk padişahlarının en büyüklerinden, "Kanuni Sultan I. Süleyman Hân"ın (1520-1566) Osmanlı tebasından sadık bir Ermeni kuluna bağışıdır ve ibret alınması icap eden bu vak'â özetle şöyle zuhur etmiştir:

(Macaristan'ın fethinden sonra, (Budin) Karargâhı'nda (1529), Alman taraftarı Macar milliyetçilerinden bir grup, Büyük

Hâkan'ı, suikast marifetiyle öldürmeye planlamış ve zehirle öldürmeyi uygun bulmuşlardı. Bu iğrenç işi de en âlâ şekilde tabii ki, Sultan'ın son derece güvendiği Aşçıbaşısı yapabilirdi. Zira, bizzat taktim ettiği yemekleri Sultan hiç düşünmeden yemekteydi ve bu durumu Macar suikastçılar öğrenmişlerdi. Dahası, aşçıbaşı Hıristiyandı ve bir Hıristiyan diğer Hıristiyana yardımcı olması kadar tabii hçbirşey olmazdı.

Ne var ki, Macar suikastçıları tamamen yanılmaktaydı. Evet, Vanlı bir Ermeni ve adı, (MANUK KARASEFERYAN) olan bu şahıs. Hıristiyan olmasına Hıristiyan'dı ama. O'nun bir başka yönü daha vardı ki o da şuydu: Aşçıbaşı bir Osmanlı idi ve Padişalına, vatanına son derece bağlı, tam mânâda sadık bir kavmin mensubuydu.

Dolayısıyla, Osmanlılığı ağır basan Manuk Karaseferyan, vaziyeti derhal padişaha arz etti ve Macar suikastçılar lâyık oldukları akibete uğradılar...

Değer taraftan, Manuk kulunun sadakatinden son derece memnun kalan cihan padişahı, onun mükafatlandırmak isteyip, herhangi bir şey dilemesini emir buyurdu.

Bir an düşünen Aşçıbaşı, mensubu olduğu Ermeni cemaati için bir mezarlık diledi. Kendisi için hiçbir dilekte bulunmayıp, cemaatini düşünmesi ve İstanbul'da ihtiyaç hissedilen bir mezarlık istemesi, Padişahı daha da memnun kılmış. Böylece Manuk kuluna, (Harbiye ve Pangaltı) cihetinde büyük bir arazi bağışladıktan sonra; memleketi olan Van'da ona ve yakın akrabalarını da büyük araziler ihsan ederek, vergiden muaf tuttu.

Sadakatinin mükâfatını pek ziyade gören Manuk Karaseferyan, memleketinde elde ettiği topraklarda mülkler tesis etti ve uzun yıllar yakın akrabalarıyla birlikte muhteşem bir hayat sürdürdü. Yıllar sonra tekrar İstanbul'a geldiğinde ise, rahatsızlanıp vefat ettiğinde, kendisine hibe edilen mezarlığa gömülmesi nasip oldu.

XIX. asrın ilk çeyreğinde, "Sultan Abdülmecid" devrinde bir başka Vanlı Ermeni olan, (Garabed Ağa Gabudikyan) mezkûr mezarlığın çevresine duvar ördürdü.[1]

Pangaltı-Ermeni mezarlığının tarihçesi, mevzubahis vak'adan daha da öncelere dayanır. Yani tarihi kayıtlara göre; çok eskiden de mezkûr mahalde küçük de olsa bir mezarlık bulunduğu veya o mahalde vefat edenlerin gömüldüğü anlaşılmaktadır. Meselâ, Pangaltı mezarlığında, (1551 tarihli) bir mezar taşı bulunmuştur. (Hocaköylü Mıkayel) adında bir Ermeni merhuma ait bu mezar taşı, bunun en bariz delilidir.

Ne var ki, asıl mezarlık, Kanuni Sultan I. Süleyman Hân'ın bağışından sonra tesis edilen büyük mezarlık olmuştur. Ermeniler'in daha eski yıllarda, kiliselerin çevresinde defin işlemi yaptıkları ve cenazelerini kilise civarına gömdükleri tarihen sabittir. Ancak, 1560 yılında, (Büyük Veba Salgını) dolayısıyla, hükümet şehir dahilinde cenaze gömülmesini yasaklayınca, Galata ve Beyoğlu Ermenileri, Pangaltı mezarlığını kullanmaya başlamışlar ve böylece merhum, Manuk Karaseferyan'ın, Padişahından kabristan dilemesinin ne derece hayırlı olduğu açıklıkla görülmüştür.

Günümüzdeki (İstanbul-Radyoevi ve Harbiye) yani, askeri müzenin (Harbiye Kışlası) güneyinde bulunan, Pangaltı-Ermeni mezarlığı, 1865'lere kadar faal kalmış. Bilahare, Hükümet'in, Şişli'den dışarı olan bölgede toprak verince, günümüzdeki (ŞİŞLİ-ERMENİ MEZARLIĞI), mevzubahis mezarlığın yerini almıştır.

1932'de tamamen kamulaştırılan Pangaltı-Ermeni mezarlığı, tarihi geçmişi içinde ibret alınacak birçok vak'anın menbağı olmuştur.

Meselâ: 1876 yılında, sözde Ermeni cemaatinin haklarını koruyan (!) 3-5 Ermeni bozuntusu. Mezarlığın bir bölümünü baba-

1- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ) Kömürciyan, cilt: II, sayfa: 823-828. (Ermenice nüshası).

larının malı gibi, Avusturya Devleti'ne, Sefarethane inşası için satmaya kalkmışlar ve cemaatin mülkünü titizlikle koruyan diğer Ermeni idareciler, durumu öğrenerek, anında müdahale etmiş ve böylece mezarlık toprağını kurtarmışlardı.[2]

1912 yılında ise, (Jön-Türk Hükümeti), Pangaltı caddesini genişletmek gayesiyle mezarlığın bir bölümünü istimlâk etti ve (10.000 Osmanlı altını) bedel ödedi.

6 Mart 1912 günü ise, icra edilen muhteşem bir dini törenle, istimlâk bölgesindeki mezarlardan çıkarılan mevta kemikleri ve mevtalar, diğer bölüme gömüldü.[3]

2. ALEMDAĞI-ERMENİ KABRİSTANI

Mevzubahis mezarlık hakkında gerekli bilgi edinilememiştir. Pars Tuğlacı Bey: (Dr. Vahram Torkomyan, Alemdağı'ndaki (SURP NIŞAN KİLİSESİ)nin Papazı merhum, Mikayel Efendi'nin, orada vefat ederek, gömüldüğünü zikreder.) kaydını geçmiştir.[4]

3. BEŞİKTAŞ-ERMENİ KABRİSTANI

Yatırlar açısından gayet öneme haiz bir kabristandı. Mezarlığın arazisi, (Papaz, Güreğ Manuelyan) tarafından 1776'da satın alınmış, 1849 yılında Hassa Mimarı, Garabed Amira Balyan tarafından etrafına duvar örülmüştür.

1887 yılında Beşiktaş-Ermeni mezarlığı, resmi makamlarca kamulaştırılmak istenmiş ve Ermeni Patriği, Harutyun Vahabedyan cenaplarının, Sultan II. Abdülhamid'e müracaatı ile "Gazi Os-

2- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ) Kömürciyan, cilt: II, sayfa: 128-596. (Ermenice nüshası).
3- Bakınız: (İSTANBUL TARİHİ) Kömürciyan, cilt: II, sayfa: 622-623. (Ermenice nüshası).
4- Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı eser, Pars Tuğlacı, sayfa: 213.

man Paşa'nın tavasutu neticesi işlem durdurulmuş ve fakat şu şart ileri sürülmüştür:

(Mezarlık arazisi eskisi gibi Ermeni cemaatinde kalacak. Ancak, duvarları yıktırılarak bahçe haline getirilecek ve orada gömülü bulunanların dışında hiçbir mevta gömülmeyecek.)

1958 yılında, "Yıldız asfaltı"nın açılışı ve yolların düzenlenmesi esnasında, mezarlık külyen kamulaştırıldı.

Kayda geçtiğimiz mezarlıkta gömülü olanlar arasında şu büyük şahsiyetler yer almaktaydı:

1. GARABED AMİRA BALYAN-(Hassa Mimarı)-(1800-1866)

2. NİGOĞOS BEY BALYAN-(Garabed Amira'nın mahdunu)-(1826-1858)

3. Dr. Mikayel RESDEN DER BEDROSYAN-(1774-1844) Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı, sayfa: 214.

4. BEYKOZ ERMENİ KABRİSTANI

XVII.nci asrın ortalarından itibaren Beykoz'da, "Türk ve Ermeniler'in iç içe yaşadıkları (1658)den evvel, yanmış bir Ermeni kilisesinin olduğu ve (1834)de yeniden inşa edildiği, Kömürciyan ile İnciciyan'ın kaynaklarında geçmekte olup, mezarlığının da en az kilise kadar eski olduğu yine aynı kaynaklarda geçmektedir.

Pars Tuğlacı ise, (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı eserinde: (Araştırmacı, Yetvart Alyanak, mezarlıkta 1679 ve 1691 tarihli kitabeleri olan iki mezar taşı gördüğünü yazar.) kaydını geçmektedir: (Sayfa: 214)

Dolayısıyla, 1961'lere kadar varlığını sürdürebilen tarihi mezarlığın, hayli eski oluşundan hiçbir şekilde şüphe edilemez.

(İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ)nin: (BEYKOZ ERMENİLERİ) maddesinde mezkûr mezarlığın (1961)lerde var olduğunu belgeleyen kayıt mevcuttur.[1]

5. DAVUDPAŞA ERMENİ KABRİSTANI

Topkapı dışında, (Gümüşsuyu) mevkiinde bulunan mezkûr mezarlık, Sultan II. Bayezid Hân Vakfı'nda olup, (Kevork Veled-i atam) adına kayıtlı olduğunu yazan, Pars Tuğlacı Bey: (Mezarlığın tapusu kaybolduğundan, 1837 yılında yenisi alınmıştır) diyor. Böylece ilk tapu hangi tarihi taşıyor ise, meçhul kalmıştır!..

Yine Pars Tuğlacı: (Mezarlığın yoksullara değil, "Ermeni Çingenelere" tahsis edilmiş olduğunu ve XIX. yüzyılda bu ayrımın kalkmasından sonra, (Has Ermeniler)in de aynı mezarlığa gömüldüğünü) kaydetmektedir.

6. KARTAL ERMENİ KABRİSTANI

Kartal Ermeni mezarlığının, XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Mezarlık, 1980'lerde şekil değiştirmiş bir bölümü (İslâm vatandaşlara) tahsis edilmiş, kalan bölümünde de (Meslek Lisesi) binası inşaatına ayrılmış olduğu kayıtlarda geçmektedir.

Öz Türkçesi; mevzubahis kabristan nihayet yoklara karışmıştır.

7. KURUÇEŞME ERMENİ KABRİSTANI

Ünlü tarihçi, Kömürciyan'ın (İSTANBUL TARİHİ)nin, ikinci Cildi'nin, 693'üncü sayfasında, Dr. Vahram Torkomyan. (Kuruçeşme Ermeni Mezarlığı) hakkında: (Kabristan çok horyat bakılmış ve âdeta kendi haline terk edilmiştir.) demektedir. Ayrıca:

1- Bakınız: (İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ), maddenin yazarı: Kevork Pamukçiyan Bey, cilt: V. sayfa: 2648.

(SİRUN OĞLU SARKİS-THSDOR ELMAS 1732 ve MAHDESİ KRİKOR 1736) isim, soyadı ve tarihli iki mezar taşı vardı ve yarı yarıya silinmiş yazıları gayet zor okunuyordu.) Kaydını geçmiş ki, bu durum mevzubahis mezarlığın tarihçesinin hayli eskiye dayandığını belirtmektedir.

1944 yılında, ölü gömülmesinin kesin yasaklanmasından sonra daha da bakımsız kalan kabristan, mezar soyguncuları tarafından âdeta yok edilircesine yağmalanmış, güzelim ve herbirisi birer sanat eseri olan kabir taşları, parça parça edilerek, inşaatlarda kullanılmıştır.

"Kuruçeşme Ermeni kabristanı"nda bulunan yatırların en meşhurları: Osmanlı-Türk Devleti'ne yıllarca hayırlı hizmetler sunmuş olan ünlü ve maktul, "DÜZYAN FAMİLYASI" idi.[1]

8. YENİKÖY ERMENİ KABRİSTANI

XVIII. asrın ikinci yarısında Yeniköy'de ikamet eden Ermeniler'in 1794 yılında inşa ettikleri, (SURP ASDVAZAZİN KİLİSESİ) "24 Haziran 1834" temelden yenilenmiş ve bu meyanda kilisenin yakınındaki tepede yer alan, "Yeniköy-Ermeni mezarlığı" da onarım görmüştü. Ancak, mevzubahis kabristan zamanla varlığını yitirmiştir.

1994 yılının ilkbaharında mezkûr mahale gittiğimde; kabristan diye birşey kalmamıştı ve 2-3 kırık mezar taşından gayrı hiçbir şey yoktu.

1- Talihsiz Düzyan ailesi mezkür mezarlıkta yattığına göre, mevzubahis mezarlığın, "Ermeni-Katolik" kabristanı olma ihtimali kuvvetlidir. Dolayısıyla bu hususun ayrıca tetkiki lâzımdır!..
"DÜZYAN"lara gelince, adı geçen bu ünlü Ermeni familyası hakkında ikinci bölümde geniş bilgi geçeceğimiz için ünlü ailenin biyografisine temas etmedik.

9. KADIKÖY ERMENİ KABRİSTANI I.

1740 yılında tesis edilmiş olan Kadıköy-Ermeni Mezarlığı, 1890 yılında istimlak edilerek böylece yoklara karışmış ve fakat, yenisinin yapımına izin verilmiş ve yeni bir yer tahsis edilmiştir.

10. YEŞİLKÖY ERMENİ KABRİSTANI I.

Yeşilköy Ermenileri'nin ilk mezarlığı: 1854 yılında (HOVHANNES ve BOĞOS BEY DADYAN) tarafından tesis edilmiştir. "Serbestli Caddesi Nu: 14-16'da" olan mezkûr mezarlığın tapu kaydı: Pafta: 37, Ada nu: 351, Parsel Nu: 6. Arsa bütünlüğü: 3338.40 m^2.

Yukarıda kayda geçtiğimiz kabristanda: (Balkan Harbi'ne iştirak etmiş ve şehid düşmüş, Osmanlı Ermenileri yatmaktaydı.)

Resmi merciler tarafından ölü gömülmesi yasaklanışından sonra (1954) sadece bakımı ile ilgilenilmiş ve (1960)larda "Park yapımı isteğiyle" Yeşilköy'ün ileri gelenlerince, Yeşilköy Ermenileri'nden istenmiş ve mezarlıkta bulunan mevtaların kemikleri, diğer Ermeni mezarlıklarına nakledilmiştir.

Mevzubahis mezarlık arazisinde günümüzde (HALK PAZARI) yer almaktadır. Geri planda ve sol tarafta yer alan Rum mezarlığı ise, "Çocuk Parkı" olarak hizmet vermektedir. Yine arka planda ve Halk Pazarı girişi sağda bulunan İtalyan Lâtin Mezarlığı ise restore edilerek, muhafaza edilir duruma getirilmiştir: (1995).

11. YEŞİLKÖY ERMENİ KABRİSTANI II.

Yeşilköy-Çiroz Plajı'ndan yukarıda, (KOYUNDERE) mevkiinde idi. 1956 yılında resmi emir ile kabristan iptal edildi ve yatırların kemikleri ihtimamla kabirlerden çıkarılarak: (Bakırköy, Balıklı ve Şişli-Ermeni mezarlıklarına) nakledildi.

Mevzubahis çalışmalarda; Yeşilköy-Ermeni kilisesi papazı ve eski Patrik vekili saygıdeğer, merhum, Papaz Vrıtanes Derderyan'ın hizmet ve çabası, gerçekten taktire şayan olmuştur.

Bahsi geçen mezarlıklara nakledilen mevtaların adedi, (66 mevtadan) müteşekildi.

12. BÜYÜKDERE ERMENİ KABRİSTANI I.

Büyükdere'deki ilk Ermeni mezarlığıdır. (Kılcı Çayırı) diye anılan tepede tesis edilmiş ve çevresi açık bir mahalde idi.

Hangi tarihte tesis edilmiş olduğunu tesbit edemediğimiz mezkûr mezarlık. Ne sebeple kendi haline terk edilmiş ise, o da bizim meçhulümüzdür?..

Ancak, bakımsızlık neticesi zamanla yoklara [illegible]ışmış ve kabir taşları da çevre inşaatlarında kullanılıp, heba edilmiştir.

GÜNÜMÜZDE MEVCUT ERMENİ KABRİSTANLARI: (1995)

1. BAKIRKÖY ERMENİ KABRİSTANI

Tarihçesinin, Bakırköy Ermeni kilisesi ile eşit olması (1844) lâzımdır. Bakırköy-İncirli yönünde, (Tayyareci Hayrettin Sokak Nu: 2)de olan mezarlık duvarla çevrili, muntazam ve bakımlı bir kabristandır.

Ünlü yatırlardan ikisi şu merhumlardır:

– Diplomat, SARKİS EFENDİ BALYAN-(1862-1936)

– Eğitimci, BOĞOS BEZAZYAN EFENDİ-(1878-1951)

2. BALIKLI-ERMENİ KABRİSTANI

Şer'iye mahkeme hükmü ile (1554) tarihinde Ermeni cemaatine verilen en eski Ermeni kabristanlarından birisidir.

Mevzubahis kabristanda: (Baş-Yebisgoboslar, Rahipler, Şehitler ve daha birçok değerli insan gömülüdür.)

Ayrıca, mescit tipi bir küçük kilisesi mevcuttur. 1985 yılında tamamlanmış ve ibadete açılmış olan bu şirin kiliseciğin mimarı, "Yetvart Şahbaz"dır. Hayrına inşa ettiren ise, "Sarkis Gövderlioğlu"dur.

Ünlü yatırlar:

– SİS GATOĞİGOS'U TOROS SEBASTYAZİ (?-1657)

– GİRAGOS PATRİK YEREVANLI (?-1642)

– ISTEPANOS PATRİK MEĞREZİ (?-1674)

– PAPAZ GOMİDAS KÖMÜRCİYAN (1656-1707)

– YEREMYA ÇELEBİ KÖMÜRCİYAN (1637-1695)

– Minyatür Ressamı, MARGOS ZAĞGARAR (?-1676) vs.

3. BOYACIKÖY ERMENİ KABRİSTANI

Emirgan, Reşitpaşa Mahallesi Zergerdan Sokağı Nu: 7'de bulunan, Boyacıköy Ermeni Mezarlığı, XIX. asrın ilk yarısında tesis edilmiştir. Çevresi duvarla çevrili mezkûr mezarlık gayet bakımlı bir kabristandır.

4. BÜYÜKDERE ERMENİ KABRİSTANI II.

Çayırbaşı, Bentler Caddesi, Kibrit fabrikası yanında bulunan günümüzdeki Büyükdere Ermeni kabristanı. Önceki sayfada kayda geçtiğimiz birinci mezarlığın yerine tesis edilen ikinci mezarlıktır.

1910'lardan evvel tesis edildiği sanılan mezarlık, hayırsever Büyükdereli bir İtalyan, (Siğnor, Frankini) merhum, şahsına ait arsasını: (Latinlere, Rumlara, Lusavoriçagan-Ermeniler ile Ermeni-Katoliklere) mezarlık yapmaları için hibe etmiş ve adları geçen cemaatler de aralarında bölüşerek, kendilerine ait olanın etrafını duvarla çevirip kabristan olarak tanzim etmişlerdir.

Büyükdere-Ermeni Kilisesi'nin cenaze kayıtlarına göre: 1866'dan, 1948'e kadar, (870 kişi) vefat etmiş ve 1866'dan 1948 Ağustosuna kadar, (243) çocuk doğmuş olduğu ayrıca, doğum kayıtlarına geçilmiş.

Pars Tuğlacı Bey'in kayıtlarında ise: 1986'ya kadar, (960 mevta gömüldüğü) kaydedilmektedir.

Büyükdere Ermeni mezarlığında ünlü kişilerden ziyade halktan insanlar gömülüdür. İçlerinde en önemli kişi ise: (Musikişinas, şair ve eğitimci Saak Hancıyan (1843-1910) Efendidir.)

Ayrıca, Büyükdere-Ermeni Kilisesi'nin mütevellilerinden bazıları da burada gömülüdür:

– MANAS TULUMBACIYAN, KEVORK AĞA PANOSYAN, NAZARET VE HAGOP S. BOĞOSYAN, ARDAŞES GENCOYAN veya GEONÇYAN vs.

5. EDİRNEKAPI ERMENİ KABRİSTANI

İstanbul Ermenileri'nin en eski mezarlıklarındandır. Edirnekapu, sur kapısının karşı tarafında hayli geniş bir kabristan olduğu kadar, gayet önemli şahsiyetlerin gömülü olmasıyla da dikkatleri çekmiştir ve bazıları şu merhumlardır:

– RAFAEL-"Saray Ressamı": (?-1780)

– SARKİS TIBİR SARRAF-HOVHANNESYAN: "Tarih Yazarı ve Eğitimci" (1740-1805)

– Balatlı, KEVORK TIBİR SARRAF-HOVHANNESYAN: "Dilci, Tarih Yazarı ve Çevirmen." (1736-1811)

– MATEOS TIBİR HOVHANNESYAN: "Salnameci, Matbaacı ve Eğitimci" (1741-1827).

Yukarıda kayda geçtiklerimiz sadece birkaçıdır.

6. HASKÖY ERMENİ KABRİSTANI

Eğinli Ermeniler'in yerleştiği Hasköy'deki Ermeni mezarlığının tarihçesi, 1822'lere dayanmaktadır.

Sultan II. Bayezid Vakfına ait bir arazi, Eğinli Ermenilerce satın alınmış ve (24 Mayıs 1822) tarihli ferman ile elde edilen arazi, Hasköy-Ermeni mezarlığı olmuştur.

Bakınız: (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ), Pars Tuğlacı.

Kömürciyan'ın (İSTANBUL TARİHİ)nin ikinci cildinde ise Hasköy Ermeni mezarlığı hakkında şu önemli kayıtlar geçmektedir:

(Hayli geniş ve büyükçe. Ancak, bakımsız bir kabristandır.) Hasköy-Ermeni mezarlığındaki yatırlar içinde hayli değerli şahsi-

yetler yatmaktadır ve bazıları aşağıda kayda geçtiğimiz şu merhum şahsiyetlerdir:

1. SAMUEL YEBİSGOBOS ERZNGAZİ (?-?)
2. GARABED V. ŞAHNAZARYAN (?-?)
3. ZENNE BOĞOS-"Müzik Hocası" (?-1826)
4. MIGIRDİÇ AMİRA CEZAYİRLİYAN (?-1861)
5. PAPAZ YERAMYA-"Takvim Yazarı" (?-1880)
6. PAPAZ KEVORK ARZUNİ (?-1894)
7. KRİKOR AĞATON EFENDİ "Jeolog ve Posta Nazırı" (1823-1868)
8. MIGIRDİÇ AĞATON EFENDİ (?-1890)
9. ANTREAS POPOVİÇ (?-1858)
10. ARAKEL ALTUN DÜRRİ (?-1886)
11. Ç. SİMON MIKAYELYAN (?-1878)
12. KAPRİYEL YERAMYAN-"Müzik Hocası" (?-1862)
13. ŞEHİD MARDİROS (?-1763)
14. RAHİBE SURPUHİ KALFAYAN-"Baş Rahibe" (1822-1889)

7. KADIKÖY ERMENİ KABRİSTANI II.

Hasanpaşa, Taş Ocakları, Uzunçayır Nu: 34'te olan Kadıköy Ermeni mezarlığı, daha önce (TARİHE GÖÇEN KABRİSTANLAR) bölümünde kaydettiğimiz kabristanın istimlâkinden sonra tahsis edilen yerde meydana getirilen mezarlıktır.

1890'larda kurulan mezarlık uzun yıllar kullanıldıktan sonra, 1968'de etrafı duvarla çevrilerek daha derli toplu duruma getirilmiştir.

Türk Sanat Musikisi'ne büyük hizmetleri geçmiş olan ünlü bestekar, TATİYOS EFENDİ EKSERCİYAN (1858-1913) bu kabristanda gömülüdür.

8. KANDİLLİ ERMENİ KABRİSTANI

Pars Tuğlacı Bey'in, (İSTANBUL ERMENİ KİLİSELERİ) adlı eserinde: Araştırmacı, Yetvart Alyanakyan Efendi'nin, (1711-1751 ve 1755) tarihli kabir taşları görmüş olduğunu kaydetmektedir.

Bu duruma göre, Kandilli Ermeni kabristanının (1700'lerde) var olduğu anlaşılmaktadır.

(1864 ve 1871) tarihli kabir taşlarında mevcut olan kabristan, 1967'de onarım görmüş ve etrafı duvarla çevrilmiştir.

9. KINALIADA ERMENİ KABRİSTANI

1856 yılında faaliyete geçirilen mezarlığın arsası: Hayırsever, Anber Hanım ile Hovhannes Yazıcıoğlu tarafından Ermeni cemaatine bağışlanmıştır.

1932'de ortasında yol geçirilmiş, 1937'de en üst bölümü, İslâm Vakfı'na bırakılmış ve böylece İslam mezarlığı olmuştur.

1911 yılında etrafı duvarla çevrilerek onarılan kabristan, 1960'da yeniden onarılarak, duvarla çevrilmiştir.

Mevzubahis mezarlıkta gömülü olan önemli kişilerden bazıları şu zatlardır:

1. Miralay Dr. YENAK BEY PAPAZYAN: (1860-1913)
2. Hukukçu ve Yazar, SARKİS KARAKOÇ: (1865-1944)
3. Miralay Dr. SARKİS BEY BERBERYAN: (1859-1945)

10. ORTAKÖY ERMENİ KABRİSTANI II.

Tarihçesi, XVII. asrın ikinci yarısına kadar uzanan Ortaköy Ermeni kabristanının birincisi tepede olanı idi ve ne sebeplerle bakımsız kaldığı ve zamanla tamamen harap olarak yoklara karıştığı bizce meçhuldur!..

Ancak, bazı kayıtlardan öğrendiğimize göre, birçok değerli ve ünlü Amira mezkûr kabristanda ebedi uykusunu uyumaktaymış ve ne yazık ki, zamanla herşey yoklara karışmış!..

Yeni kabristan, yani günümüzdeki kabristan vadide bulunmakta ve bu kabristanda da birçok ünlü şahsiyet ebedi uykusunu uyumaktadır:

1. Barutçubaşı ARAKEL AMİRA DADYAN: (1753-1812)
2. Komedyan, AGOP BARONYAN (1841-1891)
3. Devlet Adamı, SİMON BEY MAKSUT: (1842-1895)
4. Hassa Mimarı, BEDROS NEMTSE: (1830-1913)

11. RUMELİHİSARI ERMENİ KABRİSTANI

Bakınız: (RUMELİHİSARI ERMENİ KİLİSESİ BÖLÜMÜ) Sayfa: 99-100.

12. ŞİŞLİ ERMENİ KABRİSTANI

(1865 yılı, kolera salgını) sebebiyle; (şehir içinde cenaze gömülmesinin yasaklanmasıyla); "14 Temmuz 1865 tarihli Kararname" Ermeniler'e ve Rumlar'a, şehir dışında mezarlık yeri tahsis edildi.

Ermeni cemaatine verilen (50.000 m'lik Şişli kabristanı) böylece tesis edildi. 1865 yılında düzenleme çalışmalarına başlandı ve 1884 yılında tamamlandı.

1893 yılında kabristan kapısının, sağ ve sol taraflarına: (Papaz, mezarcı, bekçi ve malzeme odaları yapılması istenmiş ve planları çizilerek, hükümet izni ile inşa edildi.)

Ancak, mevzubahis binalar zamanla harap olmuş ve "Mirhan Kalfa" tarafından günümüzdeki mezarlık binası inşa edildi ve zamanın Patriği, "MAĞAKYA BAŞ-YEBİSGOBOS ORMANYAN" cenapları tarafından, (16 Mayıs 1904) tarihinde taktis edilip, dini merasimle hizmete açıldı.

1912 yılında etrafı duvarla çevrilen Şişli Ermeni kabristanı, 31 kareden oluşmakta ve Türkiye'nin örnek mezarlıklarından olarak dikkatlere çekmektedir.

Yüksek dereceli ruhaniler, devlet adamları, eğitimciler, hukukçular, iktisatçılar, hekimler, yayıncılar, şairler, yazarlar, sahne sanatçıları, iş adamları vs. Hemen her sahadan değerli şahsiyetlerin ebedi uykusuna yattığı, Şişli Ermeni kabristanı; kabir mimarisi ve taş işçiliği açısından da gerçekten bir açık hava müzesi görünümü sergilemekte ve görkemli "Mezar Şapeller"le çevrili olarak, açık hava müzesi oluşunu gerçekten hak etmektedir.

Şişli Ermeni kabristanında gömülü olan ilk yüksek dereceli Ruhaniler şu değerli şahsiyetlerdir ki; her iki değerli ruhani aynı ay içinde vefat etmişlerdir. Şöyle ki: Ğoren Baş-Yebisgobos, (4 Kasım 1892) tarihinde, Karekin Yebisgobos ise, (17 Kasım 1892) tarihinde vefat etmiştir.

YÜKSEK DERECELİ RUHANİLER:

1. GOREN BAŞ-YEBİSGOBOS NAR BEY: (1832-1892)
2. KAREKİN YEBİSGOBOS SRUANZDYANZ: (1840-1892)
3. PATRİK ĞOREN AŞIKYAN: (1842-1899)
4. PATRİK MAĞAKYA BAŞ-YEBİSGOBOS ORMANYAN: (1838-1918)
5. PATRİK HOVHANNES ARŞARUNİ: (1854-1929)
6. PATRİK BAŞ-YEBİSGOBOS MESROP NAROYAN: (1875-1944)
7. PATRİK KAYMAKAMI, KEVORK ASLANYAN: (1867-1951)
8. PATRİK KAREKİN BAŞ-YEBİSGOBOS ĞAÇADURYAN: (1880-1961)
9. PATRİK ŞINORK BAŞ-YEBİSGOBOS KALUSTYAN: (1913-1990)
10. RAHİP KRİKORİS APARTYANZ: (1836-1909)

13. ÜSKÜDAR ERMENİ KABRİSTANI I.

En eski Ermeni kabristanları arasında yer alan, Üsküdar Ermeni kabristanı, iki bölümden müteşekildir. Şöyle ki:

Bağlarbaşı tepesinde hemen köşebaşında olanı, (SURP ĞAÇ KİLİSESİ)ne, diğer bölümü ise (SRUP GARABED KİLİSESİ)ne bağlıdır. İkiye bölünmüş mezkûr kabristanın tam ortasında, (ÜSKÜDAR-RUM KABRİSTANI) yer almaktadır.

Kabristanın başlıca hayırseveri, (Diyarbakırlı, KATIRCI ARAM)dır: (?-1718)

1885 yılında etrafı duvarla çevrilmiş olan mezarlığın (SURP ĞAÇ) bölümünde, İstanbul Ermenileri'nin gayet değerli şahsiyetlerinden yatırlar mevcuttur.

1. PATRİK VANLI ZAKARYA: (?-1640)
2. PATRİK HOVHANNES ÇAMAŞIRCIYAN: (1757-1817)
3. PATRİK ASDVAZADUR: (1768-1846)
4. PATRİK BALADLI GARABED: (1783-1850)
5. PATRİK SARKİS KUYUMCUYAN: (1804-1865)

---

1. Hassa Mimarı, KAYSERİLİ SARKİS KALFA: (?-1737)
2. Hassa Mimarı, BALİ KALFA: (?-1803)
3. Ebniye-î Hassa-î Şahane Kalfası, KRİKOR AMİRA BALYAN: (1764-1899)
5. Hassa Mimarı, GİRAGOS ODAYAN: (1804-1865)

---

1. Dr. VAHAN PAŞA MANUELYAN: (1840-192)
2. RETEOS BERBERYAN: (1852-1907)
3. HOVHANNES HİNTLİYAN: (1866-1950)
4. BEDROS TURYAN-"Millî Şair": (1851-872)
5. MATİYOS ZARİFYAN: (1894-1924)

6. NIŞAN SEFERYAN: (1848-1906)

7. SARKİS HAMAMCIYAN: (?-1900)

14. ÜSKÜDAR ERMENİ KABRİSTAN II.

Bağlarbaşı Ermeni mezarlığının aşağıdaki bölüm ve (SURP GARABED KİLİSESİ)ne bağlı olanıdır. En az birincisi kadar temiz ve düzenli bir kabristan olarak varlığını sürdürmektedir.

1994 yılı ilkbaharında, her iki kabristanı da ziyaret ettik ve gayet muntazam ve temiz oluşlarını memnuniyetle gördük.

SAĞLIK HİZMETLERİNE KATKIDA BULUNAN İSTANBUL ERMENİ HASTAHANELERİ

Türkiye Ermeni cemaati kuruluşlarından olup, ülkemizin sağlık hizmetlerine katkıda bulunan ve İstanbul'da faaliyet gösteren iki adet Ermeni hastahanesi mevcuttur ve her iki hastahane, tesis edilişlerinden günümüze, sağlık hizmeti açısından her daim taktir görmüştür.

Aziz Allah'a sonsuz şükürler olsun ki, "SURP PIRGİÇ" ve "SURP HAGOP" adlarına tesmiye edilmiş olan bu iki hastahane de hayırlı hizmetlerini günümüzde de (1995) sürdürebilmektedir ve mevcudiyetleriyle nice hastalara şifa vermekte, nice insana güven sağlayarak mutlu kılmaktadır.

1. SURP PIRGİÇ ERMENİ HASTAHANESİ

Kazlıçeşme Yedikule-İST.

Halk tarafından, (YEDİKULE ERMENİ HASTAHANESİ) olarak anılan ve asıl adı, (SURP PIRGİÇ-ERMENİ HASTAHANESİ) olup, Zeytinburnu ilçesinde, Kazlıçeşme'de, tren istasyonu mevkiinde halen faal olarak varlığını sürdüren tarihi ve meşhur hastahane binasının özet hikâyesi şudur:

İstanbul'da tesis edilmiş Ermeni hastahaneleri içinde üçüncü olmasına rağmen. Tam teşekkülü olarak tesis edilen, iik hastahane binasıdır.

Hayırsever, "ŞINORK AMİRA"nın gayret ve çabalarıyla, "SURP PIRGİÇ"den bir asır önce tesis edilen (1743-1833) NARLI-KAPU, ERMENİ HASTAHANESİ" ile "BEYOĞLU ERMENİ

HASTAHANESİ"nin (1794) hizmet açısından yeterli olmaması ve bilhasas Narlı-kapu, hastahanesinin zemin katında yeralan (Ruh hastalıkları bölümünde)ki, içler acısı durumu; yeni ve tam teşekkülü bir hastahene binasına acilen ihtiyaç duyulduğunu açıklıkla meydana koymaktaydı.[1]

Amiralar Amirası, Harutyun Amira Bezciyan, bu feci ve trajik duruma biran evvel son verebilmek için, diğer Amiralar ile bir toplantı tertipleyerek meseleyi görüştü. Amiralar da aynı fikri paylaşmaktaydı. Yani görüş birliğine varılmıştı. Böylece derhal harekete geçildi; zamanın patriği, Istepanos Ağavni, Bab-ı Âli'ye müracaatla, hastahane binası tesisi için (1832) resmen izin diledi ve 17 Ağustos 1833 tarihinde, devletin resmi müsaadesi, Ermeni cemaatine Patrikhanece açıklandı.

Mezkûr müsaadeye göre: (Sultan II. Bayezid Vakfı'na ait Yedikule dışında "Leblebicioğlu Bostanı" adındaki, sebze bahçesi, hastahane binasının yapımına tahsis edilmiş ve adı geçen vakfa, (3.000 kr.) ödenmişti.)

Bütün bu işlemler yapılırken, "Toprak hakları kanunu" ile alâkalı hayli bilgiye sahip, Samatya-kapu semtinin din görevlisi, Papaz Krikor da, mevzuat ve bilgi açısından amiralara hayli yardımcı olmuştu ki, (MIKAYEL AMİRA PİŞMİŞYAN) Papaz Krikor'dan bu gibi mevzularda hayli istifade etmiştir.

1- " NARLI-KAPU ERMENİ HASTAHANESİ"nin "Ruh Hastalıkları Bölümündeki" "içler acısı dayak faslı hakkında gayet sarih açıklamalar ve belgeler sunmuş olan zat: (Bezciyan Amira'nın yeğeni, "NIŞAN AĞA NURYAN"dır ve bu mevzuda hayli enteresan ve insanın tüylerini diken diken edecek kayıtlar geçmiştir.)
1888 yılında 90. yaşında ve gayet sıhatli bir ihtiyarcıkken sunduğu mezkûr açıklamalar: (SULTAN II. MAHMUD HÂN VE HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN) adlı gayet değerli eserin, (876)ncı sahifesinde kayda geçilmiştir.
Yukarıda kayda geçtiğimiz bu gayet değerli eser: (Türk-Ermeni münasebetlerinin tarihi ve siysî açıdan müşterek yaşantısından gayet önemli çizgiler sunan ve yeni nesiller için gerçekten bilgi kaynağı olabilecek özelliği olmasına rağmen Türkçe'ye çevrilerek yeni nesillere niçin aktarılmamıştır bilinmez!..

Hastahane inşa çalışmaları hayırlı şekilde devam ederken. Pişmişyan Amira, hastahane binasının çevresini saran iki arsanın satın alınmasını teklif etti. Bu arsalar: "Kirişçi tarlası" ile "Kirişçi Çayırı" adlarındaki mahallerdi. Sahibi ise, gayet vicdanlı ve iyiliksever bir İslâm Türk olan, "ALİ NECİB BEY" adında bir zat-ı muhteremdi.

Bezciyan Amira, mevzubahis arsaların satın alınmasını makûl gördü ve Pişmişyan Amira'ya, satın alınmasını bildirdi. Pişmişyan Amira, Ali Necib Bey ile yakınen görüşmekteydi, yani yakın dostlukları vardı.

Durumu öğrenen Ali Necib Bey, hiç tereddüt etmeden her iki arsayı da hastahaneye bağışladı ve böylece Emeni cemaatinin hayırlı bir işine bizzat katkıda bulunarak, samimiyetini böylesine bir jestle belirtti. Ancak, bir şartı vardı ve şuydu: (Resmi kayıtlarda satın alınmış olduğu) yazılacaktı. Zira, birtakım fanatiklerin, bu durumu istismar etmelerinden: (Ermeniler'e yardım edilişinin) istismar edilmesinden çekinmekteydi.[2]

Harutyun Amira Bezciyan'a gelince. Bu büyük insan da yardımlaşma babında Ali Necib Bey'in bir benzeri idi. Şöyle ki: (İşgal ettiği yüksek mevki itibarıyla, hayır yardımlarının çoğunluğunu, gizli yapmakta ve bu gibi yardımlarda paravan olarak, "Pişmişyan Amira"yı değerlendirmekteydi.)

2- Hayırsever merhum, Ali Necib Bey'in, Ermeni cemaatine yardımda bulunmasını gizlemeye mecbur kalması. (1800')lü yıllarda Osmanlı-Türk İmparatorluğu topraklarında, "Irkçılık hareketi"nin nasıl filizlenmiş olduğunun en açık delilidir.

Nitekim, merhum, Bezciyan Amira da aynı endişeler içinde cemaatine yaptığı maddi yardımlarının çoğunu gizlemeye ve başka şahısların adları ile yardımlarda bulunmaya mecbur kalmıştır ki, bilahare diğer Amiralar ve cemaat ileri gelenlerinden diğer beyler: Bu durumu sarih şekilde açıklamış hatıratlara geçmiş, Patrikhane kayıtlarında yer almıştır.

Bezciyan Amira'nın yeğeni, "Nışan Ağa Nuryan", yukarıda kayda geçtiğimiz mezkûr eserde bu noktaya da detaylı şekilde temas etmektedir.

Bezciyan Amira'yı bu yola iten, şahsını son derece kıskanan rakipleri, bir başka ifade ile düşmanlarıydı. Nitekim, "SURP PIRGİÇ ERMENİ HASTAHANESİ"nin inşasında en büyük maddi yardımı bizzat Bezciyan Amira yapmış olduğu halde, resmi kayıtlarda açıklıkla belirtilmiş değildir.

Ne var ki, buna rağmen hemen her Amira, durumun yukarıda kaydettiğimiz şekilde olduğunu gayet sarih olarak zikretmişlerdir. Dolayısıyla, Surp Pırgiç Ermeni Hastahnesi'nin, (Kurucusu sıfatı) bu düşünce paralelinde Bezciyan Amira'ya sunulmuştur.[3]

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra derhal inşasına geçilen hastahane binasının mimarları ise şu ünlü şahsiyetlerdi:

Ser Mimar, GARABED AMİRA BALYAN ile enistesi, HOVANNES AMİRA SERVERYAN inşaatı denetleyen zat ise, merhum, KRİKOR ODAYAN'ın babası, "YAZICI BOĞOS AĞA" olmuştur.

İnşasına, (20.000 Osmanlı altını) harcanmış olan mevzubahis hastahanenin inşası için Bezciyan Amira gibi maddi yardımda bulunan şahsiyetlerin bazıları ise şu hayırsever Zât-ı Muhteremlerdir:

(CANIK AMİRA, HURUTYUN AMİRA GELGELYAN, YERAM AMİRA, MİSAK AĞA ve saraf esnafı).

3- Türkiye Ermeni cemaatinin en büyük hamisi ve Amiralar Amirası, Bezciyan Amira'nın yaptığı maddi yardımın (Hastahane için) resmi kayıtlara geçirilmemiş oluşu bazı artniyetli şerefsizlerin bu durumu istismar ederek, başkalarına mal etmeye çalışmaları vs. gerçekten tiksindirici bir durumdur!..
Nitekim, bu durumu dikkate alan, Hagop Çelebi Düzyan ile Boğos Odyan Bey, Bezciyan Amira'yı hasta yatağında ziyaret ederek, inşası bitirilmiş olan hastahane binasının anahtarını bizzat taktim etmişler. Diğer Amiralar ise, Surp Pırgiç Ermeni Hastahanesi'nin, (Kurucusu) sıfatını Bezciyan Amira'ya vererek, şom ağızlıların iğrenç çenelerini kapatmışlardı. Ne yazık ki, günümüzde dahi tam aksini savunan bedbahtlar mevcuttur. Ve zaten biz nâçiz yazarı bu muazzam çalışmaya iten başlıca sebeplerden birisi de budur. Yani, "Tarihi vak'aları ve tarihi şahsiyetleri" istismar etmeye kalkanların karşısına yıkılmaz bir kale misali dikilebilmek.

1833 yılı Ocak ayının sonunda, hastahane binasının inşası tamamlanmış ve açılış merasiminin bir an önce yapılabilmesi için olağanüstü gayret gösterilmekteydi. Zira, Amiralar Amirası, Büyük İnsan, Harutyun Amira Bezciyan endişe verecek derecede ağır hastaydı.

Nitekim bu durumu dikkate alan: HAGOP ÇELEBİ DÜZYAN ile BOĞOS ODYAN Bey, Bezciyan Amira'yı ziyaret ederek, hastahane binasının anahtarını taktim ettiler. Bu nazik jeste pek memnun olan değerli insan, mevzubahis binanın nihayet inşa edilmiş olduğuna öylesine sevinmişti ki, hasta yatağında doğrulmaya çalışıp, Aziz Allah'a sonsuz şükranlarını sundu.

BÜYÜK AMİRA'NIN ÖLÜMÜ VE HASTAHANE'NİN AÇILIŞI: (1834)

Amiralar Amirası, HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN'ın durumu her geçen gün daha kötüye gitmekteydi ve onu canı gibi seven Ermeni cemaati, âdeta mateme bürünmüş, hemen herkes şifa bulması için içtenlikle dua etmekteydi.

Ne var ki, bütün gayret ve çabalara rağmen o büyük, o eşsiz insan, (3 Ocak 1834) tarihinde Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Merhum, Bezciyan Amira'nın, Ermeni cemaati için niçin bu derece önemli ve değerli olduğunu nâçiz eserimizin ikinci bölümünde bütün detaylarıyla işlenmiş olduğundan, bu bahsi burada keserek, tekrar asıl mevzumuza, yani hastahane bahsine dönüyoruz.

Bezciyan Amira'nın vefatından birkaç ay sonra, (Surp Hamparzum Yortusu) günü "Istepanos Ağavni Patrik Cenapları" tarafından, (SURP PIRGİÇ) adına tesmiye ve taktis edilerek; aynı ad ile taktis edilen küçük ve fakat gayet şirin kilisesi ile birlikte (SURP PIRGİÇ KİLİSESİ) icra edilen pek muhteşem bir dini ayin ile hizmete açıldı: (31 Mayıs 1834).

Bezciyan Amira'nın ebediyete intikalinden sonra, Amiralar tarafından Türkiye Ermenileri Patrikanesi'nde icra edilen ilk Meclise (19 Mart 1834) Amiralar'ın tümü ile birlikte, zenaat ve diğer ticaret erbabı mensuplarını temsilen yetkili şahıslar da iştirak ettiler.

Mevzubahis meclis'te alınan kararlar arasında, hastahanenin durumu görüşülmüş ve ekseriyet oylarıyla seçilen yeni Meclis üyeleri: (Tüm cemaat işleriyle birlikte, hastahanenin bakımını da üstlenmişlerdi.

Ahşap olan bina, 1888 yılında temelden olmak üzere, kârgir şekilde yeniden inşa edildi ve 1906 yılında tamamlanıp hizmete açıldı.

Hastahanenin gayet şirin kilisesi ise kârgir olmak üzere temelden yenilenecekti ve bu gayenin gerçekleşebilmesi için hayırsever, "Akatankine ve Garabed Tahtaburunyan" biraderler maddi gideri karşılayacaklarını bildirdiler ve kilisenin kârgir olarak inşası için, (1845 Osmanlı lirası) harcadılar: Bu hususta daha detaylı bilgi için bakınız, "Kiliseler maddesi").

Merhum, Bezciyan Amira'dan sonra, "DADYAN ve BALYAN" ailelerinin de Surp Pırgiç hastahanesine büyük çapta hizmetleri olmuştur. Meselâ: Merhum, HOVANNESBEY DADYAN, Sultan Mecid Hân'dan; (hastahaneye günde, (15 okka et ile $37^{1/2}$ okka ekmek) bağışlanmasını dilemiş ve hayırsever padişah, bu değerli hizmetkârının dileğini severek kabullenmiştir.

Bilindiği gibi: (1 okka: 1,283 gram), (1 kilo ise: 1.000 gram)dır.

Ne denir: Aziz Allah, Hazreti Padişahımızı ve Dadyan Bey'i nur içinde yatırsın. Mekânları cennet olsun.

1832'den, 1844'e kadar görev alan kurucu ve mütevellilerin listesini incelerken, iki ayrı kaynakta kayda geçilen listelerde, bi-

ri, diğeriyle uyuşmayan isteklerle karşılaştık!.. Dolayısıya, ciddiliğinden asla şüphemiz olmayan her iki kaynağın listelerini aynen geçtik. Ancak, bu hususun ayrıca tetkikine lüzum olduğunu hatırlatmamızın şart olduğu inancındayız.

Zira, listelerde çelişkili "Soyadı" yanısıra, değişik şahısların listelerde yer alması durumu da dikkatlere çekmektedir!..

Dolayısıyla, daha sarih ve daha geniş bilgi edinebilmek için: Sayın, Varujan Köseyan'ın büyük bir emekle meydana getirdiği, (SURP PIRGİÇ ERMENİ HASTAHANESİ TARİHÇESİ-1994) adlı esere müracaat edilmelidir.

SURP PIRGİÇ-ERMENİ HASTAHANESİ,
Aylık Dergi-Yıl: 1975 (Özel Sayı) Sayfa: 18.

SURP PIRGİÇ MÜTEVELLİLERİ
(1832-1833)

Tesis Eden:
HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN-(KAZAZ ARTİN)

(1834-1839)

1. MIKAYEL AMİRA PİŞMİŞYAN
2. CANİK AMİRA PİŞMİŞYAN
3. HOVHANNES AMİRA PİNGYANZ
4. GARAED AMİRA AZNAVURYAN
5. HOVHANNES AMİRA ANDONYAN
6. MARDİROS AMİRA SAKAYAN
7. HARUTYUN AMİRA YERGANYAN
8. BAĞDASAR AMİRA KASBARYAN
9. Mhd. ARAKEL BOĞOSYAN
10. Papaz, BAĞDASAR MELKONYAN

SULTAN II.MAHMUD HÂN
VE
HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN
Sayfa: 892
SURP PIRGİÇ MÜTEVELLİLERİ
(1834-1839)

1. MIKAYEL AMİRA PİŞMİŞYAN
2. CANİK AMİRA YERGANYAN
3. HARUTYUN AMİRA YERGANYAN
4. HOVHANNES AMİRA AZNAVURYAN
5. BEDROS AMİRA HOVANNESYAN
6. Mh. MARDİROS AMRA BAĞDASARYAN
7. MAKSUD AMİRA SARİMYAN
8. BAĞDASAR AMİRA KASBARYAN
9. Mh. HARUTYUN AMİRA GELGELYAN
10. HOVHANNES AMİRA PİNGYANYAN

(1839-1844)
BOĞOS BEY DADYAN
HOVHANNES BEY DADYAN

SURP PIRGİÇ
ERMENİ HASTAHANESİ TARİHÇESİ
1994-İSTANBUL
Hazırlayan: Varujan Köseyan Sayfa: 388
MÜTEVELLİLER DÖNEMİ
(1834-1848)

1934'ten 1848'e kadar görev alan dört Mütevelli:

1. MIKAYEL AMİRA PİŞMİŞYAN: (1834-1839)
"Nezaret mütevellisi"

2. ĞAZAR AĞA: (1839-1842)
3. MİSAK AMİRA MİSAKYAN: (1842-1844)
4. BOĞOS BEY DADYAN: (1844-1848)

VAKIF MÜTEVELLİLERİ

a) NASİP AĞA KARAKAŞYAN: (1834-1838)
b) BEDROS AMİRA ĞOROSANCIYAN: (1838-1851)
c) NIŞAN AĞA PİŞMİŞYAN: (1851-...)
ç) HOVHANNES AĞA YAZICIYAN: (1858-...)
d) KEVORK PAPAZYAN: (1860-1868)

2. NARLI-KAPU ERMENİ HASTAHANESİ

Narlı-kapu-İST.

"NARLI-KAPU ERMENİ HASTAHANESİ", 1743 yılında "Nalyan Hagop Patrik Cenapları" zamanında tesis edilmiş, 1751 yılında, "Ğapanlı Kevor Patrik Cenapları" zamanında ibadete açılmıştır.

1794 yılında, "Zakarya Patrik Cenapları" zamanında, "Şınork Mıgırdiç Amira Miricanyan"ın maddi ve mânevi yardımlarıyla hastahane binası, temelden ve daha büyük olarak yenilendi ve aynı yıl içinde, "BEYOĞLU ERMENİ HASTAHANESİ" de "Mıgırdiç Amira"nın sayesinde tesis edildi.

Adını, saygı duyarak kayda geçtiğimiz bu muhterem zat aynı zamanda, (İlk Resmi-Ermeni Mektepleri'nin) de (1790) kurucusu olup, daha birçok hizmet sunduktan sonra, (1800 yılında) Hakk'ın rahmetine kavuşmuş ve "Balıklı Ermeni Mezarlığı"na defnedilmiştir.

1803 yılında, "Hovhannes Patrik Cenapları" hastahane binasını tamire muhtaç bularak, temelden restore ettirdi ve bina içinde küçük bir kilisecik (Şapel) inşa ettirerek, adını (SURP HOV-

HANNES) tesmiye ve taktis ederek, küçük de olsa bir ibadethane meydana getirtti.

1807'de mevzubahis kilise yeniden ve gayet nefis şekilde inşa edildi ki, kiliseler maddesinde bu konu detaylı şekilde işlenmiştir.

Hastahane binası ise, 1833 yılında kadar hizmet verdi ve bilahare tarihe karıştı. Ancak, yerini gayet muhteşem bir hastahaneye bırakarak: (SURP PIRGİÇ).

3. SURP HAGOP ERMENİ HASTANESİ VAKFI

Taksim Elmadağı-İST.

"Ermeni Katolikler"e ait olan, (SURP HAGOP-ERMENİ HASTAHANESİ). 1832'de "mikrobik hastalıklar bakımı" gayesiyle inşa edilmiştir.

1836'da ise, temelden yıkılarak yerine tam teşekküllü bir hastahane binası inşasına girişilmiştir.

1 Ağustos 1836 tarihinde başlayan inşaat, 1 Ağustos 1837 tarihide tamamlandı ve kurucusu olarak; candan hizmet ve çabalarından dolayı, (Dr. MANUEL ŞAŞYAN)-(?-1858) intiab edildi.

1915 yılında ise, Ortaköy'den H. Saak Srabyan hastahanenin mufassal bir tarihçesini yazdı. (SURP HAGOP) adına tesmiye edilen hastahanenin içinde, aynı Aziz'in adına bir Şapel meydana getirildi. Hastahaneye gelir sağlayabilmek maksadıyla; hastahane çevresinde bulunan (45. kârgir ev) hayırseverler tarafından hibe edildi ve evlerin cephelerine, bağışlayanların adları yazıldı.

1861 yılında bir fakirhane, 1866 yılında, fakir çocuklar için bir mektep tesis edildi. Ancak, her ikisi de uzun ömürlü olmadı ve kısa zamanda kapanıp gitti.

Günümüzde (1995) hayırlı varlığını sürdüren, (SURP HAGOP ERMENİ HASTAHANESİ), ilk açıldığı gündeki gibi aynı şevk ve heyecanla nice hastaya şifa dağıtmaktadır.

İSTANBUL ERMENİLERİ'NE AİT TARİHE MAL OLMUŞ MEKTEPLER

1. ĞORENYAN VARVARYAN MEKTEBİ

Narlı-kapu-İST.

Narlı-kapu, Ermeni hastahanesi kalıntıları üzerine, 1849 yılında tesis edilmiş, 1854 yılında mezkûr mektebin madden desteklenebilmesi gayesiyle, (MOVSES ĞORENAZI VAKFI) meydana getirilmiştir.

1924 yılına kadar faaliyetini sürdüren mektebin yerinde, günümüzde: (SURP ĞAÇ-TIBRAVANK'TAN YETİŞENLER DERNEĞİ) mevcuttur: (1995).

2. ARAKELOZ-HAYGANUŞYAN MEKTEBİ

Yeni-kapu-İST.

Hayırsever, (Mıgırdiç Frenkyan ile Eknayan Efendiler), kiliseye yakın olan evlerini bağışlayarak, 1850 yılında, (ARAKELOZ-HAYGANUŞYAN MEKTEBİ)ni tesis etmişler.

1907 yılında ise, Kilisenin karşısındaki "Kevork Ağa Muradyan"a ait büyük eve nakledilen mekteb, 1916 yangınında birçok ev ile birlikte yanınca, yine kiliseye yakın iki küçük ahşap evcik, mektep binası olarak değerlendirildi.

Mevzubahis mektep, faaliyetini (1939) yılına kadar devam ettirebilmiştir ki, son birkaç yılında sadece (ana sınıfı) faaliyet göstermekteydi. Bu satırların nâçiz yazarı, (Levon Panos Dabağyan) ana-mekteb eğitimini mezkür mektepte görmüştür.

Mektep binası olarak kullanılan her iki küçük ve ahşap ev hâlâ mevcut olup içlerinde aileler ikâmet etmektedir: (1995).

3. NAZARYAN-KIZ YATILI MEKTEBİ

Yeni-kapu-İST.

Yeni-kapulu hayırseverlerden, "Toros Nazaryan Efendi", kendi adını taşıyan yatılı bir kız mektebi açtı.

Ne var ki, 15 Şubat 1863 tarihinde faaliyete geçirilen mezkûr mektebin ömrü uzun sürmedi ve tesis edilişinden iki yıl sonra kapanıp yoklara karıştı: (1865)

4. MEŞDUDCİYAN MEKTEBİ

Yeni-kapu-İST.

Yeni-kapu semtinin ikinci Ermeni mektebi, (MEŞDUDCİYAN). hayırsever biraderler, (HIRANT VE HAGOP MEŞDUDCİYAN) tarafından 1884 yılında tesis edilmiştir.

Gündüzlü ve yatılı olarak faaliyet gösteren bu mektep, 1895 yılında kapanmış ve sahipleri mektep binasını Yeni-kapu eşrafından, kumaş tüccarı, "Vanlı Panos Ağa Dabağyan"a satarak, Romanya'ya göçmüşlerdir.[1]

Mektep binasının yerinde (1920-1925) yılları arası bir gazino mevcut idi. Yeni-kapu semtinin hemen sahilinde olan bu mevkinin adı: (Sandıkburnu, Kâtip Kâsım, Külhan Sokağı) idi. Hane numarası ise: (1-3-5-7) idi.

Mevzubahis Gazino'nun hemen yanıbaşında İstanbul'un meşhur gazinocularından merhum, "Mehmet Çakır Bey"in içkili gazinosu mevcuttu.

Mezkûr gazino ise, 1940'lı yıllarda yine meşhur gazinocu, "Mehmet Raif Bey" tarafından içkili-gazino olarak çalıştırılmıştır. Bilahare: (GÖK-SU AİLE ÇAY BAHÇESİ) ve (NUR BAHÇESİ) adlarıyla değişik şahıslar tarafından: (Açıkhava Tiyatrosu ve Açık-

1- Vanlı, Panos Ağa Dabağyan merhum; bu nâçiz eserin yazarı, Levon Panos Dabağyan'ın dedesidir.

hava Sineması şeklinde değerlendirilmiş) ve 1957 yılında, istimlâk hareketiyle sadece bahçe değil. Aynı zamanda Sandıkburnu semti yer ile yeksan olup, tarihe göçmüştür.

5. SURP-ARAKELOZ MEKTEBİ

FENER-BALAT-İST.

Balat-kapusu'na gelmeden, Fener ile Balat'ın ortasında (Kanlı Kilise) denen tepede yaşayan Ermeniler için, merhum, Bezciyan Amira, (SURP-ARAKELOZ) adında bir mektep tesis etmiş ve mektebin maddi, manevî himayesini semtin esnafına bırakmıştır.

Mevzubahis mektep, (1849 yılına kadar) varlığını sürdürmüştür.

6. MANGADUN BALADU-BALAT ANA MEKTEBİ

Balat-İST.

XVIII. asrın yarısında tesis edilmiş olan (BALAT-ANA MEKTEBİ). Balat-Ermeni Kilisesi yanında inşa edilmişti. Kısa zamanda güçlü bir eğitim verebilecek seviyeye yükselen mektebde; 1769 yılından, XIX. asrın başlarına kadar ünlü, (Sarkis Tıbir Saraf Hovhannesyan) gibi yeri asla dolmaz pek değerli hocalar ders vermiş, nice değerli talebe yetiştirmişlerdir.

7. BOĞOSYAN-VARVARYAN MEKTEBİ

Surdışı Kum-kapu-İST.

1832 yılında, Harutyun Amira Bezciyan tarafından; Balıkçı ailelerinin çocuklarının eğitimi için tesis edilmiştir.

Ahşap olan mektep binası, 1905'te temelden yenilenmiş, 1969'da ise, külyen yıktırılmış ve temelden olmak üzere, kârgir olarak yeni bir mektep binası inşa edilmiştir.

Mezkûr mektebin, (1840'larda, 400 talebesi mevcuttu.) 1960-65 yıllarında ise, (250 talebe ve 9 öğretmen) mevcudu vardı.

Kârgir olarak yeniden inşa edildikten sonra, takriben 1975-77 yılları arası kapandı ve talebeleri, (BEZCİYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ) binasına nakledildi.

Mevzubahis mektep binası halen kapalı olarak durmaktadır: (1995).

8. SURP MESROPYAN MEKTEBİ

Gedikpaşa-İST.

"SURP MESROPYAN MEKTEBİ", 1835'te tesis edilmiş, 1880'de ise temelden yenilenmiştir. Ayrıca, mektebin maddi giderini karşılayabilecek bir kaynak düşünülmüş ve bu maksatla, (İNCİLLİ AZİZ HOVHANNES CEMİYETİ) adıyla bir kuruluş tesis edilmiştir.

1960'lardan sonra kârgir olarak yeniden inşa edilen bu mektebin, (1959-65) yıllarında talebe miktarı, (550 öğretmen adeti ise 18 idi.)

(1979-1980-81) yılları arasında talebe yetersizliği açısından hayli sıkıntı çeken mektep idaresi, 1982'de tedrisata son vermeye mecbur kaldı.

Mevzubahis mektep binası günümüzde (1995) "İş-Hanı" olarak değerlendirilmektedir.

9. SURP VOSGİYANZ MEKTEBİ

Karagümrük-İST.

Karagümrük Ermeni Kilisesi'nin (20 yıl sonra) yeniden inşası döneminde (1847) kilise ile birlikte, (karma bir mektep) tesis edilmiş ve (SURP VOSGİYANZ) adına tesmiye edilen mezkûr mektep; kilisenin yangına kurban gitmesiyle birlikte mektep de yoklara karışmıştır: (1900).

10. ĞORENYAN MEKTEBİ

Balat-İST.

(Balat Ğorenyan Mektebi)nin esas hangi tarihte tesis edilmiş olduğu bizce meçhuldur. Zira, kesin bir tarih tesbit edemedik. Ancak, ilk tesis edilişinin hayli eskiye dayandığı şüphe götürmez. Şöyle ki: (Balat-Ana mektebi) zamanla yeterli gelmeyince, 1816 yılında temelden yıktırılarak onun yerine, kilisenin karşı tarafına yeni bir mektep binası inşa ettirildi ve (ĞORENYANZ) adına tesmiye edildi. Bakınız: (Kömürcüyan sayfa: 323).

Mektebin maddi giderini karşılayabilmek gayesiyle, birkaç kuruluş meydana getirilmiş olduğu hakkında ayrıca kayıt geçilmektedir (aynı sayfa) ve kuruluşlar, tesis tarihleriyle birlikte sunulmuştur. Aynen geçiyoruz:

1. ARAMYAN CEMİYETİ: 1845
2. ĞORENYAN CEMİYETİ: 1847
3. ĞORENYAN CEMİYETİ: 1856 (ikinci kuruluşu).

Yukarıda kayda geçtiğimiz kuruluşların tesis tarihleri; mezkûr mektebin (1816)larda tesis edilmiş olabileceğini kuvvetle muhtemel kılmaktadır.

Ancak, Ermeni Patrikhanesi yayını (ŞOĞAGAT) dergisinde mektebin tesis tarihi, (1860) olarak geçmektedir.

Halen metruk olarak varlığını sürdüren mekten binasının kitabesinde ise (1866) kaydı geçmektedir ki, bizzat çektiğimiz fotoğrafını aynen yayınlıyoruz.

Bu duruma göre, en güvenilir olanı muhakkak ki, kitabesinde bulunan kayıttır denebilir.

Ancak, Kömürciyan'ın kayda geçtiği ve bizim yukarıda sunduğumuz özet: (Mevcut kaydın daha sonraki onarım veya yeniden inşa dönemine ait olabileceği ihtimalini daha kuvvetli kılmaktadır.

Dolayısıyla ilk tesis tarihinin (1816) olması en mantıki olanıdır. Metruk olmasına rağmen, mevcudiyetini günümüzde de mu-

hafaza edebilmiş olan mezkûr mektep binası. Kış sonlarında büyük bir yangın felâketi geçirmiş ve önemli derecede yanmıştır: (1995).

11. SURP TATİYOS-PARTOĞOMİYOS MEKTEBİ

Karagümrük-İST.

Karagümrük'ten biraz aşağıda, Balat'a yakın, "Salmatomruk" semti, Ermeniler'in çoğunluk teşkil ettiği bir mahaldi. 1846'da (SURP TATİYOS-PARTOĞOMİYOS) adına tesmiye edilmiş, karma bir ilk mektep olduğu kayıtlarda geçmektedir.

Ancak, ne zaman tesis edildiği ve hangi tarihte kapandığı hakkında hiçbir bilgi edinemedik!..

12. SURP HIRİPSİMYANZ KIZ MEKTEBİ

Karagümrük-İST.

1829 yılında, Karagümrük'te, "Balioğlu Sokağı"nda bulunan ve merhum, "Avedis Amira Şamdancıyan'a ait olan muhteşem bir konak vardı ve dillere destan mezkûr konak, bizzat Avedis Amira tarafından cemaat hizmetine tahsis edilmiş ve bu suretle şahane bir kız mektebi kazanılmıştı.

Mevzubahis mektebin hangi tarihte kapanmış olduğu hakkında maalesef herhangi bir bilgi edinemedik!..

13. VARTUHYAN MEKTEBİ

Top-kapu-İST.

Top-kapu'da, (Levonyan Mektebi) ile birlikte, (1825 yılında tesis edilmiş ve uzun yıllar hizmet verdikten sonra kapanmıştır.

Kayda geçtiğimiz mezkûr mektebin kapanış tarihi meçhuldur!..

14. DADYAN MEKTEBİ

Azadlı-İST.

1835'te "Hovhannes Bey Dadyan" tarafından; "Azadlı Ermeni Ameleleri"nin çocukları için, tesis edilmiş olan, (DADYAN MEKTEBİ). Ermeni amelelerinin Azadlı'yı terk etmesinden sonra kapanmıştır.

15. ARAKELYAN MEKTEBİ

Eyüp-İST.

Eyüp-Sultan camiine yakın olan, (SURP ASDVAZAZİN) Kilisesi'nin (1841)'deki restorasyonu esnasında karar verilmiş ve (1842) yılında tesis edilmiştir.

(ARAKELYAN MEKTEBİ) adıyla tesmiye edilmiş olan mevzubahis mektep, Eyüp Ermenileri'nin tecridi şekilde Eyüp'ten uzaklaşmaya başlamasından sonra tedrisatı son bulmuştur.

16. BEZCİYAN MEKTEBİ

Eyüp-İST.

Eyüp'ün yakın bölgesinde olan (Nışanca Mahallesi)nde, (SURP YEĞYA) Kilisesi'nin temelden yenilenmesi esnasında, kilise ile birlikte bir de (BEZCİYAN) adına tesmiye edilmiş bir mektep tesis edildi.

Kilise'nin temelden yenilenmesi ve mektebin inşa masraflarını, merhum, "Harutyun Amira Bezciyan"ın Kerime Hanımı, "Hamaspür Mergeryan" Hanımefendi karşılamış ve değerli Ağabeyi'nin adını ebedileştirmek gayesiyle mektebe (BEZCİYAN) adını tesmiye ettirmiştir: (1832).

Hangi tarihte kapanmış olduğu bizce meçhul olan mezkûr mektep binası halen mevcuttur: (1995).

17. SURP NERSESYAN MEKTEBİ

Hasköy-İST.

1836 yılında Hasköy-Ermeni Kilisesi'nin yanında karma bir mektep inşa edildi. (NERESYAN) adına tesmiye edilen bu mektep, ilimsever bir zat olarak tanınmış merhum, "MIGIRDİÇ AMİRA CEZAYİRLİYAN"ın maddi yardımlarıyla inşa edilmiştir.

Zamanla eskiyip, yıpranan Nersesyan mektebi, 1904 yılında hayırsever, "Toros ve Dikran Parağamyan" tarafından tüm masrafı karşılanarak yeniden; kârgir ve iki mektep binası olarak inşa edildi ve birisi kız diğeri ise erkek mektebi olarak tedrisata geçtiler.

Mevzubahis mektep; (1975 yılında istimlâk hareketine kurban gitmiştir.

18. ARAKEL-NUBAR-ŞAHNAZARYAN MEKTEBİ

Hasköy-İST.

"ARAKEL-NUBAR-ŞAHNAZARYAN MEKTEBİ", 1866 yılında inşa edilmiştir. Mezkûr mektep, 10 yıl muntazaman hizmet sunmasına rağmen; nasıl bir sebepten dolayı 1871 yılında kapanmış ise, maalesef tespit edemedik!..

"Kolej olarak" tedrisat yapan mevzubahis mektebin ayrıca bir "Matbaası" vardı.

19. SURP MESROPYAN MEKTEBİ

Kasımpaşa-İST.

Kasımpaşa-Ermeni kilisesi karşısında, 1859 yılında tesis edilen karma, "SURP MESROPYAN MEKTEBİ", (35 sene) muntazaman hizmet verdikten sonra (1896 nahoş olayları) neticesi öğretime son verildi.

1907'de ise, "Zenop Bey Merametçiyan" tarafından masrafları karşılanarak, temelden yenilenircesine onarılıp, yeniden hizmete açıldı.

Ne var ki, 1921 yılında zuhur eden büyük yangın neticesi, kilise ile birlikte yanıp kül oldu.

20. NİGOĞOSYAN MEKTEBİ

Nişantaşı-İST.

Ünlü tarihçi Kömürciyan: Beyoğlu-Nişantaşı semtinde (NİGOĞOSYAN MEKTEBİ) adında bir Ermeni mektebi olduğunu kayde geçmiş.

Ancak, tesis ve kapanış tarihleri hakkında herhangi bir kayıt göremedik. Kaynaklarda da herhangi bir belge tesbit edemedik!..

21. KALFAYAN VORPANOZ (KALFAYAN YETİMHANESİ)

Hasköy-İST.

"11 Şubat 1822 tarihinde İstanbul-Kartal'da dünyaya gelen ve nice değerli hizmet sunduktan sonra, "4 Temmuz 1889 Pazartesi" günü (67) yaşında hayata gözlerini yuman merhum, (SURPUHİ BAŞ-RAHİBE NIŞAN KALFAYAN): Türkiye Ermenileri'nin gurur abidesi olarak rahmetle anılmakta ve her daim kalplerimizde yaşamaktadır: (Mekânı cennet olsun)!

Baştan beri, tüm hayatını cemaatine adayan ve hayatı boyunca: (Fakir, fukara çocukları ile kimsesiz çocuklara gücü yettiğince yardım elini uzatmaktan geri kalmayan merhum, Kalfayan Baş-Rahibe, 1850'de (KIZ SANAT EVİ) adıyla bir kuruluş meydana getirip, semt fakirlerinin çocuklarını burada eğiterek, onları sanat sahibi kılabilmek için var gücü ile çalışmaya koyuldu.

Ancak bu onun için yeterli değildi ve daha muazzam bir kuruluş meydana getirmek ve daha fazla sayıda fakir veya kimsesiz çocukları sokaklarda başıboş, sersefil kalmaktan kurtarabilmek isteği bu büyük insanın başlıca ideali olmuştu.

Nitekim tükenmez azmi ve hudutsuz çabalarıyla nihayet dileğine kavuştu ve tam bir mutluluk içinde, Hz. Allah'a sonsuz şükranlarını sunarak, şiddetle arzuladığı okul binasının tesisine girişti ve (1 Ocak 1866) tarihinde kurduğu ve (KALFAYAN YATİMHANESİ) olarak tesmiye edilen mektebi faaliyete geçirdikten sonra: Sokak sokak dolaşarak, kimsesiz kız çocuklarını muhtelif yerlerden toplayıp yetimhaneye getirdi ki, bunlar arasında ahırlarda yatanlar ile duvar diplerinde Kilise'nin dış basamaklarında sabahlayanlar da mevcuttu.

Mevzubahis yetimhanede yıllar yılı nice hayırlı evlât yetiştirilmiş ve onların meydana getirdikleri sanat eserleri, dillere destan olmuştu.

Meselâ; 1883 yılında, yetimhanenin öksüz kızları tarafından işlenmiş şahane bir halı, devrin Padişahı, "Sultan Hamid Hân"a hediye edilmiş ve çok beğenen Padişah, (300 Osmanlı altını) bağışlamış. Kısa bir müddet sonra ise, Osmanlı-Türk Devleti tarafından; (Yetimhaneye) günlük ekmek ve et tahsis edilmişti.

Ne var ki, muhtelif hizmetlerini yazabilmek için başlıbaşına bir kitap yazılması icap eden mevzubahis hayırlı yuva: (NERSESYAN MEKTEBİ) ile birlikte, (1975) yılı, istimlâk hareketi esnasında bir kör kazmanın kurbanı olarak yoklara karışıp gitmiştir.

22. SURP LUSAVORİÇYAN MEKTEBİ

Galata-İST.

Galata-Ermeni Kilisesi'nin, hayli eski tarihlere dayanan mektepleri olmuştur. Ancak tam mânâda mektep, 1858'de tesis edilmiş olan, (SURP LUSAVORİÇYAN) adındaki erkek mektebi olmuştur ve mezkür mektep takriben (25 yıl) hizmet vermiştir.

23. NEKDARİNYAN KIZ MEKTEBİ

Galata-İST.

Hayırsever, "Canig Amira Papazyan", Ortaköy'ün kuzeyindeki tepede fakir kızlar için, (NEKDARİNYAN) adında bir kız mektebi tesis etti.

1877 yılına kadar muntazaman faaliyet gösteren mezkür mektep, bilahare, (HIRİPSİMYANZ MEKTEBİ) ile birleşmiştir.

24. SURP PIRGİÇYAN MEKTEBİ

Galata-İST.

1896 ve 1898 yılları arası, (GETRONAGAN LİSESİ)nin kapalı olduğu dönemdir ve bu dönem içinde, (AZİZ-KRİKOR LUSAVORİÇ KATEDRALİ)nde geçici olmak üzere, (SURP PIRGİÇYAN MEKTEBİ) adıyla bir mektep tesis edilmiş ve müdürlüğüne de ünlü, "Istepan B. Papazyan" getirilmiştir.

25. NAREGYAN MEKTEBİ

Beyoğlu Galatasaray-Balıkpazarı-İST.

1846 yılında, karma mektep olarak bir öğretim yuvası tesis edildi ve (NAREGYAN MEKTEBİ) adı ile hizmete açıldı. Ancak, 1870 Beyoğlu yangınında yanınca, daha sonraki yıllarda kârgir şekilde inşa edildi.

Ne var ki, mevzubahis mektep bilahare, (SURP HARUTYUN KİLİSESİ)ne nakledildi ve mektep binası, (SANAT EVİ) olarak değerlendirildi.

26. AKABYAN KIZ YATILI MEKTEBİ

Samatya-kapu-İST.

1872 yılında, "Garabed Panosyan" adında bir hayırsever tarafından tesis edilmiş ve (AKABYAN KIZ YATILI MEKTEBİ) adıyla, yatılı mektep olarak hizmete sunulmuştur.

Mevzubahis mektebin (1869)da tesis edildiğini kaydeden kaynaklar da var.

Ancak, hangi tarihte ve ne sebeple kapanmış olduğunu belirten bir kayda rastlamadık!..

27. MAKRUYAN MEKTEBİ

Beşiktaş-İST.

"Arakel Bey Dadyan" (1820-1886) ve "Surpuhi Dadyan" (1830-1893) ailesinin evladı olarak, (3 Mart 1842) tarihinde dünyaya gelen "Makruhi Dadyan" 1859 yılında Ser Mimar, "Sarkis Bey Balyan" ile evlendi.

Lâkin, bu mutluluk uzun sürmedi ve hiç beklenmedik şekilde hastalanıp, (3 Mart 1863) tarihinde vefat etti.

Talihsiz merhumenin babası, Arakel Bey Dadyan ile kocası, Sarkis Bey Balyan, merhume adına bir mektep inşa etmeye karar verdiler: (1864).

Tarihçi Kömürciyan, (İstanbul Tarihi) adlı eserinde, açılış tarihini, (1866) göstermektedir. Sayfa: (658-659).

(MAKRUHYAN MEKTEBİ), (Yüzyıl Anma) kitabında ise, (1868) olarak geçmektedir. Patrikhane yayını, (ŞOĞAGAT)ta da (1868) kaydı geçmektedir. Dolayısıyla, (1868) esas alınabilir.

Mevzubahis mektep takriben (1980)lerde kapanmış ve tarihi mektep binası, günümüzde: (Vakıflar Müdürlüğü ile davalı durumdadır.) (1995).

Makruhyan Mektebi'nin (1965 yıllarında) 90 talebe, 8 öğretmen mevcudu vardı.

28. HAY-AVEDARANAGAN VARJARAN: "ERMENİ-İNCİL MEKTEBİ"

Nişanca-İncirdibi-İST.

1927 yılında, "Nışanca-İncirdibi Yokuşu'nun hemen girişindeki sağa düşen ilk sokak olan, Şakir Efendi Çeşmesi Sokağı, 1-3 numaralı) hanede, Ermeni-Protestanlar tarafından tesis edilmiş, karma ilk mektep; İstanbul'daki ilk Ermeni-Protestan mektebi değildir. Ancak, ilk ciddi kuruluş olarak, başta gelir ve daha evvel geçici olarak tesis edilen ve bilahare kapanan mektebin yerine kurulmuştur.

Takriben (80 talebe) ile öğretim hayatına giren mezkür mektepte akademik seviyede eğitim verilmekte olup: Yabancı lisan olarak (İngilizce) öğretilmekte, Türkçe ve Türkçe kültür dersleri dışındakiler ise "Ermenice" öğretilmekteydi.

(1939-1950) yılları arası, talebe açısından en parlak devrini yaşayan İncirdibi, Ermeni-Protestan Mektebi; (1960-1961) resmi kayıtlarına göre, (275 talebe ve 7 öğretmen) mevcudu vardı.

Takriben 1980 yılında, (talebe yetersizliğinden) faaliyeti son bulmuş ve mektebin bahçesinde dükkânlar inşa edilmiş, mektep binası da işhanı şeklinde değerlendirilmek istenmiş ve bu maksada hizmet eden okul binası ile bahçesinde tesis edilen dükkânlar, (1990) yılında külyen yıktırılmış ve arsası da (Açıkhava Otoparkı) olarak kullanılmaya başlanmıştır ki, halen öyledir: (1995).

Mevzubahis mektebin, (1925 veya 1928) yıllarında açılmış olduğunu kaydeden kaynaklar da var. Ancak biz, Gedikpaşa Ermeni-Protestan Kilisesi-Yüzyıl Anma kitabındaki kaydı esas aldık.

29. BEZAZYAN LİSESİ

Bakırköy-İST.

Ünlü eğitimci merhum, "Boğos Bezazyan" (1878-1951) tarafından, Bakırköy sahilinde ve günümüzde meşhur (GELİG KEBABÇISI) binası olan mahalde bir ilk mektep tesis edildi. Daha sonra ise Bakırköy-İstanbul Caddesi'ndeki eski Halkevi ve günü-

müzdeki (Ağır Ceza Mahkemesi) binasını daha uygun bulup, (1908'lerde mektebi mezkûr binaya nakletti. Başta, ilkmektep, bilahare lise olarak değerlendirip, mevzubahis mektepte hayli değerli talebe yetiştirdi.

1921'de neşredilen bir istatistiğe göre; kayda geçtiğimiz tarihte (250 talebesi) mevcut olup, kapandığı güne kadar, (560 kız ve erkek talebe) mezun etmiştir: (1939)

Maddi yetersizlik sebebiyle kapandıktan sonra, ilk Kum-kapu ve daha sonra 1943'lerde Beyoğlu'na nakledilen "Bezazyan Mektebi"nde; mektep Bakırköy'de olduğu yıllarda, "Türk ve Musevi Çocukları" da eğitim görmüştür.

30. BEZAZYAN MEKTEBİ

Pangaltı-İST.

Bakırköy'deki "BEZAZYAN LİSESİ" kapandıktan sonra, (Pangaltı-Altınbakkal) semtinde inşa edilmiştir.

Ana sınıfı da mevcut olan, Bezazyan-İlkmektebi'nin (1959-1965) yılları arası: (250 talebesi ve 10 öğretmeni mevcut idi.)

Derecesi: Ana ve ilk.

Öğretim niteliği: Akademik.

Yabancı lisanı: Fransızca.

Son durumu: Kapanmıştır.

31. ANARAD HIĞUTYUN ERKEK MEKTEBİ

Beyoğlu-Sakızağacı-İST.

(Ermeni-Katolik Mektebi) olarak, (1830 yılında), Beyoğlu-Sakızağacı semtinde inşa edilmiştir. (1960-1965) yılları arasında: (200 talebe ve 20 öğremeni mevcut idi).

Derecesi: Ana ve ilk.

Öğretim niteliği: Akademik.

Yabancı lisanı: Fransızca, İngilizce.

Son durumu: Kapanmıştır.

32. BERBERYAN MEKTEBİ

Kadıköy-İST.

Sayısız münevver ve mütefekkir yetiştirmiş olan, (BERBERYAN MEKTEBİ), 1876 yılında Kadıköy'de "Latin Kilisesi" sokağı girişinde bulunan orta büyüklükte bir evde, ünlü, (RETEOS BERBERYAN EFENDİ) tarafından tesis edilmiş ve semt sakinlerinin huzurunda, (1 Ekim 1876) tarihinde tedrisata açılmıştır.

1877 yılında mektepte "yatılı talebe" ve (1878-1879) ders yılında yatılı talebe miktarı, (25 kişiyi) geçince, daha büyük bir binaya ihtiyaç duyuldu. Bunun üzerine yeni bir bina aranmaya başlandı ve Üsküdar-İcadiye semtinde maksada uygun bir bina bulununca, rahat bir nefes alındı. Zira, yatılı talebe miktarı (50 kişi)yi geçmiş durumdaydı.

(1879-1880) dördüncü ders yılında ise, yeni bina da dar gelmeye başladı ve yine Üsküdar'da olmak üzere, "Selamsız" semtinde yeni bir binaya geçildi.

Ne var ki, yatılı talebe miktarı daha da artmış (80 kişiyi) bulmuştu. Bu durum üzerine, mektebin hemen yanıbaşındaki "Odyan"lara ait ev dikkate çekti. Zira, yatakhane olmaya müsait bir yapıydı ve mezkûr bina kiralanarak yatakhane problemi de böylece halledildi.

Mektebin kurucusu ve müdürü, "Reteos Efendi Berberyan", (8 Nisan 1907) tarihinde vefat etti. Bu durum üzerine mektep idaresi, (3 yıl kadar), "Müdür-vekilliği) şeklinde olmak üzere, Baş-Muallimler tarafından idare edildi.

(1910-1911) ders yılında merhumun büyük oğlu, "ONNİK BERBERYAN" müdürlük görevini devraldı. Lakin, (1915 yılında) Fransa'ya gidince, yerine biraderi, "ŞAHAN BERBERYAN" geçti.

Ne var ki, 1919 yılında Şahan efendi de Fransa'ya giderek Ağabeyi'nin yanına yerleşti. Fransa'ya yerleşen iki kardeşten birincisi olan "Onnik Efendi, 1959'da", "Şahan Efendi ise 1960" yılında olmak üzere göç ettikleri ülke Fransa'da vefat ettiler.

(1919-1927) ders yılları arasında mektebin müdürlüğünü: (Hovhannes Yeğenyan, Zareh Risyan Efendiler) ifa ettiler.

Günümüzde tamamen tarihe karışmış olan bu değerli mektebin ayrı bir özelliği de: ("1919-1927" yılları arası, "Türk ve Ermeni Çocukları"nın birlikte okumuş olmalarıdır.)

1927 yılında kapanan meşhur Berberyan Mektebi'nin tarihi binasını, 1935 yılında, (KAYSERİLİ ZAMBAKÇIYAN) ailesi satın almış ve kendilerine ikâmetgâh olarak tahsis etmişlerdi.[1]

33. KAPAMACIYAN MEKTEBİ

Yeşilköy-İST.

Günümüzde (1994) bir bölümü "İçkili Lokanta", bir bölümü "Mahsen Meyhanesi" benzeri ve diğer bir bölümü de "Otomobil Yıkama Servisi" olarak kullanılan ve (1960-1970)li yıllara kadar, (YEŞİLKÖY ERMENİ MEKTEP DERNEĞİ) şeklinde değerlendirildikten sonra, sorumsuz ve vicdansız ellerde kalarak, günümüzdeki duruma getirilen Yeşilköy'ün meşhur (KAPAMACIYAN MEKTEBİ). Hayırsever, "ĞAÇİK KAPAMACIYAN" Efendi tarafından (1878 yılında),(İlk-mektep) olarak, kendi mülkü içinde tesis edilmiştir.

1914 yılında Birinci Cihan Harbi müddetince kapalı kalmış ve savaşın son yılları içinde (1917) tekrar açılmış böylece, (1942 yılı)na kadar aralıksız hizmet vermiştir.

1- "BERBERYAN MEKTEBİ"nin özet tarihçesini, nâçiz eserimiz için bizzat yazan, yakın dostum ve candan arkadaşım, (Kuyumcu ve Müzisyen) merhum, (KEVORK GORÜN)'dür.
(1993 yılında) Hakk'ın rahmetine kavuşan bu candan dostumun aziz hatırası huzurunda hürmet ile eğilerek, saygılarımı sunmayı bir borç bilirim.
Pek değerli arkadaşımın mekânı Cennet olsun.

34. SAHAK MESROP İLKMEKTEBİ

Sarıyar-İST.

1887 yılında, "Sarıyar-Yenimahalle, Dalyan Sokak"da inşa edilmiştir. "Ana-Sınıfı"nın da mevcut olduğu bu mektep, (1952'de restore edildi.)

(1961-1964) yıllarında: (25 talebe ve 3 öğretmen) mevcudu vardı.

Derecesi: Ana-Sınıfı ve İlk.

Öğretim niteliği: Akademik.

Yabancı lisan: Fransızca.

Son durum: Kapanmıştır.

35. HİNTLİYAN (NOR TPROZ) İLKMEKTEBİ

Bomonti-Şişli-Beyoğlu-İST.

Ünlü eğitimci, "HOVHANNES HİNTLİYAN" ve "KALUST MALATYAN" tarafında, Bomonti-Şişli semtinde, (18 Ekim 1909) tarihinde, "Kırağı Sokak"ta tesis edilmiştir.

(NOR TPROZ-"YENİ MEKTEP") adıyla hizmete giren mezkür mektep; 1889 yılında, İngiltere'de uygulanan yeni bir eğitim sistemini esas almış ve bu metodu uygulamaya koyulmuştur: (The New School Abbotsholme) ismiyle İngiltere'de uygulanan bu metot. Aslında Belçika'da doğan yeni bir fikir akımı idi (Ecole Nouvelle). Mezkûr akımı yerinde inceleyen Hintliyan Efendi. Türkiye'ye dönüşünde hemen uygulama sarhasına koyulmuştur.

Lise derecesinde, "Yatılı ve yatısız" erkek mektebi olarak Hinliyan Efendi tarafından açılan bu mektep: (1925-1926) ders yılında karma mektebe dönüşmüş, (1930-1931) ders yılında ise lise bölümü kaldırılıp, (Ana ve İlk) öğretim esas alınmıştır.

Derecesi: Ana-Sınıfı ve İlk.

Öğretim niteliği: Akademik.

Yabancı lisan: Fransızca.

Son durum: Kapanmıştır.

36. MIĞİRTARYAN ERKEK İLKMEKTEBİ

Sakızağacı-Beyoğlu-İST.

1808 yılında, Beyoğlu-Sakızağacı Caddesi'nde, (VENEDİK, MIĞİTARYAN-ERMENİ-KATOLİKLER)ince tesis edilmiştir. Kuruluş tarihini: (1830) gösteren kaynaklar da vardır.

(1961-1964) yıllarında, (100 talebe ve 8 öğretmen) mevcudu vardı.

Derecesi: Ana-İlk.

Öğretim niteliği: Akademik.

Yabancı lisan: (?).

Son durum: Kapanmıştır.

37. ANARAD-HIĞUTYUN ANA VE İLKMEKTEP

Kadıköy-İST.

Kadıköy-Osmanağa Nihal Sokağı Nu: 4.de, (1902) yılında tesis edilmiş olan bu mektep, (Ermeni-Katolik) mektebidir.

(1961-1964) resmi kayıtlarına göre: (104 talebe ve 12 öğretmen) mevcudu vardı.

Derecesi: Ana-Sınıfı ve İlk.

Öğretim niteliği: Akademik.

Yabancı lisan: Fransızca.

Son durum: Kapanmıştır.

38. SURP ANNA-ANAMEKTEBİ

Tavla Sok. Beyoğlu-İST.

1896 yılında Ana-Mektep olarak: Beyoğlu-Sakızağacı Caddesi, Tavla Sokağı Nu: 26'da tesis edilmiştir.

Yalnız, "Ana-Mektep" olarak faaliyet göstermiş olan mezkûr mektebin, (1961-1964) yılları arası (40 talebe ve 3 öğretmen) mevcudu varmış.

Derecesi: Ana-Mektep.

Son durum: Kapanmıştır.

İSTANBUL-ERMENİ MEKTEPLERİ FAAL OLAN MEKTEPLER/İLK-ORTA-LİSE: (1994-1995) DÖNEMİ

LİSELER

1. GETRONAGAN LİSESİ

Galata-İST.

Türkiye Ermenileri'nin en değerli Patrikleri'nden merhum, "NERSE BAŞ-YEBİSGOBOS VARJABEDYAN" cenablarının gayret ve çabalarıyla, 1876 yılında "SURP LUSAVORİÇ KATEDRALİ" avlusunun sağ tarafında muazzam bir mektep binası inşa edildi ve tüm eksikler tamamlandıktan sonra, (1 Eylül 1886) tarihinde muhteşem bir merasimle açılışı yapılan mezkür mektebe, (GETRONAGAN) adı tesmiye edildi.

"Orta ve Lise" bölümleri olan ve "Erkek Lisesi" olarak hizmete açılan "Getronagan Lisesi": Konferans salonu, özel kütüphanesi vs. ile tam teşeküllü bir öğrenim yuvası olmasıyla birlikte, Eğitim açısından da gayet verimli bir kuruluş olarak; İstanbul Ermenileri'nin en meşhur eğitim kuruluşlarından olmakla dikkatlere çekmiştir.

Ermeni, Türk ve Avrupalı öğretmenlerden en seçkin hocaların ders verdiği ve hemen her faydalı sahada nice değerli insan yetiştirdiği bu ilim irfan yuvası (1896 yılının talihsiz olayları) döneminde kapandı.

1898 yılında tekrar açılan bu meşhur mektep, çok şükür ki, bir daha kapanmadı. Günümüzde (1995) "Kız talebelerin de

okuduğu" Getronagan; "Karma-Lise" olarak faaliyet göstermektedir.

Merhum, Patrik Nerses Baş-Yebisgobos Varjabedyan Cenapları tarafından tesis edilen "GETRONAGAN LİSESİ"nin günümüzde "Kurucu Görevini" ifa eden, münevver bir Beyefendi olan Sayın, "GARBİS BALMUMCUYAN"dır.

Okul Müdürü ise, Saygıdeğer Müdüre, "SİLVA KUYUMCUYAN"dır: (1994-1995).

Öğretim niteliği: Akademik

Öğretim derecesi: Orta ve Lise.

Okutulan yabancı dil: Fransızca ve İngilizce.

Öğretmen sayısı: Daimi kadroda: 3, geçici kadroda: 26.

Talebe sayısı: Lise: Erkek: 147, Kız: 58 Toplam: 205

Orta: Erkek: 136, Kız: 58 Toplam: 194.

Kütüphanede eser sayısı: Ermenice: 371. Türkçe: 537. Yabancı dilde: 560.

2. ESAYAN LİSESİ

Taksim-Beyoğlu-İST.

1895 yılında "ESAYAN BİRADERLER" tarafından, (ESAYAN LİSESİ) adı ile, "Beyoğlu-Taksim"de tesis edilmiştir.

İstanbul Ermenileri'ne ait en meşhur mekteplerden olan Esayan mektebi: (Ana-İlk-Orta ve Lise bölümlerinden müteşekil olup, lise bölümü sadece kız talebelere aittir.)

1961'lerde (1015 talebe ve 50 öğretmen mevcuttu.)[1] Mevzubahis mektebin en meşhur müdürlerinden olan müdüre, "HERMİNE KALUSTYAN" Hanımefendi, Esayan Lisesi'ne uzun yıllar hizmet vermiştir.

1- Bakınız: (ŞOĞAGAT), sayfa: 109.
Bakınız: (ÖZEL OKULLAR REHBERİ), yıl: 1964, sayfa: 181.
Bakınız: (TÜRKİYE ERMENİLERİ PATRİKLİĞİ-KİLİSE TAKVİMİ-1995), sayfa: 174.

1970'lerin sonlarında Fransa-Paris'te vefat eden merhume, Kalustyan Hanımefendi aynı zamanda (GALATASARAY LİSESİ)nde "matematik öğretmeni" olarak hizmet vermiş ve ayrıca, "27 Mayıs 1960" ihtilalinden sonra, "Kurucu Meclis Üyeliğine" seçilmiş ünlü bir öğretmendi.

Öğretim niteliği: Akademik.

Okunan yabancı dil: Fransızca ve İngilizce.

Öğretmen sayısı: Daimi kadroda: 10, geçici: 53.

Öğrenci sayısı: 1964 yılı:

Erkek: 338, Kız: 645, Toplam: 983.

1994-1995 dönemi:

Lise: Kız: 117, Erkek: 4, Toplam: 121.

Orta: kız: 104, Erkek: 6, Toplam: 110.

Orta-Hazırlık Sınıfı: Kız: 33, Erkek: 14, Toplam: 47.

İlk-Mektep: Erkek: 46, Kız: 82, Toplam: 128.

Ana-Sınıfı: Erkek: 18, Kız: 14, Toplam: 32.

Kütüphanedeki eser sayısı: Ermenice: 555, Türkçe: 787, Yabancı dil: 375.

Son yıllarda, (Getronagan) gibi, karma tedrisat yapan lise bölümünde erkek öğrenci de okumaktadır: (1995).

3. SAHAGYAN-NUNYAN LİSESİ

Kocamustafapaşa-"Samatya-kapu"-İST.

Günümüzde: (1995) "Ana, İlk, Orta ve Lise" olarak "karma" eğitim veren, (SAHAGYAN-NUNYAN MEKTEBİ)nin ilk tesis tarihi, ilgili kaynaklarda hayli çelişkili tarihlerle sunulmaktadır.

Meselâ; özel bir komisyon tarafından hazırlanıp, 1964'te neşredilen, (ÖZEL OKULLAR REHBERİ) adlı tanıtım kitabının (199.) sayfasında mevzubahis mektebin tesis tarihi, (1461) olarak geçmektedir.

Kevork B. Hagopyan tarafından hazırlanan, (CEMAAT TAKVİMİ-1994) adlı takvimde ise, okullar bölümünde yer alan, yerleşim tarihi: (1812) olarak geçmektedir.

Türkiye Ermenileri Patrikhanesi organı ve yayını (ŞOĞAGAT)ta ise, (XIX. asrın) başlarında tesis edildiği kaydı geçmektedir. Ancak, herhangi bir tarih düşülmemiştir. (DÜNDEN BUGÜNE-İSTANBUL ANSİKLOPDİSİ)nin VI.cı, cildinin, (408-409) sayfalarında yer alan ve (Silva Kuyumcuyan) imzasını taşıyan, (SAHAGYAN MEKTEBİ) maddesinde ise: (Muhtemelen "1790"lı yıllarda erkek öğrencilere eğitim veren "SAHAGYAN OKULU" açılmıştır.) kaydı geçmektedir.

Görüldüğü gibi, mektebin ilk tesisi hakkında kesin bir tarih düşülememiştir. Bunun başlıca sebebi, tarihte sık sık zuhur etmiş olan korkunç yangın felâketleridir ki, Samatya-kapu semti de bundan nasibini ziyadesiyle almış: (Kilise, Patrikhane ve Mektepler hakkında nice değerli belge yoklara karışmıştır...)

Nitekim, en ciddi kaynakların başında gelmesi icap eden, (SAMATYA-KİLİSESİ TARİHİ "1461-1935")nde dahi, bu hususta sarih açıklama mevcut değildir.

Dolayısıyla tüm araştırmalarımızın birleşiminden meydana getirebildiğimiz ve gerçeğe en yakın olan özet bilgiyi aynen sunuyoruz:

(SAHAGYAN-NUNYAN LİSESİ), Patrik Garabed tarafından (1830 yılında) erkek öğrencilere mahsus olarak öğretime açılmıştır.

(1831 yılında) ise, (NUNYAN KIZ MEKTEBİ) tesis edildi ve (1866 Büyük Samatya-kapu yangını)nda her iki mektep binası tamamen yandı.

1871'de hayırsever "Gümüşcü Kaspar Ağa", kız mektebini temelden restore ettirdi ve refikasının anılması gayesiyle, (NUNYAN-VARTUHYAN) adına tesmiye ettirdi.

Erkeklere ait (SAHAGYAN MEKTEBİ) ise, Kaspar Ağa'nın mahdunu, (MIKAYEL GÜMÜŞYAN) Efendi tarafından, (1872) yılında aynı şekilde temelden onartıldı.

Birinci Cihan Harbi'nin ikinci yılı (!915), kilise ve mektep binaları, "Askeri Karargâh" olarak kullanılmak üzere, Hükümet tarafından elkondu.

"1917"de mektep binalarına "Sırp esirler" yerleştirildi. Bu meyanda, Anadolu'dan İstanbul'a göç eden "Ermeni göçmenler" de mezkür binalarda barındırıldı.

Mütarekeden sonra (1918) kilise ve mektep binaları boşaltılıp, Ermeni cemaatine iade edildi ve cemaat hizmetine açıldı.

1943'te, (NUNYAN-VARTUHYAN MEKTEBİ) yandı ve 1966'da: "GÜLBENKYAN FONU" ve cemaat mensubu hayırseverlerin bağışlarıyla yanan mektep temelden onarılıp öğretime açıldı.

1971 yılında ise, (SAHAGYAN MEKTEBİ) binası hayırseverler tarafından onartıldı ve (18 Ekim 1972) tarihinde öğretime açıldı.

1935'lerde, (300 talebesi) olan mektebin, 1964'te: (381 erkek, 318 kız talebesi) mevcud idi. "1988-1989"da: (379 kız, 225 erkek olmak üzere yekûn: 604 talebe) mevcudu vardı.

Günümüzde de en âlâ şekilde hizmet veren meşhur, (SAHAGYAN-NUNYAN LİSESİ)'nin son durumu şudur. (1994-1995):

Derecesi: Ana, İlk, Orta ve Lise.

Öğretim niteliği: Akademik.

Okunan yabancı dil: Fransızca, İngilizce.

Öğretmen sayısı: Daimi kadro: 12, geçici: 25.

Okul müdürü: Müdüre Elizabet Zeki Hanımefendi.

Öğrenci sayısı Lise: Erkek: 59, Kız: 152, Toplam: 211.

Orta: Erkek: 68, Kız: 141, Toplam: 209.

İlk: Erkek: 115, Kız: 124, Toplam: 239.

Anasınıfı: Erkek: 20, Kız: 26, Toplam: 46.

Kütüphanedeki eser sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 1586, Yabancı dil: 110.

4. SURP ĞAÇ-TIBRAVANK LİSESİ "SURP ĞAÇ-RUHBAN LİSESİ"

Selamsız Görümce Sok. Nu: 14 Üsküdar-İST.

Türkiye Ermenileri Patrikleri içinde en değerlilerinden olan merhum, "KAREKİN I. BAŞ-YEBİSGOBOS ĞAÇADURYAN" cenapları tarafından tesis edilen, (SURP ĞAÇ RUHBAN LİSESİ): 1953 yılında Üsküdar-Selamsız-Ekmekçibaşı Sokağı Nu: 3'te faaliyete geçirilmiştir. Ancak, zamanla mektebin adresi değişikliğe uğramış. Yani, sokak adı ve kapı numarası değişikliğe uğramış olanı ve başlıkta kullandığımız adres şeklidir.

Günümüzde (1995) sadece (orta ve lise) olarak faaliyet gösteren "Surp Ğaç Tıbravank"ı. Merhum, Ğaçaduryan Patrik: (Türkiye'de görev alacak Ruhanilerin bizzat Türkiye'de yetiştirilebilmesi) gayesiyle kurmuştur. Ayrıca, mevzubahis mektepte "Ruhani olmak" şart koşulmamış ve sadece Ruhani olmak isteyen talebeler "Yüksek İlahiyat Öğrenimi" görmekteydi.

TIBRAVANK'IN TESİS EDİLİŞ

İlk, (KARAGÖZYAN YETİMHANESİ) sahası içinde tesis edilmesi düşünüldü. Bilahare, Üsküdar'daki "SURP ĞAÇ KİLİSESİ" sırasında olan eski yetimhane binası tercih edildi ve temelden yenilenmesi kararına varıldıktan sonra; İstanbul-Ermenileri'nin maddi yardımlarıyla toplanan (70.000 TL.) ile harekete geçilerek, "15 Temmuz 1952" tarihinde inşasına başlandı.

"11 Ekim 1953" tarihinde, muhteşem bir dini ayin ile mektep binasının bitirilişi kutlandı. "24 Ocak 1954" tarihinde ise,

mektebin resmi açılışı pek muhteşem bir merasimle kutlandı ve her iki törende de, Ruhban Mektebi'nin kurucusu merhum, "Karekin I. Baş-Yebisgobos Ğaçaduryan" cenapları bizzat icra ettiler. Açılış merasimine iştirak eden ve tören esnasında hazır bulunan yüksek dereceli resmi zevat ise, gayet değerli şahsiyetlerden müteşekil idi ki, başlıcaları şu zatlardı:

Devrin İstanbul Valisi merhum, Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay.

Merhum Rum Patriği, Atenagoras Cenapları.

Musevi, Haham Başısı Cenapları.

Mıgğitaryan Ruhanileri.

Millî Eğitim Müdürü.

Merhum Mıgırdiç Şellefyan: (İst. Milletvekili)

Resmi Şehir Temsilcileri.

Mektebin resmen açılışından sonra faaliyet geçişinde, 1954-55 ders yılı için (53 öğrenci) mevcuttu.

Surp Ğaç Lisesi'nin ilk müdürü ve başöğretmeni. Günümüzde Türkiye Ermenileri Patrikliği görevini ifa etmekte (1995) olan, Karekin II. Baş-Yebisgobos Kazancıyan Cenapları olmuştur ve 14 Ekim 1954'ten, 3 Aralık 1957 tarihine kadar bu hayırlı görevi ifa etmişlerdir.

Ruhban Mektebi'nin açılışından itibaren, 6 yıl içinde peşipeşine açılan sınıflara müteakip (1958-1959) ders yılında açılan (Lise son sınıf)la birlikte, mektep bir bütün olarak tamamlanmıştı ki, bu dönemde talebe miktarı (253)e yükselmişti.[1]

1- Ek bölümün, "23 Haziran 1957" taihinde açılışında merhum, "Hovhannes Noradungyan" en ziyade sevinenlerdendi. Zira, ek bölümün inşasında denetim ve candan çabaları ile masrafı yarı yarıya azalttırmıştı.
Karekin Baş-Rahip Kazancıyan'ın istifasından sonra, Müdürlük görevine atanan, Şahan Rahip Sıvacıyan: "27 Mart 1957" tarihinde, bizzat Kazancıyan Baş-Rahip tarafından, "Müdür Muavini" atanmıştı.

Ancak, bu esnada Ruhban Mektebi Müdür, Karekin Baş-Rahip Kazancıyan, görevinden istifa etti ve yerine; Müdür Muavini olan, "Şahan Rahip Küçüksıvacıyan" atandı: (1958-59 ders yılı) yıl sonunda ise, mevzubahis mektep ilk mezunlarını verdi ve (2 kişi) mezun oldu.

SURP ĞAÇ TIBRAVANK'IN RUHANİ MÜDÜRLERİ

KAREKİN BAŞ-RAHİP KAZANCIYAN
Günümüzde: 1995
(Türkiye Ermenileri Patriği)
"14 Ekim 1953-3 Aralık 1957"

ŞAHAN RAHİP KÜÇÜKSIVACIYAN
Günümüzde: 1995
"Patrik Vekili"
"3 Aralık 1957-1 Aralık 1963"

ĞOSROF BAŞ-RAHİP EMİRZEYAN
Günümüzde: Vefat etmiştir.
"1 Aralık 1963-12 Ekim 1966"

Not: (Merhum, Emirzeyan, "Yebisgobos"luğa yükseldikten sonra, bir nahoş hadiseden dolayı afaroz edilmiş ve bilahare "Papaz" intiab edilip o şekilde hizmet verdikten sonra, (1932-1993) vefat etmiştir.)

1961'lerde: (165 talebesi ve 20 öğretmeni) mevcut idi. (1988-89) ders yılında ise: Orta öğrenimde: 67 erkek, 20 kız toplam: 87 talebe mevcudu vardı. Lise bölümünde ise: Erkek: 38, Kız: 24, Toplam: 62 talebe vardı ki, toplam: 149 talebe mevcudu olmaktaydı.

Faaliyetini günümüzde de muntazam sürdüren (SURP GAÇ LİSESİ)nin özellikleri şudur: (1995).

Öğretim Niteliği: Akademik.

Derecesi: Orta ve Lise.

Okunan yaban dil: İngilizce.

Öğretmen sayısı: Daimi kadro: 20, Geçici: 3. (1964 yılı kaydı).

Lise: Erkek: 32, Kız: 30, Toplam: 62.

Orta: Erkek: 38, Kız: 26, Toplam: 64.

Orta-Hazırlık: Erkek:27, Kız: 13, Toplam: 40.

Kitaplığındaki eser miktarı: Ermenice: (?), Türkçe: 1.700, Yabancı dil: 400.

ANADOLU'NUN ÇEŞİTLİ VİLAYETLERİNDEN İSTANBUL'A GELEREK TIBRAVANK LİSESİ'NE KAYDOLAN TALEBELERİN GELDİKLERİ İL VE İLÇELERLE BİRLİKTE SAYI CETVELİ:

Maddi gideri: "KALUST GÜLBENKYAN" ile "İstanbul Ermenileri"nin candan yardımlarıyla karşılanan, "TIBRAVANK LİSESİ"nde okuyan taşralı talebelerin geldikleri ve il ve ilçelerle birlikte sayı cetveli aşağıda kaydedilmiştir:

ANKARA: 16

ADIYAMAN: 12 (Kahta)

AMASYA: 38 (Gümüşhacıköy-Merzifon)

BİTLİS: 10 (Mutki)

BİNGÖL: 2 (Kiği-Zermek)

ÇORUM: 2 (Mecitözü)

DİYARBAKIR: 136 (Lice-Hazro-Silvan-Kulp-Hani-Yaralıhan-Bismil-Dicle)

ELAZIĞ: 20 (Parayatık-Nazimiye)

ERZİNCAN: 2 (Kemâliye)

HATAY: 57 (Antakya-Samandağı-Vakıf-Reyhanı-Kırıkhan-İskenderun-Yayladağı)

İSTANBUL: 473

KAYSERİ: 122 (Bünyan-Sarız-Develi-Erkilet-Yahyalı-Gigi-Talas-Sarıoğlan-Felahiye)

KASTAMONU: 24 (Kuyucak-İsfendiyar-Devrekâni-Taşköprü-Daday-Yenler-Etyemez-Aşağıkuyucak)

KONYA: 4 (Ereğli-Seydişehir)

MARDİN: 30 (Midyat-Silopi-Derik Sari)

MALATYA: 70 (Arapgir-Pütürge-Darende)

MERSİN: 2 (İçel-Tarsus)

NİĞDE: 3 (Aksaray)

ORDU: 2 (Fatsa)

SAMSUN: 5 (Çarşamba)

SİVAS: 103 (Kangal-Divriği-Gemerek-Şarkışla-Hafile-Zara-Yıldızeli-Alakilise-Dendil-Çirgişan-Tekmenköy-Pirapurt-Horun-Hornavil-İmranlı-Gürün-Köprü-Tuzhisar)

SİİRT: 100 (Sason-Şırnak-Beşiri-Batman-Kozluk)

SİNOP: 7 (Boyabat-Durağan-Gerze-Sakız)

TOKAT: 23 (Zile-Bolas-Artova)

URFA: 5 (Viranşehir-Siverek-Birecik)

YOZGAT: 35 (Boğazlıyan-Çad-Saray-Şerefoğlu-Şefaatlı-Karakuyu-Yerköy-Sarıkaya-Sorgun)

(1953-43 / 1988-89) ÖĞRETİM YILLARI CETVELİ

ÖĞRETİM YILI:	KAYDOLAN ÖĞRENCİ SAYISI	ORTA MEKTEP MEZUN SAYI:	LİZE MEZUN SAYISI:
1953-1954	31		
1954-1955	22		
1955-1956	17	17	
1956-1957	25	22	
1957-1958	32	11	
1958-1959	26	15	12
1959-1960	40	21	17
1960-1961	44	22	11
1961-1962	37	23	15
1962-1963	40	34	21
1963-1964	25	28	11
1964-1965	28	23	24
1965-1966	38	20	27
1966-1967	46	19	18
1967-1968	30	13	15
1968-1969	62	34	15
1969-1970	63	22	20
1970-1971	70	32	16
1971-1972	47	24	34
1972-1973	51	26	19
1973-1974	35	20	15
1974-1975	38	13	15
1975-1976	37	18	18
1976-1977	44	17	19

1977-1978	33	16	9
1978-1979	24	15	10
1979-1980	33	20	17
1980-1981	24	20	10
1981-1982	29	21	8
1982-1983	19	18	5
1983-1984	20	18	12
1984-1985	34	13	6
1985-1986	19	17	12
1986-1987	28	16	14
1987-1988	52	14	7
1988-1989	60		

1988-1989 DERS YILI:

ORTA MEKTEP:	LİSE:	TOPLAM:
Erkek: 67	Erkek: 38	103
Kız: 20	Kız: 24	44
Toplam: 87	Toplam: 60	147

ORTA MEKTEPLER:

5. BEZCİYAN MEKTEBİ

Kum-kapu-Nişanca-İST.

Hz. Meryem Ana Katedrali ve Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin bulunduğu, (Şarapnel Sokağı Nu: 1)deki, (BEZCİYAN ORTAMEKTEBİ), İstanbul'daki Ermeni mektepler içinde, en meşhur olanlardandır.

Tesis edildiği tarihten günümüze onbinlerce talebe yetiştirmiş olan bu tarihi öğrenim yuvası: (Ermeni mimarisinin tipik bir örneğini teşkil etme) açısından da ayrıca dikkatlere çekmektedir.

Kumkapı semtinin ilk öğrenim yuvası; hayırsever merhum, "ŞINORK MIGIRDİÇ AMİRA" tarafından (1790) yılında tesis edilmiştir ki, (1778 gösteren kaynaklar da) mevcuttur.

Amiralar Amirası, Bezciyan Amira (Kazaz Artin), ilköğrenimini bu mektepte ikmâl etmiştir. Dolayısıyla mezkûr mektep binası ayrı bir değer taşımaktaydı. Ancak, (1826) yılı yangınında tamamen yanmış ve böylece tarihi bina birçok benzeri gibi yoklara karışmıştır.

Bahsigeçen mektep binasının gayet küçük oluşu sebebiyle talebeler âdeta üst üste yığılmışcasına ders yapmaktaymış. Aynı mektepte, aynı şartlar altında okuyan küçük Artin ise: (Bir gün büyüdüğünde gayet büyük bir mektep binası yaptıracağına dair) kendi kendisine söz vermişti.

1820'de bu düşüncesine paralel olarak, (KIZ SANAT MEKTEBİ)ni tesis etti. 1828'de ise, Hz. Meryem Ana Katedrali'nin yakınında (TAGANNİLER DERSHANESİ) açtı.

Daha sonra ise, asıl tasavvurunu gerçekleştirdi ve (1830) yılında, günümüzde de varlığını sürdüren meşhur, (BEZCİYAN MEKTEBİ)ni tesis etti.

1840'da ise, Bezciyan Mektebi'ne yakın mesafede, (LUSAVORİÇYAN MEKTEBİ) adında bir kız mektebi açıldı ve bu mektep, (1916 büyük yangınında) tamamen yandı.

(1939-1950) yılları arasında talebe miktarı, hemen birçok Ermeni mektebinden ziyade olan (BEZCİYAN MEKTEBİ), (1944 yılında), "Orta-Mektep" derecesine yükseldi. Mezkûr tarihlerde: (3 Ana, 2 Birinci sınıf)a sahip idi.

1961 kayıtlarında: (600 talebe ve 32 öğretmen) olduğu geçmektedir. (1963-64) kayıtlarında ise: (255 erkek, 281 kız olmak üzere, toplam: 536 talebe ve daimi kadroda: 26 öğretmen) görülmektedir.

Mektebin öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana sınıf, İlk ve Orta.

Okunan yabancı dil: Fransızca, İngilizce.

Müdürü: Şahin Çınar.

Öğrenci sayısı: Orta Bölüm: 25 Erkek, 34 Kız. Toplam: 59

İlk Bölüm: 68 Erkek, 64 Kız, Toplam: 132.

Ana sınıfı: 4 Erkek, 8 Kız, Toplam: 12.

6. DADYAN MEKTEBİ

Bakırköy-İST.

1835'lerde Bakırköy Ermenileri'nin gittikçe çoğalıp, gerçek bir topluluk durumuna eriştiğini dikkate alan büyük hayırsever merhum, "Barutçubaşı Hovhannes Bey Dadyan", (1798-1869) Bakırköy Ermenileri'nin çocukları için bir mektep binasına ihtiyaç olduğuna kanaat getirerek, (1844) yılında (ARZRUNYAN) adında ahşap bir mektep binası inşa ettirdi.

1858 yılında, (26 talebesi, 1 öğretmeni ve "3.600 kr." yıllık bütçesi olan) mezkûr mektebin ilk öğretmeni; Samatya-kapulu, NİGOĞOS VARJABED olmuş ve 1870 yılına kadar bu mektebi merhum, Nigoğos Hoca yönetmiştir.

1892 yılında, "BARUTÇUBAŞI-ARAKEL BEY DADYAN" fonundan gideri karşılanarak, kârgir şekilde yeni bir mektep binası inşa edildi ve (DADYAN) adına tesmiye edilerek hizmete açıldı ki, günümüzde (1995) hizmet veren mektep, binası aynı binadır.

İstanbul Ermenileri'nin en değerli öğretmenlerinden bazıları mezkûr mektepte yıllar yılı hizmet vermiş ve nice değerli talebe yetiştirmişlerdir.

Meselâ: (1900-1908) yılları arası ünlü, "BOĞOS BEZAZYAN EFENDİ": (Bezazyan Mektebi kurucusu) ders vermiştir.

Keza; yıllar yılı canı-ı gönülden hizmet vererek değerli talebe yetiştirmiş ve bütün Dadyanlılar'ın sevgi ve saygısına mazhar olmuş pek değerli Ortaokul müdüresi, "Öğretmen ELİZ MANAS Hanımefendi" ile İlkokul müdüresi, "Öğretmen HERMİNE BENLİYAN"-"Benlioğlu" Hanımefendi ve günümüzde (1995) mezkûr mektebi en âlâ şekilde yöneten Müdüre, "OSANNA BALIMYAN" Hanımefendi adları, altın harflerle "Unutulmazlar" listesine yazılacak, emsalsiz değerlerdir ki, daha nice değerli öğretim üyesini bu sütunlarda anabilme imkânımız olmadığından dolayı, gerçekten üzgünüz.

(1962-1963) dönemi talebe adeti: 224 Erkek, 219 Kız. Toplam: 443. Öğretmen adeti ise, daimi kadro olarak: 27 idi.

Öğrenim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana-Sınıfı, İlk ve Orta.

Okunan yabancı dil: Tercihli olarak, Fransızca-İngilizce: 1978. Şu an: İngilizce: 1995.

Müdürü: Müdüre, OSANNA BALIMYAN Hanımefendi.

Öğrenci sayısı: Orta Mektep: 78 Erkek, 71 Kız, Toplam: 149.

İlk-Mektep: 187 Erkek, 154 Kız, Toplam: 341.

Ana-Sınıfı: 27 Erkek, 30 Kız. Toplam: 57.

Kütüphanedeki kitap sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 420, Yabancı dil: 170 adet.

7. MERAMETCİYAN MEKTEBİ

Feriköy-Beyoğlu-İST.

Mevzubahis mektebin yerinde daha evvel, (SURP MESROPYAN) adında bir mektep varmış. Bilahare, hayırsever bir zat olan, "ZENOP BEY MERAMETCİYAN" bahsi geçen mektep binasını yeterli görmediğinden yıktırıp, yerine kârgir bir mektep binası inşa ettirmiş ve "3 Şubat 1912" tarihinde, (MERAMETCİYAN MEKTEBİ) adıyla hizmete açmış, 1952 yılına kadar, (Ana ve İlkokul) olarak hizmet veren mektep, mezkûr tarihte "Orta bölüm" ilavesiyle daha verimli duruma getirilmiş.

Bazı kaynaklarda: (FERİKÖY ERMENİ ORTAOKULU) adıyla da anılmakta olan (MERAMETCİYAN MEKTEBİ) günümüzde de faaliyetini devam ettirmektedir: 1995.

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana, İlk ve Orta.

Okunan yabancı dil: Fransızca, İngilizce.

Müdürü: Müdüre, JANET ALTUNYAN Hanımefendi.

Öğrenci sayısı: Ortaokul: 60 Erkek, 54 Kız, Toplam: 114.

İlkokul: 161 Erkek, 106 Kız, Toplam: 267.

Ana-Sınıfı: 31 Erkek, 24 Kız, Toplam: 55.

Kütüphanedeki kitap miktarı: Ermenice: 225, Türkçe: 277, Yabancı dilde: 20.

8. ARAMYAN UNCUYAN MEKTEBİ

Kadıköy-İST.

"Ana, İlk ve Orta" bölümlerinden müteşekil bu mektep: 1858 yılında Kadıköy'de tesis edilmiştir.(Caferağa Leylak Sokağı Nu: 3'te) faaliyet gösteren ve günümüzde de varlığını faal şekilde sürdüren, (ARAMYAN UNCUYAN MEKTEBİ)nin, (1873)te inşa edildiğini yazan kaynaklar da mevcuttur.

Ancak, biz en yetkili mercilerin: (Türkiye Ermenileri Patrikhanesi yayını "ŞOĞAGAT" dahil.) kayıtlarını esas aldık.

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana-Sınıfı, İlk ve Orta.

Okunan yabancı dil: İngilizce, Fransızca.

Okul Müdürü: Garabed Mığalyan Beyefendi.

Öğrenci sayısı: Orta-Hazırlık Sınıfı: 10 Erkek, 16 Kız, Toplam: 26.

Orta-Eğitim: 29 Erkek, 30 Kız, Toplam: 59.

İlk-Öğretim: 62 Erkek, 68 Kız, Toplam: 130.

Ana-Sınıfı: 14 Erkek, 16 Kız, Toplam: 30.

Kütüphanedeki kitap sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 600, Yabancı dilde: 150.

9. LEVONAYN VARTUHYAN MEKTEBİ

Top-kapu-IST.

Top-kapu'da, Suriçi ve Ermeni Kilisesi'ne yakın "Küçük-Ermeni Topluluğu" merkezinde, (Fatma Sultan Mahallesi, Emin Molla Sokağı Nu: 6)da, 1820 yılında, (LEVONYAN MEKTEBİ) adıyla bir Erkek İlk-mektebi tesis edildi: (1825, kaydı geçen kaynaklar da var.)

Küçük ve şirin bir mektepcik olan bu değerli kuruluş, zamanla isim değiştirerek; "çoktan kapanmış olan Kız-Mektebi"nin adını da ilâve alarak: 'LEVONYAN-VARTUHYAN' adıyla karma bir okul oldu. Halen aynı durumda faaliyet göstermektedir: (1995).

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana ve İlk.

Okunan yabancı dil: Fransızca.

Okulun müdürü: Müdüre, Ani Akşehirli Hanımefendi.

Öğrenci sayısı: İlk-Mektep: 48 Erkek, 58 Kız, Toplam: 106.

Ana-sınıfı: 11 Erkek, 16 Kız, Toplam: 27.

Kütüphanesindeki kitap adeti: Ermenice: (?), Türkçe: 300, Yabancı lisan: (?).

10. YEŞİLKÖY ERMENİ MEKTEBİ

Yeşilköy-İST.

Yeşilköy'deki, (KAPAMACIYAN MEKTEBİ)nin 1942'de kapanmasından sonra, Yeşilköy'de ikamet eden Ermeni ailelerin çocukları eğitim açısından zor durumda kalmışlar ve Bakırköy'deki (DADYAN MEKTEBİ) öğrenim ihtiyaçlarını kısmen olsun karşılamaktaydı. Ancak, zorlu kış günlerinde minik yavruların Bakırköy'e okula gidip dönmeleri, trenle olmasına rağmen yine de zordu. Bu sebeple yeni bir okul binasına şiddetle ihtiyaç olduğunu hemen her Yeşilköylü Ermeni kabullenmekteydi. Zira, 1940-1960'lı yıllarda, Yeşilköy'den Bakırköy'e ulaşım sadece trenle sağlanmakta idi ve günümüzdeki gibi otobüs, minibüs gibi araçlar yoktu. Otomobil gibi araçlar ise, Yeşilköy sakinlerinin ekseriyeti için sadece rüyadan ibaretti. Çünkü, çoğunluğu esnaf ve fakirlerden müteşekil idi ki, bu durum 1965'lere kadar devam etmiştir.

Mektep ihtiyacının zaruri oluşu Yeşilköylüleri daha da istekli hale getirmiş ve 1950'li yıllarda Yeşilköy Ermeni cemaati ileri gelenleri, gayet zaruri olan bu probeme bir çare aramaya koyulmuşlardı.

Bu meyanda, mektep meselesinin bir an evvel halledilebilmesini hemen herkesden ziyade arzulayan ve bu uğurda hemen hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bir zat vardı ki, bu değerli hayırseverin gayret ve çabaları asla boşa gitmemiştir.

Dolayısıyla, Hakk'ın rahmetine kavuşmuş olan bu zatı ismen kayda geçip, değerli hatırasını saygı ile anmak. Hemen her Yeşil-

köylü Ermeni'nin mânevi borcudur ve bu zat-ı muhterem, Yeşilköy eşrafından meşhur, "PARSEĞ GEVREKYAN BEYEFENDİ" idi. Bu hayırsever merhum, mektep açabilmek için âdeta insanüstü gayret sarfetmiş, bu uğurda her ne lâzım ise yapmıştır.

Şöyle ki: Maddi imkânlar temin edebilmek gayesiyle Yeşilköy-Ermeni Kilisesi'nin mütevelli heyetiyle birlikte son derece çaba sarfeden merhum, Gevrekyan Bey, "30 Aralık 1954" tarihinde, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'ne resmen müracaat ettikten sonra, (Eylül 1955) tarihinde (Ana-Sınıfı) açılmış ve Topkapı Ermeni Mektebi öğretmenlerinden, (Mari Peksahakyan Hanımefendi), "Müdüre ve Öğretmen" olarak göreve atandırılmış ve 10 Erkek, 8 Kız olmak üzere 18 öğrenci ile hizmete başlanmış. Mektebin kuruculuk görevi ise haklı olarak, Parseğ Gervekyan Beyefendi'ye tevcih edilmişti.

"25 Ağustos 1956" tarihinde, Ana-Mektebi, İlk-Mektep seviyesine yükseltebilmek gayesiyle, Resmi mercilere müracaat edildi ve (Ekim 1956)da ilk-mektep eğitimi kısmen başlatıldı. 1957'de ise küçük bir tören ile semt sakinlerine durum hakkında bilgi sunuldu.

"31 Ocak 1957" tarihinde: (YEŞİLKÖY ERMENİ İLK MEKTEBİ) resmi merciler tarafından resmen tanındı ve böylece: 1956'da tesis edilen ve 1957'nin ilk ayında resmi işlemleri de tamamlanan, (YEŞİLKÖY ERMENİ MEKTEBİ), Yeşilköy Ermenileri'nin gurur abidesi olarak varlığını günümüze kadar sürdürebildi: (1995)

1994 yılında temelden yenilenen mezkûr mektep binası, tam bir restorasyondan sonra: (1994-95) ders yılına yepyeni bir tazelikle girebilme talihini elde etti: (1995).

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana ve İlk.

Okutulan yabancı dil: Fransızca.

Kurucusu: Merhum, Parseğ Gevrekyan Beyefendi.

Müdürü: Müdüre, Sona Torosyan Hanımefendi.

Öğrenci sayısı: 68 Erkek, 70 Kız, Toplam: 138.

Ana-Sınıfı: 18 Erkek, 29 Kız, Toplam: 47.

Kütüphanesindeki kitap sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 200, Yabancı lisan: 150.

11. KARAGÖZYAN YETİMHANESİ

Abide-i Hürriyet Cad. Nu: 228 Şişli-İST.

Kazlıçeşme'den 5-10 dakika batıda, Zeytinburnu sahilinde, 1833'te Ermeni Hastahanesi'nin bir bölümü olarak, (Karantina binası) tesis edilmişti.

"Surp Hagop" adına tesmiye edilen bu Karantina'da bir de Şapel inşa edilmiş ve (1848-1852) yılları arası, "Boğos Bey Dadyan" tarafından genişletilmişti.

1859'da ise, "Garabed Amira Balyan" daha da güzelleştirerek, "Ruhban Mektebi" şekline sokmayı tasarlamıştı. Ancak, zamanla (Ermeni Hastahanesi) şeklini aldı. 1858'de mezkûr binada "Yetimler Mektebi" geliştirilerek, birçok branşta öğretime geçildi ve (CEMARAN SURP PIRGİÇYAN HASTAHANESİ) adını aldı. Bu döneminde bir de: (ÖKSÜZ KIZ ÖĞRENCİLER) bölümü ilave edildi.

Ne var ki, mevzubahis kuruluş zamanla çaptan düşmeye başladı. Zira, maddi imkânlar yeterli olmamaktaydı. Nitekim, 1908 yılında mevzubahis bina hayli yıpranmış durumdaydı.

Ancak, fazlaca endişelenmeye mahâl yoktu. Çünkü, diğer tarafta "KARAGÖZYAN BİRADERLER" bu kuruluşu yenileyip, Beyoğlu-Şişli'ye nakletmeyi planlamaktaydı. Cemaat ileri gelenleri de bu durumu olumlu karşılamaktaydı. Zira, onca emek verilmiş olan değerli bir kuruluş maddi imkânsızlıklar yüzünden yoklara karışma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.

Cemaat ileri gelenlerinin de onayını almış olan Karagözyan Biraderler, hemen harekete geçerek, tasarladıkları kârgir binanın hemen yapımına giriştiler.

Bu hayırsever biraderlerin asıl arzusu ise: (1896'da İstanbul'da, Kafkasya'dan gelme "Ermeni Komitacıları" tarafından hunharca katledilmiş olan merhum, "DİKRAN KARAGÖZYAN"ın şerefli hatırasını ebedileştirebilmekti.

Nitekim, 1913 yılında hizmete açılan yetimhanenin adı, (KARAGÖZYAN YETİMHANESİ) tesmiye edilmiştir ki, günümüzde de aynı ad ile hayırlı faaliyetini devam ettirmektedir: (1995).

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana ve İlk.

Okunan yabancı dil: Fransızca.

Müdür: Müdüre, Armaveni Miroğlu Hanımefendi.

Öğrenci sayısı: İlk-Mektep: 87 Erkek, 2 Kız, Toplam: 89.

Ana-Sınıfı: 11 Erkek, 7 Kız, Toplam: 18.

Kütüphanesindeki kitap sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 350, Yabancı dil: 100.

12. TARKMANÇAZ-HRİPSİMYANZ MEKTEBİ

Ortaköy-İST.

Ünlü Ermeni büyüklerinden merhum, "Şınork Amira" tarafından 1790'da tesis edildi ve zamanla geliştirilerek değerli bir eğitim yuvası oldu.

(TARKMANÇAZ MEKTEBİ)nin öğretmenlerinden ünlü mütefekkir, "AVEDİS BERBERYAN", "ERMENİ TARİHİ" adlı eserinde:

(Ortaköy-Ermeni Mektebi'nin 1810'larda hayli talebeye sahip olduğunu) yazmaktadır ki, Berberyan'ın devrinde mezkûr mektebin (210 talebesi vardı ve sadece erkek çocuklarına aitti.)

1860 yılında kızlar için, (HRİPSİMYANZ) adında bir mektep açıldı. Daha sonra ise Tarkmançaz mektebi ile birleştirildi ve (SRPOZ-TARKMANÇAZ-HRİPSİMYANZ MEKTEBİ) adına tesmiye edilerek, karma bir eğitim yuvası şekline sokuldu ki, günümüzde de aynı ad ile hayırlı faaliyetini sürdürmektedir: (1995).

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana ve İlk.

Okutulan yabancı dil: Fransızca.

Müdürü: Müdüre, Mari Nalcı Hanımefendi.

Öğrenci sayısı: Ana-Sınıfı: 16 Erkek, 5 Kız, Toplam: 21.

İlk-Mektep: 49 Erkek, 48 Kız, Toplam: 97.

Kütüphanesindeki kitap sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 200, Yabancı: (?).

13. KALFAYAN YETİMHANESİ

1975 istimlâki neticesi, Halıcıoğlu'ndaki tarihi binasını kaybeden (KALFAYANLI)lar. İlk: "Kum-kapu-dışı, Ermeni Mektebi"nde, Yetim talebelerini bir müddet barındırdılar. Bilahare de, (Üsküdar-Altunizade, Toprak Yol Sokağı Nu: 28'e) yerleşip tarihi varlıklarını bu mekânda sürdürmeye başladılar ve günümüzde de aynı faaliyetlerini devam ettirmektedirler: (1995).

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: İlk-Mektep.

Okunan yabancı lisan: Fransızca.

Okul Müdürü: Müdüre, Vartuhi Merdinyan Hanımefendi.

Öğrenci sayısı: Kız olmak üzere: 50 kişi.

14. NERSESYAN YERMONYAN MEKTEBİ

Üsküdar-İST.

1872 yılında, "Krikor Nersesyan ve Arakel Taşçıyan" tarafından Üsküdar'da tesis edilmiş olan (NERSESYAN-YERMONYAN MEKTEBİ). Meşhur Ermeni mekteplerinden olup, günümüzde de hayırlı varlığını sürdürmektedir: (1995).[1]

1- Tesis tarihini, 1871 gösteren kaynaklar da var.

Derecesi: Ana ve İlk.

Öğretim niteliği: Akademik.

Okutulan yabancı dil: Fransızca.

Müdür: Müdüre, Takuhi Halaçyan Hanımefendi.

Öğrenci adeti: Ana-Sınıfı: 10 Erkek, 9 Kız, Toplam: 19.

İlk-Mektep: 40 Erkek, 35 Kız, Toplam: 75.

15. SEMERCİYAN CEMARAN MEKTEBİ

Üsküdar-İST.

1838 yılında, "Levon Semerciyan Efendi" tarafından tesis edilmiş olan, (SEMERCİYAN CEMARAN), meşhur Ermeni Mekteplerindendir.

Nice değerli insan yetiştirmiş ve halen yetiştirmekte olan bu mektebin kârgir olan binasında, Ermeni mimarisinin özelliklerini görebilmek mümkündür. Zira, mezkûr mimarinin özelliklerini taşımaktadır.

Halen mevcut ve faaldir: (1995).

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana ve İlk.

Okutulan yabancı dil: Fransızca.

Okul müdürü: Boğos Kuyumcuyan Beyefendi.

Öğrenci sayısı: Ana-Sınıfı: 5 Erkek, 3 Kız, Toplam: 8.

İlk-Mektep: 9 Erkek, 8 Kız, Toplam: 17.

Kütüphanedeki kitap sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 154, Yabancı dil: (?)

ERMENİ-KATOLİK MEKTEPLERİ:
(1994-1995 ders yılı kayıtları)

16 MĞİTARYAN LİSESİ

Pangaltı-İST.

1825 yılında Pangaltı'da inşa edilmiştir. Ermeni-Katoliklere ait) bulunan bu mektep: (VİYANA-MĞİTARYAN) kuruluşu olup: (Ana, İlk, Orta ve Lise) bölümlerinden müteşekildir.

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana, İlk, Orta ve Lise.

Okutulan yabancı dil: Fransızca, İngilize.

Okulun müdürü: H. Rahip, Sarkis Erman Cenapları.

Öğrenci sayısı: Lise Bölümü: 37 Erkek, 36 Kız, Toplam: 73.

Orta Bölümü: 33 Erkek, 33 Kız, Toplam: 66.

Orta Bölümü-Hazırlık Sınıfı: 19 Erkek, 20 Kız, Toplam: 39.

İlkokul: 72 Erkek, 73 Kız, Toplam: 145.

Ana-Sınıfı: 28 Erkek, 33 Kız, Toplam: 61.

Kütüphanedeki kitap sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 710, Yabancı lisanda: 187.

17. ANARAD HĞUTYUN MEKTEBİ

Samatya-kapu-İST.

1868 yılında, Samatya-kapu, günümüzdeki adı ile (Kocamustafapaşa) semtinde tesis edilmiş olan, "Ermeni-Katolik Kız Mektebi"dir: "Ana, İlk ve Orta" bölümlerden müteşekil bu kız mektebi, talebe yetersizliğinden "Orta bölümünü" kapatmak mecburiyetinde kalmıştır.

Orta bölümün mevcut olduğu, (1960-1965) yılları arası: (253 talebesi ve 15 öğretmeni) mevcut idi.

Günümüzdeki durumu: (1994-1995) ders yılı.

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana ve İlk Mektep.

Okunan yabancı dil: Fransızca.

Müdürü: (?)

Öğrenci sayısı: İlk-Mektep: 15 Erkek, 23 Kız, Toplam: 38.

Ana-Sınıfı: 5 Erkek, 5 Kız, Toplam: 10.

Kütüphanesindeki kitap sayısı: Ermenice: (?), Türkçe: 154, Yabancı dilde: (?).

18. ANARAD HĞUTYUN MEKTEBİ

Pangaltı-İST.

1903 yılında, Harbiye-Pangaltı'nda tesis edilmiş, (Ermeni-Katolik) İlkmektebidir. (1961-1964) kayıtlarına göre: (235 talebe ve 12 öğretmen mevcudu) varmış. Halen faaldir: (!995).

Öğretim niteliği: Akademik.

Derecesi: Ana ve İlk mektep.

Okulun Müdürü: Rahibe, Hayguhi Mimar.

Okutulan yabancı dil: Fransızca, İngilizce.

Öğrenci sayısı: İlk-Mektep: 26 Erkek, 28 Kız, Toplam: 54.

Ana-Sınıfı: 6 Erkek, 8 Kız, Toplam: 14.

Kütüphanesindeki kitap sayısı: Ermenice: (?). Türkçe: 250, Yabancı lisanda: (?).

19. MĞİTARYAN MEKTEBİ

Bomonti-İST.

Kayıtlara göre, 1908 veya 1909'da (Venedik-Mğitaryan, Ermeni-Katolikleri) tarafından Bomonti'de tesis edilmiş ve halen faaldir: (1995).

Öğretim niteliği: Akademik.
Derecesi: Ana ve İlk.
Okunan yabancı dil: (?).
Müdürü: Müdüre, Mari Değirmenciyan Hanımefendi.
Öğrenci sayısı: İlk-Mektep: 31 Erkek, 29 Kız, Toplam: 60.
Ana-Sınıfı: 12 Erkek, 18 Kız, Toplam: 30.
Kütüphanesindeki kitap sayısı: (?).

İSTANBUL ERMENİLERİNE AİT MEKTEP DERNEKLERİ

Faal olanlar: (1994-1995) ders yılı dönemi

1. GETRONAGAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1974
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Meyve Sok. Nu: 2 HARBİYE-BEYOĞLU-İSTANBUL

2. ESAYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1947
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Meşelik Sok. Nu: 34 TAKSİM-BEYOĞLU-İST.

3. SAHAKYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1952
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Marmara Cad. Nu: 79
Kocamustafapaşa-"SAMATYA-KAPU"-İST.

4. SURP ĞAÇ-ERMENİ LİSESİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1988
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Kennedy Cad. Nu: 150 NARLI-KAPU-İST.

5. BEZCİYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1950

Son durumu: Faaldir.
Adresi: Mollataşı Cad. Nu: 36 NİŞANCA-KUM-KAPU-İST.

6. BOĞOSYAN-VARVARYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1965
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Çakmaktaşı Mektebi Sok. Nu: 1 KUM-KAPU-DIŞI-İST.

7. DADYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1990
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Niyazi Bey Sok. Nu: 39 BAKIRKÖY-İST.

8. YEŞİLKÖY-ERMENİ MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ[1]
Tesis tarihi: 1990
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Çardaklı Sok. Nu: 4 YEŞİLKÖY-İST.

9. KARAGÖZYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1946
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Abide-i Hürriyet Cad. Nu: 228/1 ŞİŞLİ-BEYOĞLU-İST.

1- "İlk Dernek, 1957 yılında, (KAPAMACIYAN MEKTEBİ) binasında tesis edilmişti. Ancak, daha sonraki yıllarda basiretsiz idareciler tarafından, dernek ve dernek binası tamamen yitirilmiştir.

10. ARAMYAN-UNCİYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1950
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Karakol Sok. Nu: 8/1 KADIKÖY-İST.

11. FERİKÖY ERMENİ MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1961
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Şahadet Sok. Nu: 46 FERİKÖY-BEYOĞLU-İST.

12. MĞİRTARYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1961
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Halaskârgazi Cad. Nu: 132.

13. (CEMARAN) SEMERCİYAN-NERSESYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ[1]
Tesis tarihi: 1987
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Selami Ali Mah. Mektep Sok. Nu: 17 ÜSKÜDAR-İST.

1- "Üsküdar-Birleşik Mektepler Derneği" adı altında: "Semerciyan Cemaran-Nersesyan Yermonyan" mekteplerinden yetişenler derneği olarak, iki mektebi temsilen (1950) yılında, bir dernek kurulmuş. Ancak, (1987) yılında, yukarıda adı geçen dernek onun yerini almıştır.

KAPANMIŞ DERNEKLER

14. TARKMANÇAZ MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1950
Son durumu: Kapanmıştır.
Adresi: Ortaköy-İST.

15. MAKRUHYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1950
Son durumu: Kapanmıştır.
Adresi: Beşiktaş-İST.

16. KÜLTÜR DAYANIŞMA DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1959
Son durumu: Kapanmıştır.
Adresi: Pangaltı-İST.

17. MESROPYAN MEKTEBİ YETİŞENLER DERNEĞİ
Tesis tarihi: 1950
Son durumu: Kapanmıştır.
Adresi: Gedikpaşa-İST.

MEKTEPLERLE ALÂKALI DİĞER KURULUŞLAR

1. TÜRKİYE ERMENLERİ AZINLIK OKULU ÖĞRETMENLERİ DERNEĞİ (T.E.A.O.)

İdare Heyeti: Berç Şigayer, Hasmik Turan, Alis Tütünciyan, Ankine Krikoryan, Silva Elmaoğlu, Nadya İncici, Arusyak Malğasyan, (1994-1995) dönemi.

Tesis tarihi: 1981

Son durumu: Faaldir.

Adresi: Zafer Sok. Nu: 11-13/2 PANGALTI-BEYOĞLU-İST.

2. TÜRKİYE ERMENİLERİ AZINLIK OKULU ÖĞRETMENLERİ VAKFI (T.E.A.O.)

İdare Heyeti: Dr. Şahnur Şahiner, Garo Garbedyan, Aram Kamburyan, Dr. Onnik Çalıkyan, Bedi Ziver, Hayk Nışan, Antranik Murat Çingöz, Harutyun Şeşetyan, Akribas Oksen, Nadya İncici, Silva Paker, Vanes Canoğlu.

Tesis tarihi: 1965

Son durumu: Faaldir.

Adresi: Zafer Sok. Nu: 11-13/2 PANGALTI-BEYOĞLU-İST.

3. KARAGÖZYAN MEKTEBİ DERNEĞİ-KINALIADA ÇOCUK KAMPI

Kamp müdürü: Müdüre, Jaklin Ermen Hanımefendi.

1993 yılı yaz-kampı dönemi, talebe miktarı: 111 Erkek, 119 kız, Toplam: 230.

Tesis tarihi: 1966
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Serap Sok. Nu: 2 KINALIADA-İST.

SPOR KURULUŞLARI

1. TAKSİM SPOR KULÜBÜ
Tesis tarihi: 1940
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Kurtuluş Cad. Nu: 29/5 FERİKÖY-İST.

2. ŞİŞLİ SPOR KULÜBÜ
Tesis tarihi: 1946
Son durumu: Faaldir.
Adresi: Billurcu Çıkmazı Nu: 17/1
SIRASELVİLER-TAKSİM-İST.

İSTANBUL ERMENİ BASINI: (1812-1995)

Osmanlı'dan Cumhuriyete, "İstanbul Ermeni Basını", Türk-Basın dünyası içinde kendine has özellikleriyle, karınca kararınca, şerefle hizmet vermiş ve aynı şevk ile varlığını sürdürmektedir.

Türkiye Ermenileri'nin, daha doğrusu, İstanbul Ermenileri'nin matbaa ile tanışması, (1500'lü) yıllara kadar uzanmaktadır. Yani: ("Gutenberg"in, (1455)te bastığı Latince İncil'in basımından (110 sene) sonra, "APGAR TIBİR YEVTOKYAZİ"nin Venedik'te, (1565)de, Ermenice kitap bastığını; Venedik-Mığitaristleri'nden, "Rahip, Karekin Zarphanelyan"dan öğrenmekteyiz ki, (1827-1901) Ermeni Matbaacılığı ile alâkalı mufassal çalışmaları gerçekten övgüye lâyıktır.

Venedik'teki büyük başarısından iki yıl sonra İstanbul'a gelen ve Yeni-kapu ile Kum-kapu arasında bulunan ve Vlangalılar dahil tüm çevre halkının, (Yangın yeri) olarak andığı, (Hisardibi) semtindeki, (SURP NİGOĞAYOS KİLİSE)si avlusu veya karşısına düşen bir binada tesis ettiği matbaada İstanbul Ermeni matbaacılığı dahil, Ermeni Basını'nın temelini atmıştır denebilir.[1]

Ünlü tarihçi, (MAĞAKYA ÇELEBİ CEVAHİRCİYAN) mevzubahis matbaada; (6 adet kitap basılmış olduğunu) kayda geçmekte ve 2 adetinin adını da zikretmektedir ki, (APGARYAN MATBAASI)na basılmış olan eserler şunlardır:

a) Pokır Keraganutyun: Neşir tarihi: 1567

b) Donazuyz: Neşir tarihi: 1568

1- Büyük yangın neticesi, matbaanın esas yeri tespit edilememiştir.

1661 yılında zuhur eden dehşet verici Vlanga yangınından 76 yıl sonra, Yeremya Çelebi Kömürciyan, Kum-kapu'daki Meryem Ana Katedrali'nde kısa ömürlü bir matbaa tesis eder (1677). Ancak, bu kayıt sarih olarak belgelenememiştir.

Daha sonraki yıllarda ise, aynı mahalde, (KRİKOR MARZUANZİ) bir matbaa kurdu ve bu ünlü matbaacı, hayli kitap neşretti ki, bazıları şu eserlerdir:

1. DAĞARAN: Neşir tarihi: 1968
2. DONAZUYZ: Neşir tarihi: 1701
3. VOSGEPERAN: Neşir tarihi: 1717
4. BIĞİNZİ KAĞAK: Neşir tarihi: 1708

İstanbul Ermeni matbaacılığı ve bilahare doğmuş olan gazeteciliği hakkında daha sarih ve mufassal bilgi sunmak isterdik. Lâkin ne yazık ki, eserimizin muhtevası bu gibi bir çalışmaya mani teşkil etmektedir. Dolayısıyla, yalnız gazete ve mecmulardan numuneler sunmakla iktifa edeceğiz.

İstanbul Ermeni basınının ses duyurmaya başladığı (1812)lerden itibaren birçok günlük, haftalık, yarım aylık ve aylık gazete ile mecmuanın özet açıklamalarla öz geçmişini liste halinde sunarken, şu noktayı da bilhassa belirtmek isteriz ki: (Bizim sunduğumuz liste, Ermenice neşredilmiş olan tüm gazete ve diğer mevkuteleri kapsamamaktadır.) Zira, diğer bazı vilayetlerde de neşredilmiş olan mevkuteler dahil, listemize alabilme imkânını bulamadığımız birçok İstanbul ve Taşra yayını mevcuttur.

İSTANBUL ERMENİ BASINI: (Eski dönem: 1812-1976)

1. TİDAK PÜZANTYAN: (1812)

Venedik-Mığitaryanlar'ın maddi yardımı ile 1812 yılında İstanbul'da, (ARŞARUNYANZ KURULUŞU) adıyla ilk Ermeni Yayın Birliği kuruldu ve Venedik'te olmak üzere, 3 haftada bir yayınlanan, (TİDAK PÜZANTYAN) adında bir gazete neşredildi ve 1816'da kapandı.

2. TAKVİMİ VAKAİ (LIRAKİR): (1832)

1832'de İstanbul'da neşredilen ilk Ermenice gazetedir. (Takvim-i Vakai) adlı Türkçe gazeteden aldığı haberleri, Ermenice'ye tercüme ile iktibasen neşretmekteydi.

Mevzubahis gazete 1831'de (Moniteor otoman) adıyla Fransızca neşredilmiş, bilahare yukarıda kayda geçtiğimiz şekilde neşredilmiştir.

Ayrıca, ikinci sayısından sonra: (Lırakir-Mezi Derutyan Osmanyan) - (Büyük Osmanlı Devleti Gazetesi) adıyla da neşredilmiştir.

3. CERİDEİ HAVADİS: (1839)

1839 yılında Ermenice harflerle, Türkçe neşredilmiş bir gazetedir. 1879 yılında neşredilen "Mıgırdiç Çolakyan"ın ders kitabında: O tarihe kadar neşredilmiş olan Ermenice gazeteler listesinde bahsi geçmektedir.

4. AZTARAR PÜZANTYAN: (1840)

30 Kasım 1840 tarihinde, "Ğaçadur Oskanyan" tarafından neşredilmiş ve 5'nci sayısından itibaren Ermenice harflerle, Türkçe neşriyata geçmiş ve 1841 yılı hitamına yakın kapanmıştır.

5. HAYRENİK: (1846)

Türkiye Ermenileri Patrikhanesi tarafından 1846 yılında neşredilen ve 1852'de kapanan mezkûr gazetenin yazarları şu değerli zatlardı: "Hovhannes Badveli Deroynezi, Mıgırdiç Ağatom Efendi."

Kayda geçtiğimiz bu değerli mevkute: (Protestanlık akımına) karşı kıyasıya mücadele vermiştir.

6. PURASDAN: (1851)

"Sahakyan Mektebi Talebeleri" tarafından 1851'de aylık olarak neşredildi. 18 sayı yayınlandıktan sonra, 1854'te neşir hayatı son buldu.

7. NOYAN AĞAVNİ: (1852)

28 Şubat 1852 tarihinde, "Sahak Apro" ile "Krikor Margosyan Efendi"ler tarafından neşredilmiş olan haftalık Ermenice mecmua idi.

8 Ağustos 1853 tarihinde maddi imkânsızlıklardan kapandı.

8. AVEDAPER: (1855)

Türk-Ermeni cemaatinin aklını çelerek, (Protestanlaştırmak) maksadıyla, "Amerikan Misyonerlerinden", (C.K. Grin) tarafından, 3 Ocak 1855 tarihinde: (Ermenice, günlük, dini ve siyasî gazete şeklinde) neşredilmiş ve 1915 yılına kadar neşriyatı sürmüştür.

9. AREVELYAN TAR: (1860)

K. Değirmenciyan tarafından 15 günlük olarak 1860 yılında Ermenice neşredilen, "AREVELYAN TAR" gazetesi, 1863 yılında kapanmıştır.

10. MEĞU: (1858)

15 günde bir neşredilen "MEĞU" gazetesi bilahare kapanmış ve 1865'te tekrar neşredilmiş ve yine kapanmış. Daha sonra ise: !872-1874) yıllarında tekrar neşir hayatına atılmış olduğu özet kayıtlarda geçmektedir. "Hagop Paroyan Efendi" tarafından yazılan iğneli baş-makalelerin pek keskin bir iğneye sahip olduğu ayrıca kaynaklarda belirtilmektedir.

11. SER: (1860)

"Andon Cevahirciyan" tarafından 1860 yılında neşredilen Ermenice haftalık gazete. Daha fazla bilgi edinemedik.

12. MECMUAİ HAVADİS: (1860)

1860 yılında, Ermenice harflerle, Türkçe neşredilmiş bir gazete. Başka bilgi edinemedik.

13. MÜNADİİ ERCİYAŞ: (1860)

1860 yılında, Ermenice harflerle, Türkçe neşredilmiş bir gazete, başka bilgi edinemedik.

14. MASİS: (1861)

1861 yılında: "Dikran Gamsarakyan", "Hırant Asadur" Efendiler tarafından Ermenice neşredilmiş siyasî gazete. 1915 yılında kapanmıştır: (Patrikhane Günlüğü).

15. JAMANAK: (1863)

"Istepan Papazyan" tarafından 1863 yılında yayınlanmış ve 1869 yılında kapanmış. Daha başka bir bilgi edinemedik.

16. ARARAD: (1869)

1869 yılında, "Matiyos Ayvatyan veya Ayvazyan" tarafından Ermenice, haftalık, siyasî gazete olarak neşredilmiş, 1872 yılında kapanmıştır.

1876 yılında tekrar yayın hayatına günlük gazete olarak geçen, "ARARAD". Bu döneminde (Ermenice, Ermenice harflerle Türkçe ilavesiyle neşredilmiştir.)

17. AREVELYAN POĞ: (1873)

1873 yılında, "K. Erzinkanlıyan ve Partoğ Sur" tarafından, (POĞ AREVELYAN) gazetesinin devamı şeklinde, Ermenice-Siyasî, Günlük Gazete olarak neşredilmiş ve kayıtlara göre, (253 nüsha) neşredilmiştir.

18. CERİDEİ ŞARKİYE: (1885)

"Dikran Efendi Civelekyan" tarafından; 1877'den beri intişar eden, (TERCÜMAN-I EFKÂR)ın devamı olarak, 1 Haziran 1885 tarihinde neşredilmiş ve "Hagop Civelekyan" efendinin 1907'de vefatından sonra, mahdunu tarafından 1918'lere kadar neşrine devam edilmiştir.

(CERİDE-İ ŞARKİYE) Ermenice harflerle, Türkçe neşredilen: Siyasî-Türkçe-İktisadi ve İlmi olmak üzere, günlük neşredilen bir gazete idi. Mesul müdürü, "Hagop Varjabedyan" idi.

Adresi: Bab-ı Âli Cad. Nu: 20 İST.

19. CİHAN: (1884)

1884 yılının sonlarına doğru yayın hayatına girmiş, Ermeni harfleriyle, Türkçe neşredilen bir gazete idi.

Mevzubahis gazetenin kim veya kimler tarafından neşredildiği ve ne kadar zaman çıktığı meçhuldur!..

"Reteos Berberyan"ın 1885'te neşredilen, (İmanlar ve Maddeler) adlı Ermenice eserinde mezkûr gazetenin bahsi geçmektedir.

Bakınız: "Kevork Pamukçiyan"

20. AREVELK: (1884)

1 Ocak 1884 tarihinde, Galata'da tesis edilmiş: Ermenice-Günlük-Siyasî gazete idi.

Genel Yayın Müdürü, Karekin Boyacıyan

Baş Yazarı, Y. Odyan

21. ENVÂR-İ ŞARKİYE GAZETESİ: (1867)

1867 yılında "Erzurum"da neşir hayatına geçmiş, Türkçe neşredilen haftalık Ermeni gazetesi idi.

Eldeki kayıtlarda: (1872-1916) yıllarına ait koleksiyonun önemli olduğu belirtilmektedir. Ancak, ne hususta önemli yazılar neşredilmiş olduğu hakkında hiçbir malumat elde edemedik!..

22. MECMUA-İ AĞPAR: (1884)

25 Haziran 1884 tarihinde, Ermenice harflerle, Türkçe neşredilen, yarı-haftalık gazete. "Ermeni-Katolik organı" olan bu gazetenin İmtiyaz Sahibi, Sorumlu Yazı İşleri Müdürü, "Hovhannes Tloyan Efendi" idi.

Adres: Büyük Sok. Nu: 65 Taksim-İST.

23. BADGER: (1890)

1890 yılında "H. Şehriyan veya Şehrikyan" tarafından 15 günlük olarak neşredilmiş ve 1900 yılına kadar neşir hayatını devam ettirebilmiş Ermenice gazete.

24. LUYS: (1895)

1895 yılında, "Püzant Keçeyan" tarafından neşredilen Ermenice, haftalık, aktüalite gazetesi idi.

1903 yılında, (VAHAN PAPAZYAN) tarafından neşredilmekte olduğunu, arşivimizde bulunan bir (LUYS) cildinden öğrendik. Ancak, neşriyatının hangi tarihte hitam bulunduğunu öğrenemedik!..

Mezkûr mevkutenin (1903) yılı kadrosu şu idi:

Neşreden: VAHAN PAPAZYAN

İmtiyaz Sahibi: ARMEN LUSİNYAN

Baskı: H. ASADURYAN

İdarehane: Bab-ı Âli Cad. Nu: 52 İST.

25. PÜZANTİON: (1896)

4 Kasım 1896 tarihinde neşir hayatına girmiştir. Öğleden sonraları neşredilen (Akşam Gazetesi) bu siyasî mevkutenin sahibi ve Baş-Yazarı, "Püzant Keçeyan Efendi" idi.

26. GAVROŞ: (1908)

19 Temmuz 1908 tarihinde, Aktör ve Muharrir, "Yervant Tolyan" tarafından İstanbul'da neşir hayatına sokulan, "Haftalık-Siyasî-Mizah Gazetesi" idi.

İstanbul Ermenileri tarafından hayli alâka görmüş olan bu mizahi mevkute, Ermenice olarak neşredilmekteydi. (1943-1966)

yıllarında, "Onnik Artun Efendi" tarafından idare edilen (GAVROŞ), (1966-1970) dönemi, "Harutyun Mamulyan", (1971)'den, kapandığı tarihe kadar (1976) merhum, "BOĞOS ARTUR" Efendi tarafından idare edilmiştir ki, mevkutenin yaşayabilmesi için maddi, mânevi hemen hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, gazetesi için âdeta kendini parçalayan bu muhterem zat: (Dizgi, baskı vs.) hemen her işi bizzat yapmakta. Mesleki sevginin tüm özelliklerini açıkca sergilemekteydi.

Ne var ki, o vefasız mesleğin (kara çarkı), o muhterem insanı da iğrenç dişleri arasına almaktan geri kalmamış. Tam mânâda hayal kırıklığına uğrayan merhum, Boğos Artur, tarihi gazete ve matbaasını satarak, Fransa'ya gitmiş (birkaç yıl sonra dönmüştür.) dolayısıyla da (GAVROŞ) gazetesi de diğerleri gibi, yani birçoğu gibi, tarihin tozlu sayfalarına göçüp gitmiştir...

1971 yılı, (GAVROŞ) için yeni bir dönemin, yeni bir mücadele hareketinin başlangıç yılı olmuş. Tiraj açısından hayli gerilemiş olan mezkûr mevkute âdeta yeniden canlanmış ve İstanbul Ermenileri'nin zevk ile okudukları bir gazete durumuna gelmişti ki, o parlak dönemin mimarı merhum, "Bedros Hamamciyan" olmuştur. Şöyle ki:

Gazetenin her geçen gün daha da monotonlaştığını gören ve sahibi Boğos Artur'un haklı üzüntüsüne kalben iştirak eden "Kuyumcu-Yazar", "Bedros Hamamcıyan". Bab-ı Âli yazarlarından, "Levon Panos Dabağyan"ı Gavroş'da yazı yazmaya davet etmiş ve mezkûr gazetenin Baş-yazarı, Bedros Hamamciyan'ın yakın arkadaşı ve dostu olan Dabağyan hiç tereddüt etmeden yazı vermeyi kabul etmiş ve böylece bilâ ücret hizmet veren her iki kalem, Gavroş okuyucularının taktirlerine mazhar olarak, gazeteye yeni bir ruh kazandırmışlar ve böylece Boğos Artur Efendi'nin de ayrıca taktir ve sevgisini kazanmışlardı ki, bu dönemde "Baş-Makaleleri" yine Hamamcıyan'ın isteği ile "Levon Panos Dabağyan" sanat yazılarını ise merhum, "Bedros Hamamcıyan" yazmıştır.

(GAVROŞ)un, (11 Kasım 1971 ile 17 Ocak 1974) yılları arası kadrosu şuydu:

BOĞOS ARTUR: "Sahibi ve Dizgi-Baskı Ustaları".

BEDROS HAMAMCIYAN: "Vosde Vosd"-"Daldan Dala" başlıklı sütunda muhtelif konularda yazmaktaydı.

LEVON PANOS DABAĞYAN: "Gerçek Açıdan" başlığı ile Baş-Makaleler yazmaktaydı.

HAYK EFENDİ: "Anten" adlı sütununda sosyete ve kilise haberleri yazardı.

LEVON KAPAMACIYAN: Merhum, Kapamacıyan Efendi, gayet kültürlü bir İstanbul Beyefendisi idi. Muhtelif konularda gayet değerli yazılar yazmıştır.

Yeni dönemde, (YENİ-GAVROŞ) adıyla varlığını sürdüren mezkûr gazete Cumhuriyetimizin, (50. yılında), özel bir sayı hazırlamış, 25 Ekim 1973 günü neşredilen özel sayının mizampajı dahil, günün mânâ ve ifadesini belirten yazıyı, "Levon Panos Dabağyan" hazırlamıştı ki, mezkûr sayı hemen herkesin taktirini kazanmıştı.

(CUMHURİYETİMİZ 50. YAŞINDA) serlehvasıyla Türkçe olarak neşredilen mevzubahis yazının yazarı, Dabağyan, makalelerini de Türkçe yazmakta ve böylece hemen herkesin okumasını sağlamaktaydı. Ermenice ve Türkçe sayfaları olan Gavroş gazetesi, takriben 1976'larda kapanmıştır.

Gavroş'un ilk idarehane adresi: (Taksim Nu: 65)di.

Yeni dönem idarehane adresi ise: Billur Sok. Nu: 10 Karaköy-İST.

"GAVROŞ'UN DAREZUYZI"-"GAVROŞ'UN YILLIĞI" adı ile (1910-1927) yılları arası, Ermenice Yıllıklar da yayınlanmıştır.

27. NOR-LUR: (1924)

23 Kasım 1924 tarihinde yayın hayatına giren, (NOR-LUR), İstanbul Ermenileri'nin ziyade sevdiği bir gazete di. Takriben

1953'lere kadar varlığını zar zor sürdürebilmiş olan mezkûr mevkute. Birtakım entrikaların kurbanı olarak yoklara karışmıştır...

Sahibi, Vartan Tovmasyan: "Ermenice-Günlük-Siyasî Gazete."

Yazı İşleri: Vahan TOŞİGYAN: "Bilahare, Sahibi ve Genel Yayın Müdürü."

Basın camiasının biribirine, "amansız rakip" gözü ile bakması ve yekdiğerine yardımcı olmaması vs. sebepler yüzünden yokluklara sürüklenen merhum, "Vahan Toşigyan"ın son yıllarında çok dûçar hale düştüğünü, (KULİS) dergisi sahibi, "Hagop Ayvaz Efendi": "15 Ağustos 1995" tarihli (Kulis)in Nu: 3. sayfasında, (UNUTULMAK) başlıklı yazısında dile getirmiştir. Ancak, bu ne ilki ne de sonuncusu olacaktır. Zira, yazar değerini anlayabilmekten uzak yaşamaktayız. Meselâ: (JAMANAK GAZETESİ) emektarlarından ve en az diğeri kadar değerli kalem, merhum, "HARUTYUN MAMULYAN", takriben 1970'li yıllarda sefalet içinde vefat etmiş ve 'KÜÇÜK BALIKLI KABRİSTANI'ndaki "Kimsesizler Mezarlığı"na gömülmüştür ki, günümüzde yeri dahi belli değildir!..

28. MARMARA: (1925)

1925 yılında, "Ş. Hagopyan" tarafından neşredilen "MARMARA". "Ermenice-Günlük-Siyasî-Gazete" olarak, 1939 yılına kadar neşir hayatını devam ettirmiştir. Kayıtlarda daha fazla bir bilgi bulamadık.

29. DACAR: (1909)

15 Kasım 1909 tarihinde neşir hayatına girmiş: Ermenice-Dini ve Kültürel-Haftalık-Gazete idi.

İmtiyaz Sahibi: Papaz, HIMAYAK EKSERCİYAN

Yazı İşleri Müdürü: Papaz, ZARMAYR YEZÜRYAN

İdarehanesi: Beşiktaş-Ermeni Kilisesi.

30. ARAVOD: (1909)

"Misak Suryan" Efendi tarafından 1909'da tesis edilmiştir. 1922'de kapanan gazete, 1924'te: (TÜRK-ERMENİ TEALİ CEMİYETİ-"TÜRK-ERMENİ YÜKSELME CEMİYETİ") organı şeklinde, "Türkçe-Ermenice lisanlarda" neşriyata geçildi.

Gazetenin Türkçe bölümünü, "Ardaşes Semizyan Efendi", idare etmiş ve bu şekilde daha ziyade dikkatlere çeken gazete Semizyan Efendinin gayretleriyle altı ay daha varlığını sürdürebilmiş, bilahare kapanmıştır.

31. AZADAMARD: (1910)

10 Haziran 1910 tarihinde neşriyatına geçilen, (AZADAMARD): "Ermenice-Günlük-Siyasî-Gazete" olarak neşredilmekteydi.

Genel Yayın Müdürlüğü'nü, "Rupen Zartaryan Efendi"nin ifa ettiği ve 1912'de kapanan mezkûr gazete: (Taşnak Fırkası) organı olarak neşredilmiştir.

32. PAMPER: (1910)

1910 yılında, (AZADAMARD) parelelinde, "Ermenice-Siyasî Gazete" olarak, (73. sayı) neşredilmiş, bilâhare kapanmıştır.

(PAMPER)in kadrosu şuydu:

RUPEN ZARTARYAN: Mesul Müdür.

RUPEN ZARTARYAN, HIRANT NAZARYAN, R. LERNAN, L. SEĞPOSYAN (ŞANT): Yazı İşleri.

H. TÜRYAKYAN: Basım İşleri.

İdarehane: Hammalbaşı Nu: 76 Beyoğlu-İST.

33. YERGİR: (1910)

1910 Haziranı'nda "Adapazarı"nda, "Margos Terzyan Efendi" tarafından: "Ermenice-Haftalık-Siyasî-Gazete" olarak neşredildi ve 1911 yılında İstanbul'a nakledilerek, yayın hayatını başkentte sürdürdü.

34. VOSDAN-(PAY-İ TAHT): (1911)

Ermenice: "Sanat, Edebiyat ve Bilim Mecmuası" olarak, 15 günlük şekilde, 1 Ocak 1911 tarihinde, "Mıkayel Şaındancıyan" tarafından neşir hayatına sokulmuştur.

35. ŞANT: (1911)

15 Haziran 1911 tarihinde, "M. Barsamyan" tarafından, Sanat ve Kültür Mecmuası olarak yayınlandı.

15 günde bir neşredilen ve sanat severlerin ziyade rağbet ettiği bu mecmua. Aynı zamanda resimlerle bezenmiş oluşuyla da, o yılların popüler aktüalite mecmularından olmuştur.

Sorumlu Yazı İşleri Müdürlüğü'nün N. Yazıcıyan Efendi'nin üstlendiği mezkûr mecmua: Galata-Camii Kapısı Nu: 9 İstanbul adresinde yayınlanmaktaydı.

36. GAYZ: (1911)

1911 yılı Nisanı'ında, Ermenice-Siyasî-Aylık Gazete olarak, İstanbul'da neşredilmiş, (Hınçak Organı) bir gazete idi.

37. ZURNA: (1911)

1911 Ekimi'nin sonlarında yayını sükût edene (GUGUG) adlı mizah gazetesi yerine, 30 Ekim 1911 tarihinde, Haftalık-Ermenice, Mizah Gazetesi olarak neşredildi.

ISTEPAN KÜRKÇÜYAN: "İmtiyaz Sahibi".

HOVHANNES AMİRYAN: "Sorumlu Müdür"

TOROSYAN: "Yazı İşleri Müdürü."
Basım: "Manzume-i Efkâr Matbaası."
Adres: İktam Han Nu: 36 Bab-ı Âli Cad.-İSTANBUL

38. AZTAK: (1913)

İstanbul'da "Aleksan Misakyan" tarafından, takriben 1913'lerde: "Azadamard" ve "Pütanya" adlı gazetelerin devamı ve (Taşnakzutyun Fırkası) organı olarak: "Ermenice-Haftalık-Siyasî-Gazete" şeklinde neşredilmiş propaganda aracı idi.

44. sayı neşredilmiş olan bu gazeteyi idare edenler şunlardı:

ŞAVARŞ MİSAKYAN, VAHRAM TATUL, KEĞAM PARSEĞYAN VE ZABEL ESAYAN.[1]

39. BADGER: (1927)

1927 yılında "Yermok veya Yenok Kuyumcuyan" ve "B. Pakrat Teyan" Efendiler tarafından neşredilmiş Ermenice, Haftalık, Mizah Gazetesi.

1928 yılında kapanmıştır.

40. AZTARAR: (1927)

1927 yılında, (CAGADAMARD) gazatesinin devamı olarak, neşredilmiş "Ermenice-Günlük-Siyasî-Gazete" idi.

1937 yılında kapanmış olan bu mevkutenin sahibi ve Neşriyat Müdürü, "Manuk Aslanyan Efendi" idi.

41. BADGER: (1931)

1931 yılında neşir hayatına girmiştir. 1928 yılında kapanan (BADGER)'ni yerine, "Yermok Kuyumcuyan" ve "Avedis Alek-

1- Bakınız: (İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ), sayfa: 1729, madde yazarı: KEVORK M. PAMUKÇİYAN.

sanyan" Efendiler tarafından çıkarılmıştır. Kısa aralıklarla neşriyatını sürdüren mezkûr gazete, 1945 yılında kapanmıştır.

42. AREVELK: (1932)

1932 yılında, "Horan Camcıyan Efendi" tarafından: "Ermenice-Günlük-Siyasî ve Edebi" gazete olarak neşredilmiş, 1938'de kapanmıştır.

43. CARAKAYT: (1947)

"Ğaçik Amiryan Efendi" tarafından 1947 yılında haftalık gazete olarak, İstanbul'da neşredilmiş ve 1952'de yayını hitam bulmuş, Ermenice-Siyasî Gazete idi.

Yazı-İşleri Müdürlüğü'nü merhum, "Hagop Sıvaslıyan Efendi"nin üstlediği bu değerli mevkutede, aşağıda kayda geçtiğimiz ünlü kalemler, bir nevi çıraklık dönemlerini yaşamışlardır:

YERVANT GOBELYAN, YETVART AĞAMYAN, ARA GÜLER, ANTAN ÖZER, HAYGAZUM KOCUMYAN, A. DER PARTOĞYAN-(Hıraç Yepradun), A. NERSESYAN ve ARMENUHİ ÖZER HANIMEFENDİ.

44. TEBİ LUYS: (1948)

1948 yılında, "Rupen Moşayan Efendi" tarafından: Ermenice, Haftalık-Siyasî Gazete olarak neşredilmiş, yayın hayatı 1953 yılına kadar devam etmiştir.

45. ASTAĞAPERT: (1951)

Tarihi ve edebi mecmua. 1951 yılında, "Toros Azatyan Efendi" tarafından İstanbul'da Ermenice olarak yayınlandı ve 1953'te (Maddi imkânsızlıklar) yüzünden yayın hayatı hitam buldu.

46. ARTAR: (1968)

1968 yılında, "Levon Döğmeciyan Efendi" tarafından tesis edilen ve sükûtundan sonra: 3 Kasım 1976 Çarşamba günü tekrar intişar eden (Yeni dönem) "Haftalık-Siyasî-Ermenice-Gazete" idi.

Sahibi, "Agop V. Döğmeciyan Efendi."
Yazı İşleri Müdürü, "Agop Berberoğlu Efendi."
Yeni dönem yayın hayatı pek kısa sürmüştür.

47. NOR ARTAR: (1970)

1970 yılında, Ermeni cemaatinin değerli ve münevver şahsiyetlerinden sayın, "Berç Şigayer"in, maddi-mânevi katkılarıyla, "A. Gülüstanyan Efendi" tarafından neşredilmiş. Ancak, yayın hayatı muntazam olmamıştır.

48. BAYKAR: (1970)

Merhum, "Hagop Sıvaslıyan" tarafından, 1970'li yıllarda neşredilmiş: Ermenice-Türkçe-Siyasî-Haftalık-Gazete idi. Mezkûr mevkute, sahibinin vefatına kadar, aralıklı olarak neşriyatını devam ettirmiştir: (1984)

49. ARŞAV: (1971)

1971 yılında, değerli kalem ve gerçek bir İstanbul Hanımefendisi sayın, "Lili Koçunyan" tarafından neşir hayatına sokuldu. Yazı İşleri Müdürlüğü'nü, "Varujan Sayacıyan Efendi"nin üstlendiği mezkûr gazete: "Ermenice neşredilen Haftalık-Siyasî ve Kültürel bir mevkute olarak neşredildiği yıllarda hayli alâka görmüştür.

1979-80 yıllarında neşriyatını devam ettiren (ARŞAV). Merhum, "Mardiros Koçunyan"ın, "JAMANAK"da sürdürdüğü idealist mücadelesine iştirak eden bir mevkute olarak da hafızalarda yer almıştır.

50. PAREV: (1976)

1976 yılında, saygıdeğer, "Berç Şigayer Efendi"nin maddi, mânevi yardımlarıyla, "Andon Gülüstyan Efendi" tarafından Ermenice neşredilen: Haftalık-Siyasî Gazete idi. Ancak, muntazam bir neşriyatı olmamıştır.

NEŞRİYATI DEVAM EDEN GAZETE VE DERGİLER: (1995)

1. JAMANAK: (1908)

15 Ekim 1908 tarihinde tesis edilmiştir. Sahibi ve Baş Yazarı, "Misak Koçunyan" idaresinde yayın hayatına girmiş olan "JAMANAK": "Ermenice, Günlük-Siyasî" bir mevkute olarak. İstanbul Ermenisi'nin sevgisini kazanmış bir gazetedir.

Bab-ı Âli Caddesi, Cağaloğlu Yokuşu Nu: 19'da yayın hayatına giren (JAMANAK). Bilahare, Yukarı-Tünel'deki meşhur, (Normanlı-Hanı)na nakledilmiş ve faaliyetini Nu: 390'da sürdürmeye başlamıştır ki, halen aynı mahalde neşrine devam edilmektedir: (1995).

"JAMANAK"ın yeni idare kadrosu şu şahıslardan müteşekildir:

Sahibi: (JAMANAK NEŞRİYAT Ltd. Şti.) Adına: SARKİS KOÇUNYAN.

Yazı İşleri Müdürü: NADYA KOÇUNYAN.

Adres: P.K. 22 Beyoğlu-IST.

2. MARMARA: (1940)

30 Ağustos 1940 tarihinde, İstanbul Ermeni Basını'nın en mümtaz simalarından ve ender yetişen kalemlerinden, merhum, "'SUREN ŞAMLIYAN EFENDİ" tarafından: "Ermenice-Günlük-Siyasî-Gazete" olarak yayın hayatına sokulmuş ve aynen (JAMANAK) gibi, İstanbul Ermeni cemaat tarafından sevilip, benimsenen bir mevkute olmuştur ki, yayını devam etmektedir: (1995).

"MARMARA"nın yeni idarecileri ise şu şahıslardan müteşekkildir:

Sahibi: (Murad Ofset R. Haddeler ve Ortakları)

Adına: ROBER HADDELER.

Sorumlu Müdür: ARİ HADDELER.

Adres: Solakzade Sok. Nu: 5 P.K. 507 Beyoğlu-İST.

3. KULİS: (1946)

1946 yılında (Aktör, Gazeteci ve Matbaacı) "Hagop Ayvazyan" Efendi tarafından neşir hayatına sokulmuş: Tiyatro ve Sinema ağırlıklı, Ermenice Sanat ve Kültür dergisidir.

Yayın hayatına geçtiği (1946) yılında mezkûr derginin sahibi Hagop Ayvaz. O yıllarda; (Kuyumcular Çarşısı, Çuhacı Han)da kuyumculuk sanatı ile iştikal eden ve ünlü Ermeni-Şair ve Dil Uzmanı, (merhum, ŞAVARŞ AYVAZYAN'ın "Nartuni") ortanca biraderi olan sayın, "HAGOP AYVAZYAN" tarafından mânevi açıdan hayli yardım görmüş ve mevzubahis şahıs birçok kuyumcuyu mezkûr dergiye abone etmişti.

Yukarıdaki satırları yazmamızın tek sebebi, Kuyumcular Çarşısı'nın yıllar yılı, Ermeni Gazete ve Dergilerine hemen her şekilde yardımı esirgememiş olduklarını belirtebilmek gayesiyledir. Dolayısıyla, bilvesile Ermeni Kuyumcuları şerefle anmak. Biz kalem adamları için gerçekten mânevi bir borçtur.

"KULİS"in günümüzdeki idare kadrosu şudur:

HAGOP AYVAZ: Kurucusu ve Baş Yazarı.

GARO AYVAZ: İmtiyaz Sahibi.

MARDİROS TORAN: Yayın Müdürü.

Adres: PK. Nu: 83 İstanbul

4. SURP-PIRGİÇ: (1900)

1900'den, 1910'a ve 1924'ten, 1949 yılına kadar yıllık olarak neşredilmiş. 1949'da aylık şekle döndürülmüş: "Ermenice" neşredilen (SURP PIRGİÇ) Ermeni Hastahanesi yayını ve organıdır.

Hastahane adına imtiyaz sahibi: Dr. Vahe Aleksanyan

Yayın Müdürü: Makruhi B. Hagopyan

Günümüzde de aylık olarak neşriyatını devam ettirmektedir: (1995).

5. ŞOĞOGAT: (1952)

Türkiye Ermenileri'nin yakın dönem Patrikleri içinde ayrı bir yeri olan merhum Patrik Karekin II. Baş-Yebisgobos Ğaçaduryan Cenapları tarafından tesis edilmiş ve 2 sayıdan müteşekil ilk sayısı, (Ocak-Şubat) 1952 başlarında neşredilmiştir.

(40 sayfa)dan müteşekil ilk sayı ile Ermeni-Cemaati'nin sevgi ve sempatisini kazanmış ve okuyucuları tarafından anında benimsenmiştir. Zira, Türkiye Ermenileri'nin: "Dini ve dünyevi kadim tarihi hakkında muhtelif bilgilerle bezenmiş" gayet değerli bir mevkûte olarak okuyucularıyla tanışmıştır ki, genel kültür açısından muhtelif bilgilerle bezenmiş, (bilgi açısından büyük çapta bir açığı kapatmış) her şekilde övgüye lâyık aylık bir dergi olarak günümüzde de (1995) neşriyatını devam ettirmektedir.

(SURP-ĞAÇ LİSESİ ve TÜRKİYE ERMENİ PATRİKHANESİ) adına Ermenice neşredilen (ŞOĞAGAT)ın özel yıllık sayıları da mevcuttur. Meselâ: 25 yayın yılını doldurduğu; (1977 yılı özel sayısı-110 sayfa). Gerçekten pek değerli bir sayı olarak: (Ermeni yazarların: (1923-1972) yılları arası yazdıkları değerli eserlerini taktim eden mufassal listesiyle pek değerli bir hizmet vermiş sayılır. Çünkü, hemen her araştırmacının başvurabileceği pek değerli bir kaynak seviyesindedir ki, diğer sayıları da en az mezkûr sayı kadar değerlidir.

Kurucusu: KAREKİN I. BAŞ-YEBİSGOBOS ĞAÇADURYAN, (Mütevefa Patrik).

İmtiyaz Sahibi: KAREKİN II. BAŞ-YEBİSGOBOS KAZANCIYAN-(Patrik).

Yayın Müdürü: Papaz, Krikor Damatyan.

6. NORSAN: (1991)

"Migitaryan-Mektebi Derneği" adına neşredilen, Ermenice Sanat Dergisi. 1991'de tesis edildi: (Yeni dönem).

Neşriyatı devam etmektedir: (1995).

İmtiyaz Sahibi: Vartan Özyılmaz.

Yayın Müdürü: Luiz Bakar.

İdarehane: Pangaltı-İnci Pasajı-İST.

7. JBİD: (1991)

1991 yılında neşir hayatına girmiş, Ermenice-Çocuk dergisidir.

Neşriyatı devam etmektedir: (1995).

İmtiyaz Sahibi: Dr. Şahnur Şahiner

Yayın Müdürü: Harutyun Şeştyan

İdarehane: Zafer Sok. Nu: 11-13/2 Pangaltı-İST.

8. HOBİNA: (1993)

1993 yılında, "GETRONAGAN MEKTEBİ DERNEĞİ" organı olarak yayın hayatına girmiş ve günümüzde de yayını devam eden (1955) "HOBİNA": Ermenice neşredilen Sanat ve Edebiyat dergisidir.

İmtiyaz Sahibi: Melik GAVRİLOP

Yayın Müdürü: Hagop A. GOBELYAN

İdarehane: Prof. Celal Öker Sok. Harbiye-İST.

9. AGOS: (1996)

"Türkçe ve Ermenice" neşredilen: Haftalık, siyasî, aktüel bir gazetedir.

Deneme yayınları sayılmasa. İlk sayısı: "5 Nisan 1996" tarihinde neşredilmiştir.

Neşriyatı günümüzde de sürdürülen (2003) Agos'un ilk sayısındaki yazı kadrosu şudur:

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Diran Bakar.

Genel Yayın Yönetmeni: Hınat DİNK

Yazarlar: Baskın ORAN, Oşin ÇİLİNGİR, Yetvart DANZİKYAN, Setrak DAVUTHAN, Mıgırdiç MARGOSYAN, Niver LAZOĞLU, Arus YUMUL, Hırant DİNK.

İdarehane: Halaskâr Gazi Cad. Sebat Apt. No: 192 Kat: 3. Daire: 6 Pangaltı-İstanbul Tel: (0212) 296 23 64-231 56 94-219 50 82.

BASIN MEVZUUNDA İSTİFADE EDİLEN
KAYNAKLAR LİSTESİ:

1. İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ-R. Ekrem Koçu koleksiyonu, Ermeni-Basını maddeleri: "Ermeni-Patrikhanesi, Kütüphane Müdürü, KEVORK MIKAYEL PAMUKÇİYAN tarafından yazılmış olduğundan: Mezkûr ansiklopediden istifade ettiğimiz tüm kayıtlarda, (Pamukçiyan Efendi) adını zikretmeyi bir meslekî görev ve borç bildik.

2. ŞOĞAGAT: Temmuz-Aralık-1962 sayısı.

3. ŞOĞAGAT: 1978-Yıllığı.

4. AMMENUN DERAZUYZ-"HERKESİN YILLIĞI"-(1911-1913)

5. (HANRABEDAGAN ŞIRÇANİ İSTANBULAHAY KRAGANUTYUN)

(CUMHURİYET DÖNEMİ-İSTANBUL ERMENİ EDEBİYATI) yayın tarihi: 1957.

6. INTARZAK DAREZUYZ-(NOR SIRÇAN)

(MUFASSAL YILLIK)-(YENİ DÖNEM-1928)

"SURP PIRGİÇ HASTAHANESİ" YAYINI.

7. (INTARZAK DAREZUYZ) "MUFASSAL YILLIK-1931"

"SURP-PIRGİÇ HASTAHANESİ YAYINI"

8. SURP PIRGİÇ-YEDİKULE-ERMENİ HASTAHANESİ AYLIK YAYINI-"Dergi" (ÖZEL SAYI-1975)

9. HAMAYNKAYİN ORAZUYZ-(CEMAAT TAKVİMİ-1994), Hazırlayan: Kevork B. HAGOPYAN

ESERİN HİTAMI

Tarih: 21 Kasım 1995 Salı

(Hz. Allah'a sonsuz şükürler olsun: (Amen!)

Levon Panos DABAĞYAN

PATRİKLERLE İLGİLİ EK BÖLÜM

VASKIN I. GATOĞİGOS BALCIYAN: (1908-1994)

"Umum Ermeniler Baş-Patriği", VASKİEN I. GATOĞİGOS Hazretleri; "18 Ağustos 1994 Perşembe" günü sabah, İstanbul saati ile (6.15)te, Erivan "Yerevan" saati ile (7.15)te Yerevan'daki Gatoğigosuk Malikhanesinde, Cenâb-ı Hakk'ın, Rahmet-i Rahmanına kavuşarak, ebedi hayata intikal etmiştir.

(1955-1994) yılları içinde Gatoğigosluk makamını lâyıkıyla temsil etmiş, dünya Ermenileri'nin olduğu kadar, diğer milletlerin ileri gelen Devlet Büyükleri ve Diplomatlarının da sevgi ve taktirlerini kazanmıştı.

Vasken I. Hazretleri'nin naaşı, "25 Ağustos 1994 Perşembe" günü, (SURP SARKİS KATEDRALİ)ne nakledilerek, yüksek dereceli Ruhaniler tarafından dini tören icra edilerek, (Hokehankist)-(Mevlut) tertiplendi.

Daha sonra, Surp-Eçmiazin'deki, "SURP-KRİKOR LUSAVORİÇ KATEDRALİ"ne nakledilen naaşı, katafalka konup, "28 Ağustos 1994 Pazar" günü muhteşem bir devlet töreni ile dini ayin icra edildikten sonra, Büyük Patriklere mahsus mahalde toprağa verildi.

KUDÜS-ERMENİ PATRİĞİ VE GATOĞİGOSLUK NÂİBİ, TORKOM I. BAŞ-YEBİSGOBOS MANUKYAN: (1994-1995)

Merhum, Vasken I. Gatoğigos'un vefatından sonra, "SURP-EÇMİAZİN"de toplanan Yüksek-Ruhban Meclisi tarafından, SURP-EÇMİAZİN GATOĞİGOSLUĞU, "Değalgal"ı (Nâibi) seçilen ve "25 Ağustos 1994 Perşembe" gününden, "4 Nisan 1995 Salı" gününe kadar mevzubahis görevi lâyıkıyla sürdürüp, taktirlere

mazhar olan saygıdeğer Kudüs-Ermeni Patriği'nin özet biyografisini, elimize geçen yeni materyal ışığında, kısmen genişletilmiş şekilde, araştırmacı ve meraklı okuyucuların hizmetine sunuyoruz:

"Dilican"lı zenaatkârlardan Hovhannes ve Vanlı, Nargis Manukyan ailesinin evlatları olarak, "16 Şubat 1919" tarihinde (BAĞDAD)da dünyaya geldi ve (Avidek) adıyla vaftiz edildi.

1931'de "SURP-TARKMANÇAZ MEKTEBİ"nde ilk öğrenimini ikmal ettikten sonra Kudüs'teki, "SURPOZ-HAGOPYANZ RUHBAN MEKTEBİ"nde okudu.

1936'da merhum, Patrik Torkom Baş-Yebisgobos Kuşakyan tarafından (Sargavak)lığa lâyık görüldü ve Sargavaklık derecesi lütfedildi.

1939'da merhum, Mesrop Patrik Baş-Yebisgobos Nışanyan tarafından Rahip intihap edilerek (Torkom) adıyla taktis edildi. Rahiplik döneminde 1944 yılına kadar mezkûr mektebe, öğretim üyeliği dahil, birçok görev ifa etti.

1946-48 yılları arası (A.B.D.)ye vaiz tayin edildi. 1955 yılında Kudüs'e döndü ve tarihi Ruhban Mektebi'nde, "Dekanlık, Okul İdare Heyeti Başkanlığı" gibi gayet zorlu görevler ifa etmekle birlikte: (ERMENİ MÜ'MİNLERİ) ve (CEMAAT İLE) adlarında iki eserini neşretti: (1960).

Aynı yıl içinde (1960) Amerika Birleşik Devletleri'ne dönerek, "Kembriç Üniversitesi Yüksek İlahiyat Fakültesi"nde öğrenimini tamamladı.

1961 yılında: (Doğu Cenahı Murahhasası) tayin edildi ve bu görevi, Patrik intiab edildiği "22 Mart 1990" tarihine kadar devam etti.

27 Ekim 1990 tarihinde muhteşem bir törenle, Kudüs-Ermeni Patriği ilan ve taktis edildi.

Saygıdeğer, Torkom Patrik Cenapları, günümüzde de aynı görevini şerefle sürdürmektedir: (1997).

İSTANBUL'A SÜRGÜN EDİLMİŞ VEYA ZİYARET ETMİŞ GATOĞİGOSLAR

BİZANS DÖNEMİ:

1. SURP, NERSES I. BARTEV-(BÜYÜK NERSES): (M.S. 353-373)

Bizans döneminde, "Konstantinopolis"i ziyaret eden, daha doğrusu, öyle bir niyetle Bizans'ın Payitaht şehrine 10 kişiden müteşekil mahiyeti ile birlikte giden ilk Ermeni Gatoğigos'udur.

Ne var ki, Bizans Imparatoru Valens (M.S. 364-378) Gatoğigos'un fikir ve görüşlerini beğenmeyip, Bizans düşmanı ilân ederek, 10 kişilik mahiyetiyle birlikte "Yassı-Ada" zindanına attırmış. Yassı-Ada'nın rutubetli zindanında tam sekiz ay çile doldıuran Büyük Nerses, bilâhare, İmparator Büyük Teotos tarafından azat edilmiştir.

2. HOVHANNES II. KAPEĞYAN: (M.S. 557-574)

Bizans dönemi, Konstantinopolis'e gelen ikinci Ermeni Gatoğigosudur. (M.S. 571) yılında, İranlılar'dan kaçan, Komutan Garmir Vartan ile birlikte kaçan; Yebisgoboslar ile diğer asilzadelerle birlikte başkente gelmiş, (M.S. 574) yılında vefat etmiştir.

3. BEDROS I. KEDATARZ: (M.S. 1019-1658)

(M.S. 1045) yılında, (Ani-Beldesi)nin kalleşçe işgalinden sonra, Konstantinopolis'e kaçmaya mecbur kalan, "vatan ve ırkhayini" bir Ruhanidir. Ermenistan'ı, Bizans'a peşkeş çeken bir-

takım hain prenslerle birlikte hareket etmiş ve Ermeni halkının gazabından korkarak, Ani-Beldesi'nin Bizans'a teslimin den sonra Bizan'ın başkentine sığınmaya mecbur kalmıştır.

4. ĞAÇİK II. ANEZİ: (M.S. 1058-1965)

Vatan haini, Bedros I. Gatoğigos'un yeğenidir. Bedros Gatoğigos'un ölümünden sonra Gatoğigos olan Ğaçik II. Hayin Gatoğigos Konstantinopolis'te iken, vekâleten makamını işgal eden Ğaçik II. mezkûr makamın bütün inceliklerini bu döneminde öğrenmiş olduğundan, Gatoğigos ilân edildiğinde gayet rahattı.

Ancak, kısa bir müddet sona tüm huzuru kaçtı. Zira, Bizans İmparatoru, başkente davet etmekteydi ve tabii ki, bir hasret veya sevgi tezahüründen doğmamaktaydı!..

Nitekim başkente gider gitmez davetin asıl sebebini öğrendi hem de hayretler içinde!.. Zira, Bizans için hemen her fedakârlıktan çekinmemiş olan hayin Bedros Gatoğigos'un servetinin nerede saklı olduğu sorulmaktaydı. Yani, o iğrenç hizmetlerine karşı almış olduğu altınlarla meydana getirdiği servetini Bizans geri istemekteydi!..

Ne var ki, Ğaçik II. Gatoğigos hemen her nevi işkenceye göğüs gererek hazinenin yerini asla söylemedi ve (1059-1062) yılları arası Konstantinopolis'te esaret çektikten sonra Küçük-Asya'da (Darandia)-(Darende) şehri yakınlarına sürgün edildi ve (M.S. 1065) yılında orada vefat etti.

OSMANLI-TÜRK İMPARATORLUĞU DÖNEMİ

1. PİLİBBOS I. AĞPAGEZİ: (1633-1655)

Sultan IV. Mehmed Hân, (Avcı Mehmed)-(1648-1687) devrinde, 1652 yılında Payitaht-İstanbul'a gelen, Pilibbos I. Ağpagezi-"Başkaleli" Gatoğigos: (Kadim, İstanbul Ermenileri ile Taşra-

Ermenileri arasında zuhur eden mücadeleler bir son verebilmek gayesiyle başkent İstanbul'a gelmişti.

Yapıcı ve birleştirici temaslarla her iki tarafı barıştırdıktan sonra, sekiz ay içinde İstanbul'un merkezi kiliselerine olan (40,000 kr.)luk büyük bir borcu da ödetti.

2. HAGOP IV. ZUĞAYAZİ: (1655-1680)

Saygıdeğer merhum, Hagop IV. Zuğayazi-(Cülfalı) 1667 yılında Payitaht İstanbul'a gelmiş ve bir müddet kaldıktan sonra tekrar Ermenistan'a dönmüştür.

3. HAGOP IV. ZUĞAYAZİ: (1655-1680)

1680 yılında ikinci defa olarak Payitaht İstanbul'a geldi ve hayli yaşlı olduğundan, hastalanıp, (2 Ağustos 1680) tarihinde vefat ederek, Cenâb-ı Hakk'ın, Rahmet-i Rahmanına kavuşup, ebedi hayata intikal etti.

Mevzubahis Gatoğigos hakkında daha geniş bilgi için bakınız: (85-86)ncı sayfalara.

4. GARABED II. ULNEZİ: (1726-1729)

Yeri asla dolmaz Patrikierden, "HOVHANNES IX. PAĞİŞEZİ-(Golod) Cenapları (1715-1741). İstanbul, Kumkapı'daki Patrikhane'de kendi başkanlığında icra edilen Ruhban-Meclisi'nde alınan kararla, Ankara'da görevli Garabed Yebisgobos'u İstanbul'a davet etti ve "27 Şubat 1726" tarihinde, (12. Yebisgobos'un onayı ile) Kumkapı'daki Patrikliği-Katedrali, "Hz. Meryem-Ana Kilisesi"nde icra edilen muhteşem bir dini tören ile umum Ermeniler Büyük-Patriği-"Gatoğigos" ilân ve tastik edildi.

Garabed II. Gatoğigos olduktan sonra: (Hovhannes Golod, Hanna Tovmas ve Mardiros Rahiplere (Yebisgobos)luk derecesi

tevcih etti ve birbuçuk yıl İstanbul'da kaldıktan sonra, 1828 yılında Aziz-Eçmiazin'e giderek, Gatoğigosluk makamına geçti.

5. VAZKEN I. BALCIYAN ROMANYAZİ: (1955-1994)

Türkiye Ermenileri tarafından her daim hatırlanan, yeri dolmaz Patrikler'den merhum, Karekin I. Ğaçaduryan'ın (1951-1961) cenaze törenini icra etmek üzere, "4 Temmuz 1961" tarihinde İstanbul'a geldi ve 16 gün kaldıktan sonra, Aziz-Eçmiazin'e döndü.

6. KAREKİN I. SARKİSYAN SURYAZİ: (1955-)

Umum-Ortodokslar Büyük Patriği Saygıdeğer, Bartolomeos Cenapları'nın davetiyle, "8 Mayıs 1996" Çarşamba günü İstanbul'a geldi ve "15 Mayıs 1996 Salı" günü, Aizz-Eçmiazin'e döndü.

ANTİLYAS BÜYÜK PATRİKLİĞİ
(Yeni Dönem)

ARAM I. KEŞİŞYAN BEYRUTZİ
Gotoğigosluk Dönemi: (1995-)

Antilyas Gatoğigosu'nun, Aziz-Eçmiazin Gatoğigosluğuna geçişiyle boşalan Giligya Gatoğigosluğu makamını yeniden faal duruma getirebilmek, yani mezkûr makamı sahipsiz bırakmamak gayesiyle toplanan Yüksek-Ruhban meclisi aldığı kararla: "28 Haziran 1995 Çarşamba" günü Saygıdeğer, Aram Baş-Yebisgobos Keşişyan Cenaplarını, "Aram I." ünvanı ile "Giligya-Gatoğigosu" intiab etti ve "Umum-Ermeniler ve Gatoğigos"u Karekin I. Cenaplarının başkanlığında icra edilen muhteşem bir dini merasimle, "1 Temmuz 1995 Cumartesi" günü taktis edilerek mukaddes görevine başladı ve günümüzde de görevini tam bir başarı ile sürdürmektedir: (1997).

BİYOGRAFİ:

1947 yılında Beyrut-Lübnan'da dünyaya gelen Aram Gatoğigos'un vaftiz adı, (Bedros)dur. İlk öğrenimini, (Mesropyan Mektebi)nde ikmal ettikten sonra Ekim 1961'de, Giligya-Gatoğigosluğu, Ruhban Mektebi'ne kabul edildi. 1965 yılında, Karekin Baş-Yebisgobos (günümüzde Büyük Patrik) tarafından, "Sargavak" taktis edildi. Mayıs 1968 yılında, Daçad Baş-Yebisgobos Urfalıyan Cenapları tarafından (ARAM) adı ile taktis edilerek, (Apeğa)lığa (Rahip Namzetliği) lâyık görüldü ve 1970 Nisanı'nda merhum, Ğoren Gatoğigos tarafından (Rahiplik) derecesine yükseltildi.

1978 Ekimi'nde, henüz öğrenimini sürdürürken: (Lübnan-Ermenileri Dini temsilciliği) makamına, "Kaymakam" sıfatıyla atandı. Bir yıl bu görevde kaldıktan sonra, Lübnan-Ermenileri Murahhasalığı görevine getirildi.

Mayıs 1980'de (Baş-Rahip) intiab edildi ve ertesi günü, Karekin II. Atoragiz-"Yardımcı" Gatoğigos tarafından Yebisgobos derecesine yükseltildi ve Ocak 1985'te "Baş-Yebisgobos" oldu.

Oxford Üniversitesi'nin "Doğu-Bilimleri" bölümünde okudu ve ayrıca New-York'un, "Fordham Üniversitesi"nde, "Doğu Kiliseleri"nin Büyük Tarihi ve Filozofi öğrenimi yaptı.

(1972-1975) yılları içinde: "HAGOPYAN KOLEJİ", "BEYRUT ÜNİVERSİTESİ" (BUC) ve Amerikan Üniversitesi (AUB)nde ders vermiş ve ayrıca çeşitli ülkelerde konferanslar vermek üzere davetler alarak konferansları rağbet görmüş ve birçok kitap yazmış yüzlerce makale neşretmiş hemen birçoğu yabancı lisanlara tercüme ile bilhassa yabancılar tarafından rağbet görmüştür.

ĞOREN I. GATOĞİGOS MURATPEKYAN: (1873-1938) "UMUM ERMENİLER BÜYÜK PATRİĞİ"

BİYOGRAFİ:

Vaftiz adı, (AĞEKSANTIR) olan Şehit Ğatoğigos, "8 Aralık 1873" tarihinde "Tiflis"te dünyaya geldi. 1883 yılında, "Tiflis-Nersesyan Ruhban Mektebi"nde öğrenime kabul edildi.

1892'de mezkûr mektepten mezun olduktan sonra, "Moskova Üniversitesi"nde yüksek öğrenim gördü.

1901 yılında, (Sargavak) derecesiyle, Aziz-Eçmiazin, Ruhban Birliği'ne kabul edildi ve aynı yıl içinde, "17 Aralık 1901", (ĞOREN) adıyla taktis edilerek, "Rahip-Namzetliği" derecesine yükseltildi.

Ancak, genç Ğoren'in bu dönemi olsun halkı ve olsun kendisi açısından gerçekten talihsiz bir dönem oldu. Zira, 1903 yılıda, "Çarlık-Rusyası" tarafından, Ermeni Kiliseleri'nin mal varlığına el konması hadisesi, genç Rahip'i âdeta çileden çıkardı ve Çarlık-Rusyası'na karşı protesta hareketlerine girişti ve tevkif edilerek 2 yıl süre ile Sibirya'ya sürgüne gönderildi.

1910 yılında merhum, Madteos II. Gatoğigos tarafından (Yebisgobos) taktis edildi. 1923 yılında Umum-Ermeniler Baş-Patrikliği Nâib'i intiap edildi.

Bilâhare Saygıdeğer, Kevork V. Gatoğigos: Ğoren Yebisgobos'un gayet değerli hizmetlerini dikkate alarak, "Baş-Yebisgobos"luğa yükseltti.

"12 Kasım 1932" tarihinde, "Umum-Ermeniler Gatoğigosu" ilân ve tastik edildi. Ancak, Garip bir benzerlik olarak, aynen Rahip olduğu yıllardaki gibi, talihsiz ve karanlık bir dönemde Gatoğigosluk döneminde baş gösterdi ve görevini ifa ettiği altı yıl içinde, kahredici ve tahripkâr icraatlar karşısında tüm inananlarla birlikte âdeta kan kustu....

KREMLİN'E BAĞLI ERMENİ AJANLARCA SAYGIDEĞER ĞOREN GATOĞİGOS'UN ŞEHİD EDİLİŞİ

"10 Nisan 1938 Pazartesi" gecesi saat: 11'de Saygıdeğer Ğoren I. Gatoğigos, eski Gatoğigoshane'deki makam odasında, çalışma masasındaki koltuğunda oturmuş derin derin düşünmekte, hemen yanıbaşında duran Yeğişe Rahip Şahumyan, sessizce Vehaparını izlemekteydi ve hiç şüphesiz her ikisi de aynı şeyi düşünmeteydiler: (Talihsiz Ermeni Halkı'nın durumu ne olacak, daha ne kadar çile çekecek, ne kadar masum insan hayatını yitirecekti?..) Evet, düşündükleri buydu ve her ikisi de çaresiz ve bitap, düşünüp durmaktaydılar!..

Bu esnada odadaki duvar saati: 12'yi vurmuş ve gece yarısı olduğunu belirtiyordu. Vehapar, genç Rahip'e, artık gidip yatmasını söyledi.

Vehapar'ın müsaade etmesinden sonra saygıyla huzurdan ayrılan genç Rahip kendi odasına gider gitmez duasını yapıp hemen yattı. Zira, çok yorgundu.

Ancak, tam uyumak üzereydi ki, odanın kapısı büyük bir gürültü ile ardına kadar açıldı ve genç Rahip yatağından doğrulmaya çalıştığı anda zebani gibi dört kişi ki, birisi kadın müsvettesi bir yaratıktı. Rahip'in tepesinde bittiler. (ÇEKA) mensubu bu zebaniler biri kadın, dört kişi idi. 1. Garaji Levon, 2. Adoyan, 3. Peruz: "Levon'un karısı", 4."Adı bilinmiyor?"

Yukarıda adlarını belirttiğimiz malûm zebanilerin başı, "Garaji Levon"du. Karısı Peruz ise, insanlara işkence yapmakta gayet mahir olan hissiz bir canavardı.[1]

Garaji Levon, çiyan tıslamasını andıran ıslık gibi bir sesle Rahibi omuzlarından sarsarak:

– (Söyle Ğoren'in odası hangisi?) - (Gatoğigos'u kastediyor.)

Rahip: – (Yanından henüz ayrıldım.)

Garaji: – (Bizi ona götür.)

Rahip: – (Henüz ayrıldım dedim.)

Garaji: – (Olsun, bir kitap unuttum dersin.)

Gelenlerin sıradan kimseler olmadıklarını anlayan genç Rahip, çaresizlik içinde Vehapar'ın odasına doğru yöneldi ve eli titreyerek odanın kapısını vurdu.

Vehapar: – (Kimsin?..)

Rahip: – (Benim, Efendi Hazretleri, Yeğişe Rahip!)

Vahapar: – (Ne istiyorsun?)

Rahip: – (Bir kitap unuttum, onu almaya geldim efendim.)

Vahapar kapıyı açar açmaz, zebaniler bir anda odaya daldı. Rahip ise oradan uzaklaştırılmıştı. Kremlin cellatlarından birisi sözde sakinleştirme havasına bürünerek, elinden geldiğince yumuşak bir hitapla: (Yoldaş Ğoren, heyecanlanmayın, sakin olun!) diye timsah sırıtışı ile Vehapar'a hitap etti. Zebanilerin başı Levon ise:

– (Yoldaş Ğoren, Manastırın hazine anahtarlarını almaya geldik!)

1- ("Marmara" gazetesinden iktibas ettiğimiz yazıda, Rus-Gizli servisinden bahsedilirken (ÇEKA) kaydı geçilmiştir. Bu yanlıştır. Zira, vak'anın olduğu (1938)de malum servisin aynı adı taşımayıp, (GUGB) adını almıştır: (DEVLET EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ).
Açıklama: (ÇEKA) Sovyet-Rusya'nın ilk "Siyasî Polis Örgütü"dür. Mezkûr örgüt: (1919-1922) yılları arası faaliyet göstermiştir.
"10 Temmuz 1934" tarihinde bizzat Stalin'in emri ile (GUGB) adını aldı ve (1934-1941) yılları arası bu isim altında faaliyet gösterdi.
Kaynak: (SOVYET-SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ DOSYASI).
Özel arşiv: Levon Panos Dabağyan.

Gatoğigos: (hazine dairesinin anahtarlarını size teslim edemem. Buna hakkım yoktur.) cevabını verdi.

Levon: –(Nasıl teslim edemezsin?!.. Devlet emridir!)

Gatoğigos: – (Ben, Umum-Ermeniler'in Gatoğigosuyum. İç ve dış Ermenilere karşı sorumluluğum var. Teslim etme selahiyetim yoktur.)

Hayin Levon, Vehapar'ın kesin ve ve kararlı cevabı üzerine daha da kızmış ve aynen kuduz bir köpek gibi, hırıltılı ve dehşet verici bir sesle:

– (Demek ki devletin emrini dinlemek istemiyor ve devlete karşı direnme eylemi içinde hareket etmeye tercih ediyorsun öyle mi?!..)

Vehapar Cenapları tamamen sükut ederek, suali sessizce cevaplamış oldu. Yani; (Sovyetler Birliği Devleti'nin kendi nezdinde hiçbir kıymeti olmadığını sessizce ifade etmekteydi...)

Bu sefer, Adoyan devreye girdi ve:

– (Yoldaş Goren, bunun sonu hayıra varmaz...) diye tehtit yollu sitem etti.

Vehapar cevaben:

– (Hz. Allah'a ve vicdanıma karşı harekete, gücüm yetmez. Yetmez gücüm!..)

Vehapar'ın sessiz cevabı üzerine zebanilerin başı Levon'un karısı Peruz. Iğrenç ruh yapısını dile getiren madeni ve çiğ bir sesle:

– (O halde sen devlete karşı direnmeyi benimsemek cüreti göstermektesin öyle mi?!..)

Ne var ki, Vehapar gayet vakur şekilde ithamı cevaplandırmayıp, sükutu tercih etti. Yani: (Her ne olursa olsun. Her akibete razıydı. Yeter ki, milletinin kadim emanetlerine el sürülmesin.)

Daha sonra ne olmuştur?.. Arz edelim:

Elimizdeki kayıtlara göre ki, hemen hepsi gayet ciddi kaynaklardır özetle şu olmuştur. Özetle diyoruz, çünkü satırı satırına yazabilecek gücü kendimizde bulamamaktayız. Çünkü, vak'a tam mânâda trajik bir faciadır. Orijinal kaynakta vak'ayı anlatan ise: Bizzat cinayeti işleyen katillerden birisi olmuştur ki, buna ilave edilecek bir tek söz olamaz.

Kremlin'in uşakları olan bu hayin Ermeni bozuntuları. Bilâhare. Ermeniler'in "Ateşperestlik" dönemlerinden kalma (ANAHİD)in heykeli istenmiş ve tabii ki, "Vehapar'ın cevabı olumsuz olmuştur. Bunun üzerine tamamen kuduran Kızıl katiller. Vehapar'ı koltuğuna oturtmuşlar ve işkencede mahir olan kadın müsvettesi Peruz, Vahapar'ın başına cereyan vermiş ve dozunu fazla kaçırınca ölümüne sebep olmuş ve paniğe kapıldıkları için, Vehapar'ı o şekilde odasında bırakarak, oradan kaçarcasına uzaklaşmışlar...

Baştan beri kısmi ayrıntılarla tüyler ürpetici bu vak'ayı özetlememizin başlıca gayesi: (Yeni nesillerimize Komünist felsefenin ne yaman bir tehlike teşkil ettiğini ve Rusya'nın hemen her döneminde bizleri nasıl aldatıp, en iğrenç şekilde kullandığını bizzat görebilmeleri içindir.)

Katillerden birisi tarafından tüm detaylarıyla anlatılan bu trajik ve tüyler ürpertici vak'a, Aziz-Eçmiazin tarafından neşredilen, (LUSAVORİÇ) adlı dergide bir bütün olarak neşredilmiş ve itiraf-name şeklinde neşredilen vak'ayı anlatan Kremlin ajanı katil: (Gatoğigos'u Şehit eden kadın müsvettesi Peruz'un, işlediği korkunç cinayetten sonra tam bir ay hasta yattığını, daha sonra ise vicdan azabından kıvrım kıvrım kıvrandığını anlatmış. Ancak, neye yarar!..

İtiraflarının devamında ise: Meselenin Kremlin'e kadar uzandığı, koca Sovyet-Rusya İmparatorluğu'nun, küçücük Ermenistan'ın (Manastır hazinesine) göz dikebilecek kadar küçüldüğünü ve böylesine seviyesiz bir davranış yüzünden pek ender yetişen böylesine büyük bir insanın Şehit edilmesine başlıca sebep olduğunu vs. tiksinerek görmekteyiz...

Cinayetin işlenmesinden bir gün sonra, Tiflis Murahhasası, Kevork Baş-Yebisgobos Çörekçiyan dehşet verici vak'ayı öğrenince derhal harekete geçerek, Sovyetler Birliği Diktatörü Stalin'e özel kaydıyla bir telgraf çekti. Telgrafta: (Bu vahşiane vak'a, dış-Ermenileri bizlere karşı harekete geçirecektir.) kaydı geçmekteydi. Bu durum karşısında, işin ciddiyetini kavrayan Kremlin, Sovyet Ermenistan idarecilerini uyaran bir telgrafla mukabelede bulundu. Telgrafta:

– (İnfazcıları ikaz edin. Aşırı ileri gitmesinler Vak'a derhal örtbas edilsin.)

Kremlin'in kesin emri üzerine, bir daha hiç kimse Aziz-Eçmiazin'e musallat olmamıştı!..

Diğer taraftan, harekete geçen ordu mensupları birkaç asker gönderip, iki gündür aynı yerde duran Vahapar'ın cansız vücudunu oradan alarak, meçhul bir yere gömmeye götürmek üzere görevlendirdiler.

Ne var ki, durumu gören birkaç dindar Ermeni kadını. Askerlere kesin şekilde mani olarak, Vehapar'ın cesedini vermediler ve ihtimamla kefenleyip, (SURP-KAYANE MANASTIRI)na götürerek, dini ayinle gömdüler.

Üç yıl sonra (1941)de, Gatoğigosluk Nâibi, Çörekçiyan merhum, Gatoğigos'un kemiklerini aldırıp, (SURP-KAYANE MANASTIRI)nın ana kapısı çizgisinde bir mevkiye naklettirerek, yeni kabrine muhteşem bir merasimle gömdürdü.

İkinci Cihan Harbi yıllarının fecaati, Komünist idarenin aman tanımaz zulmü vs. sebebiyle takriben yarım asır şehit Vehapar pek hatırlanamadı. Ancak, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Ermenistan'nın bağımsızlığını elde etmesi ile birlikte Karekin I. Cenapları'nın Gatoğigos olmasından sonra Karekin Gatoğigos'un emri ile o eşsiz insanın kemikleri ikinci kabrinden de çıkarılarak, "7 Eylül 1996" tarihinde Devlet töreni ile Surp-Eçmiazin'e naklettirilip, Ana Katedral'in sol tarafındaki mahale muhteşem bir dini törenle ebedi istirahatgâhına kondu ve böylece asıl yuvasına ebediyen kavuşmuş oluyor, Ermeni halkı o büyük insanı hiç mi hiç unutmamış olduğunu bizzat isbat ediyordu.

Bu meyanda, Aziz-Eçmiazin yayını (LUSAVORİÇ) adlı mecmuanın bir sayısı Şehit Gatoğigos'a tahsis edilmiş "Özel bir sayı" neşredilmişti. Keza bir de adına bir kitap yazılmış ve onun mektuplarından müteşekil bu eser de neşir hayatına geçirilmişti.

Ayrıca 1987 yılında, Beyrut-Lübnan'da da merhum Gatoğigos'a tahsis edilen: (İRAV HOKEVORAGAN-"GERÇEK RUHANİ") adında bir kitap daha neşredilmişti.

AMİRALAR BÖLÜMÜ

Amira'lar Amira'sı
HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN (ARTİN AMİRA)
(1771 - 1834)

"Maliye ve Hazineyi Hassa Nazırı"
Agop KAZAZYAN Paşa
(1833 - 1891)

Hazineyi Hassa Bakanı ve Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı
Ohannes SAKIZ Paşa (1836 - 1912)

"Paris BaşKonsolusu ve Hariciye Müsteşarı"
Harutyun (Artin) Paşa DADYAN
(1830 - 1901)

AMİRALAR

Türkiye Ermenileri'nin, merkezi unsurunu teşkil eden "İstanbul Ermenileri"ni uzun yıllar temsil eden (AMİRA)lar. Aynı zamanda, "Osmanlı-Türk İmparatorluğu Devleti"nin üst kademelerinde de görev almış ve zaman zaman, İmparatorluğun kaderinde rol oynayabilecek meselelerde dahi, hiç çekinmeden görev üstlenmekten geri kalmamışlardır.

Dolayısıyla, Türkiye Ermenileri'nin tanıtımında "Amiralar"[1] bölümünü başa almayı münasip gördük. Ancak, belge yetersizliği sebebiyle kayda geçemediklerimizle, kitapta yer alan konuların çoğunluğu sebepleriyle, biyografilerin kısıtlı tutulması, tabii ki bizleri ziyade üzmüştür. Çünkü, merhum Amiralar'ın çoğunluğu, biri diğerinden değerli şahsiyetlerden müteşekildir. Dolayısıyla: Kiminin bütün, kiminin özet ve kiminin de cüz'i sunduğumuz biyografilere bakılarak; "Amiralar arası değerlendirilmelere gidilmemesini" bilhassa rica edeceğiz. Çünkü, yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı, bu şekilde yazılmıştır.

Keza, merhum Bezciyan Amira'nın biyografisini başta vermemizdeki sebep ise ki; "alfabetik sıra dışı" geçilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, bilhassa siyasî alanda büyük

---

1- "AMİRA": (Emir veya Âmir) mânâsına gelen bir ünvandır. Mevzubahis ünvan, doğrudan Ermenilere münhasır olup; Osmanlı-Türk Devleti'nin üst kademelerinde hizmete atananlara verilmiştir.
– "KAZAZ veya KAZZAZ": Osmanlı Türkçesi'nde, "Kazz" sözcüğü: "Ham İpek" mânâsına gelir. "Kazzaz" ise: "İpek işleyen, İpekçi" mânâsında kullanılır. "Kazaz" yazılışı yanlıştır ve aslı, "Kazzaz"dır. Ancak, Ermenice kaynaklarda "Kazaz" şeklinde geçtiği için, biz de aynısını kaydettik.

hizmetler ifa etmiş ve ayrıca: (Türkiye Ermenileri içine sokulan "mezhebi çatışmaları ve bölünmeleri" önleyerek durdurmak; mensubu olduğu kavimin birtakım siyasî maceralara sürüklenmekten uzak tutabilmek için, canı bahasına mücadele vermek gibi gayet hayati vak'alar içinde, "Lider sıfatı" ile bizzat rol oynamış olmasından dolayı, Amiralar içindeki yeri istisnaidir.

– Günümüzdeki Ermeniler'in çoğunluğu, Amiralar'ın gerçek kimliği ve değerleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Dahası, Amiralar'ın varlığından dahi haberi olmayan nice Ermeni mevcuttur.

Böyle olmasının başlıca sebebi ise: (Osmanlı İmparatorluğu'nu yoklara sürüklemek isteyen birtakım Devletlerin; Ermeniler içinde bulunan uzantı uşakları kanalı ile Amiralar'ın sistemli şekilde halkın gözünden düşürülmesi ve daha sonraki nesillerin de onları menfi yönden değerlendirebilmeleri gayesiyle her daim kötülemelerini sağlatmışlardır.

Nitekim, Amiralar'ın asıl değerlerini bilmekten yoksun ve sadece kulak dolması veya "Salon-Sosyalistleri"nin, ideolojik değerledirmelerinin tesirinde kalmış birtakım taşralı kalemşörler tarafından,[2] hatıralarının huzurunda saygı ile eğildiğimiz merhum Amiralar hakkında: (Padişahlar'ın yalakaları idi.) gibi pek bayağı yakıştırmalara muhatap edilebilmiştir?!..

– YAN veya YANLAR: Ermeniler'in soyadlarının sonunda yeralan "Yan" eki; "Oğlu" mânâsında kullanılır. Meselâ: "DÜZOĞLU, ÇİLİNGİROĞLU" vs. gibi. Yan ile bitenler ise: "BEZCİYAN, DADYAN, ORMANYAN" vs. gibi. Anadolu Ermenileri'nin Zâdegân sınıfının taşıdığı soyadı ekleridir.

2- "Taşralı kalemşör" tabirini, Anadolu insanını hor görmek gibi bir yanlış düşüncenin ürünü olarak asla kullanmadık. Hepimizin de kökeninin "Anadolu topraklarından" olduğu cümlemizce malûmdur ve de bununla iftihar ederiz. Ancak; (Lahmacun tadı ile "Hünkâr-beğendi"nin lezzetini tarife kalkmak) gibi yanlışların da her daim karşısında olduğumuzu hatırlatmak mecburiyetindeyiz. Aksi takdirde taşlar yer değiştirmeye başladı mı, tüm değerler alt-üst olur!..

Ne acıdır ki, Hz. Allah ve Yüce Devletimiz sayesinde günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmiş: (Kilise, Mektep ve Hastahaneler) o "YALAKA" denen ve değerli hatıraları bu gibi aşağılayıcı tabirlerle hatırlanan Amiralar sayesinde meydana getirilebilmiştir. Hem de, bizzat Amiralar'ın büyük açıdan maddi katkıları ile!..

Acaba, o "yalaka" tabiri ile anılan saygıdeğer şahıslar olmasaydı, bahsi geçen kuruluşlar tesis edilebilir miydi?!..

"20 Ekim 2000" tarihinde cemaat gazetelerinden birisinde neşredilmiş olan bir makalede geçen yukarıda zikrettiğimiz aşağılayıcı tabirin yer aldığı bölümün küpürünü aynen veriyoruz.

Mezkûr gazetenin adını ve makale yazarının kimliğini vermekten her zamanki gibi sarfınazar etmekteyiz. Zira, değerli okuyucularımızın kesin şekilde bildikleri gibi: "Biz; kuruluşlar ve şahıslar üzerinde" katiyen durmayız. Bizim için önemli olan esastır.

Dolayısıyla, bizim özel bir "Amiralar bölümü" meydana getirmekte ne derece isabetli bir karar vermiş olduğumuzu yukarıda zikrettiğimiz talihsiz yazı, tüm açıklığı ile göstermektedir!..

AMİRALAR AMİRASI, HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN - "KAZAZ ARTİN" (1771-1834)

Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nun yakın tarihi içinde, Devlet ve Cemaat işlerinde hayli faydalı hizmetler vermiş ve fakat (Ermeni Meselesi) keşmekeşi içinde unutulup gitmiş olan, değerli şahsiyet ve Devlet adamı merhum, Kazaz Harutyun Amira Bezciyan - "Kazaz Artin". Ermeni kavmi ve Ermeni Meselesi mevzularında, bilhassa üzerinde durulması icap edenlerin, hemen başında gelenlerdendir. Çünkü, Ermeniler'in "mezheplere bölünme" vak'asında, ana gayenin nelere dayandığını ve altında ne gibi iğrenç oyunlar yattığını ilk sezen ve anında şiddetle karşı çıkan, bu değerli Devlet adamı olmuştur ki; Ermeniler arasında mezhep çatışmaları yine onun döneminde zuhur etmiş ve kendisini, doğrudan ateş hattında bulmuştur!..

Dolayısıyla, Bezciyan Amira'nın hayat hikâyesi, Devlete olan candan bağlılığı, mensubu bulunduğu Ermeni Cemaatine karşı duyduğu sorumluluk duygusu vs. Mümkün mertebe özetlenerek bu kitaba geçilmiştir ki; tarihimize hizmet açısından, gayet önemli bir vazifeyi yerine getirdiğimize kalben inanmaktayız.

İster Ermeni ve ister Türk. Yeni nesillerin hemen hepsinin bu değerli insanın hayat hikâyesini ve devlete olan hizmetlerini, özetle de olsa bilmesi "Millî bütünlük" açısından katiyetle elzemdir.

Zira, her iki cenahın da yekdiğerini daha iyi tanıyabilmesi ve günümüzdeki dünya hadiseleri karşısında daha şuurlu ve daha mantıklı davranabilmesi, kayda geçilen bilgilerle bağlantılıdır.

Bezciyan Amira'nın ruh yapısındaki karakter sağlamlığı, çalışkanlığı ve sonsuz sadakat gibi pek değerli harslara sahip bulunması. Ermeni insanını hemen her yönü ile tanıyabilme açısından gayet sarih bir numunedir.

Onun hayat hikâyesi ve devrinde zuhur etmiş vak'alara geçmeden, gayet önemli olan şu hususu da değerli okuyucularımızın dikkatlerine çekmek isteriz:

(Kazaz Harutyun Amira Bezciyan: Ne bir "Claude Farrére" ne bir "Pierre Loti" ve ne de bir "Türk dostu" olmayıp. Doğrudan Türkiyeli ve Türk insanıdır. Yani, Türk Milleti'nin, Hıristiyan unsurudur.)

BEZCİYAN AMİRA'YI SİYASİ HAYATA İTEN SEBEPLER!..

Bezciyan Amira, bir tesadüf neticesi, Devlet hizmetine ve dolayısıyla siyasî hayata atılmış değildir. Bilâkis, son derece arzuladığı için bu alanı seçmiştir. Ne sebepten dolayı bu derece arzulamış olduğunu öğrenebilmemiz için de, merhum babasının hayat hikâyesini özetle de olsa bimek lâzımdır. O halde okuyalım ve görelim.

HAYIRSEVER MAHDESİ BOĞOS AĞA

"Bezciyan Amira'nın Babası"

"Hayırsver Mahdesi Boğos Ağa"[1] "Kars dolaylarının tanınmış tüccarlarından" olmasına rağmen, aile seceresi hakkında sarih bir bilgi edinemedik!.. Elimizde bulunan belgeler: Boğos Ağa'nın,

1- "MAHDESİ": Bu sözcük, Ermenice'de, "Ölümü görmüş" demektir. Mukaddes Kudüs Beldesi'ne giderek, Hz. İsa'nın kabrini ziyaret eden ve dolayısıyla "Hacı" olan Ermenilere, eski yıllarda: "Mahdesi" denirmiş. Zira o yıllarda Kudüs'e kervanlarla gidip-gelinmekte ve kızgın çöller aşılmakta olduğundan, Hacca gidenlerden ölenler çok olurmuş. Dolayısıyla Hacca gidip de geri dönebilenlere: "Mahdesi" Yani, "Ölümü görmüş" derler ve Hacılar da bu lâkabla anılırlarmış.

Kars'taki parlak dönemi ile alâkalı olup; yaşlı annesi ile birlikte yaşadığı bu döneminde başından geçmiş olan kahredici bir felâketten ve daha sonra İstanbul'a göçü ile İstanbul'daki hayatından gayrı hiçbir bilgi ihtiva etmemektedir. Ancak, İstanbul'daki yaşantısı ve başından geçen vak'alar hemen hemen ayrıntılı olarak verilmiştir. Dolayısıyla hemen hepsini özetle geçiyoruz.

ÖZET HAYAT HİKÂYESİ

Mahdesi Boğos Ağa, küçük yaşlarda babasından yetim kalmış ve bu sebepten dolayı "10-11" yaşlarındayken, hayat mücadelesiyle tanışmaya mecbur kalmış.

Son derece tutumlu ve disiplinli olan anası ise; merhum kocasından kalan cüz'i bir dünyalığı, en az bir bankacı kadar iyi değerlendirmesini bilmiş ve bu parayı oğluna sermaye yapmasıyla birlikte, Karslı, "Parunak Badveli" adında bir muallimden; ders aldırarak, oğlunun ilk mektep düzeyinde de olsa, öğrenim sağlamasını bilmiş.

Takriben 11 yıl kadar küçük bir esnaf yanında çalışan ve bu dönem içinde bir miktar para toplayabilen küçük Boğos, Ustasının vasiyeti ile çalıştığı mütevazı dükkânın sahibi olmuş ve daha sonra, "Kudüs"e giderek çeşitli mallar satın alıp geri döndüğünde, Rusya'ya geçmiş ve bütün mallarını gayet ehven bir kârla satabilmiş ve böylece eline hayli para geçen Boğos, Kars'ın en büyük çarşısında, büyük bir mağaza açarak, işini daha da ilerletmiş ve böylece hayli zengin olarak, Kars'ın en meşhur tüccarları saflarına katılabilme hakkını kazanmış.

Fakirliğin ve yetimliğin acısını pek küçük yaşlarda tadan Boğos Ağa, gayet mütevazı bir hayat yaşamaya gayret ederek, elindeki serveti kaybetmemek için elinden gelen gayreti göstermiş ve bu sebeple de adı "cimriye" çıkmış. Ne var ki, yardıma muhtaç herhangi birisi oldu mu: Anında yardım elini uzatmakta geri kalmazmış. Bu durumu gören esnaf ise, ona cimri dediğinden utanmış ve "HAYIRSEVER BOĞOS AĞA" lâkabını takmışlar.

Ne var ki, birtakım nahoş vak'alar zuhur etmeye başlayınca, Boğos Ağa'nın aile hayatı ve işindeki düzen altüst olmuş ki, bu durum bizleri daha ziyade ilgilendirmektedir. Zira, A'dan Z'ye birtakım siyasî cereyanların akımı ile meydana gelmiş olan bu vak'alar dizisi: Günümüz insanlarına, yani yeni nesillere tamamı ile aktarılması icap ederken, tamamı ile meçhul kalmış ve belki de meçhul kalması istenmiştir!.. Ancak, şekli her ne olursa olsun. Yeni nesillerimizin bütün bunları öğrenmesi elzemdir. Zira, "Ermeni Meselesi" mevzuunda diledikleri gibi ahkâm kesenler. Asıl gerçekleri pek bilmemekte veya es geçmeyi uygun bulmaktadırlar!..

VAK'ANIN ZUHUR ŞEKLİ!..

Sultan III. Mustafa Han devrinde meydana gelen, (1768-TÜRK-RUS SAVAŞI), "Kars ve Garin"-(Erzurum dolayları) sakinlerini hayli zor durumda bırakmıştı ki, bu bölgede yaşayan "Gayrı İslâm" tebanın ekseriyetini Ermeniler teşkil etmekteydi ve iki sebepten dolayı, Ermeni sakinler hayli tedirgin durumdaydılar! Tedirgin olmalarındaki başlıca iki sebep ise şunlardı:

1- (Kars vilâyeti, Türk-Rus hududu üzerinde bulunmaktaydı. Bu sebepten dolayı, her an Rus işgaline uğranılabilirdi!.. Böyle bir durumda, Rus ordusu içinde bulunan "Rus Ermenileri", Kars dolaylarındaki "Osmanlı Ermenileri"ne baskı yaparak, onlardan istifade edebilmeyi düşünebilir ve kabul etmeyenleri de katledebilirlerdi!..

Denecektir ki: "Onlar da Ermeni değil mi? Irkdaşlarını nasıl katledebilirler?!.. Ederler. Zira: "Osmanlı Ermenisi'nin rahat ve huzur içinde yaşaması, her daim onlarda kıskaçlık ve haset duyguları yaratmıştır.")

2- (Savaşın zuhuruna yakın bir dönemde, Kars ve havalisine öncü Yeniçeri birlikleri gönderilmişti ve bunlar da ayrı bir problem teşkil etmekteydi.

Niçini ise, Yençeri Ocağı mevzubahis dönemden çok evvel yozlaşmıştı ve her geçen gün daha da yozlaşmaktaydı... Nitekim İstanbul'dan gelen haberler de bu durumu teyid etmekteydi. Şöyleki: Payitaht Beldesi'nde dahi Yeniçeriler, sık sık "kazan kaldırmakta", gasp-tâlan gibi, pek iğrenç vak'alara adları karışmaktaydı!.. Keza; "Yeniçeriler, Ermeniler'den katiyen hoşlanmazlar" söylentileri de âdeta ayyuka çıkmıştı ve de bu söylentinin nerelerden kaynaklandığı ise meçhuldu?..)

Kars ve dolaylarındaki Ermeniler işte bu sebeplerden dolayı gayet tedirgindi ve bu iki durum, onları haklı olarak endişelendirmekteydi!..

Nitekim, endişelerinde ne derece haklı olduklarını, bir müddet sonra açıklıkla gördüler, vaziyetin doğrudan "dıştan kaynaklandığından" asla ve asla şüphe edilemezdi ki, aynen şudur:

Kars ve dolaylarında karargâh kuran Yeniçeriler içinde, "çapulcu ve asi gruplar" mevcuttu ve bunlar bilhassa tahrik edilerek, Ermeniler'in üzerilerine sürülmekte: Onların varını-yoğunu zorla ellerinden alan Yeniçeriler, karşı koyanları da hiç acımadan canlarından etmekteydiler...

Böylesine kritik bir dönemde, Yeniçeriler'in bilhassa Ermeniler üzerine sürülmesinde sadece, "gasp ve talan" gayesi güdüldüğünü düşünmek tabii ki, tamamen saflık olurdu.

Şöyle ki; "TÜRK-RUS HARBİ" arifesinde böylesine iğrenç bir vak'anın zuhuru, elbette ki, pek iğrenç bir tezgahın ürünüdür ve de bir tek gayeye dayanmaktadır: (Kars vilâyetimizde ikâmet eden Osmanlı-Yurttaşı Ermeniler'ini kendi vatanlarına karşı kışkırtmak ve böylece Çarlık-Rusyası saflarında yer almasını sağlayabilmek.) Evet, bunun dışında hiçbir yorum yapılamaz!..

Dolayısıyla, bu trajik vak'anın zuhuru dönemine ait, "Kars ve dolayları" ile alâkalı tüm vak'aların açıkça görülebilmesi için, resmi-belgelerin ayrıca tetkiki katiyetle elzemdir. Çünkü, tarihi

açıdan olduğu kadar, siyasî açılardan da fevkelbeşer değer taşımaktadır!..

Evet, "Kars ve Garin"deki Ermenilere, gece-gündüz Yeniçeriler tarafından baskınlar tertiplenmekte ve ellerinde, avuçlarında her ne var ise zorla alınmaktaydı...

Bu çapulcu Yeniçeri döküntülerine ki, bunlar daha önce de belirttiğimiz gibi, Yeniçeri birlikler içine karışmış, çapulcular grubu idi. Bunlara öncülük ederek, yol gösteren ve akıl veren şahıs ise: (Kars havalisi Musevileri'nden, "MORDOĞAY" adında bir ihtiyar tacir idi.)

Yüreği zifiri karanlık bu ucube: "Zengin Ermenileri" bir bir Yeniçeriler'e göstermekte ve gasp, talân gibi, iğrenç icraatların planlarını bizzat hazırlamaktaydı ki, ekseriyetle uygulananı şuydu:

(İhtiyar Musevi Mordoğay, herhangi bir ev veya dükkâna bizzat gitmekte ve lâlettayin bir sebep bahane ederek feryadı basmakta ve anında yetişen Yeniçeriler, sözde bu aciz ihtiyarın(!) hakkını aramaktaydılar!..)

Bütün bu vak'alardan dolayı iyiden iyiye rahatsız olan Karslı ve Garinli Ermeniler, yaşadıkları mahalleri yavaş yavaş terkederek, Payı-taht İstanbul'un yolunu tutmaktaydılar. Yani, Kars Ermenileri'nde "Göç hareketi" başlamış, asırlarca yaşadıkları toprakları terk etmeye mecbur kalmaktaydılar!..

İblis, Mordoğay'ın bu iğrenç marifetinden dolayı meydana gelmiş olan menfi durum yüzünden: Ermeniler içinde, Osmanlı Devleti'ne ve Yeriçerilere karşı kin duymaya başlayanlar da meydana gelmişti ki, bu durum, doğrudan Çarlık Rusyası'nı sevindirmekteydi...

Hayırsever, Mahdesi Boğos Ağa, bütün vak'aların daha da vahim yarınlara zemin hazırladığını görmekte ve yavaş yavaş toparlanmanın zamanının geldiğine kanaat getirmekteydi!.. Ancak, ihtiyar anacığını düşünmekte ve onun uzun bir yolculuğa dayana-

bileceğini sanmamaktaydı. Zira, anacığı hem yaşlı ve hem de hastaydı.

Boğos Ağa bu karmaşık düşünceler içinde bocalayadursun. Günlerden bir gün, o malûm İblis, Mahdesi Boğos Ağa'nın da kapusunu çalmakta gecikmemişti...

Şöyle ki: (Müşteri kisvesinde mağazaya giren Mordoğay. Timsah sırıtışı ile: "İpekli kumaş ve daha birçok çeşit mal alacağım." diyerek, seçtiği çeşitli mallar için gayet sıkı bir pazarlığa girişti. Ne var ki, bu kurnaz ihtiyar, alacağı mallardan hemen her nesne için, ayrı ayrı pazarlığa tutuşmakta ve asıl değerinin yarısını vermekte ısrar etmekteydi. Yani asıl istediği pazarlığı yokuşa sürüp, arzu ettiği ortamı sağlayabilmekti...)

Nitekim aradığı ortam kendiliğinden zuhur etti ve daha fazla tahammül edemeyen Boğos Ağa: "Hiç böyle pazarlık olur mu?.." deyince. İhtiyar İblis'in beklediği an gelip çatmış oldu ve feryadı basarak:

– "Siz Ermeniler zaten böylesiniz! Hep kendiniz kazanmak ister, bizlere bir kuru ekmek parası dahi bırakmazsınız!" diyerek bas bas bağırmaya başlayınca. Mordoğay'ın feryatları üzerine, hemen mağazaya dalan Yeniçeriler, derakap her tarafı talan ederek, mağazanın altını, üstüne getirip her ne var ise gasp ve tâlan etmişlerdi..

Mağazasını ve tüm mal varlığını bir anda yitiren Boğos Ağa, kısa bir müddet sonra yaşlı anacığını da yitirince, doğup büyüdüğü toprakları istemeyerek ve hüzün içinde terkedip, Pay-ı Taht İstanbul'un yolunu tutmuştu.

İstanbul'da hemşehrisi olan "Garabed" adında bir dostunun sayesinde kısa zamanda iş sahibi olmuş ve hatta, Garabed'in yakını olan, Gedikpaşa-Ermeni Kilisesi'nin hizmetkârı, Papaz Der Hagop'un torunu ile evlenerek yuva kurabilmiş ve kayınpederi ile Garabed'in maddi yardımlarıyla, "çarşaf ve benzeri nesneler" sırtlayıp, sokak sokak dolaşarak, ekmek parası kazanmaya başla-

mıştı. Yani, Kars'ın koca tüccarı, İstanbul'da sırtına mal yükleyip, sokak sokak dolaşarak ekmek parası çıkarmaya çalışan bir fakir esnaf olmuştu!..

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra Boğos Ağa'ya iyiden iyiye alışan, Kum-kapu ve çevresinin sakinleri, adını "Bezci Boğos" koymuş ve bu lâkabı beğenen Boğos Ağa, kendisine "BEZCİYAN" soyadını uygun görmüştü.

Böylece aradan birkaç yıl daha geçtikten sonra işleri daha da düzelen Bezci Boğos Ağa'nın refikası, Farfare Hanım, hamile kalınca, doktor tavsiyesi ile İstanbul yakası sahillerinden meşhur, "YENİ-KAPU"ya taşınarak, aile dostu Yeni-kapulu, Apraham'ın evine yerleşti. Apraham'ın evi: Yeni-kapu sahilinin merkezi, "Sandık-Burnu" sokağındaki yalı idi ki, semtin tüm sakinleri mezkûr yalıdan hayranlıkla söz ederlerdi.[1]

Mevzubahis yalıda ikamet etmeye başlamalarından kısa bir müddet sonra, "10 Nisan 1771" tarihinde, Boğos Ağa'nın Hanımı bir oğlan çocuğu dünyaya getirmişti ki: İlerki yıllarda bu çocuk, Osmanlı Ermenileri'nin kader çizgisinde olağanüstü rol oynayacaktı. Bu minik yavrucak: "Kazaz Artin" diye de bilinen ünlü, Harutyun Amira Bezciyan'ın ta kendisi idi!..

Daha sonra ise Bezciyan Amira'nın annesi Farfare Hanım: Mayram ve Hamaspür adlarında, iki kız çocuğu daha dünyaya getirdi ve böylece Bezciyan Boğos'un zürriyeti yeniden hayat bulmuş oldu.

1- Bezciyan Amira'nın doğup, büyüdüğü semt olan, Yeni-kapu, günümüz insanı için bir meçhul sahil semti olmaktan ileri gitmez ve de değeri günümüzdeki durumu ile ölçülür ki,bu gerçekten feci bir haksızlıktır!..
Aslında Yeni-kapu semti, bir zamanların en değerli ve en mütena semtlerinden birisi olmakla birlikte, bir mesire olarak da yıllarca İstanbullulara pek nefis günler yaşatmış ve fakat buna rağmen, nankörce unutulmaya terkedilmiş, bir talihsiz sahil semtidir!..

BEZCİYAN'IN ÇOCUKLUĞU

Küçük Harutyun, 7 yaşına bastığında, 1778 yılında, Kum-kapu, Nişanca semtinde ve günümüzdeki "Bezciyan Mektebi"nin mahalinde tesis edilmiş küçük bir mektepte öğrenim hayatına geçti ki, bilahare aynı yerde günümüzdeki mektebi bizzat tesis edecekti: (Bakınız: Bölüm I, "Mektepler Bölümü").

Öğrenime başlar başlamaz, derslerine büyük bir içtenlikle sarılan Bezciyan. Bilhassa "matematik" dersini pek sevmekte ve bütün muallimlerin sevgi ve taktirlerini kazanmaktaydı.

İlk öğrenimini birincilikle ikmal eden küçük Harutyun, babası tarafından Kapalı-Çarşı'nın en büyük ipek tüccarlarından birisinin yanına çırak olarak verildi. İpek tüccarının yanında 12 yıl sadakatle çalışan küçük Harutyun 24 yaşlarına geldiğinde, ayrıca kendi hesabına da iş kurdu ve hayli kazanç sağladı.

Genç Harutyun'un iş sevgisi, başarıları ve namuslu oluşu. Çarşı esnafı tarafından da taktir edilmekte ve hemen herkesin sevgisini kazanmaktaydı. Böylece benimsenen bu genç ipekçiye esnaf, "KAZAZ ARTİN" lâkabını taktı ki: İpek sahasındaki üstün başarıları, çalışkanlığı ve sağlam karakter yapısı ile bu sıfata lâyık görülmüştü ve de bütün hayatınca, bu sıfatı ile anılacaktı.

GENÇ HARUTYUN'U DÜŞÜNDÜREN KONULAR!..

Genç Harutyun, iş hayatında büyük çapta başarı sağlamış, birkaç yıl zarfında namlı bir ipekçi olup çıkmıştı ve dahası, istikbâlde daha da parlak günlerin onu beklediğinden hiç kimsenin şüphesi yoktu. Ancak, onun asıl hedefi bu değildi ve özellikle arzuladığı: Devlet hizmetine girebilmek, mensubu olduğu Ermeni cemaatinin birtakım karmaşık dış komplolorun girdabına doğru sürüklendiğini gördüğünden, cemaatini bu gibi belalardan kurtarabilmekti. Gerçekten de cemaat içinde birtakım ters durumlar zuhur etmekteydi ve bu vaziyeti gören genç ipekçi, ziyade rahatsız oluyordu!..

Dahası, merhum babası ve diğer aile büyükleri tarafından, Anadolu'da zuhur etmiş, nahoş vak'alar hakkında öğrendiği bilgi ışığında; Ermeni cemaatinin ne yaman komplolarla karşı karşıya olduğunu, açıklıkla görebilmekteydi!..

Ermeni düşmanlarının başlıca hedefi ise: Devletine asırlardır son derece bağlı olan Ermenileri Devletin gözünden düşürebilmek ve böylece; Batı dünyası hakkında "ses-kulak" durumundaki Ermeniler'den Devleti mahrum bırakabilmek gibi hesaplar yapılmaktaydı!.. Olağanüstü önsezi kabiliyetine haiz olan genç ipekçi ise, bütün bu durumları sezebilmekte ve bunu önleyebilmenin sadece Devlet hizmetinde olmakla mümkün olduğunu görmekteydi.

Gerçi, Devlet hizmetinde üst kademelerde olan Ermeniler mevcuttu. Fakat, hemen hiç birisi onun kadar, ilerisini görebilme, Dünya politikasını kavrayabilme kabiliyetine haiz değildi.

Dolayısıyla, Devlet hizmetine girebilmesi için, birilerinin yani elinde imkân olan birisinin kendisine yardım etmesi lâzımdı. Böylesine güçlü bir imkân sahibi ise o günlerde, "HOVHANNES ÇELEBİ DÜZYAN"dı ve Saray'ın en güvenilir şahsiyetlerindendi.

GENÇ HARUTYUN BEZCİYAN, HOVHANNES ÇELEBİ'NİN HİZMETİNE GİRİYOR!..

1802 yılında, Devlet'in, "ipek ticareti", Pâdişah'ın itimat ve taktirine mazhar olmuş, "Hovhannes Çelebi"ye tevdi edilince, bu zor ve muazzam işte kendisine yardımcı olabilecek güvenilir ve maharetli birisini aramaya başlayan, Hovhannes Çelebi, tavsiye üzerine genç Kazaz'ı hizmetine aldı ve kendi idaresindeki, ipek işinin ustabaşılığına getirdi.

Bu görevde Bezciyan'ın beklenenden ziyade başarı sağlaması ve son derece dürüst oluşu. Hovhannes Çelebi'yi memnun kılmış ve ona karşı sonsuz bir itimat beslemesini sağlamıştı ki, böylece:

"Maslahatgüzarı" - "Resmi işleri takip eden özel memur" olmasını sağladı. Genç Bezciyan için bu mevkiye yükselmek ve böylesi bir göreve lâyık görülmek. Gerçekten her açıdan gurur verici idi. Zira, Hovhannes Çelebi böylece, tüm servetinin idaresini genç Bezciyan'a tesim etmiş oluyordu. Dolayısıyla, genç Bezciyan'ın olağanüstü bir kişiliği olduğunu ilk keşfedenin, Hohannes Çelebi olduğu söylenebilir!..

Genç Harutyun Bezciyan, bu döneminde Kum-kapu'ya taşınarak, "Garabed Babayan Ağa"nın evine yerleşti.

HARUTYUN BEZCİYAN, HOVHANNES ÇELEBİ'NİN "HAYATINI NASIL KURTARDI..."

Hovhannes Çelebi, hizmetine aldığı ve pek ziyade sevdiği bu zeki ve çalışkan gencin, bir gün kendisini ölümden kurtaracağını ve bu durumu sağlayabilecek derecede yüksek bir mevkiye erişebileceğini asla düşünememişti!.. Gerçi, Bezciyan'ın olağanüstü kabiliyete haiz olduğunu gayet iyi bilmekteydi. Ancak, bu durumu sadece iş sahası için düşünebilmişti. O'nun dışında bir mevki sağlayabileceğine asla ihtimal vermemişti!..

Ne var ki, öyle olmuş ve böylece Bezciyan'a karşı olan güveni ve sevgisi daha da artmıştı. Mevzubahis vak'a aynen şöyle cereyan etmiştir:

(Şehid Pâdişah, Sultan III. Selim Hân'ın tahttan indirilişi ve Sultan IV. Mustafa'nın Hükümdar ilân edildiği günlerde, Yeniçeriler'in şımarıklığı ve azgınlıkları hat safhaya varmış ve III. Selim Hân devrinin Saray ricalinden nice değerli şahsiyetler, hiç mi hiç acınmadan cellata teslim edilmişti...

Bu trajik hadiseler esnasında Yeniçeri Ocağı erkânı, takip ettikleri plan mucibince daha sistemli hareket edip, başkent halkını son raddeye vardırılan bir bezginliğe sürükleyerek; Devlete olan güvenini tamamen sarsmayı temin edeceklerdi!..

Kayda geçtiğimiz bu şeytani planın ikinci bir safhası daha vardı ki, gerçekten dikkatlere şayandı!..

Yeniçeri Ocağı ileri gelenleri, kendi güçlerinin ve adaletlerinin ne derece sağlam ve adil oldğunu (!) Pay-ı Taht halkına daha da inandırıcı kılabilmek gayesiyle, "Gayr-ı İslâmlar"dan da birkaç tanınmış şahısın kellesini almaya karar kılmışlardı!..

Böylece Ermeniler'den "Nizam Ustası" diye tanınan, "Ekmekci Başı", Harutyun Amira. Katolik Ermeniler'den, "Hovhannes Düz Çelebi", Rumlar'dan, "Meyhaneci Todoraki", Yahudiler'den, "Şapçı Mois"i tutuklayıp, yaka-paça "Et Meydanı"na götürdüler.

Niyetleri onları yargılamaktı. Ancak, hangi suça istinaden yargılayacaklardı?.. Gerçekten bu durum hemen herkesçe bir merak konusu idi! Çünkü, bu Yeniçerizedelerin hemen hiçbir suçları yoktu!..

Ne var ki, onları için bu durumun hiç mi hiç önemi yoktu. Çünkü, daha evvel Saray ricalinden 12 kıymetli Devlet adamını hic acımadan hunharca şehid etmişlerdi de, hiç kimseden çıt ses çıkmamıştı!... O halde bu gayr-i İslâmlar için herhangi birisinin hesap sorabileceğini düşünmek dahi abesti!..

Vaziyeti öğrenen Bezciyan, patronunu nasıl kurtarabileceğini düşünürken Kerîmesi, Maryam Hanım'ın kocası, Hovhannes Nuryan'ın, Ocak Erkânından, "Kazancı Hacı Mustafa" ile yakın dostluğu olduğunu hatırlayıverdi ve derakap eniştesine giderek durumu anlattı. Eniştesi hemen Hacı Mustafa'nın yanına varıp; bin-bir rica ve minnet karşılığı, dört Gayr-ı İslâm'ın hayatlarını bağışlattı. Bezciyan ve Eniştesi bu gayet önemli meseleyi halletmişlerdi ama, hayli yüklü bir meblağa mal olmuştu. Ancak, Hovhannes Düz Çelebi gibi pek değerli bir insanın hayatını kurtarabilmek uğruna sarfedilen meblağın hiç mi hiç önemi yoktu.)

DÜZ ÇELEBİ AİLESİNİN UĞRADIĞI FELÂKET VAK'ASI: (1812)

Ermeni mezhebinden oldukları "Lusavoriçagan" halde, ne hikmeti var ise, "Katolik mezhebine" geçen ilk "Lusavoriçagan" ailesi olmaları sebebiyle, Katolik-Ermeniler arasında zuhur eden fikri çatışmalarına başlıca sebep teşkil etmiştir. Nitekim, Ermeni-Katolik Rahipleri arasında birtakım görüş ayrılıkları zuhur edince: "KOLEJLİLER" ile "APPAYANLAR" diye adlandırılan iki rakip grup meydana gelmiş ve Düzyan Çelebi ailesi, "Appayanlar"ın saflarında yer alarak, onların hâmisi sıfatı ile mevzubahis mücadelelere katılmışlar ve bu sebeple hayli zarar görmüşlerdi...

Hovhannes Düz Çelebi'nin (63 yaşında vefat etmesinden sonra, Sultan II. Mahmud Hân tarafından mahdunları, "Sarkis" ve "Krikor" Çelebiler aynı vazifeye getirilmiş ve "Darphane-Kuyumcubaşılığı" bu iki biradere tevdi edilmişti.

Ne var ki, Çelebi biraderler, merhum babaları derecesinde hassas değillerdi ve babalarının gösterdiği gayet titiz ve disiplinli iş hayatı maalesef onlarda mevcut değildi. Darphane'de ise birtakım yolsuzluklar olmaktaydı...

Vaziyeti öğrenen Kazaz Artin, her iki kardeşe bu hususta bilgi verdi ve gayet dikkatli olmalarını söyleyip:

– "Hesap defterlerinde hayli açık var. Ne yapıp, ne edip bu açığı kapamanız lâzım. Ayrıca, Darphane memurlarının birçoğunu değiştirip, yeni bir düzen sağlayarak, işi bizzat ele almanız elzemdir." Tavsiyesinde bulundu.

Ne var ki, Kazaz Artin'in ikaz ve uyarılarına rağmen, Sarkis ve Krikor Çelebi biraderler; Darphane ileri gelenlerinin telkinleri tesirinde kaldıklarından, tehlikenin ciddiyetini pek geç anlayabilmişler ve bu sebeple tüm hayatlarını söndürecek feci bir akibete sürüklenmekten kurtulamamışlardı ki, bu trajik vak'a: "DÜZYAN"lar ve "KATOLİKLER" maddelerinde bütün detaylarıyla sunulmuş olduğu için, ayrıca Bezciyan maddesinde de geçmeye lüzum görmedik.

KAZAZ HARUTYUN BEZCİYAN'IN AMİRA OLUŞU: (1819)

Sultan II. Mahmud Hân, Düz Çelebi ailesinin basiretsiz icraatına rağmen, Darphane idaresini yine bir Ermeni'ye vermeyi düşünmekteydi. Zira, daha evvel hiç bir Ermeni kul böylesine basiretsizlik göstermemişti. Hiçbir Ermeni, Devlet hizmetinde kusurlu hareket etmemişti. Üstelik, Düz Çelebi ailesi; idam dahil gayet ağır cezalara çarptırılmıştı. Dahası, mezkûr vak'anın altında daha nice kıskançlık entrikalarının da çevrilmiş olduğu, Pâdişah için bir meçhul değildi!..

Bütün bu hususları dikkate alan Sultan II. Mahmud Hân, müşaviri olan ünlü "Hâlet Efendi"ye: (Darphane'nin işlerini kusursuz çevirebilecek yeni bir Ermeni kulu'nun bulunmasını) irad buyurdu.

Pâdişah'ın buyruğu üzere harekete geçen Hâlet Efendi, hiç tereddüt etmeden, "Kazaz Harutyun Bezciyan"ı bu zor vazifeye uygun buldu ve "Krikor Amira"yı bu işi halletmek üzere görevlendirdi.

Bezciyan ile görüşen Krikor Amira: Çelebi ailesine karşı Bezciyan'ın mânen borçlu olduğunu, hatırlatarak:

– "Böylesine değerli bir memuriyeti kabullenmekle, Saray'a yakın bir çevre kazanacak, malûm vak'anın asıl müsebbiblerini tesbit edebilecek ve böylece, Çelebi ailesine karşı mânevi borcunu ödemiş olacaksın." dedi.

Gerçekten de Bezciyan'ın Çelebi ailesine karşı minnet borcu vardı. Zira, kendisini bu değerli mevkiye yükseltecek yolu açan, Düzyanlar olmuş ve süratle yükselmesini sağlamışlardı.

Bütün bu hususları dikkate alan Bezciyan, Krikor Amira'yı haklı buldu ve aynı meseleyi "Kevork Amira" ile de görüştükten sonra, atandırılacağı göreve daha ziyade ısındı ve Kevork Amira ile birlikte Saray'a giderek, "Mabeyin Berber Paşa" ile görüşüp tanıştı. Paşa, Bezciyan'ı beğenmişti ve memnuniyetini gösteren bir

jestle; fikrini ertesi günü açıklayacağını söyleyerek, Kevork Amira ile Bezciyan'ı samimi şekilde uğurladı.

Daha sonra, Bezciyan hakkında son derece titiz bir tahkikat yaptıran Paşa, müsbet netice alınca, durumu Pâdişah'a arz etti ve Sultan'ın da onaylamasından sonra, II. Mahmud Hân'ın iradesiyle Bezciyan'ı, "Darphane Müfettişi" Hayriullah Efendi'ye gönderdi.

Darphane Müfettişi'nin Bezciyan hakkında yeterli derecede bilgisi vardı ve onu samimi şekilde karşılayıp: "5 Eylül 1819" tarihinde, Darphane'nin umum işlerini, Kazaz Artin'e teslim ederek, mesuliyeti gayet ağır olan bu şerefli ve fakat, riski yüksek vazifeyi tevcih etti.

Evet, Kazaz Harutyun Bezciyan o andan itibaren "AMİRA"lık unvanına hak kazanmış oluyordu ve böylece "KAZAZ HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN" olarak bilinecek, nice hizmetleriyle: "OSMANLI-TÜRK İMPARATORLUĞU DEVLETİ" tarihinde kendine has şerefli yerini alacaktı.

Ne var ki, daha sonraki yıllarda zuhur eden birçok siyasî cereyan, yabancı devletlerin marifetleri olan çeşitli siyasî entrikalar neticesi: En tabii hakkı olduğu halde tarih kitaplarında lâyık olduğu yeri alamayacak, Türk kamuoyu yanısıra, Ermeni cemaati de bu büyük Devlet adamını lâyıkıyle tanıyabilmekten yoksun kalacak yeni nesiller onun kişiliği hakkında pek cüz'i bilgiye sahip bulunacaktı!..

Bezciyan Amira'nın günümüz insanı tarafından tam mânâda tanınması o derece önemli midir? denecektir!.. Evet o derece önemlidir. Zira dış ülkelerde, Ermeni adına tezgahlanan birtakım oyunları, çevrilen entrikaların geri planında bulunanların sahneledikleri oyunlar bütünü ile "Doğrudan Türkiye'nin millî bütünlüğünü parçalayabilme" senaryosuna dayanmakta ve bu oyun her daim "ERMENİ ADINA" sahnelenmek istenmektedir.

Dahası, Türkiye Ermenileri de bu menhus senaryonun bir parçası durumuna getirilmek istenmekte ve maalesef, yazılı-basın

ile sesli-basınımızın büyük bir bölümü de bu iğrenç oyuna bilerek veya bilmeyerek ortak koşmaktadır!..

Bezciyan Amira gibi yeri dolmaz değerler ise, böylesi zamanlarda bilhassa büyük çapta ihtiyaç hissettiren şahsiyetlerdir. Zira, onlar gibi şerefli devlet adamlarının günümüz nesilleri tarafından tanınması, İslâm-Hıristiyan tüm halkımızın, Türkiye Ermenisi'ni ve Ermenileri hakiki yönleriyle tanıyabilmelerine büyük çapta katkısı olur.

İşte bu sebeple Bezciyan Amira ve benzerleri, "Millî Birlik ve Beraberlik" inancına, birinci derecede yapıcı yönden katkıda bulunurlar. Dolayısıyla böylesi kıymetleri yeni nesillere aktarmak ise; vatanın bütünlüğüne inanmış, idealist tarihçilere düşmektedir.

BEZCİYAN AMİRA'NIN DÜŞMANLARI VE SÜRGÜN VAK'ASI (1820-1823)

"8 Ağustos 1820 Pazar" sabahı, Kum-kapu Ermeni Patrikhanesi önündeki geniş meydanda başlayan ve sonucunda, idam cezalarına varıncaya kadar çeşitli cezalara çarpılma durumlarına sebep teşkil eden meşhur, "KANLI PAZAR İSYAN HAREKETİ" ki, malûm hareket bizzat, "Katolik Ermeniler tarafından tezgahlanmış bir trajik vak'adır: (Bakınız: "KATOLİK HAREKETLERİ" bölümü). Mezkûr vak'adan sonra Cemaat ileri gelenlerinin bazıları tevkif edildiğinde, Bezciyan Amira da hiçbir suçu olmadığı halde; "kurunun yanında, yaş da yanar" misali, düşmanlarının, hilâf-ı hakikat söylentileri yüzünden, sürgüne gönderilmek üzere tutuklanmış ve Saray'dan gelen ikinci bir emirle de, Darphane hesaplarını külyen teslim etmesi irad edilmişti ki, bu durum doğrudan düşmanlarının fitne, fesat karıştırmalarından meydana gelmiş bir icraattı!..

Ne var ki, iğrenç yaratıkların kurdukları komplo, tam tersi bir sonuca ulaşarak, bizzat Bezciyan Amira'nın işine yaramış ve eskisinden daha ziyade güven ve itibar kazanmasına sebep olmuştu. Ne denir, Hz. Allah'ın şaşmaz adaleti!..

Durum aynen şöyle olmuş ve Bezciyan Amira'nın bigünah olduğu açıklıkla meydana çıkmıştı: (Hesapların teslim edilmesi emrini alınca, Amira derhal hesap defterlerini Darphane Emini'ne teslim etmiş ve böylece düşmanlarını âdeta göbeklerinden çatlatmıştı!..)

Bu meyanda, Amira'yı taktirle seven darphane Emini, vaziyeti aynen Saray'a rapor etmiş ve vaziyet tüm çıplaklığı ile anlaşılınca, Amira sürgüne gönderildiği halde, bizzat devrin Hükümeti tarafından, Darphane Emini'ne gönderilen resmi bir belgede Bezciyan Amira için şu değerli kayıt geçmekteydi:

– "Darphane'ye ait vazifesini hüsnü ifa etmiş ve hesapları muvafıkı matlûp bulunmuş ise de, milleti umuruna karışarak, nifak ve şikaka sebep olduğundan, sairlere ibret olmak üzere nefiye müstehak görülmüştür."

Bu durum şu hususu açıklıkla belirtmekteydi ki, Ermeni-Katolikler de ayrıca Saray'a, menfi yönden jurnallerde bulunmuşlardı: (Milleti umuruna karışarak, nifak ve şikaka sebep olduğundan vs.) Yani: "Milletin önemli işlerine karışarak, nifak ve bölücülüğe sebep olduğundan dolayı..." mânâsını ifade eden satır. Böyle olduğunu açıklıkla göstermektedir. Ancak, Darphane'deki vazifesini en âlâ şekilde ifa etmiş olduğuna dair kayıt ise, Bezciyan Amira'ya şeref bahşetmekteydi. Yani tamamen temize çıkması ve sürgünün bir formaliteden ibaret olduğunu anlaması. Bezciyan Amira'yı rahatlatmış ve üzüntüsünü unutuvermişti.

Kazaz Harutyun Amira Bezciyan'ın sürgüne gönderilmesi vak'asını, hatıratlarına geçmiş olan: (Bibliyografyacı Istepan B. Papazyan ile Tarihçi, Avedis Varjabed Berberyan)lar da şu kayıtları düşmüşlerdir ki, aynen geçiyoruz:

"Kazaz Harutyun Bezciyan Amira, Darphane-i Amire Sarraflığı memuriyetini tam bir dürüstlük ve sadakatle ifa etmiş; Darphane hesaplarını eksiksiz teslim ederek, daha da itibar kazanmış ve fakat adı Cemaat ayaklanmasına karışmış olduğundan, diğerlerine ders olsun diye formalite icabı sürgün edilmiştir.

Bezciyan Amira, "Limni'ye sürgün" edildikten sonra, O'nun yerine, "Katolik Ermeniler'den Boğos Bilezikciyan" adında birisi tayin edilmişitr."

Kazaz Harutyun Amira Bezciyan'ın sürgün edilme vak'ası bundan ibaret olduğu halde, "Ermeni-Katolik, Rahip Çarkçıyan", "TÜRK DEVLETİ HİZMETİNDE ERMENİLER" adlı kitabının 59uncu sayfasında, sürgün vak'asını; "Düzyan"ların, vak'ası ile alâkalı olduğunu ileri sürmüştür ki, tamamı hilaf-ı hakikattir. (Bakınız: Katolik-Ermeniler bölümü.)

BEZCİYAN AMİRA'NIN SÜRGÜNDEN DÖNÜŞÜ: (1823)

1823 yılının Ekim ayı başlarında, Kazaz Haruyun Amira Bezciyan, bizzat, Sultan II. Mahmud Hân'ın, afv-ı şahanesine mazhar olarak sürgünden geri çağrıldı ve ilk, "Ceb-î Hümâyûn Sarraflığı"na, bilahare, "Darphane Eminliği"ne tâyin edildi ki, bu tarihten sonra, Sultan II. Mahmud Hân'ın sonsuz itimat ve sevgisine mazhar olan Bezciyan Amira, vefatına kadar, sonsuz sadakat ve sağlam karakter yapısı ile bu mevkiini en şerefli şekilde muhafaza edebilmiştir.

BEZCİYAN AMİRA'NIN DÜŞMANLARI!..

Sultan II. Mahmud Hân ile olan yakın münasebetleri her geçen gün daha da perçinleşen Bezciyan Amira'yı, Pâdişah'ın sık sık huzura çağırtması, Amira'nın Kum-kapu'dan, Orta-köy'e taşınmasına sebep olmuş ve böylece Orta-köy'e yerleşmişti: (1824).

Sultan II. Mahmud Hân'ın, bizzat hizmetlerine girebilme şerefine nail olmasından sonraki dönemde ise; nice Devlet hizmetleriyle, Pâdişah'ın âdeta gözde hizmetkârı durumuna yükselmesi ve Pâdişah'ın hemen her seyahatinde: "Hâs bendegâhlarından" olma seviyesine yükselmesi sıfatı ile muhayiyetinde bulunması vs. Hemen birçok kimsenin haset hisleriyle husumet beslemesi ve devamlı olarak aleyhinde olmadık dedikodular yaparak, fitne-fesat üretmelerine başlıca sebep olmaktaydı!..

"Katolik-Ermeni Ruhaniler" başta olmak üzere, bazı Cemaat ileri gelenleri ve hatta, "Amiralar'dan bazıları" dahi Bezciyan Amira'nın aleyhine isnatsız iddialarda bulumuşlar, hilaf-ı hakikat söylentiler yaymışlar, olmadık jurnallerde bulunmuşlardı!..

Nitekim bu gibi fitne, fesat söylentilerin tesirinde kalmış olan, "Vak'anüvis" Lütfi Efendi, dahi aldanmış ve Katolikler'in tesiri ile Bezciyan Amira hakkında şu kaydı geçmiştir:

– "Ermeni mütaasıplarından Zâhirde Devlete sadakat, mânâda "Hemmezheplerine hizmet eder."[1] Mezkûr kayıttan da anlaşılacağı gibi "Hemmezheplerine" ifadesi, doğrudan "mezhep" faktörünü dikkatlere çekmektedir!.. Dolayısıyla,Vak'anüvis Lütfi Efedi'nin, hilafına kapılarak, onların tesiri altında kaldığından asla şüphe edilemez!..

BEZCİYAN AMİRA'NIN CİMRİLİK MESELESİ!..

Bezciyan Amira'nın, ticari hayatında edinmiş olduğu muazzam servet, hayli kimseyi kıskandırmış: "Bu servetin kaynağı ne ola ki?.." neviinden söylentiler, âdeta ayyuka çıkmıştı!..

Halbuki, Bezciyan Amira'nın servet menbağı hiç de sır değildi. Şöyle ki Amira Devlet hizmetine girdikten sonra dahi, "İpek ticaretini" bırakmamış ve emrinde çalıştırdığı güvenilir adamları sayesinde, ticarethanesinin faaliyetini devam ettirebilmeyi sağla-

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: II, sayfa: 1074.

mıştı ki, o yıllarda ipek ticaretinden, tahminlerin üzerinde kazanç sağlanabilmekteydi. Keza, Devlet'in tahsis ettiği maaş ise mezkûr kazancının dışında olan bir gelirdi. İşte hemen herkesin merak konusu olan servetinin menbağı buydu.

Bezciyan Amira bir de, "var-yemez" yakıştırmalarıyla da çekiştirilmekte ve cimrilikle itham edilmekteydi. Tabii ki, bu iddialar da yersiz ve isnatsız bir yakıştırmadan ibaretti. Çünkü, özel hayatında "sefâ âlemleri" peşinde koşmayan ve gayet mütevazı bir hayat sürdüren Bezciyan Amira, iş, fakir-fukaraya yardım meselesine gelince, gayet cömert şekilde yardım elini uzatmaktan asla geri kalmaz: "İslâm ve Hıristiyan" fakirlerine çeşitli maddi yardımlarda bulunur ve nice garibin hayır duasını almakla şereflenirdi.

Nitekim, "8 Temmuz 1825" tarihindeki, "İSTANBUL-BÜYÜK YANGININ"dan sonra: "İslâm ve Hıristiyan nice yangınzede aileye yardım elini uzatıp, onları yeniden yuva sahibi olmalarını sağlamıştır ki, bu kaydımız sadece bir numunesidir!..

BEZCİYAN AMİRA'NIN MİLLİYET ANLAYIŞI

Bezciyan Amira'yı iyi tanıyabilmek ve ondaki "milliyet anlayışını" değerlendirebilmek için, iki faktörü iyi değerlendirebilmek elzemdir:

1- "Tüm hayatını ve icraatlarını iyi tetkik edebilmiş olmak ve bu esasa göre değerlendirmek."

2- "Osmanlı-Türk İmparatorluğu Devleti'nin, "Cemiyet yapısını" gayet iyi tetkik edebilmiş ve bu açıdan da değerlendirimiş olmak lâzımdır."

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin yıkmak isteyen "kara güçler" ilk Cemiyet yapısı üzerinde oynamış ve güzelim mozayiği bozduktan sonra, Koca İmparatorluk sükûta doğru kaymaya başlamıştır!..

meselâ: "18 Şubat 1856" tarihindeki, "İslâhat Fermanı" ile 1839'daki "Tanzimat-ı Hayriye"nin bir yerde devamıdır ki, hemen peşinden: "Nizamname-i Milleti Ermeniyan"ın meydana gelmesine öncü olmuş ve bu şekilde, "Yekvücut durumda" olan, Osmanlı-Cemiyet yapısı, bozulmaya yüztutmuştur!..

Bezciyan Amira'ya gelince, O'nun milliyetçilik anlayışı özetle şudur: "Kilise"de, "Ermeni-Hıristiyan". Dışarda, Osmanlı'nın sadık bir nüvesi. Evet, Bezciyan Amira'nın "milliyetçilik görüş ve anlayışı" bu iki esasa bağlıydı ki, bu Türkiye Ermenisi'nin "milli anlayışındaki" başlıca esastır. Nitekim, Selçuklu Türk Devleti de, Osmanlı Türk Devleti de, Ermenileri bu sebepten dolayı daha doğrusu bu özelliğinden dolayı, bünyesine almıştır.

Şu hususu rahatlıkla söyleyebiliriz ki: "Gayr-ı İslâm teba içinde, kayda geçtiğimiz bu özellik, en ziyade, o asırların Ermenileri'nde mevcuttu. Ermeniler'in bu özelliklerindeki hikmet en âlâ şekilde, Osmanlılar tarafından anlaşılmış ve değerlendirilmiştir. Şöyle ki: Fütuhât yıllarında Feth ettiği hemen her ülkeye, Ermeni zenaatkârları ile Ermeni sanatçıları götürmekte, fethedilen ülkede düşmanlık hisleriyle çalışmayan sanat ve zenaat erbablarının yerlerine onları geçirip, sosyal hayatın bir an önce canlandırılabilmesini bu şekilde sağlıyorlardı. Meselâ: "Bizans bunun en bariz misâlidir. Biznas'ın Fethinden sonra, bir nevi boykot eden Bizanslı sanat ve zenaat erbablarının yerlerine, Ermeni sanat ve zanaat erbabları yerleştirilmiş ve böylece sosyal hayat, kısa zamanda canlandırılmıştır.

Yukarıda kayda geçtiğimiz bu önemli faktörler yeni nesiller tarafından katiyen bilinmemektedir. Çünkü: Ne yazılır ve ne de sözü edilir!.. Lâkin: Türk ile Ermeni'yi yekdiğerine düşman edebilecek her ne kadar uğursuz vak'a var ise, temcit pilavı gibi, ısıtılıp, ısıtılıp, her iki cenahta da sofraya getirilir ve böylece her iki kavmin de yekdiğerine düşman kalabilmesini sağlayabilmek gayesiyle her ne lâzım ise yapılır!.. Ve tabii ki, bu iğrenç taktiğin al-

tında her zamanki gibi, Türkiye üzerinde birtakım emeller taşıyan bazı yabancı devletlerin, çıkar taktikleri yatmaktadır!..

Dolayısıyla, Türk-Ermeni münasebetlerinin olumlu yolda birleşip, yürüyebilmesi için Türkiye'ye can-ı gönülden hizmet vermiş, Ermeni asıllı vatandaşların hayatlarını yeni nesillere aktarabilmenin en olumlu girişim olacağından hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Nitekim, Bezciyan Amira'nın hayatını yeni nesillere tanıtabilecek yazılar yazılması, kitaplar neşredilmesi vs. Bu yolda en yapıcı icraat olur. Çünkü, Amira'nın, Devlet hizmetinde tam mânâda sadakatle çalışmış oluşu, günümüz insanının Ermenileri daha sarih şekilde tanıyabilmesini sağlayabilecek güçtedir.

Bezciyan Amira: "Devlet'in millî menfaatlerine herhangi bir zarar dokunacağını hissettiği anda, kendi ırkdaşlarından dahi olsa, gözünün yaşına bakmaz her ne ceza verilecek ise verir veya verdirirdi. Bu sebeple birçok düşman kazanmıştı. Ancak, Ermeni Cemaati'nin kahir ekseriyeti tarafından sevildiğinden, düşmanları açıkça cephe almaktan çekinmekte ve daha dolanbaçlı yollardan kuyusunu kazmaya çalışmaktaydılar. Meselâ, Saray ricaline tesir edebilmek için ellerinden her ne gelirse yapmaktaydılar... Ne var ki, Sultan II. Mahmud Hân'ın karşılarına âdeta bir çelik kale gibi dikilmesiyle, hevesleri kursaklarında kalıyordu...

BAZI MUSEVİLER'İN HIRİSTİYAN OLMA VAK'ASI: (1828)

Her ne sebepten ise hâlen bilinmez? Üç Musevi, Protestan-Kilisesi'ne müracaatla, Hıristiyan Dini'ne geçmişler ve Musevi Cemaati bu durumdan dolayı hayli üzülmüş ve doğrudan Pâdişah'a müracaat etmişlerdi.

Vaziyeti hayretle öğrenen II. Mahmud Hân, sözkonusu olan üç Musevi'yi derhal tevkif ettirerek, zindana attırmıştı. Daha son-

ra ise bunlardan birisi tövbe ederek, tekrar kendi dinine dönüp, hapisten kurtulmuş. Diğer ikisi ise bir başka yol denemeyi uygun görerek, şöyle bir plan kurmuşlardı:

"Sultan II. Mahmud Hân, Ermeni kullarını ziyade sevmekteydi. Dolayısıyla Ermeni Kilisesi'ne geçecek olurlarsa, herhalde rıza gösterilirdi!.."

Nitekim, Pâdişah'a müracaat ettiklerinde, dilekleri kabul buyuruldu ve Ermeni Kilisesi'ne tabi olabilmeleri için izin verildikten sonra, serbest bırakılan iki Musevi, birkaç gün sonra, Ermeni Patrikahnesi'ne müracaatla, "Ermeni Kilisesi"ne tabi olmak istediklerini bildirdiler. Devrin Patrik'i, Baş-Yebisgobos, Garabed Cenapları ise, Onları, Aziz-Kevork Katedrali'nde vaftiz ederek, Ermeni mezhebine aldı. Ne var ki, Patrik Cenapları'nın icraatı fevkalade yanlıştı. Zira, Ermeni-Kadim Kilisesi'nde "Dini propaganda" katiyyen yoktu. Ermeni Kilisesi'ne tabi olabilmek için "Ermeni, ana-babadan doğmuş, yani Ermeni ırkından olması kesin şarttı. Dolayısıyla, Patrik hangi düşünceye istinaden böyle bir isteği onaylamış ise bu da meçhul kalmıştır?.

Mevzubahis vak'adan sonraki günlerde, bu iki maceraperest Yahudi, âdeta misyoner kesilerek, kendi ırkdaşları içinde, "Ermeni Mezhebi" propagandasına girişmişler ve kandırabildiklerini, Ermeni Kilisesi Papazları'na götürerek, Ermeni mezhebine geçmelerini sağlamaktaydılar.

Ne var ki, Musevi Cemaati, Dini Lideri olan, Haham-Başı, durumu Bezciyan Amira'ya bildirip, bu vaziyete bir son verdirmesini rica etmişti. O ana kadar bu vaziyetten haberdar olmayan Bezciyan Amira, bu garip gidişata karşı şiddetle tepki gösterip, Patrik Garabed'e:

– "Ermeni Mezhebi'nde, "Misyoner faaliyeti" yoktur. Herhangi bir şahsın "Lusavoriçagan" olabilmesi için. Ermeni asıllı olması katiyetle şarttır. Bu nasıl iştir?!.. Bu gibi işlemler derhal durdurulsun!"

Amira'nın bu sert çıkışı karşısında derhal toparlanan Patrik, mevcut akıma son verdi. Daha sonra ise, Yahudileri vaftiz eden Ermeni Papazlar'ın cezalandırılmasına karar veren Amira; Ermeni Mezhebi'ne girmiş 14 Yahudi'yi ve onları vaftiz eden Ermeni Ruhanileri Kayseri'ye sürgün ettirdi ki, bunlar adlarını kayda geçtiğimiz şu Ruhanilerdi:

Rahip, Antreas Gostnantnobolsezi, Rahip, Istepanos, Balat Kilisesi Papazı Bağdasar, Beyoğlu Kilisesi Papazı Zakarya, Vaftiz töreninde kirvelik yapan: Hovsep Varjabed Der-Sahakyan, Kuyumcu Mardiros ve daha başkaları, sürgüne gönderildiler.

Bütün bu olanlar harfiyen takip eden Haham-Başı ise, Bezciyan Amira'nın böylesine adil davranması karşısında son derece memnun olarak, Hahamlık antetli bir mektup ile resmen teşekkürlerini bildirmişti.[1]

1- (Bu nasıl işti? Ne sebeple dinlerine son derece bağlı olan Yahudiler, böylesine garip bir icraata girişmişlerdi?.. Bütün bunlar, hâlen bir meçhul olarak kalmaktadır!..
Ancak, şu noktayı da dikkatlere çekmek isteriz: Mezkûr vak'ayı fırsat belleyen "Katolik Ermeniler" içinde yer alan yazar taifesi: (Bezciyan Yahudi dostu idi.) gibi yakıştırmalar ileri sürmüşlerdir ki, bütün bunlar tamamen hilâf-ı hakikat söylentilerinden ibarettir....
Bezciyan Amira'nın "Yahudiler lehine" icra ettiği tek vak'a bundan ibarettir. Bu nasıl bir planın ürünü idi ise; Bezciyan Amira, Hahambaşı'nın ikaz ve ricası ile öğrenmiş ve böylece önlemiştir!..
Bezciyan Amira; "Ne Yahudi düşmanı ve ne de Yahudi-işbirlikçisi" idi. O'nun bu meselede aşırı derecede hassasiyet göstermesindeki başlıca sebep: "Ermeni Cemaati" içinde zuhur eden "Katoliklik" hareketleriyle meydana gelen "bölünebilme" tehlikesi idi.
Cemaat meselelerinde bu derece hassasiyet göstermesi. Yabancı devletlerin oyunlarını bozduğundan, hep onların dikkatlerini çekmiş ve onu yok edebilmek için her ne melânet var ise sergilemişlerdir...
Bu meyanda, Bezciyan Amira'yı çekemeyen, hasetlik içinde kıvranan münafıklara geline, onlar da mezkûr sebepten dolayı, tiksindirici kıskançlıkları uğruna, yabancı devletlere maşa olabilecek derecede adileşmekten hiç mi hiç geri kalmamışlardır...)

Ne var ki, Yahudiler arasında zuhur eden, "Hıristiyan olabilme" cereyanı bir türlü durmak bilmemiş ve birçok Yahudi, Patrik Garabed'e müracaatta bulunmaktaydı...

Ancak, Bezciyan Amira'nın kesin yasaklamasını ve ikazlarını dikkate alan Patrik Garabed: "Birtakım dolaplar çevrildiğini ve de kendisinin gerçekten yanlış yaptığını geç de olsa anlayıp, müracaat eden hemen her Yahudi'yi, kesin şekilde geri çevirdi ve böylece o garip ve anlaşılmaz akım son buldu.[2]

2- (Yahudi maceraperestlerin bu hareketi, herşeye rağmen dikkat edilmesi icap eden bir hadisedir!.. Meselâ: Bezciyan Amira, şayet bu akımı önleyememiş olsa idi. Belki de birçok Yahudi, "Ermeni mezhebine" geçecek ve böylece ileriki yıllarda, "Ermeni Yahudi" düşmanlığı peydahlanacak ve de Haham-Başılık haklı olarak Ermenilere karşı harekete geçecekti ki, böyle bir durumda zararlı çıkan elbette ki, Ermeniler olacaktı. Zira, Ermeniler'de kendilerine destek olabilecek "Dünya Örgütleri" mevcut değildi. Ermeni doğrudan kendi iç âleminde yaşamakta, Osmanlı'nın dışında bir dünya bilmemekteydi ve dış ülkelere gidip gelenleri ise, sadece ticaretle iştigal eden tüccarların dışında hemen hemen kimse yoktu!..
Dolayısıyla, durumun o derece vahim olduğu ve Ermeniler'in "Katoliklerle" mücadeleleri yetmiyormuş gibi, bir de Yahudilerle mücadele etmeye mecbur kalacakları sözkonusu idi!..
Görülüyor ki, Bezciyan Amira mensubu bulunduğu Cemaati hemen birçok tehlikeye karşı yerinde ve süratli müdahalelerle koruyabilmiştir. Binaenaleyh, o büyük insanı her daim rahmetle anmak hemen her Ermeni'nin boynunun borcudur diyebiliriz.

BEZCİYAN AMİRA'NIN DEVLETE BÜYÜK HİZMETLERİ VE İSTANBUL'DA BÜYÜK KITLIK VAK'ASI (1828-1829)

Çarlık Rusyası'na karşı savaş ilânından (1827) bir-buçuk yıl sonra, (1828-1829) Pay-ı Taht İstanbul'da korkunç derecede kıtlık zuhur etmiş ve değil yiyecek, safi ekmek dahi bulunamaz olmuş ve böylece İstanbul halkı tam bir felâket ile karşı karşıya kalmıştı!..

Vak'anüvis Lütfi Efendi, bu dehşet verici dönem hakkında şu kaydı geçmiştir ki: "İhtiyacından ziyade ekmek alıp, bilahare bütünü ile çöp tenekelerine atan, günümüz insanına (1995) ibret olsun diye aynen geçiyoruz!..)[1]

– "Rusya nefinelerinin Karadeniz Boğazı civarlarına doğru yaklaşması ve Akdeniz Boğazı'nın ablukası sebebiyle Dersaat'e gelecek zahire ve erzak gemilerinin ardı kesilmiş ve iç vilâyetlerden gelecek zahire için hayvan tedarikindeki zorluklar, Pay-ı Taht'ta kıtlık doğurmuştu.

İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata Kadılıkları hudutu içinde derakap bir sayım yapılmış, tanzim edilen defterlerden büyük şehrin nüfusu, 359.089 olarak tesbit edilmişti. Bunun için de fırınlara haftada, 40.000 kilo zahire vermek lâzımdı. Boğazlar kapanınca bunu ancak yarısını tedarik etmek mümkün oldu.

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: II, sayfa: 1073.

Beylik anbarlarındaki ihtiyat zahire ise, aşırı ihmal yüzünden değiştirilmemiş, uzun yıllar içinde kokmuş, çürümüş ve külçeleşmişti. Yani, hiçbir işe yaramazdı!..

Nüfus başına bir ekmek: Cami, Mescid, Kilise ve Havralar'da defterle dağıtılmaya başlandı. Ekmek diye dağıtılan yumruk kadar simsiyah somun idi ki, Rabbim bir daha göstermesin, yenilir şey değildi!..

Fırınların ekmek çıkardığı vakitlerde önlerine biriken ahalinin izdihamından sokaklardan geçmek mümkün olamazdı...

Hükümet: "Bekâr takımından ve en çok 10 yıldan beri İstanbul'da oturanlardan çoğunluğun memleketlerine gönderilmesini ve büyük şehir nüfusunun bu suretle azaltılarak, mevcut sıkıntının kısmen önlenmesini kararlaştırmıştı."

Evet durum bu merkezde idi ve dolayısıyla İstanbul halkının bir kısmı daha önce nerelerden İstanbul'a göçmüş ise, tekrar aynı yere dönecekti. İslâm, Hıristiyan, Musevi, hemen her camia mensubu bu işleme tabi tutulacak ve İstanbul'a geldikleri henüz 10 yıl civarında olanlar, derakap şehri terkedeceklerdi. Mezkûr işlemin dışında kalacak olanlar ise, İstanbul'a geldikleri tarihin, 10 yılı geçmiş olması şarttı. Gayr-ı İslâm tebanın içinden geldikleri yere gönderilecek olanların tespiti Patrikhaneler ile Haham-Başılığa bırakılmıştı.

Sultan II. Mahmud Hân'a gelince, Pâdişah bu vaziyetten tabii ki memnun değildi. Yani, uygulanacak göç işleminin faydalı bir yol olabileceğine pek inanmamaktaydı!.. Çünkü, o yıllardaki şartlara göre uzun yol göçlerinde başlıca ihtiyaç muhtelif cinsten hayvanlardı. Fakir fukaranın ise, bunu temin edebilmesine asla imkân yoktu. Dahası, "Seferi vaziyette" olunduğu için, hayvan tedarikinde Devlet de yardımcı olamazdı. Bu duruma göre, memleketlerine dönebilmek için taşra yollarına düşen insanların yarısından fazlası, hiç şüphesiz kırılıp gidecekti...

Bütün bu hayati hususları dikkate alan ve halkı üzerinde hassasiyetle duran Pâdişah, mevcut vaziyeti bir de Bezciyan Amira ile görüşmek ve bu hususta onun fikrini de almak istedi ve derhal huzura alınan Amira'ya:

– "Artin! Kıtlık âfeti nice kullarımı kırıp geçimekte. Bu babda fermanımız malûmdur. Amma, bazı endişelerimiz vardır!.. Senin fikrini de almak isteriz!.. Bir başka hâl çaresi düşünür müsün?.. Düşündü isen, nedir? Biz de bilelim?.)

Amira'nın cevabı şu olmuştur:

– "Devletlü Hünkârım!

Hali keyfiyet, Zât-ı Şahaneleri tarafından en âlâ şekilde değerlendirilmiş. Divan-ı Hümâyûn ise, Artin kulunuzun da kalben iştirak ettiği en münasip karara varmıştır. Ancak, bir ikinci çareyi düşünmekte fayda vardır!..

Şayet Pâdişahım, irade buyururlarsa, âcizane düşüncemi arz edeyim Devletlim!)

Sultan II. Mahmud Hân merakla:

– "Nedir söyle?.."

Bezciyan Amira:

– "Fakir, fukaranın yollarda kırılmaması için, zenginlerin bir fedakârlık yaparak, muvakkat bir zaman İstanbul'u terk etmeleri en makûl çare görülmektedir. Lâkin, böyle bir icraat, erbab-ı ticaretin dağılması müşkülünü meydana getirecektir ki, Pây-ı Taht Beldesi, maddi babda nice zarar görecektir. Ben kulunuzu düşündüren budur. Lâkin, Ferman, Pâdişahımın'dır!.."

II. Mahmud Hân:

– "Başka bir çare daha olduğunu söyledin nedir?.."

Bezciyan Amira:

– "Devletlü Hünkârım!

Karşılaştığımız kıtlık âfetini Belde'nin nüfusunu azaltmakla değil, buğday ve un ithalini serbest bırakarak, herkesin dilediği fi-

yata ithal edeceği malı satabilmesini mümkün kılarak, yeni bir imkân sağalayacak olunursa, öyle sanıyorum ki, kısa zamanda kıtlık diye birşey kalmayacaktır.

Artin kulunuzun âcizane mütalâası bundan ibarettir ve lâkin Ferman Pâdşahımın'dır."

Sultan II. Mahmud Hân, Amira'nın bu önerisini uzun uzun düşündükten sonra Divan-ı Hümayûn'u tekrar toplayıp, durumu bir de Divan ricalinde görüştü Bezciyan Amira'nın önerisi, ekseriyetle makul görülmüş ve kabul edilmişti.

Böylece ikinci bir irade ile: "İstanbul'dan göç iradının iptal edildiği, bundan böyle, zahire esnafının dilediği yerden, buğday ve un satın alabileceğini ve dilediği fiyata satabileceği, umum efkâra duyurulmuştu."

Bu duyuru üzerine zahire esnafı, hemen harekete geçerek: "Samun, Trabzon, İzmit, Edirne vs." gibi bellibaşlı mahallerden buğday ve un satın alarak İstanbul'a getirmiş ve Pay-ı Taht İstanbul'da kısa zamanda kıtlık diye birşey kalmamıştı.[1]

Kahredici bir sıkıntıdan sonra, İstanbul sakinlerinin tekrar bolluk ve berekete kavuşması, hem Pâdişah'ı ve hem de Devlet ricalini son derece memnun kılmıştı ki, İstanbul âdeta bir bayram havası yaşamaktaydı!..

Büyük bir felâketin önlendiğini ve kısa zamanda hemen her şeyin eskisi gibi normal haline döndüğünü gören ve pek sevinen Pâdişah. Bezciyan Amira'yı taltif etmek arzusu ile huzur-u hümâyûna çağırttı ve iltifat ederek:

1- ("Kıtlık vak'ası"nda en ziyade dikkatlere çeken: "Elindeki malı dilediği fiyata satabilme hakkına haiz olmasına rağmen hemen hiçbir zahire tüccarı, fahiş fiyatla mal satmayıp, böylesi bir bedbahtlığa düşmemişti ki, bu durum günümüz insanı için gerçekten bir ibret levhası olmalıdır!..
Gerçi o yıllarda da "Harp zengini" kafasıyla hareket eden bedbahtlar varmış. Ancak, böyleleri parmakla sayılabilecek deredce az olmakla birlikte gerçek esnaf ve tüccar nezdinde hiçbir zaman itibar görememiştir.)

– "Artin! kullarımı mesut kıldın. Ekmeğim sana helâl olsun!" buyurdu.

Daha sonra ise, bizzat kendi elleriyle Amira'nın boynuna, (Tasvir-î Hümayûn Nişanı)nı takarak, Bezciyan Amira'ya: Devlet ricalinde hizmet gören İslâm şahsiyetlerinin kıyafetlerinden giyme hakkını bahşetti.[2]

2- (O yıllarda, Devlet ricalinde hizmet gören, İslâmlar ile gayr-ı Islâmla aynı kıyafeti giyemezlerdi. Dolayısıyla, Sultan II. Mahmud Hân'ın, Bezciyan Amira'ya böylesine şeref bahşedici bir hak tanımış olması ki, ayrıca; "Şeyh-ül-Islâm" fetvası ile onaylanmış olması, ayrıca bir şeref bahşetmiştir: O yıllar için, olağanüstü bir itibara mazhar olmak demekti!..
Âcizane, gurur duyarak rahatlıkla diyebiliriz ki: (Bezciyan Amira, hayatı boyunca, bu emsalsiz şeref ve itibara tam mânâda lâyık olmasını bilmiştir.)

RUSYA'NIN TALEP ETTİĞİ AĞIR HARP TAZMİNATI VE HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN (14 Eylül 1830)

Osmanlı-Rus Harbi'nin doruk noktasına eriştiği günlerde, Osmanlı orduları Başkomutanı, Sadrıâzam Reşid Mehmed Paşa. Savaş giderlerini karşılayabilmek gayesiyle "bakır para" bastırılmasını düşünmüş ve bu fikrini Saray'a bildirmişti.

Ne var ki, Bezciyan Amira daha değişik bir fikre sahipti ve Amira'ya göre: Piyasaya doğrudan bakır para sürmek. İki açıdan mahzurlu idi:

1- "Milletin, devletine karşı olan güveni sarsılabilirdi!.."

2- "Yabancı devletler de aynı görüş ile Osmanlı Devleti'ni küçümseyebilecek, düşüncelere saplanabilirlerdi!.."

Bu sebeplerden dolayı, "bakır madeni fazla olan, gümüş para bastırmak en uygun çare olacaktı."

Beziyan Amira'nın fikri daha makûl görüldü ve hemen harekete geçilerek, Şey-ül-İslâm fetvası ile Amira'nın önerisi tatbik sahasına kondu.

Mevzubahis işlem esnasında ihtiyacı karşılayabilecek bakır, ahaliden toplanmış ve diğer yarısı olan gümüşün büyük bir kısmını da: (Ermeni Kiliseleri'nin, gümüş dini alâmetleri ve benzeri gümüş Kilise takımlarının, Darphane'ye bağışlanmasıyla karşılanmıştı.)

Osmanlı Ermenileri'nin bizzat kendi arzularıyla böylesine asil bir davranış sergilemeleri. Sultan II. Mahmud Hân'ı pek zi-

yade memnun kılmış, Ermeni kullarına olan güveni daha da artmıştı.

Ne var ki, o esnada cephede bulunan, Sadrıâzam Reşid Mehmed Paşa, Bezciyan Amira'yı çekemeyenler tarafından kışkırtılmış ve bu suretle, Amira'nın ortadan kaldırılması planlanmıştı.

Ancak, maya tutmamıştı. Zira, Amira ile Bab-ı Âli'de görüşen Sadrıâzam tam aksi davranarak, Amira'yı uyarmıştı:

– "Artin Amira! dikkatli ol! Düşmanların pek ziyadedir!.." ikazında bulunduktan sonra, ayrıca kendi memnuniyetini de izhar etmekten geri kalmamıştı.

Bezciyan Amira ise:

– "Paşa Hazretleri! Lütfu ihsanınızdan doğan, dostluğunuz ve iltifatlarınıza mazhar olabilme şerefine erişmenin sevinç ve gururu, bendenizi ihya kıldı.

O insan ki, tembeldir ve sadece bir parazit olarak yaşar. O'nun hiçbir düşmanı olmaz.

O insan ki, çalşıkandır ve hiçbir hayırlı hizmetten kaçınmaz. İşte onun düşmanları ziyade olur. Bunu değiştirebimek biz fanilerin elinde değildir!..

Hz. Allah; Pâdişahımızı, Devletimizi ve Zât-ı Âlilerinizi, ilelebet korusun. Artin kulunuz, her daim hizmetinizdedir." dedi.

Bu açıklama karşısında daha da memnun kalan Sadrıâzam; fesatçılara kanarak, telafisi imkânsız bir hataya düşmediği için, Hz. Allah'a sonsuz şükranlarını sundu.

TAZMİNAT VAK'ASI!..

14 Eylül 1830 tarihinde, Türkiye ve Rusya arasında aktedilen ve tarihe, "EDİRNE MUAHEDESİ" kaydıyla geçen, "12 maddelik" Sulh antlaşması'nda yer alan gayet ağır şartlar içinde, bir de pek ağır bir harp tazminatı mevcuttu ki, pâdişah bu sebepten dolayı uyku dahi uyuyamamaktaydı!..

Ne var ki, Bezciyan Amira; bu ağır işin altından da kalkmasını bilmiş ve Çarlık Rusyası dahil tüm yabancı devletlere parmak ısırtan ve tasavvurlarının dışında bir yöntem uygulayıp; Ruslar'ın istedikleri ağır tazminatı ödeyebilmenin bir yolunu bulmuştu!..

1830'larda büyük bir savaşını ve daha önceki yıllarda zuhur etmiş birtakım ayaklanmaların "Yeniçeri Ayaklanmaları" meydana getirdiği çeşitli ekonomik sıkıntılarla Devlet hazinesi, istenen meblağı karşılayabilecek kapasitede değildi. Durum böyle iken, Ruslar, 11 milyon Venedik altunu talep etmekteydi ve bu tazminat üç taksitte ödenecekti!..

Daha sonra ise, fikir değiştiren Ruslar, bu sefer de: Macar altunu ile borcun karşılanması talebinde bulunmuşlardı..

Çarlık Rusyası, Osmanlı Develeti'nin maddi açıdan zor durumda olduğunu bilmekteydi. Bu sebeple Harp tazminatının, Osmanlı Devleti tarafından ödenememesi için, elinden gelen her adi taktiğe başvurmaktaydı!.. Yani açıkçası, Ruslar'ın aslında tazminat almayıp, birtakım manevralar neticesi umum Türkiye'yi ele geçirebilmek planına dayanmaktaydı!..

Meselâ; Antlaşma'nın 11 ve 12 maddelerinde gayet enteresan, daha doğrusu eksantrik olan şu kayıt geçmekteydi:

– (Osmanlı Devleti tebası kavimlerden: "Rumlar, Ermeniler, Ermeni-Katolikler, Süryaniler ve Yahudiler" kendi dinlerinde ve inançlarında tamamen hür olacaklar; Osmanlı Devleti, onları "İslâmlaşmaya" zorlamayacaktır.

Keza, Ermeni-Katolikler kendi kiliselerini seçebilme hakkına haiz olacak ve hiçbir baskı yapılmayacaktır.)

"11 ve 12"nci maddelerde yeralan bu isteklerin tamamı haksızlığın ve küstahlığın tâ kendisi idi!.. Zira, bir bütün olarak hilâfı hikakat ithamlarla ileri sürülen isnatsız iddia ve isteklerden müteşekildi. Şöyle ki: (Osmanlı-Türk İmparatorluğu topraklarında yaşayan gayr-ı İslâm tebanın tamamı, ibadetinde zaten hürdü. Onları, İslâm dinine girmeye kimse ne zorlamış en de zorlamak-

taydı!.. Dahası mevcut Kilise ve Mektepler bunun en açık delili idi!..)

"Ermeni Katolikleri"nin; "diledikleri Kiliseyi seçebilmelerine" müsaade edilmesi isteğine gelince, bu istek daha da eksantriktir!.. Zira, Ruslar, "Ortodoks mezhebi"ne tabidir. O tarihlerde ise: (Lâtin Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi) ezeli rekabetlerini kıyasıya sürdürmekteydiler!..

O halde, Ermeni Katolikler'in durumu, "Vatikan dururken" Ortodoks Rusya'yı niçin bu derece alâkadar etmekteydi!.. Bu duruma göre, Ortodoks Rusya'nın aniden, Katolik Ermeniler'in hamisi kesilmesi, gerçekten düşünmeye değerdi!..

O yılların "Ermeni Katolikleri"nin savunmasını yapan, Katolik Rahip, Y. Çarkçıyan, 1953'te neşrettiği, "TÜRK DEVLETİ HİZMETİNDE ERMENİLER" adlı meşhur kitabında bu mevzuya temas ederken: (Çarlık Rusyası'nın, Kum-kapu Ermeni Patrikhanesi ile Eçmiyazin Gatoğigosluğu'nun bağlantı kurabilmeleri planı üzerinde durduğu) iddalarında bulunmuştur!..

Görülüyor ki, Ermeni Katolikler'in mevzubahis yıllarda ve daha yakın tarihlerde ileri sürdükleri iddialar hem yersiz ve hem de tamamı yakıştırmadır!.. Aslı ise aynen şudur: "Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu külyen ele geçirebilmeyi planlayan: "Çarlık Rusya, Fransa ve Vatikan" üçlüsü. Türk-Ermenileri'ni bölüp, parçalama taktiği ile ülke içindeki "birlik, beraberlik inançlarını" böylesi taktiklerle yıkmışlar ve daha sonra da koca imparatorluğun başını yemişlerdir!..)

Yukarıda kayda geçtiğimiz bütün bu iğrenç manevraları ve Hıristiyan dünyasının bir bütün olarak "Ermeni Kavmini" âdeta kobay gibi kullanmak istediğini daha o yıllarda pek âlâ anlayabilen ve mezkûr devletlerin hakiki çehrelerini tüm çıplaklığıyla görebilme önsezisine sahip, Amiralar Amirası, Harutyun Amira Bezciyan iğrenç Rus isteklerini nasıl felce uğratmış ise onu da görelim ve bir nebze olsun, bu büyük devlet adamının hakiki çehre-

sini, en azından görmeye çalışarak: Ermeni Katolikler'in, bigünah Bezciyan Amira'ya, ne yaman haltar işleyerek fitne, fesat kanalı ile lekelemeye çalışmış olduklarını, günümüzde olsun görebilelim!..

BEZCİYAN AMİRA'NIN PLANI!..

Yukarıda kaydettiğimiz gibi, Bezciyan Amira, tüm tasavvurların fevkinde ve tarihe geçirmeye lâyık bir plan hazırlamakla meşguldu!..

Sultan II. Mahmud Hân, Bezciyan Amira'ya bu hususta tam yetki vermiş. Dilediği şekilde hareket edebilme selahiyeti tanımıştı. Yani bu Vezir-i Azam düzeyinde bir mevki idi. Dolayısıyla da Sultan II. Mahmud Hân, Amira'ya tam bir itimat ile kesin muvaffakiyet beklediğini söylemişti ki, bu babda hiç mi hiç hayal kırıklığına uğramayacaktı.

Nitekim, Pâdişah'ın ümitleri boşa çıkmamış ve planını tam yetki ile tatbik sahasına koyan Bezciyan Amira: (Sarraflar başta olmak üzere, İstanbul'un zengin eşrafından yardım toplamış ve ödenecek miktarın yarısını topladıktan sonra, diğer yarısını şöyle halletmişti:

Diğer yarısını tamamlayabilecek miktarda "Bakır Para" bastırmış ve Yeniçeri talimgâhında karşılıklı dizdiği Yeniçeriler'in ellerine verdiği paraları; parmakları arasında ovalatıp, yanındakilere verdirme şeklinde: "Aldım, verdim" nakaratı ile elden ele dolaştırtmış ve bu işlemi sabaha kadar devam ettirerek birkaç gün sürdürmüş ve böylece kullanılmış piyasa parası görünümüne bürünen, bakır paraları Macar Bankası'na yatırmış bir müddet sonra ise altun olarak çektiği para ile istenen miktarı tamamlamış. Böylece Hazine'deki durumu da düzelerek, normal şekle sokmuştu.

Harp tazminatını kaydettiğimiz şekilde ödeyip, Moskof planını temelden bozan Bezciyan Amira'nın bu hizmeti daha öncekilere nazaran pek zor gerçekleşebilmiştir. Zira, Osmanlı-Türk Devleti'nin ekmeğini yiyip de diğer taraftan, Çarlık Rusyası'na

"Altun karşılığı" casusluk yapan "Vatan hainleri" ile Bezciyan Amira'yı son derece kıskanan ve kıskançlıkları yüzünden ondan nefret edenlerin şuursuzca çevirdikleri entrikalar vs. Bezciyan Amira'yı zaman zaman zor durumda bırakmış ve böylece hayli üzmüştür!.. Dolayısıyla vak'anın bu yönünü de özetle geçmeyi münasip gördük:

Beykoz'da karargâh kurmuş olan Rus Komutanı, "Mareşal Mençikoff"un, o karanlık günlerde, Saray'da casusu mevcuttu ve bu İblis kanalı ile Bezciyan Amira'nın, tazminat ödeyebilmek için son derece gayret sarfettiğini öğrenmişti. Dolayısıyla, yine Saray'dan elde etmeyi düşündüğü bir kadın aracılığı ile, Amira'yı kendi safına çekebilmenin yollarını araştırmaktaydı!..

Rus Komutanı, Mençikoff'un Saray'daki casusu, "Harem-Ağası, Zenci Tayyar Ağa" ile amcası, "Zenci Gazanfer Ağa" idi. Aracı olarak kullanacakları kadın ise; Saray cariyelerinden ve Rum asıllı olup, ihtidâ eden, eski adı "Mağdalini" yeni adı, "Zehra" olan bir Saraydilberi idi.

Zenci Tayyar Ağa, eski Saraylılar'dan hayli yaşlı, "Ayşe Hanım" aracılığı ile Zehra'yı; "Devlete hizmet ediyor" inancına kaptırıp, fikren ihval ederek bu kirli işte kullanmaya kalkışmıştı!..

Ne var ki, vaziyeti kavrayan Ayşe Hanım, hemen bir fırsatını bularak Bezciyan Amira'ya gitmiş ve bütün olanları, her yönü ile harfiyen anlatmıştı. Eski bir asker ailesinin son fertlerinden olan Ayşe Hanım, Bezciyan Amira'yı yakından tanımadığı halde, methiyesini çok duymuş; hemen herkesin yardımına koşan son derece iyilik sever ve Vatanperver olduğunu çoğu zaman dinlemişti ve bu sebeplerden dolayı, bu zata karşı, gıyaben saygı duymaktaydı. Durumu öğrenen Amira ise, daha tedbirli davranıp, o malûm tuzaklara düşmeden, planını en âlâ şekilde uygulayabilmişti.

Daha sonra ise, ihanetlerin meydana çıkmasıyla: "Zenci Tayyar ile amcası, Gazanfer Ağa, derhal tevkif edilerek başları vurulmuş. Aldatıldığı anlaşılan, Zehra Hanım ise af edilmişti.

BEZCİYAN AMİRA RUS KARARGÂHINDA

Tazminat işlerini bizzat yapmak isteyen Bezciyan Amira, Beykoz'daki Rus Karargâhı'na bizzat giderek, ödemeyi yapmıştı ki, Rus Komutan, Amira'ya ödeme esnasında şu tarihi sözleri sarfetmişti ki aynen geçiyoruz:

– "Sizin methiyenizi çok duydum. Ne derece doğru olduğunu şahsen görmekteyim. Lâkin, beni herşeyden ziyade üzen; Rus planın bir Ermeni tarafından bozulmuş olmasıdır!.."

Bezciyan Amira'nın cevabı ise şu olmuştur ki, özellikle: (Ermeniler, Türk Devleti'ni sırtından vurdu!..) sözlerini ağızlarında sakız edenlerin bilhassa okumaları elzemdir. Zira böylece, bir kavimi böylesi bir yakıştırma ile günahına girmekten belki vazgeçerler!..

– (Ekselans! Bizler, Osmanlı tebasıyız. Dolayısıyla velinimetimiz Osmanlı'ya hizmet etmemiz tabiidir. Bu bir Vatan borcudur. Şaşacak hiçbir şey yoktur.

Temennimiz odur ki, "Rus-Ermenileri" de en az bizler kadar, kendi devletlerine sadık olurlar.)

Daha sonra, Rus Elçiliği'nden alınan tazminatın ödendiğine dair makbuzu, Amira'ya veren Sultan II. Mahmud Hân O'nu, çeşitli nişanlarla taltif ederek, iltifatlarına mazhar kılmış ve mezkûr makbuzu, Bab-ı Âli'de toplantı halinde olan, Heyet-i Vükelâ'ya götürmesini emretmişti.

Göğsünde, "Tasvir-i Hümâyûn Nişanı" taşıyan Bezciyan Amira, Heyet-i Vükelâ tarafından da; "Vatana hizmet açısından" taktirlere mazhar kılınarak, tebrik edildi.[1]

1- (Bezciyan Amira'nın, Ruslara ödenecek tazminat gayesiyle bastırdığı, "Bakır Para" mevzuunda daha geniş bilgi için bakınız: "SULTAN II. MAHMUD HAN ve HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN" adlı eser, baskı: 1930, İstanbul, "Ermenice".

Sultan II. Mahmud Hân'ın hemen her alanda, itimat ve sevgisine mazhar olan Bezciyan Amira'nın, Osmanlı-Türk Devleti'ne hizmetleri birçoktur ve hemen hepsini yazabilmemize mezkûr kitapta mümkün değildir. Zira o apayrı bir konudur ve ayrı bir eserde ele alınması lâzımdır.

Meselâ tarihimize, (Vak'a-i Hayriye)-(Hayırlı Vak'a) kaydıyla geçmiş olan: "Yeniçeriler'in, ortadan kaldırılmaları vak'ası" ile alâkalı mevzuda dahi, Bezciyan Amira'yı hatırlamak lâzımdır. Zira, mezkûr hareketin planının hazırlanmasında Bezciyan Amira'nın emeği geçmiş ve Sultan II. Mahmud Hân, sadık bendesinin başına herhangi bir bela gelmemesi için, bu durumu son derece gizli tutmuştu.

BEZCİYAN AMİRA'NIN KİLİSEYE GÖMÜLMESİ HAKKINDA İRAD EDİLEN FERMAN VAK'ASI

Kazaz Harutyun Bezciyan Amira, son derece dindar bir insan olarak da dikkatlere çekmiş bir şahsiyetti. Amira'nın bu tarafını en açık şekilde belirten vak'a şudur:

Hemen her dini âyine iştirak eden Bezciyan Amira, ayrca her fırsatta yine Kilise'ye gider ve Hz. Allah'a sonsuz şükranlarını sunardı. Böyle bir anında, Sultan II. Mahmud Hân, Amira'yı görmek istemiş ve hemen huzuruna çağırtmıştı.

Amira'yı bulmaya memur edilenler, malikanesi dahil, hemen her yerde aramışlar ve nihayet Kilise'de olduğunu öğrendiklerinde, kendisine durumu bildirmişler ve derakab harekete geçen Amira, bir an önce Saray'a ulaşabilmek gayesiyle elinden gelen her imkâna başvurmuş ve nihayet Pâdişah'ın huzuruna çıktığında, Pâdişah sormuş:

– "Artin, neredeydin?."

Amira:

– "Kilise'de idim. Devletlü hünkârım."

Hafifçe tebessüm eden Pâdişah:

– "Hay Kilise'de kalasın!" diyerek, sadık kuluna takılmış.

Ancak, Pâdişah'ın şakasını ciddiye alan Amira, ayaklarına kapanarak:

– "Devletlüm!

Ferman ihsan buyurunuz, vefatımdan sonra, Kilise'de kalayım" demiş.

Böylece, Patriklik Katedrali olan, Kum-kapu'daki, "Meryem Ana Katedrali"nde gömülebilme hakkını, İrade-i Şahane ile elde eden Bezciyan Amira, vefatından sonra, adı geçen Kilise'nin hemen hanındaki, "Surp-Harutyun Mesciti"ne defnedilmiştir ki, Amira'nın kabri günümüzde de aynı yerde bulunmaktadır. (2001)

Pâdişahı'nı son derece seven Bezciyan Amira: "20 Mayıs 1828" tarihinde, İstanbul'a gelmiş ve Türkiye hakkında meşhur bir seyahatname yazmış olan ünlü müellif, "Charles Mac Ferlane"i de birlikte getirmiş bulunan, meşhur İngilizler'in meşhur "Buharlı Gemisi" - (Swift) görünce, pek beğenerek, onu Pâdişahı'na hediye etmeyi düşünerek, o dönemin en zengin "Ermeni tüccarları"na düşüncesini açıklamış ve elbirliği ile satın aldıkları mezkûr gemiye, Türk bayrağı çekildikten sonra, Ermeni kulları adına Pâdişahı'na armağan etmişti ki, Velinimetine lâyık gördüğü bu güzel tekne; o tarihlerde İstanbul'a gelmiş olan, "İlk Buharlı

Gemi" idi. Mevzubahis geminin adı değiştirilerek, (Sür'at) konmuş. Halk ise kendine has yakıştırmasıyla: (Buğu Gemisi) adıyla anmıştır.[2]

2- (Yukarıa bahsi geçen gemi: İsmail Hami Danişmed'in meşhur, "İZAHLI OSMANLI TARİHİ KRONOLOJİSİ" adlı eserinin, "IV. cildinin, 112'nci sayfasında, pek cüz'i bir malumat geçilmiş ve geminin İstanbul'a geliş tarihi, 20 Ekim 1827 gösterilmiştir ki,bu kesinlikle yanlıştır. Doğrusu yukarıda kaydedilmiş tarihtir. Gemi, 350.000 kuruşa satın alınmıştır.
(1973-İSTANBUL İLYILLIĞI)nın, 42'nci sayfasında ise: "Tarih doğru düşülmüş ve fakat; geminin Devlet tarafından satın alındığı geçilmiştir ki, bu da tamamen yanlıştır ve aslı bizim kayıtlarımızda gösterilmiştir.)
Vak'a ve tarih hakkında doğru malumat veren kaynaklar şunlardır:
– "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ" cilt: IV, sayfa: 1074, Reşad Ekrem KOÇU.
– "SULTAN II. MAHMUD HÂN ve BEZCİYAN AMİRÂ" cilt: II, Tarih: 1930 İst. Yayınlayanlar: Onnik ÇATALYAN ve Bedros MİNASYAN, "Ermenice".

SULTAN II. MAHMUD HÂN'IN, BEZCİYAN AMİRA'YA BAHŞETTİĞİ EN YÜCE ŞEREF VE AMİRA'NIN VEFATI (3 Ocak 1834)

Devlet ricalinde vazifelendirildikten sonra, bütün hayatını velinimeti, Pâdişah'ına ve Devlete hizmete adayan Bezciyan Amira, yorulmak ve yılmak bilmeyen bir azimle hiç durmadan çalışmış ve nihayet hayatının son yıllarında bu muazzam enerji yavaş yavaş tükenmeye yüz tutmuştu. Ancak, onu takatsiz düşüren aşırı çalışma temposu değil. Daha ziyade devamlı olarak uğraşmaya mecbur kaldığı birtakım menfaat düşkünü münafıkların çevirdikleri çeşitli entrikalar olmuştu ve bunların bazılarını özetle geçmiştik.

Yorgunluk ve takatsizlik derken, yatağa düşen Amira'mn durumu her geçen gün daha da vahimleşmişti ki, Pâdişah, bu sadık kulu hakkında endişe duymaktaydı!

Nitekim, bir müddet sonra daha da ağırlaştığını öğrenen Pâdişah, sadık kulunu, yakından görebilmek gayesiyle, Amira'nın Orta-köy'deki malikanesine gitmiş ve bu derece yüce bir şeref ile karşılaşabileceğini aklının ucundan dahi geçirmeyen Bezciyan Amira, tam bir şaşkınlık içinde, hasta yatağından doğrulup, zorla kalkmış ve velinimetinin ayaklarına kapanarak, sevinç ve minnet gözyaşları dökmüştü.

Sultan II. Mahmud Hân ise, Amira'yı omuzlarından tutarak ayağa kaldırıp, yatağa yatmasına izin vererek, daha doğrusu, irad ederek, zira bir türlü yatmak istememekteydi. Yatmasını sağlamış ve kendileri de sadık bendelerinin başucuna oturup, teselli etmişler ve geçmiş olsun dilekleriyle tekrar Saray'a dönmüşlerdi.

Pâdişah'ın, Amira'yı ziyarete gittiğini öğrenen Devlet ricalinden önde gelenler de ertesi günü Bezciyan Amira'yı ziyaretle, yeniden büyük şereflere mazhar kılmışlar ve Saray-hekimleri, Amira'yı tedavi etmekle görevlendirilmişlerdi.

Tabibler'in tavsiyesiyle, "Ohannes Pişmişyan"ın malikanesine götürülen Bezciyan Amira'yı eğlendirebilmek maksadıyla: (Mabeyni Hümâyun İncesaz Heyeti)'ne, hemen hergün malikâneye gitmeleri irad olunmuştu.

3 Ocak 1834 tarihinde daha da ağırlaşarak, ebedi hayata intikâl eden Bezciyan Amira'nın vefat haberini, Sultan II. Mahmud Hân'a, "Agop Çelebi Düzyan" "Tasvir-î Hümâyûn ve diğer değerli nişanlarını" taktim etmekle, sessizce duyurmuş ve bu acı haber üzerine pek üzülen Sultan II. Mahmud Hân:

– "Vah! çok yazık oldu!.. Sadık bendelerimden birisini yitirdim!.." diyerek, Amira'ya "Devlet adamlarına yaraşır" bir cenaze merasimi yapılmasını irade buyurmuşlardı.

Orta-Köy'deki malikâneden alınan naaşı, Beşik-taş Sarayı yanındaki iskeleye getirilerek, sanduka büyük bir varka'ya konmuş[1]

1- (Ermeni-Katolik Rahiplerinden, "Rahip Çarkçıyan'ın malûm kitabında, Bezciyan Amira bahsinde: "Efendilerine ihanet etti, muhbirdi" gibi safsatalarla, merhum Amira'ya çamur atma gayretine girişmiştir ki, bu icraatı onun din adamı olmaktan ziyade: "Hizipçi ve bölücü" bir şahıs olduğunu gösterir!..
Meselâ: "Efendilerine ihanet etti. Muhbirdi." diyor!.. Peki, diyelim ki, Amira muhbirdi. Peki, Devlete neyi muhbirlemiş? Düzyanlar bir suç işlemiş, yani "Darphane"yi soymuşlar da, onu mu muhbirlemiş?.. Görülüyor ki, sözde Din adamı Çarkçıyan, kaş yapayım derken, göz çıkarmıştır!..
Aslında ne "Düzyanlar" Darphane soymuştur ve ne de, Bezciyan Amira onlara ihanet etmiştir. Ve zaten, hissi davranışlarla böylesi iğrenç iddialarda bulunmuş olan Çarkçıyan'ın hilaf-ı hakikat savsatalarını yukarıda kayda geçtiğimiz ve hemen her satırının gayet güvenilir kaynaklardan alınan kayıtlar külyen çürütmektedir!..
Bizim, kayıtlarımızda açıklıkla görülen "Bezciyan ve Düzyanlar" arasındaki yakın dostluklar hakkındaki pasajlar, yeter de artar bile!..
Nitekim, felâketzede Düzyanları, tekrar "Darphane Eminliği Makamına" getirten, Bezciyan Amira olmuştur ve bu dileğini vasiyetine geçmiştir.
Ne denir:
(DÜŞMAN ETMEZ DÜŞMANİNA. ERMENİ'NİN, ERMENİ'YE ETTİĞİNİ!..)

ve Pâdişah iradesi ile mezkûr kayık, Saray'ın pencereleri altından geçirilmiş ve böylece Pâdişah bu sadık bendesinin son yolculuğunu temaşa etmek suretiyle, Bezciyan Amira'yı yeniden emsalsiz şereflere mazhar kılmış oluyordu!..

Denizyolu ile Yeni-kapu Kilisesi'ne, bilahare de Kum-kapu Patriklik Katedrali'ne götürülerek, Devlet adamlarına yaraşır şekilde dini merasim yapıldığında: Bir Askeri Şeref Kıtası ile Devlet ricalinin ileri gelenleri, cenaze merasimine iştirak etmişlerdi.

Sanduka'nın önünde: Istepanos Patrik, Garabed ve Asdvazadur Baş-Yebisgoboslar. Arkalarında ise: Agop Çelebi Düzyan Amira, Canik Amira ve Erganyan Amira yer almaktaydılar.

Cenaze merasimine iştirak eden mahşeri kalabalığın elem ve ızdıraplarını dile getiren hıçkırık uğultusu ise, merhum Amira'nın, Osmanlı Ermenileri tarafından ne derece sevildiğini gösteren, başlıca nişanesi idi.

Cennetmekân, Sultan II. Mahmud Hân'ın lütfu hümâyûnu ile mensubu olduğu Ermeni Cemaatine nice hizmet vermiş olan bu eşsiz insanın vasiyeti üzere, "Darphane Eminliği Memuriyetine", "Agop Çelebi Düzyan Amira" tâyin olunmuştu.

Kazaz Harutyun Amira Bezciyan'ın vefatından takriben 5 yıl sonra, 19 Ağustos 1839 tarihinde Hakkın Rahmetine kavuşan, Sultan II. Mahmud Hân'ın vefat haberi, Osmanlı Ermenileri'ni daha da üzmüş, son dayanakları ve en büyük hamileri durumunda gördükleri Cennetmekân, Sultan II. Mahmud Hân için aynı içtenlikle gözyaşları dökerek, aylarca matem tutmuşlardı.

BEZCİYAN AMİRA'NIN KAZANDIĞI UNVAN VE NİŞANLARI

– Darphane Amirliği'ne atanarak, "Amira"lık unvanı aldı: "5 Eylül 1819".

– Sonsuz sadakat ve emsalsiz hizmetlerinden dolayı, "Tasvir-î Hümâyûn" nişanı ile taltif edilmiş ve ayrıca: "Devlet ricalinde

hizmet gören, "İslâm Türkler"in giydikleri esvabı, "giyebilme hakkına mazhar kılınmış" ve Fesinde: "Pâdişah Tuğrası" taşıyabilme imtiyazıyla şereflendirilmiştir: (1829).

PADİŞAH FERMANI İLE BASTIRDIĞI PARALAR:

1. Mahmudiyye-Sikkesi.
2. Gümüş-Ayak.

BEZCİYAN AMİRA MADDESİNDE İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR:

Kazaz Harutyun Bezciyan Amira'nın "hayat hikâyesi'nin geniş özetini": Günümüzde mevcudu zor bulunabilecek ve aşağıda adlarını kayda geçtiğimiz gayet değerli kaynaklardan istifade ederek, değerli okuyucularımıza sunabildik.

1- "SULTAN II. MAHMUD HÂN ve HARUTYUN AMİRA BEZCİYAN"

Yazan: K. HIRANT, yayınlayanlar: Onnik ÇATALYAN, Bedros MİNASYAN, cilt: II, "Ermenice" yayın tarihi: 1930, İstanbul.

2- "HAYOZ BADMUTYUN-NOR ŞIRÇAN"-"YENİ DÖNEM ERMENİ TARİHİ", hazırlayan: Arvestakes H. BOHAÇYAN, bölüm: II, neşir tarihi: 1922, İstanbul, "Ermenice".

3- "HASKÖY FAKİRLERE YARDIM KOLU'NUN 50. YIL HATIRASINA" - (1878-1928) Hazırlayan: Arvestakes Baş-Papaz HİSARLIYAN, neşir tarihi: 1929, İstanbul, "Ermenice".

4- "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: II ile cilt: 9, yayınlayan: Reşad Ekrem KOÇU, İstanbul, yayın yılları: 1958 ile 1973.

ERMENİ-KATOLİKLER'İN KADİM TARİHİ
VE
TÜRK-ERMENİLERİ'NİN BÖLÜNME VAK'ASI
(M.S. 1375 - M.S. 1835)

BÖLÜM TAKDİM!..

"KATOLİK ve PROTESTAN" mezhepleri Ermeniler'e ne vermiş ve buna karşılık, onlardan neler koparıp götürmüştür?. Bu suallerin cevaplarını ilerki sahifelerde, "gerçek belgelerin" ışığında okuyacak ve göreceğiz!..

İlk şu noktayı bilhassa belirtmek isteriz ki, mezhep ayrılığı sebebiyle, "Ermeniler arasında tefrik yapmak, yani, bir kesimi tutarken, diğer kesimi hasım bellemek. Hem mantık dışıdır ve hem de bizim prensiplerimize ters düşer!..

Kaldı ki, hangi mezhepten olursa olsun. Bizim için: Ermeni, Ermeni'dir. Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz, "Mezhep kavgaları"dır. Zira, bizleri asırlar boyu bedbaht ve talihsiz duruma düşüren hep, "ayırım meselesi"nden kaynaklanmıştır!.. Bunun aksini iddia etmek; ya meseleyi inkâr veya bilmemek mânâsını ifade eder ki, her iki hâlde de, bizim tezimizde haklı olduğumuz açıkça görülür!..

Dolayısıyla mevzubahis bedbahtlıktan kesin şekilde kurtulabilmemiz, bizlerin ilk, "mezhepler durumun hallederek", topyekûn kendi benliğimize dönmemiz, katiyetle elzemdir. Aksi takdirde hiçbir zaman "Millet olabilme" vasfının bilincine erişemeyecek ve dünya var oldukça, birtakım devletlerin "Millî çıkarlarına" âlet edilen bir "Kobay Kavim" olmaktan ileri gidemeyeceğiz!..

Bir millet ki, gerçekleri görebilmek, dostunu-düşmanını seçebilmek gibi hayati unsurları en âlâ şekilde değerlendirebilmekten yoksundur. Böyle bir millet hiçbir zaman, "Millet olabilme vasfına" sahip olamaz. Çünkü, bu nevi milletle her daim hata üstüne hata işlemekten kurtulamaz. Kurtulamadığı gibi de: "Hayal

ve hakikatleri" birbirine karıştırarak, birtakım renkli hayallerin girdabında, tarihin tozlu sayfalarına göçer gider!..

Günümüz Ermenileri bu nüansları iyi bilmeli, iyi ayırt ederek, yeni nesillerine mutlu yarınlar hazırlayabilmelidir. Bunun yegâne yolu da: "Dini veya Dünyevi". Hemen her meselede, gerçeklerin ve mantığın ışığında hadiseleri değerlendirmeye bağlıdır ve zaten, mantığın parlak ışığı da "gerçekleri es geçmeyen" yoldan geçer!..

Levon Panos DABAĞYAN

LUSİNYAN HANEDANLIĞI VE KATOLİKLİK: (M.S. 1192-1342)

En meşhur "Haçlı Seferi" kaydıyla tarihe geçmiş olan, "ÜÇÜNCÜ HAÇLI SEFERİ"nin başlıca ünlü siması ve Haçlıları bu seferde perişan etmekle birlikte, mertliği ve kahramanlığı ile de dünyaca ün yapmış, İslâm Komutanı, "Sultan Selâhaddin Eyyûbî, mezkûr seferden iki yıl önce, 1187'de; Haçlılar'a karşı tertiplediği ve kesin zaferi ile neticelendirdiği muharebeden sonra, Mukaddes Belde Kudüs, İslâm âleminin eline geçmiş ve bu Belde'nin Kralı Kuidon, Büyük Cengâver'in tutsağı olmuştu.

Kral Kuidon: – "Bundan böyle İslâm'a karşı kılıç çekmeyeceğime dair yemin ediyorum." diyerek, Mukaddes Kitaba el basınca.

Sultan Selâhaddin Eyyûbî tarafından azad edilmiş ve Kıbrıs'a giderek orada, "LUSİNYAN HANEDANLIĞI"nı kurmuştu. (M.S. 1187)

Daha sonraki yıllarda, (KİLİGYA-"Adana") Ermeni Krallığı ile yakın ilişkiler kurabilen Lusinyanlar. M.S. 1342'de, Kiligya Tahtı'nı ele geçirerek, Batı-Ermenistan'ı külyen hâkimiyetleri altına almışlardı.

Nitekim, bu böylece, Kiligya Krallığı'nın sükutuna kadar, Lâtin asıllı Lusinyanlar'ın hâkimiyetinde kalmıştır: (M.S. 1342'den, M.S. 1375)'e kadar.

Lâtinler'in bu hâkimiyetleri devrinde, Kiligya'ya yerleşen Katolik unsurlar, derakab faaliyete geçerek, ülke halkı arasında "Katoliklik" propagandasına girişmişler ve zamanla daha da kuvvetlenen bu cereyan sebebi ile Kiligya-Ermenileri arasında, "Katoliklik mezhebi" böylece yıllar yılı sürüp gitmiştir...

Mevzubahis mücadeleler neticesi Ermeniler'in cüz'i bir bölümü Katolik mezhebine girmiştir ki, bu dönem: "Konstantin II." ile "Levon V." devirlerine rastlar. Böyle olmasının başlıca sebebi ise, her iki Kral'ın da pek koyu Katolik oluşlarından ileri gelmiştir. Yoksa, bir tesadüften ibaret değildir.

Her iki Kral'ın gayet acımasız oluşu ile Ermeni halkına karşı aman tanımaz şekilde mücadeleye girişmeleri, akla gelmedik baskı ve işkence uygulamaları. Halkın cüz'i bir kısmının Katolikliği kabul etmelerine sebep olmuştur. Nitekim, bu durumu daha da sağlam hâle getirmeye çalışan Lusinyan Hanedanı'nın uzantısı Krallar: (Katolik mezhebine girenlere, geniş haklar tanımış ve bu imtiyazdan yararlanan "dönmeler", diğer ırkdaşlarına hükmeder duruma gelmişlerdi.) Dini merkez ise, hiç şüphesiz, "Roma" idi.

Kiligya Krallığı'nın sükutundan kısa bir müddet evvel, Kral VI. Levon, Kiligya Ermenileri'nin nice çileler altında ezildiğini görüp ve fakat, Katolik idarecilere karşı açıkça cephe alamamanın ezikliği ve vicdan azabı içinde. Dayanamamış ve ellerini semaya kaldırarak:

– "Meze Asduzo Zorutyunu!" - (Büyüktür Allah'ın Kudreti!) diyerek, mevcut idarecileri lânetlemişti ki, Kiligya Krallığı'nın son Hükümdarı olan bu vicdanlı Kral'ın intizarı gerçekten tutmuş ve Kiligya'nın sükutu ile Lusinyan Hanedanlığı da tarihin tozlu sayfalarına göçüp gitmişti!.. (M.S. 1375)

Ancak şu noktayı da zikretmek lâzımdır. Zira, mevzumuzun muhtevası açısından önemlidir:

Kiligya Ermenileri için acı duyan ve vicdanen rahatsız olan Kral Levon VI. Batı-Ermenistan'ın sükutuna sebep olanların hemen hemen başında gelenlerdendi denebilir. Zira, Lâtin asıllı oluşu ve Katolikliği her daim ön planda tutmasıyla hemen birçok hayati mesele karşısından sükut etmekle: Katolik olmayan Ermeni Kavimi'nin hayati olan meselelerine pek eğilmemiş ve her daim pasif kalmakla yitinmişti!..

"16 Nisan 1375" tarihinde Kiligya Krallığı sükut ederken, kendisi "Liyon"da bulunmaktaydı. "29 Kasım 1393" tarihinde Paris-Fransa'da vefat etmiş ve Paris yakınlarında olan Sen-Dın şehrinde toprağa verilmiştir. Kabri mezkûr mahaldedir ve günümüzde de kabri mevcuttur.

Kiligya'nın sükutundan sonra, "Katolik olmayan" yüzbinlerce Ermeni, dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış: (Avrupa'dan, Hindistan'a kadar, hemen birçok ülkeye yayılmışlardı.

Dinler ve değişik inançlar arasındaki çekişme ve mücadeleler, doruk noktasına ulaştığında, kanlı savaşlara başlıca sebep teşkil etmiştir. Israrla savunulan fikir nedir? Özetle şu: (Hak yolunda kendi inançlarının, diğer dinlerden daha üstün ve gerçekçi olduğunu, karşısındakine kabul ettirebilmek.)

Mevzubahis mefkûre, eski çağlarda; "hem mukaddes, hem de geçerli bir iddiaya dayanmaktaydı ki, bu görüşün münazarasına girecek değiliz. Çünkü, kendi çağına göre geçerli olabilir!..

Ancak, "mezhepler arası mücadeleler" ve hatta savaşların altında yatan sebeplerin aynı inançtan kaynaklandığını savunmak veya iddia etmek, biraz zordur denebilir!.. Hele, "mezhep kavgasına" girişenler, "aynı ırkın" insanları ise, daha da düşündürücü olur!..

Çünkü, "Savunulan fikrin, savunulan inancın, mukaddes olmaktan ziyade, "Siyasî bir kavga" olduğundan asla şüphe etmemek lâzımdır!..

Meselâ: Herhangi bir Hıristiyan'ın bir mezhepten diğerine geçmesi, ona ne kazandırır?.. "İncil aynı İncil, Peygamber, aynı Peygamber değil midir?."

Geride ne kalıyor: (Sadece ibadet şekilleri ve Tanrı'nın üç veya tek oluşu meselesi.) Öyle ise, cevabımız şu olacaktır:

Elhamdülillah: Hz. Allah tekdir ve birdir. O halde bunca trajik hareketler neyin nesidir?! Dahası, "aynı kavim"in mensupları arasında sergilenen kahredici mücadeleler. Hangi şeytani manev-

ranın ürünüdür?.. Tek kelime ile: "BÖL VE PARÇALA" stratejisinin bizzati kendisidir ve de tarih boyunca bu iğrenç tezgâhın kurbanı; en ziyade çekmiş ve hâlâ çekmekte olan Hıristiyan Kavim, Ermeni Kavimi olmuştur ve hâlâ, mesele hakkında bilgi sahibi olamamış olduğu için, en acımasız şekilde aynı ıstırabı çekip durmaktadır!..

Bunun başlıca sebebi ise: Ermenistan'ın sükutundan sonra Ermeni Kavminin asırlarca başsız ve sahipsiz olarak, orada-burada hayatını idame ettirebilmeye çalışmasıyla, "göçebe yaşantısı sürdüren" Ermeniler. "Millî Kültür" ile Dünya meselelerini yakından tetkik edebilme bilincinden yoksun yaşamaya mahkûm olarak. Sadece: Sanat ve zenaat vs. gibi dallarda gelişme göstermiş ve kendi atalarından kalma bu vasfını en âlâ şekilde muhafaza edebilmiştir. Onun dışında bulunan sahalara hiç mi hiç önem vermemiş ve bu alanlarda da bilgi sahibi olmaya heveslenmemiştir!.. Meselâ: Bilim dünyasında birçok değerli bilim adamı yetiştiği halde, Siyasal Bilgiler'de elle tutulur birkaç kişi dışında hiç kimse dikkatlere çekmemiştir.

Bunun başlıca sebebi ise, Ermeni Kavmi'nin koyu dindar oluşundan istifade eden "Din adamları"nın onları dünyevi meselelerde dar bir çerçeve içinde tutmalarından doğmuştur. Gerçi içlerinde, yerleri asla dolmaz: "BÜYÜK NERSES, NERSES ĞORENAZİ, NERSES ŞINORHALİ, NERSES AŞDARAGAZİ, PATRİK ORMANYAN vs." gibi Ruhani büyüklerimiz, istisnaidir ve onları şiddetle tenzih ederiz. Ancak, ekseriyeti her daim, talihsiz Ermeni Kavmini, "sağılacak bir nesne yerine" koymuşlardır!.. Bu durum, "SULTAN II. ABDÜLHAMİD HÂN" adlı eserimizde daha da bariz olarak görülmektedir. Şöyle ki: Ermeni Din adamlarının hemen birçoğu: "Uzak görüşlülükten ve milletler sosyetesindeki, siyasî manevraların inceliğini kavrayabilmekten yoksun oluşlarıyla, Ermeni Kavimi'nin istikbalinin nasıl bir karanlığa sürükleneceğini kavrayamamış ve buna rağmen tam bir inatla "Milletlerinin kader çizgisini" omuzlamaya kalkabilecek derecede cüret edebilmişlerdir!..

Meselâ: "Katolikler"in kurbanı olan; "AVEDİK PATRİK" ile "TERENİK BAŞ-YEBİSGOBOS"un ne şekilde şehid edildikleri ve ne maksatla öldürüldükleri hakkında günümüz Ermenileri hemen hiçbir şey bilmezler. Çünkü, bütün bunlar şu veya bu sebepten dolayı her daim gözlerden uzak tutulmuştur: (Aman bir Katolik gocunmasın...) fikriyatı ile hareket edilmiştir!..

Katoliklere gelince onlar da böyle midir!.. Genellikle din adamları biri birinin aynıdırlar. Ancak, Katolikler'in farkı, Ermeni mevzuunda, Ermeni-Kilisesine ait Din adamları gibi düşünmemekte oluşlarıdır. Yani, bu mevzuda hem hassas, hem de acımasızdırlar.. Dahası: Hemen her mevzuda kaypak hareketlere kendilerini tereyağından kıl çeker gibi sıyırabilmeleri. Gerçekten dikkatlere şayandır!..

Çıktıkları kabuğu beğenmeyen Katolik Ruhaniler, sırtlarını (Vatikan) gibi pek kuvvetli bir güce dayamış olmanın rahatlığı içinde, kendilerini hemen her konuda suret-i Hak'tan gösterebilmektedirler!..

Halbuki, "Ermeni İsyanları"na temel teşkil eden o uğursuz "Bölünmeler vak'ası" bizzat-i kendi eserleridir...

1953'lerde meydanı boş veya ortamı uygun bulup, (Lusavoriçagan-Ermeniler) yani, Kadim-Ermeni Kilisesi mensupları aleyhine, hem de sözde: (Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler) adlı bir kitapla Ermeniler'in Devlete olan hizmetlerini tanıtabilme kamuflajı ile, açıkça siyasî gayeye hizmet veren bir zihniyetle hareket etmiştir ki, bizleri böylesine kapsamlı bir çalışmaya iten başlıca unsur bu kitap olmuştur!..

Ne var ki, sözkonusu kitabın, doğrudan "Rahip Çarkçıyan"ın eseri olduğundan tam olarak emin değiliz. Zira bizce bu bir ekol işidir ve elbette ki bir gayeye hizmet etmektedir ve de bu gaye doğrudan, Türk-Ermenileri'nin büyük bir ekseriyetini teşkil eden Lusavoriçagan-Ermenileri hedef almaktadır ve onlarca: Kadim-Ermeni Kilisesi'nin merkezi olan, "AZİZ EÇMİAZİN BÜYÜK

PATRİKLİĞİ" Doğrudan (Rusya'ya) bağlıdır. Yani, "Türk düşmanı, Rus dostu bir kuruluştur" ve buna tabi olan Türkiye Ermenileri Patrikliği de aynı yolun yolcusudur. Demek istenmiştir. Öz Türkçesi: Türkiye'deki Lusavoriçagan-Ermeni, Türk düşmanı(!). Katolik Ermeniler ise, Vatanperver (!) Ermeniler'dir.

Böylesine pek ağır bir ithamda bulunan Katolik-Ermeniler. Kendi Kiliselerinde ayin esnasında doğrudan (Papa Cenapları)nı andıklarına göre. Kendileri de Roma'nın veya Vatikan'ın hizmetinde değil midirler?.. Üstelik Aziz-Eçmiazin bir dini kuruluştur. Papalık ise, aynı zamanda bir devlettir!..

Söz bu noktaya kadar gelmişken bir de (Roma-Kilisesi) üzerinde bir nebze olsun durmamız ve özellikle: "Türk-Katolik Münasebetleri"nin cüz'i bir özetini geçmemizde ve Katolik Dünyası'nın o pek müşvik ve sulh sever görünümleri altında neler yattığını bir bir dikkatlere çekmemizde, elbette ki fayda vardır!..

VATİKAN NEDİR, NE DEĞİLDİR!..

Vatikan'daki Katoliklik dini merkezi, (Saint-Petrus) adına kurulmuştur. Papalar ise adı geçen Azizi temsil ederler. Hıristiyanlığın, yeryüzündeki tek hamisi, tek Efendisi olduğu iddiasında bulunan bu dini devletin başları ve de baş-temsilcileri, asırlar boyu kendi dinmek bilmez ihtirasları doğrultusunda: (Talan, gasp dahil, hemen birçok ülkede işlenmedik suç, işlenmedik günah bırakmamışlardır.. Bunun en hazin tarafı da: "Bütün bunları, Hz. İsa ve Hıristiyanlık adına icra (!) ettiklerine inanmalarıdır ki, kendi din kardeşlerine dahi aynı acımasız metotları uygulamaktan asla çekinmemişlerdir. Meselâ: (IV. HAÇLI SEFERİ'NDEKİ) meşhur (BİZANS SOYGUNU) vak'ası bunun en açık delilidir!.. (1204)

Katolikliğin Ana-Merkezi (VATİKAN), tarih boyunca bir tek gaye taşımıştır ve bu doğrudan, dini açıdan, (Cihan Hakimiyeti mefkûresi)dir. Bu sebeple, tarih boyunca, kendi emellerine karşı

birinci derecede engel teşkil eden her ne güç var ise, hemen hergün başlıca meşgaleleri olmuştur... İslâm dini ise Vatikan mefkûresine karşı en büyük engel ve dolayısıyla da en büyük düşman olarak görülmüştür ve "Haçlı Seferleri"nin zuhuru da bu noktaya bağlıdır.

1453'te, Bizans gibi Cihanca eşsiz bir Belde'nin, Türkler'in ellerine geçmesi ise, Katolikliğin, İslâmiyet'e karşı olan kin ve husumetinin ayyûka çıkmasına sebep olmuştur...

Dolayısıyla, bu muazzam zaferin mimarı, Sultan II. Mehmed Hân ki, Bizans'ın Fethi ile (Fatih) unvanı ile taltif edilmiştir. Katolik dünyasının en büyük düşmanı adedilmiştir!..

Fatih Sultan II. Mehmed Hân ise bütün bu hususları adı gibi bilmekte ve Cihan Hâkimiyeti mefkûresine, İslâm âlemini lâyık görmekteydi. Nitekim bu maksatla, Gedik Ahmed Paşa'yı, büyük sefere öncü tâyin etmişti.

"1480'de: 132 gemi ve 18.000 kişiden müteşekil bir kuvvetle", "Otranto"ya taarruz ile zaptederek, burayı bir üs haline getirdi ve hiç beklemeden tüm havaliye seri akınlar düzenlemeye başladı.

Böylece, İtalya yarımadasının topuğunda şanlı bayrağımızın dalgalanması, açıkça Roma'nın fethine bir işaret sayılabilirdi!.. Durumun vahametini kavrayan o devrin Papası, Batılı bütün Hıristiyan Devletleri yardıma çağırdı.

Bu esnada, Venedik Cumhuriyeti ise tam mânâda paniğe kapılmış, dehşet içinde bocalamaktadı ve zaten, yardım gelse de ki gelecekti. Müsbet bir netice elde edilebileceği şüpheli idi. Bu durum karşısında bir tek çare kalmaktaydı: "Bu eşsiz Hükümdarı, hile yolu ile ortadan kaldırabilmek!.." Nitekim öyle de yaptılar ve "3 Mayıs 1481" Perşembe günü, "zehir marifetiyle" şehid ettiler. Daha sonra ise, aynı taktik talihsiz Şehzade Cem Sultan'a da uygulandı.

Daha sonraki asırlarda ise değişik planlar uygulayıp, bu sefer de: Osmanlı-Türk İmparatorluğu tebası içindeki Hıristiyan un-

surları ayartabilme yollarına başvurularak: Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nun içten bölüp parçalayabilme taktiğine geçilmiş ve bu plandaki ilk hedef olarak, "Türk Ermenileri" seçilmişlerdi. Başlıca sebep ise: Ermeniler'in, "Irki ve mezhebi bütünlük" içinde yaşadıkları ve Osmanlı Devleti'ne son derece bağlı oluşlarıydı. Şayet mezheplere bölünecek olurlarsa, bu özelliklerini yitireceklerinden hiç şüphe edilemezdi!..

Vatikan'ın ve diğer Batılı Devletlerin müşterek planlarının tatbikinde, en müessir şekilde rol oynayanlar ise: "Türk-Ermeni Cemaati içinde esas kimliklerini meydana vurmadan sinsice, "Katolikliğini" muhafaza edebilen küçük bir zümre olmuştur ki; Vatikan'ın isteklerine harfiyen uyan ve ellerine geçen ilk fırsatta esas renklerini açığa vurmaktan çekinmeyen bu basiretsizlere karşı çıkanlar arasında, aklı başında şuurlu Katolik Ermeniler dahi olmuştur ki ileriki bölümlerde okuyacağız.

Ne var ki, bunca felâketlere rağmen hâlâ akıllanmamış ve "Vatikan Borozanı" öttürmekten vazgeçmemiş bedbahtlar ne yazık ki, her asırda eksik olmamıştır. Nitekim, 1953'te malûm kitabını yayınladıktan sonra, Fransa'nın yolunu tutan ve tüm hizmetlerine karşılık, Paris'te (Kardinal) intiab edilen ÇARKÇIYAN en açık misâldir!..

BİZANS'IN FETHİNDEN SONRA ERMENİLER'İN TEKRAR TÜRKİYE'YE DÖNÜŞLERİ VE KATOLİKLİK CEREYANLARI

1453'te Bizans'ın fethinden sonra, Fatih Sultan II. Mehmed Hân'ın umum Ermenileri, tebası olmaya devat etmesiyle, dünyanın çeşitli kıtalarına dağılmış olan Ermeniler'in çoğunluğu, tekrar Türkiye'ye dönmüş ve bilhassa İstanbul'da Ermeni Patrikliği'nin tesisinden sonraki yıllarda, Türkler'in yeni başkentine rağbet vade olmuştur.

Ayrıca, "İç Anadolu'dan İstanbul'a getirilen Ermeniler bu kaydın dışında olanlardır ve Anadolu'nun "6 Vilayetinden getiri-

lip", Türklerle birlikte gayet önemli stratejik mevkilere yerleştirilen Ermeniler: "ALTI-CEMAAT" adı verilmiştir.

Cennetmekân, Fatih Sultan II. Mehmed Hân, Payitaht ilân ettiği İstanbul'da "Ermeni Patrikliği" tesis etmeye karar vermiş ve bunu tatbik sahasına koymuştu. Sebebi ise şuydu:

(Bizans'ın fethinden sonra, Hıristiyanlığın başlıca mezheplerinden, "Ortodoksluk mezhebi"nin başlıca temsilcisi durumundaki, "Büyük Patriklik" makamı lâğvolmuş ve böylece, "Lâtin-Roma Kilisesi", "Umum Hıristiyanlığa şâmil" bir mevkiye erişmişti ve böylece, Papalık makamının nüfuz durumu, tahminlerin üzerinde kuvvet ve kudret kazanmıştı!..

Bu vaziyeti her yönü ile dikkate alan Büyük Cihangir ise, ilerde baş ağrıtabilecek duruma gelebilecek olan bu pürüzü temelden halletmeye karar vermişti. Ancak böylesine muazzam bir sefere çıkabilmesi henüz imkânsızdı. Zira, Payitaht'ın iç durumun düzene sokmak, imâr durumun halletmek vs. gibi henüz pek önemli meseler mevcuttu. Ve zaten şu hususu da gayet rahat bilmekteydi ki; Roma Kilisesi, her ne yaparsa yapsın, umum Hıristiyan Devletlerini hemen o an harekete geçirebilecek durumda değildi. Zira, "Bizans'ın Fethi", Doğu ve Batı Hıristiyanları, tam mânâda şaşkına çevirmişti ve onlar şimdilik kendi dertleriyle meşguldü!.. Mezkûr durumdan dolayı meydana gelmiş olan şaşkınlıklarından kurtulabilmeleri ise, zamana bağlıydı. Dolayısıyla meydana gelmiş olan bu boşluktan istifade ederek, gerekli tedbirleri almak lâzımdı!..

Keza, ikinci bir alternatifi daha vardı ki, bu da gayet önemli idi ve kendisine hayli zaman kazandırabilecek değerdeydi ve özetle şuydu: "Sultan II. Mehmed Hân, Bizans'ı fethetmekle, otomatikman, "Doğu ve Batı Roma İmparatoru" sayılmak hakkını elde ettmişti." Dolayısıyla, Hıristiyan dünyasında kendisine saygı duyanlar da mevcuttu. Nitekim, Papa da bir özel mektup ile bu vaziyeti kendilerine bildirmiş ve tebriklerini iletmişti. Tebrikleri-

ni ileten Papa'nın asıl maksadı ise, Büyük Cihangir'in taşıdığı sıfattan istifade ile, hem kendi nüfus durumunu daha güçlü hale getirebilmek, hem de Sultan II. Mehmed Hân'a "Katolikliği kabul ettirerek",(!) Türk tehlikesini tamamen ortadan kaldırabilmekti!..

Papa'nın planı gerçekten bahse değer derecede önem taşımaktaydı!.. Ancak, hesaba katamadığı bir husus mevcuttu ki, o da şuydu:

"Osmanlı-Türk Hakanı, saltanat ve ikbâl hırsı ile bu muazzam sefere başkoymamıştı. Sultan II. Mehmed: Peygamber buyruğuna, Peygamber aşkına hayatını adamış bir İslâm Cengâveri idi. Başlıca hedefi ise: "Tüm Cihanı, Kur'ân-ı Kerîm'in nuruna kavuşturabilmekti. Yani, temel inancı, "Cihad-ı Mukaddes" akidesine dayanmaktaydı.

Yukarıda kayda geçtiğimiz görüş paralelinde hareket eden Eşsiz Cihangir, Hıristiyan Dünyasının "inanç ve âdetleri dahil" hemen her önemli harsını temelden öğrenmiş. Onlar hakkında lüzumlu olan tüm bilgileri elde etmiş ve siyasî alanda en âlâ şekilde değerlendirebilmek gayesiyle, hafızasına nakşetmişti.

Büyük Cihangir'e bu hususta, birinci derecede yardımcı olan şahıs ise: Sonradan, İstanbul'da "Ermeni Patrik"i ilân ve tastik buyurduğu, meşhur Patrik, "BURSAZİ-HOVAGİM YEBİSGOBOS" idi.

HOVAGİM YEBİSGOBOS'UN KİMLİĞİ

Kütahya, Bursa, Filibe ve Konstantinopolis Yebisgobosluğu ve Ruhani Reisliği yapmış olduğu, muhtelif kayıtlarda geçmekte olan Hovagim Yebisgobos'un, "Ermenice elyazması bir muhtırada": "Konstantinopolis-Ermeni Baş-Yebisgobos"u olarak kayda geçilmesinden (1438) dolayı, "Baş-Yebisgobos"luk derecesinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, İstanbul-Ermeni Patrikhanesinin kayıtlarında sadece "Yebisgobos" olarak geçmesi sebebiyle biz "Yebisgobosluk" derecesini esas aldık. Aynı zamanda, Patrik inti-

ab edildiği tarih de çelişkilidir: "1461 ve 1464" kayıtları mevcuttur. Ancak, biz yine Patrikhane kaydı olan, "1461"i esas aldık.

Hovagim Yebisgobos'un doğum tarihi meçhul olmakla birlikte vefat tarihi de çelişkilidir. Meselâ: Bazı kaynaklarda, (1474) kaydı geçerken, bazılarında da (1477) kaydı geçmektedir! Patrikhane kaydı ise: Nigoğos Yebisgobos'un Patrik intiab edildiği (1478) yılını esas almış ki, biz de aynını esas aldık: (1478).

Fatih Sultan II. Mehmed Hân'ın sevgi ve itimadına mazhar olmasıyla, yakın bendeleri arasında yer alabilme şerefine nail olduğuna göre, Hovagim Yebisgobos'un çok yönlü ve bilgin bir Ruhani olduğundan asla şüphe etmemek lâzımdır. Zira, II. Mehmed Hân, hiçbir zaman değersiz kimseleri çevresine sokmamış ve böylelerini her daim uzak tutmuştur.

Hovagim Yebisgobos, hakiki mânâda, "İslâmsever" bir Hıristiyan Osmanlı olarak dikkatlere çekmiştir. Bunun başlıca sebebi ise: Asırlar boyu Ermeni Kavimini inim inim, inletmiş olan "Doğu ve Batı" Hıristiyanlarından haklı olarak şiddetle nefret etmiş olmasıdır.

Dolayısıyla her ne zaman Konstantinopolis'e gitse, dönüşünde gayet önemli haberlerle dönmekte, Velinimeti Veliahd Şehzâdeye, elde ettiği bütün değerli bilgileri tamamıyla aktarmaktaydı.

Şehzadelik yıllarından beri, Bizans'ın fethini hayal eden ve bu hayalini gerçekleştirebilmek için, gece ve gündüz planlar kuran, Veliahd Mehmed, Hovagim Yebisgobos'un verdiği bilgileri birbir değerlendirmekte ve onun sohbetlerinden pek ziyade zevk aldığı için sık sık görüşmekte ve sohbetlerini, gayet iyi bildiği Ermenice ile yapmaktaydı. Bilindiği gibi, bu eşsiz Fatih, yedi yabancı lisan bilmekte ve bildiği lisanlar içinde Ermenice de yer almaktaydı.

Günün birinde, hiç beklenmedik bir sırada, Bursa'nın "Kara-Ağaç mahallesinde" bulunan Ermeni Dini Temsilciği'ne giderek,

Hovagim Yebisgobos'u ziyaret ettiğinde, onu kitap okurken buldu ve sordu:

– "Ne okuduğunuzu öğrenebilir miyiz?.."

Yebisgobos cevaben:

– "İncil-i Şerif okurum Sultanım!"

Genç Veliahd:

– "O halde bize laletayin bir sayfa açın.

Ne yazdığını öğrenelim!.."

Hovagim Yebisgobos, rastgele bir sayfa açınca şu âyet çıkmış:

– "Bütün Cihan senin ve senin Kavminin olacaktır!" Bunun üzerine, genç Veliahd heyecanlanarak sormuş:

– "Bizans dahil mi?.."

Hovagim Yebisgobos, kendinden gayet emin:

– "Şüpheniz mi var Sultanım! Mukaddes Kitap söylüyor!" Daha da heyecanlanan genç Veliahd'ın cevabı ise şu olmuş:

– "Dua edin Bizans'ı alayım. O zaman sizi Patrik intiab edeceğim!"

Nitekim, Sultan II. Mehmed Hân, Bizans'ın başkenti, Konstantinopolis'i fethettikten (sekiz yıl sonra) Hovagim Yebisgobos'u, birçok Ermeni ailesi ile birlikte, Payitaht İstanbul'a getirterek, (1461) yılında, Ermeni tebanın Patriki olarak ilân ve tastik edip, verdiği sözü yerine getirmiştir.

Hovagim Yebisgobos Patrik intiab edildikten sonra, yeni meydana gelmiş olan İstanbul'daki Ermeni toplumunu, derleyip, toparladı ve düzenli bir Cemaat durumuna getirinceye kadar, var gücü ile çaba gösterdi. Daha sonra ise, İstanbul'un imarı için, Anadolu'nun muhtelif mahallerinden: "Ermeni Ustalar, Ermeni Kalfalar, Sanatkâr ile Zenaatkârlar ve İşçiler vs. Payitaht'a getirtip, derakab çalışmalarına öncü oldu. 1478 yılında ise, birçok şerefli hizmet verebilmiş olmanın huzuru içinde, Cenâb-ı Hakk'ın Rahmeti Rahmanına kavuştu. Ne denir? Mekânı Cennet olsun!..

Fatih Sultan II. Mehmed Hân'ın bu alanda istifade ettiği ikinci değerli insan ise. Yine bizzat kendilerinin intiab buyurdukları, Bizans'ın değerli Baş-Piskoposlar'ından, "Metrapolit Gennadios Cenapları" idi ve bu değerli Ruhani de hayatı boyunca, Osmanlı Devleti'ne canı gönülden hizmet sunmuştur.)

İşte Papa Cenapları, bütün bunları bilmekten yoksundu ve Sultan II. Mehmed tarafından gayet nazikâne bir lisanla yazılmış reddiye mektubunu aldığı zaman ise, âdeta küplere binerek: Büyük bir Haçlı Seferi hazırlamaktan gayrı hiçbir çare kalmadığı kararına varmıştı!..

Ne var ki, böyle bir karara varmakta hayli gecikmiş olduğunu ve de Genç Fatih'in kendisinden kat be kat daha üstün bir görüşe mâlik bulunduğunu, kendisi açısından acı da olsa öğrenecekti!..

Şöyle ki: Fatih Sultan II. Mehmed Hân, "Ortodoksluğun yegâne hamisi ve Roma İmparatoru" sıfatları ile, Metrapolit Gennadios'u; "Cihan Ortodoksları'nın Büyük Patrik'i ilân ve tasdik ederek, Cihan Ortodoksluğu'nun Ana Merkezi'ni yeniden ihya edip; "Roma Kilisesi"ne karşı, gayet kuvvetli bir alternatif çıkarmıştı. Bizans, Büyük-Patrikiği'nin yeniden ihya oluşu, tamamen isabetli bir karar neticesi idi. Zira, "Katolikler ile Ortodokslar" arasındaki bağlar, Bizans'ın sükutundan çok evvel kopmuş ve her iki güçlü Hıristiyanlık mezhepleri, yekdiğerine karşılaman tanımaz bir düşman durumuna gelmişti. Dolayısıyla, Bizans Büyük-Patrikliği'ni, Roma-Kilisesi'ne karşı kullanmak, işten bile değildi!..

Keza, Ermeni Patrikliğini de "Roma ve Bizans Kiliseleri"ne karşı güçlü bir alternatif olarak meydana getirmiş ve mevzubahis Patrikliği: "Roma Kilisesi ile Bizans Kilisesi'nin uzaktan denetimini, Ermeni-Patrikliği'ne bırakmış ve diğer bilumum, Gayrı İslâm tebanın tümü de Ermeni Patrikliği denetimine teslim etmiş ve Ermeni Patriğini, onlara karşı sorumlu kılmıştı."

ERMENİ CEMAATİ ARASINA SIZMIŞ OLAN GİZLİ ERMENİ-KATOLİKLERİN DURUMU

Payitaht İstanbul'a göç eden Ermeniler arasında bulunan, Kiligyalı Ermeniler, nisbeten çoğunluğunu teşkil etmekteydi ve bunların içinde az da olsa: Gizliden gizliye "Katolikliğini" muhafaza eden, Ermeniler de mevcuttu ve bunlar, Kavmin bütünlüğü açısından tehlike teşkil etmekteydi. Çünkü: (Irki harsları açısından özelliklerinin çoğunluğunu yitirmiş ve de "çıktıkları kabuğu" beğenmemekteydiler!..)

Hovagim Yebisgobos ise bütün bu durumlardan haklı olarak habersizdi. Zira bunlar asıl kimliklerini pek mahir şekilde kamufle etmesini becerebilmekte ve en ufak bir açık vermemekteydiler!..

Meselâ, bu konuda, gayet açık şekilde itirafta bulunan meşhur Katolik Rahip, Çarkçıyan. "TÜRK DEVLETİ HİZMETİNDE ERMENİLER" adlı kitabının 28'nci sayfasında şu kaydı geçmiştir ki, bu hususta inkârı gayrıkabil bir vesika değeri teşkil ettiğinden aynen geçiyoruz:

– "Bunlar uzun zamandan beri, Haçlılar'ın nüfuzu altında idiler. Ticaretleri bilhassa "Venedik"le yapılırdı.

Haçlılar üzerlerinde derin tesirler bırakmıştı. Bilhassa terbiye ve kültür hususlarında, âdetler Ermeniler tarafından çok çabuk benimsendi. O kadar ki, bu Ermeniler'e, "İnce, Yontulmuş" tâbiri kullanılırdı.

Diğer taraftan, Haçlılar, Katolikler'den teşekkül ettiklerinden, bittabi, gittikleri yerlerde adam kazanmaya çalıştılar ve muvaffak da oldular."

Yukarıdaki belgeden de anlaşılabileceği gibi, Batı-Ermenileri arasına karışmış olan, gizli Ermeni-Katolikler, "Ermeni-Kadim Kilisesi'ne bağlı Ermenilere: "Şarklı" tabiri kullanmaktaydılar. Bu tabir ise: "Katolik olmayanları, (kaba ve cahil) olarak vasıflandırmalarından ileri gelmekteydi... Evet Ermeni Kavmi arasına so-

kulan bu kemirici ve ayırıcı zehir. Doğrudan Batılı devletlerce tezgâhlanmıştı, hem de Hıristiyanlık adına!..

Şark, yani "Doğu Ermenisi" kimdi?. Derhal tanıtalım. Zira, izahı gayet kolaydır. Doğu Ermenisi, "örf ve ananesine varıncaya kadar, buram buram Anadolu ve Türklük kokan, "Turan Ermenileri idi. Ve bunlar Batı'ya göre, yontulmamış (!) olanlardı. Onlarca niçin öyle idi? Öyle idi çünkü: (Her şekle, her boyaya giren bir yapıya sahip değillerdi!..) Dahası, (Jön Türk Hareketi) de aynı Batı hayranlığı illetinden doğmamış mıdır?.. Ne acıdır ki, ne Ermeni ve ne de Türk hâlâ bu kamuflajın altında yatan acı gerçeği görememiş ve hâlâ görememekte berdevamdır!..

Meseleyi kavrayabilmiş olanlar ise, azınlıkta kaldıklarından hiçbir zaman seslerini duyuramamış ve hep bundan yoksun kalmaya mahkûm olmuşlardır!..

Evet, bizzat Ermeni-Katolikler'in kendi neşriyatları olan kitapta da açıkça ifade edildiği gibi, Ermeniler'in İstanbul'a göçü esnasında mevzubahis Katolikler de birlikte gelmişler ve sırf "mezhebi inançları" sebebiyle: Hem Sultan II. Mehmed Hân'a ve hem de, o dönemin Ermeni Patrik'i, Hovagim Yebisgobos'u yanıltma marifeti ile, Osmanlı-Türk Devleti'ne daha o yıllarda, ihanet içinde bulunmuşlardır!..

Bir de aynı kitabın (31'inci) sayfasında bakalım ve acı gerçeği, sarih olarak görelim. Kelimesi kelimesine aynen aktarıyoruz:

– "Kiligya Ermenileri'nin bir çoğu Roma'da kâim Papalar'a merbutiyetlerini izar ederler, bir kısmı da tanımaya temayül gösterirlerdi.

Netice itibarı ile günün siyasetî ve İmparatorluğun selâmeti bunu icabettiriyordu. Binaenaleyh, Rumlar'ın Roma'ya bağlı kalmalarını arzu etmeyen Sultan Fatih'in niyetlerini pek âlâ bilen "Ermeni Katolikler". Bir zaman için bu karara boyun eğdiler ve Ermeni Patriğin başları olarak tanımaya, zahiren "göstermelik" razı oldular.

Fakat, gün geçtikçe ve Hükümetin Nazırları da yeni siyasî havaya uyunca, Ermeni Katolikler'e yeni ufuklar açılmaya başlamıştı."

Rahip Çarkçıyan: "Ermeni Katoliklere yeni ufuklar açılmıştı." diyerek, konuyu noktalıyor!.. Bu nasıl bir ufuktur?!.. Bir de ona bakalım ve nâçiz görüşümüzü sunalım ki, harfiyen gerçektir:

Osmanlı-Türk İmparatorluğu toprakları üzerinde gizli emeller besleyen Batılı devletler, İmparatorluk tebası durumundaki umum Gayri İslâm cematlerden de azami derecede istifade etmeyi planlarına dahil etmişlerdi.

Ancak, Osmanlı Ermenileri, bu planlarına hiç de uygun değillerdi ve bir yerde "tehlikeli bir unsur" sayılabilirlerdi. Zira, hemen birçoğu; Saray ve Devlet ricalinde vazife yapmakta ve Âli-î Osman Hanedanı'na, içtenlikle bağlılık duymaktaydılar. Yani bu engelin bir şekilde aşılması elzemdi!..

Bu durumu dikkate alan devletlerin başında Fransa gelmekteydi ve çaresini de yine Fransa bulmuştu. Şöyle ki: "Ermeniler arasında Katolik mezhebinden olap da, bu durumunu diğer ırkdaşlarından gizleyen Ermeniler, hiç sezdirmeden el altından kışkırtma hareketlerine girişeceklerdi." Bunu sağlayabilmek için de Ermeni-Katolikleri fikrini çelerek böyle bir ortama hazırlamak lâzımdı. Nitekim harekete geçilerek: "Sizler, inançlarınızda hürsünüz! Hiç kimse sizlere mani olamaz! Fransa sizlerin saflarındadır. Sizlere "Katolik-Patrikliği" kurduracaktır." vaadlerinde bulunmaktaydılar!..

Diğer taraftan Katolik-Ermeniler ise, aslında ne yaman bir "siyasî oyunun" kurbanı olacaklarını, hiç mi hiç hissetmeden, ellerine geçirdikleri bu fırsatı kaçırmak istememişler ve nihayet asıl niyetlerini açığa vurarak: Türkiye-Ermenileri Patrikhanesi'ne karşı cephe alarak, mensubu bulundukları cematten kesin şekilde uzaklamışlardı!..

İşte Katolik Rahip'in: "Yeni ufuklar açılmaya başlamıştı." ifadesindeki hikmet buydu ve bu "Yeni Ufuk", daha sonraki yıllar-

da: "TÜRKİYE ERMENİLERİNE", "Tehcir belasına açılan yolun başlangıcı" olmuştur!..

1953'lerden sonra, Fransa'ya giderek, Paris'te (Kardinallık cübbesini" sırtına geçiren, Rahip Çarkçıyan, ibret alması icabeden birçok vak'ayı görmüş olmasına rağmen: "Ölünceye kadar, kendi ırkına has, Ermeni-Kadim Kilisesi'nin ve bu kiliseye bağlı ırkdaşlarının aleyhinde bin bir yalan ve riya dizmekten geri kalmamıştır!..

Şu an, ruhu huzur duyuyor mu, duymuyor mu? Bunu asla bilemeyiz. Lâkin, arkasında hayır ile yadedilecek bir hatıra bırakmış olduğu da, hiçbir zaman iddia edilemez!..

ERMENİ-KATOLİKLER'İN KIŞKIRTILMALARI HAREKETİNİN TARİHİ GELİŞİMİ!..

Türkiye Ermenileri'ni, "bölüp, parçalamak" hareketini ilk başlatan, hiç şüphesiz, "Roma Kilisesi" olmuştur ve Osmanlı Türkiyesi'ne gönderdikleri Misyoner Rahipler: "Böl ve Parçala" taktiğin, en âlâ şekilde tatbik sahasına koyabilmişlerdir ki, bu hareketin tarihçesi, 1641'lere kadar uzanır. Mezkûr faaliyet sırasıyla şöyle cereyan etmiştir:

Papalık tarafından özel görevle payitaht İstanbul'a gönderilen ve 1641 yılında İstanbul'a ayak basan, "GALANUS" adındaki Lâtin Rahipi, derakab harekete geçerek, "Ermeni-Katolikler" ile temas kurup, onların da yardımları ile Emeniler arasında "Katoliklik propagandasına" girişmiş ve Ermeni-Katolikler sayesinde, birçok saf ve fakir Ermeni'yi maddi yardım vaadleriyle Katolik mezhebine sokabilmiştir!..

Mevzubahis faaliyetler neticesi, Lusavoriçagan-Ermeniler ile Katolik-Ermeniler arasında hasımane hareketlere yol açmış ve böylece düşmanın serptiği zehir tohumu, yavaş yavaş filizlenmeye başlamıştı!.. Zira o uğursuz vak'adan sonra Ermeniler arasındaki "birlik, beraberlik" inancı, yavaş yavaş bozulmaya yüztutmuştur!..

Osmanlı-Ermenileri'nin böylesine bir mücadele içine girmelerinden ürken ve en sonunda hayatının tehlikeye gireceğine kanaat getiren İblis Rahip Galanus, çareyi kaçmakta bulmuş ve sessizce ortadan kaybolarak, ülkesine dönmüştür...

Peki, Latin Rahip'in ülkesine kaçmasıyla bu iş son bulmuş mudur? Asla! Çünkü, onun yerini bu sefer, onun bıraktığı yerden bayrağı kapan bir Ermeni-Katolik Ruhani olmuştur ve adı, "BEDROS MIĞİTAR" ve de Ermeni-Katolikler'in piri durumunda olan bu Ruhani'nin, hayat hikâyesiyle birlikte, faaliyetlerini de aynen geçiyoruz.

MIĞİTAR APPAHAYR VE MIĞİTARİST HAREKET!..

Asıl adı, (Manug)' olan, Kardinal Mığitar, Ermeni bir ailenin evlâdı olarak, 1676 yılında, Sivas'ta doğmuştur. 14 yaşında bir Manastır'a girerek, kendisini, "Dini öğrenime ve Din adamlığına adayan Manug. Böylece küçük yaşlarda Ruhani hayatı seçmiştir. Latin Rahipleri tarafından yetiştirilen Manug, rahip olduğunda, "BEDROS MIĞİTAR" adıyla taktis edilerek, bir Kardinal'in yardımcılığına atandı ve kâtibi sıfatı ile Kardinal ile birlikte birçok yer gezdi.

1699'da Erzurum'da "İlahiyat Doktorluğu"nu kazandı. Latinler'in ellerinde yetişen Rahip Mığitar, tabii olarak, "Garbın bilimi"ni benimsedi ve onun tesirinde kaldı. Dolayısıyla, Roma'ya gitmeyi pek arzulamaktaydı. Nitekim bu rüyası neticesi, İskenderiye'ye kadar gitti. Bir diğer arzusu da: Milletinin dini ve fikri yapısında sözsahibi olabilmeye dayanmaktaydı. Söz sahibi olabilmek isteği ise: "Küçük yaşlardan itibaren Latin Kilisesi'nin tesirinde yetişmiş olduğundan: "Ermeni-Kadim Kilisesi"ne, yani "Lusvoriçagan" mezhebine değer vermiyor ve küçümsüyordu. Dolayısıyla Ermenileri, "Katolik yapabilme" inancını taşımaktaydı!..

1700 yılında İstanbul'a gelerek, ırkdaşlarının kültürel alanda namütenahi imkânlara sahip olduklarını bizzat gördüğü bu eşsiz Belde'de faaliyete girişti.

Ne var ki, Rahip Mığitar'ın aşırı Batı hayranlığı, İstanbul Ermenileri tarafından pek hoş karşılanmadı ve zaman zaman ölüm tehditlerine muhatap oldu!..

Buna ilk zamanlar direndi ve fakat, vaziyeti daha da tehlikeli duruma gelmeye başlayınca: "Fransız Sefarethanesi"ne sığınmaya mecbur kaldı.

1701'de 16 kişiden müteşekil bir cemiyet kurdu. Bu kuruluşun ana maksadı: "Ermenistan'a Misyonerler gönderip, bizzat yazdığı kitaplarla, Ermenistan'ı kendi inançlarına tabi kılabilmekti."

Ne var ki, duruma vakıf olan İstanbul Ermenileri, bu sefer daha kararlı hareket ederek, bu Katolik Ruhani'nin hesabını görmeye karar verdiler. Vaziyeti öğrenen Rahip Mığitar ise 1703'te İstanbul'u terkederek, o yıllarda Venedikliler'in elinde bulunan, (Mora)'ya yerleşti. Kurmuş olduğu cemiyet ise; "kendi adını alan bir tarikat şekline büründü ve böylece: "MIĞİTARİSTLER TARİKATI" meydan gelmiş oldu.[1]

1712 yılında, "Mığitaristler Tarikatı", Papa 11'inci Klemanso tarafından resmen tanındı. Dolayısıyla: Mora'da bir yer alarak bu arazide Manastırını inşa ettirmesi ve Roma Kilisesi'nin himayesine girmesi, tabii ki hiç zor olmadı.

Lâkin, hiç beklemedikleri bir vak'a zuhur etti ve Osmalı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasında savaş zuhur edince, Rahip Mığitar'ın hesapları bozulmuştu ve Mora'yı tehlike-

1- "MIĞİTAR" sözcüğü, Ermenice: "Teselli edici" mânâsındadır. "MIĞİTARİSTLER" ise: "Teselli Ediciler" mânâsındadır.
Ermeniler arasında zuhur eden "mezhebi çatışmalar", bilahare yerini "Siyasî mücadelelere" terk edecek ve böylece bilhassa "Türkiye Ermenileri" pek uğursuz bir âkibete doğru sürüklenecektir!..

li bulduğundan müritleriyle birlikte toparlanıp, 1715'te Venedik'e giderek oraya yerleşti.

Papalık bu durumdan gayet memnundu ve Rahip Mığitar'a, (Saint-Lazzaro) adında bir adacığı bağışladı. Mevzubahis adaya yerleşen Ermeni Katolikler, adanın adını değiştirerek: "SURP-ĞA-ZAR" adı ile taktis ettiler: "Aziz-Ğazar".

Rahip Mığitar, 1717 yılında, bu adacığı kendisine merkez yaptı ve daha sonra, Viyana'da ikinci bir merkez daha kurdu.[2] Böylece arzu ettiği imkânlara beklediğinden ziyade kavuştu ve böylece asıl hedeflediği hâkimiyet için, tasarısını tahakkuk ettirmesinin zamanının geldiğine kanaat getirdi. Yani: "Ermenistan başta olmak üzere, bütün dünya Ermenileri'ni kendi hâkimiyeti altına alabilme tasarısı."

Nitekim derakab faaliyete geçerek: "Ermenice Lûgat, Ermeni dilinin büyük lûgatı gibi hayati unsurları yazıp, neşretti.) Mezkûr çalışmaları esnasında ayrıca: "Ermeni Kilisesi'nin, Roma Kilisesi ile birleşebilmesi konusunda da vargücü ile çalışmalar sergilemekteydi."

Mevzubahis çalışmalarına dahil olarak: "Ermenice Tevrat, Ermenice İncil, Çocuklar için, "Dini el kitapları" bastırıp, neşrettirdi.) En enterasanı da:

"Ermeniler'in Hıristiyanlık tarihlerini, "Katolikliğe" bağlayan, düzmece, Ermenice propaganda kitaplarıyla birlikte, yine Ermenice olmak üzere, Batı dünyası edebiyatçılarının hemen birçok eserlerini bastırıp neşrettirmesi olmuştur."

2- Baştan beri okunanlar dikkate alınırsa, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin tamamen uykuda olduğu düşünülebilir!.. Bu bir yere kadar doğrudur. Zira, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi özellikle "Fransa-İngiltere ve Rusya" üçgeninin, Osmanlı Devleti'ne yaptıkları baskılarla, Ermeni Patrikliği'nin sükûtunda başlıca rol oynamışlardır.
"Venedik ve Viyana'da faaliyet gösteren ve yukarıda bahsi geçen, "Mığitarist Merkez" hâlen faal olup, Papalık tarafından, büyük çapta destek ve himaye görmektedirler.

Rahip Mığitar, bu sistemle, umum Ermeniler içinde bir "Batı hayranlığı" meydana getirebileceğini ummaktaydı ki, hiç de yanılmamış olduğunu bizzati görmüştü. Zira, o tarihlere kadar, hemen her açıdan bakir bir hayat yaşayan Ermeniler'in yepyeni bir âlemle karşılaşması. Elbette ki, yeni yeni cereyanların meydana gelmesine yol açacaktı!..

Rahip Mığitar uyguladığı sistemin beklediğinden ziyade işe yaradığını görünce. Daha da güç kazandı ve bastırdığı binlerce: "Kitap, broşür" vs. gibi propaganda araçlarını, Ermeniler ile meskûn hemen her ülkeye göndertmeye başladı ve tabii ki, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ermeniler bu babda birinci planda yer almaktaydılar.

Bu meyanda, Anadolu Ermenileri'ne de çengel atmakta gecikmedi ve Anadolu Ermenileri'nin, sadece "Ermeni alfabesi"ni bildiklerini dikkate alarak, dua kitaplarına varıncaya kadar, okudukları hemen her kitabın: "Ermeni harfleri ile Türkçe basılmasını" sağladı ki, "el yazması eserlerin"de aynı sistemle kaleme alındığını daha öncelerinden zaten bilmekteydi. Dolayısıyla: Ermenice bilmeyenler için "Ermeni alfabesi" ile yazılmış, Türkçe Kitap ve Gazeteler bastırarak, yüzlercesini Osmanlı ülkesine sokturdu ve daha da ileri giderek: "Katoliklik çizgisinde" Ermeni Tarihleri neşrettirmeye başladı ve böylece "millî hisleri de" istismar ederek, Ermeni-Kadim Kilisesi'ne karşı, tam mânâda bir "Kültür savaşı" açtı!..

Yani bu bir yerde, "siyasî emel güden" bir faaliyet idi ki, o tarihe kadar "Ermeni mezhebi"nin temsilcileri durumundaki Ermeni Ruhaniler, hiçbir dönemde bu derece tehlikeli bir girişimde bulunmamışlardı!..

Nitekim, İstanbul-Ermeni Patrikhanesi'nin, Patrik dahil üstdüzey yöneticileri: Ermeniler arasında "siyasî ve millî cereyanların" zuhuru varlığını çok sonraları anlayabilecek ve hiç ummadıkları bir anda kendilerini hazırlıksız oldukları için, dehşet verici o uğursuz akımın içinde bulacaklardı!..

Rahip Mığitar, 1749 yılında vefat ettiği zaman. Artık esas gayesine tamamen erişmiş sayılabilirdi. Zira, ardında bıraktığı "MIĞİTARİSTLER", onun arzu ve idealini, ziyadesiyle gerçekleştirebileceklerdi!..

Ne var ki, bu şuursuz ve mantıksız mücedelede kazanan ne Rahip Mığitar, ne onun yoluna başkoyan, "Katolik-Ermeniler" olmuş. Asıl kazanan ve de pek kârlı çıkan doğrudan emperyalist Devletler olmuştu ki, yanlış hesapların ürünü sözde bir "Millî uyanış". Ermenileri, felâketlerden, felâketlere sürüklemiştir!..

"Mığitaristler Hareketi" zamanla Ermeniler arasında öylesine değer kazanmıştır ki, "Lusavoriçagan Ermeni aydınları" içinde dahi onlara hayranlık duyarak: "Mığitaristler, Ermeni lisanını, Ermeni kültürünü ihya etmişlerdir. Şayet onlar olmasaydı, Ermeni kültürü çoktan unutulup gitmişti!.." gibi abartılı methiyeler sıralamışlardır!..

Halbuki, bu büyük çapta bir yanılgıdır ve de asıl Ermeni kültürü menbaı olan, "SURP-ARMAŞ TIBRAVANK" - "AZİZ-ARMAŞ RUHBAN OKULU MANASTIRI"nı hiç mi hiç kaale almaz olmuşlardır!..

SURP-ARMAŞ TIBRAVANKI HAKKINDA ÖZET BİLGİ

(1611-1914) yılları arasında, yani asırlarca tam mânâda faaliyet göstermiş olan, "Armaş"-"Akmeşe"deki, "AZİZ-ARMAŞ RUHBAN MEKTEBİ VE MANASTIRI". Bizzat sahip bulunduğu özel matbaasında asırlarca nice değerli eserler basmış, "Türkiye Ermeni Cemaati"ne kültürel açıdan büyük çapta hizmetler vermiş, hakiki mânâda münevver Ruhaniler yetiştirmiş ve ayrıca, "Türk Millî Kültürü"nü, Ermenilere tanıtabilmek gayesi ile birçok değerli Türk eserini, Ermenice'ye tercüme etmiş ve bunlardan bazılarını, Ermeni harfleriyle, Türkçe olarak basmış ve sayılamayacak kadar, övgüye lâyık ürünler sunmuştur.

Mevzubahis Manastır'ın yetiştirdiği sayısız değerli ve yeri asla dolmaz yüksek dereceli Ruhaniler'in sonuncusu ve merhum, Başbakanlarımız'dan saygıdeğer Adnan Menderes'in, yakın alâkasına mazhar olmuş bulunan merhum, Ğaçaduryan Patrik'dir.

Türk kültürü ile alâkalı olarak basılıp, neşredilmiş eserlerin başlıcaları şunlardır: (Yunus Emre Divanı, Fuzulî'nin Hayatı ve Divanı, Lokman Hekim ilaçları ile alâkalı: "Elyazması ve matbu" eserler, Hazreti Muhammed'in Hayatı, Osmanlı Edebiyatı ve Tarihi, Osmanlı Devleti Tarihi, Osmanlı Sanat Eserleri Tarihi) vs. Bütün bu eserlerin: "Elyazmaları ve matbu olanlar" mevcuttur.[3]

1968 yılında, nâçiz şahsıma lütfedilen bir görevle; İstanbul-Beyazıd'daki, "BELEDİYE KÜTÜPHANELERİ MÜDÜRLÜĞÜ" binasında bulunan Ermenice eserlerin tasnifi hizmetini ifa etmiş ve tam altı ay süren çalışmalarım esnasında, elyazması ve matbu olarak, antik değer taşıyan, 1655 adet kitap ve kataloğu elden geçirmiştim.

TERENİG YEBİSGOBOS VE KARDİNAL AĞACANYAN MÜCADELESİ

Katolik-Ermeniler'in önde gelen ve gerçekten değerli olan ve fakat, "Mezhep meselesi" açısından diğerlerinden hiçbir farkı bulunmayan bir Ruhani olan Kardinal AĞACANYAN, Papalık makamına namzet seçilip, bilahare geri çekilmesi ile nam salmış ve dikkatlere çekmiştir. Zira o yıllara kadar, yani namzet olduğu 60'lı yıllara kadar hemen hiçbir yabancı "Papalık makamına" namzet olamamış ve sadece, "İtalyan asıllı" olanlar, papalık ma-

3- Rahip Mığitar'ın "Ermenice Alfabe ile Türkçe: Kitap, mecmua, gazete ve broşür neşretmesinden gayet iyi netice aldığına dikkat eden Amerikan Misyonerleri, daha sonra aynı sistemi uygulayıp, Türk-Ermenileri arasında "Protestanlık Mezhebi"ni yayma hareketine girişmişlerdir ki, bu hususta hayli muvaffak olabilmişlerdir: (1850)
Nitekim, Amerikalı Misyoner, Goodel: 1858'de, İncil-i Şerif'i, Ermeni harfleriyle, Türkçe'ye tercüme edip, basmış ve neşretmiştir.

kamına lâyık görülmekteydi. Bu ananeyi bozan ilk yabancı asıllı Kardinal, merhum, Ağacanyan olmuştur.

Yukarıda özetle kimliğini sunduğumuz Kardinal Ağacanyan'ın kalem ve hitabet gücü ise, Kadim-Ermeni Kilisesi açısından da taktir edilmekteydi ve mezkûr Ruhani'ye hayranlık duyanlar mevcuttu ve bunların daha da çoğalabilmesi sözkonusu idi!..

Ne var ki, Kadim-Ermeni Kilisesi temsilcilerinde, Ağacanyan'a karşı ciddi bir tepki gösterilmiyor ve hemen her geçen gün, Ağacanyan hayranlığı Ermeni kavmi içinde gelişiyordu!..

Durumun vehametini kavrayan ve olsun dini ve olsun dünyevi bilim sahasında, Kardinal Ağacanyan'dan geri kalmayan, Ermeni-Kadim Kilisesi Ruhanilerinden "Terenig Yebisgobos" bu vaziyeti önlemeyi, kendisine başlıca görev bilerek Ağacanyan'ın, Lusavoriçagan-Ermenileri elde edebilmek uğraşında verdiği vaız ve yazdığı eserleri dikkate alarak, bu meşhur Kardinal'in savunduğu fikri temelden çürütebilecek seviyede bir küçük eser meydana getirmeye karar verdi.

Bahsini ettiğimiz bu küçük eserinde, belgelerin ışığında ve bitaraf bir kalemle: "Katolikliğin bütün riyâkarlıklarını ve hakiki çehresini, umum Ermeniler'in bilgisine sundu. Ancak, mevzubahis eserini, "Beyrut" dahil birçok ülkede bastırabilme imkânı elde edemedi. Her ne hikmeti var ise, kitapçığını bastırabilecek imkân bulunamıyordu!..

Nihayet Türkiye'ye gelerek, Ermeni Patrikhanesi'nin misafiri olup, İstanbul'da kitapçığını bastırabilme imkânı buldu. "27 Temmuz 1951" tarihinde "Varol Matbaası"nda bastırdığı (6000 adet) kitapçığı bir anda sattı ki, bu duruma kendisi dahi şaşmıştı!..

"KARDİNAL AĞACANYAN'I BADASĞAN - "KARDİNAL AĞACANYAN'A CEVAP" adıyla neşredilen kitapçık, o yılların İstanbul Ermenileri'nin kültüre olan düşkünlüğü neticesi tam (6 baskı) yaptı ve her baskısı tükendi ki, günümüzde mevcudu kalmamıştır.

Yazdığı küçük ve fakat, fikri yapı ve belge olma açısından büyük eserini, İstanbul'da "Katolik-Ermeniler"in de takdirini kazanmıştır. Kitapçığının beklenmedik derecede rağbet görmesiyle, tüm yorgunluğunu alan genç ve münevver Yebisgobos, nihayet huzur içinde Beyrut'a döndü.

Mezhep farkı gözetmeksizin, Umum Ermeniler'in takdir ve sevgisini kazanan Terenik Yebisgobos, buna rağmen, "kara çark"ın uğursuz dişlerinden kurtulamamış, "1953 yılında Beyrut caddelerinden birisinde yavaş yavaş yürürken, aniden karşısına çıkan bir Ermeni genci:

– "Sen beni okutacağına söz vermiştin ama, sözünde durmadın!" diyerek, tabancasını çekip üst üste ateşlemiş ve 45 yaşlarındaki bu münevver ve gayet parlak bir istikbâl vadetmekte olan talihsiz Ruhani, bir anda kanlar içinde yere yıkılarak, nahak yere şehit olmuştur!..

Terenig Yebisgobos'u öldüren genç Ermeni'nin ise "ruh hastası" olduğu öğrenildi. Ancak, bu karanlık cinayetin asıl faili veya failleri, yani tertip edicileri asla bulunamadı ve o esrarengiz cinayet günümüze kadar birçok yönden karanlıklarda kalmış ne maksatla işlendiği öğrenilememiştir!..

Baştan beri bahsini ettiğimiz kitapçıktan bazı önemli bölümleri yeni nesillere, bilgi açısından faydalı olması düşüncesiyle aynen geçiyoruz.

Sahife: 5

– ("Katolik sözcüğü" Papalık Kilisesi adına kullanıldığı zaman, "Batı Ayrılıkçıları" mânâsını ifade eder ki, Orta-Çağ'da zuhur etmiştir.

Bu "Ayrılıkçılar" siyasî bakımdan da kuvvetlenerek, Orta-Çağ'dan itibaren dünyanın hemen her ülkesine misyonerler göndererek propaganda marifetiyle muhtelif milletleri, Roma-Kilisesi" ve onun temsilcisi Papa'nın hâkimiyeti çevresinde toplamaya çalıştılar.

Sözü edilen Ruhani propaganda uzmanları, gayelerine erişebilmek yolunda: "Yalan, riya, baskı, entrika, zulüm ve katliam gibi" en bayağı ve insanlık dışı metotlar uygulamışlardır ki, bütün Cihanca malûmdur. Dolayısıyla ayrıca bu bahse girmeye lüzum görmüyoruz!..

Bu "Dini Tabiiyet" hareketinin meydana getirdiği akım neticesi, "18. asırda Ermeniler arasında cüz'i bir Katolik zümresi doğdu ve aynen, Roma Kilisesi'nin "Ayrılıkçıları" gibi, "Katolik" adını aldılar.

Ermeni kavminden kopan bu cüz'i camia, 19. asırda Roma Kilisesi'nin kesin himayesiyle, Ermeni Kilisesi'nden tamamen koparak, Türkiye içinde, "KATOLİK MİLLETİ" adı altında ayrı bir camia meydana getirdiler ve Osmanlı Hükümeti tarafından resmen tanındılar.)

Sahife: 13

"Rahip Mığitar'ın Katolik olduğu zaman ettiği yemin":

– (Ben, Aziz Roma Kilisesi'ni kabullenen hemen her şeyi kabulleniyor ve dönüyorum. O'na karşı olan her şeye de karşıyım ve reddediyorum. Ben, bütün hayatım boyunca, Roma'nın Peder Cenaplarına tabi olmayı kabulleniyorum.

Her kim ki, Roma Kilisesi'ni kabullenmez ve ona tabi olmaz, en yakın dostum dahi olsa reddederim.

Roma Kilisesi'nin doğruluğunu benim ülkem içinde yaymak ve herkese kabul ettirmek en büyük dileğimdir. Ölümümden sonra bu vazifeyi müritlerim yerine getirsinler. O'nlardan dileğim; bizim inançlarımıza karşı olan düşmanlarımızın hemen her nevi baskı ve şiddet hareketlerine tam bir imanla karşı durmaları ve kendilerinden sonra gelenlere de aynı vazifeyi devretmeleridir.)

Sahife: 14

– (Aziz kardeşim: "Apraham ve Mığitar, Ermeniler içinde, doğru inanç nurunu saçıyorlardı." diye buyurmaktasınız!.. Lâkin,

onların esas gayesi, Roma Kilisesi inançlarını, Ermeniler içinde yaymak ve Ermeni Kilisesi'ni, Roma Kilisesi emrine adayabilmekti.)

Sahife: 15

– (Zat-ı Cenaplarınız'ın, Mığitar'a dair açıklamalarından şu anlaşılmaktadır ki, Kardinal kendisini Roma Kilisesi'ne adamış ve kendisinden sonra gelenlerin de aynı şekilde Ermeniler içinde katolikliği yaymalarını vasiyet etmiş ve onların, Latinlerle birlikte hareket ederek, Aziz-Ermeni Kilisesi'nin lağvedilmesine yardımcı olmalarını dilemiş!..

Bu şekilde şöyle bir gerçeği dile getirmektesiniz ki; Mığitaristler'in kültür sahasındaki çalışmalarında, Papalığın inançlarını, bizim halkımız içinde yaymayı esas almışlardır!..

Bu vaziyete göre, onların mekteplerini: Ermeniler'in koynunda birer, "Katoliklik-Propaganda" kuruluşları olarak kabul etmemiz tabiidir!..)

Şehit, Terenig Yebisgobos'un eserinden aldığımız pasajlardan da anlaşılacağı gibi. Katoliklik'ten, Ermenliğe, hayra yorumlanacak tek bir unsur dahi geçmiş değildir!..

DÜZ ÇELEBİ AİLESİ'NİN TRAJİK SONU VE VAK'ANIN HAKİKİ ÇEHRESİ!..

1819 yılında zuhur etmiş olan, Düz-Çelebiler ile alâkalı trajik vak'a hakkında önceki sahifelerde özet bilgi geçmiştik. Müellif Rahip Çarkçıyan; yazdığı kitapta mezkûr vak'anın sorumlusu olarak, "Bezciyan Amira"yı bulur ve pek ağır ithamlarda bulunarak: "Düzyan'ları felâkete sürükleyip, onların sahip bulundukları mevkii külyen ele geçirmeye çalışmıştır.." gibi tamamı hilâf-ı hakikat iddialar ileri sürer!..

Halbuki, tam tersi Bezciyan Amira, Düz-Çelebiler'i, elinden geldiğince kurtarabilmek için her ne lâzım ise yapmıştır ve aşa-

ğıdaki satırlarda meselenin aslı tüm çıplaklığı ile görülecek ve bir Din adamının bu derece vicdansız olabildiğine haklı olunarak şaşılacaktır!..

Önceki sahifelerde temas ettiğimiz gibi, Bezciyan Amira'nın uyarılarıyla nasıl bir çıkmazın içinde bulunduklarını öğrenen her iki birader, Bezciyan Amira'yı, Darphane'nin başına getirmeye karar vererek, Darphane'nin diğer ileri gelen idarecilerine de durumu bildirip, fikirlerini almak istediler. Ancak, görüştükleri Darphane sorumluları, Bezciyan Amira'yı katiyetle istemediler ve böyle bir atamanın hiç de doğru olmayacağını kesinlikle belirttiler. Bu derece muhalif olmalarındaki sebeb ise: "Bezciyan Amira'nın iş başına gelmesiyle, eskisi gibi diledikleri şekilde fırıldak çeviremeyecek oluşlarından) kaynaklanmaktaydı...

Hesap defterlerinde açık görülmesinin sebebi ise şuydu:

– "Darphane Sarrafları eskiden beri, dışarıya ödünç para verirler ve bu parayı işleterek, zamanı dolunca da ana-para ile birlikte, faizi ile yerine koyarlar ve böylece Devlet Hazinesi'nin miktarı ziyade artardı.

Mevzubahis durum ise sadece, Darphane Müdürü ile Maslahatgüzâr arasında bir sır olarak kalır, ikisinden gayrı hiç kimse bu durumdan haberdar olamazdı."

Evet, durum aynen buydu ama, Düz Çelebi ailesinin maslahatgüzârı tâyin edilen, Kazaz Harutyun Bezciyan, böylesi çetrefilli işlere pek yatkın değildi: "Hemen her işin gayet sağlam ve gizli-kapaklı olmamasına bilhassa özen gösterir ve gayet hassas davranırdı. Faizciliğe gelince, Kazaz Harutyun Amira Bezciyan'ın bu gibi işlere de aklı yatmaz ve şiddetle karşıydı. Zira, o iş hayatına ticaret sahasında atılmış ve müşkül durumda kalan ticaret erbabının "faizciler elinde" ne yaman çileler çektiklerini; faiz ödemekten dolayı dûçar duruma düşerek, işini gücünü yitiren nice faizzedeyi gayet yakından görebildiği için, hemen her faizciden son derece nefret eden bir insandı.

Ancak, itirazlara rağmen, Düz Çelebi biraderler, Bezciyan Amira'yı kendi maslahatgüzârları yapmaktan geri kalmadılar ve böylece hesapları iyice kontrol eden Amira, acı gerçekle karşı karşıya kalmıştı ve acı gerçek şuydu: "Darphane'deki açığı kapatabilmek gayet zordu ve süratle kapatabilmek adeta imkânsızdı ve en az bir yıl zamana ihtiyaç vardı. Zira, o kadar çok şahıs borç almıştı ki, bu derece toleranslı davranılması karşısında hayret etmemek elde değildi?!.. Dolayısıyla alacakları anında toparlayabilmeye imkân yoktu!.. Meselâ: Sultan II. Mahmud Hân'ın güven ve sevgisini kazanmış olan, Saray ricalinden, "Hâlet Efendi" dahi, "Paris Büyük Elçiliği" esnasında Sarkis Çelebi'den bir miktar borç almış ve fakat, İstanbul'a döndükten sonra, bu meseleyi unutmuş gibi bir havaya bürünmüştü."[1]

1- (Merhum, "Tarihçi ve Gazeteci", Reşad Ekrem KOÇU. Bahsi geçen, "Hâlet Efendi" hakkında, "OSMANLI PÂDİŞAHLARI" adlı eserinin 385'inci sayfasında, şu kaydı geçmektedir ki, Hâlet Efendi'nin kişiliğini belirtmesi ve o karmaşık devrin, özet panoramasını çizmesi açılarından bilgi verici bir özellik taşımaktadır. Aynen geçiyoruz:
– "İkinci Sultan Mahmud'un (31 sene süren) uzun Pâdişahlığı, iki devreye ayrılır; İmparatorluğun parçalanma tehlikesi karşısında bulunduğunu ve devleti bu felâketten kurtarmak için garplılaşma inkılâbının zaruri olduğunu görmüş olan İkinci Mahmud. 1808 yılı Kasım'ında 1826 Haziran'ına kadar, 17 sene, 8 ay, azgın Yeniçeriler'in tehdidi altında aciz içinde kıvranan bir Hükümdardır.
Bu birinci devir içinde Pâdişah'ın yanında büyük nüfuz sahibi Devlet adamı olarak, "Hâlet Efendi"yi buluruz.
Yüzünün güzelliği ve parlak hitâbeti ile genç Hükümdarı cezbeden bu adam hasis, ihtiraslarının ve gurunun esiri bir kötü müşavirdir. Yol gittikçe sarpasarmış hataları tenkit, Hâlet Efendi'nin desiseleri ile suç olmuştur. Nâhak yere pek çok adamın öldürüldüğü, sürgün edildiği, ezilip heder olduğu bir zulüm devridir."
Merhum, Koçu Hoca'nın kayda geçmeye belki de lüzum görmediği ve fakat, tarihi aydınlatma babında bazı açılardan önemli olan bir ikinci husus da şudur: "Hâlet Efendi, sadece ikbâl ve gurur hırsı içinde çırpınan bir hasis devlet adamı olmakla kalmayıp, Aynı zamanda, lüzumsuz sayılabilecek çapta "Hıristiyan düşmanı" idi!.."
Nitekim, sırf bu durumdan dolayı, kendine göre yararlanmak isteyen meşhur dalavereci ve vicdansız tâcir, Şapçı Moiz'in, Ermeniler aleyhindeki, "fitne-fesa-

Önceki sayfalarda kayda geçtiğimiz gibi, Bezciyan Amira, Çelebi Biraderleri tamamen uyarmış olduğu halde, Onlar, Darphane ileri gelenlerinin telkinleri altında kalarak, işi hafiften almışlar ve bu durum onları pek feci bir sona sürükleyecekti!..

Durumun son derece vahim olduğu bir dönemde, düz Çelebi Ailesi'nin başlıca düşmanları anında vaziyeti değerlendirebilme hareketine girişmişlerdi. Meselâ: En birinci düşmanı olan "Şapçı Moiz", Hâlet Efendi'yi, fitne-fesat ile doldurup durmaktaydı... Düz Çelebi ailesine karşı borcu dolayısıyla eziklik hisseden Halet Efendi ise, onlardan kurtulabilmenin hesapları içindeydi. Çünkü, eziklik duyguları, onu düşmanlığa doğru sürüklemekteydi!.. Hâlet Efendi'yi zehirleyip duran, Şapçı Moiz ise, bu durumu bildiğinden, âdeta yangına körükle gitmekteydi...

Diğer taraftan, Darphane'de çalışan yüksek mevkilerdeki vazifelilerin icraatları da, pek iç açıcı değildi. Zira, hemen her akşam değilse de, her Cumartesi, ceplerini doldurarak: "Belgrat, Beyoğlu ve Büyük-Dere'de"de zevk-u sefa sürmekteydiler ki, bu durum hakkında da bilgisi mevcuttu. Zira, özel casusları vardı ve bu kanaldan birçok şey öğrenebilmekteydi. Dolayısıyla, Çelebi Biraderlerin feci bir sona doğru gittiklerini rahatlıkla biliyordu!..

---

tına" itibar etmiş ve daha birçok işlerde; malûm hataları yüzünden, birçok ard niyetlinin âdeta oyuncağı durumuna düşmüştür....

Meselâ; Kazaz Harutyun Amira Bezciyan'ı, Darphane'nin başına bizzat kendisi getirtmiş olduğu hâlde, zamanla Pâdişah'ın Amira'yı evlâdı gibi sevmeye başlamasını, asla hazmedememiş ve Amira'nın da başına çorap örmeye kalkışmıştır ki, Bezciyan Amira'nın her an tetbirli ve temkinli oluşu O'nun bu isteğine mânî teşkil etmiştir.

(1760-1823) yılları arasında yaşamış olan Hâlet Efendi: Kadı Kırımi Mehmed Efendi'nin mahdunu olup, aile efradı tarafından, "ilmiye mesleğine" yöneltilmek istenmiş, ancak o "Mülkiye mesleğini" tercih etmiştir. Acımasızlığı ve kindarlığı ile bilhassa dikkatlere çekmiş olan Hâlet Efendi. Yeniçeri-Ocakları ile de işbirliğine gider durum arz edince, Sadr-ı Azam, Bostancıbaşı Abdullah Paşa, Pâdişahı ikna ederek, Hâlet Efendi'yi tutuklatıp, Konya'ya sürdü ve Konya'ya vardığında, derhal başını vurdurup, kesik başını İstanbul'a gönderdi.

Nitekim çok geçmeden, meçhul kişilerce vaziyet Pâdişah'a jurnal edildi ve ihbarın akabinde, tüm hesaplara el konarak, ihbarın doğruluk derecesi araştırıldıktan sonra, doğru olduğu anlaşılınca, "29 Ağustos 1819 Cuma" günü, Sarkis ve Krikor Çelebiler tevkif edilerek hapsedildi.

Pazar günü ise, Darphane Müfettişi, Hayrullah Efendi'nin emri ile: "Mıkayel Çelebi, Enişte Hovhanes Ağa Aliksanyan, Mıgırdiç Çelebi, Enişte Hovsep Aznavur Ağa" derhal tevkif edildiler.

Diğer Pazartesi ise, Düzyan Çelebiler'in Kuru-Çeşme'deki, konakları ve hısım-akrabalarını iş yerleri dahi, hemen hepsinin evleri basıldıktan sonra: Erkekler hapishaneye, kadınlar ise, Kum-kapu'daki Ermeni Patrikhanesi'ne gönderildiler ve konakla, evler mühürlendikten sonra, tüm varidatlarına da el kondu.

Düzyan Çelebiler'in konakları arandığında: "Ayin yapmaya yarayan kilise levazımı ile Kilise'de giyilen dini esvaplar ele geçirildi. Hemen hepsi, Hükümet tarafından Kum-kapu Ermeni Patrikhanesi'ne gönderildikten sonra, Patrik de bu babda ikaz edildi:

– "Biz, Teba-ı Ermeniyan kullarımızı, yekvücut biliriz!.. Görmekteyiz ki, aranızda ayrılıklar mevcuttur!.. Bu vahim hal derhal düzeltilmelidir!

Âli-î Osman Devleti'nin, düşmanlarına karşı ilelebet korunabilmesi babında, bu katiyetle elzemdir.

Binaenaleyh, Devlet-î Osman nezdinde, her halükârda Patrikhane ve Patrik Efendi sorumlu tutulacaktır."

Kum-kapu Ermeni Patrikhanesi'nin, bizzat Devlet tarafından gayet sert şekilde ikaz edilmesi. Devrin Patrik'i, Edirneli Boğos Baş-Yebisgobos'u hayli endişelendirmiş ve Ermeni-Katolikleri ile birleşebilmenin yollarını araştırmaya başlamıştı!..

Mevzubahis vaziyete bir çare bulabilmek üzere, Ermeni-Cemaati ileri gelen zevatından önemli kişileri Patrikhane'ye davet etti ki, başlıcaları şu zatlardı:

"Krikor BALYAN, Kazaz Harutyun Amira BEZCİYAN ki, Bezciyan mezkûr toplantıya (Amira) ünvanı ile iştirak etmekteydi.

DÜZYAN ÇELEBİ BİRADERLERİN İDAM EDİLMELERİ VE İSTANBUL'DA KOLERA SALGINI VAK'ASI!..

Düzyan Çelebiler'in tutuklanıp hapsedildikleri günlerde, İstanbul'da aniden "Kolera salgını" başgöstermişti: (1819). Hapishanelerin iptidai oluşu ise, mahkûmlar için daha büyük bir tehlike arzetmekteydi ki; temizlikten yoksun olan birçok mahkûm, bu bulaşıcı ve öldürücü illetin pençesinden kurtulamamıştı...

Nitekim, Darphane Bütçesi İdare Heyeti'nden: "Krikor Ağa Manasyan, Vekiliharç Mardiros Efendi" bu kahredici illete kurban giderek, hapishanede vefat etmişler. Aynı hastalığa yakalanan mahkûmlardan Garabed Çelebi ise, bilahare iyileşerek sıhhatine kavuşabilmiş idi.

Mevzubahis karmaşa içinde diğer taraftan Düzyan Çelebiler'in tüm akraba ve yakınlarıyla birlikte, hemen hepsinin ev ve konaklarında her ne var ise, haraç-mezat satılmakta ve toplanan paralar, Darphane açığını kapatabilmek gayesiyle, biriktirilmekteydi ve tabii ki, bu işlem doğrudan "Devlet Memurları" tarafından icra edilmekte ve en titiz şekilde işlemi yerine getiren memurlar, toplanan parayı kuruşu kuruşuna Darphane Hazinesi Müdürlüğü'ne "imza karşılığı" teslim etmekteydiler.

Bu meyanda, Düzyanlar'ı idamdan kurtarmaya çalışan Bezciyan Amira'nın bütün gayret ve çabaları da boşa gitmişti. Zira, Düzyanlar'ın konaklarında özel bir ayin odası bulunmuş (Küçük-Mescit) ve bu odada dini ayin yapıldığını isbatlayan bir sürü delil ele geçirilmişti. Keza, konakta Katolik-Rahip Istepan'ın da gizlenirken yakalanması, suçun inkârına imkân bırakmamış ve Katolik-Rahip, "Limni"ye sürgün gönderilmişti.

Osmanlı Devleti kanunlarına göre: "Devletin alâkalı mercilerinden izin almadan, (Kilise veya Havra) ayini icra etmek, katiyetle yasaktı ve böyle durumlarda, yakalanıldığı zaman, cezası doğrudan idamdı."

Bütün bunları dikkatle takip eden Hâlet Efendi ise, eline geçen bu fırsatı en âlâ şekilde değerlendirmeye koyulmuştu ve gayesi, Düzyanları idam ettirmekti ki, bu hususta hiç mi hiç zorluk çekmeyecekti. Çünkü talih kendisinden yana idi ve Düzyanlar'ın mahvı için her ne lâzım ise kendiliğinden zuhur etmekteydi!..

"2 Ekim 1819 Cumartesi" gününü sabahı saat: 11 civarı, Krikor ve Sarkis Çelebi Biraderler, Bab-ı Hümâyûn'da başları vurularak idam edildiler. Mıkayel ve amca çocuklarından, Mıgırdiç Çelebiler ise; Yeni-köy'deki yalılarının pencerelerinden asılarak idam edildiler.

İdam edilen Düzyanlar'ın cesetleri, Bezciyan Amira tarafından, Kuru-çeşme'deki Düzyanlar'a ait aile kabristanına defnedildi.

Düzyanlar'ın diğer fertleri ise, değişik mahallere sürgüne gönderildiler. 17 gün Sadaret Kethüdalığı yapmış olan, Abdurrahman Feyzi Bey de, Düzyanlar meselesi yüzünden tevkif edildi; konağı ve yalısı mühürlendi ve "Dimetokya"ya sürülerek, orada idam edildi.

Düzyanlar'dan, diğer mevkufların sürgüne gönderilenlerinden en tanınımış olanları ise şu şahıslardır:

– Garabed, Agop ve Boğos: Kayseri civarından bir Manastıra sürüldüler.

– Düzyanlar'ın enişteleri, Aleksanoğlu Ohannes ile 3. biraderi "Niğde"ye sürülüdler.

– Diğer enişteleri, Hosep Camcıyan: "Midilli"ye sürüldü.

– Yengeleri, Maryana ile oğlu Artin: "İstanköy"e.

– Aznavuryan Hosep ile iki kardeşi "Limni"ye sürüldü.

– Düzyanlar'ın damadı, Tıngıryan Artin ile Kâtibi: "Kıbrıs"a.

– Küçük Hovhannes ise: "Rodos"a sürüldü.

Hapsedilmiş olan Düzyanlar ve yakın akrabalarının hapishaneden çıkarılarak sürgüne gönderilmesini temin eden, Bezciyan Amira idi. Şöyle ki: "Mabeyin Berber Paşa'ya rica ile durumu

Pâdişah'a ilettirerek, Hapishanede olan Düzyanlar'ın cezalarını sürgüne çevirtmişti."

Buna mukabil, Katolik-Ermeni Rahipleri'nin, "Kolejliler" grubuna dahil olanlar, Düzyanlar'ın idam edildikleri gün: "DAVİTYAN ANDON"un Kandilli'deki konağında, en büyük düşmanlarından kurtuldukları için gayet muhteşem bir ziyafet sofrasının etrafında toplanmışlar ve de bu vak'ayı, zafer (!) kabul edercesine kutlamışlardı.

Kum-kapu'daki, Ermeni Patrik'i, Boğos Baş-Yebisgobos ise; bu durumu tiksintiyle karşılamış, "Kandilli ziyafetini" takbih ettikten sonra, Kayseri, Baş-Papazı'na bir mektup göndererek, Düzoğulları'na hürmet edilmesi ve sevgi, saygı gösterilmesini emretmişti.

Düzyanlar'ın idam edilişi, mallarının müsaaderesi ve sürgüne gönderilmeleri vs. hususunda meşhur Katolik-Ermeni Rahip, müellif Çarkçıyan malûm kitabında şu enteresan ve bir yerde ibret alınması icap eden iddialar ileri sürmüştür ki; bir din adamına yakışmaz şekilde hilâf-ı hakikatlerle dolu iddilarını ve de tahrifatçılığını isbat eden, hem de açık delillerle isbat eden kayıtlarla birlikte aynen geçiyoruz:

Sayfa: 57-58

(Sarkis Çelebi borçlarının kurbanı oldu, herkesi kendisi gibi zannetti. Bezciyan'a çok itimat etmekle yanıldı. Bezciyan da bu işte "muhbir" zannından kendini tarih boyunca kurtaramaz ve bunu söylemek için dedektif olmaya lüzum yoktur. Zira bütün şüpheler onun üzerinde toplanmaktadır.[1]

1- (Rahip Çarkçıyan'ın, Bezciyan Amira için: "Bütün şüpheler onun üzerinde toplanmaktadır." demesiyle, Amira'yı suçlamaya çalışması kadar mantıksız hiçbir iddia olamaz!.. Zira: Zan altında olmak, şüphe edilmesi vs. Şayet herhangi bir isbat yok ise hiçbir kıymet ifade etmez.)

Velhasıl ne kadar Bezciyan taraftarları onun bu işte bir ilgisi olmadığını ısrar etseler, tarih onu "muhbir" vaziyetini görecektir.)

Sayfa: 59

(Bütün bu işte dikkat edilecek bir nokta vardır. Düzyanlar'ın katli günü, diğer bir fermanla kızkardeşlerinin ve ölen Düzyanlar'ın malları müsadere edildikten sonra, bir de üstelik kızkadeşleri, Kum-kapu'da olan Ermeni Patrikhanesi'ne hapsedilmeleri şayanı teessüftür. Bu düşmanlığın son perdesi olarak vasıflandırılsa, hata edilmiş olunmaz. Zira, husumet yalnız ferdi olarak değil, bilhassa Düzyanlar'ın Ermeni-Katolik olmaları en başlıca sebep teşkil etmiştir. Ve onların külyen Ermeni Patrikhanesi'ne sevkedilmeleri buna delâlet eder.)

İlk, müellif Rahip Çarkçıyan'ın, Bezciyan Amira hakkındaki iğrenç iftiralarına temas edelim ve bunun cevabını; Ne Ermeni, ne Hıristiyan olmayıp, İslâm ve Türk olmakla birlikte, Osmanlı-Türk İmparatorluğu tarihi alanında, ses duyurabilmiş ender yetişen değerlerimizden merhum, "Tarihçi, Gazeteci ve Ansiklopedici" Reşad Ekrem KOÇU'nun "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ"ne geçtiği "Bezciyan maddesi"nde, bizzat düştüğü kaydı okuyarak görelim ki, bu resmi vesika karşısında; değil, Rahip Çarkçıyan veya benzerlerinin, Vatikan'ın dahi söyleyebilecek bir tek sözü dahi olamaz. Zira, verebilecek cevap bulamaz!..

– "Düzoğulları yerine Darphane Sarrafı tayin edilen Kazaz Artin, velinimetzâdelerini ya kurtaramadı, yahut da, Katolik meselesi ve Düzoğulları'nın Katolik olması; Kum-Kapu Kilisesi'ne bağlı mutaassıp bir Ermeni olan Artin'i böyle bir teşebbüsten alıkoydu; en kuvvetli bir ihtimal da, bütün zekâ ve cesaretine rağmen, Artin, "Hâlet Efendi'nin Düzoğulları'na çevrilmiş kin ve gazabı karşısında kendisini çok zayıf hissetti!..

Katolik Ermeni Rahipleri de "Kolejliler" ve "Appayanlar" diye ikiye ayrılmışlardı. Düzoğulları bunlardan ikincisin hâmisi idi;

idam edildikleri gün, kolejli Rahiplerle taraftarları, Davityan Andon'un Kandilli'deki konağında parlak bir ziyafet sofrasının etrafında toplanmışlardı.

Kum-Kapu Patrik'i Boğos Efendi ise büyük bir asalet göstermiş, Kandilli ziyafetini takbih ettikten sonra, Baş-Papazı'na bir mektup göndererek, Düzoğulları'na hürmet ile muamelede bulunmalarını tavsiye etmişti.

Kazaz Artin, Düzoğulları'ndan yalnız Zerenuhi ve Diruhi Hanımları sürgün felâketinden kurtarabilmiş, Yeni-kapu'daki evine almıştı.

Düzoğulları'nın Kuruçeşme'deki yalısını, Hâlet Efendi'nin Sarrafı, İshil satın almıştı; bu yalı, Hâlet Efendi'nin de nihayet ikbalden düşerek, menfasında idam edilmesiyle, Hükümet tarafından müsadere edilmişti; Kazaz Artin yalıyı hemen satın almış, döşetmiş, anahtarlarını da hediyelik nefis limonlarla doldurulmuş bir sepet içinde aile ocakların kurulacağı müjdesi olarak, Düzoğlu hemşirelere takdim etmişti.

1823'te Düzoğulları affedilmiş, 15 Nisan'da İstanbul'a dönen Garabed, Agop ve Boğos kardeşler de doğruca Kazaz'ın evine indirilmişlerdi; bir müddet sonra da kızkardeşleriyle birlikte Kuruçeşme'de yerleşmişlerdi."[2]

Bizim yukarıda kayda geçtiğimiz, bu muvassak kaynağa ilâve edecek hiçbir sözümüz yoktur. Tarih huzurunda tahrifkâr müellif Rahip Çarkçıyan'ın ruhu utansın!..

Katolik Rahip Çarkçıyan'ın kitabında temas ettiği ve bizim kayda geçtiğimiz ikinci iddiasına gelince, bu iddiasını cevaplandırmak gayet basittir ve bu vicdan fukarası, meselenin o yönünü es geçmekle, sözde kurnazlık yaptığını sanmıştır. Meselenin aslı ise şudur:

2- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: IX, sayfa: 4836, Reşad Ekrem KOÇU.

"Vak'anın zuhur ettiği, "1819"larda, Katolik-Ermeniler'in dini temsilcilikleri, henüz kurulmuş değildi ve "1835" yılında Fransız Devlet'nin, Osmanlı Devleti'ne yaptığı devamlı baskı neticesi, ancak kurulabilmiştir.

Peki, hâl böyle iken; Osmanlı Devleti tevkif ettirerek, hapsettirip veya sürgün ettirdiği mahkûmların; "zevce veya kerîmeleri"ni, Ermeni Patrikhanesi dışında kimlere gönderecek veya kimlere teslim edecekti?..

Kum-kapu'daki Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edilmeleri kadar tabii olan bir başka alternatif düşünülebilir mi?..

Düzyan ailesi kadınlarının, Kum-kapu Ermeni Patrikhanesi'nde hapsedilmiş olmaları iddiası da tamamen hilâf-ı hakikattir. Zira hemen hepsi, Patrikhane de en âlâ şekilde ağırlanmış ve bilhassa ihtimam gösterilmiştir ki, bu durum tarihen sabittir.

Merhum, Bezciyan Amira'yı ve Ermeni Lusavoriçagan cenahı devamlı olarak suçlamaktan bir türlü usanmayan bu Vatikan ve Fransız Devleti temsilcisi, iş Katoliklere gelince, âdeta vurdumduymaz kesilmekte, böylece Katolikler'in iğrençliklerini gözlerden uzak tutmaya çalışmış olduğu görülmektedir!..

Meselâ: Düzyanlar'ın idam edildiği gün, sevinçlerinden ziyafet çekebilecek derecede bayağıdan da adi olabilen Kolejliler sınıfından Katolik-Rahipler'in bu iğrendirici icraatlarından bir nebze olsun söz etmemiştir. Niçin mi? Niçin gayet basittir. Zira kendisi de "Kolejliler" ekolünden idi. Çünkü, bir İtalyandan daha koyu, Roma Kilisesi taraftarı idi. Ve zaten bu esrarengiz adamın (ırki durumu) üzerinde de ayrıca durmak lâzımdır!..

Zira, Katolik dahi olsa, tarihte zuhur etmiş onca vak'adan sonra, tâ 1953'lerde bu derece taasupla; mensubu olduğu kavimin Kilisesi'ne, şeref ve haysiyetle tarihe geçmiş büyüklerine karşı, bu derece ruhsuz olamaz!..

Çünkü, böyle bir davranışın altında ancak bir tek gaye yatabilir ve o da şudur: "Türkiye Ermenileri'nin yeniden bölünüp, parçalanabilmesi."

Tabii ki, böyle bir harekete yeltenen ve provokasyonel kitaplar yazarak, birtakım gizli emeller güden bir insanın, muhakkak ki şu veya bu devletin çıkarlarına yaramamasına hiç mi hiç imkân yoktur!..

Kaldı ki, kendimizden hiçbir zaman ayrı görmediğimiz ve onlara karşı hiçbir husumet beslemediğimiz, "Ermeni-Katolik karındaşlarımızın", yeni nesilleri bu satırları okudukları zaman, kıssadan hisse almasını bilecek ve bu gibi ayırıcı, bölücü hareketlere karşı en az bizler kadar hassasiyet gösterip, böylelerine şiddetle cephe alacaklarından asla en ufak bir şüphemiz yoktur.

Zira, Ermeni milletinin tarih boyunca başına her ne bela gelmiş ise, hep böylesi ayırıcı, bölücü cereyanlara kapılmasından dolayı gelmiştir.

Ermeni milletini bölüp parçalamak isteyen Batılı devletlerin tarihte çevirdikleri entrikaların ve iğrenç icraatlarının haddi hesabı yoktur... Hele, "Katoliklik" cereyanlarında öylesine akla gelmedik taktiklere başvurmuş ve Ermenileri bölünmekten kurtarmak isteyen şuurlu ve büyük şahsiyetleri, ebediyen susturabilme gayesiyle öylesine iğrenç ve tüyler ürpertici taktikler uygulamışlardır ki, bunların haddi, hesabı oktur denebilir...

Biz, Bezciyan Amira bölümü içinde sadece bir tanesini sırf, yeni nesillerin ibretle okuyup, kıssadan hisse alıp, gerçek mânâda dost ve düşmanlarını tamamen tanıyabilmeleri için, kayda geçiyoruz.

"DEMİR MASKELİ ADAM" LÂKABI İLE ANILAN TOKADLI AVEDİK PATRİK BAŞ-YEBİSGOBOS (1657-1711)

İki asır önce zuhur etmiş ve tarihin tozlu sayfaları içinde karanlıklara gömülmüş ve de bu sebeple günümüz insanı; ne vak'a ve ne de vak'anın kurbanzedesi hakkında sıhhatli bir bilgi edinememiştir!..

Bu niçin böyle olmuştur? Böyle olmuştur çünkü, birtakım gizli eller, bu trajik vak'ayı zaman akışına terkederek, karanlıkların derinliklerine gömebilmişlerdir...

Osmanlı-Türk İmparatorluğu üzerinde birtakım emeller besleyen bazı Devletler'in cibilliyeti bozuk uşakları, Efendilerinin gayelerine varabilmesine yardımcı olabilmek için her ne melânetlik var ise, sergilemişlerdir!..

Okuyalım ve görelim:

VAK'AZEDE'NİN ÖZET BİYOGRAFİSİ:

Dokumacı Bağdasar Ağa'nın mahdunu olarak, "7 Nisan 1657" tarihinde Tokad vilâyetinde dünyaya gelen, Avedik Patrik, yedi yaşına kadar, büyükbabası Sarkis Rahip'in nezaretinde ilk öğrenimini ikmâl etmiştir ki, pek sevdiği dedesi Sarkis Rahip, 1664 yılında, 110 yaşlarındayken vefatetmiştir.

Daha sonra Vaftiz babası, Rahip Bedros'tan ders almaya başlamış ve babasından da dokumacılık zanaatını öğrenmeye çalışmıştır.

1672'de Tokad'a gelen "Belenk"li, Agop Rahip onunla meşgul olmuş ve genç Avedik'e, Ruhani olmasını teklif edince, derakab kabul etmiş ve Agop Rahip'in talebesi olarak, ruhaniliğe intisap etmiştir.

1657'de "Baş-Rahip" intiap edilmiş ve "Sarga-Dağı Manastır"ına, "Surp-Hagop Manastırı" tâyin edilmiştir.

1691'de Eçmiazin Gatoğigos'u Yeğyazar I. tarafından, "Yebisgobos" derecesine yükseltildi ve aynı yılın sonlarına doğru, Gatoğigos Nahabed I. tarafından, Erzurum Murahhaslığına tâyin edildi.

1701 Ağustosu'nda, İstanbul'a gelmiş ve Edirne'ye dönüşünde, Patrik Kaymakamı mevkiine getirilmiştir.

7 Mart 1702'de Edirne'de İstanbul Patrik'i, yani: "Türkiye Umum Ermeniler Patrik"i ilân ve tastik edildi.

1703'te bu görevinden alındı ve (1704-1706) yılları arası, yeniden İstanbul Patrikliği görevini ifa etti.

Birinci Patriklik döneminde tarihi bir değişikliğe damgasını basarak: "Kudüs-Ermeni Patrikliği'ni, İstanbul Patrikliği uhdesine aldı."

"Avedik Yevtogyazi" diye de bilinen Avedik Patrik'i; ilk Patrik-Kaymakamlığı ve bilâhare Patriklik makamına atayan Şehid Şeyh-ül-Islâm, Feyzullah Efendi Hazretleri olmuştur.

İkinci defa olarak Patriklik makamına getiren zat ise, Sadrâzam Kalaylı Ahmed Paşa Hazretleridir.

Yukarıda özet biyografisini geçtiğimiz mezkûr Ruhani'nin başına neler gelmiş, bir de ona bakalım ve o pek tantanalarla göklere çıkarılan Avrupa Medeniyeti, Avrupa adaleti gibi savsataların hakiki çehresini görebilelim ve tabii ki, bir nebze olsun, sağduyumuz kalmış ise!..

AVEDİK PATRİK'İN, LATİN KİLİSESİ İLE MÜCADELELERİ

Latin Kilisesi'nin Anadolu'daki "Misyoner faaliyetlerini" dikkate alan ve Anadolu Ermenileri'ni Latin propagandası tesirinden kurtarabilmek maksadıyla Erzincan'a giderek, "Aziz-Hagop Manastırı"nı inşa ettirmiş, "Diran-şen"deki Manastırı tamir ettirmiş, Erzincan'daki, "Aziz-Astvazazin Kilisesi"ni restore etmek maksadı ile İstanbul'a gelerek bu babda Ferman almış ve fakat, Latinler'in kışkırtmaları ile ayaklanan Yeniçeriler tarafından hançerlenmiş, iyileştiğinde ise, İstanbul'a gelerek Devlet'ten yardım dilemiş ve bu suretle, isyan hareketi bastırılmıştır.

Ne var ki, Avedik Patrik'in düşmanları bu sefer de bir başka taktik uygulamışlar: (Müsaadesiz Kilise inşa ettiriyor vs.) şaiası yaymaya başlamışlar. Bundan dolayı Erzurum vâlisi tarafından tutuklattırılıp hapsettirilmiş ve daha sonra hakikat anlaşılınca, Kadı Feyzullah tarafından azat edilince, tekrar Erzincan'a dönerek mezkûr Kilise'nin restore çalışmalarını hızlandırmış. Kilise'nin restore çalışmaları tekrar durdurulmuş ve fakat bu seferki fitne-fesat iblisliği pek işe yaramamıştı. Şöyle ki: Tüm aile efradı ile hastalanan Kadı Efendi; "Bu meselede haksızlık olduğu, daha doğrusu fitne-fesat çevrildiği inancıyla, durumu tekrar ve bizzat tetkik ettirip, gerçeği öğrenince Kilise'nin restorasyonuna müsaade etmekle kalmamış aynı zamanda maddi yardımda da bulunmuştur.

1701 yılında Şeyh-ül-İslâm intiab edilen, Feyzullah Efendi; Latin Kilisesi'nin ve Avrupa Devletleri'nin, Osmanlı-Türkiyesi üzerinde ne gibi tasavvurlar peşinde olduklarını gayet iyi bilmekte ve onlara karşı haklı olarak, düşmanlık hisleri taşımaktaydı ve dolayısıyla da onların göstermelik samimiyetlerine asla itimat etmemekteydi.

Bu münevver ve gayet zeki Din adamı, Avedik Baş-Yebisgobos'u Erzurum'dan tanımakta ve aynen kendi düşüncelerini pay-

laşan ve Latinlere karşı, canıbahasına mücadele veren bu değerli Ruhani'yi, İstanbul'da Patriklik tahtına oturtmak arzusunda idi. O tarihlerde Edirne'de bulunan Avedik Yebisgobos, İstanbul'a gelerek; Samatya-kapusu'ndaki, "Surp-Kevork Katedrali"nde, "Ermeni tebayı birleştirici bir vaız vermiş ve kendisini dinleyen binlerce Ermeni tarafından ziyade beğenildiğinden, bilahare, Pâdişah'ın nezdinde büyük itibarı olan Şeyh-ül-İslâm Feyzullah Efendi Hazretleri'ne müracaat edilerek, Avedik Baş-Yebisgobos'un Patrik intiab edilmesi dileğinde bulunulmuştu.

Ermeni teba tarafından kendisine itibar edildiğinden gayet memnun kalan, Şeyh-ül-İslâm Hazretleri: Avedik Baş-Yebisgobos'u ilk, Patrik-Kaymakamı mevkiine getirmiş ve bilahare, 1702 yılında Patrik ilân ederek, Patrikliğini bizzat tastik etmiştir.

Avedik Patrik'in ilk icraatı: "Lusavoriçagan-Ermeniler" ile "Katolik-Ermeniler" arasında birleştirici bir yol bulmaya çalışmak olmuş ve bu meyanda, "Kudüs-Ermeni Patrikliği"ni, "İstanbul-Ermeni Patrikliği"nin uhdesine almak olmuştu ki, önceki satırlarda bu icraatını geçmiştik.

Latinlere gelince, Latinler tabii ki mevcut durumdan hiç mi hiç memnun değillerdi. Nitekim bir müddet sonra tekrar Edirne'ye dönen Avedik Patrik, Edirne'de bulunan Latin Ruhaniler'in hışmına uğramış ve Latinler'in marifetleriyle, Sadr-ı Azam, Daltaban Mustafa Paşa tarafından hapse atılınca, vaziyeti öğrenen, Şeyh-ül-İslâm derhal harekete geçerek, Avedik Patrik'i kurtarmış ve düşmanlarını da küreğe mahkûm ettirmişti.

EDİRNE'DE LATİNLER'İN KAHBELİĞİ VE YENİÇERİ AYAKLANMASI

Avedik Patrik'in bu başarısını bir türlü hazmedemeyen Latinler, Yeniçeriler'e çengel atarak, fikren çeldiler ve 1703'te zuhur etmiş olan meşhur "EDİRNE VAK'ASI" böylece meydana geldi ki, gözleri kan bürümüş takriben "20.000 Yeniçeri" hemen her yana

saldırarak, tam bir ihtilâl havası içinde "kazan kaldırarak" birçok değerli ve yeri dolmaz şahsiyeti şehid ettiklerinde, Şeyh-ül-İslâm Feyzullah Efendi Hazretleri de aynı feci âkibete uğrayarak, şehidlik şerbeti içmişti.

Yani, meydan tamamen Latinler'e kalmış ve himayesiz vaziyete düşen Avedik Patrik'i tevkif ettirerek, meşhur "Yedi-kule Zindanı"na attırmışlar ve Patriklik'ten de azlettirmişlerdi. Heyhat ki, bu milimi milimine böyle olmuştu!.. Yani, Katolik dünyasının iğrenç entrikaları, ne yazık ki, ülkemizde de tiksindirci gücünü gösterebilmekteydi!..

Meselâ, Avedik Patrik'in "Yedikule Zindanı"na hapsedildiği ve Patriklik'ten azledilmesi yetmezmiş gibi. Mevcut ortamı fırsat bilen, İstanbul'daki, Fransız Büyük Elçisi Fériol. Avedik Patrik'ten ebediyen kurtulabilmek gayesi ile Sadr-ı Âzam'ın huzuruna çıkmış ve binbir dil dökerek, telkin yolu ile Avedik Patrik'i, "Avrad- Adası"na sürgün ettirmişti.

17 Eylül 1704 tarihinde Kalaylı Ahmed Paşa, Sadr-ı Âzamlık makamına geçince, İstanbul Ermenileri, derakab Sadr-ı Âzam'a müracaat ederek, Avedik Patrik'in korkunç bir komployа kurban gittiğini izahla, tekrar Patriklik makamına getirilmesini dilediler. Ermenileri dinleyen Sadr-ı Âzam kısa bir soruşturmadan sonra, Ermeniler'in haklı olduklarını anlayarak, Avedik Patrik'i tekrar Patriklik makamına atayıp, Ermeni kullarının gönlünü hoş etti.

Patriklik makamına geçen Avedik Baş-Yebisgobos, Katolik-Ermenilerle yakın temas kurarak, bu sefer daha yumuşak bir tarz ile onları kazanmaya ve bu suretle Ermeniler arasındaki ayrılığa son verebilmek için var gücü ile mücadeleye girişmişti.

Ne var ki, İblis Fransız Elçisi, Fériol tekrar devreye girerek, Devlet nezdinden giriştiği tahriklerle, Avedik Patrik'i tekrar makamından aldırıp, "14 Şubat 1706" tarihinde, "Bohça Adası"na sürgün ettirmeye muvaffak olmuştu...

Sürgünde bulunan talihsiz Avedik Baş-Yebisgobos, elinden hiç birşey gelmemesinin ezikliği ve ıstırabı içinde, Hacı olmaya

karar vererek, Kudüs'e gitmek istediğine dair, Pâdişah'a dileğini sundu. Bu durumda dahi, fitne-fesattan geri kalmayan düşmanları çileli Ruhani'nin dileğine set çekebilmek gayesiyle yeniden çeşitli melânetlikler sergilediler. Ne var ki, Sadr-ı Âzam, Çorlulu Ali Paşa'nın devreye girmesi ile dileği kabul buyuruldu ve "7 Nisan 1706" tarihinde serbest bırakılan sabık Patrik Avedik, "Divan Çavuşu" refakatinde yola çıktı. Fakat, durumu Fransız Elçisi Fériol çoktan öğrenmiş ve gayet de memnun olmuştu. Şöyle ki, bir türlü alt edemediği bu adamdan nihayet kurtulabilecekti!.. Zira, Avedik Baş-Yebisgobos Kudüs'e gidebilmek için seyahate çıkmaktaydı ve yolda her şey olabilirdi!..

Bu çileli Ruhani'den kurtulabilmenin, hem de ebediyen kurtulabilmenin yegâne çaresi ise, O'nu, Fransa'ya kaçırabilmekti. İşte böyle bir düşünce ile hareket eden Büyük Elçi, ele geçirdiği bu uygun fırsatı anında değerlendirmek için her ne lâzım ise yapacaktı!..

Fransız Büyük Elçisi Fériol, sabık Patrik'in hangi yolla, Kudüs'e gideceğini öğrenmeye çalıştı ve "Kios, Rodos ve Kıbrıs" tarikiyle gidecek bir gemi ile yola çıkacağını öğrendi. Emrindeki Cizvit Papazları'ndan, Rahip Tarillon'u Kios'a göndererek, oradaki Fransız Konsolos Muavini Bonald'a: "Oraya gelecek olan Avedik Baş-Yebisgobos'u ne yapıp, ne edip, Fransa'ya kaçırıp zindana attırın." talimatını yollamıştı.

Divan Çavuşu ile dört günde Kios'a varan Avedik Yebisgobos, orada üç gün gemi beklemek mecburiyetinde kalınca, Konsolos Muavini Bonald, Divan Çavuşu'nu "rüşvetle" elde ederek, Avedik Baş-Yebisgobosu, bir Fransız gemisine bindirmeye muvaffak olduktan sonra, Değirmenlik Adası'na varıldığında, Divan Çavuşu gemiyi gizlice terk ettikten sonra, yalnız kalan yaşlı ve çileli Ruhani'nin üzerinde bulunan para ve dini alâmetlerden müteşekil küçük bir servete gemi kaptanı el koydu. Mayıs ayı nihayetinde ise Messina'ya varıldığında, Avedik Baş-Yebisgobos'u oradaki

Fransızlara teslim etmiş ve yaşlı Ruhani neye uğradığını anlayamadan, anında hapse atılmıştı!..

Diğer taraftan, Avedik Baş-Yebisgobos'un, Messina'da beş aydır zindanda yaşadığını öğrenen İstanbul Ermenileri, durumu, hemen her yönü ile Divan-ı Hümâyûn'a bildirmişler ve titiz bir tahkikat neticesi, Ermeni iddialarının doğruluğunu kesin şekilde öğrenen Osmanlı Hükümeti: Bu durumun Osmanlı Devleti'ne karşı bir tavır ve de hakaret olduğunu dikkate alarak: Sadr-ı Âzam, Çorlulu Ali Paşa, vak'a mahaline arayıcılar gönderirken, diğer taraftan da Fransız Büyük Elçsi Fériol'dan: Avedik Baş-Yebisgobos'un derakab iadesini isteyip, durumu şiddetle protesto etmişti. Lâkin, Fransız Büyük Elçisi gayet pişkindi ve de yüzüne tükrürülürse; "yağmur yağdı" diyebilecek derecede suratsızdı.. Nitekim: Binbir yeminlerle bu işin Korsanlar tarafından yapılmış olabileceğini ısrarla ileri sürdü ve bu riya kusan iddiası üzerinde ısrarla durdu.

Ne var ki, Osmanlı Hükümeti ikna olmayıp, daha derin bir soruşturmaya geçerek, Divan Çavuşu'nu sıkı bir sorgulamaya tabi tutunca işin aslı tamamen meydana çıkmıştı.

Tahkikatın sürdürüldüğü günlerde ise, Avedik Baş-Yebisgobos, 1706 Eylül'ünde, Marsilya'ya götürülmüş ve derhal Tersâne Zindanı'na atılmış ve burada saçı-sakalı kesilerek, ayakları prangaya vurulmuş esvap ve kitaplarına da ayrıca el konmuştu. Yani Fransızlar bu talihsiz ihtiyarı çoktan buharlaştırmışlardı...

Büyük Elçi Fériol'un yeni bir emri ile Avedik Baş-Yebisgobos, "16 Eylül 1706" tarihinde, Normandiya eyaletinde bulunan, dünyaca meşhur, "Mont-Saint-Michel Manastırı"na nakledildi. Burada, "Din adamı ve politikacılar" hapsedilmekteydi ve mezkûr hapishanede akla gelmedik, işkencelere maruz bırakıldığı yetmezmiş gibi bir de; ayaklarına pranga vurulup, başına da "Demir bir Maske" geçirildi.

8 Ocak 1710 tarihinde oradan da alınıp yine dünyaca meşhur ve bilhassa "Fransa Büyük İhtilâli" ile gündeme gelmiş, "BASTİLLE ZİNDANI"na nakledildi. 1710 Haziranı'nda ise, kitaplarla meşgul olabilmesine lütfen müsaade edildi.

"22 Eylül 1710" tarihinde, hapishaneden ve işkencelerden kurtulabilmek gayesiyle "Paris Baş-Piskoposu"nun huzurunda "Katolik Mezhebi"ni kabule mecbur kaldı. Hayli yaşlanmış ve de tahminlerin fevkinde yıpranmıştı. Tek kelime ile zihni tamamen bulanmış durumdaydı.

Yani Katolik oluşu ile hiçbir şey değişmiş değildi ve zaten sebep açıkça meydandaydı...

Nitekim bu talihsiz ve zavallı Ruhani, mezkûr vaziyete daha fazla tahammül edemeyerek ağır şekilde hastalandı ve bir yıl kadar yatalak olarak çile çektikten sonra: "11 Temmuz 1711" tarihinde o karabasan yaşantısından daha doğrusu işkencesinden ebediyen kurtularak, Cenâb-ı Hakk'ın Rahmet-i Rahmamına kavuştu.

Evet, gece-gündüz devamlı olarak her anki, düşünceleri haline gelmiş olan, Avedik Patrik gibi pek büyük bir düşmandan (!) kurtulan, Koca Fransız Devleti ve Vatikan, artık rahat şekilde İblisliklerine devam ederek, Türkiye Ermenileri'ni bölüp-parçalayabilme marifetlerine devam edebilirlerdi. Hele hele Fransız Büyük Elçisi Fériol cenapları ise Fransızlar'ın en büyük devlet nişanı olan, "Légion de'Honneur"ini şerefle (!) taşıyabilirdi!..

Paris'te, "Saint-Suplice Kilisesi" avlusuna defnedilen ve 1793 İhtilali'nde mezartaşı da kaybolan (!) talihsiz Avedik Patrik'in özet hayat hikâyesi işte bundan ibarettir!..

Meselenin en garip tarafı da şudur: Umum Ermenilerce, aslında (Aziz) ilân edilmesi icap eden bu muhterem ve gayet değerli Ruhani Aziz ilân edilmesi bir yana günümüz Ermenileri arasında onun kimliği hakkında hiçbir bilgisi olmayanlar, ekseriyeti teşkil etmektedir. Yeni nesillere gelince onların bu trajik vak'adan ve Avedik Patrik'ten hiçbir malûmatı yoktur.

Çünkü, onlar, birtakım görünmez ve fakat, tüm kavime hükmeden gizli güçler tarafından, kendi takip ettikleri siyasî görüşe paralel yönlendirilirler!..[1]

"KOLEJLİLER" ve "APAYAGANLAR" EKOLLERİ

Katoliklik bahsinde, bir diğer önemli faktör de, Ermeni-Katolikler arasında iki ayrı ekolün, meydana getirilmiş olmasıdır!..

"KOLEJLİLER" ve "APPAYANLAR" veya "APPAYAGANLAR" diye bilinen bu iki ekolün, kendilerine has özellikleri vardır. Meselâ: Ermeniler'in birleşebilme teşebbüslerinde bilhassa devamlı olarak baltalayıcı davranışlar sergilemiş olan "Kolejliler"in faaliyetleri hakkında, sarih malümat edinebilmek elzemdir. Aksi takdirde, Ermeniler arasında zuhur etmiş olan "mezhebi" çatışmaların inceliklerine asla vakıf olunamaz!.. O zaman da, "Ermeni Meselesi" ile olan bağları arasındaki bağlantı asla anlaşılamaz!..

Dolayısıyla ilk yukarıda adları zikredilen her iki ekolün özelliklerini; ayrı ayrı ve özetle de olsa, kimlikleriyle birlikte değerli okuyucularımıza sunulması elzemdir.

1- Merhum, Avedik Patrik'in "Bastil Zindanlarında" kaleme aldığı "otobiyografisi" ve dini yazılarını: "Edouard Dulaurier" adında bir araştırmacı, "Fransız Hariciye Vekâleti arşivlerinde bulmuştur.
Fransız tarihçilerinden, "Marius Taupin"; O'nun trajik hayatına dair: "DEMİR MASKELİ ADAM VE ERMENİ PATRİKİ AVEDİK" adlı bir eser yazıp, neşretmiştir. Mevzubahis eseri Ermenice'ye tercüme eden bir Ermeni yazar, Garabed ÜTÜCÜYAN (1823-1904) ise, 1870 yılında İstanbul'da bastırıp, neşrettirmiştir.
Ayrıca, 1874'lerde İstanbul'da neşredilen, Ermeni Cemaati gazetelerinden "MASİS" adlı gazetede, merhumun, biyografisi neşredilmiştir.
Daha geniş bilgi için bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: III, sayfa: 1346-1347-1348
Bakınız: "HAYOZ BATMUDYUN" - "ERMENİ TARİHİ", sayfa: 90-93, baskı: 1922 İstanbul.

KOLEJLİLER:

Ermeniler, daha doğrusu, Ermeni-Katolikler arasnıda ayrıcalıklarıyla tanınan, "KOLEJLİLER" namıyla maruf ekolün mensupları, doğrudan, "VATİKAN"a bağlıdırlar.

"Vatikan Sarayı"nda bulanan "ÖZEL PROPAGANDA KOLEJİ"nde değişik ırklardan müteşkil genç Rahipler eğitilmektedir ki: "Bunlar, Ruhban Mektebi'nden mezun olanlar arasından, "zekâ ve hitabet" açısından güçlü olanlardan müteşekildirler. Yani, "seçilmiş kimseler"den meydana getirilmiştir.

Bunlar, mezkûr Kolejde, "özel bir eğitime tabi" tutulurlar ve bilahare, çeşitli ülkelere birer, "Katolik-Propagandist" olarak gönderilirler!..

Ermeniler arasından seçilerek bu Kolejde özel eğitim görmüş olanları o tarihlerde, bilhassa "Türkiye"ye gönderilmekte ve Anadolu'daki, Ermeni köylüler içinde misyonerlik yapmaları bilhassa sağlanmaktaydı.

Koyu Katolik taassubu ile yetiştirilmiş bu Misyoner-Rahipler, öylesine bir eğitime tabi tutulurlardı ki, âdeta beyinleri yıkanır: "Ermeni asıllı olduklarını dahi rahatlıkla reddedebilirlerdi!..

Çünkü, aldıkları eğitimin temel felsefesine göre: "Sadece Katolik mezhebine girmek" yeterli olamazdı. Bir Katolik herşeyden evvel, "doğrudan, Roma Kilisesi"ne bağlı olmalıydı.

Yani ırki harsları dahil hemen her değerini külyen terk etmeleri başlıca kural idi.

İşte bu ekolün mensuplarına, "KOLEJLİLER" denmiştir ki: Ermeni cemaatinin içten parçalanması başta olmak üzere, hemen birçok felâkete muhatap olmalarında, bu ekolün rolü büyük olmuştur!..

APPAYAGANLAR veya APPAYANLAR:

Ermeni-Katolikler'in, "APPAYAGANLAR" adıyla bilinen ekolü ise, önceki sayfalarda bahisleri geçmiş olan, "MIĞİTARİSTLER"dendirler ki bunlar: "Venedik" ve "Viyana"da kurulup, faaliyet gösteren, "MIĞİTARYAN-MANASTIRLARI"na bağlıdırlar.

Bu sebeple, "APPAYAGANLAR" bir yerde Ermenilere daha yakın sayılmışlardır. Lâkin, her şeye rağmen; "dinî ayinler esnasında, yine de "Papalar'ı anmak, mezhepleri icabıdır. Yani her daim, Vatikan tarafından istismar edilmeye müsaittirler.

Nitekim, Ermeniler'in bölünmeleri vak'asında, bunların da ayrıca rolü olmuştur. Ancak şu hususu da kaydetmek lâzımdır ki, "Appayaganlar", Ermeniler arasında zuhur eden kanlı çatışmalar neticesi, meydana gelen hazin ve trajik tablo karşısında, ziyade üzülerek, âdeta tiksinti duymuş ve şekli her ne olursa olsun, Ermeni-Kadim Kilisesi ile birleşmeye kalben yanaşmışlardır.

Dolayısıyla da Fransa, doğrudan "KOLEJLİLER"i tercih etmiş ve onlardan dilediği kadar istifade edebilmiştir!..

BİRLEŞEBİLME TEŞEBBÜSLERİ VE KOLEJLİLER

Ermeniler arasındaki "mezhep ayrılığı"nı ortadan kaldırabilme teşebbüsü ile harekete geçen, Bezciyan Amira; yakın arkadaşı ve dostu, Saray Baş-Mimarı, Krikor Balyan ile bir araya gelerek, artık kangren olmaya yüz tutmuş bu prolemi, temelden halledebilme gayesiyle saatlerce görüştü ve her iki dost müştereken şu kanaate vardılar:

"Din adamları arasındaki sürtüşmeler ve kıyasıya mücadelelere girişmeleri; bizzat cemaatin zarar görmesine sebep olmakta ve bu yüzden kutuplara ayrılarak, birbirlerine hasım durumuna gelmektedirler.

O halde ilk "din adamları" üzerinde durulacak ve aralarındaki mücadeleler kesin şekilde son verilecekti."

Kum-kapu, Ermeni Patrikhanesi'ne giden her iki Amira, meseleyi bizzat Boğos Patrik'e bildirerek onun da fikrini almışlar ve Amiraları haklı gören Patrik, kendisi de onların fikrine katılmış bilumum Ermeni Kiliseler'in, Vaiz-Rahipleri'ne, emirnameler göndererek; "Ermeni Cemaati"ni bir bütün olarak kabul etmelerini, aralarında hiçbir suretle tefrik yapmadan, tümünü; "birlik ve beraberliğe davet etmelerini" ısrarla istemişti.

Diğer taraftan: Bezciyan, Krikor Balyan, Canik, Hacı Hovhannes, Harutyun Yerganyan ve Hagop Manasyan Amiralar biraraya gelmişler ve mezkûr meseleyi daha detaylı şekilde görüşmüşlerdi.

Patrik Boğos ile katiyetle anlaşamayan Garabed Aznavuryan Amira ile de ayrıca görüşerek, onu da ikna etmişler ve vaziyeti Boğos Patrik'e bildirerek, Patrikhane'de olağanüstü bir meclis toplanmasına karar verilmişti.

Ermeni-Katolikler de bu meclise davet edildiler ki; sırf mezhep ayrılığı yüzünden kendi ırkdaşlarından kopmak mecburiyetinde kalmış olan, Ermeni-Katolikler; duygusal karmaşa sebebiyle duydukları ıstırab neticesi, daveti seve seve kabullenmişlerdi.

Bu tarihi toplantı, Boğos Patrik'in riyasetinde icra edilmiş ve müşterek bir karara varılmıştı. Oy birliği ile alınan karara göre:

"Ermeni-Katolikler, Kum-Kapu Ermeni Patrikhanesi'ne tabi olacaklardı." Ermeni-Katolikler, hiç mi hiç tereddüt etmeden mezkûr anlaşmayı seve seve imzalamışlardı. Ancak, bazıları protokolü kabul etmekte tereddüt geçirmekteydiler ve bunların zihnine girenler de, "Kolejliler" ekolü idi!..

Durum böyle iken, 1820 Ocak ayının başlarında Appayaganlar'ın önderlerinden "Mesrop Rahip AĞAÇIRAKYAN, sessizce Yeni-kapu'ya gitmiş, Ermeni-Katolikler'den, Hovhannes Ağa YUNUSYAN'ı ziyaret ederek, Mimar Krikor BALYAN ile görüşmek istediğini bildirmiş ve Rahip'in görüşme isteğini öğrenen, Mimar Krikor Balyan, dileği memnuniyetle kabul ederek, görüşmede: "Bezciyan ve Aznavuryan Amiralar'ın da hazır bulunmalarını arzu ettiğinden, onları da davet etmişti.

Amiralarla görüşen Mesrop Rahip, umduğundan ziyade "fikir birliği" olduğuna şahit olunca haklı olarak sevinmiş ve hemen Beyoğlu'ndaki kiliselerine giderek, diğer Katolik Ruhanilere de durumu açıklamış ve onlarla da mutabık kaldıktan sonra, hep birlikte Latin Kiliseleri'nin İstanbul'daki başkanı, Monsenyör Vengendios Kardinal'in tastikini almışlardı.

Bu protokol de yerine getirildikten sonra Tovma Rahip Maksutyan, Serovpe Rahip Cevahirciyan; Yeni-kapu'da Hovhannes Ağa Yunusyan'ı ziyaret ederek, yeni gelişmeler hakkında bilgi verdiler.

Birkaç gün sonra ise; Tatiyos Rahip ASKERYAN, Krikor Rahip KABARACIYAN, Kevork Rahip AZNAVURYAN, Boğos Rahip Pjişk ve Istepannos Avkeryan'dan müteşekil ayrı bir grup da, aynı gaye ile Hovhannes Ağa Yunusyan'ın Yeni-kapu'daki evine gittiler ki, o esnada Mesrop Rahip Ağaçırakyan ve Sahak Rahip de oradaydılar ve Bezciyan ile Aznavuryan Amiralar da bilahare toplantıya iştirak ettiler. Toplantı kesin bir anlaşma ile neticelenince, Garabed Aznavuryan Amira:

– "Madem ki, hemen her hususta anlaşabildik. O halde durumu Boğos Patrik'e bildirelim ve daha önce yapılmış olan protokol anlaşması, hemen her şekli ile resmen yürürlüğe girsin."

Garabed Aznavuryan Amira'nın önerisi herkes tarafından kabul edilince aynı gün Patrikhane'ye giden Bezciyan ve Aznavuryan Amiralar; Boğos Patrik'e bilgi verdiler ve Patrik'in de kendi temsilcilerini seçmesini rica ettiler.

Boğos Patrik, Amiralar'ın isteğini derakab yerine getirerek, Ermeni Lusavoriçagan, yani Kadim-Ermeni Kilisesi'ni temsilen:

"Meryem Ana Katedrali Papazı Peder Mesrop ile Üsküdar, Aziz-Ğaç Kilisesi Papazı, Peder Partoğimiyos'u ve ayrıca, Vekil Takvor Efendi'yi" görevlendirdi.

Katolikler ise: "Mesrop Rahip Ağaçırakyan, Tovma Rahip Masketyan ve Serovpe Rahip Cevahirciyan'ı" temsilci olarak seçmişlerdi.

Bu altı üyeden kurulu heyete başkanlık yapan ise, Istepannos Avkeryan Yebisgobos id. Ancak, onun yetkisi sadece oturumları idare etmekten ibaretti. Yani ayrıca söz hakkına sahip değildi.

Mevzubahis toplantılar, Bezciyan ve Balyan Amiralar'ın evlerinde icra edildi ve ufak, tefek pürizler de bertaraf edildikten son-

ra, nihayet arzu edilen neticeye varıldı. Bahsi geçen toplantının tarihe geçen adı: "VEZERU JOĞOVU" - "ALTILAR MECLİSİ"dir.

Altılar Meclisi tarafından hazırlanan anlaşma metni, Boğos Patrik'e taktim edildi. Anlaşmadan ziyade memnun kalan Patrik: Umum Ermeni Kiliseleri'ne ve Cemaat ileri gelenlerine haber göndererek; Meryem-Ana Katedral'inde olağanüstü bir meclis toplanmasını emretti.

Kum-kapu Ermeni Patrikliği Katedrali'nde icra edilen oturumda, Patrik "Altılar Meclisi" tarafından hazırlanan anlaşma metninin bütün maddelerini bir bir okudu ve dinleyenlerin hepsi de memnun kalınca, bütün yetkililer tarafından tereddütsüz imzalandı ve ayrıca Bezciyan Amira, anlaşma metninin matbu şekilde çoğaltılarak umum cemaat mensuplarına dağıtılmasını teklif etti. Bezciyan Amira'nın teklifi memnuniyetle benimsenerek, ayakta alkışlandı ve bu esnada hemen herkes, sevinç gözyaşları dökmekteydi ve gerçekten de son derece sevinilmesi icap eden bir an yaşamaktaydı. Çünkü, Ermeni cemaati; mezheb vs. gibi dikenleri bir yana itmiş, topyekûn birleşmekteydi ve tabii ki, birlikten hem kuvvet ve hem de mutluluk doğardı!..

"18 Nisan 1820 Pazar günü", Meryem-Ana Katedrali'nde muhteşem bir ayin icra edildi ki, bu gerçekten pek muhteşem bir ayin olmuştur. Ayine iştirak eden binlerce Ermeni, mezhep farklarını tamamen unutmuşcasına; birbirlerini kucaklıyor, âdeta bir bayram sevinci yaşıyorlardı!..

Âyin başladığı zaman, Appayagan ekolü, Ermeni-Katolikler'den: "Mesrop Rahip Ağaçırakyan, Tovma Rahip Masketyan, Tatiyos Rahip Askeryan, Serovpe Rahip Cevahirciyan ve Krikor Rahip Kabaracıyan."

Kolejliler ekolünden ise: "Boğos Rahip Pjişk ve Sahak Rahip" Katolikleri temsilen âyine iştirak etmekteydiler ve hemen hepsi, Ermeni-Lusavoriçagan Ruhaniler'in giydikleri dini esvaplar giymişlerdi ki; "Bu durum birleşme yolunda atılmış en büyük adım-

dır denebilirdi!.. Aynı korteje: "Boğos Patrik, Patrik Vekili, Hazaps Rahip, Patrikhane Katedrali Papazı Mesrop Peder, Mimar Krikor Balyan, Harutyun Amira Bezciyan ve Aznavuryan Amiralar iştirak etmişlerdi."

Âyîn başlarken ilk duayı, Boğos Patrik; "Katolikler'den Mesrop Rahip Ağaçırakyan'a okutunca, bu jest; Ermeniler arasındaki tüm ayrılık ve dargınlıkların sona erdiğinin başlıca nişanesi sayılmıştı.

Tarihi âyinden sonra, Lusavoriçagan ve Katolik olmak üzere, bütün Ruhaniler ve "Matiyos ile Nazaret Allahverdi Amiralar", Patrikhane'ye giderek, Boğos Patrik'in hayır dualarını aldılar. Daha sonra ise, Amiralar Katolik Rahipleri kendi malikhanelerine götürerek en mükemmel şekilde ağırladılar.

Diğer semtlerde de durum hemen hemen aynıydı yani, Ermeni Cemaati bir bütün olarak âdeta bayram havası teneffüs etmekteydi. Meselâ: "Hasköy'de Mahdesi Apraham Amira, Ortaköy'de Canik Amira, Tarabya'da Matiyos Amira Allahverdi"; üç gün soren muhteşem ziyafetler tertiplemişler; kurbanlar kesmişler ve bilhassa fakir-fukaranın gönlünü hoş etmişlerdi.

Bütün bu mutlu anların tümünü kaale alan Boğos Patrik; gayet uzun bir nâme hazırlamış ve Hagopos Rahip'e, "Yebisgobos"luk unvanı vererek, Eçmiazin Gatoğigosu'nun da bu mutlu hadiseden haberdar olabilmesi için, Elçi sıfatı ile Aziz-Eçmiazin'e göndermişti.

Böylece, Osmanlı-Ermenileri, topyekûn huzurlu ve mesut bir hayata kavuşmuş; "Lusavoriçagan'ı, Katolik'i yekdiğerini ziyaretlerle, yılların birikimi olan, pek derin hasretlerini doyasıya gidermeye çalışmaktaydılar!..

BOZGUNCU KOLEJLİLER DEVREDE!..

Ne var ki, yukarıda özetle çizmeye çalıştığımız o mutluluk tablosu hiç de uzun sürmeyecekti. Zira, "KOLEJLİLER" diyebilinen o malûm bozguncu grup, bu hayırlı gelişmelerden hiç de

memnun değildi. Şöyle ki: "Ermeni cemaatinin yeniden bütünleşmesiyle, Katolikliğin, Ermeniler arasında zamanla itibarını veya tesirini külyen yitireceğinden korkmaktaydılar." Dahası, Ermeni cemaati, Avrupa Kilisesi'nin; Ermeni Kavimi üzerinde oynadığı birtakım siyasî manevraların farkına varmış ve daha şimdiden, onları lânetlemekteydiler... Roma Kilisesi'nin kendi ırki harslarından daha da üstün tutan "Kolejliler", tabii ki bu gelişmeyi hazmedememiş ve karşı harekete girişmeye karar vermişti ve harekete geçtiler de...

AVRUPA ELÇİLİKLERİ DEVREDE!..

Kolejliler'in elebaşılarından: "Nurican KUZİANTİ, Rupçi ARİSDAGES ve lâkabı "Papaz" olan Kevork" İstanbul'daki yabancı elçilikleri bir bir dolaşarak, onlardan yardım dilediler. Bu utanmazların müracaatlarından sonra, kendi menfaatleri açısından terslikler olduğuna kanaat getiren Büyük Elçiler'den bazıları: Latin Kilisesi'ni temsil eden, Monsenyör Vikendrios Kardinal'i ziyaretle durumun ciddiyetini dikkatlerine çekmişler:

– "Ermeniler'in birleşmeleri, "Avrupa'nın, Türkiye üzerindeki politikasına ters düşer. Bu vaziyeti derhal önleyin!" demişlerdi.

İkinci bir istekleri ise: "Ermeni-Kadim Kilisesi ile birleşen, Ermeni-Katolik Rahipler'in, derhal afaroz edilmeleriydi."

Vikendrios Kardinal, derakab harekete geçerek, bir tamim yayınladı: "Ermeni Kilisesi ile birleşen, Katolik Rahipler, şayet onlardan ayrılmazlarsa, derhal afaroz edileceklerdir." fetvasını verdi.

Ne var ki, Kardinal hiç mi hiç ummadığı bir cevapla karşılaştı ve aynı sertlikte karşılık buldu:

– "Bizler Ermeniyiz! Ermeni Kilisesi'ne tabi kalacağız. Hiç bir kuvvet bizleri hakiki Kilisemizden asla ayıramayacaktır!.."

Bu taktikten herhangi bir olumlu neticeye varamayan, "Kolejliler", bilahare, daha değişik bir plan tasarlayıp, isteklerine bu

yoldan erişebilmenin gayretine düşmüşlerdi ki, bu seferki planları daha da iğrenç bir tasarının ürünü idi:

"GEDİK-PAŞA, ÇARŞI-KAPU, TAVUK-PAZARI, ÇEMBERLİ-TAŞ, KAPALI-ÇARŞI, MAHMUD-PAŞA" ve diğer civar semtlerde bulunan, zanaatkâr esnafının saflığından istifade ederek, onları zehirlemeye başladılar ve kendilerine "Lusavoriçagan" süsü vererek; sözde Katolikler'e düşmanmış gibi hilâf-ı hakikatlerle, onların aklını çelmeye giriştiler ki, yaydıkları yalan zehiri aynen şuydu:

– "Ey Ermeni kardeşlerimiz! Ne duruyoruz! Patrik bizleri Katoliklere sattı!.. Bütün Ermenileri "Frenk Kilisesi"ne tabi kılacak! Kalkın ey Ermeniler! Hakkınızı arayın!.."

Bu kışkırtıcı ve bölücü propagandaları yürütenlerden başta gelenler, "Yeni-köy Kolejlileri" güruhu idi. Bunların ilk hedefleri ise: "Kayserili Kunduracılar ile yine Kayserili Pastırmacı esnafı idi."

Daha evvel rüşvet vererek elde ettikleri; Samatya-kapu'nun en azılı serserisi ve balıkçı-Kahvehanesi çalıştıran meşhur, "Deli Bağdasar" namındaki serdengeçti ise bilhassa seçilmişti.

Deli Bağdasar'ın Kayserili esnaf üzerinde nüfuzu vardı ve onlara söz geçirebilen bir serseriydi; Kayserililer'in ileri gelenlerini kandırmakla görevlendirmişlerdi!..

Nitekim, Kayserili Pastırmacı esnafı üzerinde nüfuzu olan, devrin meşhur Pastırma tüccarlarından, Hagop ve Garabed Ağaları kandırmış ve onları arzu edilen icraatta, kullanılabilir hale getirmişti.

Diğer taraftan hemen her bakımdan cahil olan Kunduracıları kandırabilmek için hiç mi hiç zor olmamıştı. Böylece, biraraya gelen pastırmacı ve kunduracı esnafı, tasarlanmış olan "ayaklanma için" hazır duruma getirilmişlerdi.

"7 Ağustos 1820 Cumartesi" tarihine kadar südürdükleri bu propagandalar o derece ustalıkla yürütülebilmişti ki, zavallı saf

esnafın kanmamasına asla imkân yoktu denebilir. Şöyle ki: Bezciyan Amira'nın matbu olarak bastırdığı protokol anlaşmasının baş sayfasında; "Aziz-Krikor Lusavoriç"in tasviri vardı. Ama, onlar bunun üzerine, "papa'nın tasvirini" yapıştırmışlar: – "İşte görüyorsun. Bundan daha âlâ isbat olamaz!.." diyerek hemen herkesi alçakça kandırabilmişlerdi.

Ancak, tüm iblisliklerine rağmen, bir türlü kandıramadıkları kimseler çıkmıştı ve vaziyetten şüphe eden bu şahıslar, anında harekete geçerek, Kum-kapu Patrikhanesi'ne durumu bildirmişlerdi. Boğos Patrik, çevrilen iğrenç entrikanın varlığını öğrenir öğrenmez. Tionesios Yebisgobos'u çağırtarak, korkunç durumu, Amiralara bildirmesini emretti. Yebisgobos hiç vakit geçirmeden, derhal hareket edip, Üsküdar'ın yolunu tuttu.

Bu esnada, Amiralar, mimar Krikor Balyan'ın evinde toplantı halindeydi ve Üsküdar'a varan Yebisgobos, Amiralar'a çevrilen dolapları aynen anlattı!.. Ancak, o an saat, çoktan geceyarısını geçmişti ve Amiralar'ın yapabilecekleri hiçbir şey yoktu!.. Yüzü bembeyaz kesilen Bezciyan Amira, Balyan Amira'ya hüzünle bakarak:

– "Amira, bizim kavimimizden daha talihsiz ikinci bir kavim acaba var mıdır?." diye âdeta fısıldarcasına söylendi!..

Aynı saatlerde İstanbul'da ise: "Kunduracı, Pastırmacı ve diğer esnaf arasında bulunan saf kimselerin hemen hepsi toplanmış, sabahki nümayiş için son hazırlıkları yapmakla meşguldüler ki, o an saat sabahın üçünü göstermekteydi.

TÜRKİYE-ERMENİ CEMAATİ TARİHİNE (KANLI PAZAR) ADIYLA GEÇEN: ERMENİ PATRİKHANESİ ÖNÜ NÜMAYİŞİ

"8 Ağustos 1820 Pazar" sabah pek erken saatlerde Kum-kapu, Ermeni Patrikhanesi'nin önündeki geniş alan ve civarı, isyancı Ermeni esnafı ile hınca hınç dolmuş ve bu mahalde bulunan

Ermeni evlerindeki sakinler bir şeyler olacağını sezerek korku içinde, perdelerini sıkı sıkıya kapamış, kapularını kilitlemiş; heyecan ve merak karışımı hisler içinde bekleşmekteydiler!..

Onca kalabalığa rağmen, ortalığı tam bir sessizlik kaplamıştı ki, bu fırtınadan önceki sessizlikle eşit bir görünüm sergilemekteydi!..

Sessizliği ilk bozan ise, kunduracı esnafı oldu ve diğer esnaf da onlara iştirak edince, hep bir ağızdan uğultulu şekilde bağırmaya başladılar:

– "Boğos Patrik, bizleri Frenkleştirmek istermiş?.. Bu doğru mudur?.

Patrik dışarı çıkıp, gerçek ne ise, bizlere onu söylesin!.."

Vaziyeti daha evvelden bilen Patrik, dışarı çıkmaya cesaret edememiş ve Kudüs'ten gelerek, misafireten Patrikhane'de kalan, Margos ve Hagopos Yebisgoboslar'ı, nümayişçilerle görüşmeye göndermişti. Her iki Yebisgobos, Patrikhane'den çıkarak, nümayişçilerin içlerine girerek; böyle birşey asla yoktur deyip, onları iknaya çalıştılar. Lâkin gözleri dönmüş bu cahil insanlar, yüksek dereceli bu iki Ruhani'yi, hiç mi hiç acımadan dövmeye kalkışınca: Yüzü, gözü kan içinde kalan her iki Yebisgobos'u, bazı şuurlu Ermeniler zorla kurtarabilmiş ve Patrikhane'ye sokmuşlardı ki,biraz daha geç kalınsa, heriki Yebisgobos çoktan linç edilmiş olacaktı!..

Bu hadise üzerine gözleri dönen isyancılar, azgınlıklarını daha da arttırıp, direkman Patrikhane'ye saldırdılar ve hemen her tarafı kırıp, parçalayarak, Boğos Patrik'i aramaya koyuldular. Ancak, bulabilmelerine imkân yoktu. Zira, Boğos Patrik daha önceden, arka camlardan birisinden dışarı çıkarılmış ve Patrikhane'nin hemen arka bitişiğinde bulunan bir Müslüman Türk ailesinin evine kaçırılmıştı.

Bu sebeple Patrik'i bulamayan azgın nümayişçiler, büsbütün kudurur hale geldiler. Çünkü, gizliden verilen bir emirle Patrik'in

linç edilmesi istenmişti. Halbuki, böylesine bir çılgınlık, Ermeniler arasında derya gibi kan akmasına sebep olacaktı ki, esas istenen de buydu!.. Semt sakinlerine gelince, o ana kadar hiçbir tarihte bir din adamının dövüldüğüne şahit olmamış olan bu insanlar; tam mânâda şok olmuş ve de azgın nümayişçilere, lânet üzerine lânet yağdırmaktaydılar..

Ve herhalde bu tüyler ürpertici hadise zuhur ettiği zaman: "Hazreti İsa, Ulu Allah adına; Latin Kilisesi ve Avrupa Devletlerini taktis(!) etmekteydi!..

Evet, "8 Ağustos 1820 Pazar"; Türkiye Ermenileri tarihine, "KANLI PAZAR" kaydıyla geçmiştir ve bu trajik vak'anın yegâne müsebbibleri: "Bizzat Avrupa Devletleri tarafından himaye gören o malûm "KOLEJLİLER" güruhu olmuştur ki; dünya var oldukça, bu kapkara lekeyi ilelebet alınlarından silemeyeceklerdir!.."

İsyan hareketi, her geçen an daha da azgınlaşınca, akla gelmedik vahametlerle karşı karşıya gelmemek düşüncesiyle Patrik vekili, Tionesios Yebisgobos derhal Yeniçeri Ağası'na müracaat ederek yardım dileyince, hemen harekete geçen, 5-6 yüz Yeniçeri neferi, vak'a mahaline gelerek azgın güruhu dağıtıp, nümayişçiler arasında en azılı olanlarını tevkif etmişler ve bir miktar Yeniçeri neferi de Patrikhane'yi korumakla görevlendirilmişti.[1]

"Kanlı Pazar" vak'asının ertesi günü, "9 Ağustos 1820" Pazartesi, Kolejliler tarafından para ve telkin yolu ile kandırılan, 3-5 kunduracı, Yeniçeri Başağası'na giderek: "Boğos Patrik'i istemiyoruz! Bütün hadiselere o sebep olmuştur!" nevinden şikâyette bulununca Yeniçeriler Baş-Ağası'nın cevabı şu olmuştu:

– "Bre zındıklar! Bre kâfirler!

Patrik Efendi, Zat-ı Şahane tarafından tâyin edilir.

Siz ise, Patrik Efendi'yi istemezsiniz! Bu ne iştir?!..)

1- "KANLI NÜMAYİŞ" vak'ası; tamamı tamamına dehşet verici bir tertiptir ve Yeniçeriler Baş-Ağası'na, Patrik Boğos'u şikâyete giden o zihnen zehirlendirilmiş saf insanlar ise mezkûr tertibin bir yerde kurbanzedeleridir denebilir.

Daha sonra ise, şikâyetçileri hiç tereddüt etmeden zindana attırdı ve cematten güvenilir kimselerden birkaçını çağırtıp, onların fikrini aldı. İfadelerine müracaat edilenler ise:

– "Boğos patrik suçsuzdur. Bu isyanı meydana getirenler, Katolik cemaatinden olan "Kolejliler"dir." ifadesini verdiler.

Ne var ki. Yeniçeriler Baş-ağası, yine de tatmin olamamış, tahkikatı daha da derinleştirmeye karar vermişti!..

Diğer taraftan, Ermeni-Kadim Kilisesi mensuplarının yani, Lusavoriçaganlar'ın ezeli ve ebedi düşmanları, "Kolejliler"den, "KUZİANTİ", hâlâ tatmin olmamış ve ortalığı daha da karıştırabilmek gayesiyle, "maddi-manevi bütün imkânlarını külyen seferber etmişti...

Zindana atılan mahkûmlar ise; tek tek sorguya çekilmeye başlanmış, dışarıda kazan kaynaya dursun hapishanede sisler yavaş yavaş dağılmaya başlamıştı!..

Nitekim, biraz sıkıştırılınca, âdeta bülbül kesilen mahkûmlardan birisi, "Deli Bağdasarı" ele verince zaten tutuklu bulunan Deli Bağdasar da; kendisini temize çıkarabilmek gayesiyle, Kayserili Garabed Sargavak'ı suçladı.[2] Keza, Yeni-köylü Kolejliler'den, "KUZİANTİ" de ihbar edilmişti. Ne yazık ki; Fransa Büyükelçisi kanalı ile çoktan Avrupa'yı boylamış olduğundan bu İblis; bir metelik etmez canını kurtarabilmişti!..

Suçsuz olduğu halde, iftira marifetiyle tutuklanmış olan Garbed Sargavak ise; kendisini temize çıkarabilmek maksadıyla, ay-

2- "SARGAVAG" veya "SARGAVAGLIK" Papazlar'dan bir alt derecede olan Kilise hizmetkârlarına verilen bir Kilise unvanıdır. Sargavag olan şahsın en az bir Papaz derecesinde "Dinî bilgiye sahip olması" ve 15-20 yıl Kilise'ye hizmet etmesi şarttır. Aksi taktirde Sargavak unvanı alamaz.
Ancak, günümüzde (1980) bu esasa harfiyen riayet edildiği pek söylenemez. Zira, bazı hallerde (18-19 yaşlarında) gençlerin bu mevkiye hak kazandıklarına şahit olma durumları ile karşılaştık ki; dinî bilgiden yeterince nasibini alamamış bu gibi gençlerin Sargavag ilân ve tastik edilmesi, fevkalâde yanlıştır ki, bu hâl bir yerde Ermeni Kilisesi'nin yozlaşmaya doğru gittiğinin bir acı işaretidir denebilir!..

nen Deli Bağdasar'ın yolunu tutmuş ve "Astvazadur Yebisgobos" ile "Yeramya Yebisgobo"u itham etmişti. Yani; hemen herkes kendi postunu kurtarabilme telaşındaydı ve de bu sebeple aklına her kim gelecek olursa, hemen onu suçlamaktaydı!..

Deli Bağdasar, daha sonra; pastırma tüccarı Hagop ve Garabed Ağaları ele verdi ve bu ikisinden ancak, Hagop Ağa bulunabildi, diğeri âdeta kayıplara karışmıştı!..

Garabed Sargavak'a gelince, onun durumu daha da içler acısı idi. Zira bir an önce kurtulabilmek gayesiyle; hilâf-ı hakikat iddialar ileri sürerek, ihbar üzerine ihbar tazeliyor ve böylece devamlı şekilde onun bunun canını yakıyordu!..

Bu sebeple: Krikor Amira Sakayan ile genç yeğeni Azarya vs. hep tevkif edildiler. İki gün sonra ise; Mıgırdiç Amira Arpioryan, Mahdesi Boğos Amira Gelgelyan, Mahdesi Apraham Amira Karakahya ve Boğos Markaryan Ağa'dan müteşekil bir grup daha tevkif edildi ki, bu ikinci grupdakiler de tamamen suçsuz idi.

16 Ağustos 1820 tarihine kadar çeşitli ihbar ve tevkifler böylece sürüp gitti... Ancak, Mahdesi Apraham Amira Karakahya'nın yakın dostu olan Mısır vâlisi vekilinin kahyası, Mısır-kapu Kethüdası Necip Efendi, durumu öğrenince, hemen harekete geçerek, Karakâhya Amira'yı kurtardı.

Aynı gün Boğos Patrik, bu vak'anın tahkikatıyla vazifeli olan Paşa tarafından, Bab-ı Âli'ye davet edildi ve vak'ada esas kimlerin sorumlu olduğu kendilerinden soruldu. Böylece Patrik ise, Garabed Sargavak'ın, dengesizliklerine tüy dikercesine hareket ederek bütün sorumluluğu:

"Mimar Krikor Balyan, Darphane Müdürü Bezciyan, Canik Papazyan, Mahdesi Hovhannes Yerganyan ve Garabed Aznavuryan Amiralar'ın üzerine yıkmıştı!..

Boğos Patrik'e göre: "Mezheplerin birleştirilme meselesinde, Aziz-Eçmiazin Gatoğigos"luğu, yegâne yetkili merci idi ve oranın tasvibi alınmadan, böyle bir meselede karar varabilmek, mevkii

her ne derece olursa olsun, Ermeni Cemaati mensubu bulunan hemen hiç kimsenin haddi değildi."[3]

Evet Patrik bu görüşteydi lâkin, Osmanlı Türkiyesi Ermenileri Patrik'i sıfatını taşıyan bu yüksek dereceli Ruhani aslında en seviyesiz şekilde yalan söylemekteydi. Zira, Osmanlı-Ermeni Patrikliği hemen her hususta tamamen bağımsız ve hiçbir merciden emir almadan, kendi başına buyruk olarak, her konuda karar alabilecek selâhiyete haiz idi ve bu yetkiyi ise, bizzat Fatih Sultan II. Mehmed Hân irade buyurmuşlardı.

Bu derece bayağı bir yalana tevessül etmesinden bir tek sebep olabilirdi ve o da kendi Patrikliğini koruyabilmesinden kaynaklanmaktaydı. Yani hazret, tahtını kaybetmekten korkmaktaydı!.. Bir ayrı sebeb de; bu hareketi ile Lusavoriçaganlar içinde kendisine karşı olanların da kalplerini (!) kazanabilmeyi ummaktaydı!..

Lâkin, bu derece şuurusuz hareket etmekle, Ruhanilik hayatının en büyük ve en korkunç hatasını işlediğinin hiç mi hi farkında değildi!.. Çünkü, ancak birleşebilmiş olan Osmanlı-Ermenileri, Boğos Patrik'in bu şuursuzluğu yüzünden, birbirinden tamamen kopacaklar ve bir daha birleşebilmelerine hiçbir şekilde zemin bulunamayacaktı. Yani, Boğos Patrik, istemeyerek de olsa, bizzat Avrupa Devletleri'nin ekmeğine yağ sürmüş olmaktaydı!..

3- Türkiye Ermenileri Patrikliğinin bizzat, Fatih Sultan II. Mehmed Hân tarafından tesis edilmiş ve tamamen bağımsız olduğunu, birinci cildimizde detaylı olarak sunmuştuk. Dolayısıyla, tekrarına lüzum görmedik.
– BOĞOS BAŞ-YEBİSGOBOS KRİKORYAN ANTRİABOLSEZİ
"Kanlı Pazar" vak'asında bahsi geçen, Boğos Baş-Yebisgobos'un Patriklik dönemi: (1815-1823)yılları arasıdır.
Tevrat ve İncil'i Türkçe'ye çevirmekle de tanınmış olan Boğos Patrik yüksek dinî kültüre haiz olmasına rağmen, yukarıda kayda geçtiğimiz, "dengesiz hareketi" yüzünden, hem cemaatin gözünden düşmüş ve hem de; ne yaman bir hata işlemiş olduğunu anlamanın ezikliği içinde: "28 Ekim 1823" tarihinde, Patriklik görevinden istifa etmeye mecbur kalmıştır.
Boğos Patrik'in yerine Patriklik makamına geçen yüksek dereceli Ruhani ise: Balatlı Garabed Baş-Yebisgobos'dur ve Garabed III. unvanı ile Patrik intiâb edilmiş: (1823-1831) yılları arası görev ifa etmiştir.

Her ne ise, biz yine asıl konumuza dönelim ve trajik vak'aların devamını okuyalım!..

Önceki sayfalarda kayda geçtiğimiz gibi, iftira neticesi nahak yere tutuklanmış olan, Krikor Amira Sakayan ki, 80 yaşını çoktan geçmişti. Bu uğursuz vak'a yüzünden, nice can yanmasın, nice ocak sönmesin diye, bütün suçu bizzat kabullendi ve vak'ayı kendisinin tertiplemiş olduğuna dair, resmi bir itirafnâme imzaladı. Bu meyanda Deli Bağdasar ve Kayserili Hagop Ağa da nihayet suçlarını itiraf etmişlerdi ve bu vak'ada başlıca rol oynamış olduklarını kabullenmişlerdi.

İDAM VE SÜRGÜN VAK'ALARI (1820)

Kum-kapu, Ermeni Patrikhanesi önünde düzenlenmiş o uğursuz, "KANLI PAZAR VAK'ASI" sebebiyle tevkif edilenlerin içinden bazılarının can korkusu ile asılsız ihbarlarda bulunması ve kiminin de bizzat, "kendisini fedaya" kalkışması vs. Bütün bunlar devam ededursun. Diğer taraftan, yazılı itiraflarıyla, suçları resmen sabitleşmiş olanlar, idama mahkûm edilmişlerdi ki sırası ile şu şahıslardı:

1- KRİKOR AMİRA SAKAYAN: 80 yaşını geçkin olan bu şerefli ve vicdan sahibi Amira. Hiçbir suçu olmadığı halde; nahak yere fazla can yanmasını önleyebilmek maksadı ile kendisini feda etmekten çekinmemiş, şahsiyet sahibi bir cemaat büyüğü idi.

Nitekim, vaziyeti gayet iyi bilen Sultan II. Mahmud Hân, kendisine haber göndererek: "Suçu kabullenmekten vazgeçsin. Kendisini azat edelim, yazıktır" buyurmuşlar. Ne yazık ki, yaşlı Amira: "Bu fani âlemi, Cenab-ı Hakk'ın inayeti ile çok şükür uzun yıllar görebildik. Hz. Allah, velinimetim, yüce Pâdişahımı koruyup, saltanatını mutlu kılsın." mukabelesiyle acı akibetine rıza göstermişti!..

"18 Eylül 1820 Cumartesi günü akşam duası saatlerinde, Patriklik Kilisesi, "Meryem-Ana Katedrali'nin dış kapusu önünde,

Yeniçeriler'in Celladı veya Cellat-başı'sı tarafından, Krikor Amira SAKAYAN'ın başı vurulurken; Kilise'nin içinde "Luys Zvart" duası, sesi gür teganniler tarafından okunmakta ve hüzün içinde ağlaşan insanlar Amira için Rahmet okumaktaydı!..

Ne denir, Hz. Allah, bu yüce insana gani gani Rahmet etsin ve mekânı her daim, Cennet olsun. (Amin!)

2- GENÇ AZARYA: Merhum, Krikor Amira'nın akrabası olan bu genç; hiçbir suçu olmadığı halde, iftiraya kurban giderek, nahak yere genç yaşta hayatından olmuştur.

(Hz. Allah kuru iftiradan saklasın!) darbımeseli, herhalde bu gibi vak'alardan ibret alınarak söylenmiş olsa gerek!..

3- KAYSERİLİ GARABED SARGAVAG: Sırf kendi canını kurtarabilmek için; nice canın yanmasına, nice ocağın sönmesine sebep olması yetmezmiş gibi, bir de, "din değiştirerek" kurtulmayı denemiş ve fakat hemen hiçbir çabası kifayet etmediğinden Bâyezıd'da asılarak cezasını çekmiştir.

4- SAMATYALI DELİ BAĞDASAR: Birinci derecede suçlu olarak, vak'ada bizzat rol oynadığını itiraf ettikten sonra, idama mahkûm edilmiş ve infaz: Samatya-kapusu'ndaki kahvehanesinin önünde asılmasıyla yerine getirilmiştir.

5- KAYSERİLİ HAGOP AĞA: Pastırma tüccarı, Hagop Ağa'nın da birinci derecede suçlu olduğu tespit edilmiş. Çemberli-taş sütunu önünde asılarak idam edilmiştir.

Garabed Sargavag'ın kurbanı, Genç AZARYA ise: Parmak-kapu'da asılarak idam edilmiş ve nahak yere hayatından olmuştur!..

19 Eylül 1820 Pazar günü ise, iftiraya uğramış olan Ruhanilerden Astvazadur ve Yeremya Yebisgobo'lar'ın suçsuzluğu tesbit edilerek, azat edilmişlerdir.

İdamdan kurtulan diğer mahkûmlar ise, şüpheli durumda oldukları için değişik mahallere sürgün edilmişlerdi ki, bunların içinde en önemlileri: Mıgırdiç Amira Arpiaryan, Mahdesi Boğos Amira Gelgelyan ve Boğos Markaryan Ağa idi.

Bütün bu hükümler yerine getirildikten sonra, sıra Boğos Patrik'in, Sadr-ı Âzam Hacı Ali Paşa'ya adlarını verdiği ve hiç vicdanı sızlamadan: (Baş sorumlular onlardır) diyebildiği Amiralar'a gelmişti ve onlar da sürgüne mahkûm edilmişlerdi.

Bunlardan, Canik Amira Papazyan, Sadr-ı Âzam Hacı Ali Paşa'nın yakını olduğu için, azad edildi. Baş-Mimar, Krikor Amira Balyan bizzat Pâdişah'ın affına mazhar kılındı. Mahdesi Hovhannes Amira ise: Sürgüne gitmemek için, "İslâm Dinine" geçmeyi kabullenmişti ki, böylece sürgünden kurtulmuş oldu!..

Bunların içinde kala kala, bir tek Kazaz Harutyun Amira Bezciyan kalmıştı ve vakit hayli geç olduğundan, sürgüne gönderilmesi ertesi güne tehir edilmişti.

Bu esnada Saray'dan gelen ikinci bir emirle: Darphane hesaplarını külyen ve derakab teslim etmesi irad edildi. Bu durum doğrudan Amira'ya karşı hazırlanmış alçakça bir oyundu ve bazı kirli ruhlu kimseler, Amira'nın aleyhinde, saraya asılsız jurnallerde bulunmuşlardı!.. Ne var ki, onların bu seviyesizlikleri, aslında Amira'nın işine yaramış, ne derece dürüst ve namuslu olduğunu isbat edebilme fırsatını sağlayanlar ise, istemedikleri halde düşmanları olmuş ve bu sebeble hasetlerinden çatlayacaklardı!..

Kazaz Harutyun Amira, derhal hesap defterlerini meydana çıkararak; kuruşu kuruşuna tastamam olan hesapları, Darphane Emini'ne teslim ettiğinde Darphane Emini, hesapların tastamam olduğuna son derece sevinmişti. Zira, Bezciyan Amira'nın son derece dürüst ve gayet sağlam bir karaktere sahip olduğuna inanan bir insandı ve bundan dolayı; Amira'yı hem sevmiş ve hem de şahsına karşı saygı duymaktaydı. Hayal kırıklığına uğramadığına sevinip rahat bir nefes aldıktan sonra, vaziyeti öğrenmek isteyen Saray'a olumlu netice alınmış olduğunu rapor etti.

Gerçi Amira'nın Devlete karşı olan sadakati ve dürüstlüğü, kendisini sürgünden kurtarmıştı. Lâkin bizzat, devrin Hükümeti tarafından, Darphane Emini'ne gönderilen resmi belgede, Bezci-

yan Amira için şu kayıt geçmekteydi ki; sürgüne gönderileceğini öğrenmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü bir anda unutmuştu!..

Çünkü; saray ve hükümet, Amira'ya şeref bahşetmekte ve sürgün faktörü bir yerde ikinci plana düşmekteydi, yani bir formaliteden ibaret kalmaktaydı!..

Resmi mektupta şu satırlar yer almaktaydı:

"Darphane'ye ait vazifesini hüsnü ifa etmiş ve hesapları muvafıkı matlûp bulunmuş ise de, milleti umuruna karışarak, nifak ve şikaka sebep olduğundan, sairelere ibret olmak üzere nefiye müstehak görülmüştür."

Amira'nın sürgüne gönderilmesi vak'asını hatıratlarına geçmiş olan: "Bibliyografyacı Istepan B. BABAYAN ve Tarihçi, Avedis Varjabed BERBERYAN"lar da şu kayıtları düşmüşlerdir ki, aşağıda aynen geçiyoruz:

"Kazaz Harutyun Amira Bezciyan, Darphane-i Âmire Sarraflığı vazifesini, tam bir dürüstlük ve sadakatle ifa etmiş; Darphane hesaplarını eksiksiz teslim ederek, daha da itibar kazanmış ve fakat, adı cemaat ayaklanmalarına karışmış olduğundan, diğerlerine ders olsun diye, formalite icabı, sürgüne gönderilmiştir.

Bezciyan Amira, Limni'ye sürgün edildikten sonra, O'nun yerine, Katolik-Ermeniler'den, "Boğos Bilezikciyan" adında birisi tayin edilmiştir."

İşte, Kazaz Harutyun Amira Bezciyan'ın sürgün edilmesi hadisesi bundan ibarettir ve sürgün edilmesinin "DÜZYAN'lar vak'ası" ile hiçbir bağlantısı yoktur.

Ne var ki, tarihe mal olmuş vak'aları, kendi arzu ettiği kalıba sokmayı âdeta sanat haline getirmiş olan Rahip Çarkçıyan Efendi, "TÜRK DEVLETİ HİZMETİNDE ERMENİLER" adlı kitabının 59'uncu sayfasında sürgün vak'ası ile Düzyanlar vak'ası arasında kendince bağlantı kurarak aynen şu satırları geçmiştir ki, ibret alınması açısından aynen sunuyoruz:

Sayfa: 59

(Mikael ve Amcazadesi olan Mıgırdiç köşklerinin pencerelerinden asıldılar. Bu suretle, Bezciyan Efendi münhal kalan Sarkis ve Krikor Çelebiler'in Darphane'deki kürsüsüne oturdu.

Hâlet Efendi ise mühim bir borçtan kurtulduğu için bayram yapıyordu. Nihayet şahsi ihtiraslarını tatmin edebildiğinden dolayı memnun olan Yahudi sırıtıyordu. Fakat felek bu ya sevinçleri kursaklarında kaldı. II. Mahmud kısa bir araştırma neticesinde, Düzyan kardeşlerin sırf saf yüreklerinin kurbanı ve bir ihbar yüzünden mahkûm olduklarını tesbit eder etmez, ilk önce Bezciyan Artin'i 1820 Eylül ayında Limni Adası'na sürgün etti.

Hâlet Efendi ise üç sene sonra idama mahkûm oldu (1823). Şapçı Yahudi de 1826'da Darphane Müdafaa Nazırı tarafından öldürüldü. Kazaz Artin'in sürgün edilmesiyle boş kalan Darphane nezaretine Ermeni-Katolik olan Boğos Bilezikçi getirildi.)

Aynı zamanda "Ruhani" olan, müellif Kardinal Çarkçıyan'ın bu derece, tahrikâr haraketle, 1953'lerde, İstanbul Ermenileri arasında ikilik meydana getirebilecek derecede provakosyonel bir kitapla menfi yönden harekete geçmesine gerçekten akıl erdirebilmek pek zordur!..

Ancak; Kum-kapusu, Ermeni Patrikhanesi ile o pek bilimci, "Ermeni kalemşörlerin" böylesine kışkırtıcı bir kitabın neşrinden sonra tamamen sükût ederek, çıt ses çıkarmamalarına şaşmamak ve de anlayabilmek, gerçekten pek zordur!..

Türkiye Ermenileri'nin bu derece basiretsiz duruma gelmelerinde birinci derecede rol oynamış olan Ermeni Ruhanileri ve kalemşörlerini, tamamen kendi inşaları olan bir kapalı dünyada yaşamaya çalışarak: "Ne etliyi, ne sütlüye karışmamayı" âdeta prensip hâline getirmeleri vs. Türkiye Ermenileri'nin ne kendilerini ve ne de yabancı düyayı tanıyabilmelerine imkân sağlamamış ve birçok açıdan bilinçsiz kalmalarında birinci derecede rol oynamıştır!..

Meselâ, Türkiye Ermenileri, katıksız Osmanlı evlâdıdır. Yani doğrudan Osmanlı-Türk Milleti'nin bir uzvudur. Ancak, günümüz Ermenisi: (Ne Osmanlı ve ne de günümüz Cumhuriyet Türkiyesi'nin has unsuru olduğunu esas mânâsında bilmez ve bu özelliğini hiç mi hiç değerlendiremez. Çünkü, bu açıdan bilinçsizdir. Kendisine nasıl bir insan olduğu, ne kıymet ifade ettiğini asıl mânâsında kimse söylememiş, kimse öğretmemiştir. Ermeni Cemaati başında bulunanlar ise: (Doğrudan kendi menfaatlerini düşünür ve sadece mevkilerini muhafaza etmeye çalışırlar. Tabii ki, bunların istisnaları vardır ve onları bu kategorinin dışında tutar ve katiyetle tenzih ederiz. Ancak, bu durumu değiştirmez. Zira, tenzih ettiklerimizin sesleri, diğer lüpçü cahiller kadar gür çıkmaz: Ermeni Cemaati'nin günümüzdeki cahil tabakanın ekseriyeti teşkil etmesi. Tenzih ettiklermizin değil, diğerlerinin işine yaramakta, lüpçülerin ekmeğine yağ sürmektedir!..

Cemaatin kimliğini kullanıp, kendilerine iyi mevkiler sağlamaya çalışan her daim, tenzih ettiklerimizin karşısında olmuş ve onları kesin şekilde susturabilme taktikleri uygulamıştır ve hâlâ aynı yolda berdevamdır..

Bu zevksiz ve kimlik yitirici durumun düzeltilebilmesi ise; Ermeni Cemaati'nin genel kültür açısından gelişmesinde, kendi ülkesi olan Türkiye'yi ve dünyayı nisbet dahilinde tanıyabilmesine bağlıdır. Böyle bir işlemin anahtarı ise: "Osmanlı-Türk Devleti'nin cemiyet yapısını" gayet iyi öğrenebilmesindedir. Zira, Osmanlı'nın cemiyet yapısı ile Türkiye Ermenileri'nin cemiyet yapıları, iç içedir. Dolayısıyla da bir bütünü teşkil eder.

Nitekim, dış unsurlar Osmanlı-Türk Devleti'ni yıkıp, yok etmeye karar verdiklerinde. İlk Cemiyet yapısı üzerinde durmuşlar ve taşları oynatmalarıyla birlikte, koca İmparatorluk sûkuta doğru sürüklenip gitmiştir!..

Meselâ: "18 Şubat 1856" tarihinde zuhur ettirilen, "Islahat Fermanı": "1839'daki, Tanzimat-ı Hariye'nin bir yerde devamıdır

ki, hemen peşinden: "Nizamnâme-i Milleti Ermeniyan"ın doğuşunu sağlamış ve bu şekilde: Yekvücud durumda olan Osmanlı Cemiyet yapısı, çürümeye doğru kaymıştır...

Israrla ileri sürdüğümüz: Ermeniler'in dünyayı ve kendi ülkesi Türkiye'yi iyi tanımaya mecbur olduğu iddamızın, esbabı mucibesi özetle şudur:

Türkiye-Ermenileri'nin, ülke içinde hakiki mânâda Osmanlılığı benimsemeleri ve bunun mükâfatını ziyade görmeleri vs. Türkiye topraklarında gözü olan birtakım devletlerin iğrenç tezgahlar kurmalarına, Ermenilere karşı duydukları kin yüzünden onları bölüp-parçalamak taktikleri uygulamalarına ve nihayet o uğursuz "Ermeni Tehçiri" vak'asına zemin hazırlamalarına ve böylece Ermenileri külyen mahva sürükleyebilmelerine vs. baktığımız zaman "Katoliklik cereyanları"na karşı niçin bu derece hassas olduğumuz açıklıkla görülür ve bütün bunları, günümüz Ermenileri'nin gayet iyi öğrenebilmesi, kendi huzuru ve yarınlara emin bakabilmesi açısından katiyetle elzemdir inancındayız. Bu hiçbir zaman unutulmamalıdır: "Ermeni kavmi bir bütün iken, hiçbir oyuna gelmemişti. Taa ki, "Mezheplere" bölününceye kadar... O halde Katoliklik meselesinin her Ermeni'nin geç de olsa gayet iyi incelemesi elzemdir inancındayız!..

ERMENİ-KATOLİKLER İLE SON BİRLEŞME TEŞEBBÜSÜ

Sultan II. Mahmud Hân'ın iradesi mucibince, Ermeni tebanın yekvücûd hale gelebilmesi için yeniden teşebbüse geçen Bezciyan Amira, meseleyi yeni Patrik, Balatlı Garabed Baş-Yebisgobos'a açmış ve onun fikrini de aldıktan sonra, Beyoğlu'na giderek, Katolikler'in ileri gelenlerinden, Boğos Bilezikciyan Ağa ile görüşmüş, Bezciyan'ın teklifini memnuniyetle kabul eden Bilezikciyan Ağa, diğer ileri gelenlerle de görüşüp, onları da davet ederek, Bezciyan Amira ile görüşmelerini sağlamıştı ki, Hagop Çelebi Düzyan da bu toplantıya iştirak etmişti.

Bezciyan Amira'nın teklifi özetle şu idi: "Patrik Vekili olarak, Katolik Rahip'lerden birisi atandırılacak ve böylece, her iki cenah arasındaki ayrılıklar, zaman dilimi içinde kaldırılacaktı."

Katolik Amiralar teklifi beğendiler ve kabul ettikten sonra, bu hayırlı göreve atandırılacak Ruhani'nin bizzat Bezciyan Amira tarafından seçilmesini isteyerek, samimi bir jestte bulundular.

Katolik Amiralar'ın isteğini memnuniyetle kabullenen Bezciyan Amira; Katolik Ruhaniler'den, Andon Rahip Nuricanyan'ı münasip görerek, onu seçti.

Ne var ki, ertesi günü "Kolejli Katolikler" vaziyeti öğrenince, âdeta çıldıracak raddeye gelerek:

– "Bezciyan Amira, nasıl olur da bizlerden dilediğini seçer?!.. Bir Lusavoriçagan Ermeni'nin, Katolikler'den, Patrik Vekili seçebilmesine imkân var mı?!.." diyerek feryadı basmışlardı!

Daha sonra ise ayrı bir toplantı tertiplediler ki, mezkûr toplantıya şu şahıslar iştirak etti:

1- HAGOP TINGIRYAN: "Toplantı'nın yapıldığı evin sahibi."

2- HOVSEP TINGIRYAN: "Hagop'un biraderi."

3- KRİKOR TINGIRYAN: "Hagop'un biraderi."

4- ANDON DAVUTYAN, HOVSEP KILIYAN, VİÇEN KILIÇYAN KRİKOR KILIÇYAN, BOĞOS UZUNYAN, KRİKOR GÜZELYAN. Toplam: 9 kişi.

Toplantıda yeni bir lider seçildi ve Nuricanyan Rahip yerine, Maraşlı Boğos Rahip münasip görüldü. Ancak bu sadece bir mizan senden ibaretti ve altında gayet mahirane şekilde hazırlanmış gizli bir plan yatmaktaydı ki, şeytanın dahi aklı almazdı denebilir!..

Durum aynen şuydu: "Hüsrev Mehmed Paşa, Tıngıryan Amira'nın yakın dostu idi ve onun kanalı ile; "Garabed Patrik" ile Bezciyan Amira'yı, Pâdişah'ın gözünden düşürmeye çalışacaklardı." Kısaca, onlar "ayrı bir Patriklik kurabilme" gayesindevdiler

ve en ziyade güvendikleri de kendilerini bizzat destekleyen "Fransa" idi.

Mevzubahis görüşmeden sonra, Sultan II. Mahmud Hân'a taktim edilmek üzere; hem dilekçe ve hem de rapor mahiyeti arz eden uzun bir nâme hazırladılar.

İblisane maksatlarla hazırlanmış nâmeyi, "paha biçilemez hediyelerle" birlikte, Hüsrev Mehmed Paşa'ya takdimle, Pâdişah'a gönderdiler. Tamamı hilâf-ı hakikat olan bu nâmede şunlar yazılı idi:

– "Zat-ı Şahaneleri'nin de malûmlarıdır ki, İran Ermenileri, Şah'a ihanet ederek, Rusya ile birleştiler. Şimdi de aynı Ermeniler, Osmanlı topraklarına saldırabilme planları hazırlamaktadırlar.

Beklenmedik bir taarruzla ele geçirecekleri Osmanlı topraklarında, "Bağımsız bir Ermenistan" kuracaklardır.

Biz Katolik-Ermeniler; Kum-kapusu Ermeni-Patrikhanesi'ne tabi olduğumuz bilindiğine göre bizlerin de aynı suçtan dolayı cezalandırılmaları ihtimali vardır.

Dolayısıyla, Zat-ı Şahaneleri'nin lütfu ihsanlarına sığınarak, müstakil bir Patrikhane sahibi olabilmemizin temini babında, irade bulunulmasını, biz nâçiz kullarınız acizâne dilemekteyiz. Bu vesile ile "Latin Kiliseleri"ne gitmekten de ayrıca kurtulmuş olacağız.

Ferman, Zat-ı Şahaneleri'nindir, Yüce Pâdişahımız!"[1]

Nâmeyi okuyan Sultan II. Mahmud Hân, okuduklarına inanmak istemedi!. Lâkin, Hüsrev Mehmed Paşa'nın ısrarlı telkinleri karşısında, bir nebze olsun doğruluk payı olabileceğine ihtimal verdi ve bir anda yüzü bembeyaz kesildi!.. Sabahı zor yapan

1- Sırf Ermeniler arası "mezheb çatışmaları" dahi ele alınacak olursa Osmanlı-Türk Imparatorluğu'nun nihayet sükût etmesine kadar vardırılan iç çekişmelerde: "Islâm ve Hıristiyan hangi dinin mezhebi olursa olsun, birinci derecede "bölücülük" rolü oynamış olduğu görülmektedir!..

Pâdişah, kendisine yakın gördüğü Bezciyan Amira'yı derakab huzura çağırttı.

Durumu tüm detaylarıyla öğrenen Bezciyan Amira, bir anda donup kaldı!.. "Kolejliler"in bu derece alçalabildiklerine bir türlü inanmak istememekteydi!..

Gerçi, Ermeni-Katolikler'in "müstakil bir Patrikhane" kurmayı tasarladıklarını bilmekteydi. Ancak, bu derece bayağı bir taktikle neticeye varmaya çalışabileceklerini hiç mi hiç düşünememişti ve o derece tiksinti duydu ki, âdeta midesi bulanmaktaydı!...

Çaresiz kalan Amira, Velinimeti Pâdişahı'na, hemen her şeyi A'dan Z'ye anlatmaya karar verdi ve zaten başka bir çaresi de yoktu!..

Nitekim, Sultan II. Mahmud Hân'a vaziyetin mahiyetini olduğu gibi anlattı ve "Yeni-köy"lü, Katolikler'in arasında bulunan malum "Kolejliler güruhu" hakkında her ne biliyorsa, birbir açıkladı ki; sürgüne gönderildiği zaman dahi onlar hakkında tek bir şikâyette bulunmamıştı.

Bezciyan Amira gayet üzgün bir ifade ile söze başlayarak, özetle şunları söyledi:

– "Haşmetlû ve Devletlû Padişahım! Umum Osmanlı Ermenileri, Zat-ı Şahaneleri'in sadık kullarıdır. Bu babda en ufak bir şüpheniz olmasın.

Patrik Cenapları, Devlet-i Âliye karşı başlıca sorumlu zattır ve hemen her Osmanlı Ermenisi'ne kefâlet edeceğine kalben eminim.

Ferman Velinimetim Pâdişahımındır!"

Bezciyan Amira'nın, hiç kekelemeden bu derece kesin ve kararlı konuşmasından sonra, bir nebze olsun rahatlayan Pâdişah. Sadr-ı Âzam'a Bab-ı Âli'de Ermeni Patriki ile görüşmesini irade buyurdu.

Sadr-ı Âzam Paşa, Pâdişah'ın irâdesi üzerine, derakab hareke-te geçerek: Ermeni Patrik'i Garabed Baş-Yebisgobos ile eski Pat-rik, Boğos Baş-Yebisgobos'u Bab-ı Âli'ye davet etti ve her ikisine hitaben:

– "Tebayı Ermeniyan'ın ilelebed Osmanlı Devleti'ne sadık ka-labileceği babında her ikiniz de teminat verebilir misiniz?.

Veririz dediğinizde, bu teminatınızın isbatı olarak, Bab-ı Âli nezdinde, bütün sorumluluğu peşinen kabullenmeye razı mısı-nız?.."

Sadr-ı Âzam Paşa'ya bu hususta ilk cevabı veren, sabık Patrik Boğos Baş-Yebisgobos olmuş ve demişti ki:

– "Paşa Hazretleri! Bizim cemaatimizin bilumum evlâtları için hemen her hususta Bab-ı Âli nezdinde kefiliz. Ermeni kulla-rınız, Devlete ve Zat-ı Şahaneleri'ne candan bağlıdır. Bu babda hiçbir şüpheniz olmasın. Şu an ben kulunuzla birlikte huzurları-nızda bulunan Patrik Cenapları da hiç şüphesiz aynı fikir ve gö-rüştedirler. Dolayısıyla, bütün sorumluluğu paylaşmakta en ufak bir tereddütleri olmayacağına eminim.

Aksi taktirde boynumuz kıldan incedir Paşa Hazretleri!"

Sadr-ı Âzam Paşa bu sefer de şu suali tevci etmişti:

– "Kefaletiniz makbulümüzdür. Lâkin, Doğu vilâyetlerimizde zuhur edebilecek herhangi bir isyan hareketi, tarafınızdan nasıl önlenebilecektir?

Diyelim ki önlenebildi. Lâkin bunu önleyebilmek için önce-den haberdar olmanız lâzım değil midir?.. Bu gibi kötü niyetler sizlerden gizlenemez mi?.. Bu babda bizi ikna edebilir misiniz?.."

Eski Patrik Boğos şu cevabı tevci etti:

– "Paşa Hazretleri! Lusavoriçagan kullarınız büyük meseleler veya bizzat tek başlarına karar veremedikleri işlerde. Kendi Ruhanilerine akıl danışırlar ve bu şerian şarttır. Aksi taktirde hem günahkâr sayılırlar, hem de hiçbir itibarları kalmaz.

Binaenaleyh, her ne şekilde olursa olsun ve nerede zuhur ederse etsin. En küçük bir mesele dahi, Rahip ve Papazlarımızın

dikkatlerinden asla kaçmaz, kaçırılmaz. Dolayısıyla durum derakab İstanbul Patrikhanesi'ne bildirilir. Bu bakımdan da müsterih olabilirsiniz."

Sadr-ı Âzam Paşa, bu açıklama karşısında tatmin olmuş ve rahatlamıştı. Zira, Sadr-ı Âzam Paşa da, Ermeni kullarına güven beslemekte ve onların ihanet edebileceklerine inanmak istememekteydi.

Sabık Patrik Boğos, Sadr-ı Âzam Paşa'dan müsaade isteyerek bir başka noktaya daha temas etti ki bu zaten elzemdi:

– "Paşa Hazretleri! Umum Ermenilere kefil olma bahsinde bir hususa temas etmeyi unuttum. Bağışlanmamı dileyerek, bu babda Zat-ı Hazretlerinize, malumat arz etmeme müsaade buyurulmasını dilemekteyim."

Sadr-ı Âzam Paşa: – "Buyurun dinliyoruz!.."

– "Paşa Hazretleri, malûmunuz olduğu veçhile, cemaatimizin içinde Katolik-Ermeniler mevcuttur. Onlar bizlere tabi olmadıkları için, Patrik Cenapları'nın bu cenaha söz geçirebilmesine imkân yoktur. Dolayısıyla, Katolik-Ermeniler'e hiçbir hususta kefil olamaz, kefalet veremeyiz!.."

Sadr-ı Âzam Paşa'nın cevabı şu oldu:

– "Memnun oldum. Külyen açık olarak verdiğiniz ifadelerle, bizi tatmin ettiniz. Katoliklik meselesi ile biz meşgul oluruz. Müsterih olunuz."

Garabed Patrik ve Boğos Baş-Yebisgobos, Sadr-ı Âzam Paşa'nın huzurunda her ne söylemişler ise, bir bir kaleme alınmış ve ertesi günü bizzat Sadr-ı Âzam Paşa tarafından, kendilerinin kanaat raporlarıyla birlikte Pâdişah'a teslim edilmişti ki, doğrunun yardımcısı Hz. Allah'ın eşsiz adaleti, mübarek yüzünü göstermekteydi.

Sadr-ı Âzam Paşa tarafından taktim edilen ifadeler raporu ile birlikte Paşa'nın kanaat raporunu baştan sonra tetkik eden Padi-

şah; Katolik-Ermeniler'e karşı âdeta tiksinti duymuş ve de haklı olarak gazaba gelmişti!..

Nasıl gazaba gelmeyecekti ki!.. Katolikler, gizli gayeleri açısından; hem ırkdaşlarının kanına girmeye kalkışmışlar, hem de bizzat Sultan'ı aldatmaya kalkışabilecek cüreti göstermişlerdi!..

Bu durum üzerinde hassasiyetle duran Pâdişah, Ermeni-Katoliker'in son durumu hakkında gayet geniş bir soruşturma açtırdı. Netice şuydu:

"Pâdişah'ın arzu ve iradesine rağmen; Ermeni Katolikler, Ermeni Kilisesi'ne tabi olmaya asla yanaşmamaktaydılar ve bu sebeple çeşitli entrikalar çevirmekteydiler ki bu babda, Avrupa Devletleri ile yakın samimi münasebetler tesis etmişlerdi.

Dolayısıyla, Osmanlı-Türk İmparatorluğu Devleti'ne karşı birtakım engeller besleyen bazı Avrupa Devletleri, bu cenahtan azami derecede istifade edebilirlerdi. Hele hele, "Kolejliler" güruhu buna gayet uygun durumdaydı. Yani bir yerde biçilmiş kaftandı. Nitekim, Ermeniler'in birleşmesini, akla gelmedik entrikalarla önlemeye çalışan hep bunlar olmuşlardı. Binaenaleyh, bilhassa "Kolejliler" üzerinde durmak hassasiyetle elzemdi."

İRAN ŞAHI'NA İHANET MESELESİ!..

Kendi çıkarlarına engel gördükleri, hemen her mâniyi ortadan kaldırabilmek gayesiyle: "Yalan, riya vs." metotları ile tarih boyunca nice masumun kanına girmiş olan Katolik dünyasının uyguladığı metotları kerdilerine şiar edinen Ermeni-Katolikler'in tabiriyle: Devrin "İran Şahı'na ihanet etmiş" ve "Ruslar safına geçmiş" olan Ermeniler, hangi Ermeniler'di ve gerçekten ihanet mi etmişlerdi!..

İlk şu hususu belirtmek isteriz ki, İran Şahı'na karşı herhangi bir ihanet durumu asla yoktur. Nitekim, ileriki sayfalarda, vak'anın aslı ve bütünü külyen kayda geçilmiştir. Ancak şu noktayı peşinen belirtmek isteriz ki, meselenin aslı daha bariz şekilde anlaşılabilsin.

Şöyle ki, Şah'a ihanet etmekle suçlanan Ermeniler: Günümüzdeki "Ermenistan"ın halkıdır ve o yıllarda "Yerevan-Erivan" İran hakimiyeti altındaydı ve bu noktaya Katolikler asla temas etmemişlerdir!..

Kardinal Çarkçıyan, bu konuya özetle temas ederken şöyle buyurmaktadır:

Sayfa: 80-81

– "1823 tarihinde, İranlı Ermeniler, "Nerses isminde birinin" emri ve teşvikiyle hükûmete karşı koyarak, o zamanlar İran Ermenistanı'nı istilâya kalkışan Rus ordularına iltihak ettiler."

İlk şu ifade üzerinde durmak lâzımdır: "Nersis diye birinin, emir ve teşvikiyle..." demektedir. Peki kimdir bu "Nerses?" Açıklama yok!.. Çünkü, Katolik-Ermeniler açısından hiç bir kıymet ifade etmez. Dolayısıyla sıradan bir serdengeçti olarak gösterilmek istenmiştir!..

Biz, adı geçen zat-ı muhteremin asıl kimliğini açıklayalım ve ayrıca mezkûr vak'anın aslını, siz değerli okuyucularımıza sunalım ki, tarihi vak'alar hakkında dahi ne yaman tahrifatlar yapılmış olduğu tamamen görülsün!..

NERSES DENEN ZATIN ASIL KİMLİĞİ

Kardinal Çarkçıyan'ın (Nerses isminde biri) tabirini kullandığı zat-ı muhterem: (1770-1857) yılları arasında yaşamış ve Umum Ermeniler tarafından son derece sevgi ve saygı görmüş ve de hâlâ rahmetle anılan, "NERSES V. AŞDARAGAZİ GATOĞİGOS"dur. Dahası, hiçbir surette, Türk düşmanlığı ile alâkası olmamıştır.

Mevzubahis vak'a tarihine gelince: (1823) değil, (17 Mart 1827) tarihinde zuhur etmiştir. Yani, Çarkçıyan'ın kitabında düştüğü tarihten 4 yıl sonra, vak'anın aslı işe şudur:

"1826'larda, "Yerevan-Erivan" bölgesi İranlılar'ın hâkimiyetinde idi. Doğu-Ermenistan Ermenileri ise; İranlılar'dan tarihin

hiçbir devrinde, memnun kalmış değillerdi. Devamlı baskı ve zulüm Ermeniler'i âdeta canlarından bezdirmiş ve bu durumdan dolayı, Doğu Ermenistan Ermenileri'nde haklı olarak "İstiklâl duygusu" uyandırmıştı.

Nitekim, 1813 Rus-İran Harbi'nde, Rus Çarı mevzubahis Ermeniler'den yardım görmüş ve onları; Rus, millî menfaatleri yönünde, dilediğince kullanabilme fırsatını bulmuştur!..

NERSES GATOĞİGOS'UN SAVAŞA GİRİŞİ

1826 yılında Rus-İran Harbi tekrar alevlendiğinde, o tarihlerde "Tiflis-Ermeni Dini Temsilcisi" görevini ifa etmekte olan, Nerses V. Aşdaragazi Gatoğigos, Rus Çarı tarafından huzuruna davet edildi ve: "Şayet savaşı kazanacak olursak, Yerevan'a bağımsızlık hakkı tanıyacağım." sözünü verdi. Çar'ın verdiği söz üzerine harekete geçen Nerses V. Aşdaragazi Gatoğigos, Tiflis'e döndüğünde Ermeniler'den kurulu bir Ordu meydana getirerek mezkûr savaşa iştirak etti.

Ne var ki, "21 Mart 1828" tarihinde, Çarlık-Rusyası ile İran arasında meşhur, "Türkmençayı-Antlaşmsı" ile mezkûr topraklar Ruslar'ın eline geçince, Rus Çarı, sözünü yedi ve Yerevan ve çevresini tamamen Rusya topraklarına kattı...

Ruslar açısından utanç verici bir tarihi leke olan bu uğursuz vak'anın zuhurunda Nersez Aşdaragazi; "Umum Ermeniler Baş-Patriği-Gatoğigos" ilân edilmiş ve mezkûr makamı işgal etmekteydi.

Durumu derhal protesto etti ve daha sonra, verdikleri sözü her fırsatta hatırlattı. Aşdaargazi Gatoğigos'un bu tutumu yüzünden Ruslar tarafından tehlikeli görülerek; Rus Komutanı, Basgeviç tarafından, Gatoğigosluk'tan azledilerek, "Basarabya"ya sürgüne gönderildi ve 1857 yılında orada, kahrından öldü. Ne denir, Hz. Allah'ın rahmet-i rahmanı üzerinden eksik olmasın. (Amin!)

Vak'anın aslı tüm yönleri ile bundan ibarettir: Ne bir eksik, ne bir fazla!.."

Doğu-Ermenileri'nin İran Şahı'na karşı çıkmaları ise, yukarıda kaydedildiği gibi, kuru bir "ihanetten" ibaret değildir. Dahası, "Türkiye'nin millî menfaatlerine" zarar verebilecek hiçbir yönü yoktur. Bu meselede Türkiye'yi yakınen alâkadar eden: (Rus-İran münasebetleri ile Türk hudutlarında zuhur edebilecek menfi vak'alar hususunda dikkatli olmaktan ibarettir ki, Sultan II. Mahmud Hân da, bu düşünce ile meseleye eğilmiştir.

Kaldı ki: İran ve Rus Ermenileri'nin, bilmem hangi niyet veya icraatlarından, "Türkiye-Ermenileri"ni sorumlu tutmak veya en azından "şaibeli duruma düşürme" haksızlığın en büyüğü olur!..

Nitekim o tarihlerde Sultan II. Mahmud Hân, ne Şah'ın ve ne de, Türkiye'deki "Ermeni-Katolikler"in ikazlarına fazla değer vermemiş ve tam aksi hareket ederek: Osmanlı-Ermenileri'nin ileri gelenleriyle açıkça görüşerek, işin aslını bütün çıplaklığı ile öğrenebilmiştir.

AHILKELEK KALELERİ MÜDAFAASI: (1828)

Ermeni-Katolikler'in hilâf-ı hakikat iddialarını temelden çürüğe çıkaran başlıca delil: "Ahılkelek Kaleleri Müdafaası" vak'asıdır. Şöyle ki:

Çarlık Rusyası tarafından, Osmanlı-Türk İmparatorluğu'na karşı açılan, "26 Nisan 1828" tarihli ve beklenmedik savaşın zuhurunda meşhur, "AHILKELEK KALELERİ MÜDAFAASI" muharebelerinde, Doğu-Türk topraklarındaki Ermeniler, Kale müdafileriyle birlikte omuz omuza savaşarak, Ruslar'a karşı kahredici bir savaş vermişler ve Müslüman müdafilerle birlikte, binlerce Ermeni, bu muharebede şehid düşmüşlerdir.

Görülüyor ki, Osmanlı Ermenileri, mensubu olmaktan her daim şeref duydukları Osmanlı Devleti'ne, asla ihanet etmemiş ve Katolik iftiracalığının nasıl bir düşüncenin ürünü olduğu açıklıkla meydana çıkmıştır!..

Ne var ki, Kardinal Çarkçıyan bu vak'ada da Katolik-Ermenilere bir paye verebilmek için mezkûr kitabında elinden geleni esirgememiştir. Okuyalım ve görelim:

Sayfa: 87

– "Bir iki ay evvel Ruslar harbe girince, "Ahalskaya" taarruza başlamışlardı. (Ahılkelek demek istiyor) şehri müdafaa eden Osmanlı tebasından Ermeniler bu müdafaaya azimle giriştiler.

Savaş sonunda, maktul düşenlerin, (25.000'inin, "Ermeni-Katolik Cemaatinden" olduğu anlaşılınca, keyfiyet Saray'a kadar aksetti.

İşte o zamandır ki, Pâdişah "Vatan müdafaası" uğruna kanlarını döken, yirmi beş bini mütecaviz bir Katolik kütlesinin memlekete karşı gösterdikleri sadakati ve bağlılığını taktir etmek için derhal sürgünden dönmelerini ferman etti ve nihayet, "6 Ocak 1830" tarihinde de Ermeni Katolik Cemaatını müstakil bir cemaat olarak ilân eden fermanı ilân buyurdu. Hak yerini bulmuştu. vs."

Kardinal Çarkçıyan'a göre, mevzubahis müdafaada maktul düşen "25.000 Ermeni" arasında bir tek olsun, "Lusavoriçagan Ermeni" yok imiş!.. Hem de Doğu topraklarında olmak üzere!..

Ermeni-Katolik cemaatine müstakil patriklik hakkı tanınması bahsine gelince, Sultan II. Mahmud Hân, bu hakkı hiçbir zaman gönül rızası ile vermiş değildir. Tamamı yalandır! Fransız Büyük Elçisi'nin Hükümeti nezdinde yaptığı devamlı baskılarla, Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirmiştir. Kaldı ki, bu ancak Bezciyan Amira'nın vefatından sonra gerçekleşebilmiştir.

Sözde din adamı Kardinal Çarkçıyan, vak'alara temas ederken kendine göre; yer yer tarihler kayda geçerek, bir yerde vak'aları saptırmaktan geri kalmamıştır... Meselâ: "6 Ocak 1830" olmayıp; 27 Şubat 1830'da Katolik-Ermeniler'e, "ayrı bir cemaat" olma hakkı tanınmış ve başlarına da "Andon Rahip NURİCANYAN", "Katolik Marhasası" tâyin olunmuştu. Lâkin, bu Rahip,

"Avusturya tebası" olduğu için, Hükümet ona resmi sıfat vermemişti.

Katolikler asıl isteklerine, (1835) yılında ulaşabilmişler ve tam mânâda tahakkuk ettirebilmeleri ise, (1856) yılını bulmuştur.

Osmanlı Türkiyesi Ermenileri'nin "bölünme meselesi"nin önlenebilmesi hususunda tahminlerin üstünde mücadele vermiş olan Bezciyan Amira, Fransız Büyükelçiliği'ne giderek, Büyükelçi ile görüşmüş ve bu babda pasif kalınmasını rica etmiş. Ancak, Fransız Büyükelçisi tarafından şu tarihi ve ziyade düşündürücü cevabı almıştır.

– "Bu mezhep meselesidir. Benim Kralım Katolik'tir. Ben de mezhebimde mütesallibim Mezhep için can feda olur. Gidebilirsiniz!"

Evet, böyle demiş ve Bezciyan Amira'yı küstahça kovmuştur!.. Acaba Elçi cenapları gerçekten, tutucu bir mezhepperest olduğu için mi bu derece cellalenmiş ve Bezciyan Amira karşısında küstahlaşmıştır?..

Asla! Üstelik küstahça hakaret ettiği zat, o an: Osmanlı Devlet adamı sıfatına haiz idi!..

Elçi cenaplarını bu derece tedirgin eden mezhep meselesi değildi. Tam aksi; "Fransız millî menfaatleri" icabı idi. Çünkü, Bezciyan Amira, Fransız menfaatlerine karşı çıkmaktaydı. Nitekim ilerki sayfalarda bu mesele bariz olarak görülecektir.

Ne yazık ki, Bezciyan Amira'nın "Devlet Adamlığı ve siyaset uzmanlığı" her daim gözlerden uzak tutulmak istenmiş, haset ve kıskançlık duyguları ile hareket ederek, O büyük insanın pek değerli icraatları ve emsalsiz ileri görüşlülüğünden feyz alınması bilinmemiş ve bu bağnazlık yüzünden o uğursuz "Ermeni isyanı" hareketini tezgahlayanların işine yaramıştır. Yani, Osmanlı topraklarına göz dikmiş olan birtakım Devletlerin işine yaramıştır. Heyhat ki hâlâ işlerine yaramaktadır: (2003)

OSMANLI VE ERMENİ KATOLİKLER

Ermeni-Katolikler, Osmanlı-Türk İmparatorluğu için tehlike teşkil edecek durumda mıydı, değil miydi?..

Bunun cevabını biz değil, tarih versin. Buyrun okuyun:[1]

– "Ethem Efendi'nin memuriyeti Bab-ı Âli'de bilicra Katolikler'in mesalihi vakılarını bâtakrir. Bab-ı Âli'ye bildirilmesi yolunda talimatı şifahiye verilmiştir.

Hülâsi mefadı ihtilâfı âyin sebebile bir müddettir Ermeni milleti beyninde zuhur eden münakaşadan mazarrat memul olmadığından şimdilere değin iki taraf dahi Devletçe himaye olunmakta ise de; Katolikler frenk kiliselerine giderek zahirde Ermeni tebaası iç yüzünden Frenk meclubu olmaya başladıklarından naşî tedip ve tagrip kılınmışlar idi. vs."[2]

Bizim yukarıda kayda geçtiğimiz tarihi açıklamaya ilave edecek, tek bir sözümüz yoktur ve zaten Bezciyan Amira bölümünün bütününde mesele daha açık olarak görülmektedir.

Osmanlı Ermenileri'ni bilâhare o uğursuz vak'anın derinliğine itenler ki, gerçekten itilmişlerdir. Böylesi bölücü ve kışkırtıcı İblisler olmuştur ki, böylelerinin güç kaynağı her daim, "Roma Kilisesi" olmuştur..

Nitekim, önceki sayfalarda bu babda mufassal malumat geçmiştik ve daha da geçeceğiz. Zira, "Ermeni Meselesi" bahsinde kitap yazmış olan birçok Türk müellif, böylesi art niyetli kimselerin bilmeden tesirinde kalmış ve Ermeniler hakkındaki tüm meseleleri tersinden işlemek talihsizliğine uğramışlardır. Nitekim, okuduğumuz birçok eserde bu durumu bizzat müşahade ettik.

1- "TARİHTE ERMENİLER VE ERMENİ MESELESİ", yazan: Esat URAS, sayfa: 155-56-57.
2- "Tarihi Ahmet Lütfi", ikinci cilt, sayfa: 185-191.

Dolayısıyla, Bezciyan Amira'nın hayat ve hizmet hikâyesini detaylı işlememizde bütün bunların büyük çapta rolü vardır. Meselâ: Bezciyan Amira'nın düşmanları sadece, Katolikler'e karşı olmasından değil. Aynı zamanda: "Tam mânâda bir Osmanlı Devlet adamı olduğu ve Batı dünyasına karşı, Devleti uğruna canı bahasına mücadele vermiş olduğundan dolayı düşmanlar kazanmıştır. Yeni nesillerin Amira'yı yanlış tanıması ve ona önem vermemeleri için her ne melânetlik var ise yapılmıştır: "Bezciyan Türk'tür, Hıristiyanlığa ihanet etmiştir. vs." sadece cüz'i bir misâldir!..

KATOLİK KOLEJLİLER'İN SÜRGÜNÜ!..
"3 Ekim ve 27 Aralık 1827"

Sultan II. Mahmud Hân'ın, "Kolejli-Katolikler"e karşı gazaba geldiğini öğrenen Kolejliler'in elebaşlarından: Andon Kuzyanti, Hovsep Rahip Hamurcuyan ve birçok Papaz ile diğer kolejlilerden bazıları, Lâtin Kilisesi Ruhanilerinin esvaplarından giyinerek, Latin Kiliseleri'ne ve Fransız Büyükelçiliği'ne sığındılar.

Böylece, Bezciyan Amira'nın Pâdişah'a sunduğu raporun doğruluğu açıkça isbat edilmiş oluyordu. Ve zaten, bu vatana her ihanet eden; "ya Fransız veya İngiliz Elçilikleri'ne sığınmayı yegâne kurtuluş simiti olarak görmüşlerdir!..

Bu müfrit Katolik güruhunun; Lusavoriçagan ve Appayagan Katolikler'e verdikleri zarar hudutsuzdur ve bu babda günahları pek büyüktür ki, sırf kendi günahlarını örtbas edebilmenin telaşı içinde, devamlı olarak, Lusavoriçaganlar'ı suçlama yoluna sapmışlardır!..

3 Ekim 1827 tarihinde Sultan II. Mahmud Hân'ın iradesiyle: Hagop Tıngıryan ailesi ile birlikte Kayseri'ye, biraderi Hovsep Tıngıryan ailesi ile birlikte Sivas'a sürgün edildiler.

Sultan II. Mahmud Hân'ı, bu problemin temelden halledilebilmesi için, hazırladığı (5 maddelik fermanı) ise, kısa zamanda Kum-kapu Ermeni Patrikhanesi'ne gönderildi ki, o tarihlerde: İstanbul Büyük Yangını dolayısıyla yanmış olan Patrikhane, Samatya-kapusu'na nakledilmiş ve aynı şekilde yanmış olan, "Meryem-Ana Katedrali" yerine de, Samatya-kapusu'ndaki, "Aziz-Kevork Katedrali", Patriklik Kilisesi olarak görev görmekteydi.

Mezkûr fermandaki maddeler ise şuydu:

1- Bütün Yeni-köylü Ermeniler, daha evvel geldikleri mahallere sürülsünler.

2- Latin Kilisesi'ne tabi olanlar, Avrupa'ya sürülsün.

3- İstanbullu Ermeni-Katolikler, bizzat, Ermeni-Kilisesi'ne tabi olacaklardır. Kabul etmeyenler, derhal sürgüne gönderilsin.

4- Katolik Rahipler de aynı şekilde sürgüne gönderilsin.

5- Beyoğlu-Galata gibi, Avrupalılar'ın barındıkları mahallerde bir tek Ermeni-Katolik kalmasın ve bunların tamamı Ermeni mahallerine nakledilsin.

Pâdişah'ın iradesi üzere, "27 Aralık 1827" tarihinde, Yeniköylüler'den birinci kafile sürgüne gönderildi. Bunların içinde, "Lusavoriçagan Ermeniler" de vardı ve şu sebebden dolayı aynı işleme tabi tutulmuşlardı: "Mezkûr fermanda "mezhep" hanesi belirtilmemişti ve böylece İrade, umum Yeni-köylüler'e şamil kabul edilmişti." Sürgüne gidenler içinde, Katolikler'den: Davudyan, Kılıçyan ve Tıngıryan gibi dikkate çeken simalar vardı. Lusavoriçagan'lar içinde ise dikkat çeken iki kişi vardı: Yaşlı Boğos Rahip ve Garabed Ağa.

27 Ocak 1828 tarihinde ise, Katolik-Ermeniler bulundukları mahallerden alınarak, Ermeni semtlerine yerleştirildiler.[1]

1- Müellif, Kardinal Çarkçıyan, sürgün konusuna temas ederek; devrin İspanyol Konsolosu, M. Marango'nun bu babdaki raporuna temasla onu belge göstererek, yana-yakıla şu eksantrik kaydı geçmektedir: (Sayfa: 83).
– "Kar, fırtına, tufan nazarı itibara alınmadan, emir derhal tatbik ediliyor. Doğrudan vilâyetlerine gönderilecek yerde, her biri ayrı ayrı istikametlere Patrikhanece seçilmiş mübaşirler refakatinde sürülüyorlar. Saklananları meydana çıkarmak için taşraya Müslüman kıyafeti altında Papazlar dolaştırılıyor.
İstanbul doğumlu Ermeni-Katolikler ise Ermeni-Gregoryan Patriğini tanımak ve ikamet ettikleri mahalleleri bırakarak, Ermeni mahallelerine gelmeleri emredilmişti.)
İspanyol Konsolosu M. Marengo, acaba Hıristiyanlığın hangi mezhebinden idi?. Hemen belirtelim: Katolik mezhebinin en koyu ve en fanatik müdafii olan İspanya'nın, Konsolosu olduğuna göre, elbette ki, su katılmamış "KATOLİK"di!..

Şubat ayı içinde Latin Din adamları, doğrudan Arvupa'ya sürüldüler. Katolik Rahipler'in büyük bir kısmı ki, bunlar 30 Ruhani'den müteşekkildi. Bandırma'ya sürüldüler ve diğer 11 Rahip'de ayrı yere sürüldü.

Sürgün vak'asının zuhur ettiği yıl, dehşet verici bir kış hüküm sürmekteydi. Dolayısıyla sürgüne gidenler hayli kayıp verdiler; İstanbul'daki evleri ve diğer mülkleri, satılarak, bedeli Hazineye intikâl ettirildi.[2]

İstanbullu Ermeni-Katolikler'in, Ermeni Kilisesi'ne müracaat ile, Ermeni Patrikliği'ne tabi olmalarına dair verilen iradenin müddeti bir hafta idi ve tanınan müddetin son günü, "29 Nisan 1828" tarihinde: "Hagop Düzyan Çelebi, Nazaret Amira Allahverdiyan, Apraham Amira Allahverdiyan, Çamiçyan'lar ve daha birçok tanınmış sima, Ermeni Patrikhanesi'ne müracaatla: Ermeni Kilisesi'ne tabi olduklarını" bildirerek, İstanbul'da kalmaya hak kazandılar.

1830 tarihinde ise, sürgündekiler de af-ı Şâhaneye mazhar olarak, İstanbul'a döndüler. Ancak, Avrupa Devletleri, Ermeni-Katolikleri tekrar kışkırtacak ve bu seferki birleşme de maalesef, pek uzun ömürlü olmayacaktı ki, kışkırtıcı devletlerin başını Fransa çekmekteydi!..[3]

Keza, Ermeni marifetiymiş gibi gösterip, yana-yakıla anlatılan şikâyetnâmede. Aslında acı bir lisanla Pâdişah eleştirilmektedir. Zira, emri veren ve tatbik ettiren bizzat Pâdişah idi.

Katolik-Ermeniler'in, "Ermeni mahallelerine" sevkedilmesi hakkında bu derece ağıt yakılmasına şaşmamak ise elde değil!.. Demek ki bunlar, "Ermenilikle" bütün bağlarını koparmışlar ve tamamen "Frenkleşmiş"ler!..

Hâl böyle olunca, Ermeni Patrik'inin bunlara kefil olması ve böyle bir riskin altına girmesi nasıl beklenebilirdi?.. Hangi güvene istinaden!..

2- "Kolejaganlar"ın evleri ve diğer mülklerinin, açık arttırma yolu ile satılarak, bedelinin "Hazineye intikal" ettirilmiş olması vak'asında da Kardinal Çarkçıyan, bir din adamı olduğunu hiç mi hiç kaale almadan: "Bedeli, Ermeni Patrikhanesi'ne intikâl ettirilmiştir ve Ermeni Lusavoriçaganlar, tüm malları satın aldılar." kaydını geçebilmiş ve tahrifkâr hareket edebilmiştir!..

3- Ermeni-Katolikler'in haklarını (!) arayan Fransa'nın saflarına bilahare: Çarlık Rusyası ve İngiltere de yer alacaklardı!..

O Fransa ki, Bab-ı Âli Kalem erbablarından birçoğu için: "HÜRRİYETİN BEŞİĞİ" olarak bilinir ve ayrıca: "ANANEVİ, TÜRK-FRANSIZ DOSTLUĞUNDAN" dem vurulur!..

Günümüzde (1973) hâlâ Fransa'nın methiyesini bitirememiş bu Kalemşörler. Acaba bir nebze olsun, en azından "İSTANBUL'UN İŞGALİNİ", "ÇANAKKALE ÇIKARTMASINI", "ADANA'NIN İŞGALİNİ" vs. gibi birtakım karanlık ve elem dolu vak'aları hiç düşünmüşler midir?..

Düşünseler de, pek zülfükâra dokunmazlar. Çünkü, yüksek politika kariyerleri zedelenmiş (!) olur!..

Onlar için en kolay yol; Türk Milleti'nin bir nüvesi durumundaki "Ermeniler"e veryansın etmektir. Çünkü, diledikleri gibi yazıp, çizebilirler. Ermeni'nin koruyucusu yoktur!.. Halbuki, Ermenileri hemen her açıdan tam mânâda ve tarafsız bir gözle tetkik edecek olurlarsa asıl düşmanın veya düşmanların kimler olduklarını rahatlıkla görebileceklerdir!..

ERMENİ-KATOLİK BÜYÜK PATRİKLİĞİ
–Kuruluş Hikâyesi ve Durumu–

1641'de Latin Rahiplerden, "Pére Clement Galanus" adındaki Rahip'in, İstanbul ve Anadolu topraklarında yaşayan Ermeni teba arasında "Katoliklik propagandası" yaptığı yıllarda, her ne kadar karşı tepki görmüşse de, faaliyetleri külyen önlenebilmiş değildi.

Nitekim, 1668 yılında Katolik Ruhaniler: "Tercan, Hasankale, Gümüşhane, Kars, İspir, Bayburt ve Trabzon" gibi bellibaşlı mahallerde, Rahip Galanus'dan daha hızlı ve daha tesirli şekilde faaliyete girişmişlerdi ki, bilahare onları meşhur, "Mığitar Kardinal" takip edecek ve böylece "MIĞİTARİSTLER TARİKATI" meydana gelecekti.

1830'larda ise Ermeni Katolikler kendilerine: "KATOLİK MİLLETİ" dedirtebileceklerdi ki, kendilerine lâyık gördükleri bu adla olsa olsa "Katolik Ümmeti" olabilirlerdi. Zira, tüm hak dinlerinin hiçbir milletin tekelinde olmadığı ve Cihanşümul bir mânâ ifade ettiği cümlece malûmdur. Üstelik, mezkûr mezhep bir din değil, sadece Roma Kilisesi'ni temsil eden bir "mezhep" durumunda idi!..

Ne var ki, onlar yine de kendilerine ayrı bir millet olma hakkını (!) tanımaktaydılar..

1668'lerde mevzubahis faaliyetler devam ededursun. 1679'da Antep'de doğmuş olan, Apraham Arzivyan adına bir Ermeni Rahip intiap edilmiş (1706) ve Ruhaniler lideri olabilme hayalleriyle avunup durmaktaydı... O tarihlerde Asya Ermeni Gatoğigosluğu'na karşı bir Latin-Ermeni Gatoğigosluğu'nun tesis edilebilmesi için Latin Ruhaniler binbir entrika çevirmekteydiler...

Zamanın Ermeni Gatoğigos'u ise, "Matiyos Baş-Patrik Sari "Kayserili" idi." Bütün bu durumları bildiği için, Gatoğigosluk tahtını elinden geldiğince korumaya çalışmaktaydı.

1701'de, Bedros Bizak adında bir Ermeni Ruhani, (Sis) Gatoğigosluğu'na karşı, ayrı bir Gatoğigosluk tesis etmeye girişti.

Ancak, onun Gatoğigosluğu'nu, kendisinden gayrı hiç kimse tastiklemiş değildi. Zira, yukarıda da belirttiğimiz gibi: Sis-Gatoğigosluğu'nun herhangi bir yabancı Kilise eline geçmemesi için, Kayserili Matiyos Gatoğigos, elinden geleni yapmakta ve tüm haklarını en titiz şekilde korumaktaydı. Sahte Gatoğigos Bedros Bizak, 1710 yılında, Apraham Arzivyan'ı kardinal ilân ve tastik ederek; (Sis-Dini temsilciliği makamına) getirdi. Bu esnada; Latin Kilisesi'nce yetiştirilmiş Sarkis ve Yeremya Rahipler, Melkon Tasbasyan Kardinal'in önderliğinde, Anadolu'da, İstanbul-Ermeni patrikliği aleyhinde propaganda yapmakta ve Anadolu Ermenileri'nin Kilise bağışlarını, Roma Kilisesi'ne yapmaya zorlamaktaydı ve en üzücüsü de "Ermeniler'e ait Dini ayinleri" yasaklamaktaydılar...

Durumu öğrenen günün Veziri, Damat Ali Paşa,"Sarkis ve Yeremya Rahipleri" tevkif ettirerek zindana attırdı. Katoliklik mevzuunda pek hassas (!) olan bu iki meczup, Hapishanede ihtidâ ederek, Rahiplikten feragat ettiler.

1714'te yenileri tevkif edilerek zindana atıldı ki, bunların içinde meşhur, Apraham Kardinal Arzivyan da mevcuttu. Lâkin, aynı hapishanede bulunan Yahudi mahkûmların aracılığı ile (?) kurtularak Trabzon'a geçti ve Sefir Tarbe'nin himayesine sığındı. 1722'de Lübnan'a geçerek, "ANDONYANZ MANASTIRI"na - "Cebeli Zimmar Manastırı"na sığındı.

30 Aralık 1738 tarihinde Vâli'nin emriyle Ermeni Katolikler Sis'de bir Kilise'yi ele geçirdiler ve Arzivyan Kardinal'i oraya davet ettiler.

4 Aralık 1739 tarihinde Sis'e gelen Arzivyan Kardinal, 3 ay kadar korkusundan saklandı ve durumundan emin oluncaya kadar meydana çıkmadı.

Apraham Kardinal, gerçek mânâda bir "Katolik Ermeni Gatoğigosluğu" meydana getirmeyi tasarladı ve hemen hareket geçerek; "Kiliseler arası Sinot Meclisi'ne sunularak, resmen bir karar alınıp, umum Kiliselerce, tastiki işlemine girişmeden" ki, bu şarttır. Zira aksi taktirde, "Kardinal dahi olamaz." Kendi başına hareket ederek: "Kendi emrindeki birkaç Papaz ve Rahip Namzeti "Apeğa" marifetiyle, kendi, kendisini Gatoğigos ilân etti." Tabii ki, bu geçerli değildi. Lâkin o daha da ileri giderek, daha da cüretli hareket etti: 3 Mayıs 1740 tarihinde Latin Kilisesi mensuplarından Ermeni asıllı, Hagop Rahip Hovsepyan'ı Kardinal ilân etti. 11 Haziran'da, İsahak Rahip Parseğyan'ı Kardinal ilân etti ve 23 Kasım'da Melkon Rahip Tuğumanyan'ı Kardinal ilân etti.

26 Kasım 1740 tarihinde ise, bizzat kendisi tarafından ilân ve tastik edilmiş 3 Kardinal'in huzurlarında kendisini: Katolik Ermenileri Gatoğigosu ilân ve tastik etti.

Ancak, bütün bunların hiçbir hükmü yoktu. Zira birtakım gayrıresmi manevralarla Gatoğigos olmuş ve onun Gatoğigosluk sıfatını kendisinden başka tanıyan hemen hiçbir resmi dini merci yoktu. Üstelik, Katolik mezhebini temsil ettiği için de ancak ve ancak, Patriklik unvanına sahip olabilirdi. Çünkü, Katolik mezhebinin en büyük makam ve mercii, "Vatikan" idi ve dolayısıyla da Papalar.

Aralık 1740 tarihinde Roma'ya gitmeye karar verdi ve fakat bu isteğine ancak, 1742'de nail oldu ve Papa'nın huzuruna çıkarak, ayaklarını öpüp, Roma Kilisesi'ne tabi olmayı kabul ederek, Ermeni Kilisesi ile bütün bağlarını resmen kopardığını ilân etmiş oldu.

İşte lübnan'daki "Ermeni Katolik Büyük Patrikliği"nin kuruluş hikâyesi özetle budur.

1866'larda, Ermeni Katolikler'in en büyük dini makamı olan, Cebeli Lübnan'daki, Zimmar Manastırı'ndaki Büyük Patrikleri vefat edince, yerine, İstanbul'da ikamet eden, Kardinal, Andon Hasunyan, Büyük-Patrik intiab edildi ve bu seçimi kabul eden Papa, Kardinal, Hasunyan'ı: "Ermeni Katolikleri Patrik'i ve Giligya-Gatoğigosu" olarak tanıyıp, tasdik ederek, parantez içinde belirtilen o koca unvanları bahşetti. Ne var ki, bu bir aldatmacadan ibaretti. Zira, resmen geçerli olan yegâne unvan, sadece "Ermeni-Katolik Patrikliği" unvanı idi ve bunu Papa pek âlâ bilmekteydi. Çünkü, papalık makamı resmen mevcut iken, ikinci bir Papalık makamı olamazdı. Hele hele Roma Kilisesi'nin bu en büyük makamına: İtalyan yerine, Ermeni getirilmesine, hiçbir İtalyan rıza gösteremezdi!..

Kardinal Hasunyan, Papa tarafından Büyük Patrik ilân edilmesine rağmen, İstanbul'u terk etmeye yanaşmadı. "Kolejliler"den, yani "Roma Kilisesi"ne mensup Hasunyan, diğer katolikler tarafından kabul edilmedi ve "Appayaganlar" ekolünden olan bu Katolikler kendilerine, "ŞARK KATOLİKLERİ" adını vererek, Roma Kilisesi'nden ayrılma temayülü gösterdiler ve başlarına, "KÜPELİCİYAN" adında bir Ermeni Ruhani geçti. Böylece yeni iki Katolik ekolü daha meydana çıkmıştı: "KÜPELİCİYANLAR" ve "HASUNİSTLER".

Küpeliciyanlar grubu, bir meclis meydana getirerek, "Hasunistlere" karşı mücadeleye giriştiler ki, bu meclis, "13'ler Meclisi" olarak tarihe geçmiştir.

1869'da Papa, "Küpeliciyanlar"ı afaroz etti. Bunun üzerine her iki ekol arasındaki mücadele daha da alevlendi ve Papa tarafından afaroz edilenler, "Hasunistlere", "ROMANİST" adını taktılar.

Durumun ciddiyetini dikkate alan Osmanlı Hükümeti, Hasunyan'ın Patrikliğini iptal ederek, yerine Küpeliyan'ı Patrik tâyin etti. Lâkin, Mithat Paşa'nın sadarete gelmesiyle, Küpeliyan istifa

etti ve Hasunyan tekrar Patrik oldu ama, istifa ederek Kardinal düzeyinde kalmayı tercih etti!..

İstifa hadisesinden sonra yerine, Kardinal Azaryan geçti. Durum bu şekilde devam ededursun, diğer taraftan gidişatı yakından takip eden, "Fransız ve Rus Elçileri", Ermeni Katolikler'in parçalanmaması için ellerinden geldiğince vak'aları titiz şekilde takip etmeye çalışmaktaydılar. Zira onların parçalanması, Kadim-Ermeni Kilisesi'nin işine yarıyacak, Ermeniler aynen eskisi gibi yekvûcut duruma gelebileceklerdi. Böyle bir hal ise, Avrupa Devletleri'nin değil, Osmanlı'nın işine yarardı.

1888 yılında her iki Katolik ekolü nihayet aralarında anlaşarak, tek bir dini makam çevresinde toplandılar ki, mezkûr makam: Lübnan'da kurulmuş olan; "Ermeni Katolikler Baş-Patrikliği"dir.

Bahsi geçen makamda günümüzde, Kardinal, Jeanne Pierre oturmaktadır. Hemen hepsi gibi bizzat Papa tarafından tâyin ve tastik edilen mezkûr zat, 1999 yılında İstanbul'u ziyaret ederek, 169 yıl sonra Türkiye'ye ayak basan ilk, Katolik Büyük Patrik'i olmuştur.

GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİ'NDE FAAL OLAN ERMENİ-KATOLİK DİNİ MAKAMI

Sakızağacı, Beyoğlu İstanbul'da bulunan, Osmanlı dönemi patriklik, Cumhuriyet dönemi ise, "Dini Temsilcilik" seviyesinde faaliyet gösteren, Ermeni Katolik Patrikhane binası: "4 Nisan 1865 tarihinde inşasına başlanmış, 15 Ağustos 1866 tarihinde tamamlanmış ve 24 Mayıs 1870 tarihinde yanan Patrikhane binası, 18 Ekim 1889 tarihinde yeniden inşa edilmiştir.

Yangından sonra, yeniden inşa ettiren zat, devrin Katolik Patrik'i, Istepannos Azaryan Kardinal'dir.

1927 tarihinde, mezkûr bina "Kardinallık-Marhasa" durumunda değerlendirilmeye başlanmıştır.

Günümüzde bu makamda: Saygıdeğer, Hovhannes Baş-Kardinal Çolakyan Cenapları görev yapmaktadır: (2001 Şubat).

Saygıdeğer, Baş-Kardinal Çolakyan. Kardinal Çarkçıyan'ın tam aksi: Yapıcı ve birleştirici bir tutum sergilemektedir ki, hemen her açıdan taktirlere şayandır.

"BÖL VE PARÇALA" HAREKETİ'NİN TAMAMLANIŞI VE SONRASI!..

1834 yılında Bezciyan Amira'nın vefatından sonra, ortamı daha da uygun bulan Fransa, Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskıyı daha da arttırmış ve böylece, Ermeni Katolik Cemaati'ne ait bir "Dini temsilcilik" kurdurabilmişlerdi: (1835).

Akabinde harekete geçen İngiltere ise, Amerikan Misyonerlerinden istifade ederek, başsız kalmış Ermeniler içinde yoğun şekilde "PROTESTANLIK" propagandasına girişmiş ve bilahare, aynen Fransız Devleti gibi davranarak, baskı kanalı ile: 1850 yılında, müstakil Ermeni-Protestan Dini Temsilciliği, kurdurmuşlardı. Yani, "Böl ve parçala" stratejisinin ikinci ve son merhalesi de neticelenmişti ve Cihan Medeniyetini (!) temsil eden bu iki saygın (!) Devlet: Osmanlı Ermenileri'ni "üç'e" bölerek, parça parça etmiş ve böylece dehşet verici bir akibete doğru sürüklenmesine zemin hazırlamışlardı!..

Ne var ki, her şeye rağmen, yine de memnun değillerdi. Zira, Osmanlı-Türk Devleti'ne temelden bağlı ve Osmanlı Ermeni Cemaati üzerinde gayet etkili bir nüfuza sahip bulunan, o ünlü, Amiralar yine de pek büyük çapta engel teşkil etmekteydiler!.. O halde onların da icaplarına bakmak lâzımdı!..

Ancak bu problemin çözümünde, mezhep çatışmalarındaki gibi öyle pek yorucu çaba ve gayretlere hiç mi hiç lüzum kalmayacaktı!..

Şöyle ki, Osmanlı Ermenileri üzerinde oynanan oyunları gayet rahat izleyebilen Çarlık Ruyası, pastadan kendisi de pay alma gayretine girişmişti. Hem de en büyük payı alabilme gayreti!..

Bu şöyle olacaktı: Özellikle Anadolu Ermenileri arasında pek büyük bir şöhrete haiz bulunan yüksek dereceli bir din adamı mevcuttu ki, bu zat, Ruslar için âdeta biçilmiş kaftandı denebilir!..

Çünkü, kendine has özellikleri bulunan ve de İstanbul'daki Amiralar'dan hiç mi hiç hoşlanmayan bu din adamı, şayet İstanbul'a Patrik tayin edilecek olursa, kendine has özellikleri ve Rus Büyükelçisi'nin geri plandan destekleriyle, İstanbul Ermenileri üzerinde söz sahibi olan Amiralar'ın, saltanatına son verebilir ve bu suretle, Osmanlı Ermenileri tamamen başsız ve sahipsiz duruma düşer, Çarlık Rusyası da dilediği şekilde onları kullanabilirdi!..

RUSLAR'IN EZELİ DÜŞMAN GÖRDÜKLERİ OSMANLI ERMENİSİ "AMİRALAR"

Önceki sayfalarda kayda geçtiğimiz Rus planına en uygun Ermeni Ruhani ise; umum Ermeniler'in, "ĞIRİMYAN HAYRİG - ĞIRİMYAN BABA" adıyla şereflendirdiği ünlü Ermeni Patrik'i, "Mıgırdiç Ğırimyan Baş-Yebisgobos" idi. Van Ermenileri'nden olan Ğırimyan, en ziyade Anadolu Ermenileri üzerinde durmuş ve onların problemleriyle yakından ilgilenip, halledebilme çareleri aramaktan bıkıp, usanmamış, dahası nevi şahsını tamamen Hz. Allah ve kavimine adamış bir gerçek Ruhani idi.

Ne var ki, sadece iyi niyetli olmak ve meselelere her daim mânevi bir bakış açısıyla eğilmek vs. Halka hizmet yönünde yeterli olamamaktaydı. Çünkü: Güneş her ne kadar parlak olursa olsun. Bir de gölgesi olduğunu bilhassa unutmamak lâzımdı. İşte Ğırimyan Baş-Yebisgobos'un bir türlü göremediği ve hesaba katamadığı bu faktördü!..

Bu görüş ve yapı, sadece Ğırimyan Baş-Yebisgobos'a ait değildi ve çok acıdır ki, Kadim-Ermeni Kilisesi hizmetkârlarının tümünde bu inanç hâkimdi denebilir!..

Meselâ: Ermeniler'in "bölünüp, parçalanma" ve daha sonra kapıldığı girdabın döngüsü içinde sür'atle kahredici bir karanlığa doğru sürüklenmesinde sadece emperyalist devletlerin değil, aynı zamanda, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nin basiretsizliğinin de rolü olmuştur!..

Çünkü, asırlar boyu, sadece ve sadece "din işleriyle" meşgul olmuş, "Ruhani Hâkimiyeti"nin baki kalabilmesi endişesi ile çevresine âdeta duvar örmüş ve de bu tutumu içinde kendi kavmini dahi tanıyamaz hale gelebilecek derecede basiretsizleşerek, mezkûr şerait içinde: "Ermeni Kavmi"nin dış tehlikeler karşısında müdafaasız kalmasında istemeycrek de olsa sebep teşkil etmiştir!.. Meselenin en hazin tarafı ise, içlerinde çıkan münevver ve ilerisini görebilen değerli Ruhanileri de anlayamamış ve onların birtakım güçler tarafından harcanmasına sadece seyirci kalmışlardır...

Ermeni Din adamlarının bu zaaflarını gayet iyi öğrenmiş olan Ruslar ise, Osmanlı Devleti'ne karşı uygulanacak, siyasî entrikalarda, Ermeni Ruhanileri'nden kullanılabilecek olanlara çengel atma operasyonuna girişmişlerdi ki, bu babda en uygun olanın meşhur Mıgırdiç Ğırimyan Baş-Yebisgobos olduğunda karar kılmışlardı. Ruslar'ın seçimi ise, gerçekten fevkelbeşerdi!.. Zira, Ğırimyan yapısı itibarı ile gerçekten tam bir romantikti ve dünyaya kendine has "pembe gözlüğü ile" bakmak ise, başlıca özelliği idi!..

Meselâ, İngiliz Ermenileri'nin kendisine:

– "Zat-ı Cenaplarınız, Ermenice dışında hiçbir lisan bilmezsiniz. İngiliz Lordları ile nasıl anlaşacaksınız, tercümanla mı?"

Dediklerinde, Cevabı şu eksantrik karşılık olmuştur:

– "Beynelmilel lisanla konuşacağım."

Beynelmilel lisanın nasıl olduğu sorulduğunda ise cevabı daha da eksantrik olmuştur:

– "Onların karşısında ağlayacağım. Gözyaşlarının mânâsı bütün dünyada aynıdır ve o müşterek lisandır!.."

İşte Ğırimyan Baş-Yebisgobos'un dünya görüşü bu derece romantikti ve tabii ki, milletlerin çıkar kavgasında, romantizmin asla yeri yoktu!.. Öylesine yoktu ki; o alanda ne Hz. Allah, ne Peygamber ve ne de bir başka ulvi varlığa asla ve asla erişemezdiniz! Milletlerarası "çıkar çatışmalarında" hâkim olan yegâne kuvvet, bizzati Şeytan'ın kendisi idi!..

Nitekim, Lusavoriçagan Ruhaniler; ekseriyetle, koyu bir taassup karanlıkları veya pembe gözlüklerin tatlı rüyaları içinde kayıp giderken diğer tarafta, Osmanlı Devleti'nin düşmanları, Ermeni kavmi içinde dilediklerince at oynatabilmekteydiler!.

Dahası o uğursuz yıllarda dahi, Patrikhane sadece daha fazla zarar görmemek kaygısına kapılmış ve daha karmaşık yanlışlar içinde kendisini, "Ermeni İhtilali"nin içinde bulmuştur!..[1]

AMİRALAR'IN GÖZDEN DÜŞÜRÜLME HAREKETİ

Önceki sayfalarda kayda geçtiğimiz gibi; Ruslar, Amiraları ezeli düşman görmekte ve onları tamamen devre dışı bırakabilmenin yollarını aramaktaydı ki, bunun başlıca imkânı, Osmanlı-Ermeni Patrikhanesi'ni ele geçirebilmekle sağlanacağına kanaat getiren Ruslar'dan aynen İngilizler gibi, Fransızları örnek almışlar ve İstanbul Ermeni Patrikliği'ni, Eçmiazin-Gatoğigosluğu'na bağlayabilme manevralarına girişmişlerdi...

1836 yılında, Hovhannes Gatoğigos döneminde Çarlık Rusyası Ermeni-Gatoğigosluğu ile alâkalı bir kanun çıkardı. Bu kanuna göre: (Çarlık Rusyası, Aziz-Eçmiazin Gatoğigosluğu'nu: (Umum Ermeniler'in Gatoğigosluğu olarak resmen tanıdığını ilân ve tasdik etti.)

1- Bu hususta daha detaylı bilgi için bakınız:
"OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞER HAREKETLERİ VE SULTAN ABDÜLHAMİD HÂN" yazan: Levon Panos DABAĞYAN, yıl: 2001, sayfa: 134-149

Böylece, Rus müdahalesi sistemli bir şekilde, Aziz-Eçmiazin Gatoğigosluğu'na yerleşmiş olmaktaydı!.. Mezkûr kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, Çar Hükümeti tarafından, Eçmiazin-Ruhban Meclisine, özel bir Devlet memuru yerleştirildi.

"ÇİNOVNİK-PROKUROR" ünvanıyla Aziz-Eçmiazin'e yerleşen bu memurun vazifesi: "Ruhban Meclisi'nde alınacak hemen her kararı denetleyip, bilahare Çar Hazretleri'ne mufassal şekilde rapor etmekti."

Kısa bir müddet sonra ise: (Bundan böyle, Aziz-Eçmiazin Gatoğigosluğu, doğrudan Rus Devleti'nin denetiminde ve Devlete tabi olacaktı ve Gatoğigoslar, bizzat Rus Devleti tarafından intihab edilecekti.)

Bütün bu işlemler tamamlandıktan sonra, Aziz-Ermeni Gatoğigosluğu'nun, "Aziz-Eçmiazin" Umum Ermenilere şamil bir Gatoğigosluk olduğu, Kum-kapusu Ermeni-Patrikhanesi'ne bildirildi ve ayrıca; (İstanbul Ermeni Patrikliği hâkimiyetinde bulunan umum Ermèni-Kiliseleri'nde, dini âyinler esnasında, Aziz-Eçmiazin Gatoğigosları'nı anacaklardır) kaydı geçildi!..

Halbuki, Aziz-Eçmiazin ile İstanbul-Ermeni Patrikliği arasındaki bağlar, yıllardır ki tamamen kopmuş durumdaydı.

Gerçi, Aziz-Eçmiazin'in Umum Ermeni-Kiliseleri'nde anılması tabii idi ancak, günün şeraiti böyle bir duruma müsait değildi!.. Dahası, Aziz-Eçmiazin'in tamamen Rus hâkimiyetine girmiş bulunduğunu İstanbul-Ermeni Patrikliği tarafından çoktan bilinmekteydi!..

1841 yılında, Türkiye Ermenileri'nin (65'inci) Patrik'i olarak Patriklik makamına geçen, Asvazadur II. Baş-Yebisgobos, Eçmiazin'den gelen bildiri üzerinde uzun uzun düşündü!.. Daha sonra, isteğin tatbiki, ilerde birtakım problemlere yol açabilir düşüncesi ile, Aziz-Eçmiazin'in bildirisini reddetti.

Patrik Asvazadur iyi düşünmüştü lâkin, Patrikhane içinde çöreklenmiş birtakım art niyetliler mevcuttu ve onların ağır bas-

ması; 1844 yılında, Asvazadur Patrik'in azledilmesine sebep oldu. Yerine atanan, Madteos II. Baş-Yebisgobos Çuğacıyan, (1844-1848) ilk iş olarak, Aziz-Eçmiazin'in isteğini, yani: (Aziz-Eçmiazin Gatoğigosları'nın, İstanbul Kiliselerinde anılmalarına temin etmek oldu.)

Madteos I. Baş-Yebisgobos Çuğacıyan'ın, hiç tereddüt etmeden imzalayıp, yürürlüğe soktuğu bu karar; Osmanlı-Ermenileri'nin kahir ekseriyetini teşkil eden "Lusavoriçagan-Ermenileri", doğrudan Ruslar'ın kucağına atmaktaydı!..

Ancak, bu vaziyeti kavrayabilecek kapasitede din adamları azınlıktaydı ve bu sebeple seslerini duyuramamaktaydılar!..

ERMENİ MİLLETİ NİZAMNÂMESİ'NİN ZUHURU!..

1839 yılında Sultan, Abd-ül-Mecid Hân tarafından, (Tanzimat-ı Hayriye-Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu) ilan edildiğinde. Gayrımüslim teba arasında âdeta bir bayram sevinci başgöstermiş: "HÜRRİYET, ADALET, MÜSAVAT ve UHUVVET", şaklabanlığı, Pay-i Taht'ın en ücra köşelerine kadar yayılmıştı...

18Şubat 1856'daki Islahat Fermanı ise: "Nizamnâme-i Milleti Ermeniyan-Ermeni Milleti Nizamnâmesi"nin zuhur etmesine sebep olmuştu. Bu suretle: "Ermeni milletinin dini ve içtimaî işleri ile mektepler ve cemaate ait hususatın idaresi, Patrikhanelere tevdi olunmuş ve fermanlarla teyid edilmişti."

Bu vaziyet aslında, Osmanlı-Türk İmparatorluğu üzerinde oynanan müthiş ve iğrenç oyunların: "Kademe kademe tatbik sahasına konmasından gayrı hiçbir şey değildi!..

Zira, Osmanlı Ermenileri zaten çok geniş imtiyazlara sahip bulunmakta ve Osmanlı Devleti'nin en az Müslüman tebasına karşı duyduğu güven derecesinde, Ermeni tebasına itimat etmekteydi.

Kum-kapusu, Ermeni Patrikhanesi'nin, cemaat üzerindeki nüfuz derecesine gelince:

– "Ermeni Patrikhanesi'nin, kendi uhdesinde hizmet veren mahkemeleri vardı ve bu mahkemelerde suç işleyen cemaat mensupları yargılanmakta ve yine Patrikhane'ye ait hapishanelerde cezalarını çekmekteydiler.

Ermeni: harsı, lisanı, tarihi, edebiyatı vs. Ermeni Cemaati mekteplerinde, hür şekilde öğretilebilmekteydi.

Dahası: Ermeniler'den askere alınmaya başlandığı tarihlerden, Osmanlı İmparatorluğu'nun sükûtuna kadar; Kilise mensubu teganniler, "bir nevi din adamı veya Kilise hizmetkârı" kabul edildiklerinden askerlik hizmetinden azad edilmekteydi.

Yani, tabiri caiz ise; Osmanlı Ermenileri dört başı mamur bir hayat sürdürmekteydi."

O halde, "Ermeni Milleti Nizamnâmesi"ne niçin ihtiyaç duyulmuştu?!.. Bu düpedüz, siyasi bir oyundu ve Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu parçalamak isteyenler; bir avuç insandan müteşekil, Ermeni kavmini, savaş ilâhına adayacakları başlıca kurban seçmişlerdi!..

Yukarıda kayda geçilen bütün bu faktörleri dikkate alan ve hakiki mânâda münevver Ermeniler; birtakım entrikaların çevrildiğini hissetmekte ve Osmanlı Ermenileri'nin başına bir çorap örülebileceğinden endişe duymaktaydılar!..

Bilahare, Amiralar başta olmak üzere, Ermeni ileri gelenleri derhal bir araya gelerek bu önemli faktör üzerinde uzun uzadıya tartıştılar ve birkaç toplantıdan sonra, şu müşterek görüşe vardılar:

– "Hz. Allah'ın inayet ve lütfu ile cemaatimizin asırlar boyu devletine hizmetleri birçoktur. Devletimiz ise, hizmet ve sadakatimizi her daim mükâfatlandırmıştır. Hemen her şekilde gayet mükemmel bir hayat sürdürmekteyiz.

Binaenaleyh, yeni birtakım haklar istemek, Devletimize karşı nankörlüğün bizati, kendisi olacaktır. Böyle bir hal bizler için

zuldür!.. Öyle sanıyoruz ki, bizleri Devletimizin gözünden düşürmek isteyen birtakım düşmanlarımız mevcuttur!..

O halde, "Ermeni Milleti Nizamnâmesi"nin madde dışı bırakılmasını, Zatı, Şahaneleri'nden dilemeliyiz.)

Mevzubahis toplantılara iştirak eden zevatın ekseriyetini Amiralar teşkil etmekteydi ve Ermeni kavimi üzerine doğru hızla yaklaşan kara bulutları ilk gören de onlar olmuştu. Ancak, onların bu ileri görüşlülüğünü, kendi çıkarları açısından mahzurlu gören artniyetli kimseler de vardı ve bunlar, doğrudan devrin Emperyalist güçlerinin uşaklarıydı...

AMİRALAR BOY HEDEFİ SEÇİLİYOR!..

Baştan beri kayda geçtiğimiz gibi, durumun vahametini sezen ve Ermeni Kavmini; sonu meçhul bir maceraya doğru sürüklemeye çalışanların karşısına dikilen Amiralar'a karşı, şiddetli şekilde anti-propagandaya girişildi ve ne iblisane metotlarla Amiralar, cemaatin gözünden düşürülmeye çalışıldı. Zira, Amiralar bilmeden arı kovanına çubuk sokmuşlardı!..

Zira, bu sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayabilme planına dayanmamakta. Aynı zamanda, "DÜNYA KOMÜNİST HAREKETİ"nin bir nüvesini teşkil etmekteydi!..

Dolayısıyla Amiralar boy hedefi seçilmişlerdi ve muhakkak bu engel ortadan kaldırılmalıydı!.. Bu hususta uygulanan ilk taktik şu olmuştur:

"Müsavat teraneleriyle, Ermeniler arasında "Sınıf mücadelesi" hareketi başlatıldı. Mezkûr yönde tatbik edilen gayet mahir propagandalarla, cemaatin esnaf sınıfı ve ayak takımı, hiç beklenmedik bir tepki ile aniden, "Amirlara"a karşı ayaklandı ki ana gaye: Amiralar'ın, cemaat içinde olan kuvvetli nüfuzlarını kırabilmek ve onları en kısa zamanda tesirsiz hâle getirebilmekti...

Nitekim, Amiralar'a karşı yapılan ayaklanmalardan birisinde, Amiraları bulup, öldürebilmek maksadı ile fiili harekete girişilmiş

ve fakat, Amiralar o an Üsküdar'da toplantı halinde olduklarından, bulunamamışlar ve muhtemel bir toplu-katliam böylece önlenmişti!..

Daha sonraları ise, Amiralar'a karşı başlatılan hareketin asıl çehresi yavaş yavaş görülmeye başlanmış ve bu siyasî cereyanın zamanla "halk ihtilâli" şeklini alacaktı ki, aslında bir değişik görünüm arz etmekteydi ve bu bir "KOMÜNİST HAREKETTİ" ancak daha kimse farkında değildi. Dahası, aynı tarihlerde Çarlık Rusyası'nda da buna benzer hareketler yavaş yavaş ve de çok emin adımlarla hedefe doğru yürümekteydi!..

Nitekim, "TARİHTE ERMENİLER VE ERMENİ MESELESİ" adlı eserde bu babda gayet enteresan açıklamalar vardır ki, "Ermeni Meselesi" hususunda bir yerde otorite sayılan merhum, Esat URAS. Bu hususu aynen Ermeni kaynaklarından eserine aktarmıştır. Merhumun istifade ettiği kaynaklar ise şu önemli dokümanlardır:

1- "ERMENİ HAREKÂTI'NIN TARİHİ", yazan: M. VARTANYAN, cilt: II, sayfa: 238, baskı: Cenevre-"Ermenice."

2- "ERMENİ MİLLİ MECLİSİ", sayfa: 5-12, baskı: Tiflis-"Ermenice."

Not: Ermenice lisanı, "ana-lisanı" gibi öğrenmiş olan merhum, Esat URAS, Üsküdar-Ermeni mektebinden mezun olmuştur. Dolayısıyla, Ermenice eserlerden aktarılan her satır veya bölümü bizzat tercüme etmekteydi.

Merhumun eserinden, (153-154) sayfaları aynen geçiyoruz:

(Paris'te "MIĞİTARYAN-MURATYAN MEKTEBİ" tesis olunmuştu. Müstakbel Ermeni hareketini idare edecek gençler burada hazırlanıyordu.

Bunlar, milletin yalnız kültürde değil, siyasî sahada da rehberliğini yapmak için hazırlanmışlardı.

Garp "Batı" İhtilâllerinden alınan neticeleri, memleketlerinde de daha cezrî "köklü" tatbik etmeye, millete önayak olmaya çalışacaklardı.

Bu hareket halktan değil, münevver, mütefekkir gençlerden geliyordu. Bunlar İstanbul'da az devam etmiş oldukları, Üsküdar Mektebi'nden, Galatasaray'dan, Mığitaristler'in Paris ve Venedik'teki müesseselerinden, Paris'teki, "Gabriel-Ayvazovski" - "Şark Mektebi"nden çıkmışlardı.

Bu münevverler, 1846'da "MİLLETDAŞ CEMİYETİ" adı altında bir teşekkül meydana getirdiler. Buna, "KATOLİK-LUSAVORİÇAGAN" gençler de dahil bulunuyordu.

Bu hareketlerde, Protestan Misyonerleri'nin, "ERMENİ-İNCİL CEMİYETİ" de büyük rol oynadı.

Gençlerin bir kısmı, "FRANSIZ İHTİLALİ"ni görmüşlerdi. "Fransız Büyük İhtilali" bunlar da, "21 Ekim 1853"te, "Maarif Cemiyeti" adı altında bir kuruluş tesis ettiler: "Ermeni Kanunu Esasiyesi"ni yazanlar bunlardır.)

Görülüyor ki, Ermeni Millî Hareketi'nde temel teşkil eden yegâne ruh: "FRANSIZ BÜYÜK İHTİLALİ" olmuştur. Mezkûr ihtilâl ise, "millî olmaktan ziyade", "ENTERNASYONAL" bir bünyeye sahiptir.

Çarlık Rusyası'nda zuhur etmiş olan. "Komünist İhtilâli" dahil, daha sonraki yıllarda meydana gelmiş olan hemen birçok ihtilal, Komünist hüviyet taşımıştır. Bilhassa bu husus üzerinde durmak ve vak'aları bu paralelde değerlendirmek, mevzuumuz açısından elzemdir!..

Zira, tecridi şekilde başlatılan, Ermeni ihtilâl hareketine bizzat sahip çıkarak, doğrudan kendi inançları paraleline çeviren, "Komünist-Rus-Ermenileri" bu temel üzerinden hareket etmişlerdir!..

Görülüyor ki, Amiralar'a karşı gösterilen şiddetli tepkinin altında daha değişik maksatlar yatmakta bunları tatbik edebilmek için her engel, peşinen ortadan kaldırılmaya çalışılmaktaydı!..

MIGIRDİÇ BAŞ-YEBİSGOBOS ĞRİMYAN PATRİK VE TAŞRA MESELESİ İLE AMİRALAR PROBLEMİ!..

16 Nisan 1820 tarihinde Van'da dünyaya gelen ve Ermeniler tarafından, "Ğrimyan Hayrik" - "Ğrimyan Bab" lâkabıyla anılan, Mıgırdiç Baş-Yebisgobos Ğrimyan Patrik: (1869-1873) yılları arasında İstanbul Patrik'i ve (1802-1907) yılları arasında da, vefatına kadar, Aziz-Eçmiazin Gatoğigos'u olarak görev yapmıştır.

Dini meselelerde gayet bilgili ve dirayetli olmasına rağmen dünyevî meselelerde sıhhatli bir görüşe sahip olamamış ve bilhassa "Cemaat ve siyaset" meselelerinde, bir taşralı görüşü ile hareket ederek: Dünya problemlerine dürbünün tersi ile bakan bir Ruhani olarak dikkatlere çekmiştir.

Merhum Patrik hakkında son söz olarak denebilir ki: (Zat-ı Cenapları, bütün meseleleri kendi dünya görüşü çerçevesinde değerlendiren ve bir türlü belirli bir noktanın dışına çıkamayan, kısır bir döngü içinde bocalayıp duran bir Ruhani olarak: Hem kendisini ve hem de Cemaatini birçok talihsizliklere muhatap etmiştir.

Patrik olmadan evvel de meşgul olduğu gibi, Patrik olduktan sonra da, Doğu-Anadolu onun başlıca meşgalesi olmuştur ki, mezkûr mahallerde zuhur eden nahoş vak'alar ile yakinen ilgilenmiş ve fakat, meselenin derinliğine nüfuz edememiş ve bu yüzden de asıl sebepleri öğrenebilmekten yoksun kalmıştır.

Meselâ: Özellikle Doğu Anadolu'da zuhur eden trajik vak'alar. Ğrimyan Patrik açısından bir tek mânâ ifade etmekteydi ki, o da şuydu: (Anadolu-Ermenileri, Müslüman komşularınca rahatsız edilmekteydi. O halde bu vaziyeti düzeltmek lâzımdı...)

Evet bu dar görüş çerçevesinde hareket eden Ğırimyan Patrik, "Ermeni haklarını" koruyabilme mücadelesine girişmeye karar verdi ve zaten girişti de!..

1869'da İstanbul'da Patrik intiap edilince ilk işi: "İstanbul ve Taşra meselesini ikiye ayırmak ve Taşra için ayrı bir nizamnâme meydana getirebilme çalışmalarına girişmek oldu."

Ne var ki, İstanbul'da öyle kendi başına buyruk hareket edebilmesine asla imkân yoktu. Zira, Ermeni Cemaati'nin ileri gelenleri sadece Din adamlarından müteşekil değildi ve bilhassa Amiralar da söz sahibi idi.

Nitekim, Amiralar, Patrik'in bu davranışını ve görüşlerini tehlikeli bulmuş ve ne derece yanlış olduğunu münasip bir lisanla, kendilerine anlatmaya çalışmışlardı ki, Amiralar'ın uyarısı şuydu:

– "İsteğiniz yersizdir. Osmanlı Devleti'nin tebası olarak yerimizi ve haddimizi bilmemiz lâzımdır!..

Taşra için ayrı bir nizamnâme istemek; siyasî emeller olduğu intiabını uyandırır ve zaten istek masum dahi olsa, bu istekte "siyaset kokmaktadır." Dolayısıyla Kavmimiz önü alınamayacak pek korkunç bir felâkete doğru sürüklenebilir!.. Bu istekten kesinlikle vazgeçilmeli ve dahası bir daha sözü dahi edilmemelidir."

Amiralar'ın bu derece kesin tavır alması ve kendisinin tavsiyelerde bulunmaları. Patrik Ğirimyan'ı sadece kızdırmakla kalmamış, ádeta gazaba gelmiş ve yakınlarına onlardan söz ederek:

– "Göreceksiniz! Amiralara hadlerini bildireceğim ve onları mahvedinceye kadar hemen hepsiyle tek tek uğraşacağım!.."

Diyerek, kızgınlığını açıklıkla meydana koymuştu. Ğrimyan Patrik'in, Amiralar'a bu derece kızması ve hatta kin gütmeye kádar meseleyi ileri götürmesi vs. İlk bakışta hayretle karşılanabilir!..

Ancak, mesele bir nebze olsun kurcalanınca, altında ne gibi tasarıların yattığı da su gibi berraklaşırdı!.. Nitekim, Amiralar, bir şeyler sezdikleri için Patrik Ğrimyan'ın isteğine kesinlikle karşı çıkmışlardı!..

Diğer taraftan bir başka faktör daha vardı ki, asıl onu kontrol edebilmek zordu. Zira, günlük hayatını yaşamaktan gayrı hiçbir

mesele ile derinden ilgilenmeyen ahalinin bu meselede nasıl bir tavır sergileyeceği meçhuldü?.. Yani, Patrik, emin adamları vasıtası ile onların aklını çelebilirdi. Çünkü, meselenin inceliklerini anında kavrayabilecek kapasitede değillerdi!..

Meselenin aslı ise şuydu ve Amiralar dahi bu derece derinini görebilmekten yoksundular. Çünkü, Patrik'in kişiliğine kesin itimatları vardı ve yanlış fikirlere saplanmış olduğuna hükmetmişlerdi!..

Amiralar bir yerde doğru düşünüyorlardı lâkin, Patrik karmaşık düşünceler içinde Ruslar'ın tuzağına düşmüş ve farkına varmadan Çarlık-Rusyası tarafından kullanılmaktaydı!.. Osmanlı Ermenileri içinde başlıca engel teşkil eden Amiralar ise, külyen ortadan kaldırılmalıydı. Rus planı buydu. Bu meyanda "Komünist felsefeyi" benimsemiş ve fakat bu yönlerini kendilerinden dahi gizleyen bazı Taşralı Ermeniler ise, Ğrimyan Patrik'i doldurup durmaktaydılar...

Birtakım pembe hayaller içinde tam mânâda basiretsizliğe düşen Ğrimyan Patrik, kendisini büyük bir hareketin önderi olarak görmekte ve ne yaman şekilde kullanıldığını asla anlayamamaktaydı!..

Anadolu ve İstanbul'da, fakir-fukara babası olarak ün yapmış olan Ğrimyan Patrik'in Cemaat içinde nüfuz durumu büyüktü ve bilhassa fakir ve taşralı cenah onu pek sevmekteydi. Bu durumdan ziyade istifade eden Ğrimyan Patrik. Amiralar ile arası açılınca İstanbul'un esnaf tabakasını, özellikle taşralı olanlarını Amiralara karşı kışkırtmaya başladı. Özellikle Taşralı olanlar Patrik'in en ziyade güvendikleri idi.

Diğer taraftan Cemaat ileri gelenlerinin hiç durmak bilmeyen Patrik'e devamlı surette karşı çıkmaları ve icra yetkisini kısıtlama yolunu tercih etmeleri vs. Nihayet Patrik taraftarlarını harekete

geçirdi ve Amiralar'a karşı ayaklanan Taşralı esnaf, birçoğunu feci şekilde dövdü ve bazılarını da tehdit marifetiyle susturdu. Bu şekilde Anadolu'da başlatılan "Halk Hareketi" İstanbul'a da sıçramış olmaktaydı!..

Bu meyanda vak'aların daha da şiddetlenmesi ve gün geçtikçe tehlikeli boyutlara ermiş olması. Ğrimyan Patrik'in istifa etmeye zorlanmasında birinci derecede sebep teşkil etti ve 1873 Ağustos'unda Patriklikten istifa ederek, alelacele İstanbul'dan uzaklaşan Ğrimyan Baş-Yebisgobos'un yerine, vekâleten, "NERSES BAŞ-YEBİSGOBOS VARJABEDYAN" geçti. 1874'te ise: 64 oy'dan 60'ını kazanan Varjabedyan Baş-Yebisgobos, kahir ekseriyetle Patrik intiab edildi.

Evet öyle oldu ama, Osmanlı Ermenileri de bir daha huzur bulamadı... Güçlerini yitiren Amiralar zaman içinde eriyip gitti... Tamamen tecrübesiz ve kabiliyetsiz ellerde kalan Ermeni kavmi ise, aynı zaman dilimi içinde, "KOMÜNİST ERMENİLER"in ellerinde oyuncak durumuna düştü... Nitekim, günümüze kadar (2001) devam edegelen, "Amiralar"ın asıl kimliği hakkında yeterli bilgi olmayışı o mümtaz insanların birçok açıdan yanlış değerlendirilmelerine başlıca sebep teşkil etmiştir... Hele, hâlâ Komünist kafa olmaktan bir türlü kurtulamamış, akıl fukaralarının ellerinde bulunan maddi imkânlarla, mezkür mevzuda, günümüz Ermenileri'ni yanlış inançlara iterek, Amiralar aleyhine çevirmeye çalışmaları ki, bunu maalesef Ermeni Cemaati gazetelerinden bazıları yapmaktadır. Nasıl bir hata işlediklerini bir türlü anlayamamaktadırlar.

Bizim, mezhep ayrılıkları dahil, Osmanlı dönemi vak'alarını cüz'i de olsa baştan beri sunmamız. Amiralar hakkında daha sarih bir bilgi verebilmek içindi. Dolayısıyla, alfabetik sıra ile Amiraların özet biyografilerini sunmaya geçiyoruz.

ERMENİ-ORTODOKSLARI MESELESİ VE AMİRALAR

Amiralar'ın biyografilerine geçmeden, "Ermeni-Ortodokslar" bahsine özetle de olsa temas etmemizde fayda mülâhaza etmekteyiz. Zira, "Ermeni-Ortodoks" mezhebinden olan Amiralar'ın da mevcut olması, değerli okuyucularımızın zihnini karıştırabilir. Çünkü, bu gibi konular pek işlenmemiştir. Dolayısıyla da okuyucularımız arasında mezkûr konu hakkında bilgisi olmayanların bulunması tabiidir.

"Ortodoks Ermeniler"in özet tarihçesi şudur:

(M.S. 384'te, Doğu Ermenistan'ın, "Bizans ve İran" arasında ikiye bölünüp, parsellenmesinden sonra, Bizans'a gelen Ermeni göçmenler her geçen gün daha da çoğalmış ve böylece, M.S. 572'de Bizans'ta, "Ermeni Cemaati" teşekkül etmiştir.

Ancak, "9 Mart 1044"te zuhur eden, "Halk ayaklanması"nın şiddetle bastırılmasına müteakip: (Ermeni, Müslüman, Süryani Yahudi) Konstantinopolis'ten derhal sürüldüler.

Daha sonra ise, İmparator I. Aleksios Komnenos: (1081-1118) tamamen gazaba gelerek, "Türkler'e yardım ediyorlar" gerekçesiyle, "Ermeni ve Süryanileri" Belde'nin tamamen dışına sürdü.

Mevzubahis işlem esnasında sürgünü göze alamayan birtakım Ermeniler ki, bunların "Pakraduniler"den olmaları kuvvetle muhtemeldir. Sürgüne gitmemek için, "Ortodoksluk mezhebini" kabul ettiler.

Kayda geçtiğimiz mevzubahis Ermenilere: (Hay-Horom) yani, "Ermeni-Rum" adı takıldı. Bunlar, Ermenice'yi muhafaza etmelerine rağmen, genellikle "Rum adı" almışlardır ki, bunların zürriyeti günümüze kadar ulaşabilmiştir: (1996).

Nasıl bir fikre hizmet ettiklerine akıl erdiremediğimiz bazı Ermeni yazarlar, "İstanbul Ermenileri"nin tarihçesini, "Bizans"

devrine kadar indirmeye çalışmaktadırlar ki, ellerinden gelse, Ermeni Patrikliği'ni dahi; Bizans devrinin devamı olduğu (!) iddiasını ileri süreceklerdir!..

Şu husus katiyetle bilinmelidir ki, Bizans devrinde, Konstantinopolis'te: Ne Ermeni Patrikliği ve ne de "Ermeni-Yebisgobosluğu" olmuştur.

Bazı yazarlara göre: "Bizans'ın Pay-i Tahtı, "Konstantiniyye" de, Ermeni-Yebisgobosluğu - "Marhasa" mevcut (!) imiş veya olma ihtimali çok kuvvetli imiş!.." Meselâ: Konstantiniyye'deki Ermeni-Ruhanileri kayıtlarında (Hovagim Yebisgobos) adı geçmekteymiş. Dolayısıyla, mezkür zatın, ünlü (Bursalı-Hovagim Yebisgobos) olma ihtimali varmış!..

Diyelim ki, "Hovagim" adında bir Ermeni-Yebisgobos, Bizans devri kayıtlarında geçmiş olsun. Peki bu zatın ille de, "Bursalı-Hovagim" mi olması lâzımdır!.. Hovagim adı, sadece Bursalı Yebisgobos'a mı münhasırdır!..

Şayet öyle ise bir tek izahı vardır ve şudur: "Cennetmekân, Fatih Sultan II. Mehmed Hân'ın yakın bendelerinden olan merhum, Hovagim Patrik: Bizzat, Sultan Fatih tarafından görevlendirilerek Bizans'a gönderilmiş olmalıdır!... Bunun başka izah şekli yoktur ve de olamaz. Zira, merhum, Hovagim Patrik: Bizans'ın, Ermenilere karşı uyguladığı mezalimi en iyi bilenlerin başında gelirdi ve zaten bu sebeple, hayatını tümü ile Osmanlı Devletine hizmete adamıştı. Bütün bunları bilmemek için, bir insanın ya bu konuyu hiç incelememiş veya art niyetli olması lâzımdır!..

Konstantiniyye'de "Ermeni-Lusavoriçagan Kilisesi"nin varlığını düşünebilmek dahi hayalden de öte bir şeydir!.. Olsa olsa, "Ermeni-Ortodoks"lara ait Kiliseler olabilir ki, o da gerçek mânâda Ermeni Kilisesi sayılmaz. Belki, M.S. 572'lerde Ermeni Cemaati için 1-2 Kilise inşa edilmiş olabilir. Bunu iddia edemeyiz!.. Ancak, (1044 Sürgünü) ile birlikte bu son bulmuştur diyebiliriz. Çünkü, Başkentte "Lusavoriçagan" bir tek Ermeni bırakıl-

madığına göre, Ermeni Kilisesi'nin varlığından söz etmek abesten de öte bir şeydir!..

Birinci bölümde tüm detaylarıyla verdiğimiz gibi, Bizans devrinde, Ermeni Lusavoriçaganlar'ın sadece "Galata" cihetinde, yani Cizivit Cumhuriyeti topraklarında Kilisesi vardı: "SURP-SARKİS KİLİSESİ".

En kuvvetli delil de şudur: Bizans'ın fethinden sonra Fatih Sultan II. Mehmed Hân, Ermeni kullarına bir ibadethane vermek mecburiyetinde kalmış. Zira, Ermeniler'e ait bir ibadethane yokmuş. Şayet olsaydı: Sultan II. Mehmed Hân, Ermeni kullarına bir Kilise binası hediye etmeye mecbur kalır mıydı?.. Kaldı ki, hediye edilen Kilise binası, bir Rum ibadethanesi idi. Çünkü, Ermeniler'e ait bir ibadethane yoktu!..

Ermeniler'e, Ermenistan'da dahi hayatiyet hakkı tanımamış olan Bizans Kayzerleri, Konstantiniyye'de mi, Ermeniler'e hak tanıyacak!.. Böyle bir inanca, damdaki kargalar bile güler!..

Tekrar ediyoruz ve üzerine basa basa söylüyoruz: Bizans'ın hiçbir devrinde, "Kostantiniyye"de; Ermeni Patrikliği veya Yebisgobosluğu olmamıştır. Bu durum tarihen sabittir ve belgeler mevcuttur.

Türkiye Ermenileri Patrikliği'nin, Osmanlı-Türk İmparatorluğu devrinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında; Zaman zaman: "BADRİARKARAN-GOSTNANTNOBOLSO" (KONSTANTİNOPOLİS-PATRİKLİĞİ) unvanını kullanmış olmasının, Bizans ile hiçbir bağı yoktur. Bilindiği gibi, İstanbul, Osmanlı topraklarına şamil olmaktaydı.

Cumhuriyet devrinde başkent, "ANKARA" olunca, İstanbul eski özelliğini yitirdi ve mezkûr durumu dikkate alan sonraki Patrikler: "TÜRKİYE ERMENİLERİ PATRİKLİĞİ veya PATRİKHANESİ" mühürünü kullanmaya başladılar ki, amblemlerinde de mevcuttur.

"Hıristiyan Birliği" safsatasına inanan veya inanmayıp da, maddi çıkar karşılığı: Türkiye Ermenileri başta olmak üzere, umum Ermenileri, yanlış bilgilerle donatmaya kalkmak kadar haysiyetsiz bir davranış olamaz!..

Biz Türkiye Ermenileri, varlığımızı ilk Hz. Allah'a, bilahare, Osmanlı Türk Pâdişahı'na medyunuz: BİZANS ENKAZINA DEĞİL!

Bu hususta niçin bu derece hassasız?.. Hassasız zira, asırlar boyu nice kalleşliklere muhatap olmuş, nice çilelerle kucak kucağa hayat sürdürmüş, bahtsız bir kavimiz!..

Dolayısıyla, değil öküzün, "buzağı'nın altına buzağı" aramak. Tabii ki en tabii hakkımızdır!.. Dahası: Artık yeni yeni faturalar ödemeye mahkûm olmak istemiyoruz!..

AMİRALAR'IN ÖZET BİYOGRAFİLERİ BÖLÜMÜ

1- ASLANYAN HAGOP AMİRA: (? - 1846)

Merhum, Hagop Amira Aslanyan'ın vefat tarihi (1846) dışında, herhangi bir kayıt bulamadık..

2- ASLAN AMİRA: (? - ?)

XVIII. asırda yaşamış bir Ermeni tüccar olan Aslan Amira'nın: 1760'larda, Vezir-î Âzam'ın, "Bezirgân-Başı"sı olduğu kayıtlarda geçmektedir. Şahsı hakkında başka bilgi edinemedik.

3- ALİKSANYAN BEDROS AMİRA: (? - 1779)

Hacı Aliksanyan'ın mahdunu Bedros Amira hakkında mufassal bilgi edinemedik. Eğin'den, Pay-i Taht'a hicret eden bir tüccar ailesinin mahdunudur.

4 Eylül 1779 tarihinde vefat etmiş. Refikası, Nazlı Ğatun ise, bir yıl evvel, 6 Ağustos 1778 tarihinde vefat etmiştir.

Bedros Amira'nın mahdunu, "Mıgırdiç Amira", "sarraf"lık mesleği ile iştigal etmiş ve 70 yaşlarında vefat etmiştir.

Bedros Amira hakkında daha detaylı bilgi edinemedik.

4- ANASTAS AMİRA: (? - ?)

Eğin'in "Vank-köyü"nden, "Manastır-köyü". "Ermeni-Ortodoks" mezhebi mensubu bir Ermenidir.

Pay-i Taht Beldesi, İstanbul'a geldikten sonra kademe kademe yükselerek, Devlet ricali memuriyetlerinde bulunmuş ve 1832'de, Yedikule-Surp Pırgiç Ermeni Hastahanesi'nin tesis edilişinde, önemli miktarda maddi yardımda bulunmuş ve "Maşdoz" adlı bir dini eser neşrettirmiştir.

Mevzubahis kitap: "İbadet ve mezhebi merasimler üzerinedir."

Merhum, Anastas Amira'nın doğum ve vefat tarihleri hakkında bilgi edinemedik.

5- ARTİN AMİRA: (? - 1776)

İstanbul-Kadıköy, "Sarrafları"ndan olduğu ve (1776) yılında vefat ettiği dışında herhangi bir bilgi edinemedik.

6- AZADYAN MARDİROS AMİRA: (1745-1775)

Doğum ve vefat tarihlerine göre, pek genç yaşta vefat ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir kayıt bulamadık.

7- AZADYAN BEDROS AMİRA: (? - 1762)

Bedros Amira Azadyan'ın (1762) yılında vefat ettiğine dair olan kayıt dışında herhangi bir bilgi edinemedik.

8- AZNAVUR AMİRA AZNAVURYAN: (? - 1832)

Kaspar Amira merhumun, hemen yanıbaşında gömülü olan, "Aznavur Amira Aznavuryan"ın; Kaspar Amira'nın mahdunu olma ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğunu, merhum tarihçi, Kevork Pamukçuyan'ın kayıtlarında geçmektedir.[1]

9- AZNAVURYAN GARABED AMİRA: (1745-1853)

Osmanlı-Türk İmparatorluğu devri, Ermeni Cemaati'nin ünlü şahsiyetlerinden, "Garabed Amira Aznavuryan", 1754 yılında dünyaya gelmiş, 1853 yılında (108 yaşında) İstanbul'da vefat etmiştir.

"Sarraflar Kethüdası" - "Sarraf-Başı" unvanı ile, "Şeyh-ül-İslâmlık Kapusu"nda kurulan, "Ermeni-Rum Meclisi"ne, Ermeniler adına iştirak etmiş ve 1811 yılında vukubulan mezkûr ihtilafın halli için elinden geleni yapmış, Ermeni Cemaati'nin yüzde yüz haklı olduğunu belgelerle isbatlayıp, davanın Ermeniler lehine neticelenmesini sağlamıştır.

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: III, sayfa: 1728.

Cemaat işlerinde cismâni şahsiyetlerin başında gelenlerden Garabed Amira Aznavuryan, "23 Ekim 1817" tarihinde, "LUSAVORİÇAGAN-KATOLİK" mezheplerine mensup Ermeniler arasındaki "Mezhep ihtilaflarına çare bulabilmek gayesiyle, "Patrik, Boğos Baş-Yebisgobos Krikoryan" Cenapları'nın (1763-1853) Kuruçeşme'deki evinde toplantıya iştirak etmiş ve mevzubahis hadise sebebiyle, "22 Eylül 1820" tarihinde "Sakız Adası"na sürgün edilmiştir.

1827 yılında, "Yedikule-Ermeni Hastahanesi-Surp Pırgiç" idarecileri arasında yer alan Garabed Amira'nın: "Ohannes Aznavuryan" ile "Istepan Aznavuryan" adlarında ve "Ağa" unvanlı iki mahdunu vardır. Bunlardan: Ohannes Ağa Aznavuryan, mezkûr Hastahane'nin müştemilatı ile "Surp-Hagop Manastırı"na Mütevelli olmuş. Diğeri, "Istepan Ağa Aznavuryan" ise, "Surp-Pırgiç Maduru"na Mütevelli seçilmiştir.[1]

10- AZNAVURYAN KASPAR AMİRA: (? - 1806)

Eğin'in "Abuçeh Köyü"nden ve "Prens sülalesinden" olmakla aristokrat sınıfa mensup, ön saflardaki Amiralar'dan, Kaspar Amira: 1799 kayıtlarında, birinci derecedeki Amiralar sınıfından olarak kayıtlara geçilmiştir.

Merhum, Zakarya Patrik Cenapları'nın vasiyetnamesi'nde: (Ermeni Cemaatinin işleri ve problemleriyle alâkalı hususlarla ilgilenmesi için "Nazırtâyin" olunduğu) kaydı mevcuttur.

Hayli hizmet verdikten sonra, "Hacı olmak" gayesiyle Mukaddes Belde, "Yerusağam-Kudüs"e giden Kaspar Amira, "6 Ağustos 1806" tarihinde ebedi hayata intikâl etmiştir.

Üsküdar-Ermeni Kabristanı'nda toprağa verilen Kaspar Amira'nın Kabri, kitabeli olup, mezkür kitabe kayıtlarda mevcuttur.

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: III, sayfa: 1728.

11- BALYAN AMİRALAR:

Bakınız: "Balyanlar" bölümü.

12- BALKABANLI ARTİN AMİRA: (? - ?)

XVIII. asrın ikinci yarısında devlet nezdinde en nüfuzlu Ermeniler'den olduğu, biyografisinde geçmektedir.

Doğum ve ölüm tarihleri meçhul olan ve bazılarının da sadece "ölüm tarihleri" kayıtlı bulunan ve buna rağmen, hizmetleri mevzuunda kısmen de olsa bilgi verilen ki, "Balkabanlı Artin Amira" bunlardan birisidir. Niçin böyle olduğu bizce meçhuldür?.. Yangınlarda ve benzeri felâketlerde birçok belgenin kayıplara karışmasının başlıca sebep olduğu ihtimâlinin geçerli olmasına rağmen bazılarının şu veya bu sebeple yoklara karışmış olması da kuvvetle muhtemeldir inancındayız!..

Balkabanlı Artin Amira: 7 Eylül 1780 tarihinde Devlet tarafından takdir edilerek, "Sarraflar Kethüdası-(Sarraf-Başı)" tayin edildi ve aynı dönem içinde: Aziz-Eçmiazin Gatoğigosu Lukas, Artin Amira'ya müracaatla: (İstanbul Ermenileri'nin kararlarına itaat etmeye hazır olduğunu) bildirmiştir ki, o yıllarda; Türkiye Ermenileri Patrikliği ile Amiralar'ın ne derece kuvvetli bir nüfuza sahip olduklarını isbat açısından yeterli bir belge olduğundan asla şüphe edilemez.[1]

13- CEZAYİRLİYAN SARKİS AMİRA: (1742-1815)

1742 yılında doğmuş, 1815 yılında vefat etmiş olan Sarkis Amira; ünlü "Mıgırdiç Amira Cezayirliyan"ın pederidir.

Merhum hakkında daha başka bir kayıt bulamadık.

14- CEZAYİRLİYAN MIGIRDİÇ AMİRA: (1805-1861)

"Sarkis Amira Cezayirlıyan"ın mahdunu ve gayet hayırsever olmasına rağmen, haset ve kıskançlık hisleriyle yoğrulmuş birtakım bedbahtların, iğrenç entrika ve iftiraları neticesi, "maddi-ma-

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: II, sayfa: 1075.

nevi" kayıplara uğramış olan. Mıgırdiç Amira Cezayirliyan; birçok yönü ile dikkatlere çekmiş olan bir Amira'dır. Gerçi, hayırlı işleriyle birlikte, hayırsız olan işleri de olmuştur. Lâkin, terazinin kefelerine bakıldığı zaman, "hayırlı olanının" ağır bastığı açıkça görülür. Dolayısıyla: "Hatasız kul olmaz" darbımeseli, Cezayirliyan Amira'yı, daha doğrusu kişiliğini belirtme açısından en uygun misaldir diyebiliriz.

Mıgırdiç Amira Cezayirliyan, 1805 yılında İstanbul-Hasköy'de dünyaya geldi. İlk öğrenimi, "HASKÖY-NERSESYAN MEKTEBİ"nde ikmal ettikten sonra, ticaret hayatına atıldı ve Sarraflık mesleğini seçerek, kendisini bu işe vakfetti.

Mesleğinde kısa zamanda başarı gösterip dikkatlere çektiğinde; Devlet hizmetine alınıp, "Gümrük Emini" tâyin edildi. Hizmeti şerefle kabul eden Cezayirliyan Amira: "Sarraflık mesleğini" de birlikte yürütebilme dileğinde bulununca, dileği uygun görüldü. Bu durumu öğrenen bazı zavallılar, hasetlerinden çatlar duruma geldiler ki, bu daha bir başlangıçtı denebilir!..

Cezayirliyan Amira, (1836-1838) yılları içinde, "Hasköy-Nersesyan Mektebi" binasını yıktırıp, "Nevruzyan ailesi" ile birlikte yeniden inşa ettirerek, mektebin Nazırlığı'nı bizzat üstendi. Mezkûr mektepte: "Ermenice, Türkçe, İtalyanca" lisanlarda tedrisat yapılmaktaydı. Yani, gayet zengin bir öğretim sistemi uygulanıyordu.

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu Devleti'nin sükûtu için sistemli şekilde faaliyet gösteren "dış güçler", Ermeni Cemaati içinde elde edebildikleri birtakım bedbahtlar kanalı ile Cezayirliyan Amira aleyhine faaliyet gösterilmesini sağladılar. Bu sütsüz bedbahtlar: Cezayirliyan Amira'nın şahsını lekeleyebilmek için akla gelmedik iftiralarla, bu değerli insanı yoklara karıştırabilmek için ellerinden geleni yapmaktaydılar...

Peki, devrin Emperyalist Devletleri ki, hâlâ aynı Devletler, aynı açmazların peşindedirler... Cezayirliyan Amira'dan niçin bu

derece rahatsız olmuşlardı!.. Rahatsız olmalarındaki yegâne sebeb, Cezayirliyan Amira'nın; Ermeni çocukları ve gençlerini, yabancı mekteplerin tesirinden kurtarabilme gayreti içinde olmasından ileri gelmekteydi. Çünkü, onların Ermeniler üzerinde ayrı bir hesapları vardı ve de Cezayirliyan gibileri, onların tekerlerine taş koyan cinsindendi!..

İşte sebep buydu ve Ermeniler içinde bulunan südü bozuklar ise, onlara uşaklık yapmaktan geri kalmaaktaydılar!..

Halbuki, Cezayirliyan Amira'nın iddiası; "Ermeni Cemaati Mektepleri'nin de, tedrisatta, Avrupa mekteplerinden geri olmadığını isbat etmeye dayanmaktaydı. Yoksa, Batılı Emperyalistlerin ne gibi planlar peşinde olduklarından hiç mi hiç haberi yoktu. Yoktu ama, arı kovanına da çomak sokmuştu...

Kendi kandaşlarının bu derece bayağılaştığını gören Amira, ziyade üzülerek, görevinden derhal istifa etti ve böylece: (Amira, sadece kendi çıkarını düşünmektedir, asıl hedefi, Ermeni Cemaatinin başına geçebilmektir...) gibi, aslı-astarı olmayan söylentilere de son verdirdi.

Ancak, Cezayirliyan Amira, meselenin sadece bir tarafını görebilmekte ve madalyonun diğer yüzünü görememekteydi. Ve zaten, görebilmesine de imkân yoktu. Zira, 1800'lerin Ermenileri, siyasî meselelerde yaya kalabilecek derecede bilgisizdi. Çünkü, siyasetle iştigâl eden bir kavim değildi. Nitekim, "Ermeni İsyanı" felâketine de sırf bu bilinçsizliği sebebiyle sürüklenmiştir... Cezayirliyan Amira'nın gözünden kaçan asıl problem ise şuydu:

(Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde "Hıristiyanlık Propagandası" başlatmış olan, "Amerikan Misyonerleri", kendi gayelerine hizmet babında, Ermeni Cemaatini seçmişlerdi. Bunun başlıca sebebi: Osmanlı-Türk İmparatorluğu Devleti nezdinde, gayriislâm teba içinde en ziyade güvenilir olanı Ermeni Kavmi idi ve asırlar boyu hiçbir yanlışı görülmemiş ve bu sebeble sevgi ile anılmakta, her daim itibar görmekteydi. Ne acıdır ki, Osmanlı-Er-

menisi'nin bu parlak mazisi, daha sonraki yıllarda bir yerde felâketi olmuş ve onun bu durumunu kıskanan diğer azınlıkların bazıları hiç utanmadan, Türk Ermenileri'ni gözden düşürebilmek gayesiyle hemen her melânetliğe başvurmuşlardır ve ne acıdır ki, hâlâ öğledir!..

Cezayirliyan Amira'nın Hasköy'de açtığı mektepte: "Yabancı lisan dersi koyması ve Batı tarzında eğitim sistemi uygulatması." Amerikan misyoner mekteplerinin tabii olarak işlerine gelmemişti.

Şöyle ki: Amerikalılar, Misyoner mektepleriyle Osmanlı içinde "Amerikancı"lar meydana getirmeye çalışmaktaydılar ve bu planlarına karşı olabilecek hemen her mâniadan kurtulabilmek için, her nevi taktiğe başvurabilirlerdi!..

Her ne ise, biz yine asıl mevzuumuza dönelim ve Cezayirliyan Amira'nın diğer hizmetlerini özetleyelim.

26 Mart 1842 tarihinde teşekkül eden, (Rumeli ve Asya Kumpanyaları)ndan, ikincisine "Aza seçildi." Mevzubahis Kumpanyaların görevi ise: (Halk'dan vergi toplamak ve toplanan vergileri zamanında Hazineye teslim etmekti.)

Ne var ki, aza seçilmesinden bir yıl sonra, nasıl bir entrika çevrilmiş ise, Cezayirliyan Amira, tevkif edilerek atıldı!..

Meşhur tarihçi, "Avedis Berberyan", Cezayirliyan hakkındaki kayıtlarında: "9 Haziran 1843 tarihinde tutuklanıp iki ay hapis yattıktan sonra, Bursa'ya sürgün edildiğini ve "6 Mart 1844" tarihinde "Af-ı Şâhane" ile hürriyetine kavuşup, İstanbul'a döndüğünü" yazmakta ve fakat ne sebepten dolayı cezalandırıldığı hakkında herhangi bir kayıt düşmemektedir!..

Tarihçi Berberyan'ın sebebi hikmetini yazmamasına rağmen. Cezayirliyan Amira'nın, Af-ı Şâhane'ye mazhar olması; O'nun günahsız olduğunun en kesin belgesidir.

Cezayirliyan Amira, Af-ı Şâhane'ye mazhar olduktan sonra, tekrar eski vazifesine iade edilmiş ve Hazine tarafından müzaye-

deye konulan, "İstanbul Gümrüğü İradı", taktir edilen en yüksek değer olan, "23 Milyon kr."a mukabil, üç senelik bir müddet için mukavele ile Cezayirliyan Amira'ya tevdi edilmiştir.[1]

ERMENİ-PATRİKHANESİ'NDE REFORM VE AMİRALAR HÂKİMİYETİNİN SONU: (1847)

Osmanlı-Türk İmparatorluğu Ermenileri-Patrikliği yıllardır ki, "Amiralar Hâkimiyetinde" idi ve Ruhban sınıfı kendine has işlerinde rahat hareket edememekte, dilediği şekilde kararlar alamamaktaydı.

Dolayısıyla tecridi şekilde meydana getirilmiş olan ve bir nevi "Amiralar Diktası" denebilecek bu duruma bir şekilde son vermek lâzımdı. En azından Ruhban sınıfı böyle düşünmekteydi!..

Lâkin bu nasıl olacaktı?.. Zira, bu hususa parmak basmak: Arı kovanına çomak sokmaktan farksızdı!.. Dolayısıyla, Cezayirliyan Amira'ya Patrikhane meselesi bir şekilde anlatıldı ve yardımı istendi. Patrik başta olmak üzere Patrikhane çevresi, Cezayirliyan'ın diğer Amiralar ile bazı noktalarda hemfikir olmadıklarını

1- Cezayirliyan Amira'nın ne gibi bir suçtan dolayı, hapis ve sürgün cezasına çarptırıldığı hakkında, açık bir kayıt bulamadık?. Elde edebildiğimiz kayıtlarda: "Sadece cezalandırılmış olduğu" yazıyor!.. Lâkin buna rağmen: "Kayıt defterlerinin teftiş edilmesi sözkonusu olduğuna göre", "suistimalden" dolayı ceza yediği aşikârdır. Ancak, hiçbir surette isbat edilememiş olduğu dikkate alınırsa; Amira'nın iftirazede olduğu açıklıkla görülür. Dolayısıyla, meselenin aslının öğrenilebilmesi için vak'ayı her yönü ile incelemenin şart olduğu aşikârdır!..
Cezayirliyan Amira ve daha birçok Ermeni zadegân hakkında: (Harun gibi hayat yaşamaktaydı..) neviinden yazıları çok ama pek çok okumuşuzdur!..
Ancak: Bir insan ki, kazancını dilediğince harcıyor ve bu durumunu hiç kimseden gizleme ihtiyacı duymuyor ise. O şahıs hiç şüphesiz "namuslu bir vatandaş" demektir. Çünkü, ancak hilekârlar servetlerini gizlemeye çalışırlar.
Merhum, Cezayirliyan Amira, gayet rahat hareket etmiş ve hiçbir surette zenginliğini gizlememiştir. Bunun böyle olduğu ise, resmi kayıtlarla sabittir.

bilmekteydi ve bu fırsatı değerlendirmek isteğiyle kendisine açılmışlardı!..

Patrik'in ve diğer yüksek dereceli Ruhaniler'in isteklerini her şekli ile değerlendirdikten sonra, kararını verdi: Bu problemi temelden halledecekti. Kesin karara vardıktan sonra ise, şahsi dostu, "Sadr-ı Âzam, Koca Reşid Paşa"ya durumu arz ile Reşid Paşa'yı ikna ederek: "7 Mayıs 1847" tarihli ferman mucibince, Ermeni Patrikhanesi'nde şu tarihi kararın alınmasına öncü oldu. Tarihi karara göre: "Mezkûr tarihten itibaren Patrikhanede sistem değiştirilecek ve "Ruhani ile Cismani" olmak üzere iki meclis olacaktı ve bu değişiklik mucibince de: "Ruhanileri alâkadar eden", Kilise ve din ile alâkalı meselelerde, Amiralar doğrudan söz sahibi olamayacaktı."

Nitekim, öyle de oldu ve Cezayirliyan Amira'nın kuvvetli nüfuzundan çekinen diğer Amiralar, bu konuda susmayı tercih ettiler ve ferman mucibince, Amiralar hâkimiyeti son buldu. Yeni kurulan "Cismani Meclis" Başkanlığına ise, Cezayirliyan Amira'nın geçmesi teklif edildi. Ancak, Cezayirliyan Amira; Birinci derecede aza olmayı yeterli buldu ve başkanlığı kabul etmedi: (1847)

Ne gariptir ki, "Amiralar hâkimiyeti"ne son vermeyi planlıyan, dış güçlerin, son darbeyi de bir Amira'ya vurdurabilmiş olmaları gerçekten kaderin pek garip bir cilvesidir!..

ZİRAAT VE İPEKÇİLİĞE KATKISI

Çok yönlü bir şahsiyet olan Cezayirliyan Amira, Türkiye'de "Ziraat ve İpekçilik" alanlarındaki inkişafta, büyük çapta katkıda bulunmuş ve bununla da kalmayıp: "Güzel Sanatlar" sahasında da varlığını hissettirmiş ve bilhassa "Tiyatro" ile yakından ilgilenmiştir. Meselâ: 1850 yılında, "Arakel Altun-Dürri"nin kurduğu, "HASKÖY TİYATROSU"nun kuruluşu için, büyük çapta maddi yardımda bulunmuştur.

CEZAYİRLİYAN AMİRA'NIN KURDUĞU KÖPRÜ "PİRİ PAŞA KÖPRÜSÜ": (1853)

1853 yılında kendi maddi imkânlarıyla, "Ayvansaray ile Hasköy" arasında, ahşap bir köprü inşa ettirdi. (PİRİ PAŞA KÖPRÜSÜ).

Köprünün muhteşem bir merasimle açılışı esnasında, inşa ettirdiği köprüden ilk geçen şahıs kendisi oldu.[2]

2- Cezayirliyan Amira'nın inşa ettirdiği köprüden açılış gününde ilk kendisi geçtiği için durumu mesele yapan ve sanki suç işlemişmiş gibi, hakkında söylenmedik söz bırakmayan hasımlarının etrafa saçtıkları zehir, günümüzde dahi aynı tazeliğini muhafaza etmektedir.

Meselâ: Ciddiyetiyle tanınmış ve neşredildiği yıllarda hayli ilgi görmüş olan ve "başvuru kaynağı" özelliği taşıyan meşhur, "HAYAT TARİHİ MECMUASI"nın, (Ekim 1966) tarihli sayısında, sayfa: 34'te yer alan, "Köprüler" konusunda, "YAHUDİ KÖPRÜSÜ" serlehvasıyla neşredilen yazıda:

– "Cezayirlioğlu Mıgırdiç adında bir Ermeni, sadece gelip geçenlerden para almak maksadıyla yaptırmıştır. Ayvansaray ile Piripaşa arasında kurulan bu köprü, (1863 yılında) yapılmıştır. Köprü ancak on gün kadar yaşayabilmiştir. Balat ve Hasköy iskeleleri arasında çalışan kayıkçılar, ticaretlerine mani olan bu köprüyü bir gece tutuşturup yakmışlardır. Bu olaydan sonra, daha sağlam bir köprü yaptırılması zorunluğu doğdu vs." kaydı geçilmiştir.

Biz, yukarıda sunduğumuz (yorumlu) yazıya, herhangi bir yorum zikredecek değiliz. Zira, yazarının nasıl bir fikriyatın ışığında mevzuya eğildiği açıklıkla görülmektedir!..

Ancak, mezkûr yazarın herhalde istemeyerek meydana getirdiği iki yanlışını, düzeltmek ise; bir tarih araştırmacısı olarak bizim görevimizdir inancındayız!..

1- "Cezayirliyan, Mıgırdiç adında, sıradan bir Ermeni değildir. Tam tersi, Devlet nezdinde yüksek dereceli bir memur ve Amira unvanına sahiptir ki; baştan beri sunduğumuz biyografisi bunun en bariz delilidir!.."

2- "Köprünün (1863 yılında) inşa edildiği kaydı geçilmiştir. Halbuki, Merhum, Mıgırdiç Amira Cezayirliyan, (1861 yılında vefat) etmiştir. Yani, (1863)te, Amira'nın vefat ettiği iki yıl olmaktadır!.. Bu nasıl iştir? Amira ölümünden iki yıl sonra, köprü mü inşa (!) etmiştir!.."

Demek ki, yazı malzemesi Ermeni oldu mu, hiçbir kurala sadık kalmaya lüzum yoktur. Dilediğin gibi yaz gitsin.. Bu doğru mudur?.. Tabii ki değildir. Zira üzerine basa basa söylüyoruz: Ermeni insanı, bilhassa Türkiye-Ermenisi, bu ülkenin düşmanı değildir. Tam aksi, has evlâtlarındandır.

Dolayısıyla; Ermeniler hemen her mevzuda, menfi yönden ele alınmamalı, müstehak olmadığı, çirkin hakaretlere maruz bırakılmamalı. Böyle tutum ve davranışlar; ne yazarlık mesleğine ve ne de insanlık anlayışına yakışmaz!..

Kazıklar üzerinde kurulu ahşap bir yapı olan bu köprünün, (Piri Paşa) adına tesmiye edilmiş olmasına rağmen Hasköy'de ikamet etmekte olan, İspanya'dan göçmüş, meşhur "Sefarad Yahudileri"nin yerleşim merkezi olduğu için, daha ziyade: "YAHUDİ KÖPRÜSÜ" yakıştırmasıyla anılmıştır.

Hizmete girişiyle birlikte, herkes tarafından rağbet görmeye başlayan, "Piri Paşa Köprüsü"nün, kendi kazançlarına sekte vurduğunu ileri süren mahalin sandalcıları; bir gece gizlice köprüyü ateşe verdiler ve ahşap köprü, cayır cayır yanarak tamamen enkaz durumuna gelmişti ki, aslında kendi çapında büyük bir ihtiyacı karşılamaktaydı... Daha sonra ise devrin Hükümeti tarafından köprü enkazı tamamen kaldırıldı ve böylece "Piri Paşa Köprüsü" de tarihin tozlu sayfalarına göçüp gitti!..[3]

Kundakzede köprüden sonra, Hasköy'de bir de rıhtım yaptıran Cezayirliyan Amira, "Kara-Ağaç" adına tesmiye ettirdiği mezkûr rıhtımın çevre sokaklarını da tanzim edilmesini sağladı ve ayrıca Hasköy'ün fakirlerine madden yardım ederek, onların gönüllerini de hoş etmesini bildi.

Bütün bu hayırlı işlerin yanısıra; bilgi muhtevası açısından gayet büyük değer taşıyan, Ermenice birçok eserin neşir masraflarını şahsen karşılayıp, yayınına imkân sağladı.

Cezayirliyan Amira'nın değerli hizmet ve başarıları karşısında hasetlerinden çatlayacak duruma gelen hasımları, akla gelmedik iftiralarla alçaldıkça alçalıyorlardı...

Biz: "Birlik, beraberlik, dostluk ve kardeşlikle yoğrulmuş müşterek bir vatanın evlâtları olarak, cümlemizin saygı ve sevgi ile kaynaşmasını diliyoruz."
Ve zaten bu nâçiz çalışma, böylesine asil bir düşüncenin mahsulü olarak meydana getirilmiştir.

3- Köprünün tesis edilişinden sonra: (10 gün veya 10 yıl) gösteren kaynaklar mevcuttur. Biz, hemen hiç birisini inandırıcı bulamadık ve bu sebeple; Köprünün yakılma suretiyle ortadan kaldırılışına kadar, kaç gün veya kaç yıl faaliyet göstermiş olduğu hakkında kesin bir tarih düşemedik.

Keza, Yeni-köy'de inşa ettirdiği muhteşem bir yalı ki, bilahare, "Avusturya Sefarethanesi" olmasına rağmen, her daim ilk adı, yani "Cezayirliyan Yalısı" olarak anılmıştır. Bu binanın yapılışı da malûm hasımlarını âdeta kudurtmuştu!..

Evet, Cezayirliyan Amira'nın hamisiz kalacağı günü iple çeken bu bedbahtlar, sadece şahsını kıskanan birtakım Ermeni bozuntuları değillerdi. Aynı zamanda; sadece küpünü doldurmaktan gayrı hiçbir kaygısı olmayan birtakım, cibiliyeti bozuk kansızlar da vardı.

Bunların içinde, Ermeniler ile yakın ahbablığı olanlar: Cezayirliyan Amira aleyhine yalan yanlış her ne öğrenebilirlerse, hiç düşünmeden, aleyhinde değerlendirmekte ve onu yok edebilmek için her ne melânetlik var ise yapmaktaydılar!..

Cezayirliyan Amira'yı çekemeyen Ermeni asıllı bazı bedbahtlara gelince, bu kanı bozuk mahlûkların, hasetleri gözlerini öylesine karartmıştı ki; "Ermeni Kavmi"nin ezeli düşmanlarıyla işbirliği yaptıklarını göremeyecek derecede basiretsizleşmişlerdi!..

Ermeni kavminin düşmanlarına gelince, bunlar doğrudan iki sınıfa ayrılmaktaydı:

– "Kendi küpünü doldurmaktan gayrı hiçbir tasası olmayan ve Cezayirliyan Amira'ya olan borçlarını ödememek için, akla gelmedik fetbazlıklar düşünenler."

– "Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu "içten çökertebilmek" gayesiyle hareket eden birtakım devletlerin, ülke içinde bulunan ve maşa görevi yapabilecek derecede alçalabilen, "vatan hainleri."

Böylesi iğrenç icraatlarda doğrudan "Ermeniler"in hedef seçilmesi ise, yukarıda kayda geçtiğimiz sebeplerden dolayı idi.. Cezayirliyan Amira ise, cemaati birçok açıdan uyarabilecek kapasitede bir liderdi, dolayisiyle de bir şekilde ortadan kaldırılmalıydı...

Cezayirliyan Amira, böylesine karmaşık bir ortam içinde idi ve mezkür mücadeleler içinde, Amira'nın yıldızı yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuştu ki, vaziyet aynen şuydu:

İlk Sadâreti, (1846-1848) yılları arası sürmüş olan, "Türk asıllı", Koca Mustafa Reşid Paşa ki, tam altı sefer sadâret makamına geçmiştir.[4]

Üçüncüsünde, "Beş ay, bir gün" süren sadâreti son bulunca, (1852) yani: Sultan I. Abd-ül-Mecid Hân (1823-1861) tarafından, Tophane Müşiri Damad, Fethi Ahmed Paşa ile geçimsizliği sebebiyle azledilince ki, Dâmad Paşa da birlikte azledilmiştir. Bu vak'a üzerine, Cezayirliyan Amira'nın hasımları topyekûn sevinmişler ve âdeta bayram etmişlerdi...

Ne var ki, Koca Mustafa Reşid Paşa, kısa aralıklarla tekrar tekrar sadâret makamına tâyin edilmesiyle bir müddet de olsa, Cezayirliyan Amira'nın rahat nefes alabilmesini sağlamıştı.

Nitekim, "22 Ekim 1857" Perşembe günü, altıncı kere sadâret makamına tâyin edilince, Mıgırdiç Amira, bu sefer rahat bir nefes alabilmişti ve Amira'nın hamisiz kalacağı günü sabırsızlıkla bekleyen "akbabalar"ın hevesleri yine kursaklarında kalmıştı...

Ne var ki, Mıgırdiç Amira'nın huzuru uzun sürmemişti. Çünkü, Koca Mustafa Reşid Paşa'nın, altıncı ve son sadâreti: (2 ay, 16 gün) gibi pek kısa bir dönem sürmüş; kalb hastalığından muzdarip olduğundan dolayı, (7 Ocak 1858 Perşembe) günü, fani hayata veda ederek, sadâret makamını terke mecbur kalmıştı: (1800-1858).

4- Sadr-ı Âzam, Koca Mustafa Reşid Paşa bahsinde merhum için, "Türk asıllı" kaydı geçmiş olmamızın başlıca sebebi: (Ermeni'nin yakın dostu olduğuna göre, herhalde "dönmedir" yaftasını yakıştırmaya kalkan olur) şüphesinden dolayıdır.
Evet! Net ve kesin olarak tarihen sabittir ki, merhum Koca Mustafa Reşid Paşa. (Türk oğlu, Türk'dür.) Yani, "devşirme" falan değildir.
Ve şu husus da kesin şekilde bilinmelidir ki: Türk ile Ermeni tarihin hiçbir döneminde, temelden düşman olmuş değillerdir. Aksini düşünen veya iddia edenlerin işine gelse de gelmezse de, bu böyledir ve gerçek tarih okumuş olan hemen her münevver bunun böyle olduğunu gayet iyi bilir. Bilip de aksini iddia edenler ise: (Ya, basiretleri bağlanmış bir ırkçı veya fikrini ve kalemini kiralamış birer zavallı olmaktan ileri gidemezler!..

Sadr-ı Âzam Koca Mustafa Reşid Paşa'nın vefatından sonra, Cezayirliyan Amira, tamamen himayesiz kaldığından, leş kargaları anında harekete geçmiş, akla gelmedik fitne-fesatlarla Saray'a tesir edebilmişlerdi ki, bu kanı bozukların çoğunun Ceziyarliyan Amira'ya hatırı sayılır miktarda borcu vardı ve borçlarını ödememek için, her nevi seviyesizliğe tevessül etmekteydiler!..

Mevzubahis iblislere göre, Mıgırdiç Amira Cezayirliyan: (Vazifesini suistimal ediyor, küpünü doldurmaktan gayrı hiçbirşey yapmıyordu..) Bu iğrenç dedikodular ve iftiralar öylesine dağılıp yürümüştü ki, nihayet Cezayirliyan Amira'yı dize getirebilmişlerdi...

Bu vaziyet üzerine (1859) yılında hiç beklenmedik bir anda, çıkarılan bir irade ile: "Hesapların teftişine kadar, bütün maddi servet ve mülküne el kondu."

Gerçi Cezayirliyan Amira'nın hiçbir endişesi yoktu ve gerçekten itimada şayan bir şahsiyetti. Lâkin, ne gariptir ki, hesapların teftişi hiçbir zaman gerçekleşmedi: "Suçlu mu, suçsuz mu?" bir türlü açığa çıkarılarak vuzuha kavuşturulmadı!..

Böylece yıldızı tamamen söndürülen ve yalnızlığa itilen Mıgırdiç Amira Cezayirliyan: Avrupa'ya giderek bir müddet İstanbul'dan uzaklaşmak istedi. Londra'da bir sivri akıllı ona parlak (!) bir fikir vermişti: (İngiliz tâbiyetine geçerek, umum servetini kurtarabilirdi.) Tamamen karamsar bir haleti ruhiye içinde bocalayan Cezayirliyan Amira, bu öneriyi denemek istedi. Ancak İngiliz Hükümeti kabul etmeyince, Londra macerası da böylece son buldu!.

Servetini yitirmiş olmasından; şeref ve haysiyetinin çiğnenmiş oluşundan ziyade üzülen talihsiz Amira, Avrupa'dan dönüşünde, İstanbul-Kadıköy'e yerleşerek, Anadolu yakasında hayata küskün bir yaşantı sürdürmeye başladı...

Ne var ki, ruhen ve bedenen çökmüş olan Amira, bu duruma daha fazla tahammül edemeyip, yataklara düştü ve "1 Nisan

1861" tarihinde vefat ederek; şahsını sırtından hançerleyen, iblis ruhlu yaratıklardan ebediyen kurtuldu...

Merhum, Cezayirliyan Amira'nın kabri, "Hasköy-Ermeni kabristanı"ndadır.

CEZAYİRLİYANLAR'IN AİLE SECERESİ

Aşağıda özetle kayda geçmiş olduğumuz, Cezayirliyanlar'ın aile seceresinin: "11 Ekim 1854" tarihinde zamanın Patrik'i, Hagop Baş-Yebisgobos Seropyan Cenapları (1782-1862) tarafından tastik edildiğini merhum, Kevork Pamukciyan kaydetmektedir.[5]

Cezayirliyan ailesi, aslen Eğin'in "Abuçeh" köyünden olup, 1725 yılında İstanbul'a göç etmiş, en eski (Zadegân) Ermeni ailelerindendir.

İlk soyadları, (Hovyan)dır. Bu aileden İstanbul'a ilk gelen zat, "Sarkis" adında birisidir. Ailesi ile birlikte, Pay-ı Taht'a yerleşmiş ve "Sarraflık" mesleğine intisap ettikten sonra, mahdunu "Ohannes"in de ticaret hayatına girmesini arzu ederek, 1730 yılında, "Halepli Mansur" adlı bir ticaret erbabı ile Cezayir'e göndermiştir.

"Ohannes Ağa" namıyla maruf bu zat, kısa zamanda şöhretli bir tüccar duruma gelmiş ve İstanbul'a döndükten sonra, Cezayir'e mal götürerek satmış ve bu meyanda Cezayir vâlisi ile dostluk kurarak, orada ikâmet edebilme hakkı elde ettikten sonra, "CEZAYİRLİYAN" soyadını almıştır.

İstanbul-Cezayir arası ticaret yapan Ohannes Ağa, zamanla Cezayir'in yerlisi "Gayr-ı İslâm" tüccarların kıskançlıklarına hedef olmuş ve bir gün öldürüleceğini öğrenince, sessizce İstanbul'a dönmüştür: (1760).[6]

5- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: VII, sayfa: 3537.

6- Ohanes Ağa'nın, Cezayir macerası, ibret alınacak bir vak'adır!.. Zira, dürüst ticaret anlayışı ve parlak zekâsıyla kısa zamada, Cezayir eşrafı ve Vâlisi'nin taktir ve dostluğunu kazanması. Cezayir halkından "Gayr-ı İslâm" tacir sınıfını

1762'de Pederi, Sarkis vefat etmiş ve 1793'te, 63 yaşındayken kendisi de vefat edince, geride, "Yeğya ve Sarkis" adlarında iki erkek evlât bırakmış ki, Sarkis adındaki: Mıgırdiç Amira Cezayirliyan'ın pederidir.

CEZAYİRLİYAN MADDESİNDE İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR:

1- JAMANAGAGİZ-HAYOZ BADMUDYUN - "NOR HAYER", (Çağdaş Ermeni Tarihi - "Yeni Ermeniler"), sayfa: 110-112, baskı: 1992, İstanbul, "Ermenice."

2- İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, Reşad Ekrem KOÇU, cilt: VII, sayfa: 3536-3537, madde yazarları: Kevorak PAMUKÇİYAN, Haluk Y. ŞEHSÜVAROĞLU.

3- Dünden Bugüne- İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, cilt: II, sayfa: 426, madde yazarı: Vağarşak SEROPYAN.

4- İzahlı-OSMANLI TARİHİ KRONOLOJİSİ, İsmail Hami DANİŞMEND, cilt: IV, sayfa: 140, cilt: V, sayfa: 78.

5- OSMANLI PADİŞAHLARI, Reşad Ekrem KOÇU, sayfa: 394-402, "Nebioğlu yayınevi", İstanbul.

6- HAYAT-TARİH MECMUASI, sayı: 9, sayfa: 34-36, yıl: Ekim 1966.

7- Özel Arşiv: Levon Panos DABAĞYAN

öylesine kıskandırmıştır ki, Ermeniler'in Cezayir'de zamanla çoğalmasından endişe duymaya başlamış ve bir gizli toplantı tertipleyip, Ohannes Ağa Cezayirliyan'ı öldürmeye karar vermişler. Haber alan Ohannes Ağa ise sessizce Cezayir'den uzaklaşıp, İstanbul'a dönmüş ki, vak'ayı daha evvel yazmıştık.
İbret alınması icap eden bu vak'adan da anlaşılabileceği gibi Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden başlayarak, Ermeniler ile yakın temas kuran her İslâm, azınlık unsurlar içinde her daim Ermenileri tercih etmişlerdir ki, çok şükür bu durum hâlâ aynı özelliğini muhafaza edebilmektedir. Yani tüm menfi propagandalara rağmen, Türk unsuru, Ermeni'den kopmuş değildir.
Mezkûr durumdan ziyade rahatsız olan "gayr-ı İslâm" bazı unsurlar ise, "Azeri-Ermeni" düşmanlığını meydana getirebilmenin gayreti içinde nice hainlikler sergilemektedirler!..
Ne denir: Hz. Allah ıslâh etsin!..

15- ÇERAZYAN BAĞDASAR AMİRA: (1787-1854)

1787 yılında dünyaya gelen, Bağdasar Amira Çerezyan, aynı zamanda "Kasparyan" olarak da anılır: (1821 yılında iğrenç bir iftira neticesi, İstanbul Vâlide Hanı'nın cümle kapusunda asılmak suretiyle idam edilerek, nahâk yere hayatından olan, maktül, Kaspar Amira Çerezyan'ın mahdunudur.)

Sarraf familyasından gelen ve "26 Mart 1842" tarihinde kurulan, "Anadolu-Sarraflar Kumpanyası" mümessilleri arasında yeralan, Bağdasar Amira, Beyoğlu'ndaki, Surp-Yerortuyun Katedrali'nin yeniden inşası (1836-1838 yılları arasında) çalışmalarında maddi-manevî yardımlarını esirgememiş ve (1835-1844) yılları arası mezkür kilisenin Mütevelliliği'ni ifa etmiştir.

Atak ve sözünü esirgemeyen bir yaradılışta olduğundan dolayı, "Deli Bağdasar" lâkabıyla da anılan Bağdasar Amira, Hovhannes Amira Yerganyan'ın Kerîmesi, "Hıripsime Sultan" ile evlenmiş lâkin, zevcesinin ömrü uzun olmamış: (1836 yılında, Kuzguncuk sahilinde zuhur eden bir deniz kazası neticesi, boğularak genç yaşta hayatından olmuştur.)

Ancak, merhume kısa süren ömrüne rağmen, kocasına üç evlât hediye edebilmiştir ki, adları şudur: (Pupul Hacıyan Hanım, Armaveni Dı Salalan Hanım Hân, Kaspar Çerezyan.)

Yukarıda adlarını kayda geçtiğimiz çocuklardan erkek olanı (Kaspar) aynen anası gibi kısa ömürlü olmuş: (1 Mayıs 1852) tarihinde 29 yaşında, kolera illetine kurban gitmiştir.

"SAHİBİ DÜŞÜNSÜN"

Beyoğlu, Surp-Yerortutyun Katedrali inşaatının, "fitne-fesat neticesi", "Ferman ile dururulması", Ermeni Cemaatini ziyade üzmüştü.[1] Lâkin, mezkûr Kilise'nin emektar Papazı, yaşlı Der Ha-

1- Bakınız: "KİLİSELER MADDESİ", cilt: I, sayfa: 84-86.
Bakınız: "SURP-YERORTUTYUN TARİHİ", sayfa: 50-64, baskı: 1932, İst.
Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: VII, sayfa: 3848.

rutyun, en ziyade üzülenlerdendi. Nitekim, inşaatın durdurulması emrini belirten belge eline geçer geçmez, anında harekete geçerek, Bağdasar Amira'nın evine gitti ve belgeyi göstererek:

– "Kaybettik Amira, kaybettik! Kilisemiz yıktırılacak! Kimbilir bizleri daha nasıl yarınlar bekliyordur?.." dedi.

Bağdasar Amira ise, mevzubahis durum yüzünden hem üzgün ve hem de kızgındı!.. Çünkü, pek iğrenç entrikalar neticesi, bu üzücü vaziyetin meydana geldiğini kesinlikle bilmekteydi!..

Dolayısıyla, malûm kızgınlık içinde, hiç de uygun olmayan bir cevap verdi. Lâkin, o kızgınlığı esnasında, farkına varmadan, öylesine makbul ve değerli bir cevap vermişti ki, kızgınlık esnasında hiç düşünmeden verdiği bu cevabın, paha biçilmez derecede değer taşıdığının farkında bile olmamıştı. Ancak, anında değerini kavrayan yaşlı Papaz, Ğaç çıkarıp, Hz. Allah'a sonsuz şükranlarını sunmuştu.

Amira'nın iki dudağı arasından çıkan pek mübarek kelâm işte şuydu:

– "Papaz Efendi, bize ne!.. Surp-Yerortutyun'u sahibi düşünsün!"

Evet, Bağdasar Amira'nın dediği olacak ve Mukaddes Mabedi asıl sahibi, yani Hz. Allah düşünecekti!..

Tek kelime ile Bağdasar Amira, bilinçsiz olarak, Hz. Allah'dan yardım dilemişti ki, hadise aynen şöyle cereyan etmiştir:

Papaz'ın ziyaretinin ertesi sabahı evinden çıkan Bağdasar Amira, atına binerek seyisiyle birlikte Galata'ya doğru yola çıkmış, ancak isteksiz ve pek üzgün olduğundan atı kendi hâline bırakmış ve böylece serbest kalan hayvacağız tıkır mıkır dilediği yöne gitmeye başlamış ki, aynı tempo ile Dolmabahçe'ye vardıklarında atını Galata yönüne değil de, aksi yöne gittiğini gördüğünde, kendisine gelen Amira, dalgınlığından dolayı meydana gelen bu durumu, seyisinin neden dikkate almadığını, soracakken, birden caymış ve atı yine kendi haline bırakarak: "Bakalım

nereye gidecek" merakı içinde hayvancağızın gidişin seyre dalmış?..

Böylece kendi başına hareket eden hayvancağız yavaş yavaş ilerleyerek, Arnavut-köy'e vardığında, sahil köşklerinden birisinde ikamet eden Bağdasar Amira'nın yakın dostu ve Saray tercümanı, (Kosdaki Ulah Buğdan Bey-"Muzurus Bey")'e ait yalının önüne geldiğinde, Amira bu sürpriz tesadüfü değerlendirerek dostunu ziyaret etmeye karar vermiş.

Sohbet esnasında; beklenmedik ziyaretinin çaresizlik içinde meydana gelen dalgınlığından kaynaklandığını anlatıp, Ulah Bey'den bu babda yardımcı olmasını istedi. Durumu öğrenince hayli üzülen Ulah Bey, Amira'ya müsterih olmasını söyleyip:

– "Hz. Allah büyüktür Seni huzura çıkarırız: Efendimiz Hazretleri seni dinler, meselenin aslını öğrenir ve seni de, Cemaatini de mutlu kılar." dedi.

Ertesi günü, Huzur-u Hümayûn'a kabul edilen Bağdasar Amira'yı dinleyen Pâdişah II. Mahmud Hân, gerçeği öğrenince:

– "Kilise'nin daha büyük ve daha muhteşem ve duvarlarının da yüksek inşa edilmesini ve ayrıca, giderinin de bizzat Saray tarafından karşılanmasını irade buyurdu."

Sevinçten âdeta kabına sığamayan Bağdasar Amira ise: "Kilise'nin inşa masraflarını bizzat Ermeni Cemaati'nin karşılamasını ve böylece maddi yükünü omuzlarında taşıyarak, Hz. Allah'ın evini tam mânâda hak edebilmenin mutluluğunu tadabilmesini dilemekteydi."

Bağdasar Amira'nın bu dileğini de öğrenen Padişah, daha ziyade memnun oldu ve Kilise'ye şahsen bağışta bulunup, Ermeni kullarının bağışlarına katkıda bulunmakla, şereflerin en büyüğünü bağışlayıp, Ermeni kullarını topyekûn sevindirdi.

Evet, vak'a aynen böyle olmuş, Amira'nın bilinçsizce sarfetmiş olduğu sihirli sözcük gerçekleşmiş; Kilise'nin asıl sahibi duruma derakab el koyarak, İlâhî adaletin tecelli etmesini sağlamıştı!..

Bağdasar Amira Çerazyan, "19 Ağustos 1854" tarihinde vefat etmiş ve "Pangaltı-Ermeni Kabristanı"nda toprağa verilmiştir.

16- ÇERAZYAN HACI KEVORK AMİRA: (1725-1802)

"Çerazyan" familyasının İstanbul'da tanınmış üçüncü ferdidir. 1725 yılında doğmuş, 1802 yılında vefat etmiş; Hasköy-Ermeni kabristanında toprağa verilmiştir.

Minas Amira'nın iş ortağı ve "şişman" lâkabıyla tanınan, Hacı Kevork Amira, Sarraflık mesleği ile iştigâl etmiştir. Ancak, hizmetleri hakkında bilgi edinemedik!..[1]

17- ÇERAZYAN KASPAR AMİRA: (? - 1821)

"Hacı Kevork Amira"nın mahdunudur. Aynen pederi gibi, Kaspar Amira'nın da meçhul kalmış birçok yönü vardır!.. Kaspar Amira hakkında pek cüz'i bir bilgi edinebildik. Ancak kayda geçtiğimiz bu cüz'i bilgi, birçok açıdan gerçekten düşündürücüdür!..

Ünlü tarihçi Berberyan'ın, ERMENİ TARİHİ-İSTANBUL (1871) adlı eserinde mevzubahis Amira'dan bahsetmiş olduğunu merhum, Pamukçiyan "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ"ne yazdığı maddede geçmektedir.

"Perakendeci" Kaspar Amira Çerazyan ünlü, "Tepedelenli Ali Paşa"nın sarrafı olmuştur. 23 Ekim 1817 tarihinde Kuruçeşme'de tertiplenen, "ERMENİ-LUSAVORİÇAGAN ve ERMENİ-KATOLİK" unsurlar arasında uygulanan tarihi toplantıya iştirak etmiş ve elinden geldiğince, "Osmanlı-Ermenileri" arasındaki (bölünme) felâketinin ortadan kaldırılabilmesi çalışmalarına iştirak etmiştir.

XIX. asır başlarında (Yanya) yöresinde hüküm sürmüş ve (Yanya Sultanı) lâkabıyla anılacak derecede güçlü duruma gelerek, çeşitli entrikalar ve biraz da aşırı ihtirasının kurbanı olarak, Pâdişah'a karşı isyan ettikten sonra, mağlup olup, "Pandeleimon

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: VII, sayfa: 3848.

Manastırı"nda tutuklu iken, meşhur entrikacı, "Hâlet Efendi"nin, maharetli bir cibiliyetsizlikle hazırlattığı "sahte ferman" ile başına kurşun sıkılarak idam edilmiş olan Tepedelenli Ali Paşa'nın tutuklanmasından sonra (1744-1822) hamisiz kalan, Kaspar Amira Çerazyan'ın da işi bitirilmiş, gözü kara entrikacı Hâlet Efendi'nin Sarrafı ve iğrenç işlerinde ona yol gösteren iblis ruhlu, (İsğel veya Şapçı Haskiel) adındaki Yahudi'nin iftirasıyla tutuklanıp, hiçbir suçu olmadığı halde, cibiliyetsiz bir yaratığın kurbanı olarak, sorgusuz sualsiz, "29 Nisan 1821" tarihinde, İstanbul'un meşhur Hanlarından "VALİDE HANI"nın cümle kapusunda, asılmak suretiyle hemen idam edilmiştir.[1]

18- ÇERAZYAN KRİKOR AMİRA: (? - ?)

Doğum ve ölüm tarihlerini tespit edemediğimiz, Krikor Amira Çerazyan: Kevork Amira'nın mahdunu olup, biraderi Kaspar Amira gibi (Kevorkyan) soyadı ile de anılmıştır.

Sayın, "Mardiros Hanesyan"ın, büyük bir emek karşılığı meydana getirdiği ve günümüzde mevcudu hayli azalmış ve belki de zor bulunur hale gelmiş olan meşhur, "YERORTUTYUN KATEDRALİ TARİHİ" adlı eserinde: (Krikor Amira'nın takriben 1827'den sonraki yıllarda vefat etmiş olabileceği kaydı düşülmüştür.)

Krikor Amira Çerazyan: (Osmanlı-Türk Devleti Ermenileri'nin cemiyet yapısındaki çatlakları onarabilmek, Ermeni cemaatinin huzur içinde varlığını idame ettirebilmesini sağlayabilmek

1- Öncesi sayfalarda kayda geçmiş olduğumuz gibi, uzun yıllar Sultan II. Mahmud Hân'ın en yakın bendelerinden olan, daha doğrusu başında gelen, "Mehmed Sait Hâlet Efendi"; "Kırım Tatarları"ndan olup, gayet yakışıklı ve insanlara tesir edebilme özelliği ile dikkatlere çekmiş, pek vicdansız olduğu ile de tanınmış bir şahıs idi. Hâlet Efendi'nin akıl hocası ise: (Sarraf, Şapçı Haskiel) idi. Bilindiği gibi, her ikisi de kötülüklerinin cezasını idam edilerek bulmuşlardır. Lâkin, ne yazık ki, nice can yaktıktan sonra, lâyık oldukları cehenneme kavuşmuşlardır!..
Bakınız: "BÜYÜK-LAROUSSE: SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ", cilt: XXII, sayfa: 11420, "Milliyet yayını".

gayesiyle, "maddi-manevî" hemen hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, hayırseverlerden olmasına rağmen, biyografisinin tam olarak günümüze aktarılmamış oluşu, gerçekten pek hazindir!..)

Krikor Amira gibi, eşine ender rastlanır şahsiyetler; millet tarihi içinde bizzat rol oynamış, önemli önderlerdir. Dolayısıyla, "TÜRKİYE ERMENİLERİ TARİHİ" mevzuunda tetkik açısından gayet büyük bir eksiklik olduğundan, hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır!..

Buna rağmen, Krikor Amira gibi daha nicelerinin hayat hikâyeleri, hizmetleri vs. ya eksik yazılmış veya hiç mi hiç dikkate alınmayıp, unutulmaya terkedilmiştir!..

Yukarıda bilhassa dikkatlere çekmeye çalıştığım bu akıl almaz durum, sadece ihmâl yüzünden mi, yoksa bilhassamı düşünülmüştür bilinmez?..

Ancak her ne sebepten olursa olsun, bu husus pek trajiktir!.. Çünkü: (Osmanlı-Türk İmparatorluğu tarihi içinde, şerefli bir maziye sahip, Ermeni kavminin, geçmişinden koca koca parçalar âdeta yoklara karışmıştır!..)

KRİKOR AMİRA ÇERAZYAN'IN HİZMETLERİ "Özet"

1- 1808 yılında, Galata-Surp Krikor Lusavoriç Katedrali'nin Mütevellisi olmakla birlikte, Beyoğlu-Galatasaray'daki, Surp-Yerortutyun Katedrali'nin inşasını sağladı.

"Surp-Yerortutyun Katedrali"nin ilkini binbir zorlukla inşa ettiren ve bu uğurda maddî-manevî hemen hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış olan Krikor Amira: Surp-Yerortutyun Katedrali'nin ilk Mütevellisi olmuştur.

2- 1810'da Kilise'nin uğradığı haksız yıkımını kalbinden hiç silemeyen Krikor Amira, 1814'te tekrar inşası için gayret sarfettiği ancak, muvaffak olamayınca, görevinden ayrıldığını kaydeden kaynaklar: 1818 yılında bir mektep açtırdığını ve fakat, Kilise'nin inşası meselesini bir türlü hafızasından silemediğini yazmaktadırlar.

3- 1811 yılı Temmuz'unda, "Ermeni ve Rumlar arasında" bir ihtilaf zuhur etmişti ki, durum şuydu: (Mukaddes-Kudüs'tdeki Ermenilere ait Mukaddes mahallerin bir bölümünü Rumlar gasbedilmek sevdasına düşmüşlerdi.)

Mezkûr sebepten dolayı, "Şeyh-ül-İslâmlık Kapusu"nda dava açılmış ve "Şeyh-ül-İslâm Dürrizâde Abdullah Efendi"nin riyasetinde toplanan mahkeme meclisine iştirak eden Ermeni heyetinde yer aldı, Ermeni haklarının savunulmasında başarılı oldu.

4- Aynı dönem içinde (1811) Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nde icra edilen bir meclisine iştirakinde, (Âlim) sıfatıyla kayda geçilmiştir.

5- 1816 yılında Cemaat ve Patrik'in ısrarlarıyla fiilen görevinin başına dönmüş olan Krikor Amira: 11 Temmuz 1821 tarihinde ikinci defa Mütevelli seçildi ve 1825 yılına kadar bifiil hizmet sundu.

Bu değerli insanın daha ne gibi hizmetleri dokunmuş ise, bilgimiz dışında kalmıştır!..[1]

Aziz, ruhu nur içinde yatsın!

19- ÇERAZYAN MİNAS AMİRA: (? - ?)

"Sarraflar Kahyalığı"na kadar yükselen, "Minas Amira Çerazya", "Pilipos Amira"nın mahdunudur ve merhum Pederi gibi, (doğum ve ölüm tarihleri) meçhul kalmıştır!..

Meşhur Sarraflardan, Minas Amira, 1794 yılında, gayet değerli bir eser olan, "NIVAKARAN-Müzik Kitabı"nın neşri için lâzım olan maddi imkânı sağlayıp, neşrini temin etti ki, bu suretle aile adını günümüze kadar ulaştırabilmiştir.

1- "İSTANBUL TARİHİ", Yeremya Çelebi KÖMÜRCİYAN, cilt: II, sayfa: 550-551, "Ermenice".
"SURP-YERORTUTYUN KATEDRALİ TARİHİ", sayfa: 44-47, "Ermenice".
"İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: VII, sayfa: 3848.

Şöyle ki: Kayseri'nin ünlü Musikişinasları'ndan, "Krikor Tıbir Kabasakalyan"a ait mezkûr eserin muhtıra kısmında, kendisi ile babası hakkında cüz'i bilgi geçilmiştir ve bizzat kendisi tarafından yazılmıştır.[1]

20- ERAZYAN PİLİPOS AMİRA: (? - ?)

Eğin'in "Abuçeh kasabası"nın, "Çeraz Mahallesi"nden İstanbul'a göç etmiş olan "Pilipos Amira". Çerazyan familyasının İstanbul'da tanınmış en eski ferdidir.

"ÇERAZYAN veya ÇERAZLIYAN" soyadını, yukarıda adı geçen semtten almışlardır.

Sayın Pamukçuyan'ın kaydına göre: (1794 yılından evvel vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.)[2]

21- ÇOBANYAN SEĞPAS AMİRA: (? - 1754)

"ÇOBANYAN" soyadını taşıyan Amiralar'ın, "Sarraf olan son" ferdidir. 1754 yılında vefat eden Seğpos Amira, biraderi ve ortağı ile birlikte; "Hidiv'in Kuyumcu-Başısı" olmuştur.

Çobanyan veya "HOVİVYAN" ailesi, Eğin'in (Abuçeh) kasabasından takriben XVII. asırda İstanbul'a göç etmişlerdir.

XIX. asrın sonlarında Cemaat hizmetleriyle, Osmanlı-Ermenileri'nin sevgi ve güvenlerini kazanmışlardır. Ailenin en eski fertlerinden: (BOĞOS AMİRA, MARDİROS AMİRA "1745-1796" ve HACI HARUTYUN AMİRA ÇOBANYAN)ların bilinmekte olduğunu merhum, Kevork Pamukçiyan kaydetmiştir.

Çobanyan Amiralar'ın son ferdi, "Hacı Harutyun" gayet münevver bir zat olması yanısıra; ünlü Edip ve Şair, (ARŞAK ÇOBANYAN)ın amcası olmaktadır.

Ayrıca, Dr. Hermine Hovyan'ın Pederi, "Diran Bey Hovyan"da, aynı familyaya mensuptur.

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: VII, sayfa: 3848-3849.

2- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: VII, sayfa: 3849.

Merhum, Kevork Pamukçiyan: Çobanyanlar hakkında daha geniş bilgi için, ünlü edip, Toros AZATYAN merhumun, (EĞİN VE EĞİNLİLER-1943) adlı gayet değerli olan "Ermenice" eserine müracaat edilmesini tavsiye etmektedir.[1]

22- DADYAN AMİRALAR:

Bakınız: "DADYANLAR" bölümü.

23- DAKES AMİRA: (? - ?)

XVIII. asırda yaşamış Eğinli bir Sarraf olan "Dakes Amira"nın doğum ve ölüm tarihleri meçhul olmakla birlikte; "Dakes" adı, Amira'nın adı mı, soyadı mı? O da meçhülümüzdür!.. Zira, bu hususta gerekli olan bilgiyi edinemedik!..

Ancak, elimizde bulunan cüz'i bilgilere bakılacak olursa; Dakes Amira'nın hayli enteresan bir kişiliği olduğu anlaşılıyor ki, dikkatlere şayan bulduğumuzdan aynen geçiyoruz:

(Ekmekçilik mesleğiyle iştigâl eden Eğinli Dakes; Baş-Çuhadar, Hüseyin Ağa'nın da Ekmekçisi imiş. Günlerden bir gün, Ekmekçi Dakes'in yüreği sıla hasreti ile yanıp tutuşmaya başlayınca, gurbetçi köylü, memleketine dönmeye karar verir ve müşterilerini bir bir dolaşarak, alacaklarını toplamaya başlar ki, tahsilat esnasında baş müşterisi olan, "Baş-Çuhadar Hüseyin Ağa"ya da uğrayıp, birikmiş olan (1500 kr.)u rica eder, eder ama: Hüseyin ağa öylesine eli açık bir insandır ki, köşesinde beş para bulundurabimesinin mümkünü yoktur!.. Eline geçen parayı ona buna yardım babında değerlendirmek, dostlarına ziyafetler çekmek gibi harcamalarla eline geçen parayı kısa bir zamanda bitirir ve hemen her defasında bu böyle giderdi ki, değişmesini beklemekle, pösteki saymak, aynı mânâya gelirdi!.. Gerçi yardım elini uzatması, hemen her muhtaca yardım etmesi. Gerçekten taktire şayan bir meziyetti. Lâkin, ölçüyü ayarında tutamayınca beş parası kalmazdı!..

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: VIII, sayfa: 4057

Dolayısıyla, Hüseyin Ağa'dan para tahsil edebilmek için, çok önceden kendisine bildirmek lâzımdı. Lâkin bizim garip Ekmekçi, hiç mi hiç haber vermeden gelip kapuya dayanmıştı!..

Hiç beklemediği bir vaziyetle karşılaşan Hüseyin Ağa. Bir an düşündükten sonra, hayli sıkkın bir tonla:

– "Şu işe bak!.. Kurban Bayramı yaklaşıyor. Ben kurban parasını nasıl denkleştirebileceğimi düşünürken!.. Sen neler söylüyorsun Dakes!.." dedi.

Ağası'nın durumuna üzülen ve söylediğine pişman olan Ekmekçi Dakes ise, diğer müşterilerinden topladığı (9.000 kr.)u koynundan çıkararak:

– "Tasa etme Ağam! Ben sılaya azıcık geç giderim. Sen, hele bugün Kurban paranı düşünme.) dedi.

Kayda geçtiğimiz bu vak'adan bir müddet sonra, Hüseyin Ağa'nın yıldızı aniden parlamış ve "Vezir rütbesi" ile "Kaptan Paşa" olmuş ki, yardım ettiği ihtiyaç sahiplerinin hayır duaları yerini bulmuş!..

Hiç beklenmedik bir zamanda yıldızı parlayan Hüseyin Ağa'nın aklına ilk gelen, fedakâr hizmetkârı, Ekmekçisi Dakes olmuş ve onu Ekmekçilikten alarak, Sarraf yapmış ve böylece Sarraflıkla değişik bir iş hayatına atılan Ekmekçi Dakes. Bilahare kademe kademe yükselerek Amiralık payesine erişip: İyiliğinin, temiz kalpli oluşunun mükâfatını ziyadesiyle görebilmiş.[1]

1- KAPTAN-I DERYA, KÜÇÜK HÜSEYİN PAŞA: (? - 1803)
Ermeni kaynaklarında (Vezir) olarak geçen, Küçük Hüseyin Paşa, aslında "Vezâret pâyesi" almış, "Kaptan-ı Derya" yani "Büyük Amiral" rütbesindedir. Çerkez olduğu rivayet edilen ve fakat, "Gürcü asıllı" olan, "Taya-Zade, Damad, Küçük Hüseyin Paşa", Silahdar-İbrahim Paşa'nın köleliğinde yetişmiş, Baş-Çuhadarlıktan, Vezâret payesiyle, Kaptan-ı Deryalığa yükselmiş: (Sultan I. Abdülhamid'in kızlarından, "Esma Sultan" ile evlenmiştir.)
Ayrıca bir rivayete göre de: (Sultan.III. Selim Hân'ın, "süt-kardeşi" olma ihtimali vardır!.. Nitekim, "Dâye-Zâde veya Taya-Zâde" lâkabıyla anılması, bu sebepten dolayı imiş!..

1776 yılında, Hasköy'de satın aldığı konağını; 1871'de ünlü, "Surpuhi Mayrabed Nişan KALFAYAN" merhume, (1822-1889) hayırseverlerin de katkılarıyla, münasip bir fiyatla satın almıştır ki, Dakes Amira, bu davranışıyla farkına varmadan meşhur, (KALFAYAN YETİMHANESİ)nin tesisine öncülük etmiştir.

24- DAĞESYAN BARON AMİRA: (1779-1849)

Kayıtlara göre: (1779-1849) yılları arası yaşamış. Ne yazık ki, başka bilgi edinemedik!..

25- DERYANTZ MARKAR AMİRA: (1776-1841)

Markar Amira Deryantz, (1776-1841) yılları arası yaşamış olan Eğinli bir Sarraftır. Merhum hakkında daha başka bir bilgi edinemedik!..

26- DÜZOĞULLARI VEYA DÜZYANLAR:

Bakınız: "DÜZYANLAR" bölümü.

27- GELGELYAN MAHDESİ BOĞOS AMİRA: (? - ?)

6 Ekim 1818 tarihinde, Mütevelli seçilen, Mahdesi Boğos Amira Gelgelyan, Beyoğlu-Galatasaray'daki, Surp-Yerortutyun Katedrali'nin değerli hizmetkârlarındandır.

Doğum ve vefat tarihleri hakkında bilgi edinemediğimiz merhum, Mahdesi Boğos Amira: Meşhur, "1820 Kanlı Pazar Vak'ası" sorumlularından olarak tevkif edilmiş ve bilahare iftirazede olduğu anlaşılınca derhal azat edilmiştir.

28-ĞAZAR AMİRA-"ĞAZER AĞA": (? - 1763)

"Gazer Ağa" lâkabıyla anılan Ğazar Amira, Sarraflık mesleği ile iştigâl etmiş, zamanla "Sarraflar Kethüdası" mevkiine yükselmiştir.

Kaptan-ı Derya, Küçük Hüseyin Paşa, XVIII. asır sonlarında değişik bir sınıf Tersane Askeri meydana getirmiş ve mezkûr askerlerin "yarı çıplak" oluşu sebebiyle, "Çıplak Hüseyin Paşa" lâkabıyla anılmıştır. Ayrıca halk arasında işsiz-güçsüz takımına: "Hüseyin Paşa Çıplağı" yakıştırması da nesilden nesile aktarılmıştır.

Kaptan-ı Derya, Küçük Hüseyin Paşa: (11 sene, 8 ay, 27 gün) mezkûr makamda hüküm sürmüş, 45 veya 46 yaşlarında vefat etmiştir.

Devlet ve Cemaat işlerinde sunduğu başarılı hizmetlerinden dolayı taktir görmüş olduğu kayıtlarda geçmektedir. Ancak ne gibi hizmetler olduğu hakkında bilgi edinemedik?..

29- HANIMOĞLU KOLOLENTZ KRİKOR AMİRA: (? - ?)

Eğinli, Krikor Amira'nın, (İlk Amiralar'dan) olduğunu merhum Kevork Pamukçiyan ile Vağarşak Seropyan ileri sürmektedirler!..

Ancak yazdıkları maddede, kendilerinin de dikkatlere çektikleri gibi: Daha eski devirlerde (Amir) sözcüğü, (Amira) sözcüğünün yerinde kullanıldığına ve Fatih Sultan II. Mehmed Hân'ın, "Saray Hekimi", "Amir Dovlat"ın bizzati misal gösterilebileceğine göre, (? - 1496). Krikor Amira'nın, "İlk Amiralar"dan olduğunu kabullenebilmek biraz zordur!.. Dolayısıyla, "İlk Amiralar"dan tabiri yerine, "Hayli eski" dense, daha uygun bir tanıtım olur inancındayız!.. Zira, yukarıda dikkatlere çektiğimiz iddianın, ayrıca tetkiki elzemdir ve münakaşa götürür yönleri vardır!..

Krikor Amira'nın varlığını isbatlayan gerekli bilgi: 1758 yılında vefat eden mahdunu merhum, Hovhannes'in kabir taşındaki kayıttan temin edilmiştir.

Balıklı-Ermeni kabristanında gömülü olan bu muhterem zatın ne gibi hizmetleri olmuş olduğuna dair kesin bilgiler bulamadık!..[1]

30- HOVYANTZ MARDİROS AMİRA: (1745-1796)

(1745-1796) yılları arası yaşamış olan Mardiros Amira Hovyantz'ın biyografisi için, yeterli materyal elde edemedik. Dolayısıyla, "doğum ve vefat tarihleri" ışında, cüz'i de olsa bir bilgi sunamadık!..

1- Bakınız: "Dünden Bugüne-İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: I, sayfa: 246, "Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, Ortak Yayını", 1993-İST.

31- KARAKAHYAYAN MAHDESİ APRAHAM AMİRA: (1767-1827)

"1820-Kanlı Pazar Vak'ası" iftirazedelerinden olup, bilahare yakın dostu, "Mehmed Ali Paşa"nın müdahelesiyle azat edilmiştir.

"TERZYYANTZ" soyadıyla da anılan merhum, Mahdesi Apraham Amira hakkında daha başka bir bilgi edinemedik!..

32- KULYAN MERYEM TOMA AMİRA: (1738-1818)

"Akulis"li olduğu ve 1738'de doğup, 1818'de vefat ettiğini belirten kayıt dışında hiçbir bilgi edinemedik!..[1]

33- KÜRKÇÜĞANLIYAN veya KÜRKÇÜĞANYANTZ BEDROS AMİRA: (1774-1849)

"KÜRKÇÜĞANLIYAN" veya "KÜRKÇÜĞANZYANTZ" Bedros Amira, "7 Ocak 1774" tarihinde, "Hovhannes Ağa Kürkçüğanlı"nın torunu olarak dünyaya geldi. Pay-ı Taht İstanbul'da, kültür seviyesi yüksek bir ortamda yetişti: Bilgisi, dürüstlüğü ve

---

1- Nâçiz çalışmamızın birinci bölümünde de belirttiğimiz gibi: Materyalizmin gayet güvenilir olmasına rağmen, kısıtlı oluşu sebebiyle, "Amiralar" bölümünde de, bazıları hakkında pek cüz'i bilgi geçmeye mecbur kaldık.
Meselâ: "MIGIRDİÇ AMİRA ARPİARYAN" ki, "Kanlı Pazar Vak'ası"nda bahsi geçtiği halde, cüz'i de olsa, biyografisi verilememiştir.
Nâçiz çalışmamızda: "Mütevazı bütçemiz, yıllar yılı sabırla biriktirdiğimiz şahsi arşivimiz ve yine mütevazı kütüphanemiz ile alenen teşekkürü bir borç bildiğimiz 3-5 yakın dostumuzun, maddi-manevî katkıları dışında maalesef herhangi bir yardım edinebilmemiz mümkün olmadı!.. Ve de, her ne hikmet ise, yardım elleri bizden hep uzak kaldı!..
Dahası, birinci bölümümüzde de kayda geçtiğimiz gibi: "Kiliseler Maddesi" için, "Kandilli-Kilisesi"nin fotoğrafını çekmeye gittiğimizde; Kilise'nin mütevellisinden bir meczup, engelledi ki, onun akıl almaz kaprisine, Ermeni Patrikhanesi Papazlarından bir başka meczup da, diğerinin icraatına ortak koştu!..
Bir nevi ansiklopedik mahiyet arz eden nâçiz çalışmamızın materyali için dökûman aradığımızda yine bütün kapular birer duvar oldu!..
Nâçiz eserimizin basımını hemen hiçbir Cemaat mensubu yayınevi üstlenmemiş ve sudan bahanelerle uzak kalmıştır. Eserimiz siyasi olmadığı ve de şahsi mütalâamızın yer almadığı ve yalnız belgelerdeki kayıtların zikredildiği dikkate alınırsa. Bu vaziyetin hiç de normal olduğu söylenemez!.. Üstelik mezkûr çalışmamız Türkiye Ermenileri'nin hemen her yönü ile günümüz insanına tanıtabilme açısından gayet önemli ve tek eserdir.
Ne denir, Hz. Allah, biz nâçiz yazarların her daim yardımcısı olsun!..

efendiliği ile dikkatlere çekerek başkent Ermeni Cemaati'nin, ileri gelen zevatının saflarına katılabilme hakkını elde etti ve bu meyanda Devletin de dikkatini çekerek; taktir ve güvene lâyık görülme şerefine mazhar oldu. Kültürlü, yakışıklı ve itimat telkin eden bir kişiliği vardı. Ancak, çok çabuk sinirlenen bir mizaca sahipti ki, bu da onun zayıf tarafı idi. Ne var ki, yardım sever ve sevgi dolu oluşu, onun bu kusurunun hoş görülmesini sağlamaktaydı.

Balat'daki, "Surp-Hıreşdagabed, Ermeni Katedrali"nin Mütevellisi oldu ve Kilise'nin muhteşem şekilde icra edilen restorasyonunda birinci derecede rol oynadı ve özel katkıda bulundu: (1835)

Daha birçok değerli hizmet verdikten sonra, taşındığı ve uzun zaman ikâmet ettiği Kuruçeşme'deki evinde; "26 Ocak 1849" Salı gününü, "27 Ocak 1849" Çarşamba'ya bağlayan gece, sabaha karşı hayata gözlerini yumdu.

Bütün hayatı hayır işleriyle geçen Bedros Amira'nın naaşı, muhteşem bir dini merasimle Kuruçeşme-Ermeni kabristanına defnedildi ki; pek sevdiği bu semtte toprağa verilmesi, en uygun olanı olmuştur.[1]

Merhum, Bedros Amira'nın yanıbaşında ebedi uykularında olan yakınları ise şu merhumlardır: (Refikası, Devlet Hanım. Mahdunu Mıgırdiç Bey. Gelini, Takuhi Hanım. Torunları: "Harutyun, Mihran ve Garabed Efendi"ler.)

1- "BALAT-ERMENİ KATEDRALİ" tarihçesiyle alâkalı kitaptan derlediğimiz özet biyografisi. Kitabın yazarı tarafından: (Zartaryan'ın Hatıratı)ndan: (sayfa: 131) ve (HAYASTAN) adlı gazetenin, 19 Şubat 1849 tarihli nüshasında yeralan: "Mıgırdiç Ağaton" imzalı biyografisinden istifade ile yazılmıştır.
Bedros Amira'nın doğum yılını, (1764) gösteren kayıtlar da mevcuttur. Biz, en güvenilir olanını aldık.
Bakınız: "SURP HIREŞDAGABED YEGEĞEZVO, YEREK TARYAN BATMUTYUN-BALATU"-"Ermenice".
"BALAT-SURPHIREŞDAGABED KATEDRALİ'NİN ÜÇ ASIRLIK TARİHÇESİ"-(1627-1931)
Hazırlayan: Melkon ASADUR, sayfa: 146-147-392-393, baskı: 1931, İstanbul.

Kürkçüğanzyan familyasının torun çocuklarından "Bedros Kürkçübaşyan" Efendi, 1931 yılında, Ortaköy semtinde ikamet etmekteydi.

Merhum Bedros Amira'nın değerli hizmetleri birçoktur. Ancak, ibret alınması icab eden bir nahoş vak'ada, bizzat müdahale ile Ermeni Cemaati'nin bölünebilme tehlikesini önlemesi; bizce, hemen hepsinden önemlidir. Zira, şayet kesin bir tavırla müdahale etmemiş olsaydı cemaat içinde bölüme hadisesi zuhur edecek ve böylece, Ermeni Cemaati birtakım sonu meçhul maceralara sürüklenebilecekti!.. Nitekim, daha sonraki yıllarda böylesi talihsizlikler maalesef zuhur etmiştir!.. Vak'ayı aynen geçiyoruz:

MADTEOS PATRİK VE CEZAYİRLİYAN AMİRA: (1847)

1847 yılında, "Madteos II. Çuğacıyan Patrik" (1844-1848) döneminde "SURP-HOVAN VOSGEPERAN KATEDRALİ"nin temelden yenilenmesi için lâzım olan maddi gidere katkıda bulunmak gayesiyle, hayırsever "BOĞOS AĞA BEDROSYAN-ODYAN"; isminin gizli tutulup, "Bir hayırsever" kaydının geçilmesi şartı ile (50.000 kr.) bağışta bulunmuştu ve mevzubahis para, hayırseverin isteği doğrultusunda, Patrik Cenaplarına gönderilmişti. Yani, hiçbir surette hayırsever zatın adı açıklanmayacaktı.

Bu meyanda, mezkûr yardım vak'asını öğrenen, Cezayirliyan Amira, bağış yapan şahısı merak ederek, Patrik Cenapları'na kim olduğunu sordu...

Patrik ise; (Mevzubahis hayırsevere, kimliğini gizleyeceğime söz verdim. Dolayısıyla kimliğini açıklayamam!) cevabını verince merakını gideremeyen Cezayirliyan Amira, Patrik'e kızgın olarak, huzurdan ayrılırken; gururunun rencide olduğunu düşünerek, pek seviyesiz bir davranışa tevessül etti ki; "Cezayirliyan Amira'nın niçin bu derece celallenmiş olduğu gerçekten düşündürücüdür!.. Zira, şuursuzluk noktasına kadar vardırmış ve de onca hayırlı işi üzerine gölge düşürmüştür?!..

Koca san ve şöhretine, kapkara bir leke sürülmesine sebep olan bu mantıkdışı icraatının hikâyesi özetle şudur:

Patrik, Madteos'un gururunu kırdığı (!) hissine kapılan mağrur ve kibirli Amira, Patrik'e karşı cephe alarak, O'nun yetkisine son vermek, yani, "azlettirmek" gayesiyle derakab harekete geçti ve Sadr-ı Âzam, Koca Mustafa Reşid Paşa'ya giderek, Patrik Madteos'un azlini diledi. İleri sürdüğü gerekçe ise şuydu:

– "Patrikhane Meclisi, Patrik Madteos'un dikta yönetimiyle, meşruiyetini yitirmektedir."

Evet, Cezayirliyan Amira ve onu şahsen destekleyen: "Canig ve Misag Amiralar", ferdi sebeplerle Patrik'e cephe almış ve basit bir anlaşmazlığa, karanlık bir görünüm kazandırabilme çabasına düşmüşlerdi!..

Yukarıda adları geçen Amiralar'ın Cezayirliyan Amira'yı desteklemelerindeki sebep öylesine sudan ve bencillik kokan sebeplerden doğmaktaydı ki; Türkiye Ermenileri'nin istikbâllerini ne derece basiretsiz insanların ellerine düşürmüş olduklarını görebilmek açısından, gerçekten bahsedeğerdi!..

Meselâ: Canig Amira; Patrik'in, "hastalık bahanesiyle" kerîmesinin cenazesine gelmemiş olmasından dolayı kızgındı!..

Keza, Surp-Yerortutyun Katedrali Mütevellisi Misag Amira; Kilise'ye ait (200 mk. bir mahali) alacağına mahsuben kullanmak istemiş ve Patrik buna müsaade etmemişti.

Böylesine ferdi ve fındık kabuğu doldurmaz sebeplerle Patrik Madteos'a küsen Amiralar, böylece Patrik'e karşı birleşik cephe kurmuşlardı ve Ermeni Cemaatini de kendi saflarına çekebilmenin yollarını aramaktaydılar!..

Nitekim, bu gaye ile bir toplantı tertiplediler ve bu toplantıda, Patrik'i istifaya davet eden bir name hazırlayıp, Amiralar'ın imzasına sundular.

Ne var ki, Balat-Ermeni Katedrali Mütevellisi, Bedros Amira Kürkçüğanzyantz ve diğer Amiralar'ın ekseriyeti, Cezayirliyan ve

yandaşlarının fikrinde değillerdi ve onlarca: (Patrik'in bu derece dışlanması haksızlıktı. Zira, O böylesine bir cezayı hak edecek bir suç işlemiş değildi!..) Yönünde düşünmekteydiler ki, doğru olanı da buydu.

Nitekim, Bedros Amira, Amiralar'ın toplantısında görüş ve düşüncesini açık olarak belirtti:

– "Şayet yüce Devletimiz: "Patrikiniz, Devlet ve Cemaate karşı nasıl bir suç işledi ki, azlettirmek istiyorsunuz?"

Derse, nasıl bir cevap verebileceğiz?.. Üstelik Cemaat içinde "bölünme hareketi" meydana gelecektir ki, böylesi bir hadisenin bütün sorumluluğunu bizler omuzlarımızda taşıyacağız. Bu hem doğru değil, hem de külyen yanlış bir davranış olur!.."

İstifasını rica ettiniz. Kabul etmedi, istifa gönül rızası ile olur. Zorla istifa ettirilmeye çalışmak, açıkça haksızlıktır ve meşru değildir! Böylesi bir davranışın adı: "Despotluk"tur.

Hazırladığınız bu muhtırayı imzalamıyorum!.. dedi.

Bedros Amira'nın açık sözlülüğü ve mezkûr icraatın yanlışlarla bezendirilmiş oluşunu resmen dikkatlere çekmesi o ana kadar kararsız durumda olan bazı Amiraları da uyarmış oldu ve hata işlediklerini anlayarak, belgeyi imzalamaktan vazgeçtiler ve böylece tarihi bir hata işlenecekken, Bedros Amira'nın sayesinde son anda önlenmişti!..

Ancak, Cezayirliyan Amira, o saçma kaprisinden asla vazgeçmemişti. Vak'anın unutulmaya yüz tuttuğu bir ortamın oluşmasını beklemiş ve beş ay sonra beklediği ortam meydana gelince hemen Reşid Paşa'ya giderek, Patrik'in istifasını sağlamış ve böylece, o boş gururun tatmin edebilme kaprisi ile; hem şerefli adına leke sürme hatasını işlemiş ve hem de, Patrik Madteos Baş-Yebisgobos'un nahak yere tahtından edilmesine sebep olmuştu!..

Ne var ki, Hz. Allah'ın şaşmaz adaleti bir müddet sonra mukaddes çehresini göstermiş ve haksızlığa uğrayan Patrik Madteos: Ermeni kavmi tarafından, "Umum Ermeniler Baş-Patriki"i "Gato-

ğigos" seçilerek en yüce makama eriştirilmiş ve Cezayirliyan Amira da her halde, hasetinden kendi kendisini yemiştir!..[1]

34- LATİFYAN MAHDESİ HAGOP AMİRA: (1770-1859)

Eğinli, Mahdesi Hagop Amira: 1770 yılında doğmuş ve 1859'da vefat etmiş. Merhum hakkında bunun dışında herhangi bir kayıt bulamadık!..

35- MAMİGONYAN HAGOP AMİRA: (1807-1873)

Doğum ve vefat tarihleri dışında herhangi bir bilgi edinemedik..

36- MİSAGYAN MİSAG AMİRA: (1790-1856)

1790 yılında dünyaya gelen Misag Amira Misagyan: Daha ziyade eğitim sahasında paha biçilmez hizmetleriyle tanınmıştır.

Meselâ: 1 Mayıs 1846 tarihinde kurulan, "NAREGYAN BİRLİĞİ" onun döneminde meydana getirilmiştir.

Mezkûr kuruluş, bilahare Misag Amira'nın gayretleriyle bir mektep binası inşa etmiş ve "NAREGYAN VARJARAN" adıyla, "Naregyan Mektebi" faaliyete geçirmiş ve 1861 yılına kadar, kuruluşun adı varlığını sürdürmüştür.

Eğitim ve öğretim sahasına ziyade değer veren Misag Amira, ayrıca, "Bükreş"te bir "Ermeni Mektebi" tesis etmiş ve ünlü eğitimcilerden, "Kevork Badveli"yi mezkûr mektebe öğretmen atamıştır.

1844 yılında, "Surp-Pırgiç Ermeni Hastahanesi"ne Müfettiş intiab edilen Misag Amira Misagyan, 31 Ocak 1856 tarihinde 66 yaşında vefat etmiştir.

1- Müellifin notu: "Cezayirliyan Amira"nın ve yandaşlarının meydana getirdikleri nahoş vak'a dikkate alınırsa, Amiralar bahsinde niçin bu derece hassasiyet gösterdiğimiz daha bariz olarak anlaşılır. Zira kendi meselelerinde dahi, sadece haktan yana olduklarını açıklıkla meydana koymuş ve Ermeni cemaatini, arkadaşlarının kaprisi yüzünden maceraya sürüklenmesini kesin şekilde önlemişlerdir.

Osmanlı-Ermenileri'ni başsız bırakmak isteyen birtakım art niyetli iblislerin, niçin başlıca hedef olarak Amiralar'ı seçmiş oldukları bu vak'a dolayısıyla daha açık görülebilir!..

37- MİRİCANYAN ŞINORK MIGIRDİÇ AMİRA:
(1742-1800)

Şınork Mıgırdiç Amira Miricanyan: Kilise Tagannileri için küçük çapta matbaa, hastahane ve mektep tesis etmekle tanınmış. Gayet değerli bir hayırseverdir.

Öğrenimini İtalya'da ikmâl eden Mıgırdiç Amira, İstanbul'a dönüşünde, "Birinci Sınıf Sarraf" sıfatıyla; günümüzde hâlâ varlığını sürdüren meşhur Kuyumcular Hanı, "ÇUHACILAR HANI"nda Konya Vâlisi ile Çapanoğlu"nun "özel Sarrafları" olduktan sonra, evlendi ve bu evlilikten üç oğlu oldu: (Murad, Manuel ve Mikayel).

1790 yılında "Devlet izni"yle, İstanbul dahilinde ilk mahalle mektebini, "İlk Eğitim seviyesinde" Kum-kapusu "Fıçıcı Sokakta" tesis etmiş ve aynı yıl içinde: "Surp-Asdvazazin Katedrali", Tagannileri Dershanesi'nde; "Dini kitaplar basmak üzere", küçük bir matbaa tesis etmiştir.

Taganni, "Matiyos Efendi'nin denetimine teslim ettiği mezkûr matbaada, aşağıda kayda geçtiğimiz gibi gayet kıymetli eserler basılıp neşredilmiştir: (1790)

Baskı tarihi:	Kitabın adı:	Muhtevası:
1790	NAREG	Ermeni milletince; Aziz mertebesinde değerlendirilen merhum, Rahip Naregazi'nin yazdığı paha biçilmez değerde bir dua kitabıdır.
1792	ZUB KAHANAYİZ	Papaz veya umum Ruhanilerin ruhiyatı alâkalı bir eser.
1793	CAR ZUNUNTYAN	Noel vaızı üzerine değerli bir eser.
1793	CAŞOZ	Ayin duası kitabı.
1794	NIVAKARAN, KABASAKALLIYAN'I	Kabasakallıyan'ın şarkı kitabı.

Ayrıca, aynı yıl içinde (1794) "Narlı-kapu" ve "Beyoğlu Hastahaneleri"ni yeniden inşa ettirdi.

Nice hizmetlerinin ancak cüz'i bir kısmını kayda geçebildiğimiz, Sınork Mıgırdiç Amira Miricanyan: "5 Şubat 1800" tarihinde, Kum-kapu'daki evinde vefat etmiş ve Balıklı-Ermeni mezarlığında toprağa verilmiştir. Merhum Amira'nın vefat yılını (1801) gösteren kaynaklar da mevcuttur.

Not: "ÇUHACILAR HAN'ı, Ermeni-Kuyumcular'ın İstanbul'da toplu olarak icra-i sanat ettikleri ve günümüzde de mevcudiyetini (2001) muhafaza edebilmiş, tarihi ve talihli hanlardandır.

Mezkûr bölümümüzün: "MEŞHUR ERMENİ SEMTLERİ maddesinin, KUYUMCULAR ÇARŞISI" bölümünde yer almaktadır.

38- MOMCİYAN SARKİS AMİRA: (1750-1818)

1750 yılında doğmuş, 1818 yılında vefat etmiş olan merhum, Sarkis Amira Momciyan hakkında başka bir kayıt bulamadık.

39- MOMCİYAN ARAKEL AMİRA: (1750-1832)

1750 yılında doğmuş ve 1832 yılında vefat etmiş olan merhum, Arakel Amira Momciyan'ın, mesleğinin "Sarraflık" olduğu bilgisi dışında, herhangi bir kayıt bulamadık.

40- MİRONYAN-"MİRUNYAN" HOVAHANNES AMİRA: (? - 1784)

"Mironyan" veya "Mirunyan" soyadı ile anılan Hovhannes Amira'nın: Doğum tarihi meçhul olup, sadece vefat ettiği tarih (1784) kayıtlarda geçmektedir ve başka bir kayıt bulamadık.

41- MİRONYAN MİKAYEL AMİRA: (? - 1788)

Merhum, Mikayel Amira Mironyan'ın: Doğum tarihi meçhul olup, sadece vefat tarihi (1784) kayıtlarda geçmektedir ve başkaca bir bilgi bulamadık.

42- NEVRUZYAN HARUTYUN AMİRA: (1778-1834)

1778 yılında doğmuş, 1834 yılında vefat etmiş olduğu dışında herhangi bir bilgi edinemedik.

43- NORADUNKYAN ARTİN AMİRA: (1770-1834)

"NİZAM USTASI" sıfatıyla tanınmış olan merhum, Artin Amira Noradunkyan: 1770 doğmuş ve 1834 yılında vefat etmiş. Bunun dışında bir bilgi edinemedik.

"Nizam ustası" unvanını taşıması: "Tophane ve Serasker Kapusu, "Ekmekçi Başısı" oluşundan dolayıdır. "Amira unvanına" da sahip olduğu kayıtlarda geçmektedir.

44- PAPAZYAN KEVORK AMİRA: (1807-1883)

–Son Amira–

Kum-kapusu, Ermeni Patrikhanesi Katedrali, "SURP-ASD-VAZAZİN"in hayırseverlerinden: Papazoğlu Cevahirci Ğaçadur Ağa'nın, (? - 1848) mahdunu, Sarraflar Kethüdası, "Taripyan Mardiros Amira"nın torunu olup, "BARDİZBANYAN" namı ile maruf, "KEVORK AMİRA PAAZYAN", 1807 yılının Haziranı'nda İstanbul'da doğmuştur.

Meşhur Sarraflardan ve seçkin devlet ricalinden olan Kevork Amira Papazyan, mezkür soyadını: Eğinli, (Cıgnavor-"Keşiş") Ğaçadur'dan almıştır ki: (Cıgnavor'un, Ğaçadur'un, "Büyükbabası" olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir kaydı. Biyografisinde geçmektedir.)

Otobiyografisinde ise: (12 yaşında, "Kuyumculuk sanatı"nda çalışmaya başladığı kaydı geçilmesine rağmen, ayrıca bir müddet de "Tülbentçilik" mesleği ile ilgilendiği kaydı geçilmiştir.)

Vasiyetnamesi'ndeki kayda göre: (11 yıl süren öğrenim hayatında: "Ermenice ve Türkçe" öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır.)

17 yaşında meşhur, "ÇUHACILAR HAN"ında pederine ait dükkânında Cevahircilik yapmış ve bir miktar sermaye edindikten sonra, Hacıyan Parseğ Ağa ile ortak olup, "Edirneli Musevi Sarrafları" ile (Poliçe) işlerine girişti̇ği ve daha sonra, "Sebuhoğlu Hacıyan Mıgırdiç Ağa"nın (1796-1856) Direktörlüğünü ifa etmekle birlikte, 1829'da Kum-kapusu, Ermeni Mektebi'ne Nazır tâyin edilmiştir.

1834 yılında Edirneli Bahçevanoğlu Avedis Ağa (1804-1904) ile uzun zaman devam eden bir şirket kurdu ki, "BAHÇEVANYAN" veya "BARDİZBANYAN" soyadı; mezkûr zatın soyadından, Kevork Amira'ya geçmiş olsa gerek!..

Ortağı olduğu şirket, "Hazine Müdürlüğü" ile alâkası olan işlerle meşgul olmuş ve aynı yıl içinde, Sarraflar esnafının ikinci sınıfına yükselebilmiş ve bu meyanda: (Darphane-i Âmire'de, "Nizam Mahkemesi"ne İrade-i Seniye ile Aza tâyin edildi ve Hazinece taahhütleri kabul edilerek, Sarraflar esnafının, birinci sınıfına terfi ettirildi.

Ancak, Sarraflar Esnafı Kuruluşu lağvedilince, hayli maddi zarar gördü. 1837'de "Usdik Hatun" adında Hasköyü bir Ermeni kızı ile evlendi. 1839'da "Rumeli Kumpanyası"nın bütün varidatını Hazineye teslim etmesinden sonra, mevzubahis Kumpanya'nın "Direktörlüğü"ne getirildi.

1841'de Marmara Denizi'nin, açık-deniz manzaralı nefis sahil semtlerinden, Yeni-kapu'da sahibi olduğu Bostana, "Kumsal Sokak"dan gidebilmek gayesiyle, Devletten müsaade alarak, İç-Surlarda, yeni bir kapu açtırdı ki; bilhassa yangın felâketine karşı açtırdığı mezkûr kapu, daha sonraları çok işe yaradığından dolayı, semt sakinlerince pek beğenildi ve mezkûr semt onun adını aldı ki, günümüze kadar gelmiştir: YENİ-KAPU.

1842'de Yeni-kapu Ermeni Kilisesi'nin inşası için gerekli iznin alınmasını sağladı ve Kilise'nin inşası için maddi yardımda bulundu.

1843 yılında, Kum-kapusu, "Surp-Asdvazazin Katedrali"ne Mütevelli tayin edildi ve aynı dönem içinde: Yedi-kule, "Surp-Pırgiç" Ermeni hastahanesinin daha evvel kapanmış olan, Mumhanesi'ni (40.00 kr. sermaye koyarak) yeniden faaliyete geçirtti.

1851 yılında "İrade-i Âliye" ile Maliye Hazinesi'nde, (Tahsilat Meclisine) âza tâyin edildi. 1853'te ise "Maliye Muhasebat Komisyonu"na âza seçildi.

1856'da (ŞİRKETİ HAYRİYE)nin teşekkülüne iştirak etmiş ve vasiyetnamesindeki kayda göre: 17 sene. Otobiyografisine göre ise 13 sene, İdare Meclisi Azalığı'nda bulunmuştur.

1859 yılında yeni hazırlanan, (Ermeni Cemaati Nizamnamesi)ni tetkik heyetine atandırıldı. Bir yıl sonra (1860) Yedi-kule, Ermeni Hastahanesi'ne ve Üsküdar'ın Selâmsız semtinde bulunan Patrik Nalyan (1701-1764) Cenapları'nın, "Su Vakfı"na Mütevelli seçildi.

1861 yılında, "Sarraflar Kethüdası"oldu ve kendisine: "Mütemayizi Sâni rütbesi tevcih edildi.

1863 yılında, Kum-kapu-dışı'ndaki "SURP-HARUTYUN KİLİSESİ"ne (50.000 kr. vasiyet etti) ve bir kısmını ödemekle birlikte, Kilise'nin bahçesinde kendisi için bir kabir hazırlattı ve Saray'dan bu hususta ferman temin etti.

1865 yılında; (İhsan-ı Şâhane ve Ulâ rütbeleri) ile taltif edildi. 1866'da, "Maliye Hazinesi"nde, "Divan-ı Muhasebet Âzası" tâyin edildi ve aynı yıl içinde, "şahsi dostu, Midhat Paşa"nın himayesinde: "Emniyet Sandığı"nın kuruluşunu tahakkuk ettiren başlıca şahsiyet oldu ve biraderlerini, mezkûr kuruluşta "kefaleti ile" göreve atandırmıştır ki, şu makamlarda hizmet sunmuşlardır:

Mıgırdiç Efendi PAPAZYAN: "Müdür"

Ohannes Efendi PAPAZYAN: "Sandık Emini"

Emniyet Sandığı'nın kuruluşuna sermaye açısından katkıda bulunan başlıca zevattan yapılan maddi katkı şudur:

MİDHAT PAŞA: "50 altun"

SADULLAH BEY: Paşa ve Viyana Sefiri: "20 altun"

KEVORK AMİRA PAPAZYAN: "10 altun"

1867 yılının, "Haziran-Temmuz" aylarında Sultan Abd-ül-Aziz Hân'ın (1861-1876) Avrupa'ya yaptığı seyahatte: (Yakin bendeleri saflarında yer alabilme şerefine erişen) Kevork Amira'nın, şan ve şöhreti daha da artmıştı.

1877 yılında, Yeni-kapu Ermenileri arasında, (Tedrisat-ı İnkişaf)-"Eğitimde reform" gayesiyle meydana getirilen bir heyette, öncü kişiler saflarında yer aldı.

9 Ocak 1877 tarihinde, Kum-kapusu, Ermeni Patrikhanesini ziyaret eden Midhat Paş'nın huzurunda, Ermeni Cemaati'nin şükranlarını dile getiren muhteşem bir nutuk irad etti.

Kevork Amira PAPAZYAN'ın gayet hareketli ve şaşaalı yaşantısı, hamisi olan Midhat Paşa'nın sükütundan sonra, son buldu ve tamamen pasif bir hayat yaşamaya başladı ve böylece evine çekildi.

Sadr-ı Âzam, Fuad ve Ali Paşalar'ın da teveccühünü kazanmış olan Kevork Amira: İki defa, "Patrikhane İdare Meclisi"ne iki defa da, "Cismanî ve Umumi Meclislere" âza seçildi.

25 Haziran 1883 tarihinde ebedi hayata intikâl ettikten sonra, "Surp-Harutyun Kilisesi"nin bahçesinde evvelden hazırlatılmış olduğu özel kabrinde toprağa verildi.

Meşhur tarihçi, "A. Mırmıryan"a göre: Kevork Amira PAPAZYAN, "Amiralar"ın sonuncusu" olmuştur.

Merhumun, vefat yılını (1885) gösteren kaynaklar da mevcuttur. Ancak biz, kabri üzerinde yazılı olan tarihi esas aldık.[1]

45- PAPAZYAN CANİG AMİRA: (1776-1856)

1776 yılında dünyaya gelen Canig Amira Papazyan: Simon Amira Dr. Mosesyan veya Papazyan'ın mahdunudur ve "SİMONYAN" soyadıyla da anılır.

"Sarraflar Kethüdası" mevkiine yükselen ve özellikle, (1837-1839) yılları arasında, Ermeni Cemaati'nin "Lideri" olma hali dikkatlere çekmiştir.

1- "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ"nin, IV cildinin, 1802-1803'üncü, sayfalarından iktibas ettiğimiz, Kevork Amira'nın özet biyografisi merhumun, torununun-oğlu, müteveffa, "Dr. ARTO MEZBURYAN"ın, (1879-1957) özel arşivinde bulunan: (Ermenice Otobiyografisi ve Türkçe vasiyetnamesi)nden temin edilmiş ve merhum, Reşad Ekrem KOÇU Bey'in, benzeri dahi bulunamaz. Ansiklopedisi'nin IV. cildinde, merhum Kevork PAMUKÇİYAN tarafından kaleme alınmıştır.

Ne var ki, mevkiinden mi, başarılarından mı bilinmez? Hayli mağrur oluşuyla; en az kendisi kadar değerli ve ünlü, "PİŞMİŞYAN AMİRA"nın yok yere kalbini kırmış ve haset kimselerin çevirdikleri iğrenç entrikalara istemeden alet olma durumuna düşmüştür!..

Merhum, Canig Amira; Lider olmadan önce ve lider olduktan sonra, birçok hizmet sunmuştur ki, bazılarını geçiyoruz:

Beyoğlu'nda: (1830).

"SURP-HIRİPSİMYANTZ": Kız çocukları mektebi.

"SURP-KAYANEYANTZ": Kız çocukları mektebi.

"SURP-EÇMİAZİN": Erkek çocukları mektebi.

"SURP-LUSAVORİÇ": Erkek çocukları mektebi.

Yukarıda adları geçen mekteplerin bekâsı için vakıf kurulması hususunda lâzım olan maddi gideri, Canig Amira, bizzat karşılamıştır.

Ayrıca, Beyoğlu-Galatasaray'daki, "Surp-Yerortutyun Katedrali" için toplanan maddi yardımda da gayet cömert davranmıştır.

"1820 Kanlı Pazar Vak'ası"nda, "Patrik Boğos"un seçtiği kurbanzedelerden olup; bilahare suçsuzluğu anlaşılıp kurtulabilen, Canig Amira PAPAZYAN, "11 Haziran 1856" tarihinde vefat ederek, Hakk'ın Rahmetine kavuşmuştur.

46- PİŞMİŞZADE GARABED AMİRA: (1750-1802)

1750 yılında doğmuş ve 1802 yılında vefat etmiş olan merhum, Garabed Amira Pişmişzade'nin: Eğinli Sarraflar'dan olduğuna dair kayıt dışında hiçbir bilgi edinemedik.

47- PİŞMİŞYAN MİKAYEL AMİRA: (1785-1849)

1785 yılında, Eğin'in, "Abuşeğ köyü"nde doğmuştur. Doğum yılını (1788) gösteren kaynaklar da mevcuttur. Biz, en güvenilir olanını kaydettik.

İkna kabiliyeti yüksek, fertleri bağdaştırmak açısından gayet mahir oluşuyla; hemen her olmazı, olur hale getirebilmek, her

zor problemin çözümünü sağlayabilmek gibi pek önemli meziyetlere sahip bulunmasıyla tanınmış olduğundan: (İş Pişirici) namıyla anılmış ve mezkür yakıştırma dolayısıyla: "PİŞMİŞYAN" soyadıyla tesmiye edilmiştir.

İstanbul'un incisi, Marmara sahilinin bir zamanlar rüya beldesi olan meşhur, "AMİRALAR SEMTİ", Yeni-kapu'da da ikamet etmiş; Amiralar Amirası, Bezciyan Amira'nın itimat ve sevgisine mazhar olmuş: Devlet ve Cemaat işlerinde başarılarıyla taktir ve sevgi kazanarak, Amiralık unvanına lâyık görülmüştür ki, zaten mezkûr unvanı ziyadesiyle hak etmiş bir zat-ı muhterem idi.

HİZMETLERİ:

Cemaat hizmetlerinde en az diğer Amiralar derecesinde çalışmış ve en zor işleri başarabildiği için, birtakım zavallı yaratıkların kıskançlıklarına muhatap olmuş ve böylece hayli düşman kazanmış, Mikayel Amira Pişmişyan'ın Cemaatine hizmetleri pek çoktur ve en önemlilerinden başta gelenleri şunlardır: Üsküdar, Surp-Ğaç Kilisesi'ni restore ettirmesi; Yedikule-Ermeni Hastahanesi-(SURP PIRGİÇ)in inşası ve inşasından sonraki ilk yıllardaki, canla başla çalışıp verdiği olağanüstü hizmetleri vs.

Elimizde bulunan gayet güvenli kaynaklara göre: Amira'yı tanıyabilme imkânı bulmuş yaşlı tanıklar: (Amira, cebinden beş para harcamazdı ve fakat, gayet kuvvetli ikna kabiliyeti ile her şeyi halledebilirdi.) ifadesini kullanmışlar.

Yukarıda kayda geçtiğimiz ifadelere göre, Pişmişyan Amira, herhalde biraz cimri olsa gerek!.. Ancak, buna rağmen, bazı önemli yardımlaşmalara, aile efradı ile birlikte "maddi yardımla" iştirak ettiği de delillerle sabittir.

Meselâ: Yedikule-Ermeni Hastahanesi "Surp Pırgiç"in, (1834-1839) yılları arası, Mütevelliliğini üstlenen Mikayel Amira, zaman zaman kesesinin ağzını cömertçe açmasını da bilmiştir. Meselâ: Mevzubahis hastahaneye akaretler temin edebilmek gayesiyle bağış toplarken, şahsen ve ailece maddi katkıda bulun-

maktan hiçbir surette geri kalmamıştır ki, bu bağış kampanyasında: 20 parça mülk (muhtelif binalar) bağışı toplanmış hastahaneye gelir temini gayesi ile vakıflar tesis ettirilmiştir ki, bunda en büyük pay, Pişmişyan Amira'nındır. Yardım eden hayırseverlerin başta gelenleri ise şu zevattan müteşekildir:

1- MİKAYEL AMİRA PİŞMİŞYAN

2- HAMASPÜR HANIM: "Bezciyan Amira'nın kerîmesidir."

3- GELLEYAN AMİRALAR

4- GÜLLABYANLAR

5- PİŞMİŞYAN FAMİLYASI: "Ailece yapılan yardım."

6- CANİK AMİRA PAPAZYAN vs.

(SURP-PIRGİÇ) hastahanesinin kurucusu, hayırsever Bezciyan Amira, vefatından bir müddet evvel, Mikayel Amira'ya hayli yüklü bir meblâğ bırakmış ve mezkür servetin, hastahane için sarfedilmesini vasiyet etmişti.

Dolayısıyla, Pişmişyan Amira; hastahaneye yapılan her ilaveye, mezkûr bütçeden temin ettiği para karşılığı meydana getirmiş ve vaziyeti hemen her defasında ilgili şahsiyetlere açıklamıştır.

Ancak, yukarıda listesini sunduğumuz yardım parası buna dahil olmayıp, doğrudan Pişmişyan Amira'nın kendi bütçesindendir. Merhum, Bezciyan Amira'nın bıraktığı servetten yaptığı yardımları, daha değişik harcamalarda değerlendirmekteydi. Yani acilen yüklü para lâzım olduğunda.

Merhum, Bezciyan Amira'nın bıraktığı servetten harcadığı paraların nasıl ve nerelere harcandığı hakkında ilgili şahsiyetlere her defasında hatırlatarak, töhmet altında kalmaktan korkuyordu ve bu sebeple devamlı hatırlatmaktaydı. Çünkü, şahsı aleyhine birtakım çirkin söylentilerin dolaştığını duymakta ve her an üzülmekteydi!..

Nitekim, Pişmişyan Amira'yı kıskanan ve onun işgal ettiği makamda gözü olan kimseler, Pişmişyan Amira aleyhine, söylenmedik söz bırakmamaktaydılar...

Meselâ: (SURP-PIRGİÇ HASTAHANESİ-1994, İst.) adlı muazzam eserin yazarı, saygıdeğer Ağabeyim, Varujan KÖSEYAN. Mevzubahis eserinde bu noktaya temas ederken, ibret alınması icab eden şu kaydı geçmiştir ki aynen katılıyoruz:

– "Fakat, kendisine karşı düşmanlık başlamıştı. Nasıl ki, bizim içimizde her daim zuhur etmiştir!.."

Sayın, Köseyan'ın bu serzenişine, biz de şu serzenişimizle katılıyoruz:

(DÜŞMAN ETMEZ DÜŞMANINA, ERMENİ'NİN ERMENİ'YE ETTİĞİNİ!..)

Her ne ise, biz tekrar mevzuumuza dönelim ve daha sonra zuhur edecek tarihi hadiselere ibretle bakalım!..

Harutyun Amira Bezciyan'ın vefatından sonra, 19 Mart 1834 tarihinde, Amiralar Meclisi'nde alınan karar mucibince: Hastahanenin idaresi dahil, cemaatin bütün işlerinin idaresi, "10 Amira"ya teslim edilmiş ve devlete karşı sorumluluk "10 Amira"nın omuzlarına yüklenmişti. Mezkûr 10 Amira'nın kimlikleri birinci bölümde kayda geçilmiş olduğu için, tekrarından sarfınazar ediyoruz.

Hastahanenin himayesindeki fakir ve ruh hastaları dahil, diğer hastaların, yani bütün hastalarla, fakir veya ruh hastası olanların iaşesini temin etmek, Pişmişyan Amira'ya düşmekte ve onun gayreti ile iaşe temin edilebilmekteydi: (Pirinç, kömür, odun, sabun vs.) hemen hepsi, Pişmişyan Amira'nın ricalarıyla temin edilebilmekteydi.

Ne var ki, 1837 yılında bazı değişiklikler olmuştu. Meselâ: Canik Amira, (Sarraflar Kethüdası) mevkiine yükselmekte, önplana çıkınca, Mikayel Amira'nın yıldızı sönmeye başlamış ve Amiralar içinde dördüncü sıraya düşme talihsizliğine uğramıştı.

Talihsizliğine diyoruz. Zira, önemli mevkiler işgâl edenlerin durumu bir nebze dahi değişecek olursa, akbabalar ile leş karga-

ları, anında harekete geçerler ve ne yazıktır ki, hâlâ bu kural değişmiş değildir!..

Nitekim aynen öyle olmuş ve durumu değişir değişmez, Pişmişyan Amira aleyhindeki veryansınlar daha da artmıştı...

Cemaat ileri gelenleri içinde en başa geçerek, (1837-1839) yılları arası, Cemaat lideri sıfatıyla hareket eden Canik Amira, Papazyan ve Simonyan. Pişmişyan Amira aleyhine dizilen yalanlara inanmış veya inanmak istemiş!.. Zira: Pişmişyan Amira, hile ve dalavere yapacak yaradılışta bir insan değildi!..

Ne denir!.. Biz, bu hususta kesin tavır koyabilecek bilgiye sahip değiliz. Dolayısıyla: Her üç Amira arasında zuhur eden nahoş vak'ayı sadece kayda geçmekle yetinmekteyiz. Yargısını da meseleyi dört-dörtlük bilen tarihçilere bırakıyoruz. Yetkili kaynaklara göre hadise aynen şöyle cereyan etmiş:

(Pişmişyan Amira, hastahaneye bakmıyor. Sadece kendi çıkarını düşünüyor. Bir dur diyen yok!..) gibi iğrenç yakıştırmaların tesirinde hareket eden Canik Amira, Misak Amira'yı da beraber alarak, aniden hastahaneye giderek bir nevi teftiş ziyareti yaptı. Halbuki, ananeye göre: Herhangi bir Amira'nın mesul olduğu bir kuruluşa gidildiği zaman, önceden haber verilmesi usuldendi. Dolayısıyla, Canig ve Misag Amiralar'ın, Pişmişyan Amira'ya hiç haber vermeden hastaheneyi ziyaret etmeleri: Pişmişyan Amira'ya açıkça hakaret etmiş oluyorlardı!..

Bu davranış karşısında haklı olarak hayli üzülen ve üzüntüsünden, hastahaneye gelen Amiralar'a hiç görünmeden makam odasını derhal terk etmiş ve istifa mektubunu da, dönemin Patrik'ine göndererek, evinin yolunu tutmuştu...

Gelelim, Canig ve Misag Amiralar'ın hastahaneye baskın teftişine, her iki Amira'da A'dan Z'ye en titiz şekilde teftiş etmelerine rağmen, hiçbir kusur ve suistimal numunesi bulamamışlardı. Zira, tam aksi hastahane her bakımdan mükemmel bir vaziyet sergilemekteydi: (Hastahane temizlik açısından pırıl pırıl, hesap-

lar kusursuz, hastalar son derece memnundu.) Yani her iki Amira, resmen aldatılmış durumdaydı ve oyuna geldiklerini gerçekten üzülerek öğrenmişlerdi!..

Ne var ki, üzülseler de, üzülmeseler de, iş işten çoktan geçmişti: Pişmişyan Amira'nın onur ayaklar altına alınmış, yeri asla dolmaz gayet değerli bir şahsiyet, tiksindirici bir iftira ile haksızlığa uğramış ve böylece yalnızlığa itilmişti!..

O uğursuz hadiseden sonra, bir daha Hastahaneye ayak basmayan ve evinde istirahata çekilen, Mikayel Amira Pişmişyan, tam bir küskünlük içinde: 18 Mart 1849 tarihinde vefat ederek, ebedi hayata göçmüş ve böylece tüm ıstırabları ebediyen son bulmuştu!..

47- SAKAYAN KRİKOR AMİRA: (? - 1820)

Doğum tarihi hakkında herhangi bir kayıt bulamadığımız merhum Krikor Amira Sakayan, İstanbul-Ermenileri'nin iftiharla anması icap eden pek değerli bir şahsiyetti.

Önceki sayfalarda kayda geçtiğimiz o uğursuz "Kanlı Pazar" vak'asının en talihsiz kurbanı olarak, İstanbul-Ermenileri tarihine geçmiştir.

Vak'ayı ve merhum Amira'nın acı akibetini önceki sayfalarda detaylı şekilde yazmış olduğumuz için, tekrarından sarfınazar etmekteyiz.

İftira sonucu tevkif edilen birçok değerli şahsiyetin hayatını kurtarmak uğruna. Gerçek suçlular dururken, tüm suçu üstlenerek: (9 Ağustos 1820 tarihinde tevkif edilmiş, 18 Eylül 1820 Cumartesi tarihinde akşam üzeri, başı vurularak idam edilmiştir.

Merhumun, aziz ruhuna rahmet eder; sebep olan gerçek suçlulara da lânet olsun deriz!

48- SEĞPOS AMİRA: (? - ?)

Doğum ve vefat tarihleri bizce meçhûl olan, Seğpos Amira'nın: 1732 yılında Galata'daki, Ermeni Kilisesi'nin inşasına maddi katkıda bulunmuş olduğu dışında hiçbir kayıt bulamadık.

49- SERVERYAN HOVHANNES AMİRA: (1786-1859)

Bakınız: "Mimarlar bölümü" cilt: II.

50- SİRUNYAN MİKAYEL AMİRA: (? - 1788)

Doğum tarihi meçhûl? Sadece, vefat tarihi kayıtlı olan merhum Amira hakkında başka bir kayıt bulamadık.

51- ŞAMDANCİYAN AVEDİS AMİRA: (1807-1888)

"1 Mart 1807" tarihinde doğmuş olan, Avedis Amira Şamdanciyan: "Kilise, mektep gibi" gayet değerli müesseselerin, inşa ve faaliyet geçirilme çalışmalarına, madden ve mânen katkıda bulunmuş, nice hayır işinde adı şerefle yer almıştır. Hizmetlerinden bazıları:

– "Kara-Gümrük, SURP-HOVAN VOSGEPERAN KİLİSESİ: Mezkûr Kilisesi'nin açılışı, "7 Mayıs 1829" tarihinde, Balatlı Garabed Patrik tarafından yapılmıştır.

– "Balioğlu Sokağı'nda bulunan büyük konağını: "HIRİPSİMYANTZ MEKTEBİ" adıyla tesmiye ettirerek, bir kız mektebi meydana getirdi.

– "Erkek mektepleri zaten mevcuttu. Ancak, onların da restorasyonuna katkıda bulundu:

1- SURP-TATEOS VE PARTOĞEMİYOS Mektebi.

2- SURP-VOSGEYANTZ MEKTEBİ: "Salmatomruk" semtinde.

Ermeni Cemaatine daha birçok hizmetler vermiş olan bu değerli hayırsever: "25 Ocak 1888" tarihinde; dini-bütün bir Hıristiyan'ın, bütün görevlerini en âlâ şekilde yerine getirmenin huzuru içinde, Hakk'ın Rahmet-i Rahmanı'na kavuşmuştur.

52- TERZYANTZ YERAM AMİRA: (1768-1853)

1768 yılında doğmuş, 1853 yılında vefat etmiş olan merhum hakkında yeterli bilgi bulamadık. Ancak: "Kanlı Pazar Vak'ası" kurbanzedelerinden olduğu ve bilahare, "Mehmed Ali Paşa" tarafından kurtarıldığı kaydı geçmektedir.

53- TÜYSÜZYAN AMİRA: (? - ?)

Doğum ve vefat tarihleri meçhûl olan Tüysüzyan Amira'nın; kayda geçtiğimiz adı, tahminimizce "Soyadı" olduğu kuvvetle muhtemeldir!.. Adı ise meçhûlümüzdür. Meşhur, Ermeni semti, Yeni-kapu semtinde ikamet etmiş olduğu dışında bir kayıt bulamadık.

54- YAKUP AMİRA: (? - ?)

Merhum Amira'nın ismi dışında hiçbir kayıt bulamadık.

55- YERGANYAN MAHDESİ HOVHANNES AMİRA: (? - ?)

Doğum ve vefat tarihleri bizce meçhûl olan merhum, Mahdesi Hovhannes Amira Yerganyan'ın: Narlı-kapu, Ermeni hastahanesi bitişiğinde büyük bir "Keresteci Dükkânı" varmış ve mezkûr dükkânı, içindekilerle birlikte hastahaneye bağışlamış olduğu kayıtlarda geçmektedir.

Bilahare, "din değiştirip", İslâm dinine geçtiği, yine kayıtlarda geçmektedir. Ancak, nasıl bir sebepten dolayı ihtidâ ettiğine açıklık getiren kayıt, detaylı olarak, merhum, Bezciyan Amira'nın hayatı ile alâkalı eserde mevcuttur. Hovhannes Amira'nın ihtidâ etmesine sebep: (Sürgüne gitmekten kurtulabilme) maksadına dayanmaktadır ki, eserimizin "Sürgünler" bölümünde detaylı olarak yazılmıştır.

56- YERGANYAN HARUTYUN AMİRA: (? - ?)

1820 yılında ihtidâ ederek, İslâm dinine geçen Hovhannes Amira'nın mahdunu, Harutyun Amira Yerganyan: 26 Mart 1842 tarihinde kurulan, (ANADOLU-RUMELİ SARRAFLARI KUMPANYASI) Başkanlığı'na getirilmiş ve o yıllarda, bilhasa Hıristiyanlara zor verilen, "İftihar Nişanı" ile Pâdişah tarafından taltif edilmiştir.

Ayrıca, Ermeni Patrikhanesi'nde, Cemaat Meclisi'ne Başkanlık etmiştir: (1842).

BALYANLAR BÖLÜMÜ

BALYANLAR'IN SECERESİ VE ESERLERİ

Balyanlar bölümünde: "Amira"lık unvanı taşıyanlarla birlikte bütün aile ve eserleri, değerli kaynaklardan istifade ile külyen kayda geçilmiştir.

Balyanlar'dan "Amira" unvanı taşıyanlar, diğer Amiralar'ın numara sayısına göre değerlendirilmiştir.

MERAMETÇİ BALİ KALFA: (? - 1803)

"Hassa Mimarı"

Dünyaca ünlü, "Balyanlar" ailesinin atası ve "Merametçi"[1] lâkabı ile tanınan "Bali Kalfa": Kayseri'nin "DERE-VANK KÖYÜ"nde doğmuştur.

Doğum tarihi meçhul ve sadece ölüm tarihi kayıtlarda geçen "16 Aralık 1803" Bali Kalfa. XVIII. asır başlarında İstanbul'a göç ederek, (Yapı Onarımcısı) sıfatı ile Saray hizmetine girmiş ve tanıştığı "Hassa Mimarı" bir Ermeni'nin kızı, "Filor Hatun" ile evlenmiştir. Kayınpederinin vefatından sonra ise, merhumun yerini alıp, Hasa Mimarı olabilme şerefine erişmiştir.

Kayıtlara göre, Merametçi Bali Kafa'nın 4. çocuğu olmuş: (Krikor, Bedros, Senekerim ve Çiçila.)

Üsküdar-Ermeni kabristanında gömülü olan merhum, Merametçi Bali Kalfa'nın kabir taşında: (Doğduğu mahal ve ölümü ile alâkalı kayıtların yanısıra: "Keresteci Usta Bali" kaydı mevcuttur.)

1- "Merametçi" tabirinin günümüz Türkçesi'nde karşılığı: "Hafif Tamirci"dir. Meselâ: "Balıkçı ağları"nın sökük lerini tamir edenlere de "Merametçi" denir. Yani, sadece "Yapı Onarımcıları"na denmez.

BALYAN BALİ: (1835-1911)

Halk dilinde, (Bali Usta) lâkabıyla anılan ünlü: "Heykeltraş ve Mimar" Bali Kafa, 1835 yılında Kayseri'nin "Talas kasabası"nda dünyaya gelmiştir. Hemen hemen bütün sanat hayatı ünlü Balyan ailesi ile geçmiştir. Dolayısıyla, mezkûr mimarı, Balyanlar bölümüne almayı uygun bulduk.

13 yaşında İstanbul'a gelerek, bir Ermeni heykeltıraşın yanına çırak girmiş ve sanantı A'dan Z'ye öğrenebilme gayesiyle kendisini tamamen bu sanata adamıştır.

Ne var ki, iki yıl sonra, kendisine hasret kalan pederi, onu ısrarla yanına çağırmış ve böylece Talas'a dönerek, pederinin çiftlikleriyle meşgul olmaya başlamış ve fakat, sanat aşkı ağır basınca, tekrar İstanbul'un yolunu tutmuştur.

Doğuştan kabiliyetli ve çalışkan oluşu sayesinde kısa zamanda toparlanıp, bir atelye açarak çalışmaya koyulmuştu ki, Balyanlarla tanışması, ona parlak bir istikbâlin kapularını açmış ve onların birçok çalışmasına böylece iştirak edebilme fırsatını bulmuştur.

Sultan Abd-ül-Aziz'e taktim edilmesinden sonra; bu genç kalfanın üstün meziyetlerini ve kabiliyetini keşfeden Pâdişah, Bali ustayı Saray hizmetine alarak, (Hassa Mimarlığı) payesi bahşetti ki, o andan sonra, Pâdişah'ın her daim maddi-manevî yardım ve himayesini gördü.

Çırağan Sarayı'nda, "Şark usulü" inşa ettiği "hamam" hemen herkes tarafından beğenilmişti. Hele, hamamı görerek, bu nefis eseri pek beğenen İmparatoriçe Öjeni, bu enfes hamamın ustasını yakından tanımak istemiş: (Kendi Sarayları'ndan birisinde de bunun bir benzerinin yapılmasını arzu ederek, usta sanatçıyı Paris'e davet etmişti. Ancak, patlak veren "Fransa-Almanya Harbi" İmparatoriçe'nin bu isteğini akim bırakmıştı: (!870)

Beşiktaş'da ikamet eden Hassa Mimarı Bali Balyan, mezkûr semtte de kendisini sevdirmesini bilmiş ve hatta üst düzeyden

şahsi dostlar dahi edinmiştir: (Beşiktaş Mutasarrıfı meşhur, Hacı Hasan Paşa ile Harbiye Nazırı, Rıza Paşa) edindiği dostlarının başta gelenlerindendir.

Dürüst ve yardımsever bir karaktere sahip olduğundan, hemen hiç ayırım yapmadan, her ihtiyaç sahibine yardım elini uzatmaktan geri kalmamış ve ayrıca, "istidatlı sanat insanlarına"da ayrıca yardım etmekten geri kalmamıştır.

Bali Balyan ustanın tek kusuru; aşırı mütevazılığını sanatına da yansıtmış olmasıdır. Zira, bu kusuru yüzünden, hemen birçok eserine imza atmaktan feragat etmiştir.

1898 yılında hayli yaşlanmış olduğu için, aktif sanat hayatından uzaklaşmaya mecbur kalmış ve Beşiktaş'taki konağına çekilerek münzevi bir hayat yaşamaya koyulmuş ve "5 Aralık 1911" tarihinde, Beşiktaş'taki malikhanesinde vefat etmiş, Şişli-Ermeni kabristanında toprağa verilmiştir.

ESERLERİ:

1- Sultan II. Mahmud türbesinde ki, Osman Bey'in kabri, adı geçen mevta: Sultan II. Abd-ül-Hamid'in has bendegâhındandı kaydı mevcuttur.

2- Kum-kapusu, Surp-Asdvazazin Katedrali girişinde sağ yönde bulunan: "Patrik Nerses Varjabedyan'ın, muhteşem ve zerafet timsali lâhiti."

57- BALYAN KRİKOR AMİRA: (1767-1831)

"Hassa Mimarı"

"Balyan" soyadını ilk alan aile üyesi Krikor Amira'dır.

Osmanlı Devleti "Hassa Mimarları"ndan, "Merametçi Bali Kalfa"nın mahdunu, Garabed Amira'nın Pederi, Minas Kalfa'nın damadı, Hovhannes Amira Serveryan'ın, ilk refikasından kayınpederidir.

1767 yılında Üsküdar-İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihini (1764) gösteren kaynaklar da mevcuttur.

"Saray Mimarı" olduğu döneme gelince: Sultan I. Abd-ül-Hamid Hân devrinde (1774-1789) Saray Mimarı olduğu iddiaları varsa da, elimizdeki ciddi kaynakları; bunun şüpheli, daha doğrusu yanlış olduğunu zikretmektedirler. Zira; mezkûr dönemin, Krikor Kalfanın henüz pek genç olduğu yıllara tesadüf ettiği kaydedilmektedir.

Krikor Amira'nın yıldızı, Sultan II. Selim Hân'ın devrinde (1789-1807) parlamaya başlamış, Sultan III. Selim'in bir Fermanı ile "Hassa Mimarlığı"na atanmıştır ki, IV. Mustafa (1807-1808) ve Sultan II. Mahmud Hân (1808-1839) devirlerinde de mezkûr görevi devam etmiştir.

Sultan III. Selim Hân, Krikor Amira'yı o derece sevmiş ki, bu dürüst ve sadık bendesini, "Özel danışmanı" yapmış ve çoğu zaman, yabancı elçiler, Pâdişah ile görüşebilmek için, Krikor Amira'nın aracılığına ihtiyaç hissetmişlerdir.

Hemen hiçbir tesir altında kalmadan sadakat ve kusursuz hizmetini devam ettiren, Krikor Amira, bunun mükâfatını ziyade görmüş, Saray ve Hükümet çevresinde kuvvetli bir nüfuz sağlamış. Ayrıca, Sultan II. Mahmud Hân'ın da güven ve sevgisini ziyade kazanıp, 1809 yılında, Pâdişah tarafından lütfedilen bir beratla özel imtiyazlar elde etmiştir ki, bazıları şunlardır:

1- At'a binebilir. 2- Maiyetinde iki kişi bulundurabilir. 3- Sakal bırakabilir. 4- Çift kürekli bir kayığa sahip olabilir. 5- İslâm kisvesi dahil, istediği şekilde giyinebilir. 6- Bazı vergi ve masraflardan muaf tutulacaktır. 7- İstisnai vaziyetlerde, (davalı olduğu taktirde) davası yalnızca: (Divân-ı Âsaf önünde, Divân Veziri huzurunda) görülebilir. 8- Hayati güvenliği, doğrudan Hükümet tarafından sağlanacaktır.

1820 yılında, "Ermeni-Lusavoriçagan" ve "Ermeni-Katolik"ler arasında zuhur eden anlaşmazlık vak'ası sebebiyle, "iftiraya" uğrayıp, Kayseri'ye sürgün edilmiş ve Bezciyan Amira'nın aracılığı ile "10 Haziran 1822"de Af-ı Şahane ile İstanbul'a dönmüştür.

Önceki, Bezciyan Amira bölümünde ve yukarıdaki pasajlardan da anlaşılacağı gibi. Krikor Amira cemaat meselelerinde de

hiç pasif kalmamıştır. Meselâ: (Mezhebi problemlerin çözümü için hayli çaba harcamış, problemin çözümü için Bezciyan Amira ile müşterek çalışmalara girişmiş, "23 Ekim 1817" tarihinde Patrik Boğos'un evinde toplanan meclise iştirak etmiştir.)

Krikor Amira'nın "hayır işlerine" de katkısı bahse değer düzeydedir: Fakir-fukaraya cömertçe el uzatmak, cemaate ait Kilise, mektep vs. yapımlarında, maddi-manevi katkılarda bulunması. O'nun minnetle anılmasında başlıca unsur olmuştur ki: (1830 yılında, Üsküdar-Surp Ğaç Kilisesi'nin son inşaatına yapmış olduğu büyük çaptaki maddi yardım) bunlardan sadece bir tanesidir.

1790 yılında, meşhur Hassa Mimarı, Minas Kalfanın kerîmesi, "Soğome" ile evlenen Krikor Amira, evliliği sebebiyle bir müddet meşhur, Kum-kapusu semtinde ikamet etmiş ve buna dair bir vesikada: "17 Eylül 1812" tarihinde Üsküdar-Surp Ğaç Kilisesi'nde vaftiz olan kerîmesi Lusya'nın kütükteki kaydına: "Aile Papazı olarak, Kum-kapusu Rahunileri'nden, "Rahip Mesrop"un geçilmesi, başlıca delil olarak gösterilmektedir.

Krikor Amira'nın: "Hassa Mimarı", Garabed kalfa, Lusya ve Sofya adlarında üç çocuğu olmuştur. Sofya adındaki kerîmesi, Hassa Mimarı, Kayserili Serveryan Ohannes Amira ile evlenmiştir.

Tarihçi, Harutyun Mırmıryan: (1860-1926) Krikor Amira'nın "Bülbül meraklısı" olduğunu, Bülbül-Dere'nin üzerindeki ilk tepede ikamet ettiğini ve orada bulunan "üç asırlık kavak ağacı"nın varlığını hâlâ sürdürdüğünü (1981) yazmakta ve çok sayıda bülbül yetiştirdiğini, dolayısıyla da "Bülbül Dere" semtinin bu sebeple mezkür adı aldığını kaydetmiştir.

Krikor Amira Balyan, yaşlılık döneminde, bülbül yetiştirdiği mahale giderek, saatlerce onların büyüleyen seslerini dinlermiş.

Nasıl bir durumdan dolayı zuhur etmiş olduğu bizce meçhul olan (?) bir sebeple, korku geçirip, felç olmuş ve 15 Kasım 1831 Pazar günü, Üsküdar'daki malikânesinde vefat etmiştir.

Üsküdar, Bağlarbaşı-Ermeni kabristanına defnedilen Krikor Amira, Balyan'ın mermer kabri üzerinde, "Osmanlıca ve Ermenice" kayıtlar mevcuttur. Osmanlıca kitabede:

(Ebniye-i Hassa-i Şâhâne Kalfası, Krikor Kalfa: 1247) yazılıdır.

ESERLERİ:

Saraylar-Kasırlar:

1- Sarayburnu-Eski Sarayı: "1875'te yanmıştır."

2- Beşiktaş-Saray-ı Hümayûnu.

3- Bağ-ı Ferah: "eski Beylerbeyi Sarayı". Mezkûr saray: Yeniçeriler'in gazabına uğramış ve yakılmıştır."

4- Defterdar-Burnu, Sahil Sarayı: "Haliç"te.

5- Kasr-ı Cedîd: "Arnavutköy'de Valide Sultan Sarayı ve Daire- Cedid." (1796-1798)

6- Akıntıburnu, Sultan Sarayı.

7- Çağlayan Kasr-ı Hümâyûn.

KISLALAR:

9- Selimiye Kışlası: ("Hacı Mıgırdiç Kalfa Çarkayan" ile birlikte Sultan III. Selim devrinde ahşap olarak yaptırılmış olan bu kışla. Nizam-ı Cedid'in kaldırılması sırasında (1807) yanmış, sonra yeni baştan kârgir olarak aynı mimara yaptırılmıştır.)

10- Davud-Paşa Kışlası (1826-1827).

11- Taksim Topçular Kışlası: (Beyoğlu Kışlası).

12- Balmumcu Çiftçiliği ve Köşkü.

13- Maltepe Kışlası (!826).

14- Rami Kışlası (1828).

CAMİ VE KİLİSELER:

15- Nusretiye Camii: (!823-1826)-(Tophane).

16- Meryem Ana Katedrali: Kum-kapusu (1828).

17- Kayseri'de bir Kilise.

MUHTELİF YAPILAR:

18- Darbhâne-i Âmire: "Topkusu Sarayı'nın birinci avlusunda: Eski İstanbul Darbhânesi. (1838)

19- Sultan I. Mahmud Bendi veya Topuzlu Bendi'nin, yükseltilmesi ve onarımı. (1800).

20- Valide Bendi: "Bahçeköy" (1796)

21- Eski ahşap Serasker Kulesi: "Yeniçeriler tarafından yakıldı."

22- 1808'de yanan, Paşa-Kapusu'nun yeniden inşası: (25 Haziran 1827).

58- **SENEKERİM AMİRA BALYAN:** (? - 1833)

"Hassa **Mimarı**"

Doğum tarihi meçhul olan, Senekerim Amira Balan, Krikor Amira Balyan'ın küçük biraderidir. Bizdeki kaynaklarda eserleri hakkında sarih bir bilgi yoktur..

Kayıtlı olan yegâne eseri: Sultan II. Mahmud Hân tarafından, kârgir olarak yaptırılan, "Bayazıt Yangın Kulesi"dir.

Yaşlılık yıllarında, mukaddes Belde, Kudüs'e giderek Hacı olan Senekerim Amira Balyan, "2 Eylül 1833" tarihinde Kudüs'te vefat etmiş: "Surp-Pırgiç Ermeni Manastırı" yanındaki, (Sion) kabristanında toprağa verilmiştir: (Kudüs).

BİLİNEN ESERİ:

Bayazıt Yangın Kulesi: 1828 yılında yapılan bu eser, günümüzde de mevcuttur ve iki ayrı ismi daha vardır: (Serasker-Kulesi), (Adalet Anıtı).[1]

1- Eserinin muhtevası için bakınız: "OSMANLI MİMARLIĞINDA BATILILAŞMA DÖNEMİ VE BALYAN AİLESİ", Pars TUĞLACI.
"İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, maddeyi yazan: Kevork PAMUKÇİYAN.

59- GARABED AMİRA BALYAN: (1800-1866)

"Hassa Mimarı"

Krikor Amira Balyan'ın mahdunudur. İlk gençlik yılları hakkında sarih bilgi yoktur veya biz edinemedik!.. Eğitim ve öğrenimini, evinde özel ders alarak yapmış. Mimarlık bilgisini de pederinin yanında edinmiştir.

Tarihi, "Ani-Harabeleri"ni gezip, detaylı şekilde inceleyen Garabed Amira: (Ermeni-Taş Mimarisi'nin özelliklerini, kendi bilgisiyle bütünleştirip, eserlerine yansıtmıştır.)

Meselâ: ("Ampir" üslubunu kullanıp, Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtmışlardır.) diyenler elbette ki, bir noktada yanılmışlardır. Şöyle ki: Balyanlar: (Gotik, Rokoko, Ampir vs.) hemen hiçbir üslubun tesiri altında kalmamış ve sadece kendi dönemlerinin üslubuna sahip olmuşlardır. Çünkü dönemleri farklıdır; "Eklektisist" üslup, Garabed Amira da dahil olmak üzere, bütün Balyanlar'ın, kendilerine has bir mimari anlayışı olmuş: "Ermeni, Osmanlı ve Avrupa" tarzlarının birleşiminden, yepyeni bir üslup doğmuştur ki, bu üslubun Dünya Mimarlık literatüründe yeri vardır.

Görülüyor ki, Balyanlar mezkür üsluba damgalarını basabilme mutluluğuna erişmiş: (Osmanlı Mimarlarının da, "Dünya Mimarisine" yenilikler sunabilecek kapasitede olduklarını kesin şekilde isbatlamışlardır.)

YABANCI MİMARLARIN ÇABALARI!..

XIX. asırda, İstanbul'da faaliyet gösteren,"İtalyan ve Fransız" mimarlarının, asıl hedefleri, Saray mimarlığını bir şekilde ele geçirebilmekti ve bu uğurda hemen her çareye başvurmaktaydılar...

Ancak, Hassa Mimarı, Krikor Amira, aşılması âdeta imkânsız bir çelik kale gibi, her an karşılarına dikilmekteydi... Dahası: Pâdişah başta olmak üzere, tüm Saray ricali Krikor Kalfa'yı tercih etmekte ve aracı olmaya çalışanlar da kesin bir lisanla reddedilmekteydi..

Böylesi bir mücadele, köşe kapmaca oynar gibi sürüp giderken, Garabed Amira'nın talihi ters döner gibi oldu. Zira, Krikor Kalfa vefat etmiş ve başlıca güvencesini böylece yitirmişti!..

Diğer taraftan yabancı mimarların etekleri zil çalmaya başlamıştı. Çünkü, kendileri açısından en büyük mania ortadan kalkmış oluyordu...

Lâkin bu sevinçleri uzun sürmedi ve de kursaklarıda kaldı denebilirdi. Zira: Harutyun Amira Bezciyan devreye girmiş ve böylece durum düzeltilmişti. Yani, Yabancı Mimarlar açısından artık hiçbir ümit kalmamıştı...

Ne gibi entrikalar çevrildiğini Harutyun Amira Bezciyan'dan öğrenen, Sultan II. Mahmud Hân, Garabed Kalfa'yı tercih ederek, merhum Pederi yerine "Hassa Mimarlığı"na atadı.

Böylece, enişteşi Hovhannes Amira Serveryan ile birlikte çalışmaya başlayan Garabed Amira, bilahare, büyük mahdunu, Nigoğos Bey ile çalışmalarına devam etmiştir.

En büyük ve en muhteşem eserlerinden dünyaca meşhur ve de dillere destan "DOLMABAHÇE SARAYI"nın (1856) bir başka özelliği de: "Bilhassa süsleme elemanları ve motifleri ki; görenlerin hayranlık duymamalarına âdeta imkân yoktur diyebiliriz. Bu emsalsiz sanat eserinin, tüm ihtişamı, bilhassa Muayede Salonu ile iki Saltanat Kapusu'nda rahatlıkla görülebilmektedir.

Avrupa'da mimari öğrenim görmüş ve üstün kabiliyetli mimar, Nigoğos Bey, bu emsalsiz ihtişamın unutulmaz ustasıdır.

Sultan II. Mahmud, Sultan Abd-ül-Mecid ve Sultan Abd-ül-Aziz devirlerinde hizmet sunan; ilerici sanat anlayışı ve güçlü kişiliği ile Garabed Amira: Her üç Pâdişah'ın, "reformcu davranış ve inançlarına", ortak koşarak: (Çağın icaplarına ayak uydurabilme gayretlerine uyum sağlayabilmiş, böylece Pâdişahların taktir ve sevgilerine mazhar olmuştur ki: "1 Nisan 1844" tarihinde Sultan Mecid Hân'ın tuğrasını, "fesinin üzerinde taşıyabilme imtiyazına nail olabilmiştir.

İmparatorluğun "Sanayileşebilmesi" mevzuunda gayet hassas davranan, bu idealinin gerçekleşebilmesi uğrunda büyük çapta gayret ve çaba sarfeden, Sultan Mecid Hân, Zeytin-burnu'nda en kısa zamanda, "Demir-Çelik Fabrikası" kurma kararı aldı.

Fabrikanın yapımını, Pâdişah'ın dilediği şekilde en kısa sürede gerçekleştiren Garabed Amira, bu başarısından dolayı: Değerli bir kutu ve NİŞAN-I İFTİHAR ile mükâfatlandırılıp, taltif edildi: (1845)

Ebniyye-î Şâhâne Kalfası-"Saray Yapıları Kalfası" Garabed Amira Balyan, mensubu olduğu Ermeni-Cemaati'ne de hayli değerli hizmetler sunmuştur.

ERMENİ CEMAATİNİ KURTARMA HAREKETİ

1847 yılında, Ermeni Cemaatine ait işlerine sorumsuz ellerde kalmış olduğunu dikkate alan Garabed Amira: (Ohannes ve Boğos Dadyan Beyler'in, Gümrük Emini, Mıgırdiç Amira Cezayirliyan ve Hagop Bey Gırcikyan)ların yardımlarıyla, harekete geçerek, Sultan Abd-ül-Mecid Hân tarafından lütfedilen berat ile, Patrikhane'ye bağlı, (Meclis-i Umur-u Dünyevi)yi kurdu ve böylece Cemaat işlerini başı bozukluktan kurtardı:(1847).

Bilahare: (1847-1849-1853 ve 1855 seçimlerinde) Cismani Meclis âzalığında bulundu. Cemaatin yönetim ile birlikte: Kültür, eğitim-öğretim meseleleriyle de bizzat alâkadar olmaktan geri kalmadı.

GARABED AMİRA'NIN CEMAAT HİZMETLERİ

1- CEMARAN-YÜKSEK MEKTEBİ: (1838) Enişte si Hovhannes kalfa ile birlikte Üsküdar'da kurduğu bu değerli mektebin tüm giderlerini, mektep faal olduğu sürece en âlâ şekilde karşıladı.

2- Harutyun Amira Bezciyan'ın, tesis ettiği (1832-1834), Yedi-kule, Ermeni Hastahanesi-"Surp-Pırgiç"in yapımı çalışmaların-

da, hatırı sayılır miktarda maddi yardımda bulunmakla birlikte, yapımını bizzat üstlendi.

3- Yedi-kule, "Surp-Pırgiç"-Ermeni hastahanesi bitişiğinde, "tarım teknisyeni" yetiştirecek bir mektep açtı ve mektebin hocalığına, "Agop Efendi Amasyan"ı getirterek; tedrisatın sıhhatli olabilmesi için, "Bin Altun" maddi bağışta bulundu: (1854).

4- 1858 yılında, Boğos Bey Dadyan ile birlikte aynı mahalde, "Surp-Hagop Manastırı" ve bir "Ruhban Mektebi"-"Taganni Mektebi" açtılar.

5- Halkın yararına olmak üzere, bilim açısından değerli eserler yazan, değerli kalem insanlarının eserlerini bastırtıp, neşrettirebilmek gayesiyle, şahsen maddi yardımlarını esirgemedi ve böylece, bilim sahasına maddi açıdan katkılarda bulundu.

6- 1838 yılında inşası tamamlanan (1836-1838) Beşiktaş'taki meşhur, "Surp-Asdvazazin" Kilisesi'nin, yapım ve masraflarını bizzat karşılamıştır.

7- 12 Nisan 1859 tarihinde, Bağlarbaşı-İcadiye'de, Ermeni Cemaati için bir Vakıf tesis ederek, "Beşiktaş-Ermeni Kilisesi"ne bağışladı.

8- Üsküdar-Yenimahalle'de: Semt halkının su derdine son verebilmek gayesiyle, uzak yerlerden su getirterek, küçük yaşta vefat etmiş, evlâdının adına bir çeşme yaptırdı.

9- İyi eğitilmiş, bilgili Rahipler yetiştirebilmek için: Yalova yakınında bulunan ve iyi irad getiren gayrı menkullerini, bir vasiyetnâme hazırlatıp kayde geçtirmiş ve yönetimini de cemaat yüksek kurulunun Merkez İdaresine bırakmıştı.

1861 yılında, Vasiyetnâmesindeki şartlar yerine getirildi ve icrası: "Armaş"-Akmeşe Manastırı" Rahiplerine tevci edildi.

1866 yılında ise, gayrımenkullerinin idaresini, Kudüs-Patrikliği'ne devretti.

10- Karaköy'de bir "Mumhane-Meyhânesi" açarak, idaresini; Beşiktaş Kilisesi Yönetim Kurulu'na bıraktı. Gelirini ise: Fakir-fukaraya dağıtılmasını vasiyet etti.

İlk refikası, Nazeni Hanım'dan: 6 erkek, 5 kız. İkinci zevcesi Maritsa Hanım'dan ise: 1 erkek ve 1 kızı olmuştur.

İlk zevcesinden doğan çocukların meşhurları: Hassa Mimarı olabilme şerefine erişmiş: "Nigoğos, Sarkis, Agop ve Simon"dur.

15 Kasım 1866 tarihinde Beşiktaş'taki konağın yakın dostlarıyla sohbet ederken, aniden bir kalb krizi gelmiş ve Hakk'ın Rahmetine mazhar olmuştur.

Beşiktaş Ermeni kabristanında toprağa verilen merhum, Amira'nın kabri: (Yıldız-yolu yapımı çalışmalarında kamulaştırılma talihsizliğine uğrayıp, yoklara karışmıştır.)

Fotoğraf çekimine karşı olduğundan, sağlığında fotoğraf çektirmeyen Garabed Amira Balyan'ın günümüze erişebilmiş olan, portresi: Evlâtlarının tarifi üzerine Ressam, Apraham Sakayan tarafından çizilmiştir: (1867).

Mezkûr portrenin: 1977 yılında, "İstanbul Resim ve Heykel Müzesi" daimi sanatçılarından, "İHSAN ŞURDUM" tarafından, aslına uygun olarak onarılmıştır.

Mezkûr portre: Beşiktaş-Surp Asdvazazin Kilisesi'ndedir: (2001).

ESERLERİ:

"Saray, Kasır ve Köşkler":

1- Çifte Saraylar: "Eyüp".

2- Salıpazarı'nda: Cemile ve Münire (Adile) Sultan Sahil Sarayları: (Meclis-î Mebusan, Kabataş-Atatürk Kız Lisesi ve Güzel Sanatlar Akademisi-Mimarlık Bölümü olarak kullanıldı.)

3- Çırağan Sarayı-(Eski)-(1836), (1839), (1843).

4- Dolmabahçe Sarayı: (1856): "Saray'ın Muayede Salonu ile iki Saltanat Kapusu, "Nigoğos bey" tarafından yapılmıştır."

5- İzmit-Hünkâr Kasrı.

6- Bayıldım Kasrı'nın yeniden inşası.

7- Eski Yıldız Köşkü.

KIŞLALAR:

8- Gümüşsuyu Kışlası: "Eski ahşap ve yeni kârgir," her ikisi de (1843, 1857, 1862).

9- Kuleli-Suvari Kışlası: "Çengelköy Kışlası."

SU-TESİSLERİ:

10- Terkos tesisleri.

11- Sultan II. Mahmud Sebili: "Divanyolu"nda.

12- Kirazlı Bendi: (1833).

13- Bend-î Cedid veya "Yeni Bend" veya "II. Mahmud Bendi" (1839).

FABRİKALAR:

14- İzmit Çuhahanesi.

15- Hereke Dokumahanesi: "Dokuma ve Bez Fabrikası."

16- Bakırköy Basmahanesi: "Dokuma ve Bez Fabrikası."

17- Beykoz-Kösele Fabrikası: (1862): "Bugün; Sümer-Bank Sanayi Müessesesi, Deri Kundura Fabrikası"dır.

18- Zeytin-burnu, Demir-Çelik Fabrikası: (1845).

HASTAHANELER:u

19- Gümüşsuyu-Askeri Hastahanesi: (!861-1862).

20- Yedi-kule, "Surp-Pırgiç"-Ermeni Hastahanesi: (1834).

Not: Mezkûr yapıda: "Hovhannes Kalfa ile müşterek çalışmıştır." İnşa çavuşluğunu ise: "Yazıcı, Boğos Ağa" yapmıştır.

CAMİLER:

21- Dolmabahçe veya Bezmiâlem Valide Sultan Camii: (1853-1854).

Not: Mahdunu, Nigoğos bey ile birlikte inşa etmiştir.

KİLİSELER:

22- Surp-Hagop Maduru: "Küçük Kilise"-"Mescit": (1853).

Yedikule-Ermeni Hastahanesi avlusu içindedir.

23- Surp-Asdvazazin Kilisesi: Beşiktaş-(1838).

24- Yerevman-Surp Ğaç Kilisesi: Kuruçeşme-(1834).

25- Surp-Yerortutyun Katedrali: "Galatasaray"-(1836-1838).

Not: (Surp-Yerortutyun Kilisesi)ne: "Üç-Horan Kilisesi" de denmektedir ki, bu tamamen yanlıştır. Çünkü, "Yerortutyun"un Türkçe ifadesi: (Baba-Oğul ve Mukaddes Ruh)dur. Dolayısıyla "Üç-Horan" tabiri tamamen yakıştırmadır.

Katedral inşaatı, 1836 yılında başlamış, 8 Haziran 1838 tarihinde bitmiştir.

Garabed Amira bahsi geçen Kiliseyi; Hovhannes Serveryan ile birlikte inşa etmiştir.

26- Surp-Hagop Kilisesi onarımı: Zeytin-burnu-(1852).

27- Surp-Sarkis Kilisesi: Bandırma'da "Ermeni köyü"-(1858).

28- Surp-Lusavoriç Kilisesi: Bayburt-"Lısonk köyü" Kiliseye ilâveten Manastır da inşa etmiştir.

MEKTEPLER:

29- Mekteb-i Harbiye: "Pangaltı-Beyoğlu". (1834).

30- Harbiye-Sipahi Ocağı.

31- Cemaran-Yüksek Mektebi: Hovhannes Kalfa Serveryan ile birlikte inşa etmiştir: "9 Aralık 1838".

MUHTELİF:

32- Beşiktaş-Ermeni kabristanının onarımı ve çevre duvarlarının düzeltilmesi: (1849).

33- II. Mahmud Türbesi: (Sultan Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz Türbeleri ile II. Abdülhamid Türbesi ve ayrıca (140 kadar kişinin) mezarları mevcuttur.

Türbenin inşasında: "Hacı Mıgırdiç Kalfa Çarkyan": İkinci Kalfa ve Resimci-Başı olarak çalışmıştır.

"18 Ağustos 1876" tarihinde, çıkan bir irade ile onarıldı. "1999 Depremi"nden sonra, hafif hasar gördüğünden (2000 ve 2001) yılları arası tekrardan onarım gördü: (2001 Mart).

NİGOĞOS BEY BALYAN: (1826-1858)

"Hassa Mimarı"

Balyanlar'ın diğer fertleri: (Bey unvanı) taşıdıklarından, onları da taşıdıkları unvan ile kayıtlara geçtik.

Nigoğos Bey Balyan, "19 Kasım 1826" tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Nigoğos Bey'in Pederi, Garabed Amira, Validesi ise, Nazeni Hanım'dır.

Genç yaşlarda parlak zekâsı ve ciddiyeti ile dikkatlere çeken Nigoğos Bey, ilk öğrenimini özel olarak tamamladıktan sonra, aniden validesi vefat edince, pek üzüldü ki, küçük yaşlarda üzüntü ile tanışan bu hassas çocuk, yemeden-içmeden âdeta kesilircesine kendini bırakınca pederi onun durumundan endişelenerek, oğlunun acısını hafifletebilme düşüncesiyle: Saray'ın Yakıtçısı, Ohannes Ağa Dadyan ile yüksek mektep Hocası, Ğaçadur Bardizbanyan'ın himayelerinde, "Sesostris" adlı Fransız gemisiyle, Paris'e gönderdi ve bu şekilde bu hassas evlâdını hasta olmaktan kurtarmaya çalışmaktaydı: (1842).

Bir müddet sonra, Sainte-Barbe Yüksek Mektebi'nin Mimarlık bölümüne kaydedildi ve öğrenimi esnasında, ağır şekilde hastalanıp (1845) âdeta ölüme yaklaşmış ve fakat, Hz. Allah'ın inayeti ile iyileşip, İstanbul'a dönünce, pederi Garabed Amira'nın yanında çalışmaya başlayarak, pratiğini geliştirdi.

Ne var ki, tahsilinin yarı kalmış olması, onu ziyade üzmekte-di. Çünkü; çalışkanlığı ve zekâsının parlaklığı ile hocalarının sevgisini kazanmış, bilhassa Prof. Labroust'un dikkatini çekmişti ki, diğer talebeler böyle birşey için neler vermezdi, neler!..

Henüz 22 yaşında körpecik bir kalfa iken, Sultan Abd-ül-Mecid: Eski Çırağan Sarayı'nda, Avrupaî tarzda bir kütüphane yapmasını irade buyurdu.

Olağanüstü kabiliyetiyle sergilediği ustalık, daha ilk eserinde Pâdişah'ın, iltifatlarına mazhar olmasını sağlayıp, "Hassa Mimarı" atanmasına öncü oldu.

1851 yılında Pâdişah, görevli olarak İzmit'e gönderdi. Nigoğos Kalfa'nın maiyetinde "Minas Kalfa" da bulunuyordu, yanlarına her ne lâzımsa alıp, "Eser-i Cedid" vapuru ile "23 Haziran 1851" tarihinde İzmit'e vasıl oldular.

Genç Mimar, "evrim felsefesine" temelden bağlı, yani tekamül inancıyla ruhen kaynaştığından, kabına sığamayan bir yenilikçi idi!.. Yeniliklere açık olan Sultan Abd-ül-Mecid Hân ise, bu genç mimarı, sanatı kadar, bu yönü ile de sevmekteydi.

Nitekim, bu inancı ile birleştirdiği sanatı: (Osmanlı-Ermeni ve Avrupa mimari üslûbuyla) birleşmiş ve "Osmanlı zevk anlayışı âdeta kucaklaşarak, içiçe geçmişti ki, bunun tek bir adı vardı: (DOĞU-BATI SENTEZİ).

Sultan Abd-ül-Mecid Hân, ince ruh yapısıyla, onun bu özelliğini daha bilinçli değerlendirip, kendi sanat danışmanlığına atadı ve "Nişan-ı İftihar" ile "Mecidi Nişan"larına lâyık gördü.

Güzel sanatların hemen her dalı ile "sosyal bilimler" üzerinde geniş bilgisi olan Nigoğos Bey: Son derece iyiliksever ve başkalarının haklarına, kendisininkinden ziyade sahip çıkan bir yapıya sahipti.

Nitekim, bizzat çalıştığı yapı şantiyelerinde ameleler ve yapı ustalarının haklarına titizlikle sahip çıkarak: Onların hayat seviyelerini yükseltebilmek için elinden her ne gelirse yapardı.

İşçilerini koruma ve onların hayat standartlarını yükseltebilme çabasına ek olarak: Sanat dünyasında görgü ve bilgilerini arttırabilmeleri gayesiyle, kendi bütçesinden, sanat mektebi açtı ve Avrupa'dan getirttiği sanat öğretmenleriyle: "Duvar süslemeciliği, heykeltıraşlık ve taş kabartma sanatı" dallarında, eğitilmiş işçiler yetiştirdi.

Bu meyanda, fakir fukarayı da unutmamış ve yardım babında hayli cömert davranmakta: Sayısız fakire yardım elini uzatmasının yanısıra, birçoğuna barınabilecekleri barakalar yapmıştı. Ancak, bütün bunların duyulmaması için gayet gizli yapmaktaydı. Zira; yardımlaşmayı, doğrudan "insanlık görevi" sayıyor ve bu gibi hallerden kendilerine paye çıkarıp, nâm salmaya çalışanlardan son derece tiksiniyordu...

O'nun reformist ruh yapısını keşfetmiş olan birtakım sinsi siyasiler: Nigoğos Bey'in bu eşsiz kişiliğini kendi inançları doğrultusunda değerlendirmek istemekteydiler.

Ermeni Cemaati'nin bir yerde kader çizgisini çizenler arasında olan bu "siyaset bezirgânları", Nigoğos Bey'in hemen her hareketini takip etmekte, arzu ettikleri yöne çekebilecekler bir anı beklemekteydiler...

Nitekim, Cemaatin "Yönetmi, eğitim, öğretim" gibi hayati yönlerine de eğilen ve yakından alâkadar olan Nigoğos Bey Balyan, 1863 yılında tastik edilen: (Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyan)ın, "Ermeni Kavmi Tüzüğü" hazırlanmasında öncülüğü üstlendi. Hatta; 1870'lerde Patrikhane Meclisince: (Millet Nizamnâmesi'nin öncüsü değil, fikir babasıdır ve Nigoğos Bey, ortaya atmıştır.) iddiası ileri sürülmüş: Bu emelini gerçekleştirebilmek gayesiyle harekete geçip: (Krikor Odyan-"1834-1886". Dr. Nahabed Rusinyan (1819-1876 gibi devrinin en münevver şahsiyetleriyle birlikte çalışmıştır) iddiasında da bulunulmuştur!..

Görülüyor ki, Nigoğos Bey Balyan ve aslında iyi niyetli olan diğer yandaşları, malûm "siyaset bezirgânlarınca" sessizce ve hiç meydana çıkmadan kullanılmışlardır!..

Nigoğos Bey Balyan'ın bu yönü, öyle anlıyoruz ki, tek yanlış olanıdır. Çünkü: "Millet Nizamnâmesi"nin, "Türkiye Ermenileri"ne hiç de hayır getirmemiş olduğunu, daha sonraları zuhur eden o uğursuz hadiseler açıklıkla göstermiştir!..

Nitekim, Pederi Garabed Amira'nın mezkür tasarının karşısında olduğu ve şiddetle muhalefet ettiğini bildiği için: Bunun

kendi fikri olduğunu kesin şekilde gizlemiş ve ancak, pederinin vefatından sonra meydana çıkarmıştır.

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı gibi, Cemaat meselelerinde de hayli faal olan bu çok yönlü Mimar, "23 Ekim 1853" tarihinde tesis edilen Patrikhane'nin ilk "Tedrisat Heyeti"nin de başlıca azalarından birisi olmuştur.

Nigoğos Bey Balyan; "Nunya Minasyan" adında bir kızla evlenmiş ve bu Hanım, Nigoğos Bey'e "7 evlât" vermiştir: (Mağar, Yeranuhi, Maryam, Diruhi, Levon, Bali ve Minas) Bunlardan: Levon "Hassa Mimarı", Minas ise "Hukukçu" olmuştur.

Sultan Abd-ül-Mecid Hân'ın memnuniyet ifadesi olarak, ikâmet etmesi için hediye ettiği, Ortaköy'deki altı katlı bina, Nigoğos Bey'in en ziyade beğendiği, ikâmetinden her daim şeref duyduğu aile ocağı olmuştur ki; "Mezkür bina günümüzde de varlığını sürdürmektedir."

Daha nice eserler sunabilecekken, genç yaşta "tifo" illetinin pençesine düşerek, "27 Şubat 1858" tarihinde, İstanbul'da vefat etmiş ve ölümünü öğrenen, Sultan Abd-ül-Mecid Hân: Pek ziyade üzülerek, "Saray'da üç gün yas ilân etmiştir."[1]

Cenaze merasimine binlerce kişi iştirak ederek, bu talihsiz sanatçıya son görevlerini ifa ettiklerinde, Beşiktaş-Ermeni Kilisesi'nin değil içine, avlusuna girebilmek dahi imkânsız hale gelmiş, bu değerli insan son yolculuğunda yalnız bırakılmamıştı.

Beşiktaş-Ermeni kabristanında toprağa verilen merhumun kabri de, aynen pederininki gibi: (Yıldız yol yapımında uygulanan, "kamulaştırılma çalışmaları" esnasında kayıplara karışmıştır.

1- Koca Osmanlı Pâdişahı ve umum İslâm'ın Halifesi konumundaki, Zat-ı Şahaneleri'nin, Ermeni asıllı bir mimara bu derece değer vermesi, o yıllarda biz Türk Ermenileri'nin ne muhteşem bir konumda olduğunun en açık ve en sarih misalidir!..

Ne denir: (Bizleri o muhteşem o mutlu yaşantıdan günümüzdeki şaibeli duruma sürükleyenler, hangi milletten olursa olsun, Ermeni dahil, hesabını Cenâb-ı Hak sorsun!)

Bu nasıl olmuştur?.. Olmuştur çünkü, basiretsiz ve cahil kimseler, o tarihlerde de Ermeni Cemaati'nin idari mekanizmalarında kilit noktalara gelebilmiş ve böylesi üzücü vak'alarda umursamaz bir tavır alabilmişlerdir!..[2]

KISA ÖMRÜNE SIĞDIRDIĞI ÇEŞİTLİ ESERLERİ:

Saray ve Kasırlar:

1- Dolmabahçe Sarayı: a) Muayede Salonu, b) Saltanat ve Hazine-i Hassa Kapuları, c) Divanhane (1844-1854)

2- Beykoz Kasrı: (1854)

3- Göksu Kasrı: (Küçüksu Kasrı)

4- Ihlamur Kasrı: (1849-1856)

5- Yeni, Çırağan Sarayı: "tüm ayrıntılarıyla planları" Nigoğos Bey'in eseridir. (1857)

6- Âdile Sultan Kasrı: (1853 Valide-Bağ), Üsküdar-koşu yolu.

CAMİLER:

7- Ortaköy-Camii: "Büyük Mecidiye Camii" (1853 veya 1855)

8- Çırağan Camii: "Küçük Mecidiye Camii"

9- Dolmabahçe Camii: "Bezmiâlem Valide Sultan Camii" (1852-1854)

PEDERİ GARABED AMİRA İLE: "Muhtelif"

10- Eski Çırağan Sarayı'nda, "Bir Kütüphane" (1846)

11- Tophane-Saat Kulesi: Günümüzde (1981) Salıpazarı, Gümrük antrepoları alanında: "Kısmen yanmış olarak" durmaktadır.[3]

2- Her iki değerli "Hassa Mimarı"nın kabirlerinin yoklara karışması, gerçekten akıl alır iş değildir!.. İstimlâk olabilir ve hatta; tüm mezarlık yol yapımına gidebilir. Bütün bunlar olağan işlerdir ve çoğu zaman olmuştur. Lâkin, kabirlerin kaldırılıp bir başka Ermeni mezarlığına aktarılmamış olması, cidden düşündürücüdür!.. Çünkü, istimlâk hareketinin daha önceden Ermeni Cemaati yetkililerine bildirilmemiş olmasına asla imkân yoktur!.. Her ne ise: Hesabını Cenâb-ı Hak sorsun!..

3- Sanat eserlerine karşı bu derece lâkayıt olmak, âkibetini umursamamak. Gerçekten hem üzücü ve hem de düşündürücüdür!..

12- Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu: (1857).

13- Bayazıd- Seraskerlik'teki, "Yangın Kulesi"nin, ahşap yerine kârgir olarak inşası: (1850)

14- Davud-Paşa ile Rami Kışlası'nın külahlarının değiştirilmesi çalışmaları.

SARKİS BEY BALYAN: (1831-1899)

"Ser Mimar-ı Devlet"

"OSMANLI SARAYI ve DEVLETİ BAŞMİMARI": "Mühendis, Mekanisyen ve Yapı müteahhidi" gibi, eşine zor erişilebilir unvan ve maharetlere sahip, Sarkis Bey Balyan, mezkûr ailenin en kabiliyetli ve fakat, en ziyade haset duyulan elemanı olmuştur denebilir. Zira, onun emsalsiz başarılarını kıskanan, hem de haset derecesinde kıskanan, rakip ve düşmanlarının menfi propagandalarının bıraktığı tiksindirici tesirin izleri günümüze kadar gelebilmiştir!..

Meselâ: 1994 yılında, "DYP" İstanbul Adayı, Bedrettin Dalan Bey, "Dolmabahçe Sarayı" bahsinde şu eksantrik görüşü ileri sürmüştür:

– "Zaten, Dolmabahçe Sarayı sanat adına bir rezalettir. "Ermeni Balyan Usta"nın eseridir.

Gerçek sanat eseri, Topkapı Sarayı'dır."

Bakınız: "MİLLİYET GAZETESİ", 12 Ocak 1994 Çarşamba.

Aynı gün, aynı gazetenin "Köşeyazarlarından" Hasan Pulur Bey ise, "OLAYLAR VE İNSANLAR" serlevhalı köşesinde şu değerli ve ibret verici cevabı yapıştırmıştır ki, kendi adıma, değil ellerini sıkmak, saygı ve sevgiyle öpmekten şeref duyarım:

– "Bir mimari eserin değerini, ya da değersizliğini, "Mimarının milliyetiyle ölçen" bir kafa, insanı dehşete düşürmez mi?.."

Ve sayın Pulur yazısının bu satırlarını şu mânidar cümlelerle noktalamış:

– "Bari oldu olacak yıksaydınız!"

Bu hazin tablo ne ilktir ve ne de sonuncusu olacaktır ve taa ki, "hamaset duygular" normale dönünceye kadar, bu böyle devam edip gidecektir!..

Meselâ, 1990'ın ilk yıllarında bir TV istasyonu: Osmanlı Mimarisi ve Mimarlarını tanıtma programında: (Mimar Sarkis Balyan'ın, "suistimalden tutuklanacağını" anlayınca, Avrupa'ya kaçtığını ve bir daha dönmeyip, Paris'te vefat ederek orada gömüldüğünü vs.) ileri sürerek, bilgi açısından hiçbir değer taşımayan ve de tamamı hilâf-ı hakikat olan bu açıklamalardan hiçbir sorumluluk duyulmamıştır!.. Çünkü, bahsi geçen şahıs "Ermeni asıllıdır" Vur abalıya gitsin!..

Dalan Bey gibi düşünenler ve mimariden anlar gibi geçinerek, Ermeni asıllı Osmanlı Mimarlarına pislik atmaya çalışanlar, şu hususu katiyetle bilmelidir ki, bir nebze olsun gerçek bilgi edinebilsinler:

(SELÇUKLU-TAŞ MİMARİSİ VE ERMENİ-TAŞ MİMARİSİ: BİR ELMANIN İKİ YARISIDIR!) "Bu böylece biline!.."

Gelelim Sarkis Bey Balyan'ın, dışarı kaçmasına (!) sebep olan hususa!.. (1876-1909) yılları arası, Ermeniler'in olduğu kadar, Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'ın da en elemli, en yıpratıcı yıllarıdır. Çünkü, olsun Ermeniler ve olsun Koca Sultan, İmparatorluk düşmanlarının boy hedefi durumundadırlar...[1]

İşte böyle talihsiz bir dönemde Sarkis Bey'e karşı menfi hareketler başgöstermiştir. İşin aslı ise şudur:

(Sarkis Bey Balyan'ın baş düşmanları olan "Yabancı Mimarlar" ve onların kışkırttığı birtakım menfaat perestler ve siyasî inançlarla, Ermenilere karşı olanlardı.

Pay-ı Taht halkı arasına yaydırılan söylentiler ki, Saray'a da aynı mehâlde jurnaller verilmekteydi. Özetle şuydu:

1- Bakınız: "OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞER HAREKETLERİ VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD HÂN", yazan: Levon Panos DABAĞYAN, tarih: 2001-İST.

– "Sarkis Kalfa, işini suistimal etmekte, Devletin parasını har vurup, harman savurmaktadır..."

Bu iğrenç iftiraların başlıca sahipleri ise, "Yabancı Mimarlar" idi ve Sarkis Bey'in mevkiinde gözleri vardı ve de gözleri çıkasıca bu mel'unların yüzünden âdeta bunalan Sarkis Bey, yurt haricine çıkmaya mecbur kalmıştı: (1880).

Ne var ki, meşhur Hazine-i Hassa Nazırı, Agop Paşa Kazazyan (1832-1891): "Maliye ve Hazine-i Hassa Nazırlığı'na atanmasından sonra, Sarkis Bey'in şansı iyiye döndü ve Agop Paşa'nın meselenin aslını Sultan'a anlatması ve II. Abd-ül-Hamid Hân'ın, Agop Paşa'ya karşı olan güven ve sevgisi. Sarkis Bey'in Padişah iradesiyle temize çıkmasını sağlamış ve (15 yıl) vatan hasreti içinde yaban ellerde kıvranan bu talihsiz mimar, vatanına dönebilme bahtiyarlığına erişebilmişti.)

İşte meselenin aslı budur ve merhum, Paris'te değil, Üsküdar-Ermeni Kabristanı'nda toprağa verilmiştir ve kabri mezkûr kabristandadır. Arzu eden gidip, merhumun kabrini ziyaret edebilir.

SARKİS BEY BALYAN'IN SON DÖNEMİ

Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'ın iradesi ile temize çıkıp İstanbul'a dönen Sarkis Bey Balyan, vatanına yeniden kavuşmanın mutluluğunu tadabilmesine rağmen, uğradığı iftiraların ruhunda açtığı yaranın izlerini bir türlü silememiş ve böylece aktif hayata atılmayıp: Kuruçeşme'de "Deniz üzerinde" inşa etmiş olduğu "Adacığı"ndaki köşküne çekilip kendisini tamamen özel çalışmalarına hasrederek, münzevi bir hayat yaşamayı tercih etmişti.

Adacığındaki köşkünde, bizzat kurduğu "Kimya ve Fizik Laboratuarı"nda yeni yeni çalışmalara girişti ki: Burada yaptığı kimya ve özellikle "mekanik araştırmaları" sayesinde elde ettiği buluşlar; "yapı işlerinin çabukluk ve maliyetleri açısından büyük

yararlar sağlamıştır." 17 Şubat 1831 veya 1835 tarihinde Beşiktaş-İstanbul'da dünyaya gelen, ünlü Hassa Mimarı, Garabed Amira Balyan'ın mahdunu Sarkis Bey Balyan, "7 Kasım 1899 tarihinde, mezkür Adacık'taki konağında Hakk'ın Rahmetine kavuşmuş ve böylece; tüm düşmanlarının hışmından ebediyen kurtulmuştur!..

Üsküdar-Bağlarbaşı, Ermeni kabristanına toprağa verilen merhumun mütevazı kabir taşında, nakış olarak, "irice iki defne dalı" mevcuttur.

ADACIĞIN ÖZET HİKÂYESİ

Kuruçeşme açıklarında bizzat inşa ettiği adacığında, yine kendisi tarafından inşa edilen köşkü, o devirlerde dillere destan olmuş, "Sarkis Bey Adacığı" adıyla nam salmış ve (Cennet Köşesi) olarak da anılmıştır.

Sarkis Bey'in ölümünden sonra, varisleri tarafından her ne sebepten ise, kullanılmak istenmemiş: "Şirket-i Hayriye Dahili Vapur İşletmesine" kiralamışlar ve uzun yıllar, "Kömür Deposu" olarak kullanılmıştır.

Bilahare: "Galatasary Spor Kulübü-Denizcilik Lokali" olarak faaliyet göstermeye başlamıştır ki, halen aynı konumunu muhafaza etmektedir: (Galatasaray Adası-2001).

"Sarkis Bey Adacığı'nın merhuma ait olup olmadığı hakkında sarih bir belge yoktur iddiasını ileri sürenlere, en sarih belgeyi sayın Pars Tuğlacı: "OSMANLI MİMARLIĞINDA BATILILAŞMA DÖNEMİ VE BALYAN AİLESİ" adlı değerli eserinde, sayfa: 240, mezkûr küçük Adacığın, kime ait olduğunu kesin şekilde meydana çıkarmaktadır. Buyurun okuyun:

(Asliye 3. Hukuk Mahkemesi'nden verilen 19 Temmuz 1944 tarihli ve 108761944 sayılı veraset senedi; Beyoğlu 5. Noter Dairesi c. 16. nu, 39, 22 Mayıs 1945 tarihli tapu senedi.)

(Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar buraya "Sarkis Bey Adacığı" denir ve zamanında (Cennet Köşesi) olduğu söylenirdi.)[2]

SER MİMAR-I DEVLET "DEVLET BAŞ MİMARI"

Merhum, Sarkis Bey Balyan'ın hayatı boyunca çok yönlü olarak, paha biçilemez hizmetleri dikkate alınarak ve bilhassa "Balyan ailesi"nin asırlık hizmetleri de gözönünde bulundurularak, kendisine tüm ailesini de memnun kılacak bir unvan tevcih edildi ki, bu mimarlık mesleğinin en yüksek mertebesini temsil eden: (SER MİMAR-I DEVLET - "Devlet Baş Mimarı") unvanı verilmiştir ki, (31 Mart 1878) bu unvanı onaylayan Ferman'ın aslı şudur:

(Ma'ruz-u çâker-i Kemineleridir ki, Atufetlû Serkis Bey hazretlerinin ebâ ve ecdadı bir kaçyüz senedenberü Saltanat-ı Seniyyenin hidemat-ı mimariyesinde bulunduğu gibi kendisünün fenn-i mimari ve hendesede âshariyle müsebbit olan Kemâl-i muharetle bir imtiyaz-ı mahsüla naliyetini mûcip görünmüş olduğundan müşarünileyhin zâtına/mahsus olmak üzere "Ser Mimâr-ı Devlet" unvanı ile yad hassas olup bir aralık kat'olunmuş olan maaşını dahi bir karşılık bulunarak kemâkân ifâ kılınması Şerefsünüh ve südur buyurulan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Şâhâne mantük-u münifinden almağla ol babda emr-ü fermân hazret-i veliyyülemrindir. "29 Rebiyülevvel 1295" (31 Mart 1878) (BA.D.İ.62375).

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk defa bir gayrimüslim teba için çıkarılan bu ferman, kimi çevreleri tedirgin etti ki, düşmanlarının birtakım entrikalarının meydana getirdiği talihsiz durumları daha önce okumuştuk!..

2- Özellikle "Sarkis Bey Balyan" maddesinde sayın Pars Tuğlacı'nın değerli eserinden alıntıları, aynen geçtim. Zira, Tuğlacı Bey, en âlâ şekilde kaleme almışlar.
Bizim şu veya bu görüş paralelinde herhangi bir katkıda bulunmamız, lüzumsuz bir ükelâlık olmaktan ileri gidemezdi. Saygılarımızla.

SARKİS BEY BALYAN'IN TAHSİL HAYATI

İlk öğrenimini, aile çevresi içinde "özel dersler" ile tamamladı. Pederi Garabed Amira, Sarkis'i (1843) Paris'e gönderdi. Bilindiği gibi, biraderi hastalanınca, birlikte İstanbul'a dönmeye mecbur kaldı: (1845).

Birkaç yıl pederinin yanında çalıştıktan sonra, tahsilini tamamlayabilmek üzere: "8 Eylül 1848" tarihinde, 14 talebe ile birlikte, Fransız bandralı "Liphurg" gemisi ile Paris-Fransa'ya gönderildi. Mezkür şehirde: "Sainte-Barbe" kolejine kaydedildi ve muvaffakiyet ile mezun oldu.

Bilahare, "Ecole-Centralena" girerek, parlak zekâsı sayesinde kısa zamanda başarı sağlayarak, "Ecole de Beaux Art"a da kabul edildi ve (1855) yılında Akademi'den mezun olarak, aynı yıl içinde İstanbul'a döndü.

İstanbul'a pederi ve biraderi Nigoğos ile birlikte çalışmaya başlayıp, ameli öğrenimini de tamamladı.

1866'da pederinin vefatından sonra, biraderi Agop Bey ile birlikte "Hassa Mimarlığı"na atandırıldı.

SER MİMAR-I DEVLET, SARKİS BEY BALYAN'IN "ÖZELLİKLERİ VE KAZANDIĞI NİŞANLAR"

Sarkis Bey'in başlıca özelliklerinden birisi; kendine has bir teknikle inşaatlarını, "en kısa zamanda ve gayet ehven bir meblağa maletmesi" idi. Meselâ: 1859'da, Sultan Abd-ül-Mecid'in maiyetine dahil olarak Selânik'e gittiğinde (Beş-Çınar) kenarında bir gecede, muhteşem bir mermer havuz inşa etmiş ve Pâdişah, şehrin eşrafından ileri gelenleri, bu havuzun mahalinde huzuruna kabul ederek, bendesi Sarkis kalfayı taktir etmiştir.

Keza, iki önemli icadı dolayısıyla: "mühendis-mekanisyen" olarak, daha o döneminde Avrupa'ya şöhreti yayılmıştı. İcadları şunlardır:

1- "Döner buharlı makina": Londra-Sanayi Fuarında, tehşir edilip, ödül kazanmıştır.

2- "Bölmeli patlamaz kazan".

Yukarıda kayda geçilen her iki icadı da, Avrupa ülkelerinin çoğunda kullanılmaya başlanmış, İngiliz Hükümeti, Sarkis Bey'e "İhtira beratı" vermişti: "19 Mart 1862".

1864 yılında "Bey" unvanı aldı. 1867 yılında Pay-ı Taht İstanbul'u ziyaret eden, İmparatoriçe Eugénie, Beylerbeyi Sarayı'nda konuk edildiğinde, Saray'ın ihtişamı ile sihirli güzelliği karşısında hayran kalmış ve şerefine, kısa zamanda Beykoz'da inşa edilen "Tokat Köşkü" karşısında, ise; memnuniyet ve hayranlığını ifadc edebilecek kelime bulamayıp: Agop ve Sarkis Balyan Bey'leri huzuruna kabul ederek, onlara değerli hediyeler sunmuştu.

Aynı yıl (1867), "Ülâ Evvel" rütbesine mazhar kılınan, Sarkis Balyan: (Usta bir mimardan ziyade, kabiliyetli bir mühendis ve müteahhit olarak dikkatlere çekti): "Yapılarının taahhüt işlerini üzerine alarak", birçok teknik buluşları ile kaynaştırıp, inşaatları hem ucuza mal ediyor, hem de gayet kısa zamanda olmasına rağmen, güvenilir sağlamlıkta tamamlıyordu.

Bahsinin dillerden düşmediği mevzubahis yapılarının çoğunun, "plan ve desenlerini" Agop Bey çiziyor ve Sarkis Bey de Pâdişaha sunuyordu. Sarkis Bey'in kontrolü altında olan bütün şantiyelerde günde, (6000 yapı işçisi) çalışmaktaydı.

25 Mayıs 1872 tarihinde (Bâlâ) rütbesi aldı. 1 Ağustos 1872 tarihinde Baverya Kralı tarafından nişan verildi. Keza Avusturya İmparatoru tarafından, "19 Ekim 1872" tarihinde, "Krondöfer" Nişan'ın ikinci rütbesi verildi.

15 Ocak 1873 tarihinde, Alman Kayzeri Wilhelm II. tarafından, "Prusya Tacı" nişanı verildi.

Ayın yıl içinde (1873) Rus Çarı tarafından, "St. Stanislavos Nişanları" verildi.

"Ebniye-i Âliye Kalfası Sarkis Bey: (Şirket-i Nafia-i Osmanî) adı altında, "21 Mart 1873" tarihinde bir şirket kurdu ve mezkûr şirket için, "1 Temmuz 1873" tarihinde bir nizamnâme hazırlandı.

Şirketin kuruluşundan sonra bazı yerlere demiryolu yapımı için "35 yılılk imtiyaz" aldı: (9 Ekim 1873).

Bu muazzam proje için, İstanbul'da bazı bankerlerle birleşip, (1.000.000 Osmanlı altunu) değerinde bir sermaye sağladı.

24 Temmuz 1874 tarihinde, Kastamonu vilâyetine bağlı Bartın ve Cide kazalarında ortaya çıkarılan kömür madeninin işletilmesi imtiyazını elde etti.[3]

1874 yılında meydana gelen şiddetli bir deprem neticesi birçok bina yıkılıp, yerle yeksan olmuş ve fakat: Balyanlar tarafından inşa edilmiş olan hiçbir yapı en ufak bir hasar dahi görmemişti.

Bu durum üzerine mezkûr yapıların müteahhidi Sarkis Bey, Sultan II. Abd-ül-Hamid tarafından, "İkinci sınıf Osmanî Nişanı" ve İran Şahı Nasrüddin tarafından da, "Şir-i Hurşid" nişanlarıyla taltif edildi: (1874).

1894'te, "Nişan-i İmtiyaz ve Liyakat Madalyası" aldı ve bu döneminde Beykoz'da (40.000 m.lik bir araziyi) satın aldı ki burada "Buhar Makinası" ile işleyen" bir kereste Fabrikası açmayı düşünmekteydi: (1873-1874).

Ereğli çevresinde maden kömürü çıkarıp taşıma ve satma imtiyazını da aldı ve mahalinde incelemeler yapıp, (40.000 altun) harcıyarak, bir rıhtım yapımına girişti.

3- Merhum, Sarkis Bey Balyan'ın, bizzat Pâdişah tarafından "Ser Mimar" rütbesiyle taltif edilerek, mükâfatların en yücesine mazhar kılınması ve aynı zamanda çeşitli "iş sahalarında" da varlık göstermesi vs. Hasım ve düşmanları tarafından bir türlü hazmedilememiş: "Nice nice iftira ve hezeyanları bir diğerini izlemişti" ki, bu gerçekten pek çirkin bir tablo görüntüsü sergilemiştir!..
Ne var ki, Hz. Allah'ın emsalsiz adaleti her haksızlıkta olduğu gibi bu meselede de varlığını göstermiş ve her zamanki gibi, galibiyet uğursuzların olmamıştır!..
Çünkü, Ser Mimar Sarkis Bey Balyan: Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nun, son "Ser Mimarı" olabilme şerefine de erişmiş ve onun ölümünden sonra, mezkür rütbe hemen hiçbir mimara lütfedilmemiştir.

Keza, "Bağdat Demiryolu'nun tüm yapımının işleri de hiç tereddütsüz, "Ebniye-i Seniyye Kalfası Sarkis Bey"e verildi: (1875).

Aynı yıl (1875) "Birinci rütbeden Mecidi Nişanı"na lâyık görüldü: (4 Ocak 1875).

"12 Kasım 1875" tarihinde biraderi Agop Bey'in vefat edişinden sonra, inşaat faaliyetlerine devam etmesine rağmen, eskisi gibi "sanat eseri" değerinde yapılar meydana getiremedi ki: Herhalde, biraderinin ölümü ile birlikte, eski dinamik gücünü yitirmişti!..

SARKİS BEY BALYAN'IN SOSYAL YAŞANTISI

Sarkis Bey'in sosyal yaşantısı, özellikle "Cemaat işleri"nin dışında geçmiş ve mensubu bulunduğu Ermeni Cemaati'ne sadece, maddi yardımda bulunmaktan ileri gitmemiştir.

Meselâ: Ermeni Cemaati'nin borçlarının ödenebilmesi maksadıyla toplanan yardıma, (1500 altun) ile cömertçe iştirak etmiştir ki, daha sonraları da yardımlarını esirgememiştir. Lâkin bu iyilikseverliği daha ziyade: (Ülkenin sanat insanlarını desteklemek, maddi-manevî onların hamisi olabilmesi yönünde olmuştur) ve tabii ki, bu davranışı gerçekten taktire şayandır.

Nitekim, bizzat sanatçı olan şahsı da sanatın diğer dalları ile yakından ilgilenmiş: "Amatör Ressam ve Piyanist" olarak da dikkatlere çekmiştir. Şöyle ki: Kendisi gibi amatör musikişinas olan, güzeller güzeli ve fakat talihsiz zevcesi, Makruhi Hanım ile birlikte "Ermenice, "Mayr Araksi"-"Araksi Ana" adlı bir şarkı ve "Kristof Kolomb" adlı bir operanın müziğini bestelemiştir.

Sarkis Bey, ünlü Barutçubaşı, "Arakel Sisak Bey Dadyan'ın (1820-1886) kerîmesi "Makruhi Hanım" ile 1859 yılında evlenmiş ve fakat, çok sevdiği refikasını, "3 Mart 1863" tarihinde kaybedince, değerli zevcesinin anısına, Beşiktaş semtinde bir mektep yaptırmıştır: "MAKRUHYAN MEKTEBİ": (1866).

Daha sonra ise, Dolapdere'de (ARŞAGUNYATS MEKTEBİ"ni inşa ettirmiş: (1875). Bilahare, Van vilâyetinin "Meramet Köyü"nde bir mektep daha yaptırıp, mezkür mektebe uzun süre maddi yardımda bulunmuştur.

SARKİS BEY BALYAN VE RESSAM AYVAZOVSKİ

Sultan Abd-ül-Aziz: Dolmabahçe Sarayı'na tablolar yapması için, dünyaca ünlü "Deniz Ressamı", İvan Hovhannes Ayvazovski'yi İstanbul'a davet etti ve ünlü sanatçı ile bizzat Ser Mimar, Sarkis Bey'in ilgilenmesini irade buyurdu.

"30 Ekim 1874" tarihinde ünlü ressamı, Beyoğlu'ndaki konağında ağarlayan Sarkis Bey, Ressam Ayvazovski'yi ertesi günü Saray'a götürüp, Pâdişah'ın huzruna çıkardı.

Görüşmeden memnun kalan Pâdişah; ünlü ressam ile ünlü ser mimarını memnuniyetini belirten iltifatlarına mazhar kıldı.

Ünlü Ressam, Ser Mimar Sarkis Bey'e, (6 adet tablo) hediye ederek, sevgilerini dile getirdi ki: Mezkûr tablolar, Sarkis Bey Balyan'ın konağındaki "kabul salonu"nun duvarlarını, (1899) yılına kadar süslemiştir.

Ser Mimar Sarkis Bey'in olağanüstü sanat kabiliyeti, Avrupa basınında zaman zaman yazılmış ve haklı methiyelerle sözü edilmiştir ki, Paris-Fransa'da yayınlanan meşhur (Le Monde İllustre) mecmuasındaki makale bunlardan sadece birisidir ve niceleri yazılmıştır: (28 Ağustos 1875).

TADİLAT İŞLERİNDE DE MAHARETLİ İDİ

Sarkis Bey Balyan, "tadilat işleri"nde de olağanüstü başarılar sağlamıştır. Meselâ: Kış mevsimi suların istilâsına uğrayan, "KAĞITHANE-SARAYI"nı içindeki eşyalarla birlikte, yani onları boşaltmadan, Saray'ı "bir metre" yükselmiştir.

Keza, "ARNAVUTKÖY SULTAN SARAYI"; yarılarak denize meyleden Saray'ın duvarını düzeltmiştir.

ESERLERİ:

Saraylar, Kasırlar, Köşkler:

1- Beylerbeyi Sarayı: (1864).

2- Çırağan Sarayı-"yenisi" (1863-1866): 1910'da yanan bu yapının: Tüm ayrıntılarıyla planları, Nigoğos Bey, yapımı Ago bey, müteahhitliği de Sarkis Bey tarafından gerçekleştirilmiştir.

3- Yıldız Sarayı: (1861-1876)

Çeşitli devirlerde Pâdişahlar tarafından yaptırılan köşklerden müteşekil yapı kompleksidir. Köşklerin duvar ve tavan bezemelerini, Resimci-başı, Sopon veya Sepon Bezirciyan yapmıştır.

a) Büyük Mabeyn Köşkü. b) Çadır köşkü, c) Çit Kasrı, ç) Ferhan Köşkü, d) Malta Köşkü, e) Şale Köşkü ve Merasim dairesi.

4- Kandilli Âdile Sultan Sarayı.

5- Baltalimanı Sahil Sarayı:

İki binadan müteşekil ve başlangıçtan, Sultan Abd-ül-Mecid'in kerîmesi, Fatma Sultan için yaptırılmış olan bu binalardan günümüzde, "Hidrobiyoloji Enstitüsü" olarak kullanılan: Sonradan Damad Ferid Paşa zamanında Selâmlık: "Kemik Verem Hastahanesi olarak" kullanılan ise, Haremlik olarak yaptırılmıştır.

6- Ayazağa Kasrı: (1866).

7- Kalender Kasrı: (Bugün Orduevi).

8- Kâğıthane Çağlayan Kasrı: (1862).

9- İzmit Hekimbaşı Çiftlik Kasrı: (1881).

10- Topkapu Sarayı'nda, "Mecidiye Kasrı".

11- Zincirlikuyu Kasrı: "Yusuf İzzeddin Paşa Av Köşkü".

12- Beykoz'da Tokat Köşkü: "Hümâyünâbâd Kasrı".

13- Alemdağ Av Köşkü.

14- Ayazağa Çinili-Havuzlu Av Köşkü.

15- Serdar Köşkü: "Günümüzde mevcut değildir".

16- İzmit Sultaniye Köşkü.

17- Abd-ül-Aziz Av Köşkü: "Üsküdar-Koşuyolu"nda. İkinci adı: Validebağ Köşkü'dür: (1856).

18- Küçük-Çekmece Köşkü.

KIŞLALAR:

19- Mecidiye Kışlası veya "Taş Kışla" (1863-1864).

Kayda geçtiğimiz Kışla günümüzde: "İ.T.Ü. MİMARLIK FAKÜLTESİ".

20- Maçka Silahhanesi ve Karakolhanesi: Planlarını, Simon Balyan çizmiştir.

CAMİLER:

21- Maçka Aziziye Camii: "Yarı kalmıştır."

22- Kâğıthane Çağlayan Camii veya "Sa'dâbâd Camii".

23- Pertevniyal Valide Sultan Camii: "Aksaray-İstanbul".

24- Yıldız veya Hamidiye Camii: (1855)

Mezkür yapı: "Dikran Kalfa ile Sarkis Bey'in ortak yapımıdır."

MEKTEPLER:

25- Arşagunyats Mektebi: "Dolapdere" (1875).

KARAKOLLAR:

27- Çırağan Karakolhanesi.

28- Maçka Karakolhanesi.

SAAT KULESİ:

29- Hamidiye Saat Kulesi: "Dikran Kalfa ile birlikte."

BELYAN AGOP BEY: (1837-1875)

"Hassa Mimarı"

(1837) veya (1838) yılında, Beşiktaş-İstanbul'da dünyaya gelen, Agop Bey Balyan: Garabed Amira Balyan'ın mahdunudur. İlk öğrenimini "özel derslerle" tamamladı.

1855 yılında pederi tarafından, Paris-Fransa'ya gönderilerek, "mimarlık öğrenimi" bölümünden 1858'de mezun oldu.

Aynı yıl içinde: "Viyana, Venedik" vs. dolaşarak, Avrupa mimari sanatını mahalinde incelemeye koyuldu. Ancak, bu teşebbüsü yarı kaldı ve ağabeyi Nigoğos Bey'in zamansız ölümü üzerine, İstanbul'a dönmeye mecur kalıp: Pederi Garabed Amira ve biraderi Sarkis Bey ile birlikte çalışmaya başladı.

Pederinin yanında çalışırken onun, tecrübe ve öğütleri ile, mimari bilgisini daha da geliştiren Agop Bey, genç yaşına rağmen; üstün zekâ ve maharetiyle, kendisini kısa zamanda geliştirebildi.

1866 yılında, pederinin vefatından sonra biraderi ile birlikte, "Hassa Mimarı" olarak çalışmaların sürdürürken, üstün başarılarından dolayı: (Fesi'nin üzerinde "Altun bir üçgen ile bir pergel taşıyabilme" hakkını elde etti.)

MİMARİDE, PLAN VE KROKİ UZMANI OLARAK HEMEN BİRÇOK YAPININ PLAN VE KROKİLERİNİ BİZZAT AGOP BEY ÇİZMEKTEYDİ

Evet başlıkta da kaydettiğimiz gibi: "Saray, Köşk, Cami, Kışla vs." hemen birçok yapının plan ve krokilerinin hemen hepsini bizzat, Agop Bey çizmekteydi.

Bu durumu dikkate alan bazı hasetler, iki kardeşin arasını açabilmek gayesiyle: (Plan ve projeleri sen çiziyorsun, Padişah'a Ağabey'in sunuyor ve böylece o ön plana çıkıyor. Bu haksızlık değil mi?..) dediklerinde, iyi kalpli ve kıskançlık hislerinden uzak Agop Bey'in ibret verici cevabı şu olmuştur:

– "Ağabeyim, aynı babanın evlâdı değil mi?.."

Gerçekten de "plan ve projeler" Sarkis Bey tarafından Saray'a götürülüp, Pâdişah'a sunulduğundan, her daim ön planda o görünmekteydi lâkin, Agop Bey için bu durum gerçekten herhangi bir problem teşkil etmemiştir ve tam aksi; Ağabeyi adına şeref duyup, mutlu olmaktaydı. Kaldı ki, hasımların söyledikleri şekilde öylesine silik kalmamaktaydı. Meselâ: 1867'de "Ûlâ Evveli" ve "Mütemayiz" rütbelerine mazhar kılınmış, 1859 ve 1864 yıllarında ise "Sınıf Mecidi" nişanlarıyla taltif edilmişti.

Keza, Valide Sultan tarafından, "elmaslarla bezenmiş gayet değerli bir kutu" hediye edilmişti: (1865).

1867 yılında, kaldığı Beylerbeyi Sarayı'na hayran kalan İmparatoriçe Eugénie: Agop ve Sarkis Beyleri, huzuruna kabul ederek, değerli hediyeler verdi.

"EDEBİYAT VE TİYATRO" BAŞLICA TUTKUSU İDİ

Sanat âleminin hemen her dalına yakın ilgi duyan Agop Bey, "Edebiyat ve Tiyatro"ya karşı ayrı bir sevgi ve merakı vardı.

O'nun sanat âlemi ile böylesine içiçe olması: Ortaköy'deki konağında, devrinin en popüler Ermeni edip ve sanatçılarının hemen her akşam; toplanıp sohbet yapmalarına vesile olmuştur. Yani, Agop Bey'in konağı bu suretle gerçek mânâda, bir "Kültür Ocağı" olup çıkmıştı.

Hassa Mimarı, Agop Bey Balyan, sadece bu kadarla da kalmayıp sanat insanlarının daha verimli olabilmeleri için, onlara maddi açıdan da yardım etmekten geri kalmamaktaydı. Meselâ, ünlü opera bestecisi "Dikran Çuhacıyan" başta olmak üzere, birçok sanatçı Agop Bey'den maddi yardım ve destek görmüştür.

1870 yılında, Ortaköy'deki, "Ermeni Paresiraz Tiyatro Binası"nın onarımı için (1500 altun) harcamayı göze alıp, kendi yetiştirdiği, "Mimar, Bedros Nemtse" eliyle, mezkûr binayı temelden restore ettirdi ve ayrıca: Oyuncuların giyim-kuşam ve dekorları tamamlayıp, onarttığı tiyatroyu yeniden faal duruma getirtti. Ayrıca, "Şark Tiyatrosu"nun temelini attı: (1861-1862).

MODERN ERMENİCE TARAFTARIYDI

Modern-Ermeni dili akımının dışında kalmamış ve "Dilde reform" isteyenlerin saflarında yeralmıştı ve bu çalışmalar esnasında: "ERMENİ DİLİ AKADEMİSİ" kurabilmenin imkânlarını aradı veya aramaktaydı ki, bu yoğun çalışmalarını temelden sarsabilecek pek acı bir vak'a, onun tüm hayallerini, tüm tasavvurlarını âdeta yok etmişti!.. O trajik vak'a aynen şudur: Agop Bey'in dile-

lere destan güzellikte bir zevcesi vardı ve doğum esnasında vefat edince, hiç beklemediği bu elem verici vak'a karşısında şok olup: "1 Kasım 1873" tarihinde, işini-gücünü tamamen terkederek, tahammül edilemez ıstırablar içinde, Paris-Fransa'ya gitti. Ancak, orada da acısını en azından hafifletemedi ve tasavvurların fevkinde sevdiği zevcesinin ölümünü bir türlü aklından çıkaramadığından ruhi acılar içinde, Paris'te vefat etti.

Aynen Ağabeyi Nigoğos gibi, aşırı hassas olduğundan, acılara tahammül edemeyip, genç yaşta, terki hayat etmişti: "12 Kasım 1873".

Merhumun, naaşı: Paris'te, "Pére-Lochaise" kabristanında toprağa verilmiştir.

ESERLERİ:

1- Beykoz'da "Tokat Köşkü" (Hümâyünâbâd Kasrı).

2- Vâlide Sultan Köşkü: "Üsküdar, Koşu Yolu'nda".

3-Çubuklu'da, "Hıdiv İsmail Paşa Köşkü": "Hıdiv'in Köşkü".

4- Pertevniyal-Vâlide Sultan Camii ve Türbesi-"Aksaray-İst."

Çizim ve gözetim: Bedros Nemtse tarafından yapılmıştır: (1871).

Ayrıca: "Pertevniyal Vâlide Sultan Çeşmeleri": Mezkûr Camii'nin orta avlu kapusunun iki yanına inşa edilmiş birer sanat şaheserleridir: (1871).

5- Mercan'da, Ali Paşa Konağı-"Mercan Sarayı": (1865).

6- Yeni-Çırağan Sarayı: Planları Nigoğos Bey tarafından hazırlanmış. Müteahhitliğini Sarkis Bey yapmış, çizim ve gözetim çalışmaları ise, Bedros Nemts tarafından gerçekleştirilmiştir.

7- Beylerbeyi Sarayı: Sultan, Abd-ül-Aziz tarafından Ser Mimar, Sarkis Bey Balyan'a yaptırılmıştır.

Eski Saray'ın (1851) yanmasından sonra, Pâdişah tarafından tamamen yıktırılan binanın yerine, "tamamı mermer" olmak üzere yenisi yaptırılmış ve "21 Nisan 1864" tarihinde tamamlanmıştır. Saray'ın planlarını "Agop Bey Balyan" yapmış ve Sultan Abdül-Aziz Hân, "21 Nisan 1865" tarihinde Saray'a taşınmıştır.

Not: Agop Bey'in biyografisinde de kayda geçtiğimiz gibi: Ser Mimar Sarkis Bey Balyan'ın, müteahhitliğini yaptığı bütün yapılarındaki "Çizim planları", Agop Bey Balyan'a aittir.

BALYAN SİMON BEY: (1846-1894)

"Hassa Mimarı"

1846 yılının Şubatı'nda Garabed Amira Balyan'ın mahdunu olarak, İstanbul'da dünyaya gelmiştir.

Kayıtlara göre; Avrupa'da özel bir öğrenim görmüş olduğu bilinmektedir. Ancak; hangi hocadan özel ders aldığı veya hangi mektepte okuduğu hakkında, kesin bir bilgi mevcut değildir!..

"Mimar, Desinatör ve Minyatürcü" olarak, mezkûr üç dalda da en âlâ şekilde eserler verebilecek kapasitede, çok yönlü bir sanatçı olan Simon Bey Balyan: (Babası Garabed Amira ile dedesi Krikor Amira tarafından inşa edilen bütün: Saray, Köşk, Kasır, Camii vs. yapılarını: "Tavan-Minyatür resim süslemelerini" ve ayrıca, suluboya resimlerini yapmıştır.)

1875 yılında biraderi Agop Bey vefat ettikten sonra, Pâdişah bu çok yönlü sanatçıyı: (İkinci sınıf Hassa Mimarı atadı ve ikinci sınıf Mecidi Nişanı ile taltif etti.)

Dr. Antranik Paşa Gırcikyan'ın (1819-1894) kerîmesi, Paris Hanımla evlendi ve bu evlilikten: (Kohar-Isguhi, Garabed-Armenag, Anahid-Eliz ve Arusyak) adlarında 4 evlâdı oldu.

"21 Aralık 1894" tarihinde vefat etti ve Üsküdar-Bağlarbaşı Ermeni kabristanında toprağa verildi.

ESERLERİ:

1- Maçka Silahhanesi: Yapının müteahhidi, Sarkis Bey Balyan'dır. "5 Mart 1873" tarihinde açılış yapıldı.[1]

2- Maçka Karakolhanesi: (1861-1862) yapının müteahhidi Sarkis Bey Balyan'dır.

3- Yıldız Köşkü: (Sarkis Bey Balyan ile birlikte inşa etmiştir.)

BALYAN SİMON BEY: (1855-1925)

1855 yılında İstanbul'da dünyaya gelen, Simon Bey Balyan: Nigoğos Bey Balyan'ın mahdunudur.

Pederinin zamansız ölümü ile "baba'dan yetim kalan" Simon Bey'in eğitimi ile bizzat annesi alâkadar olmuş ve Fransa'ya mimari öğrenime gönderip: "Paris'te, Écoles des Beaux Arts"tan mezun olduktan sonra, İstanbul'a dönmüş ve amcası, Sarkis Bey Balyan'ın yanında uzun yıllar çalışmıştır. Buna rağmen, bizzat yapmış olduğu herhangi bir eseri hakkında sarih bilgi bulamadık!..

1925 yılında Paris-Fransa'da vefat ettiğine göre, sonraları gurbete çıkmış olduğu anlaşılmaktadır!..

BALYAN LEVON BEY: (? - ?)

XIX. asır "Hassa Mimarı" Nigoğos Bey Balyan'ın mahdunudur. Levon Bey Balyan'ın: (Osmanlı Sarayı'na hizmet eden son "Hassa Mimar" olduğunu yazan kayıtlar mevcuttur.

Mimarlık öğrenimini, Paris-Fransa'da: "École des Beaux Arts"da ifa eden Levon Bey'in ki bunu belirten kaynaklar mevcuttur. Daha sonra Balyanlar'ın atölyesinde ne gibi tasarımlara katıldığı bilinmemektedir!..

1- "Maçka-Silahhanesi"nin açılışı; bizzat Pertevniyal Vâlide Sultan tarafından yapılmıştır.

1910 yılında: (Yıldız Camii'nin, "Dikran Kalfa" adıyla tanınan bir mimar tarafından yapıldığını) belirten tashihi mektubu dışında, herhangi bir başka belge mevut değildir veya bizim elimize geçmemiştir!..

Keza, "doğum ve ölüm" tarihleri de meçhul olan ve de son "Hassa Mimarı" olduğuna dair kayıtlar olmasına rağmen yine de birçok yönü karanlıklarda kalan bu talihsiz mimarın: (1920'lerde hâlen hayatta olduğunu): "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ"nin IV. cildindeki "BALYANLAR" maddesinin yazarı merhum, Kevork Pamukçiyan yazmaktadır.

Bizim anlayamadığımız: Nigoğos Bey gibi ünlü bir şahsiyetin mahdunu, (1920)lere kadar sağ oluyor da, en azından doğum tarihi nasıl öğrenilemiyor?.. Dahası: Kilise vaftiz kayıt ile Patrikhane'deki kayıtlar da mı yoklara karışmıştır!..

Bu hazin durumun bir tek izahı vardır: "VEFASIZLIK!"

ÇOK YÖNLÜ BİR OSMANLI AİLESİ
DADYANLAR

BÖLÜM HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ!..

Günümüz tabiriyle, "Zaman Tüneli" içinde, muhteşem bir mazinin ve bin yıllık beraberliğin; "inişli-çıkışlı tarih yapısı içinde" hemen her alanda kader birliği yapmış; "Osmanlı-Türk İmparatorluğu"nun bütünlüğünü teşkil eden; "Osmanlı Yurddaşı, Kavimler topluluğu". İstense de, istenmese de: (Türk Devleti mozayiğinin bütününü teşkil etmiştir ki; mezkûr mozayiğin taşlarını yerlerinden oynatabilmiş olan bazı şer güçleri, "bazı" dememize bakmayın. Bunlar: O devirlerde de günümüzde de hâlâ aynı kartları masaya süren ve de kuvvet açısından güçlü, insanlık açısından ise tamamen seviyesiz olan bazı devletlerdir...

Buna rağmen, bütün bu iğrenç oyunları görerek, hem de bizzat görerek yaşamış olmamıza rağmen, yine de aynı oyunu izlemekten ne bıktık, ne de usandık!..

Bu niçin böyledir?.. Böyledir çünkü; "Kavimler arasında husumet aramak. Taraflar için, en kolay kaçış yoludur. Yani, mesuliyetten kaçabilmenin en basit tarzı!..

Ne mesuliyetidir bu?.. Hemen arz edelim: (Kabahati veya en hafifinden hatayı kabullenme mesuliyeti.)

Ermeni idareciler için de, Türk idareciler için de durum aynıdır. Yani, topu karşı kaleye atabilme çabası!..

Ermeniler: (Türkler soykırımı yaptılar. Bir-buçuk milyon Ermeni telef oldu. Tehcir vak'ası, emsali görülmemiş bir facia idi vs.)

Türk idareciler: (Sözde soykırımı iddiaları tamamen safsatadır. Tam tersi, Ermeniler Türkleri katletmişlerdir vs.)

Yukarıda özetlediğimiz iki ayrı itham, neyi ne şekilde halleder?.. Hiçbir şeyi, hiçbir zaman!..

Rus ve Batı devletleri uşağı: (Hınçak, Taşnak Fırkaları) ile onlarla "işbirliği yaptığı" tarihen sabit bulunan, "İttihat ve Terakki Fırkası"nın, icraatlarından ne Türk ve ne de Ermeni kavmi sorumludur. Her iki taraf da kendi milletlerini ön plana iterek, meseleyi kendi arzuları doğrultusunda istismar ederek, kamuoyunu kandırmaya çalışmaktadırlar. Meselenin aslı budur ve birtakım devletler de bunu kendilerine, "Türkiye'ye karşı koz" olarak değerlendirmektedirler.

Peki bu karmaşık vaziyet nasıl düzeltilebilir?.. Tek bir yolu var ki o da şudur: (Karşılıklı anlayış ve "üçüncü şahıslara" meydan bırakmadan, kendi aralarında meseleyi halledebilmeleri.)

Asırlara dayanan müşterek hayatın; olumlu ve yapıcı yönlerini dile getirip, yeni nesilleri uyarabilecek: "Mufassal ve Muvassak" eserlerin ehli ve bitaraf görüşle kaleme alınmış kitapların basılıp, yayınlanmasıyla.)

Nitekim bu nâçiz çalışmamız böyle bir temenninin ürünüdür!.. Dadyanlar'ın aile efradı ise bu gayemize en uygun malzeme olabilecek bir Ermeni ailesidir.

Zira, çok yönlüdür ve sadece "Baruthane hizmetinde" çalıştıkları: (17 Haziran 1795 ve 22 Mayıs 1869) yılları arası, namütenahi hizmet vermişler, Osmanlı Devlti'nin bekâsı için, her ne lâzım ise, ellerinden geldiğince yapmaya çalışmışlardır ki; bu uğurda sundukları hizmetler hiç de küçümsenecek cinsten değildir. Kaldı ki, Devlet hizmetinin diğer alanlarında da aynı şevkle çalışmış ve hizmette kusur etmemek için, son derece titiz davranmışlardır. Dolayısıyla, sadece "Dadyanlar"ı yazmak dahi, gayeye hizmet açısından yeterlidir denebilir!..

Ancak biz, "TÜRKİYE ERMENLERİ TARİHİ"ni mufassal açıdan ele aldığımız için, bu kadarla kifayet edemedik. Ve zaten sayın, araştırmacı, Pars Tuğlacı Bey: Dadyanları hemen her yönlerile ve "Devlet Belgeleri" ışığında; Mufassal ve muvassak olmak

üzere, tek bir eserde toplu şekilde sunmuştur ki, bu muazzam işi başarabildikleri için gerçekten taktirlere şayandırlar.

Sayın, Tuğlacı'nın, "DADYAN AİLESİ'NİN -OSMANLI TOPLUM EKONOMİ VE SİYASET HAYATINDAKİ ROLÜ" adlı muazzam eseri başta olmak üzere: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ"-Reşad Ekrem KOÇU ve yine, "DÜNDEN BUGÜNE-İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", "Ermenice" eserler ve gazete, mecmua arşivlerinden istifade ile hazırladığımız "DADYANLAR" bölümü. Tabii ki, "özet derlemeler"den müteşekildir. Ancak şu hususu da rahatlıkla zikredebiliriz ki: Kuru kuruya bir derleme olmayıp, hemen her satırı her kelimesi üzerinde titizlikle durulmuş ve de tatmin olamadığımız yerlerde, kendi nâçiz görüş ve yorumlarımıza yer verilmiştir. Saygılarımızla.

Türkiye Ermenileri Tarihi
4 Nisan 2001 Çarşamba

DADYAN AİLESİNİN MENŞEİ

Osmanlı İmparatorluğu Devleti'ne dolayısıyla, Türk ulusuna sayısız hizmetleri geçmiş, tarihçilerin genellikle "BARUTÇUBAŞILARI" diye adlandırdıkları, efsanevi "DADYANLAR"ın menşeinin hayli eskilere dayandığını sayın Tuğlacı mezkûr eserinde belgelere istinaden sunmaktadır ki, özetle geçiyoruz:

(XVI. asırda yaşamış, VASPURAGAN-"VAN" Kralı SENEKERİM ARZRUNİ'nin ahfadından, "BEROZ" adında bir şahısa dayanmakta olup, Dadyan soyunun menşei ve soyağacı hakkında en eski belgenin "Paris-Bibliothéque Nationale" de "Millî Kütüphane" bulunmakta olup, bir el yazması kolofon olduğu ve bu belgenin, (G. Basmacıyan'ın Paris'te neşrettiği, Ermenice-"Panaser" adlı mecmuasında (1907) yayınlanmıştır.)

Ayrıca: Merhum, Kevork Pamukçiyan ve diğer araştırmacılar da, benzeri kayıtları, "Dadyan'lar Maddesi"ni yazdıkları "Ansiklopedi"lerde geçmişlerdir.

Mezkûr belgeden ayrı, Eğinli Papaz, Kevork: Tarsus'ta yazılmış bir ayrı belgeyi imzalamış: (Ermenice, parşömen üzerine, "elyazması" kutsal kitapdaki, "Markos İncili"nin sonunda bulunan "2. boş sayfada", Eğin Murahhasası, Baş-Yebisgobos Boğos tarafından (1758) yılında kaleme alınmış (Berozyan Hanedanı)nın soyağacını görmüştür ki, en altında Murahhasa'nın mühürü mevcuttu.

Yukarıda belirtilen tarihten 93 yıl sonra, eğin Murahhasası, Bedros Vartabed - "Rahip" mezkûr belgeden bir suret çıkarıp, muhtevasını açıklayan bir mektup eki ile birlikte, "23 Ocak 1851" tarihinde, Barutçubaşı Ohannes Bey Dadyan'a göndermiştir.

Bu beklenmedik sürpriz üzerine hayli sevinip, Rahip'e bir teşekkür mektubu yazan Ohannes Bey Dadyan, ecdadının aile kronolojisini kaleme aldı.

Mevzubahis kronoloji iki bölüm halinde, araştırmacı, Toros Azadyan tarafından: 1932'de "Surp-Pırgiç Ermeni Hastahanesi, Salnamesi'nde ve ayrıca 1951 yılında kendi neşrettiği (ASDĞA-PERT-MECMUASI)nda yayınlamıştır.

Sayın Tuğlacı: Mezkûr Kronoloji'nin "elyazması orijinali"nin Yerevan-Erivan'daki "Madenataran"da; "MESRAP MAŞDOTS EL-YAZMALARI KÜTÜPHANESİ" gördüğünü, eserinde geçmektedir.

AİLE OLUŞUMUNUN MENŞEİ

Aile adını, 1409'da dünyaya gelen (Zad) adında bir şahsın kimliğinden almış ve "ZADYAN" olarak anılmaya başlamış. XVI-II. asrın ilk yarısında ise; 1495 yılında doğmuş olan, "DAD ARAKEL AMİRA"nın adıyla anılmaya başlamışlar ki, böylece "DADYAN" soyadı benimsenerek, sonuna kadar muhafaza edilmiştir.

Dadyan ailesinin atası sayılan "Beroz ailesi" ile birlikte Sivas'dan Eğin'e göç etmiş, burada; Beroz'un oğlu, "Mihirtad" 1350'de doğmuş. O'nun oğlu, "Vahram" 1378'de doğmuş, onun oğulları: Zad, 1410'da, Beroz ise, 1440'da dünyaya gelmişlerdir.

Daha sonra ise: Beroz'un oğlu "Konstantin" 1460'da dünyaya gelmiş. Onun oğlu, "DAD ARAKEL", 1494'de doğmuş. Onun oğlu "Simon" 1530'da doğmuş. Onun oğlu, "Mıgırdiç" 1576'da doğmuş. Onun oğlu, Hacı Artin ise 1621'de dünyaya gelmiştir.

Mahdesi- "Hacı" Artin üstün yetenekleri olan bir yaratılışa sahipti ve bu özelliğinden yararlanıp, "Fırat üzerinde bir köprü" inşa etti ki, pek muhteşem olan bu köprü, Hacı Artin'e hiç de hayırlı gelmemişti. Zira, onun bu kabiliyetini kıskananlar, bir yolunu bulup öldürebilmeyi planlamışlardı!..

Bu esnada durumu öğrenen Hacı Artin, böylesi bir bağnazlık karşısında öylesine üzülmüştü ki, Eğin'i ailesiyle birlikte terk ederek, "KAMARAGAB KÜYUG"-(KAMARAGAB KÖYÜ)ne yerleşti ve dokuz nesil bu köyde (1350) tamamı tamamına (üç-yüz yıl) yaşadı. Köydeki aile gelişmesi ise şöyle oldu: (Hacı Artin'in oğlu, Hacı Arakel 1661'de doğdu. Onun oğlu Asdvazadur 1686'da doğdu. O'nun oğlu Nigoğos 1713'te doğdu. O'nun oğlu "DAD ARAKEL" ise, 1753'te doğmuştur.

Mevzubahis aileye "Dadyan" soyadını veren ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk "Resmi Barutçubaşı"sı Dad Arakel Amira'dır.

60- ZADYAN MAHDESİ NİGOĞOS AMİRA: (1713 - ?)

Adını aile efradına "soyadı" olarak kabul ettirmiş ayrıca, Osmanlı Devleti'nin ilk "Resmi Barutçubaşısı" olabilme şerefine erişmiş, Mahdesi, "Hacı" Dad Arakel Amira'nın pederidir.

Nigoğos Amira, biraderi "Simon Amira" ile birlikte İstanbul'a gelerek "Sarraflık" yapmaya başlamış ve İstanbul'da vefat etmiştir.

Merhum, Amira hakkında başkaca bir bilgi bulamadık.

61- MAHDESİ DAD ARAKEL AMİRA: (1753-1812)

13 Eylül veya 20 Aralık 1753 tarihinde Eğin'in "GAMARAGAB-KÜYUĞ" - "KEMER-BAĞI KÖYÜ"nde doğmuştur. Mahdesi Nigoğos Amira'nın mahdunudur. Amira'nın ölümü ile babadan yetim kalınca, annesi Markırid Hatun Hanım tarafından büyütülmüştür.

1767 yılında, amcası Simon Amira'dan, pederinden kalan mirası almak üzere İstanbul'a gitti. Hissesine: "Bir çiftlik ve iki bekâr odası" düşmüştü. Onları satarak köyüne döndü ve annesi ile birlikte mukaddes şehir Kudüs'e giderek, Mahdesi "Hacı" oldu.

Köyüne dönüşünde "Değirmen yapımı ve Mimarlıkla" alâkadar olurken, bir yandan da Çuhacılık yapmaya başladı. Bir süre sonra ise, kendi başına öğrendiği "Saatçiliğe" başladı.

Ancak, hemen hiç birisinde de geçimini sağlayamayınca, tekrar İstanbul'a döndü ve (Artin Amira Yerganyan)ın tavsiyesiyle: Yollar, köprüler yapabilmek gayesiyle Eğin'e gitti ve Fırat nehri üzerinde yeni bir köprü yaptı. Daha sonra ise tekrar İstanbul'a dönüp, Unkapanı'nda sarraflığa başladı: (1787).

Sarraflık yaptığı dönem içinde ağır şekilde hastalanıp bir yıla yakın (9 ay) yatakta kalmaya mecbur oldu ve iyileştikten sonra, sarraflığı bırakıp, "PAYDOS" gibi, uyumsuz bir isim taşıyan bir Değirmen şirketine girdi.

BARUTÇULUK MESLEĞİNE DOĞRU

Arakel Amira'nın iş hayatında daldan dala konarak, kararsızlık içinde bocaladığı günlerde, ülkenin de kendine has problemleri vardı ve en önemlilerinden birisi de Osmanlı Devleti'nin temel direğini teşkil eden ordunun hayati unsuru olan "Barut problemi" mevcuttu ve bu önemli müşkülün halli için Sultan III. Selim Hân, İstanbul'da Avrupa Baruthaneleri seviyesinde bir baruthane kurulabilmesini şiddetle arzulamaktaydı.

Mezkûr istek paralelinde, İtalyan asıllı bir Fransız olan, Françesko'ya bu problemi halletme vazifesi verildi. Bu işte uzman olan Françesko: "MAKRİKÖY"-"BAKIRKÖY"deki Baruthanesi'nde, barutun kolaylıkla hazırlanabilmesi için, bir çark imal etmeyi üstlendi.

Yapımı tamamlanan "iki beygir gücü"ndeki çarkın denemesi olumsuz neticelendi zira çark döndürülememiş bütün ümitler boşa çıkmıştı!..

Pâdişah, Hariciye Nazırı Râşid Efendi'yi çağırtıp, bu problemin bir an evvel halledilmesini irade buyurdu.

Râşid Efendi gayet iyi tanıdığı, özel saatçısı Arakel Amira'yı huzuruna çağırtıp durumu anlattı. Derhal çalışmalara girişen Arakel Amira, kısa zamanda makarayı tamir ederek, iki beygir gücündeki çarkı döndürmekle kalmadı, aynı zamanda Baruthane için yeni bir makara daha geliştirip, devreye soktu: (1794).

Fransız uzman işi gerçekten becerememiş miydi, yoksa Osmanlı Ordusu'nun zayıf kalabilmesi için, suiniyetle mi hareket etmişti?.. Bilinmez ama, şekli her nasıl olursa olsun. Fransız'ın muvaffakiyetsizliği, Arakel Amira'ya parlak bir istikbâl kapusu açmıştı, hem de ardına kadar!..

12 Mayıs 1794 tarihinde Sultan III. Selim Hân, "Azadlı Baruthanesi"ni ziyaret ettiğinde olumlu gelişmeleri görerek, ziyade memnun kaldı.

17 Haziran 1795 tarihinde ise, Pâdişah iradesiyle Arakel Amira: "Barutçubaşılığı"na ve kendi çaba ve maharetiyle kurulan "Baruthane Fabrikası" Müdürlüğü'ne atandı.

Baruthane Nazırı Şeref Efendi, 1 Temmuz 1795 tarihli arz raporunda: Arakel Ustanın, kendi buluşu "200 tokmaklı" çarkın bir haftaya kadar tamamlanacağını, Pâdişah'a arz etti ve mevzubahis çark: "16/17 Temmuz 1796" tarihinde tamamlanınca: (125.000 kur. tutan yapım giderinin, Darbhane-i Âmire'den ödenmesi ve Başmuhasebeye kayıt yapılması için) emir çıkarıldı.

Diğer taraftan, İstanbul Baruthanesi Nazırı, Mustafa Bey: (Baruthane'de numune olarak, Arakel Usta tarafından imal edilen "80 tokmaklı" çarkın, birkaç ufak mil değişikliği ile yılda (2.000 kantar) barut imal edebilecek hale getirilebilmesi için, (2.000 kur.) ihtiyaç olduğunu arz etti. Arz edilen teklifi uygun bulan Pâdişah, Başmuhasebe tarafından ödenmesini irade buyurdu.

ARAKEL USTANIN İCATLARI

1803 yılı, Arakel Amira'nın üstüste icad ettiği buluşlarının yılı olmuştur denebilir:

1- Dört işi birden gören: "Barut kitlesini ufaltarak, kömürü döverek eleyen" bir makina.

2- Üst çift kürekli bir kayıktan daha süratli gidebilen: "Çarklı bir sandal" yaptı.

3- Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın teklifi ile: "Teknelerin dibinde toplanan suları kısa sürede bşaltıp, denize döken bir tulumba icad etti.

4- Uzun kalasları süratle testereleyip, kereste haline getiren bir makina yaptı: (1800).

5- Yine aynı yıl içinde (1800) Donanma gemilerinin altını kapamaya yarayan ve bakır levhaya çeviren ve adına (silindir) denen bir makina icat etti ve onu daha da geliştirdi: (1802).

Yukarıda kayda geçilen iki icat: Sultan II. Mahmud Hân'ın devrinde, "Buharlı Gemiler"in yapımına kadar, Tersane-i Âmire'de kullanıldı. Dahası, imal ettiği "80 tokmaklı çark" ile, yılda üretilen "600 kantar barut" miktarını, çarklarda yaptığı değişikliklerle "2.000 kantara" çıkardı.

25 Eylül 1803 tarihinde Arakel usta ile yanındaki işçilerin üç aylık maaşlarının, İstanbul cizyesinden ödenmesi hakkında bir emirnâmenin, "Hazine-i Evrak"ta mevcut bulunduğu ve ayrıca: "Azadlı-Baruthanesi"nde vazifeli bulunan: İmam, Müezzin, Barutçubaşı Arakel Usta ve diğer işçilerin, hakettikleri üç aylık maaşlarının verilmesi hakkında Baruthaneler Nazırı Vekili Mehmed Tahir Efendi'nin Sadaret'e, bir arz tezkeresini, "2 Nisan 1805" tarihinde sunduğuna dair belgelerin mevcut bulunduğunu sayın Tuğlacı eserine geçmiştir.

Arakel Usta durmak, dinlenmek bilmiyor, icadlarına bir yenisini daha ekliyordu. 1805 yılı içinde kendi maharetiyle yaptırılacak top-burgusunu çarkları için ihtiyaç duyulan, "30 kantar Sa-

mako" demirini, İrade-i Cedid Deposu'ndan, 20 kantar mayalık tunçun da Tophane mevcudundan verilmesi hakkında, "17 Mayıs 1805" tarihinde irade edildi.

1810 yılında bir başka Emr-i Âli ile Arakel Amira'nın, imtiyaz ve maafiyetlerinin sınırı daha da genişetildi.

1812 yılında Sadr-ı Âzam, Hurşid Ahmed Paşa yanına, Baruthane Nazırı Vekili ile Darbhane-i Âmire Nazırı'nı alarak, "barut kalitesi"ni kontrol etmek üzere, İstanbul ve Azadlı Baruthanelerini gezdi: İmalat servisleri, güherçile ocakları, (barut yapmaya yarayan bir maddenin ocakları) kazanlar, havuzlar bir bir incelendi ve hemen hepsinin çalışır durumda oldukları görüldü. En mühimi de; imal edilen barutun kalitesinin kontrolü idi ki, yapılan birçok atış denemesinden sonra, Osmanlı barutunun: (İngiliz ve Hollanda) barutundan daha kaliteli olduğu tesbit edildi. Yıllık barut imalatı se (15.000 kantar barut)tu.

Teftiş nihayetinde Pâdişah'a olumlu bir rapor sunuldu: Barutçubaşı Hacı Arakel'in, başarılı çalışmalarından dolayı, tebrik ve taltif edildiği bu düzeyde çalışmaya devam ederse, Devlet'in hiçbir şekilde barut sıkıntısına düşmeyeceği arz edildi. Gönderilen rapor üzerine Pâdişah şu değerli notu kaydetmişti:

– "Çok şükür barut mevzuu bir düzene konuldu. Baruthane Nazırı vazifesini âlâ yapmaktadır. Arakel Usta da namuslu ve çalışkan, hepsinden Allah razı olsun."

Bir yıl sonra çıkarılan bir Hatt-ı Hümayûn ile Arakel Amira; çocukları, hizmetkârları "Cizye vergisi"nden muaf tutuldukları gibi, kendilerine birçok yeni ayrıcalıklar tanındı.

Arakel Amira, Devlet-i Âli'den yediği ekmeğe her daim lâyık olabilmek için, hiç mi hiç durmadan çalışmakta ve yeni yeni buluşlar peşinde koşmaktaydı.

Nitekim, çuha dokuyabilmek için 5 adet tezgah imal etti ve baruthanede tesis ettiği Çuhahane'de faaliyete geçirdiği tezgahlarda yüksek kalitede çuha üretti: (1805)

Sultan III. Selim Hân, zenaatkâr ustasını teşvik edebilmek gayesiyle, azadlıyı ziyareti ile şereflendirdiğinde, onun dokuduğu çuhadan dikilmiş bir kaftan giymişti.

Sultan III. Selim Hân, çuha üretimini ve topların delinmesi ile yontulmasına yarayan makinayı bizzat inceledikten sonra, son derece memnun kalarak, yeni bir çuha fabrikası kurulmasını emretti. Ancak, Osmanlı'nın en değerli evlâtlarından sayılan "reformist Pâdişah"; bir gerici ihtilâli ile tahtından edilince, mezkûr proje de gerçekleşememiştir: (1807)

Ne var ki, tamamen yoklara karışmadı ve Arakel Amira'nın mahdunu Ohannes Bey Dadyan, 1842 yılında merhum pederinin projesini İzmit'te gerçekleştirdi.

Sultan II. Mahmud Hân döneminde de icadlarını sürdüren bu çok yönlü usta, Arakel Amira: (Altun ve gümüş çubukları inceltip, düzeltmeye yarayan ve adına "HADDE" denen bir alet imal etmişti) ki; vefatından sonra, Simon Amira mevzubahis aleti daha da geliştirdi ve ünlü, "DÜZYAN"lar, "Darbhane"de kullandılar. Nitekim günümüzde dahi kuyumcu ustaları hâlâ mezkûr aleti kullanmaktadırlar. Keza, Avrupa kuyumcuları dahi meşhur "Hadde" aletini bizdeki kuyumcular gibi kullanmakta berdevamdırlar.

Bu çok yönlü ustanın methiyesini duyan İran Şahı, Hacı Arakel Amira'yı, İran'a davet etmiş, Pâdişah ise, haklı olarak; Arakel Amira'nın gitmesi yerine, İranlı ustaların İstanbul'a gelerek, makinaları yerinde tetkiklerine müsaade etmişti.

HACI ARAKEL AMİRA'NIN CEMAATİNE HİZMETLERİ

Hacı Arakel Amira'nın, mensubu bulunduğu Ermeni Cemaatine de değerli hizmetleri olmuştur. Bunların en önemlilerini aynen geçiyoruz:

1- ("Gregoryan" ve "Katolik-Ermeniler"in birleşebilmeleri için, hayli gayret sarfetmiş ve fakat, ömrü vefa etmediğinden, girişimleri akim kalmıştır.)

2- (XVIII. asrın sonlarında; Azadlı'ya giderken, yarı yolda eskiden varlığı bilinen "Filipos köyü"ne "Surp-Nişan" adına tesmiye edilmiş bir Kilise inşa ettirmiştir.)

3- (1808'de, Rumlar'ın mukaddes belde Kudüs'teki, Ermeniler'e ait kutsal mahalleri "Makamât-ı Mukaddes" ele geçirebilme çabalarını kesinlikle akim bırakan çalışmaları olmuştur.)

Osmanlı-Türk İmparatorluğu Devleti'nin ilk "Ermeni-Barutçubaşısı" olabilme şerefine erişen ve kendi soyuna, mezkûr ünvanı veraset usulüyle intikâl ettirebilme hakkını elde etmeye mazhar kılınmış Hacı Arakel Dad'ın üç erkek evlâdı olmuştur:

1- Simon Amira DADYAN: (1777-1834).

2- Tateos Amira DADYAN: (1785-1814).

3- Ohannes Bey DADYAN: (1798-1869).

Mahdesi-"Hacı", Arakel Amira DAD- "31 Ağustos 1812" tarihinde vefat ettiğinde; arkasında şerefli bir mâzi ve o mâziye lâyık olarak, aynı şerefi devam ettiren, üç asil evlât bırakmıştı.

Merhum, vefatına müteakib Ortaköy Ermeni kabristanına defnedilmiştir.

Bakınız: Pars Tuğlacı: "Belgeler".

1- III. Selim Hân'ın, "Sır Kâtibi" tarafından tutulan: "Ruznâme".

2- 125.000 kur. tutan "yapım giderleri" ile alâkalı belge: (171).

3- 2.000 kantar barut yapabilmek için ki, yanısıra başka ihtiyaçlar da dahildir. Yapılan yardım belgesi: (172).

4- Cizye: İslâm'ın fethettiği ülkelerde; gayr-ı İslâm unsurların, Devlet koruması karşılığı alınan vergi belgesi: (173).

62- DADYAN SİMON AMİRA: (1777-1834)

Barutçubaşı Hacı, Arakel Amira'nın büyük mahdunudur. 1777 yılında Eğin'in "Gamaragab köyü"nde dünyaya gelmiştir. Delikanlılık çağına geldiğinde, İstanbul'a gelerek pederinin ya-

nında çalışmaya başlamış ve kısa sürede Baruthane'deki işleri öğrenen Simon Amira, pederinin vefatından sonra, "31 Ağustos 1812" Barutçubaşı sıfatıyla, merhumun yerine geçmiş ve bu vazifeyi biraderi Ohannes Bey ile birlikte, vefatına kadar kusursuz sürdürmüştür.

Bu meyanda, kendisine lütfedilmiş bulunan "muafiyet beratı" yandığından, yenisinin verilmesiyle bu problem de halledildi. Daha sonra, Barutane Nazırı'na, "2 Temmuz 1818" tarihli bir ferman ile: (Baruthane mahali içinde bulunan, "Büyük Tokmaklı Cilâ Çarkı" binası, Süzgü Havuzu, Kasr-ı Hümayûn, Taş İskele vs.nin Simon Dadyan ve diğer mimarlar tarafından; yapılan keşfe uygun şekilde onarılıp yenilenmesi) emredilmişti.

Simon Amira'nın son derece başarılı çalışmaları neticesi, fevkâlade memnun kalan Pâdişah: (Darbhane'ye bağlı olarak, Beykoz-Hünkâr İskelesi mahalinde faaliyet gösteren, Devlet'e ait "Kâğıt Fabrikası"nı, 1819'da Hacı Halim Efendi'den aldırtarak, işletmesini bir irade-i seniyye ile Simon Amira'ya verdirdi.

Simon Amira'nın, barut yapımında son derece mahir bir usta olmasından dolayı, 1824 yılında mahdunlarından Boğos: Azadlı Baruthanesi "ikinci kalfalığına", Tovmas da "üçüncü kalfalığı"na atandırıldılar.

Pederi gibi birçok icatlar yapan Simon Amira ile biraderi, Ohannes Bey'e, bizzat Pâdişah tarafından, yeni bir tüfenk ile iplik çarklarının yapımı irade edildi.

İki kardeşin derakab çalışmaya koyuluşlarını merakla takip eden Pâdişah, Vezir'ine çalışmaların ne merkezde olduğunu sorunca, Vezir, Dadyan Biraderleri makamına çağırtıp, çalışmalar hakkında bilgi aldı. Emredilen işlerin 15-20 gün zarfında bitirileceğine dair teminat alınca, durumu Pâdişah'a arzeti.

Nitekim, sözlerinde duran Dadyan biraderler, "Tüfenk ve İplik çarklarını tamamlayıp, Sadr-ı Âzam'a arzettiler.

İmalatların incelenmesinden sonra, imal edilenlerin numuneleri ile birlikte, bir rapor ile Pâdişah'a arz edildi. Durumdan ga-

yet memnun kalan Pâdişah: "Tüfenk ve iplik çarklarını çok beğendiğini, diğerlerinin de bunlar gibi mükemmel olmasını, ayrıca, Simon ve biraderine hizmetleri için yeterince atiyye (ihsan) ile taltif edilmelerini bir Hatt-ı Hümâyûn ile emretti."

Ancak, miktarı belirtilmemiş olduğu için; ne miktar ihsanda bulunulacağı özetle Pâdişah'a sunulunca, Sultan II. Mahmud Hân:

– "Adları geçenler işlerinde ehli ustalar olduklarından: Simon'a 15.000 kur. biraderine 10.000 kur. atiyye verilsin." diye buyurdu.

Son derece başarılı hizmetler sunmasına ve Pâdişah başta olmak üzere, çoğu üst düzey şahsiyetlerin sevgilerini kazanmış olmasına rağmen, sebebi meçhul kalmış bir (?) durumdan dolayı: "1824-1825" yılları arası, vazifesinden azledilip, yanına bir çavuş katılarak, Baruthane'den alınıp, Ankara'ya sürgün edilen Simon Amira'nın yerine biraderi Barutçubaşılığa atandırıldı.

Yüz gün süren sürgün hayatından sonra af'a mazhar olarak İstanbul'a döndüğünde: Bakırköy veya Yeşilköy Baruthanesi'nin Yeniçeri Ocağı'nın elinde bulunduğunu gördü.

Daha sonra, Yeniçeri Ocağı'nın külyen kaldırılmasından sonra, Sultan II. Mahmud Hân'ın iradesiyle tekrar eski vazifesinin başına getirildi: (1826).

Ne var ki, nahak yere sürgün edilmiş olması Simon Amira'yı ziyade üzmüş, bedenen ve ruhen hayli zayıf düşmüştü. Nitekim, bir müddet sonra hastalandı ve işinin başına zor gidebilecek kadar bitap düştü: (Kalb ve zafiyyet) durumlarından muzdarip olduğu için her geçen gün daha da yıpranmaktaydı. Gerçi tıbbi tedavi görmekteydi ancak bilhassa kalbi pek rahatsız etmekteydi.

"18 Temmuz 1828" tarihinde "Azatlı Baruthanesi"nde vukubulan bir kaza neticesi dehşet verici bir patlama zuhur etmiş ve Simon Amira âdeta ölümden dönmüştü!..

Merhum pederi tarafından icad edilen (Hadde) aletinin daha da geliştirilmesini isteyen; "Darbhane-i Âmire" Müdürleri Düz-

yanlar'ın isteğini yerine getirerek, geliştirdiği aleti onlara teslim etti ki, mezkûr alet Darbhane'de uzun yıllar kullanılmıştır.

Bu meyanda şu hususda kaydetmek isteriz ki, günümüzün Ermenileri arasında birtakım fraksyonlar tarafından "Amiralar" aleyhinde çeşitli yalanlar savrulmakta ve dolayısıyla, Türk Ermenisi'ne tesir ederek, onlardan soğutmaya çalışılmaktadır. Hemen her Amira'nın cemaate olan hizmetlerini de biyografilerine geçmeyi bilhassa bu açıdan elzem bulmaktayız!.. Dolayısıyla Simon Amira'nın da diğerleri gibi mensubu bulunduğu cemaatten; maddi-manevi hemen hiçbir yardımı esirgememiş olduğunu, vicdan rahatlığı ile kayda geçebiliriz.

Aynen merhum Pederi gibi dindar olduğundan; doğduğu köyün Kilisesi ve Mektebi için maddi yardımda bulundu.

Biraderi, Ohannes Bey ile birlikte "Ayios Stefanos"da "Yeşilköy", "Surp-Istepanos" Ermeni Kilisesi'ni yaptırdı: (1826). Hasköy'de "Surp-Istepanos Kilisesi"ni yeniden inşasına maddi yardımda bulundu: (1831).

Sultan II. Mahmud Hân bu cefakâr ustasına, lâyık olabileceği en yüksek payeyi lutfederek: (Bir murassa nişanı ile "Müslümanlar gibi giyinme hakkını" tanıdı.)

"4 Mart 1834" tarihinde vefat eden Simon Amira, Beşiktaş-Ermeni kabristanında toprağa verildi.

"Maryam Nersisyan" ile evlenmiş olan Simon Amira'nın: Isguhi (1815-1863) adında ve Yergenyan soyadını taşıyan diğer kızı ile Nigoğayos (1799 - ?), Boğos (1800-1863), "Violonist" Tovmas (1802 - ?) ve Antreas (? - ?) üç erkek evlâdı olmuştur.

DADYAN OHANNES BEY: (1798-1869)

Osmanlı-Türk İmparatorluğu Devleti'nin ekonomisine nice hizmetleriyle tarihe geçmiş Dadyan ailesinin, Barutçuluk bahsinde, en önemli iki ferdinden birisi muhakkak ki, Ohannes Bey Dadyan'dır diyebilmek için, fazla düşünmeye lüzum olmadığı, cümlece malûmdur.

Sultan Abd-ül-Mecid tarafından, 1849 yılında, "İZMİT VE HEREKE FABRİKALARI" ziyaret edildiğinde: "Düzen ve intizamdan ziyade memnunluk duyan Pâdişah: (Ulâ Sınıfı Sânisi rütbesi ve 1856 yılında "BEY" ünvanı ile, birinci rütbeden Nişan-ı Âliye mazhar kılmıştı.) Keza: Devlet'in "ekonomik ve kültürel gelişmelerine" önemli katkıları ile sahip bulunduğu: "Üstün kabiliyet, derin bilgi ve görgüsü." Hükümetçe gözönünde bulundurularak, "Meclis-i Ahkâm-ı Âli'ye, 1 Mayıs 1856 ve Meclis-i Maarif üyeliklerine, Nisan 1857'de atandırılmakla" şereflerin en yücesine erişebilmiş bu büyük insanın hizmetleri ile alâkalı hayat hikâyesini, sayın Pars Tuğlacı; mufassal eserinde A'dan Z'ye sunmuş ve ayrıca, "İSTANBUL ANSİKLOPEDİS"ndeki, "Dadyanlar maddesi"nde de merhum, Kevork Pamukçiyan, aynı titizlikle işlemiştir ki, mezkûr konunun geniş kitleler tarafından okunabilmesini Ansiklopedisi ile sağlamış olan merhum ve yeri asla dolmaz: "Tarihçi, Muharrir ve Gazeteci" Reşad Ekrem KOÇU hocamızın ruhuna rahmet okumak, elbette ki, biz, Türkiye Ermenileri'nin minnet borcudur. Hz. Allah gani gani Rahmet eylesin!

Biz nâçiz yazarınıza gelince, bizler, çalışmamızın muhtevasına sadık kalabilme gayesiye, mevzubahis şahsiyetin hayat hikâyesi ve çalışmalarını, aynen diğerlerini sunduğumuz şekilde, "özetlemekle kifayet etmekteyiz."

OHANNES BEY'İN DOĞUMU VE İLK GENÇLİK YILLARI

Aya-Yorgi (Azadlı) köyü Baruthanesi avlusundaki kulede, "14 Şubat 1798" tarihinde dünyaya gelen Ohannes Bey Dadyan: Barutçubaşı Hacı, Dad Arakel Amira'nın üçüncü mahdunu ve Barutçubaşı, Simon Amira Dadyan'ın biraderidir.

Filipos-köyündeki, Surp-Nişan Kilisesi'nde, "18 Şubat 1798" tarihinde vaftiz edilmiş olan küçük Ohannes: öğrenimini "özel hocalar" öğretimiyle, evinde ikmal etmiştir. Küçük Ohanes'in ilk hocası, (1804-1809) yılları arası, tercümanlık yapan, Krikor Ni-

şastacıyan, "Ermenice" öğretmeye başlamış, onun 1809'da vefatından sonra, birkaç ay Nişanca'daki (Kum-kapusu) ana-mektebinde, bilahare de "Bezciyan Mektebi" hocalarından, Takvor Aslanyan'dan ders aldı. (1810-1812) yıllarında, Samatyalı Agop namı ile maruf bir hocadan Ermenice'yi tamamen öğrendi. 1811 yılında ayrıca, Sahak Çamiçyan'dan, Fransızca öğrenmeye başladı ve böylece özel öğrenimle: (Ermenice, Rumca, Fransızca ve matematik öğrendi.)

1812 yılında pederinin vefatından sonra, barutçubaşılık vazifesine atanan ağabeyi Simon Amira'nın hizmetine girdi: "20 Şubat 1813" İstikbâldeki mesleği için, burada gerekli olan bilgileri toplamaya başlayıp: "Baruthane makinelerinin yapısı ve kullanışlarını" bir bir inceledi ki, bu hususta; baruthanenin ustabaşısı, "Sivri Ğaçadur Kahya" ile "Makinist, Pallu Ğugas Usta"dan hayli yararlanmıştır.

"28 Temmuz 1818" Azadlı'da Yakut Hanımla evlendi ve Ağabeyi'nin Beşiktaş'daki evine taşındı.

Yukarıda belirtildiği gibi, böylece baruthanede makine dalında uzmanlaşmakla birlikte: (Coğrafya, Mühendislik ve Resim) öğrenimi yaptı. Ayrıca, mesleki bilgisini geniş açıdan geliştirebilmek gayesiyle: "Barut yapımı ile alâkalı Fransızca kitaplardan çeviriler yaptı ve hayli yararlandı.

1820 yılında, Beykoz-Kâğıthanesi'ne Müdür atanınca derakap, fabrikayı yeniden düzenledi. İki yıl bu görevde kaldıktan sonra, Ağabeyi Simon Amira'nın, "Ankara'ya sürgün edilmesiyle", "13 Ekim 1823" tarihinde Ağabeyinin yerine, baruthane müdürü atandı. Ancak, dört ay süren bu görevi; ağabeyinin sürgünden dönüşü ile son buldu.

Ancak, Ohannes Bey'in mesleki açıdan şansı yavaş yavaş parlamaya başlamıştı. Yani, basamakları yavaş ve fakat emin adımlarla tırmanmaktaydı. Nitekim, Baruthane müdürlüğünden alınına

sından sonra Eyüp'te açılan, "İplikhane"nin müdürlüğüne: 1826 yılının nihayetinde atandırıldı.

Beykoz-Kâğıt fabrikası ile Eyüp'teki İplikhane'yi: "kârgir" yapımı tekniği iplik makinelerinin yapılıp, kullanılması mevzuatıyla Viyana'da uzmanlaşmış "Arakel" adında bir Mühendis ilgilenmiş ve başarılı şekilde tesis etmişti.

Mezkür tesislerin müdürlüğüne atanan Ohannes Bey, ertesi yıl tüfenk borularını delmeye yarayan bir torna-tezgâhı geliştirdikten sonra, aynı yıl içinde: Biri tüfenkhane, diğeri ise İplikhane için iki önemli makine geliştirdi.

30 Haziran 1827 tarihinde: (Sadr-ı Âzam, Nazırlar ve Şeyhül-Islâm'ın) huzurlarında makinalar denedi ve gayet olumlu netice alındığından, izleyenler; taktir ve tebriklerini sunmak şerefini lütfettiler.

Olumlu gelişmeleri öğrenen, Sultan II. Mahmud Hân ise daha sonra, Çırağan Sahilhanesi bahçesinde, kendi huzurunda makinaları çalıştırttı ve son derece memnun kaldığından: Simon Amira'ya atlas bir kese içinde, (15.000 kur. altun). Ohannes Bey'e ise (10.000 kur.) teşvik ihsanı sundu.

Daha sonra ise Pâdişah'ın emriyle, Defterdar İskelesi'ndeki, Sultan Sarayı'nda kendi buluşu olarak: Tüfenk için: 3 iplik için: 4 delme ve perdah makinası üretti: "9 Eylül 1827" - "30 Mayıs 1828".

Bahsi geçen makinalar, İrade-i Seniyye ile "10 Aralık 1828" tarihinde: (Serasker Hüsrev Paşa, Kaymakam Hulusi Paşa, Cebehane Nazırı Arif Bey, Tersane Emini, İhtisab Nazırı ve Tüfenkhane Nazarı'nın) huzurlarında makinaları çalıştırdı ve netice müsbetti. Bilahare, gayet verimli ve kullanışlı olan makinalar; Tüfenkhane yangınına kadar, ustalar tarafından her daim kullanıldı.

Ohannes Bey, "30 Aralık 1829" tarihinde İplikhane Müdürlüğü vazifesinden ayrılıp, 1 Ocak 1830 tarihinde tekrar baruthaneye döndü. "4 Mart 1832" tarihinde ağabeyi Simon Amira'nın

vefatından sonra, İrade-i Seniyye ile (1.000 kur. maaşla) Azadlı Baruthane-i Âmire'nin Barutçubaşılığı'na atandı. Simon Amira'nın mahdunu Boğos Bey ise; İstanbul Baruthanesi'nin Barutçubaşılığı'na atandırıldı: "7 mart 1832".

Barutçubaşılığı'na atanmasından bir yıl sonra, taktire şayan verimli hizmetlerinden dolayı: (Kendisi, aile efradı, yakın akraba ve hizmetkârları vs. cizye vergisi, benzeri vergiler, ot-biçmekten, saman beklemekten, kendilerine ait yiyecek-içecek ve giyeceklerinden alınan vergiden azad edilmekle birlikte; savaş alâmetlerine, kayıklarına, bineklerine ve çocuklarının kıyafetlerine kimse tarafından müdahale edilmemesi husunda) "9 Nisan 1832" tarihinde muafiyet beratına mazhar kılındı.

1834 yılında bir tüfenk ve bir iplik çarkını yeniden geliştirdi ve bu hizmeti de mükâfatlandırıldı, Ohannes Bey, kendi alanında yenilikler sunmak ve dolayısıyla Baruthane'yi daha da verimli bir hale getirebilmek gayesiyle A'dan Z'ye incelemelerde bulundu ve bu gaye ile yeni yeni makineler icad etti.

1835 yılında: Avrupa'nın demir dökümhanelerini, çuha fabrikalarını ve barutçuluk sahasında her ne yenilik var ise tetkik ve öğrenebilmek için Avrupa'ya hareket etti.

Yolculuk esnasında, "Üsküb"e de uğrayıp, güherçile (cevher) problemini de halledebilmeyi tasarlamıştı. Durum şuydu: (Üsküb'den, Azadlı Baruthanesi'ne yılda, "Yüz-elli-dokuz-bin-sekizyüz" kıyye (okka) güherçile gelmekteydi.) Üsküb Nazırı Ali Hıfzı Paşa, bir takrirde bulunarak: (Yeteri kadar iyi netice alamamaktayız!) demekteydi.

Ohannes Bey, işte bu sebeple Üsküb'e gidecek ve durum yerinde tetkik edecek, aksamanın nelerden ileri geldiğini araştıracaktı.

Üsküb'e uğrayan Ohannes Bey, mahalinde inceleme yaptığında, güherçilenin imalinde noksanlar olduğunu tesbit etti. Bunun üzerine: (Güherçile tasfiyesi için bir kalhane fabrikası yapılması-

na, İstanbul'da bu işte uzmanlaşmış ustaların gönderilmesine, oradaki işçilere imalat hakkında bilgi verilmesini) tavsiye eden bir rapor sundu.

Serasker Paşa'nın da fikri alındıktan sonra ise Pâdişah iradesi ile çalışmalara geçilmesi emrolundu.

Sultan II. Mahmud Hân'ın iradesiyle, mahdunu Arakel Sisak'la "22 Haziran 1835" tarihinde, kara yolu ile Avrupa seyahatine çıkan Ohannes Bey: (İtalya, Fransa, İngiltere ve Avusturya)daki "Demir Dökümhaneleri" ile "Çuha Fabrikaları"nı bir yıl süre ile gezerek incelemelerde bulundu.

Bu meyanda, Paris ve Londra Sefirlikleri vazifelerini ifa etmiş, bilahare Sadr-ı Âzam olmuş, Mustafa Reşid Paşa ve kâtibi Nuri Efendi, Ohannes Bey'in, "Paris ve Londra" çalışmalarını yakından izleyip, içtenlikle taktir etmişlerdi.

Dolayısıyla: (Büyük bir istek ve gayretle, bütün zamanlarını "savaş barutu" yapımı tekniği sanatını tam mânâsıyla öğrenmeye hasretmiş ve bu hususta, insanı yıpratan bir çaba neticesi, ülkesinde Avrupa barut ayarında barut imal edebilmiş Ohannes Bey'e bir taltif belgesinin lutfedilmesi) hususunda, "3 Eylül 1836" tarihinde Pâdişah'a bir arz tezkeresi sunuldu.

23 Kasım 1836 tarihinde "Uzmanlığını isbatlayan diplomalarla" birlikte, yurdu Türkiye'ye dönen Ohannes Bey, Hariciye Nazırı, Mustafa Reşid Paşa'nın daha evvel Pâdişah'a sunduğu arz tezkeresi neticesi: (Nişan-ı İftihar) ile taltif edildi: (1837)

Ohannes Bey, yurda döner dönmez, çuha meselesine de eğilmiş ve bu hususta Pâdişah'a arz edilmek üzere bir rapor hazırlamıştı.

Önceki sayfalardan da hatırlanacağı gibi, merhum pederi, Dad Arakel Amira'da "Çuha mevzuunda" hassasiyet göstermişti ve bu hususa her ikisi de haklıydı. Zira, kaliteli çuha, Avrupa'dan temin ediliyor ve Askeriye'nin büyük çapta ihtiyacı olan çuha bu

şekilde temin edildiği için, Devlet Hazinesi'nden dünyanın parası dış ülkelere kayıyordu...

Evet durum aynen buydu ve Ohannes Bey bu problemi temelden çözmeyi, başlıca görevi addetmekteydi. Nitekim bu maksatla Avrupa'da çuha konusunda incelemeler yapıp, orada bazı çuha örnekleri yaptırılıp, Türkiye'e getirmiş, elde ettiği bilgileri de bir lâyiha hailnde Hükümete arz etmişti. Lâyiha özetle şuydu:

(Askerlerin ihtiyacı olan çuhanın ülkemizde dokunamamasından, "Nemçe ve Fransa"dan getirtilmektedir. Bu iş için de, "40-50 Kise Akçe" dışarı gitmektedir. Ülkemizde imal edilebilirse, "büyük çapta tasarruf" sağlamış olacak, ayrıca birkaç bin kişiye de iş temin edilecektir.

Ayrıca, Avrupa'da bu imalat, buhar gücüyle çalışan makinelerle yapıldığından, "yüz kişi ile yapılan imalat", "15-20 kişi ile" halledilebilmektedir. Dolayısıyla da üretim ucuza mal edilebilmektedir.

Bu bakımdan bizim de bu makinalara ihtiyacımız vardır. Ayrıca, Avrupa'dan bu konu ile alâkalı birkaç uzman getirtmek de elzemdir. Bunların temininden sonra, kısa sürede ihtiyacımız olan çuhayı burada yapabileceğiz.)

Lâyihayı inceleyen ve ciddiyetle meseleye eğilen Hükümet, şu karara varmıştı: (Bu kuruluşun tesis edilebilmesi için, büyük çapta paraya ihtiyaç olacaktır. Olumlu netice alınamaması hâlinde ise zarar büyük olacaktır!..)

Dolayısıyla, Avrupa tüccarlarından "Kostaki" adında birisi İstanbul'a getirterek, onun da bilgisini aldılar. Kostaki'nin hazırladığı rapor ile Avrupa'dan getirtilen birkaç tezgahta yapılan numuneler neticesi: Çuhahane için bina ve tesislerin kurulması ile alet ve edavatın Avrupa'dan sağlanması kararlaştırılmıştı.

Avrupa dönüşünde, Pâdişah'ın huzuruna kabul edilen Ohannes Bey: (İstanbul Baruthanesi'nin düzene konduğu, aynı düzenin Azadlı-Baruthanesi'nde de sağlanabilmesi için çalışmalara başlan-

dığını ve Baruthaneler için, son derece önemli olan "Demir Fabrikası"nın yapımına da son derece ihtiyaç olduğunu) arzetti.

Ohannes Bey'in fikir ve görüşünü olumlu bulan Pâdişah: Harbiye Nazırı ile Ohannes Bey arasında en ince detaylarına varıncaya kadar görüşülmesini ve varılan sonucun kendilerine arz edilmesini irade buyurdu.

Pâdişah'a Baruthane ile alâkalı ayrıntılı bir rapor hazırlayıp sunan Ohannes Bey: (Baruthanelerimizde, "İngiliz Barutu kalitesinde barut imal edildiği ve daha değişik alanlarda da olumlu gelişmeler elde edildiğini) arz etmekteydi ki, gayet enteresan bulduğumuz bu tarihi raporun özetini aynen sunuyoruz:

– "Barut yapımı usullerini İngiltere'de öğrendikten sonra, kendi usulümüzü İngiliz üstadlarına anlattım, eksik taraflarımızı izah ettiler.

İstanbul ve Azadlı Baruthaneleri'nde bu yeni usulleri uyguladık ve İngiliz barutu kalitesinde netice aldık. Bu usuller İngiltere'de 30 yıldan beri tatbik edilmektedir.

Fransızlar ise bundan 12 yıl öncesine kadar bizim usulümüzde çalışmaktaydılar. Mosodof adındaki bir bilgini İngiltere'ye göndererek yeni metodlar öğrenmişlerdir. Keza, "Topçuluk ve Tersane" konularını da incelemişlerdir. Dahası, sekiz yıl orada kalarak kendi eksik taraflarını düzeltebilmek imkânı bulmuşlardır.

Daha sonra da, bazı Subayları aynı maksatla İngiltere'ye yolladılar: (Biz hâlâ bu eski Fransız metodlarını uygulamaktan dolayı iyi netice alamıyorduk.)

İngilizler güherçileyi Hindistan'dan getiriyorlar, Fransızlar da güherçile madenlerine sahiptirler. Oraya gidip, onların çalışma tarzını incelememiz lâzımdır.

Kükürt imali ve Fransa'da iyi derecededir. Barut imali için yeni araç ve gereçlerin temin olunması, bilgilerinize sunulmuştur.

Güherçile madenlerimiz bir nizama konulmalıdır. Bu işle uğraşan ustalar, bilgilerini arttırabilmek için eğitime alınmalıdır. Bu

hususta İngiltere'de yaptığım incelemelerden sonra bu işi yürüten üstad kimyagerden başarımı belgeleyen bir tastiknâme aldım.

Başlıca kusurumuz olan barutun kömürünü yakmak için yeni aletlere ihtiyaç vardır. Top barutu için söğüt kömürüne ihtiyaç vardır.

İngilizler; "suyun kuvvetini az, çarkların kuvvetini çok" görmüşlerdir. Bunun için bendin duvarının yükseltilmesi gereklidir. Lüzumlu değişiklikler yapılırsa, senede iki-bin kantar barut elde edebileceğiz.

Şayet 16 yahut 20 takım dibek çarkı ihdas edilirse senede "4.000 kantar" İngiliz barutu kalitesinde ince av barutu imal edebiliriz.

İngilizler barutu güneşte kurutmayı uygun görmüyorlar. Bunu su-buğusu ile yapıyorlar. Barut varillerinin de bakırdan olması lâzımdır. Barut malzemeleri birbirinde uzak mesafede ve ufak binalar olmalıdır. Dört tarafı duvar, üzeri ahşap çatı ve hava işleyecek yerleri olmalıdır.

Bekçiler açık havalarda pencereleri açıp kapatmalıdır. Güherçile ustaları eğitimden geçmelidir.

İngiltere'den gerekli alet ve edavat alınıp, eksikler tamamlandığı taktirde, Azadlı Baruthanesi'nde "500 kantar" ince av barutu ve "4.500 kantar" cenk barutu, İstanbul Baruthanesi'nde de İngilizler'in ayarında barut imal edilebilir.

Toplam olarak Baruthaneler'den: "6.000 veya daha çok ince av barutuyla, 7-8.000 kantar can cenk" imal olunabilecektir.)

Barutçubaşı:
Ohannes

Mezkûr layiha bir arz evrakıyla Sadr-ı Âzam tarafından Pâdişah'a taktim edildi ve mevzubahis ihtiyaçların külyen karşılanabilmesi için lâzım olan "3.000 kese akçenin ne şekilde ödenmesi mevzuatı, Pâdişah'ın görüşlerine arz edildi. Pâdişah ise "Darbhane-i Âmire"den ödenmesini emretti.

Mustafa Reşid Paşa; Ohannes Bey'in devamlı başarı gösterip, hiç durmadan verimli çalışmalarına bir yenisini eklemesini dikkate alarak, Pâdişah'a bu hususta bir arz tezkeresinden sonra, Ohannes Bey'e yeni bir lütuf ihsan eden Pâdişah: "Nişan-ı Âli" ile taltif etti. Bu meyanda, Baruthane için gerekli olan makinaların bazı yedek parçaları, yurt dışına sipariş edildi.

İslimye'de çuha fabrikasının yapımına öncü olan Ohannes Bey; (birinci kalite mal üretebilmek için bazı araç ve gereçlerin gerekli olduğunu önceden bildiğinden fabrika ile alâkalı birçok makina sipariş vermiş ve İstanbul'a gelince de vaziyeti Hükümete rapor etmişti.)

Ohannes Bey tarafından İngiltere'de iken, Baruthane'nin geliştirilmesi için sipariş olarak verilen malzemelerin tutarının bir bölümü Darbhane Defterdarlığı'nca, bir bölümü ise Baruthane'nin gelirinden karşılanmasına ayrıca, Ohannes Bey'in, araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere, fedakârlık yaparak bütün masraflarını da kendi cebinden harcamış olması dolayısıyla bu ücretin de Hükümetçe kendisine verilmesi bir irade ile kararlaştırılmıştı.

1837 yılında, Dolmabahçe'de bir Tüfenkhane ile Fişenkhane'nin kuruluşuna da öncü olan Ohannes Bey Dadyan. Sultan II. Mahmud Hân'ın Tüfenkhane'yi ziyaretinde son derece memnun kalmasıyla, Fabrika'nın kuruluşuna katkılarından dolayı ödüllendirmişti.

Baruthane, Tersane, Tüfenkhane vs. yerlerde bulunan buhar makinalarının onarıma muhtaç olduklarında ve yeniden yapılmasının zuhurunda Avrupa ülkelerine başvurulması ve dış ülkelere giden para ile çekilen çilenin ortadan kalkması için bir "Demir Fabrikası"nın yapımının şart olduğuna karar veren Pâdişah bu hususta bizzat emir buyurmuştu.

Bu hususta yapılan toplantıda Barutçubaşı Ohannes Bey, Demir Fabrikası bahsinde: İngiltere'de tanıştığı bir fabrika sahibinin de görüşünün alınmasında fayda mülahaza ettiğini zikretti. Ayrı-

ca, fabrika binasının bu işin uzmanı olan bir müteahhide verilmesini teklif etti.

Ohanes Bey'in teklifi üzerine, toplanan Meclis, teklifi uygun bulmuş ve bu hususta aldıkları karar sonucu: (Paris Sefiri Fethi Ahmed Paşa ile Londra Sefiri İbrahim Sarım Efendi bu konuda vazifelendirilip; Fethi Paşa'nın hizmetindeki, Arakel Bey'in "Ohannes Bey'in mahdunudur" aracılığı ile İngiltere'deki fabrika ile temas kurulmasının da faydalı olacağına; Arakel Bey ile Miralay Bekir Bey'in birlikte, "Demir Fabrikası" inşa eden müteahhidin ikâmet ettiği Manchester şehrine giderek, böyle bir işin ne meblâğa mal olabileceğini görüşüp, İstanbul'a bildirmeleri.)

Dolayısıyla, İstanbul'dan gönderilecek emir ve talimata göre sözkonusu müteahhite kontrat yapılması emredildi.

Bu mahalde, Londra Sefiri Sarım Efendi ile yapılan yazışmalar ve gelen cevaplar neticesi; Çelik fırının geri bırakılarak, Ohannes Bey'in görüşünün alındıktan sonra "Demir Fabrikası" meselesinin üzerinde durulmasına, fabrika yerinin tesbiti ve yapısına başlanılmasına; gerekli alet ve makinaların ithalinin gerçekleştirilmesine karar verilmiş ve gereken emir verilmişti.

Bütün bu başarılı çalışmalardan dolayı, Ohannes ve Boğos Beyler için; Cizye vergisinden muaf tutulmasının dışında, ayrıca yeni muafiyetler verilmesi için, Pâdişah iradesiyle gerekli işleme geçildi. Durum şuydu: Barutçubaşı Ohannes Bey ile mahdunu Boğos Bey ve kendilerinden önceki Dadyanlar, memleketin "millî menfaatlerini" bekleneden ziyade dikkate alarak, eşsiz hizmetleriyle katkılarda bulunup, yeniden inşa edilen fabrikada, Avrupa tekniğine uygun standartta barut yapımı, ülke ekonomisini bilhassa dikkate almaları ve diğer yararlı faaliyetleri dolayısıyla taktirlere lâyık görülmekteydiler.

30 Nisan 1838 tarihinde, Sultan II. Mahmud Hân tarafından, Ohannes ve Boğos Bey Dadyanlara ihsan buyurulan muafiyet beratının muhtevasın günümüz Türkçesi'ne çevirip, ibret alınması

için yeni nesillere aktaran sayın, Pars Tuğlacı'nın değerli eserinden aynen geçiyor ve özellikle günümüz Ermenileri'nin okuyup; "bazı ruh hastası kimselerin, atalarının değerli temsilcileri "AMİRA"lara: (YALAKALAR) demekle ne derece haksız saldırılar yapmış olduklarını daha sarih bir belge ile görebilsinler!..

(Kazazlar'ın Kadıları ve Naibleri ve Zabitleri biliniz ki, Adalı ve İstanbul Baruthaneleri Barutçubaşıları, Ohannes ve Boğos'un Avrupa usulünde barut imal etmeleri ve başarılarına mükafâten ömür boyunca ve isimleri belli yirmi-beşer aile ferdi, bu iki-yüz elli-dört yılı Muharremi'nden itibaren tekâlif-i örfiye ve resmiyeden muafdırlar.

Barutçubaşı Ohanes'in diğer yeğeni Antreas'ın da gerek bulundukları ve gerek gezip dolaştıkları yerlerde vergi talebiyle rahatsız edilmesi hakkında bu emir verilmiştir. Siz bu emre uyarak gereğini yapınız. (5 Safer 1254).

Söz konusu beratın 18 Mayıs 1838 tarihli ikinci (ek) bölümünün içeriği de şöyle:

– "Azadlı ve İstanbul Baruthaneleri Barutçubaşıları Ohannes ve Boğos'un Avrupa usullerine göre barut imaline başlamaları ve başarılarına mükâfat olarak kendilerinin ve ailelerinden yirmişer kişinin çeşitli vergi vesaireden muafiyetleri hakkında Pâdişahımızın iradesi vardır. Bu husus cizye muhasebesi kaleminde kaydolunmuştur.

Azadlı Baruthanesi Barutçubaşısının diğer yeğeninin bir 254 senesi Muharremi'nden geçerli olmak üzere, Cizye-i Şeriyeden muafiyetini belirten bu berat verildi.

Buna göre kendisi gerek İstanbul'da, gerekse gezip dolaştığı yerlerde Cizyedarlar tarafından Barut-ı Hümâyuna aykırı olarak cizye talebi ile rahatsız edilmeyecektir." (Belge: 204, 204/A, 204/B).

Kısa bir süre sonra, Ohannes İstanbul Barutçubaşısı Boğos'un üçer-bin kuruş olan maaşları, masraflarını karşılamadığından, ça-

lışkanlıkları, Devlet hizmetinde gösterdikleri sadakat ile çok önemli ve yararlı katkıları dolayısıyla, kendi kavimleri arasındaki "saygınlıkları, seçkin kişilikleri ve mevkileri de" gözönüne alınarak Ohanes'in maaşının, (7.500 kr.) Boğos'unkinin de (1.000 kur.)a yükseltilmesi hakkında ferman çıktı. (Belge: 205).

Gittiği ülkelerde: "Demir Dökümhane"leri ile Çuhahaneler'deki makine ve cihazların işleme tarzı hakkında geniş ve detaylı bilgi edinen Ohannes Bey, İstanbul'da birçok yeni makinalar kurdu ve yepyeni bir sistemle Baruthane'deki işini organize etmekle birlikte, çuha fabrikasının kurulmasında da önayak olup, İngiltere'deki çuha üretimi ile ilgili detaylı bir layiha hazırlayarak ilgililere bir rapor ile sundu.

Londra'daki araştırmalarından sonra İstanbul'a dönen Ohanes Bey, Feshâne-i Amire'nin eski ve yeni binalarında bir fabrika ihdasiyle subaylar için yılda 60.000 arşın çuha dokunmasının sağlanması, "ülkeyi yabancılara muhtaç olmaktan" kurtaracağı gibi, ihtiyacın istendiği ölçü ve zamanda sağlanabileceğinden bu işin Feshane-i Âmire fabrikatörü, Ohanes Bey'e ihalesi ve ayrıca İslimiye'de yapımı süren çuha fabrikasının da bir an evvel bitirilmesi emrolundu.

İzmit'te kurulan çuhahaneye gerekli makinelerin monte edilmesinden sonra, derhal üretime geçilmişti: (1842).

Hassa Mimarı Garbed Balyan tarafından inşa edilen Çuhahane "8 Nisan 1842" tarihinde Sultan Abd-ül-Mecid tarafınan ziyaret edildi ve son derece memnun kalan Sultan: Ohannes Bey, Boğos Bey ve fabrikanın mimarı, Garabed Balyan'ı taltif etti.

Bir Demir Fabrikasının kurulmasında büyük çapta kazanç sağlanacağını daha evvel rapor etmiş ve durumu detaylı şekilde arz etmiş olan Ohannes Bey ile "7 Şubat 1839" tarihinde tekrar görüşülerek, "Demir Fabrikası"nın bir an önce kurulması emredildi.

GÜHERÇİLER'İN ZİYAN OLUŞUNUN ÖNLENMESİ

Baruthane'de uzun zaman kalan ve kullanılmayan "Güherçile madeni"nin ziyan olup gitmesi ve bu sebeple hayli maddi zarara uğranması, haklı olarak Hükümetin önemli konuları arasında birinci sıraya yükelmişti. Nitekim, Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmelerde bu husus gündeme alındı ve problemin derhal çözülmesinin elzem olduğu neticesine varıldı.

Barutçubaşı Ohannes Bey, bu probleme de bir çare bulmakta gecikmedi ve derakap uygulamaya geçti ve İngiltere'de gördüklerini aynen uyguladı. Şöyle ki: İngiltere'deki gibi maden cevherini çalşıtırıp, kalıplara döktürüyor ve böylece saklatıyordu.

Ohannes Bey'in uyguladığı bu yeni sistem ile bundan böyle hemen her yerde, Güherçiler kalıplanıp saklanabilecek ve böylece hiçbir şekilde zarara uğranmayacaktı.

28 Ekim 1842 tarihinde "Ayios-Stefanos"ta (Yeşilköy), Sultan Abd-ül-Mecid Hân'ın huzurunda: Boğos ve mahdunu Arakel ile Ohannes Bey'in madunu Arakel-Sisak tarafından, yeni makinelerin denemesi yapıldı. Sonuç mükemmeldi.

Ohannes Bey, ikinci Avrupa gezisine iki mahdununu da birlikte aldı: (Nerses-Ğosrof ve Artin-Karekin) bunlardan Artin'i Paris'te, Nerses'i Londra'da birer mektebe yerleştirdi: "8/20Kasım 1842".

OSMANLI BARUTU'NUN, İNGİLİZ BARUTU'NDAN ÜSTÜN OLDUĞU ANLAŞILMIŞTI

Ohannes Bey, Paris'te bulunduğu esnada, Fransa Kralı Louis Philippe'le görüştü ve oradan İngiltere'ye geçip, çeşitli şehirlerinde mesleki araştırmalar yaptı; ihtiyaç olunan makine ve aletler satın aldı. Londra'dan İstanbul'a birkaç İngiliz uzmanı, makinalarla birlikte gönderdi.

Ohannes Bey, İstanbul'da imal ettiği baruttan numuneleri beraberinde götürerek, İngiliz baruthane uzmanlarına tetkik ettirdi. Mezkür barutları tetkik ve tecrübe eden İngiliz uzmanlar: (Osmanlı Barutunun, İngiliz Barutu'ndan daha üstün kalitede olduğu)nu bizzat tesbit ettiler.

İngiltere Krallığı Harb Nazırı Korgeneral'in, Ohannes Bey'in beraberinde götürdüğü barut numuneleri hakkındaki raporu özetle şudur: (Bakınız: Pars Tuğlacı).

(İstanbul'dan Bay Dadyan tarafından getirilen "Sülfür Güherçilesi" ve kömürü inceledim, görünüşe göre hepsi çok iyi; büyük bir dikkatle ve özenle hazırlanmıştır.

Kaliteleri çok iyi görünen barut tozu örneklerini de inceledim. Gerek top, gerekse tüfenk için hazırlanan barut, İngiliz barut tozundan çok daha ince.

Yukarıda belirttiğim gibi tozun kalitesi konusundaki rapor; dayanma kalitesini içermiyor. Bu yalnızca zamanın belirleyebileceği bir konudur!..)

Birkaç gün sonra bu rapor Pâdişah'a bir yazı ile birlikte sunuldu. (Belg: 210).

Bu meyanda, Ohannes Bey ve biraderi Boğos Bey: Başarılı hizmetlerinden dolayı, İrade-i Seniyye ile "Fesleri'nin üzerinde, "altun bir tuğra" taşıyabilmeleri hakkı tanınmıştı: (1844).

Ohannes Bey, Avrupa gezileri esnasında birçok dost çevresi edinmişti ki, bunlar o devrin en süper ülkelerindendi ve kendisine saygı duyulmaktaydı. Meselâ, devrin Fransız ve İngiliz gazetelerinde Dadyanlar'dan methiyelerle bahsedilmekteydi ve makalelerin sahipleri çoğunlukla: "Bilim adamları, mesleki çevreden dostları ve münevver şahsiyetlerden müteşekil idi.

Ohanes Bey'in: Fahri üye ve şeref üyeliğine layık görüldüğü dünyaca meşhur kuruluşlar şunlardır:

1- Société d'Encouragement: (TEŞVİK CEMİYETİ).

Paris: Fahri üyeliğine seçildi.

2- Industrial Development Society: (SINAÎ GELİŞME CELİ-YETİ).

Londra ve Edinburgh: "Şeref Üyeliği".

3- The Royal Scottish Society of Arts-Edinburgh

"Şeref Üyesi".

4- Société Orientale: (ŞARK CEMİYETİ).

Paris: "Şeref Üyesi".

PAMUKTAN ÜRETİLEN BARUT

1845 yılında maiyyetiyle Ayios-Stefanos'a (Yeşilköy) giden Sultan Abd-ül-Mecid Hân'ı Dadyanlar ağırlamak şerefine nail olmuşlardı ve Sultan, Dadyanlar'ın meşhur konağında (8 gün) kalma şerefini bahşetti ki, mezkûr tarihten sonra, o mıntıkaya her geziye çıktığında, Dadyanlar'ın konağında (4-5 gün) ağırlanmıştır.

Osmanlı Devleti'ne yaptığı büyük hizmetlerden dolayı, bizzat Pâdişah tarafından, "imtiyaz madalyası" ile taltif edilen Ohannes Bey: "Pamuktan barut çıkarabilmek için oğulları: "Arakel, Sisak, Nerses-Ğosrov ve Artin" ile geceli-gündüzlü deneyler yapmaktaydı. Gerçi, Pamuktan barut üretmeyi ilk deneyip başaran, İsviçreli "Champagne" idi ve sırrını gayet gizli tutmuştu. Ancak, bu gizlilik Ohannes Bey için önemli değildi ve nitekim, uzun ve yorucu deneyler sonucu, pamuktan, barut üretmeyi başarmıştı ki, Sultan Abd-ül-Mecid Hân deneyleri şahsen ve büyük bir merak ile takip etmiştir.

Ohanes ve Boğos Bey'lerin dilekleri üzerine, Paris'teki "Sainte-Bare" Koleji'nin Müdürü, "Alexandre Labrouste'aya: Dördüncü rütbeden bir "Nişan-ı Âli" lütfedildi. Mezkûr zat, son derece bir Osmanlı hayranı idi ve mektebine gelip eğitim göre hemen her Osmanlı talebesi ile yakından ilgilenmekte, onlara yardımcı olmaktaydı.

BARUTÇUBAŞI OHANNES BEY'İN ESERLERİ

1- ZEYTİNBURNU DEMİR FABRİKASI: (1845)

1848 yılında üretilen ilk top döküldü ve Pâdişah'ın huzurlarında açılışı yapıldı. Böylece demir fabrikasının nasıl bir güce sahip bulunduğu gözler önüne serildi.

Fabrikanın dökümhanesinde çalışan: "Uzmanlar ve işçiler: Yedikule, Surp-Pırgiç Ermeni hastahanesine bağlı: "Yetimhaneden yetişen" talebelerden müteşekildi."

İngiliz seyyahlarından, "Charles Mac Farlane", 1848 yılında Türkiye'de "eğitim maksatlı" bir gezi yaparken; inşa edilmekte olan, "mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn"u ziyaret etmiş ve hatıratına geçtiği intibalarını şu satırlarla noktalamıştır:

– "Bu mektebin uzmanlaşmış işçilerinin, yapı ustalarının, şantiye şeflerinin, ressam ve nakkaşlarının çoğunluğunu; "Ermeniler" teşkil etmektedir."

1845 yılında İngiltere'den yeni baruthane malzemeleri getirtti ve Sultan Abd-ül-Mecid Hân'ın, irade-i seniyyesi ile fabrikalar kurup yönetti. Mevzubahis fabrikalar şunlardır:

2- DOLMABAHÇE TÜFENKHANESİ: (1837)

Sultan II. Mahmud Hân döneminde (1837) Hassa Mimarı Garabed Balyan tarafından inşa edilmiştir.

3- HEREKE İPEKLİ MENSUCAT FABRİKASI: (1840)

1840 yılında Hassa Mimarı Garabed Balyan inşa etmiştir. Mezkûr fabrikada: "Dantela, ipekli kumaş, kordela, fes, çorap, fanila, altun sırma, kıladan, şayak" üretilmiştir.

4- ÇİVİ FABRİKASI: (1840)

1840 yılında: Ayios-Stefanos (Yeşilköy) baruthanesi yakınında inşa edilmiştir ve "demir eritmek" gayesiyle kullanılmıştır.

5- BEYKOZ DERİ VE KÖSELE FABRİKASI: (1842)

1842 yılında, Beykoz'da "Selvi-burnu" mevkiinde inşa edilmiştir. Mezkûr fabrikada: (Asker postalı, palaska vs. Ordu içinde gerekli levazım ürünleri imal edilmektedir.)

6- İZMİT ÇUHA FABRİKASI: (1842)

1842 yılında inşa edilmiştir. (ÇUHAHANE) adıyla da bilinir. Subay ve erat için muhtelif çuha mamülleri imal edilmiştir.

7- HEREKE HALI DOKUMA FABRİKASI: (1843)

1843 yılında inşa edilmiştir. Dünyaca meşhur "Hereke Halıları"nın üretildiği ilk mekândır. Mezkûr fabrikada birçok Ermeni yetim kızları mezkür mahalde göz-nuru dökmüş ve birçok değerli halı dokumuştur.

8- HEREKE İPLİK FABRİKASI: (1844)

"İplikhane" adıyla da bilinen mezkür fabrika, (1844) yılında kurulmuştur. İşçilerinin çoğunluğunu "Ermeni öksüzleri" teşkil etmekteydi.

9- ZEYTİNBURNU DEMİR DÖKÜMHANESİ: (1845)

1845'te kurulan "Demir Dökümhanesi" hakkında önceki satırlarda bilgi sunulduğu için, tekrarına lüzum görülmemiştir.

10- BUHARLA ÇALIŞAN DEĞRMEN FABRİKASI: (?)

Mevzubahis fabrika hakkında açık bir bilgi kaydı bulamadık. Dolayısıyla sadece adını zikretmekle kifayet etmekteyiz.

11- TARIM MEKTEBİ: (1847)

1847 yılında, Ayios-Stefanos (Yeşilköy) yakınındaki, "Aya-Mama" çiftliğinde açılmış ve faaliyete geçirilmiştir.

İstanbul yakınlarında bir "Basma Fabrikası" kurulması düşünülmüş. Ancak; bunun işleyeceği pamuğun yetiştirilmesi yetiştirilenlerin ıslahı cihetine gidilebilmesi hususunda, pamuk tarımı hakkında bir uzmanın fikrini almanın şart olduğu anlaşılınca, bu alanda da uzmanlaşmış olan barutçubaşı Ohannes Bey'in fikri sorulmuş ve böylece mevzubahis mektep tesis edilerek: (Pamuk tarımını pratik olarak öğrenebilme) imkânı doğmuştur.

Mevzubahis mektep: "İlk tarım mektebidir."

İLK YERLİ ZIRHLI GEMİ (1848) (ESER-İ HADİD)

Şubat 1847 tarihinde, Ohannes Bey Dadyan: (Osmanlı-Türk Devleti'nin Barutçubaşısı ve Fabrikalar Nazırı) sıfatları ile üçüncü defa olarak, Avrupa seyahatine çıkmadan evvel Pâdişah ile uzun bir görüşmesi oldu. Mevzubahis görüşmede: (Hükümet adına çeşitli makina ve aletler satın alınmasına, devletin iş yerlerine ihtiyaçları için yeni imkânlar sağlanarak, problemin çözülmesine gidilmesi kararı alındı. Ayrıca Avrupa'dan alınacak malzemeler arasında "astronomi ve fizik" le alâkalı aletler de istenmekteydi.

"23 Şubat 1847" tarihinde bir Fransız gemisiyle yola çıkan Ohannes Bey ve iki mahdunu (Artin ve Kirkor-Mihran) Viyana'ya iki ziyaret yaptıktan sonra, oradan Paris'e geçtiler ve satın alınan "astronomi aletleri" arasında, "Presle'in dev teleskopu" da vardı. Bahsi geçen teleskopun mercek camını (Verre Objektif) çapı ise (10,5 inch) idi.

Tamamı bir yıl süren seyahatten "29 Ocak 1848" tarihinde İstanbul'a döndü. Aynı yıl içinde (1848) İngiliz gemi mühendisi, Philips'in çizdiği planları esas alan: Ohannes Simon ve Boğos Dadyan biraderler. Zeytinburnu demir fabrikasında, mahir bir ustalıkla: İlk yerli "zırhlı-gemi" yapımını gerçekleştirdiler ve geminin adı: (Eser-i Hadid) kondu: (Eser-i Çelik).

Yine 1848 yılı içinde, Ohannes Bey'in luzümlu olduğuna kanaat getirdiği görüş üzerine: (Mekteb-i Sanayi) açıldı burada: Fabrikalarda çalışacak uzmanlar yetiştirilecekti.

Aynı yıl içinde (1848) İstanbul'da olan Mac Farlane bu husuta şu enteresan görüşü, not defterine geçmiştir ki; Osmanlı Devleti babında, Avrupalılar'ın, "Ermeniler'i kendilerine ne derece rakip ve düşman gördüklerini açıklıkla meydana koyan önemli bir belgedir diyebiliriz:[1]

1- Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu "bölüp parçalayabilme" meselesinde, Osmanlı-Ermenileri'ni başlıca hedef seçmiş ve Osmanlı'nın sanayideki kalkınma hamlelerine başlıca rol oynamalarını iğrenç planlarına başlıca engel görmüş ve bu sebeple Ermenileri hedef almıştır.

– "Ayios-Stefanos'tan gelirken, Türkiye'yi sanayileştirip, birer "Birmingham, birer Manchester" oluşturmak üzere buralarda yapılan fabrikaları gezdim.

Pâdişah'ın yaptığı Numune Çiftliği de Ohannes Dadyan'ın yönetimi altına bulunuyordu... 4 Şubat 1848 günü Barutçubaşı Ohannes Dadyan, Avrupa'dan İstanbul'a geldi.

En çoğu Alman olmak üzere birçok Avrupalı işçiyi de beraberinde getirmişti. Ondan önce de İstanbul'a İngiltere'nin Newcastle şehrinden makinist ve mühendis Mr. Thomas gelmişti."

OHANNES BEY'İN VATAN SEVGİSİ

Osmanlı Devleti'nin resmi davetlisi olarak; İstanbul'u ziyaret eden Kırım Savaşı Batı Cephesi Genelkurmay Bşakanı, Fransız Mareşali, Pálissier (1794-1864) bir Pazar günü, Fransa'da dostluk kurduğu Ohannes Bey Dadyan'ın Beşiktaş'daki konağına akşam yemeği ile ağırlandı.

Diğer taraftan aynı tarihte (1856) İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız Generalleri, Sultan Abd-ül-Mecid'e, Türkiye'de hazırlanan barutu överek: (Avrupa barutundan üstün olduğunu) açıklıkla söylediler ve bu meyanda da: Ohannes Bey'i parlak vaadlerle kendi ülkelerine getirmeye gayret ettiler. Yani Avrupa, Avrupalılığını yapmaktaydı...

Ancak, Ohannes Bey'in hemen hepsine vermiş olduğu tek cevap, gerçek Osmanlı için; hiçbir şeyin vatandan üstün olmadığını açıklıkla belirtmişti ki bu tarihi cevabı aynen geçiyoruz:

– "Ben Osmanlıyım! Sevgili Türk yurdunda doğmuş, onun nimetleri ile beslenmiş bir kulum.

Hizmetlerim velev pek cüz'i olsun, ona masrufdur!" - "harcanmıştır".

Ohannes Bey, kulunun verdiği cevaptan pek ziyade memnun kalan Pâdişah bir müddet sonra Ayios-Stefanos'a gittiğinde, Ohannes Bey'i huzurunda şereflendirirek:

– "Dile benden ne dilersen!" deyince:

– "Sağlığınız!" cevabını aldığında, bakışlarını "Alibey-köyü"ne çevirip:

– "Gözünü alabildiğine bak. Görebildiğin kadarı senindir!" buyurmuştu.

Ohannes Bey'in, ülkenin menfaatlerini ilgilendiren hemen her meselede, gayet hassas davranması ve yakından ilgilenmesi, bilhassa dikkate alınarak bu çok yönlü fabrikalar nazırını, huzurda yapılan divan toplantılarına, iştirak ettirerek, onun da nâçiz fikrini almak lütfunda bulunulmaktaydı.

Meselâ: 1866 yılı Ocak ayı sonlarında yapılan Evrak-ı Nakdiye'nin (kâğıt para) tedavülden kaldırılması ve bunun uygulanma şeklini tesbit komisyonuna iştiraki, bizzat Pâdişah iradesiyle olmuştur.

Bakınız: Pars TUĞLACI, (Belge: 213)

Diğer taraftan Türkiye'deki bütün sahalardaki gidişi en titiz şekilde takip eden İngiltere ve Fransa, sömürü politikalarına Türkiye'de engel veya en azından tehlike teşkil eden veya edebileceği saptanan kavimleri "kara listeye" almaktaydılar...

İNGİLİZ GAZETESİ VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ!..

XVIII. asrın son 25 yılında kendisini gösteren, "fikir ve ahlâk buhranı" monarşiye temel teşkil eden, hiyerarşiye bağlı toplumdaki gerçek bir çözülmeyle aynı devreye rastlar. Yani; (Fransa Büyük ihtilali, daha sonraki yıllarda zuhur eden Rusya'daki Kızıl İhtilal) dahil olmakla birlikte, dünya üzerinde zuhur eden her büyük hadisenin, yönlendirilme mekanizmasınn altun anahtarı, her daim basın âleminin ellerinde olmuş ve bilhassa 1930'lu yıllarda, değil kütleleri, doğrudan "ülkeleri" diledikleri yöne kaydırabilmenin sihirli anahtarı her daim basının olmuş ve nihayet günümüzdeki (2003) dehşet verici emsalsiz güç ve kuvvetine erişebilmiştir!..

Bizim bu satırlarda sunacağımız misal, yukarıda dikkatlere çekmeye çalıştığımız unsurun, pek minik bir numunesidir. Buyurun okuyun:

Londra'da yayınlanan "MORNING CRONICLE" gazetesi; Osmanlı ülkesinde "fabrika ve diğer iş yerleri"nin her geçen gün daha da kaliteli şekilde artmasından rahatsız olmuş ve şu seviyesiz yorum yapmaktan en ufak bir rahatsızlık duymamıştı ki, günümüde dahi (2003) aynı seviyesizlik değişik taktiklerle sürdürülmektedir ve bizler ise hâlâ aynı saflıkla dolduruşa gelebilmekteyiz...

Bu niçin böyledir?.. Böyledir çünkü; bazı politikacılarımız için (iç siyaset malzemesi) açısından en zararsız ve en kolayı, en uygun olanı: "ERMENİLER"dir!..

Mevzubahis gazetenin yukarıda belirtilen konuda neşrettiği makalenin son cümlesi şudur:

– "Bu işyerleri şimdi Ermeniler'in elinde olduğuna göre, korkmamız gerekir!.."

Evet, Avrupa Emperyalistleri; Ermeniler'in Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinden, dürüstlüğünden, vatanperverliğinden vs. her daim korkmuşlar ve de hâlâ korkmakta olduklarından: (Türk ile Ermeni'nin yanyana gelebilme ihtimalini bertaraf edebilmek için, her ne melânetlik var ise; dün olduğu gibi, günümüzde de sergilemektedirler...

OHANNES BEY DADYAN'IN MENSUBU BULUNDUĞU CEMAATİNE HİZMETLERİ

Hayatı boyunca durmak bilmez çalışmaları, dürüstlüğü ve son derece verimli icraatlarıyla ülkesine nice hizmetler sunmuş olan ve parlak zekâsıyla: Pâdişahlar başta olmak üzere, hemen herkesin taktir ve sevgisini kazanabilmiş Ohannes Bey'in, mensubu bulunduğu Ermeni Cemaatine de hayli hizmeti dokunmuştur. Bunların en önemlileri özetle şunlardır:

EDEBİYAT VE HATIRAT İLE ALÂKALI ÇALIŞMALARI:

Ohannes Bey'in; edebiyat ile yakından ilgilendiği ve ayrıca, "Hatırat ile Tarihi" konularda da hayli değerli çalışmalar yaptığı, bahsedeğer kalem insanlarına maddi-manevi yardımlarda bulunmuş olduğu; tarihi belgelerde açıklıkla mevcuttur.

Meselâ, edebiyat alanında basılmamış bazı değerli eserler bırakmış olduğunu, tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Mevzubahis dökümanı, ilk "Hrand Asadur"un (1862-1928) yanında, onun vefatından sonra ise: Şair ve yazar, Toros Azadyan'ın (1898-1995) eline geçmiş ve bu zat, dökümanın bazı bölümlerini muhtelif yerlerde yayınlamış.

Ohannes Bey'in: "Hatıratı, gezi-notları, intibaları, baruthanelerin faaliyetleri ile alâkalı" yazdığı raporların bir bölümünün: "Yerevan-Erivan Mesrop Maşdoz El Yazmaları Kütüphanesi"nde saklı bulunduğunu, sayın Pars Tuğlacı yazmaktadır.

BASILMAMIŞ ESERLERİNDEKİ KONULAR CETVELİ:

1- (1862-1866) yılları arası, Siyasi Dünya Hadiseleri.

2- Ermeni Kavmi'nin Felsefi Tarihi.

3- Avrupa Seyahatnâmesi: (1835-1836) tarihleri arası, toplam 70 sayfa tutan gezi notları, "tamam değildir".

4- Yeğeni, Boğos Bey Dadyan ile birlikte, Devlet ricaliyle olan münasebetleri.

5- Baruthane-i Hümayün'un iç işleri alâkalı notlar.

6- Biraderi, Simon Dadyan'ın geniş biyografisi: (1777-1832) tarihleri arasını mufassal şekilde kaleme alınmış olan bu eser; her ne hikmeti var ise, külyen kaybolmuştur!..

7- Otobiyografi ve Kronoloji (1798-1849) çalışmaları, şahsı ve döneminin Osmanlı yaşantısı ve siyasî icraatları hakkında gayet değerli bir çalışmadır.

8- Şahsı ve aile efradını ilgilendiren vak'alar ile gayet önemli sayılabilecek, çağının vak'alar dizisidir ki, birçok açıdan bahsedeğer bir çalışmadır.

9- İngiltere'deki faaliyetleri ve mahdunu Nerses'in İngiltere'deki eğitim durumu üzerine notlar.

10- Viyana-Mığitarist Manastırı'na yaptığı ziyaret ve intibaları hakkında notlar.

11- Sultan II. Mahmud Hân ve Sultan Abd-ül-Mecid dönemlerinde yaptığı Avrupa seyehatleri hakkında notlar.

12- 1832 yılına kadar getirdiği bir "Muhtıra" ki, tarihi açıdan önemli bir belgedir.

MENSUBU BULUNDUĞU ERMENİ CEMAATİNE HİZMETLERİ:

1- SURP-SARKİS ERMENİ KİLİSESİ: (1832) "Bakırköy"

2- SURP-ASDVAZİZİN ERMENİ KİLİSESİ: (1844) "Bakırköy"

3- ARDZRUNYAN ERMENİ MEKTEBİ: (1844 yılında "Surp-Asdvazizin Kilisesi"nin bitişiğinde inşa edilmiştir. "Bakırköy"

4- SURP-ASDVAZİZİN ERMENİ KİLİSESİ: (1835) "Azadlı"

Önemli Not: Yukarıda adları geçen ibadethaneler ve mektep binaları: "Zeytinburnu-Demir Fabrikası" ve "Bartuhaneler"de çalışan Ermeni işçilerin; "İbadet ile çocuklarının eğitimi" gayesiyle inşa edilmişlerdir.

5- Yedikule, "Surp-Pırgiç Ermeni Hastahanesi"nin yönetimini, yeğeni Boğos'la birlikte üstlenmiştir: (1844)

Kırım savaşı (1853-1855) esnasında (üç yıl) boyunca; "SURP-PIRGİÇ ERMENİ HASTAHANESİ"nde, "mermi üreterek" bir gelir elde edilmesine öncü olmuş ve bu durumdan son derece memnun kalan Pâdişah: "Hastahane'ye (ekmek ve et) ihsanında bulunmuştur ki, bu durum Cumhuriyet Devleti döneminde de yıllarca devam ettirilmiştir.

6- Sapanca, Firizli, Damlıh ve Yeniköy adlarındaki Adapazarı köylerinde birer mektep yaptırdı: (1845)

7- İzmit ve Bahçecik'teki Ermeni mekteplerinin, idamesi için maddi yardımda bulundu.

8- Armaş'ta (Ermeşe) bir mektep binası yaptırdı: (1848)

9- 1846 yılında Narlı-kapu'da: Birisi erkek ve birisi kız olmak üzere, iki mektep binası yaptırdı: ĞORENYAN MEKTEBİ "erkek", VARVARYAN MEKTEBİ "kız".

10- 1847 yılında yaptığı Avrupa gezisinde Viyana'ya yaptığı iki ziyarette de (Nisan sonu ve Kasım ayı) "Viyana Mığitarist Manastırı"nı bilhassa dikkate almış ve her iki ziyaretinde de değerli eserler sipariş etmiştir ki, bunlardan başlıcası masraflarını bizzat üstlendiği, "Ermenice bir dünya tarihi" olmuş ve bu muazzam eser: "HOVSEP KATIRCIYAN" tarafından kaleme alınmış; "820 sayfa tutan birinci cildi" 1849'da "Ortaçağ tarihi"ni kapsayan ve 608 sayfa tutan ikinci cildi ise Viyana'da yayınlandı.

Bundan ayrı yine masraflarını üstlendiği "bir dünya atlası"nı da Mığitaristlere yaptırdı. "Arsen AYDINYAN" tarafından gerçek bir sanat eseri olarak meydana getirilen bu şaheserin (1847) bir numunesi halen adı geçen Manastır'ın müzesinde teşhir edilmektedir.

Keza, Venedik'teki Ğevont ALİŞAN'ın II. ciltten müteşekil (siyasî coğrafya) adlı eserini de, yine kendi parası ile Viyana'da bastırmıştır: (1853).

11- Ermeni Patrikhanesi kuruluşu olan: "Meclis-i Âli Üyesi" seçilme şerefine mazhar oldu: (1847)

12- SURP-ASDVAZAZİN ERMENİ KİLİSESİ: (1852-Eyüp)

Eyüp'te ikamet eden ve "KIRKÇEŞME SARNIÇLARI"nın yapımında çalışan, Ermeni işçi ailelerinin "dinî vecibelerini" yerine getirebilmeleri için inşa edilmiştir.

13- Ermeni Patrikhanesinin; Meclis-i Âli Üyeliğine ikinci defa seçilme şerefine erişti.

14- İzmit'teki "Armaş"-"Ermeşe" Ruhban Mektebi'ne uzun yıllar olmak üzere, önemli miktarda maddi yardımlarda bulundu.

15- Yedikule, Surp-Pırgiç Ermeni hastahanesinin, "Yetimhanesi"ne: (Biraderi Boğos Bey, Hassa Mimarı Garabed Balyan'la birlikte yaptığı büyük çapta bağışlarla, yüksek düzede eğitim, öğretim verebilecek kapasiteye yükseltti.)

16- Sultan Abd-ül-Mecid Hân'ın İrade-i Seniyyesi ile: (Osmanlı-Ermenileri için kurulmuş olan, "Cismanî ve Dinî Meclisler"in kurulmasında büyük çapta emeği geçmiştir.

AİLE EFRADI:

– Yakut (Hagint) Hanım: Refikası'dır. (? - ?)

– Arakel Sisak: Mahdunudur. (1825-1872)

– Nereses Ğosrof: Mahdunudur. (1825-1872) üsttekinin ikizidir.

– Harutyun Marekin: Ünlü Artin Paşa (1830-1901) "Mahdunu"

– Krikor Mihran: Mahdunudur. (1832-182)

– Anna Babayan Hanım: Kerîmesi (1819-1889)

– Huliane (Fulik) Çayan: Kerîmesi (? - 1870)

– Arusyak Markaryan Hanım: Kerîmesi (? - 1868)

– Hripsime Maryam Hanım: Kerîmesi (? - ?)

İSTANBUL'DA İKAMET ETTİĞİ SEMTLER:

Ohannes Bey Dadyan'ın aile efradıyla birlikte ikamet ettiği semtler şudur: "BAKIRKÖY-ORTAKÖY VE BEŞİKTAŞ"

OHANNES BEY DADYAN'IN ÖLÜMÜ: (1869)

"18 Nisan 1869" tarihinde vefat eden Ohannes Bey Dadyan'ın, cenaze merasimine iştirak eden protokol mensupları şu zevattan müteşekildi:

– Saray adına: Fuad Paşa ve Âli Paşa.

– Bab-ı Âlî adına: Muhtelif Meclis mensubu.

– Tophane-i Âmire ve Bab-ı Seraskerî'den, birçok yüksek rütbeli Subay.

– Yerli ve yabancı diplomatlar.

– 200 Hassa neferi ve görevliler.

Muhteşem bir dinî törenden sonra, Bakırköy'de yaptırdığı "SURP ASDVAZAZİN ERMENİ KİLİSESİ"nin avlusunda toprağa teslim edildi.

BOĞOS BEY DADYAN: (1800-1863)

(1800 veya 1801) yılında "Azadlı"da dünyaya gelen Boğos Bey Dadyan: "Barutçubaşı Simon Amira'nın oğlu, Ohannes Bey'in yeğenidir.

1834 yılında pederinin vefatından sonra; "Barutçubaşı ve Baruthaneler Nazırı" olup, fesinin üzerinde Sultan Abd-ül-Mecid Hân'ın tuğrasını taşıma hakkına haiz Boğos Bey Dadyan: "Barutun Avrupa kalitesinde gelişmesi çalışmalarında ve diğer alanlardaki üstün hizmetleriyle, Pâdişah ve Devlet ricalini öylesine memnun etmiştir ki; "şahsı ve aile efratı ve yakın akrabaları her nevi "cizye"den muaf tutulmasıyla birlikte; "kıyafetlerinden tutun da, hemen her medeni ihtiyacını dilediği şekilde karşılayabilme hakkı irade edilmişti."

1856 yılında Sultan Abd-ül-Mecid Hân, bu cefakâr ve son derece çalışkan bendesine "BEY" ünvanı vererek, "Birinci derecede memuriyet hakkı" tanıdı.

Burada bir noktayı bilhassa dikkatlere çekmek isteriz ki, gerçekten taktirlere şayandır ve özellikle "Hıristiyan unsurların" bilgi dağarcığında değerlendirmesi, elzemdir!..

(Boğos Bey'in hak ettiği ve cömertçe kendisine tevci edilmiş nişan ve ünvanları. Herşeyden önce bir "Hıristiyan"ın almış olması açısından gayet önemlidir!..

Zira, "taassubun kol gezdiği" yıllarda olsun, günümüzde (2001) olsun; nice "tarih yazarı veya araştırmacısı" Hıristiyan va-

tandaşları doğrudan "potansiyel unsur" görüşü ile değerlendirmesine rağmen, Pâdişahlar'ın, "adil ve bitaraf" hareket ederek, herhangi bir ayırım yapmamış olmaları. Gerçekten her açıdan saygı duyulması; aziz hatıraları huzurunda minnetle eğilerek düşünülmesi icap eden bir faktördür!..)

Ne diyebiliriz: "Mekânları Cennet olsun!"

Övgüye lâyık derecede vicdanlı ve "fakir babası" Boğos Bey, yapmış olduğu hayırseverlikleriyle de dikkatler çekmiş bir değerli şahsiyettir. Bu yönünü belirten birkaç numuneyi aynen sunuyoruz.

Sultan Abd-ül-Mecid Hân, bir gün vezirleri ile birlikte; iki bey tarafından kurulmuş olan baruthane ve fabrikaları ziyaret ettiğinde, o derece memnun kalmıştı ki, bir an durarak, iki müdüre:

– "Ey sadık kullarım! dileyin benden, ne dilerseniz!.." demiş.

Boğos Bey cevaben:

– "Sultanımız Hazretleri! Zat-ı Devletlerinizden dileğimiz: "Hıristiyan Hastahaneleri"ne belli miktarda, "ekmek ve et" verdirmenizdir." dileğinde bulunmuş.

Bunun üzerine, İrade-i Seniyye ile "Ekmek ve Et" gönderilmesi derakap sağlanmıştır ki, halen de aksatılmadan gönderilmektedir: (1993) Bakınız: Pars Tuğlacı, sayfa: 35.

MEKKE VE KUDÜS'TEN GELEN HACILAR

Boğos Bey'in kendi familyasından ziyade, halkın ihtiyaçlarını ön plana alan bir asil düşünceye sahip olmasıyla, birçok faydalı hizmetler sunabilmiştir. Nitekim, bir diğer önemli insanseverliğini de "Hacılar vak'ası" diye bilinen bir başka hadisede göstermiştir. Şöyle ki: "Mekke ve Kudüs"ten yurda dönen Hacılarla dolu iki "Buharlı Gemi", Ayios-Stefanos'da (Yeşilköy) Boğos Bey Dadyan'ın muhteşem konağının önünde karaya oturunca, sayıları: (2

veya 300)ü bulan bu kazazede Hacıların hepsi Bey tarafından konuk edildiler ve hemen her birisine, Boğos Bey tarafından birer hediye verildi.

Keza, yılda iki defa: "Noel ve Paskalya" bayramlarında Boğos Bey'in çiftliğinde yetiştirilmiş her nevi yiyecek ve diğer gıda maddeleriyle yüklü (30-40 deve yüklü) İstanbul'da semt semt dolaşıp, hiçbir şekilde "dinî veya mezhebi ayırım" yapmadan ve bilhassa (ırkî haslara) önem vermeden: "Fakir, fukaraya" gıda dağıtımı yaptırmaktaydı.

Öylesine eli açık bir insandı ki, cömertliği bazan aşırı ölçülere varmakta ve hemen herkesin, taktir kadar, hayretlerine de mucib olmaktaydı!..

Meselâ, "Hayrat olarak" yaptırdığı veya onarttığı: (Kilise, Mektep, Hastahane ve Çeşme) birçoktu. Tek kelime ile asil ve vicdanperver ruh yapısı: (ülkenin hayır ve hizmetleriyle, yoksulların acı ve ıstırablarını dindirebilmenin çarelerini aramak ve bulmak gibi pek üstün meziyetlerle donanmış bir karakter yapısına sahip bulunduğunu) tam bir şeffaflıkla görülebilmekteydi.

KAVİMLER ARASI YAPICI İCRAATLARI!..

Osmanlı-Türk İmparatorluğu tebası olan çeşitli kavimler mevcuttu ve bunların tümü, İmparatorluğun bütünlüğünü teşkil etmekteydi.

Yani Osmanlı Devleti: (Çeşitli kavimlerden müteşekil bir yapıya sahipti.) Osmanlı'nın "Gayrı İslâm" unsurları ise; İslamî unsurlarda olduğu gibi ki; bu tarihen sabittir. Kendi aralarında rekabet ve sürtüşmeler içindeydi!...

Devlet, İslâmî unsurları, bizzati denetleyebilmekte; (din birliği, "Mezhep ayrılıkları" bahsinde, ağır basmakta ve böylece denge sağlanabilmekteydi.) Ancak, gayrı İslâm unsurlar açısından bu durum, biraz çetrefilli bir durum sergilemekteydi ve bu sebeple

denetimi hayli güç olmakta; "fitne, fesat" yolu ile birtakım haksızlıklar istenmese de zuhur edebilmekteydi ve durum aynen şuydu ki, mezkûr vaziyette hâlâ değişen birşey yoktur: (2003).

1- ERMENİLER: "Lusavoriçagan-(Gregoryan)", "Katolik ve Protestan" olmak üzere, "Üç mezhebe" bölünmüş durumda olmasına rağmen, Ermeni Cemaati nüfus açısından, Kadim-Ermeni Kilisesi'ne tabi "Gregoryan"lar ekseriyeti teşkil etmekteydi ki, günümüzde de durum aynıdır.

1800'lü yıllarda Ermeniler'in en ziyade dikkatlere çeken yönleri: (Osmanlı-Türk Devleti tarafından bir nevi "azınlık sayılmayıp: "Sadık Teba" ifadesiyle değerlendirilmesiydi ve bu durumu, diğer kavimlerin son derece kıskanmalarına ve ellerinden geldiğince bazılarının Ermeniler aleyhine çalışmalarıydı!..

2- RUMLAR: Rumlar, "ırki harsları", dinden ağır bastığı için "Hıristiyanlığı" ikinci planda değerlendirirler ve bu sebeple, diğer Hıristiyan tebaya pek dostça bakmazlardı. Dolayısıyla bu durumları başlıbaşına bir problem teşkil etmekteydi!..

Keza, yine Ortodoks mezhebinden olan: "BULGARLAR" ve "ARNAVUDLAR" da aynen Rumlar durumundaydı.

3- SÜRYANİLER: Süryani kavimi, Osmanlı Devleti döneminde, çoğunlukla "Anadolu"da varlığını sürdürdüğü için, o yıllarda fazlaca dikkatlere çekmeyen ve kendi iç dünyasında yaşantısını sürdüren bir Cemaat durumunda idi.

Süryaniler'in İstanbul'a toplu göçleri ve takriben büyük bir bölümünün: "İstanbul-Ankara ve İzmir" gibi büyük şehirlerde yaşamaya başlamaları, 1960'lı yıllarda başlamıştır: "Kuyumculuk, halıcılık ve turistik eşya satışı" başlıca iş sahalarıdır.

4- YAHUDİLER: Hz. Musa dinini temsilcisi "YAHUDİLER" veya "MUSEVİLER": Ne İslâm ve ne de Hıristiyan olmayan, müstakil bir dinin cemaati veya ümmeti olarak diğer kavimlerin dışında bir hayat sürmekte olup; "ticari sebepler" zuhur etmedikçe,

diğer din salikleriyle, yakın münasebetlere girişmemekteydiler. "Sarraflık ve ticaretin her nevisi" başlıca iş sahaları idi. Fakir sınıfı ise: "Eskicilik mesleği ile" iştigâl etmekte olup, "taştan ekmeğini çıkartan" kimselerdi.

Yahudi tebanın yaşadığı başlıca semtler: (Sirkeci, Balat, Hasköy ve Kuledibi) idi. Günümüz Yahudileri ise, iş sahasının hemen her dalında varlıklarının kabul ettirebilmiş ve kendilerine: (İstanbul ile İzmir'i) merkez seçmiş olarak varlıklarını sürdürmekte ve Türkiye'deki hayatlarının en parlak devrini yaşamaktadırlar: (2003).

Osmanlı Devleti bu karmaşık durumu: "Kavimler arasından seçtiği önderlerin tavsiyelerini de değerlendirip, ona göre bir sistem uygulamakta ve böylece meseleyi problem olmaktan çıkarıp, çözümleyebilmekteydi. Gerçi arada bazı aksaklıklar zuhur etmekteydi. Lâkin, çoğunlukla bu uygulamadan olumlu netice alınmaktaydı.

1834 yılından sonraki dönemde ise Ermeni kavminin en âlâ şekilde idare edilmesinde, birinci derecede rol oynayaların başında Boğos Bey Dadyan gelmekteydi ki, gerçekten de merhum, Harutyun Amira Bezciyan'dan sonra, Ermeni Cemaati'nin en âlâ temsilcisi ve mezhepler arasında olduğu kadar, Cemaatler arasında da, sürtüşmeleri pek mahir şekilde geçiştirebilen yegâne şahsiyet, Boğos Bey Dadyan olmaktaydı. Nitekim Devlet kademesinde de bu vaziyet gayet iyi bilinmekteydi. Zira: "Ermeni-Rum" sürtüşmelerinin her zuhur edişinde, Boğos Bey; her iki tarafı da memnun edebilecek bir çıkış yolu bulmakta ve vaziyetin daha kötüye gitmesini önleyebilmekteydi.

Dolayısıyla, Rum-Cemaati ileri gelenleri herhangi bir pürüzlü mesele zuhur etti mi, derakap Boğos Bey'e müracaat etmekteydiler: Zira Boğos Bey'in, son derece vicdanlı ve asil bir kişiliği ile birlikte, Saray nezdinde de itibarlı oluşunu bilmekteydiler!..

HEYBELİ ADA'DAKİ AYİA-TRİADA RUM-ORTODOKS RUHBAN MEKTEBİ!.

Heybeli Ada'da bulunan meşhur, "Ayia-Triada Rum-Ortodoks Ruhban Mektebi", zaman içinde öylesine yıpranmıştı ki, temelden onarılması şart olmuştu. Rum Patrik'i, Yermanos IV. Ruhban-Mektebi'nin "Manastır" temelden onarılabilme müsaadesiyle bizzat ilgilenmekle, gerekli izni alabilmiş ve böylece, temelden yenilenmek üzere, inşasına başlanmıştı.

Ancak Saray'a yapılan asılsız bir ihbar neticesi, Manastır'ın inşası durdurulmuş ve Rum Patrik'inin onca uğraş ve çabası da boşa gitmişti!..

Ne var ki, Rum Patrik'i, iğrenç bir jurnalin kurbanı olmayı bir türlü hazmedememiş ve bu işin içinden nasıl çıkabileceğini düşünürken aklına Boğos Bey Dadyan gelmiş ve eski bir dostu olan Boğos Bey'e nasıl bir haksızlığa kurban gittiklerini en ince detayına varıncaya kadar anlatmıştı.

Rum Patrik'i, Yermanos IV.ün anlattıklarını dinleyen Boğos Bey, mevzubahis meseleyi bizzat tahkik ederek, Patrik'in haklı olduğunu ve pek iğrenç bir jurnale kurban gittiklerini açıklıkla öğrenip, Saray'a durumu tümü ile arz ederek, bizzat kefalet gösterip, mezkûr mektebin yarı kalan inşaatını tamamlatmış, Rum Patrik'inin hayır dualarını alarak; "13 Eylül 1844" tarihinde inşası tamamlanan ve "İlahiyat Fakültesi" seviyesinde öğretim sunan Manastır Mektebi'nin Rum vatandaşların hayır dualarıyla "1 Ekim 1844" tedrisata açılışını mutlulukla izlemiştir.

Boğos Bey Dadyan, bu gibi yardımları hemen her zaman yapmaktan kaçınmamış ve hatta "hayrat" olarak da sunmuştur. Meselâ: 1845 yılında Ayios-Stefanos (Yeşilköy)de, inşa edilen: (Ayios-Stefanos Rum-Ortodoks Kilisesi)nin yapım masraflarını külyen üstlenerek, Kilise'nin inşasını sağlamıştır ki, "2 Eylül 1845" tarihinde ibadete açılan kilisenin ana giriş kapusunun üstündeki plakette: Boğos Bey'in adıyla birlikte, minnet hisleriyle

yazılmış bir teşekkürnâme yer almaktadır ve günümüzde de (2003) aynı yerde varlığını sürdürmektedir.

Keza yine Yeşilköy'de olmak üzere, ayrı bir hayratta "Latin-Katolikleri"ne uygulanmış: Françisken Rahipleri'ne hibe olmak üzere, "Latin-Katolik Mezarlığı'nın yapılabilmesi için, kendi şahsi mülkü olan bir arazisini vermiştir.

Boğos Bey'in vefatından sonra, "28 Temmuz 1868" tarihinde hizmete açılan kabristanın giriş kapusunun iki yanında mermer sütunlara yerleştirilmiş levhalardan "soldakinde Latince", sağdakinde ise "Fransızca" olmak üzere, Boğos Bey'e teşekkürnâme yazılmıştır. Fransızcasında şu yazıt mevcuttur ki, Latincesinde de aynısının olduğundan şüphe edilemez:

– "Latin-Katolik Mezralığı'nın bu arazisini bağışlayan Bay, Boğos Dadyan'a, St. Louis'nin "Kapuçin Rahipleri" şükranlarını sunmayı borç bilirler."

ERMENİ CEMAATİNE HAYRATLARI

1- SURP-TAKAVOR MANASTIRI KİLİSESİ: (1842)

1842 yılında Sultan Abd-ül-Mecid'in lütfu ihsanı ile sunduğu Ferman neticesi, elde ettiği müsaade ile Tekirdağ'ında, "Surp-Takavor Manastır Kilisesi"ni inşa ettirdi.

2- SURP-PIRGİÇ ERMENİ HASTAHANESİ: (1834)

Mevzubahis Ermeni Hastahanesi'nin inşası için önemli miktarda maddi yardımda bulundu. Ayrıca, hastahanenin karşısındaki "Üzüm Bağı"nı hastahaneye hibe etti: (Günümüzde -2001- açık hava otomobil garajı ve halk pazarı) olarak kullanılmakta olup kamulaştırılmıştır.)

(1844-1848) yılları arası, mütevellisi oldu. Mezkûr görevde bulunduğu zaman, canıgönülden hizmet sundu.

3- ERMENİ PATRİKHANESİ, MECLİS ÜYELİĞİ: (1847)

1847 yılında, Ermeni Patrikhanesi, Meclis Üyeliği'ne seçildi ve daha sonra üç sefer daha aynı göreve atandı: (1849-1851-1853).

Bu meyanda; Sahak Abro'nun yerine: "Patrikhane Cismani Meclisi"ne üye seçildi.[1]

4- SURP ISTEPANOS ERMENİ KİLİSESİ: (1845)

Ayios-Stefanos (Yeşilköye)de, Simon Amira Dadyan tarafından 1826 yılında ahşap olarak inşa edilmiş olan, mezkür Kilise. Bilahare mahdunu, Boğos Bey Dadyan tarafından temelden yeniletilerek, kârgir olarak yeniden inşa ettirilmiş ve aynı isme tesmiye edilerek, (SURP ISTEPANOS) "13 Haziran 1845" tarihinde muhteşem bir "dini merasimle" ibadete açılmıştır.[2]

1- SAHAK ABRO EFENDİ: (1823-1900)
Ünlü, "ABRO ÇELEBİ"nin ahfadındandır: "Hariciye Hizmeti görmüş. "Şûrâyı Devlet Âzalığı"na tayin edilmiş ve ölümüne kadar aynı vazifesini sürdürmüştür.
Daha geniş bilgi için bakınız: (HARİCİYE HİZMETLERİ BÖLÜMÜ) cilt: II.

2- Ayios-Stefanos (Yeşilköy) Ermeni Kilisesi: (SURP-ISTEPANOS)un bilahare temelden inşa ile kârgir olarak yapılması ve Kilise bahçesinin merkezi bölümünde aile kabristanı olarak düzenlenmesi: Dadyanlar'ın mezkûr Kilise'yi bir nevi "Aile İbadethanesi" ve bahçesinin merkezini de "Aile Kabristanı" şeklinde düzenlettikleri anlaşılmaktadır. Yani bir nevi (Madur-Mescit) şekli esas alınmış ve dizaynı mezkûr maksata göre düzelenmiştir. Mevzubahis ibadethanenin, normal Kilise ölçülerinden farklı ve küçük inşa edilmiş olmasındaki başlıca sebep bu olsa gerek!..
Kaldı ki, bahsini ettiğimiz Kilise'nin inşa edildiği yıllarda, Ayios-Stefanos (Yeşilköy) sakinlerinin çoğunluğunu, Rumlar teşkil etmekteydi (1843). Ermeni sakinleri olarak: Dadyanlar başta olmak üzere, birkaç soylu aile vardı. Diğer Ermeniler ise: Köşk ve yalılarda, bahçevan ve hizmetkârlar, Vanlı-Hamallar ve amelelerden müteşekildi ki, bunların yekûnu (100 kişiyi) geçemezdi. Dahası: Azadlı, Bakırköy ve Zeytin-burnu'ndaki ibadethaneler, ameleler için yeterli idi. Nitekim, Yeşilköy'deki Ermeni nüfusu, 1860'lı yıllardan sonra gelişmeye başlamıştır. Daha doğrusu: Barutçubaşı Dadyanlar Yeşilköy'e yerleşmezse; daha yıllarca bu mahale Ermeniler asla gelmezlerdi. Zira, Türkiye Ermenileri'nin "cemiyet yapılarını" teşkil eden bütün temel kuruluşlar: "İstanbul Surları dahilinde" bulunmaktaydı.

5- KOLERAHANE ARSASI: (1833)

"SURP HAGOP MANASTIRI"nda inşa edilen "Kolerahane"nin inşası sahip bulunduğu, (10.000 arşınlık arsasını) hibe etmiş ve mezkûr bina inşa edilerek hizmete sokulmuştur: (Zeytinburnu-1833).

Aynı mahalde, 1832 yılında inşa edilmiş olan, "SURP-HAGOP KİLİSESİ"ni de genişletti: (1850)

Keza, aynı mahalde; "Yatılı mektep" inşa edilmesi için, Hassa Mimarı, Garabed Amira Balyan'la birlikte: (180.000 kur.) bağışta bulundular: (1858-1859).

6- SURP-ĞAÇ MEKTEBİ:

"Surp-Ğaç Mektebi"nin inşasına (1860) katkıda bulunup, (25.000) kuruş yardımla birlikte; (4.200 kur.) tutan "yapı malzemesi" hibe etti: (Üsküdar-1860).

Yeşilköy'de; çoğunluğunu Rumlar'ın teşkil ettiği sakinler ise: (Balıkçılık, çiftçilik ve faytonculuk gibi mesleklerle iştigâl etmekle birlikte; konak ve yalıların bahçevanlığını, hizmetkârlığını da üstlenmekteydiler.)

1878 yılında M. Kapamacıyan'ın açtığı ve kendi adını taşıyan, "KAPAMACIYAN ERMENİ İLKMEKTEBİ", Ayios-Stefanos (Yeşilköy)'de açılan ilk Ermeni mektebidir. Adı geçen mektep (1914) yılında öğretimine ara vermiş, (1917)'de yeniden tedrisata başlamış ve (1942) yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir ki: (1920-1942) yılları arası mezkûr mektebin en parlak yılları olmuştur ve "Kız-Erkek" karma olmak üzere, (67 talebesi mevcuttu).

1813 yılında ise, (BÜLBÜLYAN ERMENİ MEKTEBİ) adıyla yeni bir mektep daha açılmış, "lise seviyesinde" öğretim sunan ve Ohannes N. Bülbülyan tarafından tesis edilen bu mektebin ömrü pek kısa sürmüştür.

1955 yılında ise, "SURP-ISTEPANOS ERMENİ KİLİSESİ"nin bitişiğinde bir "Ermeni Ana-Mektebi" açıldı ve iki yıl sonra Şubat 1957'de mezkûr mektep: "Karma Ilk-Mektep" seviyesine yükseltildi ve günümüzde de varlığını sürdüren aynı mekteptir: (2001).

YEŞİLKÖY'DE ERMENİ KABRİSTANLARI:

Ayios-Stefanos (Yeşilköy) Ermeni kabristanına (günümüzde yoktur) "20 Eylül 1866 ve 3 Ocak 1925" tarihleri arası: (209 ölü) gömülmüştür.

1932 yılında hizmete giren, (KOYUN-DERE ERMENİ KABRİSTANI) ise: "20 Şubat 1932 ve 17 Aralık 1955" tarihleri arası, (43 ölü) gömülmüştür. Mezkûr kabristan da günümüzde mevcut değildir.

7- İKİ MEKTEBE BAĞIŞ: (1860)

Samatya-kapu'daki "SAHAKYAN MEKTEBİ"ne (600 kur.) bağış olarak, "aylık bağladı". Ayrıca: Galata'daki, "Ermeni Mektebi"ne de bağışta bulundu: (1860).

SULTAN ABD-ÜL-MECİD HÂN VE BOĞOS BEY DADYAN

"Hassasiyeti, dürüstlüğü, zerafeti ve vatanperverliği" ile Osmanlı-Türk İmparatorluğu tarihinde, lâyık olduğu şerefli yerini almış olan, Sultan Abd-ül-Mecid Hân. Boğos Bey Dadyan'ı hemen her yönü ile anlayıp değerlendiren başlıca şahsiyettir. Zira, hemen her sahada bizzat destekleyip, rahat hareket edebilmesini sağlamış ve semeresini de görmüştür. Bir başka ifadeyle: (Sultan II. Mahmud Hân'ı, nasıl bir Artin Amira Bezciyan'ı vardı ise) (Sultan Abd-ül-Mecid Hân'ın da, bir Boğos Bey Dadyan'ı) olmuştur.

Yakın bendelerini, ikamethanelerinde de ziyaret bahşederek: "Özel yaşantılarını da yakından tetkik edebilme imkânı sağlıyordu."

Nitekim: "Rıza Paşa, Ali Necib Paşa, Kaptan-ı Derya "Büyük Amiral" Tahir Paşa'dan müteşekil, üstdüzey maiyetiyle, "Azadlı köyü"ne yaptığı "teftiş gezisi"nden dönerken, Ayios-Stefanos'a uğrayıp, Boğos Bey'in malikanesi'nde iki gün konaklamıştı: "14-16 Kasım 1842" daha sonra ise, "1 Nisan 1844" tarihinde: "Fesinin üzerinde, "Sultan Abd-ül-Mecid Hân"a ait, "Altun Tuğra" taşıyabilme hakkı lütfedildi. Aynı yıl içinde (1844), "İzmit ve Bursa" gezilerinde Boğos Bey'i de refakatçileri saflarına katan Sultan Abd-ül-Mecid Hân, sadık kulunu ayrıca şereflendirdi.

1846 Nisan'ında geziye çıkan Pâdişah, yolda sis ve yağmurla birlikte gelen dehşetli bir fırtınaya yakalanınca, bulunduğu mevkiye yakın olan, Ayios-Stefanos'a (Yeşilköy) giderek, Boğos Bey'in köşkünde (4 gün kalarak), sadık bendesini hem şereflendirmiş, hem de ziyade sevindirmişti.

1852 yılında "mesleki tetkikat" gayesiyle, Paris'e giden Boğos Bey, daha sonra, (2 defa) daha, bizzat Hükümet tarafından Avrupa'ya gönderildi ki, 1855 yılı gidişinde, bizzat Fransa İmparatoru, Napoléon III tarafından kabul edildi.

Keza, Mateos Baş-Yebisgobos'un "Gatoğigos"-(Baş-Patrik) seçilmesinden sonra, "Aziz-Eçmiazin"e götürülmek üzere, İstanbul'a gönderilen; Ermeni asıllı Rus Generali, "Kont Loris Melikov" Boğos, Bey'in köşkünde ağırlanmış Dadyanlar'ın konuğu olmuştur.

"KIRIM HARBİ" ESNASINDA HAZİNEYE SAĞLANAN GELİR

"Kırım Harbi" (1854-1855) esnasında, Osmanlı ve Müttefik Orduları'na; "cephane yetiştirebilmek için", gösterdiği olağanüstü gayret ve çaba ile Baruthane'de üretilen burutu: Osmanlı Ordusu'ndan başka, müttefik ordularının da cephane ihtiyacını karşılayabilecek miktara ulaştırabilmişti. Dahası: "Surp-Pırgiç Ermeni Hastahanesi yetimleri"nin olağanüstü gayret ve çabalarıyla sağlana ürün neticesi; hazineye de gelir açısından katkıda bulunulmuştu.

Boğos Bey Dadyan, mezkûr başarısından dolayı: (Ulâ) derecesine yükseltilerek, ayrıca (BEY) ünvanı ile şereflendirildi ki, bütün bunlar, hasımlarını hayli rahatsız etmekteydi: "26 Kasım 1856".

BOĞOS BEY DADYAN'IN VEFATI VE KATOLİKLERİN ENTRİKALARI

1863 yılında, rahatsızlığı dolayısıyla tedavi olmak üzere, Paris-Fransa'ya giden Boğos Bey Dadyan, tedavi gördüğü Paris'te vefat etti. Boğos Bey'in vefat haberini ise Paris'te yayınlanmakta olan meşhur, Fransız dergilerinden: (L'ILLUSTRATION, JOURNAL UNIVERSEL) adlı dergi. "19 Aralık 1863" tarihli sayısında,

"Pierre Paget" imzası ve (BOĞOS BEY DADYAN) serlevhasıyla neşredilen uzun makalenin özetini aynen geçiyoruz:

– (Bâb-ı Âli Hükümeti'nin yüksek dereceli memurlarından, İmparatorluk Baruthaneleri Genel Müdürü sayın, Boğos Bey Dadyan, "1 Aralık 1863" tarihinde Paris'te vefat etmiştir.

Adı geçen bu kişinin kaybı gerek ailesini ve gerekse, sadık ve kabiliyetli hizmetkârı olduğu Hükümet, kendisini bir (baba olarak) kabul eden, Ermeni Cemaati'ni ve keza, gerek Parist'e ve gerekse İstanbul'da bulunan çok sayıda ve ünlü dostlarını derinden üzecektir.

Asil bir kişiliğe sahip bulunan Bey, 1796 yılında doğmuştu. Sağlıklı belgelere göre, familyasının kökeni, 500 yıldan fazla bir zamandan bu yana, Türkiye'deki Ermeni Cemaati'nin en eski ve en asil soyuna dayanmaktadır.

Boğos Bey'in, zekice ve yorulmak bilmez çalışmalarını taktir eden Sultan Abdülmecid, 1856 yılında onu, (BEY) ünvanıyla birlikte, birinci derecede memuriyete atamıştır.

Her ne kadar çok sayıda önemli hizmetler karşılığı olarak hak ve liyakat kazanılmış da olsa, bu gibi onur payelerinin bir "Hıristiyan"a tevcih edilmiş olması, Osmanlı Sultanları'nın; daima hatırlanması gereken yüksek adalet duygularıyla, taraf gütmeden gerçekleştirdikleri lütuf ve ihsanların birer işaret ve delilleri olarak düşünülmesi gerekir!..

Fakat, Boğos Bey Dadyan'ın gerçek anlamda şan ve şeref payeleri; ne taşımakta olduğu tarihî adının şöhretinden, ne yerine getirdiği yüksek görevlerinden ve ne de Osmanlı İmparatorluğu'nda kendisine tevcih edilen lütuf ve teveccühlerden kaynaklanmış değildir.

Boğos Bey'in gerçek anlamda büyüklüğü ve gerek anlamda soyluluğu, onun ruhî meziyetlerinden, yüce gönülüllüğünden ve sahip bulunduğu nüfuz ve saygınlığın ülkenin hayır ve hizmetleriyle yoksulların acı ve ıstıraplarını dindirme yolunda kullanma özelliklerinden kaynaklanmaktaydı.

Bu bakımdan soylu kişiliğe sahip bulunan Boğos Bey'in, fedakârlık ve sadakat ifade eden ve bu gibi güzel duygu ve davranışların örnek misalleriyle dolu hayatını, kaleme alınmaya değer bulmaktayız.) vs.

(Bakınız: Pars TUĞLACI, sayfa: 34-35.)

ERMENİ KATOLİKLERİN İTİRAZ HEZEYANLARI!..

Boğos Bey'in nâşı İstanbul'a getirildiğinde, mevtanın üzerinde hak iddia eden Katolik-Ermenileri: (Boğos Bey, Katolik olmuştur. Dolayısıyla merhumun naşının bizlere teslim edilmesi lâzımdır.) iddiasını ileri sürerek, inatla direnmişler ve böylece her iki taraf arasındaki anlaşmazlık Bâb-ı Âli'ye kadar intikal ettirilince, işin mahiyeti daha da çetrefilli bir hale dönüşmüştü!..

Meselenin aslı ise şuydu: (Merhum, Paris'te ölüm döşeğinde iken, "Gregoryan" Ruhani bulunamadığı için, son dini vecibeleri, bir Katolik Ruhani tarafından yerine getirilmişti.) Bu vaziyeti fırsat belleyen Ermeni Katolikler; vaziyeti istismar marifetiyle mevtaya el koyabilme gayretine düşmüşlerdi!..

Ne var ki, Sadr-ı Âzam, Keçecizade Fuad Paşa gibi, gayet zeki ve zerafetle laf üreten bir nüktedana çatınca, çaresiz iddialarından vazgeçmeye mecbur kalmışlardı!..

Sadr-ı Âzam Keçecizade Fuad Paşa, Katoliklere şöyle buyurmuşlardı:

– "Madem ki, ölmeden Katolik olmuştur. Demek ki ruhunu siz kazandınız!..

Artık cesedini de Gregoryanlara terk ediniz."[1]

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", maddenin yazarı Kevork PAMUKÇİYAN, cilt: VIII, sayfa: 4192

CENAZE MERASİMİ PROTOKOLÜ

Merhumun nâşı, dini merasimden sonra: Kumkapu-Ermeni Patrikhanesi Katedrali, "MERYEM ANA KİLİSESİ"nin avlusunda toprağa verilecekti. Cenaze merasimine iştirak edecek olan zevatın mevkii durumu dikkate alınarak, protokol şu şekilde düzenlenmişti:

1- PÂDİŞAHI TEMSİLEN:

Sadr-ı Âzam, Keçecizade Fuad Paşa ile Mehmed Emin Âli Paşa.

2- MERASİM DÜZENİ PROGRAMI:

1. İki Zaptiye, ellerinde mum eldivensiz.
2. Vilayetten gelen bando.
3. 20 Zaptiye ellerinde mum eldivensiz.
4. Beyoğlu-Komisyonundan 8 Kavas, elleri boş.
5. Vilayetten 10 Kavas elleri boş.
6. 10 kişiden müteşekil Kapu-Ağası, elleri boş.
7. İki asa tutan şahıslar, elleri eldivenli.
8. Otuz küçük muganni (Tıbir) ellerinde mum, beyaz eldivenli ve mumlar üzerinde siyah kordela.
9. On adet yetişkin muganni: Aynı şekilde.
10. Pelerinsiz Papazlar.
11. Rahipler: İki sıra ve ellerinde mum.
12. Patrik asasının yanlarında iki uzun boylu Papaz: "Pelerinsiz ve mumsuz."
13. Yebisgobos ve Baş-Yebisgobos'lar: "Pelerinli ve ellerinde Ğaç."
14. Patrik, pelerinli ve elinde Ğaç: "Pelerinin iki ucu iki muganni çocuk elinde.
15. Tabutu dört Jamugoç tutacak; siyah giyimli ve başlarında fes.

16. Tabutun iki yanında, kollarında siyah şeritli soylu şahsiyetler meşale tutacak ve tabutun örtüsünün şeritlerini ünlü Amiralar tutacak.

17. Tabutun etrafında, askerler dizilerek, izdihamı önleyecek.

18. Kandilci "Lusarar", Jamugoç ve mahalle kâhyaları.

19. Vilayetten gelen; Kavas, Zaptiye vs.nin sıralanmasını; Galatasaray-Beyoğlu, Merkez Kol Ağası, Ahmed Ağa'ya bırakılacak.

20. Tıbirlerin "Muganniler" sıralanması; "Hapet Ağa Nevruzyan"a bırakılacak.

Yukarıda kayda geçilen "protokol listesi"nden de anlaşılacağı gibi: Merhumun cenaze merasimi gayet muhteşem bir şekilde icra edilmiş ve Kum-kapusu, Ermeni Patrikliği Katedrali, MERYEM ANA KİLİSESİ'nin avlusunda merhum, toprağa teslim edilmiştir ki, günümüzde de (201) kabri aynı mahalde, şanına lâyık şekilde durmaktadır.

Osmanlı-Türk Devleti'ne yaptığı değerli hizmetlerinden dolayı ailesi ve çocukları sonuna kadar Devlet himayesinde olabilme şerefine erişmişler ve Boğos Bey'in vefatından sonra, Mahdunu Arakel Efendi'ye, Hazine-i Celile'den kayd-ı hayat şartıyla, (2.000 kur. maaş) tahsis edilmesi, Sultan Abd-ül-Mecid tarafından irade edilmiştir. (Bakınız: Pars TUĞLACI, (Belge 224) sayfa: 36-37).

BOĞOS BEY DADYAN'IN AİLE EFRADI

1820 yılında evlediği ilk refikası, "Diruhi Hanım"; doğumyaptığı esnada vefat etmiştir. İkinci refikası, "Maryam Pembe Kapamacıyan Hanım", Boğos Bey'e (17 çocuk) vermiştir.

Bunlardan adları bilinen erkek ve kızlar, aşağıda kayıtlıdır:

Erkekler:

Arakel Efendi, Simon Bey: (1834-1889)

Ohannes Bey, Mardiros Bey: (1844-1911)

Agop Bey Dadyan: (1865-1914)

Mıgırdiç Bey Dadyan: (1847-1911)

Kızlar:

Nartuhi Nina ve Makdağinya (Madlen).

Mağdağinya: Aiyos-Stefanos'da (Yeşilköy) General-Prens, Pehput M. Şelkovnikov'la evlenmiştir: "19 Temmuz 1866".

Ohannes Bey: Apraham Paşa'nın kızı ile evlenmiş ve bu evlilikten, üç kız evlâdı olmuştur.

Bunlardan "Mari-Maryam", "24 Aralık 1855"te Paris'te "Champes Elisé"de doğmuş ve "Boğos Nubar Paşa"nın refikası olmutur.

İkinci kızı, Sofig - "Sofi": Kevork ASLAN (1851-1922) ile evlenmiş: "Nevrig", "Anna" ve "Nıvart" adlarında üç kızı olmuştur.

Bunlardan "ANNA" (Mısır Tarım, Maliye, Dış İşleri Bakanlıkları ile Başbakanlık görevlerini ifa etmiş olan), Necip Paşa, Butros Gali ile evlenmiştir: (1907)

Anna Hanım: "Dilbilimi ve Arkeoloji" uzmanı olarak, milletlerarası çevrelerde saygınlık kazanmış olup, bilim insanı sıfatıyla dikkatlere çekmiştir.

1950'lerde İstanbul'a gelerek bir müddet, dost çevrelerini dolaşmış; dedelerinin yaşadığı İstanbul'un havasını teneffüs etmenin mutluluğunu tatmıştır.

Baştanberi sayıp, özetlediklerimiz dikkate alındığında: Türk Ermenileri'nin, Ayios-Stefanos'a (Yeşilköy) yerleşip, "sosyal ve kültürel" yaşantı sergilemesi. Özellikle "DADYAN"ların öncülüğü ile başlamış ve kademeli şekilde gelişerek, günümüzdeki duruma ulaşmış olduğu rahatlıkla görülür.

Evet, Dadyan familyası mensubu bulunduğu Ermeni cemaatine hemen her şekilde hizmet sunmuş ve "Ermeni Cemaati'nden en ufak bir istekleri dahi olmamıştır." Dolayısıyla, mensubu bulundukları cemaatin sırtına herhangi bir yük yüklememişlerdir.

Ancak, tek bir dilekleri olmuştur ki, onu da "resmi şekilde" talep etmeyip; (Ermeni Cemaatinin vicdani hukukuna) bırakmışlardır. Cemaat ise bu dileklerini hemen her şekilde yerine getirmeye çalışmış ve son derece hassasiyet göstermiş ve hâlâ aynı duygusunu devam ettirmekedir.

Bu nedir? Nasıl bir duygunun ürünüdür?..

Derhal arz edelim Merhum Dadyanlar'ın bizlerden yani, Türk Ermenisi'nden bekledikleri; (özenle inşa ettirdikleri "Aile Kabristanları"nı aynı şekilde muhafaza edebilmemizdi.) Hem de değil bir taş, bir minik çakıltaşı dahi yerinden oynatmadan!..

Biz öyle yaptık mı?.. Yani, "aile kabristanlarını" aynen koruyabildik mi?. Maalesef hayır! Zira, günümüzdeki İstanbul Ermenileri'nin çoğunluğunu "Taşralılar" yani, "Anadolu Ermenisi" teşkil etmekte ve İstanbul'daki Ermeni vakıflarını, külyen bu kesim idare etmektedir!..

Yanlış anlaşılmasın. Biz, "Taşralıları" hiçbir surette küçümsemekte değiliz. Asla! Küçümseyenlerin de şiddetle karşısındayız! Dahası, hemen hepimiz de "Anadolu evlâdıyız". Hepimizin de menşei Anadolu'dur.

Bizim üzerinde durduğumuz husus şudur ve öyle sanıyoruzki, bu satırları okuyan hemen her dürüst ve şuurlu insan, nâçiz görüşümüze iştirak edecektir!..

(Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu yıkıp, parçalamak isteyen birtakım devletlerin meydana getirdikleri trajik tablonun sonucu olarak, sahipsiz kalan "Osmanlı Ermenisi"; daha ziyade Rus boyunduruğuna muhatap olmuş; Sovyet-Rusya'nın uzantısı: (HINÇAK VE HAMAYNAVAR) fırkaların "provokasyonel çalışmaları" ile "Millî benliğini ve şuurunu" yitirmiş ve bu sakat fikriyat çerçevesinde hareket eden bu meczupların) boy hedefi; (OSMANLI-TÜRK İMPARATORLUĞU DEVLETİ'NE, CANDAN HİZMET VERMİŞ HANGİ ERMENİ VAR İSE: BAZI GİZLİ KURULUŞLARCA, YOKLARA KARIŞTIRILMAK İSTENMİŞTİR Kİ:

AMİRALAR VE DİĞER ÜST DÜZEY DEVLET HİZMETKÂRLARI, MEZKÜR UYGULAMANIN BAŞTA GELEN HEDEF VE KURBANLARI OLMUŞLARDIR.)

Evet, drurum aynen budur ve her münevver ve "Türkiye ermenileri Tarihi"ni iyi bilen şahıs, bu vaziyeti gayet iyi bilir. Aksini iddia edenler ise: (Ya bilgisiz, ya nemelâzımcı veya riyakârdır!) Bunun başkaca izah tarzı yoktur!..

Merhum, yüce önderimiz Mustafa Kemal Paşa Atatürk, Türkiye Ermenileri'ni asla gözden çıkarmamış ve neyin neden zuhur ettiğini gayet iyi bildiğinden: "Türkiye Ermenileri'ni, tekrar normal vatandaş durumuna getirebilmek maksadı ile, tecridi şekilde tedbirler almaya başlamıştı. Ne var ki, "O malûm hastalığın pençesine düşmesi ile eşsiz Önderimiz'in değerli tasarısı akim kalmıştır."

Nitekim, (1923-1936) yılları; Cumhuriyet Türkiyesi ve Yüce Önderimiz'in yurt içi icraatları ile takip ettiği stratejisini iyi incelemiş olanlar bu vaziyeti açıklıkla bilirler!..

Her ne ise!.. Biz yine esas meselemize dönelim ve ne yaman yanlışlar içinde bocaladığımızı veya bocalatıldığımızı görelim!..

Özellikle (1960)lı yılardan itibaren İstanbul-Ermenileri arasında nüfus açısından hissedilir derecede azalmalar başgöstermiş: (Kimi Almanya'ya işçi, kimi de B. Amerika ve benzeri ülkelere göç etmeye başlamıştı.) Keza, yaşlılığından dolayı vefat edenleri de duruma ilave edecek olursak ki, doğrusu da budur. Nüfus azalmasının eriştiği boyutlar daha sarih olarak hesaplanabilir!..

Avrupa'ya işçi olarak gidenlerin yanısıra, diğer ülkelere göç edenlerin yerlerini ise; "Anadolu'dan İstanbu'a göç eden, "Taşralı-Ermenler", gidenlerin yerlerine yerleşmekte ve süratle "kültür değişmeleri" başgöstermekteydi!.. Böylece, İstanbul Ermenileri'nin kültür özellikleri her geçen gün, yoklara karışmaktaydı!..

Anadolu Ermenileri: "Türkiye Ermeni Cemaati'nin asırlara dayanan muazzam mazisini ve o muazzam mazi içinde, varlıkları

ile mensubu bulundukları cemaatlerini, hemen birçok tehlikeden uzak tutabilmiş ve de Devlete yaptıkları nice verimli hizmetleriyle, devletin de sevgisine mazhar olabilmiş, cemaat ileri gelenleri vs. katiyyen: Ne bilmekte ve ne de cemaatin tarihçesini kendilerine öğretebilecek, şahıslar mevcuttu!..

Dahası: (Bu gibi mevzular, bizlerin yanlış anlaşılmasına yol açabilecek pürüzler meydana getirebilir!..) Nakaratlarıyla geçiştirilip, Taşra Ermenisi kendi haline bırakılmaktaydı ki, hâlâ öyledir ve bu önemli yaraya neşter vurulmayacak olursa aynen devam edip gidecektir!.. (2003).

Yukarıda açıklıkla meydana koyduğumuz bu trajik durumun feci gidişini tezgahlayanlar, çizdikleri yolda esas olarak: (Türkiye Ermeni Cemaati'nin, Türk Devleti'ne candan hizmet vermiş bütün münevverleri: "Ya ırk haini" veya kendi şahsi çıkarını ön planda tutan parazitler olarak" gösterip, kendi sakat inançlarına tüm cemaati ortak edebilme uğraşındaydılar ve hâlâ aynı iğrenç oyunlarını sürdürmektedirler!..): (2003).

Böylesi bir ortam içinde, "Taşra Ermenileri'nin; (Hilâf-ı Hakikat ile gerçeği) ayırt edebilmesine imkân yoktu ve böylece; günümüz Ermenileri'ne yerleri asla dolmaz (AMİRALAR ile diğer ÖNDE GELEN HİZMETKÂRLARI ve ne de benzerlerini tam kimlikleriyle tanıyabilme imkânı verilmedi...)

Diğer taraftan: "Gece ve gündüz, Ermenileri aklından çıkarmayan birtakım "hamaset ruhlu" zavallılar da, mezkûr saplantılarıyla, istemeden de olsa, "yangına körükle giderek" onlara yardımcı olmaktadırlar!.. Olmaktadırlar diyoruz çünkü hâlâ aynı durum devam etmektedir!..

Böylesi kahredici bir gidişe dur diyebilecek herhangi birisi çıkmamakta veya çıksa da, istisna teşkil ettiği için, anında susturulabilmekteydi ki, hâlâ öyledir!.. (2003)

Nitekim bu gibi "satılmış iblisler", arzu ettikleri ortam tam kıvamına gelince, tecridi şekilde asıl maksatlarını tahakkuk saha-

sına koydular ve birinci hedef olarak; hemen hepsinden ziyade dikkatlere çeken; (BARUTÇU-BAŞI olarak nam salmış DADYANLAR'ı) seçtiler.

Niçin DADYANLAR'dı?. Çünkü: (Dadyanlar, Türk Ordusu'nun can damarını teşkil eden "Cephane problemini" çözebilmiş ve ülkesine son derece sadık bir Ermeni ailesi olarak nam salmışlardı. Hele, Yeşilköy'deki Ermeni Kilisesi'nin "avlu merkezinde bulunan aile kabristanları" ise, âdeta "Bir Anıtkabir" görünümünde idi.

Dolayısıyla ilk "DADYANLAR" hedef alındı ve planlanan bir iğrenç aktörü: Sözde din adamı hem de yüksek dereceli bir din adamı olan ve fakat, "ruhen fakir" bir Ruhani oldu!..

Bilinemez?.. Kime veya kimlere satılmış veya kiralanmış bu sözde Ruhani, Yeşilköy Ermeni Kilisesi'nin "Mütevelli odası"nın kapusu önüne yakın mesafedeki, Dadyanlar'a ait bir çocuk mezarını: (Merasim yolunu daraltıyor) gerekçesiyle, yerinden aldırtıp, diğer mezarların arasına sokuşturttu.

Kilise Mütevellisi ise yardımcılarıyla birlikte büyük bir hizmet (!) veriyor inancıyla, hiçbir itirazda bulunmadı: (Kendisini tam mânâda "Şahan" - (Şah, Pâdişah) zanneden bu kibirli ve içten pazarlıklı ucube Ruhani'nin emrini hiç tereddütsüz kabullenip, uygulattı!..)

Ne var ki, bu bir başlangıçtı ve aslında cemaatin tepki durumu ölçülmekteydi!.. Nitekim, iş bununla kalmadı ve Kilise avlusu bitişiğindeki, "Ermeni İlk-Mektebi"nin duvarı dibinde yer alan: (Osmanlı milletvekili ve hukukçu, "HAGOP BABİGYAN"ın kabrini sökerek, merhum çocuğun uğradığı akibete uğratıp, diğer mezarların arasına sıkıştırdılar!..

Bütün bunlar uygulanırken, hemen hiç kimseden çıt bir ses çıkmamakta ve sadece seyirci kalınmaktaydı. Zira, tarih bilincinden yoksun bir ekseriyetin yer aldığı Cemaat mensupları için, bu durum tabii bir vak'a idi!..

Kayda geçtiğimiz icraatla, yukarıda da temas ettiğimiz gibi; halkın nabzını yoklama davranışlarıydı ve esas hedef ise şuydu: (Dadyanlar'a ait bütün mezarları külyen kaldırıp, İstanbul'daki mezarlıklardan birisine nakletmek veya Kilise'nin arkasında küçük bir mahale sıkıştırıp, eski görkemli görüntülerine son verebilmekti!..

Ancak, bazı fevri şikayetler ve "Anıtlar Müdürlüğü"ne yapılan yazılı ihbar neticesi: Planlarının ikinci safhasını uygulamaya mecbur kaldılar ve kabirleri, kilisenin arkasındaki aralıkta yanyana tıkadılar!..

Kilise idarecilerinin uygulamaya koydukları ve maalesef de muvaffak olabildikleri bu durum şöyle gelişmiş ve neticelenmiştir:

(Kilise binasının restore edilmesi ve Kilise'ye ait ek binalar yapılması, mezkür mektep binasının yenilenmesi çalışmaları esnasında mevzubahis mezarlar sözkonusu edilerek: "Talebelerin morallerini bozduğu" ileri sürülerek, Devletimizin ilgili mercilerine müracaatla izin alınmış ve Ermeni Patrikhanesinin de onayı ile istenen ortam sağlanmıştı.)

Evet, durum aynen budur ve ek binalar ile alâkalı harfiyat: "24 Haziran 1996 Pazartesi" günü başlatılmış ve bu işlem esnasında mevzubahis mezarlar da günümüzdeki hazin akibete uğratılmıştır!..

Ermeni patrikhanesinin bu iş için tahsis ettiği Ruhani ise, "ateş parçasından" farksız, Rahip olmaktan ziyade, tam bir çarşı bıçkını olmaya yakışır bir şahıstı ve de "Meyhane müdavimliği ile" bilinen, bu babda sabıkası olan bir mey-keşişi...

Bahsini ettiğimiz bu ehlikeyf: (2 Papaz, 1 Sargavak, 2 Mütevelli olmak üzere toplam 6 kişiden müteşekil bir grubla; bir meyhanenin sokak masalarından birisine oturarak, bir güzel kafayı tütsülemiş ve çakırkeyf olduğunda da, ünlü Udi merhum, Hırant'ın: "Hastayım Yaşıyorum" şarkısını yüksek sesle okumaya başlamış, bu seviyesiz duruma hayli üzülen ve Yeşilköy'ün kadim

sakinlerinden olan meşhur Marangoz Yenok APELYAN, ikaz edince de bu sözde Ruhani ve de alkol alınca daha da ateşlenen, külhani Rahip bozuntusu, şöyle buyurmuştur:

– "Burası meyhanedir. Şarkı söylenebilir! Kimse mâni olamaz! Canımız nasıl isterse, öyle davranırız!.."

Yukarıda kayda geçtiğimiz bu utanç verici vak'a: (14 Temmuz 1996 Pazar) günü zuhur etmiş ve bir başka Yeşilköylü şahıs ki, kadim Kilise hizmetkârlarından olarak tanınır. Patrikhane'ye müracaatla, "yazılı şikâyette" bulunmuş ve fakat, şikâyet etmekle kalmış. Mevzubahis Rahip ise, 1999 yılında daha üst rütbeye terfi etmiştir!..

Evet, Dadyanlar'ın, bilhassa "tarihi değer taşıyan" aile kabristanlarını; hiç mi hiç vicdanları sızlamadan ortadan kaldırarak, "göz boyama misali" Kilise'nin arka duvarı dibine sıkıştırmış olan bu zavallılların bahsini burada kesiyorum: (Mevzubahis icraatın günahı, vebali, onların omuzlarındadır. Hesabını: İnanır görünüp de inanmadıkları Hz. Allah sorsun!..

DADYANLAR CİSMEN ÖLMÜŞLERDİ
SİZLER İSE RUHEN ÖLDÜRDÜNÜZ!..

Cenâb-ı Hak bir daha göstermesin, (1999 depremi)nden zarar gören kilise binasının, (2000 yılında), sekiz ay içinde, temelden denebilecek bir gayretle restore edilişi, Kilise'ye hizmet verebilecek ek binalar ve mezkûr mektebin restorasyonu vs. Yeşilköy-Ermeni Kilisesi yöneticilerinin gerçekten değer taşıyan bir hizmetleri olmuş: "18 Aralık 2000 Pazar" ibadete açılan Kilise, normal mesaisine başlamıştır.

Ancak, Dadyanlar'ın aile kabristanının yerinden sökülerek, ucube hale getirilmiş olması: (O güzel icraatın üzerini, ebede kadar "kara bir bulut gibi" kaplayacaktır!..)

Çünkü: DADYANLAR, CİSMEN ÖLMÜŞLERDİ. BU TALİHSİZ ZAVALLILAR İSE, MERHUMLARIN RUHLARINI DA ÖLDÜRMEYE ÇALIŞTILAR!..

Bizzat çektiğimiz ve nâçiz eserimizde değerli okuyucularımıza sunduğumuz, fotoğraflar, bizleri ziyade üzen vak'anın en canlı delili olacaktır diyebiliriz!..

YEŞİLKÖY ERMEN KİLİSESİ AVLUSUNDA GÖMÜLÜ DADYANLAR'IN KİMLİKLERİ

1- MARYAM PEMBE HANIM DADYAN: (1803-1868)
"Boğos Bey'in Refikası".
2- EFTİK HANIM DADAYN: (1823-1910)
"Arakel Bey'in Refikası".
3- NARTUHİ HANIM: (1830-1910)
"Arakel Bey'in kerîmesi ve Nariman Hân'ın Refikası".
4- ADEMAR DI SAVALAN VE MARUKE: (? - 1910)
"Arakel Bey'in diğer kerîmeleri."
5- OHANNES BOĞOS BEY DADYAN: (1830-1918)
6- SİMON EFENDİ DADYAN: (1834-1889)
7- AGOP BOĞOS EFENDİ DADYAN: (1836-1914)
8- TAKUHİ HANIM DADYAN: (1839-1918)
"Ohannes Bey'in Refikası".
9- MARDİG BOĞOS DADYAN: (1841-1917)
10- ARAKEL BEY DADYAN: (? - 1889)
11- BOĞOS MARDİG DADYAN: (1866-1915)
12- BOĞOS EFENDİ DADYAN: (1891-1911)
"Arakel Bey'in mahdundur".
13- KEVORK EFENDİ ASLAN: (1851-1922)
"Dadyanlar'ın damadıdır".
14- SOFİ ASLAN HANIM: (1859-1918)
15- VERONİK ASLAN HANIM: (1881-1919)
16- MAKRUHİ HANIM İPRANOSYAN: (1869-1916)

17- HAGOP EFENDİ BABİGYAN: (1856-1909)

"Osmanlı Meclisi, Edirne Mebusu değerli bir hukukçudur."

ARAKEL SİSAK DADYAN: (1820-1886)

"Son Barutçu-Başı"

Baruçubaşı,Ohannes Bey'in mahdunu, Osmanlı Devleti'nin son "Baş-Mimarı", Sarkis Bey Balyan'ın kayınpederi ve kendisi de, "Son Barutçu-başı" olma özelliğine sahip oluşuyla: "Barutçubaşı olabilen son fertir."

"15 Eylül 1820" tarihinde, "Beşiktaş-İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini, "özel öğretmenler"den edinmiş: 1835'te 15 yaşlarında, pederi ile Avrupa'ya giderek, yüksek öğrenimini: "Viyana, Paris ve Londra"da ifa etmiş ve İstanbul'a döndüğünde ise Devlet hizmetine alınmıştır.

İstanbul'da inşa edilecek "Demir fabrikası"nın maliyeti hakında kesin bilgi edinebilmek gayesiyle; 1830 yılında, Miralay (Yarbay) Bekir Bey ile birlikte İngiltere'nin, Manchester şerine gönderilip, Barutçubaşı'nın Londra'da tanıştığı, "Demir fabrikası" yapımı müteahhidi ile görüşmeleri sağlanmıştır.

1840 yılında, Osmanlı Devleti'nin Paris Sefirliği-Birinci Tercümanlığı görevine atanmıştır. Fransa'da barut yapımı ile alâkalı tüm bilgileri öğrenerek; pederi Ohannes Bey ile amcasının mahdunu, Boğos Amira'nın başlıca yardımcısı olarak; Baruthane hizmetinde gayet değerli katkılarda bulunmuştur.

1841 yılında evlenen Arakel Sisak Efendi, Refikası Sırpuhi MAYRİGYAN'dan, "MAKRUHİ" adında bir kızı oldu.

1842 yılında, Bağdad Vâlisi Âli Necib Paşa; Barutun, Bağdad'a ulaştırılmasının gayet zor ve masraflı olduğunu ileri sürerek, Bağdad'da bir baruthane kurulabilmesi için bir uzman gönderilmesini Bâb-ı Âli'den diledi.

İsteğini makul karşılayan Hükümet, bu mesele ile Arakel Efendinin alâkadar olmasını istedi.

Aldığı emir üzerine harekete geçen Arakel Efendi: 1843 yılında "Vartan" adında Uzmanını Bağdad'a gönderdi. Âli Necib Paşa'nın isteğini en âlâ şekilde yerine getiren bu genç uzman, 1845 yılında İstanbul'a döndü ve daha sonra ise 1848'de, Azadlı barut-hanesinde zuhur eden dehşet verici bir patlama neticesi, en verimli çağında hayatını yitirdi.

1846 yılında, (Rütbe-i Sâniye Sınıf-ı Sânisi) ile taltif edilen Arakel Efendi, 1847 yılında, Sultan Abd-ül-Mecid Hân tarafından, Zeytin-burnu'nda tesis edilen, "Saray-ı Hümâyûn" çiftliğine Müdür olarak atandı.

1857 yılında, "Rodos Baruthanesi"ne, Barutç-başı atandı ve "Mütemayiz"-"Yüksek vasıflı" rütbesine erişebilme şerefine haiz oldu.

1863 yılında, Tophane-i Âmire'de "Tercümanlık görevine" atandı. 1869 Nisanı'nda: Pederi Ohannes Bey'in vefatı ile boşalan; Azadlı Baruthanesi, Barutçu-başılığı makamına atandırıldı ve "güherçile ile kükürt fabrikaları" Müdürü oldu. Ayrıca, "Ulâ Sınıf-ı Sânisi" rütbesine erişti ve ek görev olarak da; "Zeytin-burnu Demir-dökümhanesi" Müdürlüğü tevcih edildi.

Sekiz yıl bu görevleri başarı ile ifa eden, Arakel Sisak Efendi; (22 Mayıs 1869) mezkür tarihte görevinden alınıp, 1877 yılında, "Şüray-ı Nafia ve Ticaret Üyeliği"ne getirildi ve böylece: (Ünlü Dadyanlar'ın, "17 Haziran 1795" tarihinde başlayan, "Barutçu-başılık" hizmetleri. Böylece: "22 Mayıs 1869" tarihinde hitama ermiş ve Arakel Sisak Efendi de, Dadyanlar'ın "Son-barutçubaşısı" olarak, aile tarihçesine geçmişti.)

Arakel Sisak Efendi, son vazifesi olan "Ticaret Nezareti Sanayi Bölümü Müdürlüğü'nü vefatına kadar, başarı ile sürdürmüştür: 1886.

"18 Kasım 1886" tarihinde, "Beşiktaş"ta vefat eden, Arakel Sisak Efendi Dadyan'ın cenaze ayini, "Beşiktaş-Ermeni Kilisesi"nde parlak bir merasimle icra edilmiş ve Sultan II. Abd-ül-Ha-

mid Hân, iki Yaveri'ni Kilise'ye göndererek, taziyetlerini bildirmek şerefini bahşetmiştir: (22 Kasım 1886)

Merhumun kabri: "Bakırköy Ermeni Kilisesi" avlusunda bulunan aile kabristanındadır.

MENSUBU BULUNDUĞU ERMENİ CEMATİNE HİZMETLERİ

1- ERMENİ PATRİKHANESİ MECLİSİ'nin, Tedrisat Heyeti Azası Tarih: 21 Ekim 1853.

2- Meclis-i Siyasi'ye Üyesi. Tarih: 1868-1869.

3- GEDİKPAŞA VE KUM-KAPU'dan: Ermeni Patrikhanesi'nin Umumi Meclis Âzası: "13 Şubat 1872" Not: Aynı yıl içinde istifa etmiştir.

4- Meclis-i Siyasi'ye Üyesi: "İkinci defa olarak." Tarih: 16 Kasım 1873.

5- Eyüp'teki, SURP-ASDVAZAZİN KİLİSESİ ve semtteki: Ermeni mektep binalarını inşa ettirdi: 1870.

6- Eyüp kazasının, Terkos nahiyesinde, mevcut Ayia-Yorgi köyündeki, SURP-ASDVAZAZİN ERMENİ KİLİSESİ'ni restore ettirdi: 1879.

7- Bakırköy'de "DADYAN MEKTEBİ"nin inşası için, arsa ile maddi yardımda bulundu: 1887.

8- 1888 yılında: Beşiktaş-Ermeni Mektebinin maddi-manevi yardımda bulunmakla birlikte: Ser mimar Sarkis Bey Balyan ile birlikte; Mezkûr Mektebin kurucusu oldu.

ARAKEL BEY DADYAN: (1821-1911)

Barutçubaşı, Boğos Bey'in en büyük mahdunu, Arakel Bey Dadyan, 1821 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1838 yılında barut yapımındaki gelişmeleri yerinde tetkikle öğrenebilmek gayesiyle, kendisine refakat eden iki arkadaşı, "Manuk ve Mardiros" ile bir-

likte Londra'ya gitti ki; refakat eden iki arkadaşından "Mardiros" bir arz tezkeresiyle gönderilmişti. Bu meyanda; Londra'da kendilerine yardımcı olabilecek şahıslara verilmek üzere, "tavsiyenâmeler" de mevcuttu ve Arakel Bey'e verilmişti.

Londra'daki harcırahları ise: "Baruthaneler Hazinesi"nden karşılanmaktaydı ve bu babda, "Nafiz Paşa ile Hasib Paşa"lara irade edilmişti.

Gerçi daha evvel Sadr-ı Âzam, Mehmed Emin Rauf Paşa'nın, Pâdişah'a sunduğu arz tezkeresi üzerine: "Giderlerin Mühimmat-ı Harbiye Hazinesi"nden ödenmesi babında irade-i seniyye buyurulmuştu. Lâkin sonradan karar değiştirilerek, yukarıda kayda geçtiğimiz şekle sokulmuştu.

Londra'da "İngiltere" barut yapımındaki gelişmeleri tetkik ederek, öğrenimini tamamlayan, Arakel Bey Dadyan, kendisine refakat eden iki arkadaşı ile birlikte, 1840 yılında İstanbul'a döndü.

(93 HARBİ) olarak da bilinen, (1877-1878) - "OSMANLI-RUS HARBİ" Ruslar'ın galibiyetiyle neticelenince, Çarlık-Rusyası Orduları: İstanbul'un banliyösü, "Florya" yakınındaki meşhur mesire mahali GALATARYA'ya "Şenlik-köy" gelerek orada karargâh kurmuşlardı.

Rus Ordusu Baş-komutanı ve Çar'ın biraderi, Grandük Nikola: "Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'ın arzusu ve iradesi üzerine", Dadyan'ların, Ayios-Stefanos'daki "Yeşilköy" muhteşem konaklarına yerleşmişler ve Arakel Bey Dadyan'a ait bu konak: Grandük Nikola'nın geçici karargâhı olmuştur.

Meşhur, "Ayios-Stefanos Kongresi" ise: günümüzde aynen Arakel Bey'in konağı gibi mevcut olmayan tarihi, (VİLLA NERİMAN) da icra edilmiştir.

Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'ın, "Grandük Nikola"yı, Pay-i Taht İstanbul'da ağırlamak istememesindeki asıl sebep ise: (İşgal Ordusu Baş-komutanı'nın, İstanbul'da konaklamasının, Devlet ve millet için zûlkabul edileceği açısındandır ki, bu tamamen doğru

bir karar olmuştur.) Zira, şayet İstanbul'da ağırlamak gibi bir gaflete düşülecek olunursa; Pâdişah'ın Sarayı dahi olmazsa, yine de yanlış olacak ve Çar'ın biraderi, "işgal karargâhı"nı Başkentte kurmuş olup; (Hıristiyan ve Ortodoks dünyasına: "KONSTANTİNİYYE KURTARILDI!" imajı verilecekti.)

İşte Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân bu sebeple Çar'ın biraderinin İstanbul'da ikâmet etmesini istememiş ve Dadyanlar'ın Yeşilköy'deki konağını uygun bulmuştur.

1911 yılında vefat etmiş olan Arakel Bey'in ne gibi hizmetler ifa etmiş olduğu hakkında bilgi edinemedik!..

Öyle sanıyoruz ki; aile efradının sayesinde edindiği ünvan ve şaşalı hayatı dışında, herhangi bir özelliği olmamış ve bu mevkiinden en ziyade evlâtları istifade ederek, pek parlak evlilikler yapmışlardır!..

Merhum, Arakel Bey'in kabri: "Yeşilköy Ermeni Kilisesi" avlusundadır.

ARAKEL BEY'İN AİLE EFRADI

"Eftik Hanım"la evlenmiş olan Arakel Bey'in biri diğerinden güzel (5 kızı) olmuştur.

Bazı, kaynaklarda ise: "Hassa Mimarı, Garabed Amira Balyan'ın kızı, "Soğome Hanım" (1834-1813) ile evli olduğu kayıtları geçmektedir. Biz, doğru bulduğumuzu esas aldık.

1- HERİKA HANIM DADYAN: Mirza Yakub Hân'ın mahdunu, Malkum Hân ile evlenip, Prenses olmuştur: (1860)

2- ELMONE HANIM DADYAN: Viyana'da Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Baron Sutsara ile evlenip, "Berones" ünvanı almıştır: (1880)

3- NAZİK HANIM DADYAN: Osmanlı Devlet adamlarından Vahan Efendi ile evlenmiştir.

4- DİRUHİ HANIM DADYAN: Bir dönem, Mısır Hükümeti'nin hizmetinde bulunan Albay, Charles Chifer Bey ile evlenmiştir.

5- NARTUHİ HANIM DADYAN: İki evlilik yapmıştır. Birinci Kocası, "Nevruz Hân Amira"dır.

Nevruz Hân'ın vefatından sonra, Tiflis'te, Prens, Neriman Hân'la evlenerek, ikinci evliliğini yapmıştır: (1850)

SİMON BEY DADYAN: (1829-1889)

"Matematik Bilgini ve Makina Mühendisi"

Boğos Bey Dadyan'ın ikinci mahdunu, Simon Bey Dadyan'ın doğumu, 1829 yılında Aiyos-Stefanos "Yeşilköy"de olmuştur.

Eğtim ve öğrenimini: (Paris'te ifa etmiş, "Sainte Barbe Koleji" ile "Ecolé Centrale"de; "Matematik Bilgini ve Makine Mühendisi" olabilmiş ve birincilik ödülü kazanmıştır.

"Balistik alanında"da emsalsiz bilgi sahibi olan Simon Bey; İstanbul Baruthane-i Âmire Müdürlüğü'nü ifa ettiği dönemde birçok yenilik meydana getirmiştir.

Mensubu bulunduğu "Ermeni Cemaati"ne yaptığı hizmetleriyle de cemaatin sevgisine mazhar olmuştur. Cemaatine olan hizmetleri özetle şunlardır:

1- Patrikhane, Tedrisat Heyeti Üyeliği: (1853).

2- Patrikhane, Tedrisat Heyeti Başkanlığı: (1864 ve 1865)

3- "Ayios-Stefanos'ta inşa edilecek olan "Santo-Stefano-Latin Katolik Kilisesi"nin kaplayacağı, (9.000 zira'lık arsa)nın kendi mülkü olan yarısını, Kilise inşaatı yönetimine hibe ederek; "Cemaatler arası dostça münasebetlere katkıda bulundu." Not: "28 Temmuz 1868" tarihli Fransızca sözleşme, günümüzde de mevcuttur: (2001).

"13 Temmuz 1889" tarihinde Yeşilköy'de vefat eden merhum, Simon Bey Dadyan'ın cenazesi dini ayinden sonra Askeri törenle"

Yeşilköy Ermeni Kilisesi"nin avlusundaki aile kabristanında toprağa verildi ve refikası da aynı mahalde toprağa verilmiştir.

"ŞAHİN BEY" LÂKABLI DADYAN: (? - ?)

(1890 ile 1895) yılları arasında dikkatlere çekmiş ve tüm meçhul kimliğine rağmen günümüzde dahi sözü edilerek, merhum Reşad Ekrem KOÇU Bey'in meşhur ve eşsiz "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ"nde madde teşkil edebilmiş, "Tulumbacılar" ekolünden, "bıçkınlık yoluna" sapmış; yalın ayak, sandık kolu altına girmiş; yüz çizgilerinin güzelliği ve yağız vücut yapısı ve de yürekli oluşuyla; İstanbul Kalenderleri arasında büyük çapta şöhret yapmış, bir meçhûl DADYAN'dır, Ermeni genci "ŞAHİN BEY!.."

Ünlü DADYAN'lardan: Hangisinin meşru veya gayrı meşru evlâdı olduğu, mezkûr yaşantıyı niçin ve nasıl bir sebeple tercih ettiği vs. Bu talihsiz gencin, yaşadığı yıllar içinde tozlara karışıp, bir meçhule doğru uçup gitmiştir ve kendisi gibi nice binlerce garip gencin kimliği de aynen onunki gibi yoklar okyanusunun azgın dalgaları arasında kayıplara karışmıştır!..

Daha geniş bir araştırma ile elde edilebilecek belgelerin ışığında bu meçhul gencin "hayat hikâyesi"; "Tulumbacılar ve Külhaniler" dünyasıyla birlikte bir "tarihi roman" veya "film senaryosu" şeklinde değerlendirilebilir fikrindeyiz!..

Bu meçhul külhanbeyi hakkında yegâne belge, yani bizim elimize geçen yegâne belge: Şahin Bey ile yakın dostluk kurabilmiş olan Üsküdarlı halk şairi, "ÂŞIK RÂZÎ"nin yazdığı bir manzumedir ki; onun şanını ilelebet yaşatabilme için kaleme aldığı manzumeden cüz'i bir pasajı sunarken, bu meçhul genç için Cenâb-ı Hâk'tan Rahmet dilemekteyiz.

TULUMBACI ERMENİ BEYİ
BARUTÇUZADE ŞAHİN ŞAH MEDHİNDE

(Pırpırlar Şâhı serbülend Şehbuz
Medhide ne yazsam ne söylesem az
Bir yalın ayaklı keçe külahlı
Beyzâde civandır bıçkınım haylaz
Ermeni güzeli Barutçuzâde
Şanlı asaletli yangıncı palaz
.....
Sormayın kimdir bu yangıncı âfet
Kumrili âvâre âhûyi aşıkbaz.

* * *

Güzele her isim yaraşır yâhû
Serkis, Artin, Agop, Mıgırdiç, Haygaz
İsmini zikretmem korkarım zirâ
Pederine söyler rakîbi gammaz
Kalenderan ana, Şahin Bey dirler
DADYANLAR içinde bir hümâ pervaz.)[1]

TOVMAS EFENDİ DADYAN: (1802-1828)

Barutçubaşı Simon Amira Dadyan'ın mahdunu Tovmas Efendi, 1802 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir.

Birinci sınıf mütercim ve mükemmel bir "Violonist" - (Keman çalan sanatçı) olan Tovmas Efendi: Barutçuluk üzerine Fransızca'dan, Ermenice"ye birçok eser çevirmiş ve daha birçok işte verimli hizmetleri olabilecekken: (1838 yılında, "Azadlı-Baruthanesi"nde meydana gelen dehşet verici bir patlama neticesi, genç yaşta hayata veda etmiştir)

1- Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: VIII, sayfa: 4197, Merhum, Reşad Ekrem KOÇU, maddenin yazarı: Vasıf hiç.

SİMON BEY DADYAN: (1847-1906)

Barutçubaşı Nerses Dadyan Bey'in mahdunu, Ohannes Bey Dadyan'ın torunu, Simon Bey Dadyan, 1847 yılında Beşiktaş-İstanbul'da dünyaya gelmiştir.

Pangaltı Mekteb-i Harbiye'den, yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra askerlik mesleğini bırakıp yüksek tahsil için Fransa'ya gitti. Bilahare, bir mühendislik aleti icat ederek, çeşitli nişanlarla taltif edildi.

İstanbul'a döndüğünde, "Nafia Nezareti"nin, Fen bölümüne: "Mühendis Desinatör" atandı. Daha sonra: İzmir kasaba ve Aydın Demiryolları İdaresinde görev verildi ve "Rütbe-i sâniye" ile onurlandırıldı: "19 Mayıs 1889".

1890 yılında İzmir'e yerleşti ve "Fransız Demiryolları şirketi"ne: (Osmanlı Devleti tarafından "Komiser" atandı. Bilahare İzmir'de "Nafia Mühendisi" olarak, (14 yıl) vazife ifa etti: (1892-1906).

Mezkûr çalışmaları esnasında, "Hazine-i Hümâyûn Mühendisler Odası Halifeliği"ne "26 Mart 1893" tarihinde atanan Simon Bey, "Mütemayiz-i Sâniye" rütbesine lâyık görüldü: "24 Ekim 1899".

Bilimsel kabiliyeti, dürüstlüğü, bonkörlüğü ve disiplinli çalışmalarıyla, hemen herkes tarafından çok sevildi. "6 Ocak 1906" tarihine vefat eden Simon Bey Dadyan, İzmir'deki Ermeni kabristanında toprağa verildi.

AİLEVİ DURUMU:

Krikor Bey Balyan'ın kerîmesi, Nazik Hanım'la (1865-1924) evlendi ve Nazik Hanım'dan iki erkek, iki kız evlâdı oldu:

1. Nerses Zareh Bey: (1889-1926)

2. Vahe Arakel Bey: (1891-1921)

3. Adrine Makruhi Hanım: (1888-1938)

4. Zaruhi Hagint Hanım: (1884-1976)

OHANNES DİRAN BEY DADYAN: (1855-1908)

Osmanlı Devleti'nin değerli hizmetkârlarından, Hariciye Müsteşarı, "ARTİN PAŞA DADYAN"n mahdunu, Ohannes Diran Bey Dadyan: 1855 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir.

İlk öğrenimini İstanbul'da, yüksek öğrenimini ise Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde ikmâl etmiştir. Ermenice ve Türkçe'den ayrı: "Fransızca, İtalyanca, İngilizce ve Yunanca"yı, ana lisanı gibi öğrendi. Tahsilini ikmal ederek, İstanbul'a döndüğünde: "Feshâne-i Âmire" Müdürlüğü'ne atandırıldı: (1877)

(1877-1878) yılları arasında, "Hariciye Nezareti Muhaberat Odası" üyesi bulunduğu sırada; Prusya Kralı tarafından: "Couron De Prusse" Nişanıyla taltif edildi.

1882 yılında, "Hariciye Nezareti Telgraf Odası Müeyyizliği"ne atandırılan Ohannes Diran Bey, Avusturya İmparatoru tarafından "Couron De Fer" ve İran Devletince, "İkinci rütbeden Şîr-i Hurşid" Nişanları verildi.

1884 yılında, Kara-Dağ Prensi tarafından üçüncü rütbeden, "Danilo" Nişanıyla taltif edildi. İki yıl sonra, "20 Nisan 1886"da, "Maslahat-ı Hariciye Divanı Kâtib-i Evvel", 8 Ağustos 1886'da ise, "Ulây-ı Sâni" rütbesiyle: "Konsolosluk Kalem-i Umumiye Müdür" oldu.

1887 yılında, Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderiye Divan-ı Katib-i Evveli mevkiindeki, Ohannes Diran Bey, Fransız Cumhurbaşkanı tarafından üçüncü rütbeden "Officier Der La Legion D'Honneur" Nişanı ile taltif edildi.

Aynı yıl içinde, Diran Bey'in Refikası, Diruhi Hanım, Pâdişah tarafından, ikinci rütbeden bir "Şefakat" Nişanı ile onurlandırıldı.

1888 yılında, İran Şahı tarafından, evvelce verilmiş olan, ikinci rütbeden "Şîr-i Hurşid" Nişanı birinci rütbe ile değiştirildi.

1896 yılında: Maliye Nezareti Tercüme ve Muharebat-ı Ecnebiye Kalemi Sekreterliği ile Memurin-i Siyasiye Komisyonu Üyeliğine atandı ve Mütemâiz-i Sâni rütbesine yükseldi.

1898 yılında, Memurîn-i İdarî İntihab Komisyonu Üyeliği'ne seçilip, ikinci dereceden "Mecidî Nişanı" ile onurlandırıldı. 1899 yılında ise "Ulâ-i Sâni" rütbesiyle; "İstanbul Şehremaneti Heyet-i Memurîn (Belediye Meclisi) üyeliğine seçilerek," üçüncü rütbeden "OSMANİ" ve birinci rütbeden "MECİDİ" Nişanlarına lâyık görülerek, adı geçen nişanlarla taltif edildi.

1904 yılında "Şûrây-ı Devlet Üyeliği"ne getirilen Ohannes Diran Bey Dadyan, 1908 yılında emekliye ayrıldıktan kısa bir müddet sonra vefat etti.

"24 Şubat 1882" tarihinde: Emniyet Sandığı Müdürü, Ohannes Papazyan'ın kerîmesi, Bayan Diruhi ile evlenen Ohannes Diran Bey Dadyan'ın: "Mıgırdiç, Dad, Artin ve Paylig" adlarında dört evlâdı olmuştur.

MIGIRDİÇ BEY DADYAN: (1844-1911)

1844 yılında, Ayios-Stefanos'da (Yeşilköy) dünyaya gelen Mıgırdiç Bey Dadyan, Barutçubaşı Boğos Bey Dadyan'ın mahdunudur.

Öğrenim hayatına Paris-Fransa'da atılmış (1861) "Haygazyan-Ermeni Koleji" ile, "Sainte-Barbe ve Louis Le Grand Kolejleri"nde öğrenimini ikmâl etmiştir: (1864).

Öğrenimini tamamladıktan sonra, İstanbul'a dönmüşse de, bir müddet sonra tekrar Fransa'ya gitmiş ve o ülkeye yerleşmiştir.

Fransa'da Muharrirlik mesleğini seçen Mıgırdiç Bey, 1867 yılından itibaren sürekli: (Revue Des Deux Mondes) da yazıları yayınlanmıştır.

1864'te (Droit des Nations) - "Milletler Hukuku" adlı Fransızca eseri: Manuel ÜTÜCÜYAN tarafından Ermenice"ye tercüme edilerek, İstanbul'da neşredilmiştir.

1911 yılında vefat eden Mıgırdiç Bey Dadyan: Paris'te, "Pére Lachais Mezarlığı"nda toprağa verilmiştir.

KRİKOR MİHRAN DADYAN: (1832-1882)

Barutçubaşı, Ohannes Bey Dadyan'ın mahdunu, Krikor Mihran Dadyan, "25 Haziran 1832" tarihinde İstanbul'da doğmuştur.

İlk öğrenimini "özel ders alarak" tamamlanmış ve "Hovsep Vartan Paşa"nın talebesi olmuştur.

Pederi Ohannes Bey ile birlikte Paris'e giderek, "25 Şubat 1847" "SAMUEL-MURAD MEKTEBİ"ne girdi. Adı geçen Mektepte, (Bir-buçuk yıl) okuduktan sonra, Barutçuluk mesleğindeki bilgisini geliştirip, Londra ve Manchester'e giderek (1848) mezkûr mahallerdeki önemli fabrikaları gezip, incelemeler yaptıktan sonra, tetkikatını tamamlayıp, "18 Ekim 1848" tarihinde İstanbul'a döndü ve "Azadlı Baruthanesi"ne girdi.

1849'da "Nişan-ı İftihar"a mazhar kılındı. Azatlı-Baruthanesi'nde çeşitli vazifelerde uzun yıllar başarı ile bulunduktan sonra, pederinin hastalanıp, Viyana'ya tedavi olmaya gitmesi üzerine, 1868 yılında Barutçu-başılık vazifesine atanmasından sonra, Sultan Abd-ül-Mecid Hân tarafından, "Murassa Kılıcı ve Mecidi" Nişanı ile taltif edildi.

"27 Aralık 1882" tarihinde Bakır-köy'de vefat etti ve Bakırköy'deki, "Surp-Asdvazazin, Ermeni Kilisesi'nde cenaze ayini icra edildikten sonra, adı geçen Kilise'nin avlusundaki "aile kabristanı"nda toprağa verildi.

AİLEVİ DURUMU:

Nevrik Hanım ile evlenmiş olan, Kirkor Mihran Dadyan'ın refikasından üç evlâdı olmuştur:

1- Bayan Takuhi Dadyan: (1869-1960)

2- Bedros Efendi Dadyan: (1866-1918)

3- Boğos Bey Dadyan: (1862-1934)

NERSES ĞOSROV DADYAN: (1825-1872)

Barutçu-başı, Ohannes Bey Dadyan'ın en büyük mahdunu, Nerses Ğosrof Efendi Dadyan: (Ayia-Yorgi)-"Azadlı"da, "19 Temmuz 1825" tarihinde doğmuştur.

Pederi ve biraderi "Artin Paşa" ile Paris yolu ile İngiltere'ye geçerek (1842) Manchester'de "Makina Mühendisliği" öğrenimi yaptı.

1843 Ekim'inde İstanbul'a döndüğünde, Devlet hizmetine alındı ve İzmit Fabrikası'na Müdür atanıp, "Nişanı, İftihar" ile onurlandırıldı.

Pederi, Ohannes Bey, üçüncü Avrupa seyahatine çıkmadan, iki mahdunu: "Arakel-Sisak" ile "Nerses-Ğosrof"u yanına alarak, Sultan ile görüşmek üzere, Saray'a gitti.

Sultan Abd-ül-Mecid Hân, onları huzura kabul buyurduğunda, Ğosrof Efendi'yi, Zeytin-burnu Demir-dökümhanesine Müdür atadı.

Bu döneminde, "Mühendis-Mekanisyen" olarak meydana getirdiği ürünleri: "Türkiye'de ilk olma özelliklerine" haizdir. Meselâ: Osmanlı-Türkiye'sinde ilk "Demiryolu yapımı"nı gerçekleştirmiş olması, misal gösterilebilir: (1847'de inşa edilen bu Demiryolu hattının kurulmasındaki maksat: "Orada bulunan Tuğla Fabrikası"na nakliyat işleminde kolaylık sağlayabilmekti.) Mevzubahis Demiryolu "BÜYÜK-DERE" yakınlarında inşa edilmiştir.

Keza: icad ettiği "Su-Tulumbası" ile "derin kuyulardan" su çekebilme imkânı sağlamıştır. Bilindiği gibi; "Tulumbayı icad ettiği tarihe kadar, derin kuyulardan su çekebilmek için, "Bostan dolabı" kullanılırdı."

Mevzubahis tulumbanın denemesi; Pâdişah'ın huzurunda icra edilmiş ve (100 arşın) derinlikteki kuyudan gayet kolay ve rahatlıkla su çekilebilmiş ve bu deneyden son derece memnun kalan Pâdişah: (Beşiktaş'taki Sarayı'nın bahçesinde de aynısının yapılmasını irade etmiştir.

Keza: Paris'teki, "Champs-Elysee" bahçesinde bulunan fiskiyeden daha mükemmelini; "demirden ve gayet zarif bir "Fiskiye Havuzu" inşa ederek, hemen herkesin hayranlığına mazhar olmuştu.

Bir ayrı icadı da: İstanbul Gümrüğü'ndeki "tartı sahtekârlığı"nı önleyebilmek için; Avrupa'daki tartı aletlerinden daha üstün ve değişik avantajlaryıla, kolaylıklar sağlayabilenini imal etmişti.

Kendi başına imal ettiği tartı aletini, birçok deneyler yaptıktan sonra, Gümrük Emini, Mehmed Paşa'ya başvurup: "Yepyeni bir tartı aleti üzerinde çalıştığı ve olumlu neticeler aldığı" hakkında bilgi vererek, tamamlamasına müsaade edilmesini rica etti.

Ricası olumlu karşılanınca, mezkûr tartı aleti üzerine birkaç rutuj daha yaptıktan sonra, tamamen çalışır duruma getirdi. Yeni tartı: (1 dirhemden, 3.500 okka ağırlıkta) her nevi yükü aynı hassasiyetle ve süratle tartabilmekteydi. Dolayısıyla bu icadı da memnuniyetle değerlendirildi.

1860 yılında, "Şûrây-ı Zabtiye", 1864'te Adliye-i Zabtiye Üyelikleri'ne seçildi. (1869-1870) yıllarında, "Divan-ı Temyiz Üyeliği" vazifesi ifa etti. "Adliye-i Zabtiye Üyeliği" görevini, 1871 yılına kadar sürdürdü.

"19 Şubat 1872" tarihinde vefat ederek, Hakk'ın Rahmetine kavuştu ve cenaze ayinine müteakip, Bakırköy Ermeni Kilisesi, Surp-Asdvazazin'in avlusunda bulunan aile kabristanında toprağa verildi.

MENSUBU BULUNDUĞU ERMENİ CEMAATİ İLE ALÂKASI:

1- SURP-PIRGİÇ ERMENİ HASTAHANESİ'nin "Yardım Heyeti, Emlâk Müfettişleri" arasında vazife ifa etmiş ve başarılarından dolayı taktir kazanmıştır. Tarih: 1862-Yedikule.

2- Bâb-ı Âli tarafından tâyin edilen:"Meclis-i Millî-i Umumi Üyeliği. "Patrikhane: Ruhani-Cismâni Meclisi": (1863).

3- Ermeni Patrikhanesi'nin: "Meclis-i Siyasi Üyeliği"ne seçilmiştir: (1864)

Önemli not: Bâb-ı Âli'nin onayı ile kurulmuştur. Gizli bir kuruluş değildir.

4- Ermeni Patrikhanesi'ndeki: "Meclis-i Millî-i Umumi"ye (Ruhani Cismani Meclisi) tekrar üye seçildi ve Başkanlığı'na getirildi: (1866).

YAZDIĞI ESERLER:

Avrupa'da muhtelif alanlarda olan gelişmeler ve yenilikleri yerinde tetkik gayesiyle, 1858 yılında "Fransa ve İngiltere"ye giden Nerses Efendi; "Fransızca ve İngilizce"yi gayet iyi bildiğinden, gezilerini en âlâ şekilde değerlendirebilmiş ve bilhassa "pamuk üretimi" ile yakınen alâkadar olmuş İngilizler'in yazıp neşrettikleri, pamuk üretimi ile alâkalı bir değerli eseri: (YENİ ORLEAN'de PAMUK ÜRETİMİ) adıyla Ermenice'ye tercüme etmiş, Hassa Mimarı, Garabed Balyan'ın maddi yardımlarıyla Paris'te 1859'da "Aramyan Matbaası"nda bastırmıştır.

Nerses Ğosrof Efendi Dadyan'ın telif eseri olarak, "Bursa'da Türkçe bastırdığı", (İPEK BÖCEĞİ YETİŞTİRME TARZI) adlı çalışması da hayli değerli bir eserdir: (1869).

Mevzubahis eserin ikinci baskısı, 1871 yılında İstanbul'da: (İPEK BÖCEĞİ TERBİYESİNE DAİR TALİMAT) adıyla basılıp, neşredilmiştir.

AİLE HAYATI:

Nerses Ğosrof Efendi Dadyan, 1846 yılında "Areknaz Hanım Arzulmanyan" (1826-1896) ile evlenmiş ve Areknaz Hanım'dan yedi evlâdı olmuştur: "Simon Bey Dadyan, Tovmas Dadyan, Bayan Maryam Dadyan Vahram Dadyan, Dırtad Bey Dadyan, Arşag Bey Dadyan, Ğosrofuhi Hanım Paşalyan".

ARŞAG BEY DADYAN: (1865-1894)

Nerses Ğosrof Efendi Dadyan'ın mahdunu, Arşag Bey Dadyan, "27 Haziran 1865" tarihinde Beşiktaş-İstanbul'da doğmuştur. Merhum Arşag Bey Dadyan hakkında pek cüz'i bir bilgi edinebildik. Dolayısıyla hayatı ve hizmetleri hakkında geniş açıdan bilgi sunamadık!..

Arşag Bey Dadyan, eğitim ve öğrenimini tamamlayıp çalışma hayatına atıldığında: "Hariciye Nezareti Muhaberât-ı Ecnebiye Odası Katipliğine" atandırılarak, Devlet hizmetine alınmış. Ancak, kaderin bir cilvesi olarak, "11 Ağustos 1894" tarihinde pek genç yaşta (27) vefat ettiğinden, daha başka hizmetler verebilme şansı olmamıştır.

Cenaze ayini, Beşiktaş-Ermeni Kilisesi'nde icra edildikten sonra, Bakırköy'deki Ermeni Kilisesi Surp-Asdvazazin'in avlusunda bulunan aile kabristanına defnedilmiştir.

BOĞOS BEY DADYAN: (1862-1934)

Barutçu-başı, Krikor Bey Dadyan'ın üçüncü oğlu olan Boğos Bey Dadyan, 1862 yılında Ayios-Stefanos-"Yeşilköy"de dünyaya gelmiştir.

İlk eğitim ve öğrenimini, Bakırköy'de, "ARDZRUNYAN ERMENİ MEKTEBİ"nde gördükten sonra, "Askeri İdadi" de (askeri Lise) okudu ve "Pangaltı Mekteb-i Harbiye"yi bitirdi.

1884 yılında, "Askeri Veteriner Mektebi"nden diploma alarak: "Malatya, Edirne, Uzun-köprü ve Hadım-köy"de uzun süre "Veteriner" olarak görev yaptı.

Miralay (Albay) rütbesiyle: "Balkan-Harbi, Birinci Cihan Harbi ve Çanakkale Harbi"ne katıldı. Mütareke yıllarında emekliye ayrılıp, Beyoğlu'na yerleşti. Görev yaptığı yıllarda başarılı çalışmalarından dolayı, çeşitli Nişanlarla onurlandırıldı: (7 çeşit Nişan).

Mustafa Kemal Paşa Atatürk'ün, şahsi dostu olabilme şerefine nail olan Boğos Bey Dadyan: (Atatürk'ün özel 'Arap-atları'nı bizzat seçebilme yetkisine haizdi.)

"17 Ağustos 1934" tarihinde vefat eden Boğos Bey Dadyan: Şişli Ermeni kabristanında toprağa verilmiştir.

AİLEVİ DURUMU:

1890 yılında, "Öjeni Hanım Poharyan" ile evlenmiş ve sekiz evlâdı oluştur:

1- Levon Bey Dadyan: (1892 - ?)

2- Yervant Bey Dadyan: (1895-1958)

3- Bayan Eliz Dadyan: (1898- ?)

4- Artin Bey Dadyan: (1900-1900): Dört yaşında bir kaza neticesi pencereden düşüp ölmüştür.

5- Meline-Manuşag Hanım: (1899-1924)

6- Vahram Bey Dadyan: (1904-1974)

7- Zareh Bey Dadyan: (? - ?)

8- Hırant Bey Dadyan: (1894-1897): Pek küçük yaşta (3) vefateden merhumun: Ne sebepten dolayı vefat ettiği hakkında bilgi bulamadık...

YEVKİNE ÖJENİ DADYAN: (1867-1920)

Osmanlı-Türk Devleti İmparatorluğu Hariciye Müsteşarı, Artin Paşa Dadyan'ın (1830-1901) kerîmesi, Yevkine Öjeni Dadyan, 1867 yılında İstanbul'da doğmuştur.

Avusturya Arşidük'ü, Rudolf ile Arşidüşes Stefani'nin İstanbul'u ziyaretleri (1884) esnasında, Arşidüşes Stefani'nin: "Mih-

mandarlığı ile tercümanlığına" atandırıldı. Yevkine Öjeni Dadyan'ın bu görevinde, beklenenden ziyade başarı göstermesi, ona yeni görevlerin kapularını açtı ve "Harem-i Hümâyûn'un daimi tercümanlığı" vazifesine atandırıldı.

Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân tarafından, bu münasebetle; önce ikinci rütbeden bir "Şefakat Nişanı" ile onurladırıldı. Daha sonra ise "Murassa Madalya" ve bir broş ile mükâfatlandırdı.

Yevkine Öjeni Dadyan Hanım: Tavır, zerafet ve mükemmel hitabetiyle, hemen tüm konuklarla öylesine içten meşgul olmaktaydı ki, hemen herkes ona hayranlık ve muhabbet duymaktaydı.

Nitekim, "14 Nisan 1885" tarihinde, "İsviç-Norveç" Kralı Oskar ile zevcesi Kraliçe Sofi'nin Yıldız Sarayı ziyaretlerinde, Kraliçe Sofi'nin Harem-i Hümayün'u gezdiği esnada, Mihmandar ve tercüman olarak öylesine başarılı bir hizmet sunmuştu ki, başta Kraliçe olarak, hemen herkes, ona âdeta hayran kalmışlardı!..

Daha sonra, Almanya İmparatoru Wilhelm II.nin 1889 yılında İstanbul'u ziyaretlerinde, İmparatoriçe Viktoria Augusta'ya, Mihmandar ve tercüman olarak atandırıldığında: Aynı duyarlılık ve içtenlikle hizmet vererek, Pâdişah'ı son derece memnun bırakmış ve elmas bilezikle gönlü hoş edilmişti.

1890 yılında, asil İngiliz kadınlarından müteşekil bir grup, Harem-i Hümâyün'u ziyaret ettiklerinde, topluluk başkanı Lady Herald; Yevkine Öjeni Hanım'dan son derece memnun kaldı ve memnuniyetini belirtebilmek için, hayli dil döktü.

Daha sonra ise: (Fransa İmparatoriçesi Eugénie, Yunanistan Arşidüşesi Eleni, Kara-Dağ Prensesi Melina vs.) gibi birçok asilzadeye hizmet sunmuş ve hemen her defasında alnının akı ile vazifesini ifa edebilmişti.

1899 yılında ikinci ve son defa İstanbul'u ziyaret eden, Almanya İmparatoru Wilhelm II. ve İmparatoriçe Viktoria Augusta'ya, "23 Ekim 1899" tarihinde, Yıldız Sarayı Harem-i Hümâ-

yünu'nda, "Vahan Efendi"nin kızı ile birlikte İmparatoriçe'nin: "Mihmandarlığı ile tercümanlığı"nı yaptı.

Sahip bulunduğu, ikinci rütbeden "Şefakat Nişanı", 1897 yılında, birinci rütbe ile değiştirilerek; tekrar tekrar onurlandırıldı.

1920 yılında vefat eden bu değerli Devlet hizmetkârı; muhteşem bir cenaze ayininden sonra, "Şişli-Ermeni kabristanı"nda toprağa verilmiştir.

AİLE HAYATI:

1886 Şubatı'nda, Dr. Hamparzum Nakkaşyan'la evlenen Yevkine Öjeni Hanım'ın, mezkûr evlilikten beş kız çocuğu olmuştur:

1- Lusine Yakut Nakkaşyan: (1886-1941)

2- Yeranuhi Anais Nakkaşyan: (1888- ?)

3- Makruhi Şuşan Nakkaşyan: (1894-1897)

4- Maryam Hulyane Markrid Nakkaşyan: (1891- ?)

5- Anna Nakkaşyan: (1897-?)

YERVANT BEY DADYAN: (1893-1958)

Askeri Veteriner, Boğos Bey Dadyan'ın mahdunu, Yervant Bey Dadyan, 1893 yılında Malatya'da dünyaya gelmiş ve "18 Nisan 1893" tarihinde "vaftiz" olmuştu; Vaftiz tarihini: (1892-1893 ve 1895) gösteren tarihler de mevcuttur. Biz, en sıhhatli olanını aldık.

Yüksek Ticaret Mektebi'ni bitirdikten sonra, "Birinci Cihan Harbi" yıllarında: "Türkler ve Almanlar" arasında tercümanlık yaptı.

Savaştan sonra, "Yedek-Subaylık" vazifesini ifa ederek, İstanbul'a döndüğünde, yeni hizmetlere atandırıldı: İstanbul, Elektrik-Tramvay ve Tünel Şirketi; Kısm-ı Muayene Müdürlüğü) vazifesi verildi ve 1941 yılında bu vazifesinden emekli oldu.

Ermenice ve Türkçe haricinde: "Almanca, İngilizce, Romence" lisanlarına vakıf olan Yervant Bey Dadyan: Hermine adın-

da bir Ermeni kızı ile evlenmiş ve bu evlilikten (ikisi kız biri erkek) olmak üzere üç evlâdı olmuştur.

1958 yılında vefat eden Yervant Bey Dadyan hakkında daha detaylı bilgi maalesef edinemedik. Çocuklarının doğum tarihleri ve adları aşağıda kayıtlıdır:

1- Bayan, Suzan Dadyan: (1932-?)

2- Bayan, Sirvart Dadyan: (1930-?)

3- Bay, Jirayr Dadyan: (1939-?)

DIRTAD BEY DADYAN: (1860-1916)

Nerses Ğosrof Efendi Dadyan'ın ikinci mahdunu, Dırtad Bey Dadyan: "10 Ekim 1860" tarihinde Beşiktaş-İstanbul'da dünyaya gelmiştir.

1882 yılında, Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)nden mezun olduktan sonra, çeşitli Devlet hizmetlerinde bulunmuş meşhur bir "Maden Mühendisi"dir.

Sayın Pars Tuğlacı, değerli eserinde: Dırtad Bey'in kimliği hakkında şu kaydı düşmüştür ki, tarihi bir belge arz ettiğinden aynen geçiyoruz:

– "Madencilik mevzuunda derin bilgisi olan ve bu alanda detaylı faaliyette bulunan Dırtad Bey'in, Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinde, "Simli kurşun", "kalay ve bakır" madenlerini keşfedip, bunların büyük bir bölümünün işletme imtiyazına sahip olduğu, Dadyan Ailesi arşivinde bulunan birçok resmi belgeden öğrenilmektedir.

Sultan II. Abdülhamid devri sanayi faaliyetlerine ışık tutacak nitelikte olan bu belgelerin tümünü tarih sırasına sunmakta yarar görüyoruz.

Sayın Tuğlacı, mezkûr eserindeki (Dırtad Bey maddesi)nde, mufassal açıklama ve belgeler sunmuştur ki, birçok açıdan değer taşımakta olduğundan okumaya değer.

Ancak, bizim nâçiz çalışmamızın mevzuu dışında kaldığından kayda geçemedik. Lâkin, değerli okuyucularımıza: Sayın, Tuğlacı'nın değerli eserindeki bu maddeyi tamamen okumalarını ısrarla tavsiye ediyoruz. Zira, "Bir dönemdeki madencilik hakkında hayli bilgi sunulmuştur.

MENSUBU BULUNDUĞU ERMENİ CEMAATİNE HİZMETLERİ

Dırtad Bey Dadyan'ın mensubu bulunduğu, Ermeni Cemaatine hayli hizmeti geçmiş ve "Madencilik'teki birçok başarısından" ziyade bu yönü ile Cemaat içinde tanınmıştır. Bu hizmetlerinden bazıları ise şunlardır:

1- "MAKRUHYAN-ERMENİ KARMA İLK MEKTEBİ"ni onartmış (1883) ve Beşiktaş'taki bu tarihi mektebin 12 yıl süre ile Müdürlüğü'nü ifa etmiştir.

2- Biraderi Vahram Bey ile birlikte aynı yıl içinde (1883) bir jimnastik cemiyeti meydana getirmiştir.

3- Yine biraderi Vahram Bey ile birlikte: MAKRUHYAN TAHSİLSEVERLER CEMİYETİ'ni kurmuştur: (1886).

4- BEŞIKTAŞ-ERMENİ KİLİSESİ'nin, Yönetim Kurulu Başkanlığı'na atanmış ve bu vazifesini vefatına kadar muvaffakiyetle sürdürmüştür. Göreve atandığı tarihi (1886).

5- ERMENİ PATRİKHANESİ'nin: "Meclis-i Umumisi ve Meclis-i Cismanisi"ne üye olarak katılmıştır.

"18 Mayıs 1916" tarihinde vefat ederek "Yeni-köy, Ermeni kabristanında toprağa verilen Dırtad Bey, Yenovk Demircibaşyan'ın kerîmesi, Bayan, Diruhi (Fortüne) ile evlenmiş ve bu evlilikten iki kızı olmuştur:

1. MARİ HANIM GEREVAMYAN: (1902-1987)

Mari Hanım Gerevamyan, tanınmış bir müzisyen ve piyanistti. İstanbul'da neşredilen Fransızca (STAMBOUL) ve (JOUR-

NAL D'ORIENT) adlı gazetelerin, "müzik eleştirmenliği"ni yapmıştır.

2. ANNA-AREKNAZ-MELİNE DADYAN: (1901-1937)

Bayan, Anna Dadyan genç yaşta (38) vefat ederek, ailesi ve yakınlarını yasa garketmekle kalmamış. Aynı zamanda, candan yardımseverliğinden de çevresini mahrum bırakmak talihsizliğine uğramıştır.

ANNA AREKNAZ MELİNE DADYAN'IN YARDIMSEVERLİĞİ

Son derece hassas ve yardımsever bir yaradılışta olan Bayan Anna-Areknaz-Meline Dadyan'ın yardımseverliği, hemen herkesçe bilinmekte ve kendisinden her zaman övgü ile söz edilmiştir ki, sayın Pars Tuğlacı'nın yayınladığı bir belge. Bu hususta en sarih belge sayılacak mahiyet arz etmektedir. Aynen geçiyoruz:

Sayfa 285:

("18 Eylül 1915" tarihindeki Bayram dolayısıyla, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne (Kızılay) ait çiçeklerin dağıtımı ve iane toplanmasında, Dırtad Bey'in kerîmeleri Anna Hanım'ın, görülen hummalı ve gayretli çalışmalarına karışn, adı geçen Cemiyet'in Başkanı, Dr. Besim Ömer Paşa, saygıdeğer Hanımefendi'ye bir teşekkürnâme göndermiştir.

Adı geçen Cemiyet'in bu münasebetle bastırmış olduğu ve üzerinde, "Birinci Dünya Savaşı" sırasında yaralanan Türk Askerlerinin revire kaldırılışını tasvir eden renkli bir "Yağlıboya resmin görüldüğü kartpostalın arkasında, Dr. Besim Ömer Paşa'nın, kendi elyazısıyla (31 Temmuz 1331-"1915" günü) kaleme aldığı şu satırlar okunmaktadır:

"Yeni-köy'de Ashab-ı Emlâkden Dırtad Bey kerîmesi Anna Hanım'a. Bayram'ın ilk günü dağıttığımız çiçekler, Serhadde kah-

ramanları, vatanın her beldesinde dul ve öksüzleri sevindirdi. Teşekkür ederiz."

OSMANLI HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ

Reis-i Sânisi

Dr. Besim ÖMER.)

OHANNES VAHRAM BEY DADYAN: (1857-1916)

Nerses Ğosrof Efendi'nin dördüncü mahdunu ve ünlü Dadyan familyasının tabiri caiz ise (Çürük elması) Ohannes Vahram Bey Dadyan, Aralık 1857'de Beşiktaş-İstanbul'da doğmuştur.

"Hukukçu, Diplomat ve Devlet adamı" olarak hayli başarılar sergilemiş ve âdeta başdöndürücü başarıları öylesine akıp gitmiş ki; "talihine hiç mi hiç ihtiyaç hissetmemiş ve fakat, ona ihtiyaç hissettiğinde de talihi onu terk etmiştir!.."

Özetle sunduğumuz hayat hikâyesini okuduğunuzda, bu gerçeği tüm çıplaklığıyla görebilecek ve bu meyanda, Osmanlı-Türk Devleti İmparatorluğu'nu yıkıp, yok etmeye çalışanların bu uğursuz işte; Ermenisi'ni de, Türkü'nü de, ne yaman şekilde kullanabilmiş olduklarını pek küçük bir numunesi ile görecekiniz!..

Ohannes Vahram Bey, yüksek öğrenimini, "Paris-Hukuk Fakültesi"nde ikmâl ettikten sonra, Paris'te bir müddet (Yargıç) olarak görev almış, daha sonra ise İstanbul'a dönerek: Devlet hizmetine girip, Adliye Nezareti'nde; vazife alarak: "Beyoğlu, Hukuk-ı Ceza Mahkemesi" üyeliğine atanmıştır.

Mevzubahis vazifede olduğu dönem içinde, 1884 yılında üçüncü rütbeden "Osmanî ve Mecidî" Nişanlarıyla taltif edilmiştir. Aynı dönem içinde "17 Ocak"ta Avusturya İmparatoru, Franz Jozef tarafından, "Couronne De Fer" Nişanı'nın beşinci rütbesi ile onurlandırılmıştır.

1887 yılında İstanbul İtfaiye Nazırı, Macar asıllı "Kont Edmond Ziçenyi Paşa"nın güzel kızı, Kontes Vada ile evlendi ve dü-

ğün merasimi, "11 Mayıs 1887" tarihinde, Ermeni Patrikhanesi'nde muhteşem bir şekilde icra edildi ve aynı yıl, Osmanlı Devleti'nin Budapeşte, Baş Konsolosluğu'na atandı. İstanbul'a dönüşünde ise, Beyoğlu Mahkeme-i Asli (Asliye Mahkemesi) üyeliğine atandı ve "23 Mart 1889" tarihinde "Sâniye" rütbesine mazhar kılındı.

ERMENİ HAREKETLERİ -JÖN TÜRKLER VE OHANES VAHRAM BEY

(1890-1891) yılları Osmanlı ve günümüz Ermenileri açısından, "sonun başlangıcı"nı hazırlayan yıllar olmuştur. Zira, öylesine kahredici bir iblis ağı örülmüştür ki: Ermeniler arasında gerçekleri görebilenler her ne yaparsa yapsın, kimseye ses duyuramayacak ve bu iğrenç çarkın, parçalayıcı dişlerinden asla kurtulamayıp, o malûm akibete sürüklenecektir!..

Fransa'da yüksek tahsil görürken, aynen "Jön Türkler" gibi, başka hususlarda da eğitilen, Ohannes Vahram Bey, İstanbul'da "Ermeni hareketleri" başlayınca, kendi açısından harekete geçerek, Ermeni davasının (!) sadık bir hizmetkârı olunca, Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'ı tahtından aşağı alarak, ülke idaresini ele geçirebilme gayesiyle örgüt kuran Jön-Türklerle dost olup, kendi Malikhanesi'nde Jön-Türkler ile müşterek gizli toplantılar tertiplemekteydi!..

Evet, yukarıda belirttiğimiz gibi, Jön-Türkler: "Pâdişah'ı tahtından ederek, İmparatorluk idaresini ele geçirmek gayesiyle örgütlenmişler ve kendileriyle anlaşmaya hazır bazı Ermenilere de: (Sizlere de önemli haklar tanınacaktır) safsatasıyla, bu gibi maceraperestleri diledikleri yönde rahatlıkla kullanabilmekteydiler!..

Böyle bir ortam içinde; yanlıştan, yanlışa koşmakta âdeta rekor kıran, Ohannes Vahram Bey, böylesi tehlikeli hareketlerin,

Ermeni Cemaati'nin başına nice belalar açabileceğini, hiç mi hiç düşünememekteydi!..

Nitekim bu vahim durum meşhur, "Yıldız İstihbaratı" sayesinde öğrenen Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân, duyduklarına hayli üzülerek, "Hariciye Müsteşarı Artin Paşa Dadyan"ı huzuruna çağırtarak: (Akrabanız Vahram Bey hakkında kulağımıza kötü şeyler geliyor; Jön-Türkler Ermenilerle birlikte, Vahram Bey'in yanında toplanıp, siyasi meseleler hakkında görüşüyorlarmış!..) diyerek sözlerine şöyle devam etmiş ki: (Hem yüce Pâdişah'ın asil yüreğini açıklıkla görebilmek ve hem de tarihi belge açısından dikkatlere şayan olduğundan aynen geçiyoruz:

– (Senin soyun, benden öncekilere ve Devlete öylesine büyük ve önemli hizmetlerde bulunmuşlardır ki, Ben, akrabalarından herhangi birisinin müfsid "karıştırıcı" ve hain olmasını, hapishanede çürümesini ve darağacına çıkarılmasını istemezdim!..

Akraban olan Vahram Bey'in müfsidlerle yakın ilişkilerde bulunduğu, evinde toplantılar düzenlediği, siyasî problemler hakkında istişarede bulunduğu ve (bana karşı) entrikalar çevirdiği bence bilinmektedir.

Tehlikeli yoldan geri durması ve öyleleriyle ilişkilerini tamamıyla kesmesi hususunda kendisine öğüt vermen için, seni vazifeli ve sorumlu kılıyorum!)

Pâdişah, aynı tenbihatta; Vahram Bey'in kayınpederi, Edmon Ziçeni Paşa'ya da bulundu. Ancak; ne Artin Paşa'yı ve ne de Ziçeni Paşa'yı kaale almayan Vahram Bey, nihayet tutuklanarak hapishaneyi boyladı.

Diger taraftan, kocasının bu zor durumu üzerine harekete geçen ve hapisten kurtarmaya çalışan Kontes Vanda, İran Elçisi'nden yardım istedi ve her ikisi için bir tavsiye mektubu alarak, kocasını hapisten kurtardıktan sonra, doğrudan İran'a gittiler: (1891). Gerçi bu gidişini, Osmanlı'dan kaçış olduğunu cümle âlem bilmekteydi ve dolayısıyla da bir daha eski itibarını bulama-

yacakları da aynı açıklıkla görülmekteydi ki, onların İran'a kaçışları hemen hiç kimse için sürpriz olmamıştı.

Her ne ise, bütün bu vak'alar neticesi meydana gelen nahoş durumlardan "Jön Türk"ler; tereyağından kıl çeker gibi, kendilerini sıyırmış ve de zamanla, "vatan kahramanı" mevkiine erişmişlerdi. Ermeniler'e gelince: Osmanlı Ermenisi uğursuz hadiselerin akışı ortamı içinde, "şamar oğlanı" olmanın bedbahtlığıyla, âdeta içiçe geçmiştir ki, günümüzde (2003) dahi aynı durum sürüp gitmektedir!..

İran'a giden, Ohannes Vahram Bey, Tahran'da Şah Nasrüddin'in huzuruna çıkarılmış ve bilahare, "Hariciye Nezareti"nde vazife verildikten sonra: "Şehzade'nin maiyetinde "Hariciye Temsilcisi" sıfatı Tebriz'e gönderilmiştir.

Bir müddet sonra ise, Tahran'a çağrılarak: "Şah'ın "Baş-Danışmanı" ve "Baş-Yaveri" sıfatıyla Saray hizmetine alınmıştır. Bu vazilfeleri esnasında: (Ülkenin Posta, Gümrük işleri ile Eğitim, Maliye, Adliye ve Askeri bakanlıklarda, geniş çapta ıslahata girişen) Ohannes Vahram Bey, gayet olumlu neticeler elde etti.

5 Ağustos 1910 tarihinde, "Adliye Müsteşarlığı"na atandırıldı. Bu meyanda, Nazrüddin Şah, kendisine (Hân-"Prens") ünvanı tevci etti.

Böylece Prens ünvanı alan Ohannes Vahram Bey, daha sonra "Muzafferüddin Şah" ile "Muhammed Ali Şah" zamanlarında da önemli vazifeler almıştır ki, bu hususta, gayet sarih kaynaklar mevcuttur.

"11 Eylül 1916" tarihinde Tahran'da zuhur eden bir iç karışıklık esnasında, Tahran'da katledilerek öldürülen, Prens Ohannes Vahram Bey Dadyan'ın feci şekilde öldürülmesine bir türlü katlanamayan ve onu çok seven zevcesi, Kontes Vanda ise, aşırı teessür neticesi intihar ederek trajik sonu noktalamıştır...

Ne denir, İlâhî adaletin tecellîsi...

ARTİN PAŞA DADYAN
"Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı"

ARTİN PAŞA DADYAN (1830-1901)
"Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı"

(Artin Paşa'nın ölümüyle ülke; Avrupa diplomasisinin inceliklerini çok iyi bilen, yabancı devletlerin siyaset adamlar nezdinde saygınlığı ve itibarı olan ve yarım yüzyıllık tecrübesiyle Osmanlı Devleti'ne değerli hizmetlerde bulunmuş olan bir şahsiyetini kaybetmiş oluyordu.)

(Avrupa siyaseti ve Büyük Devletlerle Osmanlı Hükümeti arasındaki ilişkilerin incelikleri hakkında derin bilgisi vardı. Derin bilgisi, tatlı sohbeti, nazik ve zarif davranışı, buna büyük ölçüde katkı sağlardı. Pekiştirme yollarını bildiği şahsi dostlukları, gerektiği zaman "ülke çıkarları yararına" büyük ustalıkla kullanabileceği yedek sermayelerdi onun için.)

(İşte bu az bulunur yetenekleri ve "ülkesine olan sınırsız bağlılığı" sayesindedir ki, Artin Paşa Dadyan, müstesna olarak o yüksek mevkiye ulaşabilmiş ve büyük bir diplomat olma şöhretini elde edebilmiştir.)

GALİP KEMALİ SÖYLEMEZOĞLU
"Hariciyeci"

Hariciye nezareti Müsteşarı ve Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'ın en yakın bendelerinden Artin Paşa Dadyan'ın maiyetinde vazifeli olarak hizmet vermiş merhum, "Galip Kemali Söylemezoğlu'nun tam bir dürüstlükle (1873-1960) kaleme aldığı ve yakın tarihimize ışık tutan: (HARİCİYE HİZMETİNDE OTUZ SENE) adlı eserindeki "Artin Paşa" bahsinde dikkatlere şayan kayıtlar geçmiştir ki, yukarıdaki satırlarda geçtiğimiz özet bölümler adı geçen eserden aktarılmıştır.

Artin Paşa'nın maiyetinde hizmet vermesinden ayrı: Değerli bir Diplomat olarak, "1913'te Atina, 1917'de Tahran ve 1918'de Moskova" Büyük Elçilik görevlerinde de başarılı hizmetler sunmuş olan bu muhterem şahsiyet: "Ne Frenk'tir ne de Ermeni". Öz be öz bir Türk evladıdır ve de yukarıdaki övgü dolu satırları yazarak, sonraki nesillere ışık tutacak değerde, notlar geçmekten asla ve asla çekinmemiş ve sözde "Tarihçi geçinen" nice meşhur kaleme, ibret dersi verebilecek derecede kişilik sunmuştur!..

Niçin böyle yapmış ve birtakım hamaset duyguların esiri olmamıştır?.. Arz edelim: Çünkü, merhum Galip bey, "gerçek bir Türk evlâdı" olduğundan dolayı, birtakım karmaşık duyguların esiri olmamıştır. Çünkü, bu değerli şahsiyet neyin ne olduğunu en şuurlu şekilde bilenlerdendir!..

Ne var ki, bütün bu asil insanlara, asil münevverlere rağmen, Artin Paşa Dadyan gibi değerli Vatanperver Şahsiyetler, tarihin tozlu sayfalarına itilerek, yeni nesillerin bilgisinden uzak tutabilme politikası daima rağbet görmüştür!..

Dahası günümüzde o hâle getirilmek istenmiştir ki Türkiye'de "Ermeni asıllı" olmakla, "potansiyel düşman" olmak arasında hemen hemen hiçbir fark kalmamıştır denebilir ki, bunda en büyük pay, birtakım yayın organlarındadır...

Niçin bu böyledir? Böyledir çünkü: Ülkemizde "iç politika" malzemesi açısından en verimli ve zararsız olanı "Ermeni adıdır." Çünkü, her ne yazarsan yaz, her ne hakarette bulunursan bulun ve her ne iftira atarsan at. Hiçbir mesuliyeti yoktur gibi birşeydir!..

Bu durum dış ülkeler açısından da aynı mânâyı taşır. Çünkü: Türkiye halkının "Millî bütünlüğünü" bozabilmek açısından başlıca silahlarıdır ve o yüzden Türk ile Ermeni'nin barış içinde yaşamaları asla ve asla istenmez.

Bu düşünceye göre: (Türkiye, şayet icap ediyorsa, "şeytan"la dahi işbirliği yapabilir. Lâkin Ermeni ile asla!..)

İşte acı da olsa, "Türk-Ermeni bahsinde", dünyayı idare eden güçlerin Türkiye açısından takip ettikleri siyasî statü budur!..

Dolayısıyla, defalarca hatırlattığımız gibi: Bu nâçiz çalışmamız, böylesi kaypak siyasî manevraların ne yaman çarpıtmalarla bezendirilmiş olduklarını, yeni nesillere aktarabilme ve dolayısıyla gerçeklere vakıf olabilmelerini sağlayabilme gibi pek zorlu bir gayeye dayanmaktadır.

Peki, bizim gibi madden zayıf da değil, madden sıfır bir kalem bu ateşli, hem de kor ateşli bir alanda varlık gösterebilecek mi? Gösterebileceğimize kâniyiz. Zira, biz: (SADECE VE SADECE Hz. ALLAH'A İNANIYOR VE SADECE Hz. ALLAH'A GÜVENİYORUZ! VE BİLİYORUZ Kİ, YÜCE ALLAH, DOĞRU VE İNANÇLI OLAN KULLARINI HİÇBİR ZAMAN YALNIZ KOMAZ!..)

ARTİN PAŞA DADYAN
VE
HER YÖNÜ İLE KİMLİĞİ
(1830-1901)

Asıl adı: "HARUTYUN KAREKİN DADYAN"dır. Barutçubaşı, Ohannes Bey Dadyan'ın mahdunu olan, Artin Efendi Dadyan: "5 Nisan 1830" tarihinde, Ayios-Stefanos (Yeşilköy)'da dünyaya gelmiştir.

İlk öğrenimini evinde "özel ders" ile ikmal etmiş: "Ermenice, Türkçe ve Fransızca"yı âlâ şekilde öğrendikten sonra, pederi ve biraderi Nerses ile 1842 Ekim'inde Avrupa'ya hareket eden Artin Efendi, pederinin deniz-yolculuğunu tercih etmesiyle İzmir'e uğrayabilme imkânı elde etmişler ve (MESROPYAN ERMENİ MEKTEBİ)'ni ziyaret ettiklerinde, Artin Efendi; mektebin şeref defterine intibalarını yazdı: (7 Ekim 1842).

"20 Kasım 1842" tarihinde Paris'e vardıklarında o devrin en meşhur Fransız aktualite dergisi olan: (REVUE SINTETİQUE DES SCIENCES)'in Muhabirleri Dadyanlar'ı âdeta adım adım izlediler ve Fransız yazar, Euqéne: Ohannes Bey'den övgü ile söz ederken, ayrıca mahdunu Artin Efendi'yi de dikkate alarak: "Keskin zekâsı, müstesna kabiliyetine de yer vermekten" geri kalmayıp, bu körpecik kabiliyeti Avrupa'nın dikkatlerine çekti. Bakınız: (21/22 Ocak 1844 tarihli sayı.)

Orta öğrenimini: "Sainte Barbe ve Louis Le Grand" kolejlerinde (1842-1844) ikmâl etikten sonra, yüksek tahsilini, "Sorbone Üniversitesi'nde sürdürdü ve "Baccalauréat des Sciences" derecesiyle mezun oldu: (ilmi alanda başarılı oluşuyla, mezuniyet

töreni dini ayinine iştirak hakkına haiz olmak.) Tarih: "23 Temmuz 1846".

Pederinin üçüncü Avrupa seyahatine biraderi Krikor Mihran ile iştirak etti ve "Sainte-Barbe Koleji"nde, ayrı bir uzmanlık dalında öğrenim görüp (1847-1848) ikmâl ettikten sora: "31 Ocak 1848" tarihinde İstanbul'a döndü.

Artin Efendi Dadyan'ın ilk Devlet hizmeti, 1849 yılında: Babı Âli Muhaberât-ı Ecnibeye Kitabeti: Tercüme Odası'nda vazifeye başlamak oldu.

1851 yılında Prusya Kralı tarafından, "Couronen De Prusse" Nişanı tevci edildi.

1854 yılında, "Sâlise" rütbesiyle "Hariciye Nezareti Kitabet Dairesi Müdür Muavini" oldu. 1855'te ise: Bab-Âli Muhaberât-ı Ecnebiye Kitabeti Tercüme Odası"nda, "Halife"-"Baş-Kâtip" olarak vazife ifa ettiği dönem içinde, Edirne'ye Tercüman atandı. Muhtelif siyasî delegasyonlarda, "Baş-Kâtip" sıfatı ile vazife ifa etti.

1856 yılında, Meclis-i Zabtiye Teftiş Heyeti Üyeliği'ne seçildi. 1857'de, "Eflak-Buğdan"a - "Moldavya" Komiser atanan Safvet Paşa'nın Kâtib-i Umumisi sıfatı ile, "Uluslararası-Bükreş Konferansı"na katıldı. Mevzubahis Konferans'ta Ermeniler, "Eflak-Budan"da"eşitlik ve toprak sahibi olma hakkını" elde ettiler ki; Safvet Paşa'nın Kâtib-i Umumisi, Artin Efendi'ni bu meselede rolü büyük oldu.

1858 yılında, tahvilat için teberru toplama fahri vazifesiyle görevledirildi. Tuna dönüşü, eski Meclis-i Zabtiye Tahkik Komisyonu üyeliğine seçildi.

Aynı yıl içinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın başkanlığında bir heyetle, Komiser sıfatıyla Rumeli'ye gönderildi. Heyette bulunan diğer üyelerin başlıcaları: (Cevdet Efendi "Paşa", Kadri Bey "Paşa", Beylikçi Afif Bey, Besim Bey, Kenan Bey, Pavlaki Bey, Fotiadis Bey, Gavril Efendi "Paşa"). Mezkûr görevinden dolayı, dördüncü rütbeden "Mecidi" Nişanı aldı.

1859 yılında Bab-ı Âli Tercüme Odası'ndaki eski vazifesine dönen Artin Efendi, 1860 yılında özel vazifeyle Odesa'da bulunduğu esnada, Rus Hükümeti'nce, ikinci rütbeden "Sen-Stanislavos" Nişanı verildi.

1860 yılı sonlarında, Paris'teki Osmanlı Elçiliği'nin, Fransızca Kâtib-i Evvelliği'ne atandı. İki ay kadar mezkûr Elçiliğin, Konsolosluk vazifesini ifa ederek "Mütemâyiz" rütbesine yükseltildi.

Yine 1860 yılı içinde, Sultan Abd-ül-Aziz tarafından: Çar, Aleksandr II.yi selâmlamak için, Odesa'ya gönderilen Murahhas Heyetine kâtip sıfatıyla katıldı ki, Heyeti teşkil edenlerin başında: Hariciye Nazırı, Keçecizâde Fuad Paşa ile Sadr-ı Âzam Vekili, Mehmed Cemal Paşa yer almaktaydılar.

1862 yılında, Artin Efendi'nin: Paris Elçiliği Birinci Kâtiplik ve Maslahatgüzarlık (Elçi vekilliği) vazifesinde bulunduğu ve Safvet Paşa'nın da Büyük-Elçi olduğu günlerde, Bab-ı Âli ile Tuillerie Saraylıları arasında halledebilmesi gereken oldukça zorlu problemler vardı.

1863'te Büyük-Elçi Mehmed Cemil Paşa, Madrid'e gittiğinde, ona vekâlet etti. Dolayısıyla, İspanya Hükümeti tarafından ikinci rütbeden, "İsabella Catholic" Nişanı ve "Grand Officier" rütbesiyle mükâfatlandırıldı.

1866 yılında Paris Elçiliği vazifesi hitam bulduğunda dönüş hazırlığını tamamlayıp, "20 Eylül 1866" tarihinde İstanbul'a döndüğünde: Eshâm-ı Cedide Devlet Tahvilâtı İdaresi Müdürlüğü'ne atandırıldı ve iki yıl sonra, Rütbe-î ulâ Sınıf-ı Sânisi ile Şûrây-ı Devlet Üyeliği'ne atandı: "16 Haziran 1868".

Kayda geçilen görevi esnasında: Birinci rütbeden "Murassa Mecidi" nişanıyla onurlandırıldı.

1872 yılıda, "Orman ve Maadin Genel Müdürlüğü'ne atandığında o yıllarda İstanbul'da yayınlanan meşhur Fransızca gazete: (Levant Herald) mezkür konuya ait haberinde şu görüşe yer vermişti:

(Artin Dadyan Efendi'nin Orman ve Maadin Genel Müdürlüğü'ne getirilişi ülke için bir nimettir. Hükümeti bu isabetli seçimi için kutlarız.)

Aynı yıl sırası ile: (Ulâ evveli rütbesiyle, Hazine-i Hassa ve Maley Müsteşarlığı'na getirildi: "24 Mayıs 1872") Bilahare: Sadr-ı âzam Başkanlığı'nda ve Safvet Paşa'nın katılımıyla Meclis-i Âli-i Islahat üyeliğine, gümrük Genel Müdürlüğü'ne, Beyoğlu-Altıncı Daire-i Belediye Şûrası Reisliğine, Rumeli Demiryolları Hesap Tahkik Komisyonu Üyeliğine (1873-1874) getirildi.

Son derece verimli ve başarılı icraatlarıyla devrin Pâdişah'ı, Sultanı. Abd-ül-Hamid Hân'ın tam mânâda güvenini kazandı ki, bu istisnai şerefi vefatına kadar, gururla taşıyabilmiştir.

"13 Ağustos 1875" tarihinde "Bâlâ" rütbesine erişerek, Hariciye Nezareti Müsteşarlığı'na atandı ve (Sekiz yıl kaldığı bu vazifede Osmanlı Devleti'nin dış siyasetini yönetti). Ayrıca: "Sakhalin, Cenova" Baş-Konsolosluğu vazifelerini ifa etti.

25 Ekim 1875 tarihinde Avusturya İmparatoru Franz Joseph tarafından birinci rütbeden "Couron De Fer" nişanı. 1876 yılında İran Şahı Nasırüddin, üçüncü rütbeden Şir-i Hurşid Nişanı ile taltif etti.

Konsolosluk vazifesindeki liyakatından dolayı, "Rütbe-i Sâniye Sınıf Mütemayizliği" verildi. 1878 yılında, Deavî-i Hariciye kitabeti Sandığı'nın yönetimi kendisine verildi.

"21 Mart 1879" tarihinde İran Şahı tarafından evvelce verilmiş olan Şir-i Hurşid Nişanı, ikinci rütbesiyle değiştirildi.

Bu meyanda: Hazine-i Evrak'ta Sultan Abd-ül-Aziz'in ölümündeki sır ile alâkalı soruşturmanın tesirleri hakkında Râşid Bey'e yazdığı: "1 Mayıs 1881" tarihli (Gizli) ve (Özel) bir tezkeresinin korunmakta olduğunu, sayın, Pars Tuğlacı değerli eserinde geçmektedir: (Belge: 261), sayfa: 231.

1881 yılında, evvelce İran Devleti tarafından verilmiş olan Şir-i Hurşid Nişanı, birinci rütbesiyle değiştirildi ve aynı zaman-

da, "Türkiye-Yunanistan" sınırı problemini inceleyen Tahkik Komisyonu'na katıldı: "28 Kasım 1881".

Yukarıda kayda geçilen problem ile alâkalı haber geçen, (Levant Herald) gazetesi: "4 Ekim 1881" tarihli nüshasında, Artin Efendi'den övgü ile söz etmiş: (Son altı ay içinde ülkeyi büyük tehlikelerden kurtarmış olduğunu) özellikle vurgulamıştı.

Şubat 1882'de İtalya Kralı tarafından birinci rütbeden "Couron D'İtalia" nişanı verildi. 1883 yılında, "Nişan-ı İmtiyaz Madalyası"nın beratına lâyık görüldü ve Patent Komisyonu Reisi oldu. Yine 1883 yılı içinde, Fransız Devleti "Legion D'Honneur" Nişanına lâyık gördü. 1884 yılında, Birinci rütbeden bir "Murassa Mecidi" ve yine Birinci rütbeden, "Osmani" Nişanları verildi: "13 Ocak 1884".

Bu meyanda: (Avrupa'ya çekilen ve oradan İstanbul'a gelen telgrafların; tutularak zararlı olup olmadıklarına bakıması için) kurulan büronun başkanlığına getirildi: "1 Mayıs 1884" Ayrıca Yunanistan Devleti tarafından, "Sauvreur" Nişanı sunuldu: Nişanın verildiği tarih: "16 Haziran 1884"tür. "9 Ağustos 1884" tarihinde ise, Kara-dağ Prensi, Birinci rütbeden "Danilo" Nişanı ile onurlandırdı.

"13 Eylül 1885" tarihinde, Hariciye Müsteşarlığı vazifesi yenilenerek (PAŞA)lık ünvanına mazhar kılındı.

1887 yılında (Başarılı hizmetlerinden dolayı, "5.000 Osmanlı Lirası" tutarında ihsanda bulunuldu.)

Mısır problemi sebebiyle, adı geçen ülke ile Osmanlı Devleti arasında çıkan anlaşmazlık dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukunu savunucu mahiyet arz eden, "4 Temmuz 1887" tarihli bir arizayı "İstirhamnâme" Pâdişah'a sundu. Aynı tarihte, Bulgaristan'a "Olağanüstü Komiser" atandı ve "Altun Gümüş İmtiyaz Madalyaları" ile taltif edildi. Bilahare, daha evvel Sultan II. Mahmud tarafından Dadyan ailesine verilen "Nişan-ı İftihar"ı taşıma izni yenilendi.

Bir yıl sonra, "3 Ekim 1888" tarihinde ise (Vezaret) rütbesine mazhar kılındı ve "Vezirlik Fermanı", Artin Paşa'ya, Beşiktaş'taki konağında "Odacıbaşı Ârif Bey" tarafından özel bir törenle sunuldu.

1890 yılında İran Şah'ı tarafından bir murassa sigara mahfazası hediye edildi. 1891'de ise Felemenk Devleti tarafından, "Leone Nederlande" Nişanı takıldı: 14 Eylül 1891.

ARTİN PAŞA DADYAN VE "ERMENİ MESELESİ"

1896 yılının ortalarına doğru (Mayıs-Haziran) Sultan II. Abdül-Hamid Hân; Ermeni hadiselerine son verdirebilmek gayesiyle, Hariciye Müsteşarı Artin Paşa'yı görevlendirerek: (Dış ülkelerdeki "İhtilalci Örgütlerle" temas kurup, ikna etmeye çalışmasını) irade buyurdu.

Bu meyanda, İstanbul Ermeni Patrikhanesinin de bu mevzuda yardımcı olmasını sağlamaya çalşımaktaydı. Ancak, o günlerde Patriklik makamında, "Madteos Baş-Yebisgobos İzmirliyan" (1894-1896) vardı ve de yardıma pek taraftar görünmemekteyid... (Bu Ruhani, sonradan, Eçmiazin'de Büyük Patrik "Gatoğigos" olmuştur: "1909-1910".)

Gerçi İstanbul Ermeni Patrikhanesi Sultan'a yardımcı olacak ve de Osmanlı Devleti'nin lehinde candan hizmetler vermeye hazır duruma gelecekti. Ancak, bu durum daha sonra, yani: "6 Kasım 1896" tarihinde, İstanbul Ermeni patrik'i ilân ve tastik edilen, "Mağakya Baş-Yebisgobos Ormanyan" Cenapları döneminde olabilecekti ve bu değerli Ruhani'nin (1896-1908) yılları arası süren Patrikliği döneminde her açıdan tam mânâda bağlılık gösteren ve Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'ın yakın bendeleri arasında yer alabilme şerefine erişebilen bir Ruhani olacaktı.

Patrik Ormanyan (ERMENİ MESELESİ)nin ne yaman bir Emperyalist tezgâhı olduğunu en açık şekilde bilen ender yetişen Ermeni münevverlerindendi.

28 Ekim 1896 tarihinde, Hariciye Müsteşarı Artin Paşa Dadyan: Mahdunu Dırtad Dadyan ve Vağinag Acemyan ile Cenevre'ye gitti.

Osmanlı Hükümeti'nin önerisi: (Hükümetçe ıslahat uygulanacak ve buna mukabil, kendilerinin ve Osmanlı'daki ayaklanma hareketlerini durdurmaları istenecekti.) Dolayısıyla, Taşnak-Komitesi'ne bildirilen öneri ile mantıklı bir ıslahat (reform) projesi istenecekti.

Taşnaklar ise: (1896-Taşnak Komitesi Bildirisi) aynen uygulanmalı, Sultan ile görüşmemiz girişimlerine son verilmeli ve bunun yerine Artin Paşa'nın aracılığıyla, Hükümetle görüşme olmalıdır. Cevabını verdiler ve Taşnakzutyun Genel Meclisi şu karara varmıştı:

(Taşnakzutyun Genel Meclisi, Osmanlı Hükümeti'nden gelecek bu nevi herhangi bir başvurunun samimiyetine inanmayacağından, onunla görüşmeye girişmek konusundaki öneriyi reddeder.

Ancak, Pâdişah'ın yapmış olduğu önerinin kayıtsız şartsız reddinden dolayı ilerde ortaya çıkacak bütün olayların önünü almak maksadıyla Türk Hükümeti'nin delegesine bu hususta hiçbir taahhüde girmemek şartıyla Genel Meclisin yapacağı şeyin, Taşnakzutyun ve Türk Hükümeti arasındaki resmi görüşmelerin başlayabilmesini mümkün kılabilmek için aşağıdaki şu dört noktayı gerçekleştirmesini önerir:

1- "Osmanlı'dan çıkmış bütün Ermeniler'in yurtlarına dönmeleri için izin verilecek ve kendilerine güvence verilecektir."

2- "Ermeniler'in, göçler sırasında alınmış, taşınmaz malları, sahiplerine iade olunacaktır."

3- "Siyasî suçlarla hapiste bulunan Ermeniler serbest bırakılacaktır."

4- "Ahlat ve Bitlis olaylarının failleri yasamanın bütün şiddetiyle cezalandırılacak, zarar gören köylülerin zararları ödenecektir."

Taşnakzutyun Fırkası ile olan görüşmeler yaklaşık (sekiz ay) sürmüş ve Dırtad Dadyan bu süre zarfında Cenevre'de kalmaya mecbur olmuştu.

Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân, sözkonusu önerilerin kısaca ve "dilek şeklinde" olmasını istemiş: (Islahatın uygulanmasını, Komitelerin Kasabalar'daki Teşkilâtı aracılığıyla denetlenebileceğini) Artin Paşa aracılığı ile bildirmişti.

Ne var ki, asıl maksadı "ıslahat olmayan" ve ayrı bir "Yurt hikâyesi" peşinde koşan Taşnakzutyun Komitesi bir süre sonra: "Temaslarının resmen kesilmiş olduğunu", alenen ilân etti.

Taşnak-İttihat ittifakı (!) devam ededursun ki, bu ittifakın asıl mihrakı: (II. Abdülhamid Hân'ın tahtından edilebilmesi) gayesine dayanmakaydı. Diğer tarafta çilekeş Sultan, elinden geldiğince bu uğursuz ittifakı bozmaya çalışmakta ve bu maceraperestlerin, ülkeyi ne korkunç bir felâkete doğru sürüklemeye çalıştıklarını kesin bilmekteydi.

1897 yılında Artin Paşa: (Şûrây-ı Devlet Kısm-ı Siyasî "Mülkiye" Üyeliğine) getirildi ve (1896-Adana olayları) sebebiyle, Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'a bir "istirhamnâme ile bir tasarı "sundu.

1898 yılında, Pâdişah, Artin Paşa'ya, Birinci rütbeden bir "Murassa Osmanî" Nişanı ile onurlandırdı. 1899 yılının Mayısı'nda ise bir "Murassa Nişan-ı İftihar" ile taltif edildi.

1900 yılında, Hariciye Müsteşarı Artin Paşa ve Râgıp Efendi, "Boğazlar problemi" hakkında, Pâdişah iradesi mucibince ayrıntılı rapor hazırlamıştır.

Sayın, Pars Tuğlacı'nın değerli eserinde sunduğu bu rapor; gerçekten okunması icap eden pek değerli bir tarihi belgedir. Belge: 273, sayfa: 236-240'.

Yine, 1900 yılında, Artin Paşa: Osmanlı ülkesindeki Hıristiyanlar'a tanınan haklar ve Doğu'da Osmanlı hâkimiyetinin devamı gerektiğine dair: "Türkçe ve Fransızca" olarak hazırlayıp, Pâdişah'a sunduğu intibası da gayet değerli bir vesikadır. Aynen geçiyoruz:

– "Osmanlı Devleti'nin, "dilleri ve dinler farklı" milletlerden meydana gelmiş bir halk olduğuna; bu milletlerin barış içinde bir arada yaşadıklarına; Avrupa'da bunun emsaline rastlanmadığına; Osmanlı Devleti'nin, hâkimiyeti altında bulundurduğu bu gayrimüslim miletleri, İslâmî hükümler çerçevesinde tam bir eşitlik içinde yaşatmaya çaba harcadığına; basit bir vergi olan (haraç)ı ödedikten sonra Hıristiyanlar'ın her nevi serbestiye kavuştuklarına ve askerlikten muaf tutulduklarına; Hıristiyanların da bunu bir lütuf gördüklerine; Doğu'daki milletleri ancak Osmanlı'nın bir arada yaşatabildiğine; bunun Sultan II. Mehmed Hân'dan (Fatih) beri devam edegelen bir durum olduğunu; bu Hıristiyan milletler (Ermeniler-Rumlar) arasında birtakım anaşmazlıklar olmuşsa da bunları Osmanlı Hükümeti'nin barış içinde hallettiğine; birtakım nizamlar getirdiğine; kısacası, Osmanlı hâkimiyeti altındaki, Hıristiyanlar'ın, Avrupa'daki Hıristiyan karındaşlarından daha rahat bir hayat seçtiklerine; hatta, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bazı Hıristiyanlar'ın: (Patrikhane'nin yetkileri çerçevesinde olan davalarının, Nizamiye ve Şeriye Mahkemeleri'nde görülmesi için başvuruda bulunduklarına; yine Hıristiyanlar'dan bazılarının (Müslüman âdet ve ahlâkının benimsemiş olduklarına; buna misal olarak bazı Hıristiyan hanımlarının ve kızlarının yüzlerini, ancak evlerinde bulundukları zamandan gayri açık bulundurmamak gibi bir âdeti kabul etmiş olmalarının gösterilebileceğine; (bir bölüm Hıristiyan'ın bu âdeti terketmesinin Avrupa'dan gelen bir modanın eseri) olduğuna; yine birçok yerde bu eski âdeti koru-

maya devam ettiklerine; bütün bu düşüncelerin Doğu'da Osmanlı hâkimiyetinin devamının gerekli olduğunu açık bir biçimde gösterdiği gibi bunun, Osmanlı ve yabancı devletlerdeki kişiler tarafından da makul bir görüş olarak benimsendiğini belirtmektedir.)

(Bakınız: Pars TUĞLACI-Belge: 276, sayfa: 240.)

O TAM BİR OSMANLI İDİ!..

Evet, Artin Paşa Dadyan'ın kişiliği hakkında bir sual sorulacak olursa: (o, tam bir Osmanlı idi.) diyebiliriz ki; zaten katıksız bir Osmanlı olduğunu her yönü ile isbat etmiş bir müstesna şahsiyetti.

Meselâ, mensubu bulunduğu Ermeni Cemaati'ne birçok hizmeti olmuştur. Ancak, hizmetlerinin icrasında: (Ermeni kavminin menfaatlerini, her daim Osmanlı Devleti'nin menfaatleri paralelinde ve Osmanlı Devleti'nin "yönetim yapısına" uygun düşebilecek şekilde olması için, her açıdan gayet titiz şekilde ittimam göstermekten geri kalmamıştır.)

Kaldı ki, Cemaat hizmetlerinde kendi fikir yapısını uygulayabilecek gayet önemli mevkilerde hizmet sunmuştur. Bazılarını aynen geçiyoruz:

1- Ermeni Patrikhanesi: "Eğitim Şûrası Üyeliği": (1850)

2- Ermeni Patrikhanesi tüzüğünü hazırlamak üzere kurulan Komisyon'da çalıştı: (1859)

3- Ermeni Patrikhanesi'nin "Umumi Meclisi"ne üye seçildi. (1872).

4- Beşiktaş-MAKRUHYAN Ermeni İlk-Mektebi'nin Müteveliliğini üstlendi: (1874)

5- Ermenice neşredilen (ORAKİR) adlı gazetenin yayını Hükümet tarafından durdurulunca, Aracı olup, (NORAKİR) adıyla yeniden neşir hayatına girmesini sağladı. (1875)

Fizik dalında uzman olan Artin Paşa, genç yaşta bu mevzuda yazılar yazmış, "Sylvio Belligo"nun, (HAPİSLİKLERİM) adlı eserini 1851 yılında tercüme etti.

Özetle çok yönlü bir şahsiyet olan Artin Paşa Dadyan: Ünlü sarraf ve Devlet adamı, "MIGIRDİÇ AMİRA CEZAYİRLİYAN"ın kerîmesinin kızı, Diruhi (Taktakyan) - (1832-1895) ile 1848 yılıda evlenmiş bu evlilikten 2 kızı, 1 oğlu olmuştur:

1- İskuhi veya Usguhi Hanım: (1851-1863)

2- Yevkine Öjeni Hanım: (1867-1920)

3- Hovhannes Diran Efendi: (1855-1908)

Artin Paşa son senelerinde "kalb ve astım " hastalıklarından muzdarip olmasından dolayı; Bab-ı Âli'deki makamına ancak pek mühim hallerde gidebilmekte ve resmi yazılarının çoğunu evinde hazırlamaya mecbur kalmaktaydı.

"7 Ekim 1901" tarihinde vefat eden Artin Paşa Dadyan, vasiyeti üzerine, Beşiktaş'taki (Surp-Asdvazazin) Ermeni Kilisesi'nin avlusunda toprağa verilmiştir.

Ne var ki, merhumun, "duvar dibinde bulunan kabri", son derece basit olup, şanına lâyık bir görünüm sergilememektedir!..

ARTİN PAŞA'NIN CENAZE TÖRENİ VE UYGULANAN PROTOKOL

Artin Paşa'nın mahdunu, Hovhannes Diran Efendi pederinin vefatından sonra, Saray'a giderek: Kâtib-i Evvel "Birinci Sekreter" Tahsin Bey'e, pederinin vefat ettiğini bildirince; Tahsin Bey derhal Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân'ın huzuruna çıkarak, Artin Paşa'nın vefat ettiğini arzedince, sadık bendesini kaybetmenin verdiği hüzünle bir an duruklamış ve bilahare: (Diran Efendi'ye ve ailesine taziyelerini bildirdikten sonra: "Cenaze töreni giderlerinin Hazine-i Hümâyun'dan karşılanmasını" irade buyurmuşlardı.)

Galatasaray-Beyoğlu'ndaki meşhur Ermeni Kilisesi, (SURP YERORTUTYUN KATEDRALİ) - (Üç Horan) adıyla da bilinir.) muhteşem bir cenaze ayini icra edilmiş. Başta, Patrik Ormanyan olmak üzere, 8 Baş-Yebisgobos ve Yebisgobos, 16 Vartabed-"Rahip" ile 64 Papaz iştirak etmiş ve Patrik Ormanyan; Artin Paşa'nın kimliği ve hizmetlerini dile getiren mükemmel bir tanıtım konuşması yapmış ve bu tarihi cenaze töreninde yer alan protokol mensupları ise; aşağıda adları ve sıfatları kayda geçilmiş olan şahsiyetlerden müteşekildir:

– Saray-ı Hümâyûn adına: Beyoğlu Askeri Fırka Kumandanı, Faik Paşa ve bazı görevliler törende hazır bulunmuşlardır.

– Hariciye Nezareti Tercümanı, Saadeddin Bey ve Nezaretin başlıca görevlileri, Şûray-ı Devlet üyelerinden bazıları, törene iştirak ettiler.

– Yunanistan Sefiri, Prens Mavrokordato ve bütün Sefaretlerin tercümanları ile birçok yabancı ülke yurttaşları.

– Rum-Ortodoks, Fener Patrik vekili, Ermeni-Katolik Patrikhanesi İdare Meclisi üyeleri, Ermeni-Protestan Cemaati Reisi, Agop Efendi Boyacıyan, Bulgar-Ekzarhanesi'nden bir din görevlisi ve Yahudi Haham-başılığı adına bir temsilci.

– İki Hariciye görevlisi; birer küçük yastık üzerine takılmış olup, Osmanlı ve yabancı Devletler tarafından Artin Paşa'ya verilmiş, nişanları taşıdılar.

Tabutun püskülerini, İngiltere Sefareti Birinci Tercümanı, Mr. Marinich, Almanya Sefareti Birinci Tercümanı, M. Testa, Avusturya Sefareti Birinci Tercümanı, M. Progaçar, İran Sefareti Maslahatgüzarı ve Birinci Tercüman, Ohannes Han, Kapriyel Efendi Noradunkyan, Şûray-ı Devlet üyesi, Dr. Zareh Efendi Dilber.

Meşaleleri; "sağ kollarında siyah şerit" bağlı, Şüray-ı Devlet üyesi olan şu şahsiyetler taşımışlardır: Kostantin Karateodori

Efendi, Kirkor Efendi Hıdıryan, Mıgırdiç Efendi Esayan, Dikran Efendi Yusufyan, Parseh Efendi Halacyan ve Dr. Dağavaryan Efendi.

– Tabutu takip eden, "Müslim-Gayri Müslim" zevat ise özetle kayda geçtiğimiz şahsiyetlerden müteşekil idi:

– Bab-ı Âli Hukuk Müşaviri Hakkı Bey Birinci Tercüman, Davud Efendi, Hariciye Nezareti Muhaberat-ı Ecnebiye Kalemi Müdürü, Nuri Bey, Şüray-ı Devlet Üyeleri'nden, Kostantin Efendi karateodori, Kapriyel Efendi Noradunkyan: (Sonradan Hariciye Nazırı), Dr. Zareh Dilber Efendi, Kirkor Efendi Gümüşgerdan, Mikael Efendi Mamigonyan, Mikael Efendi Güllabyan, Andon Paşa Nafilyan, Sebhu Demircibaşyan, Vahan Paşa Manuelyan Istepan Paşa Aslanyan Kirkor Efendi Hıdıryan, Dikran Efendi Yusufyan, Apik Efendi Uncuyan, Badrik Efendi Gülbenkyan, Mikael Efendi Agopyan, Garabed Efendi Malhasyan, Levon Efendi Papazyan, Bedros Efendi Papazyan, Levon Efendi Nersesyan, Dikran Efendi Der, Nersesyan Selim Melhame Paşa, Şüray-ı Devlet üyesi, Andon Efendi Köseyan, Haçik Efendi Horasancıyan, Hamdi Beyzâde Şerif Bey, Beyoğlu Askeri Fırka Kumandanı, Hüseyin Paşa, Saray-ı Hümâyün Hekimlerinden, Binbaşı Aziz Bey, Aleksandır Bey, Karateodori, Panciri Bey, Hovhannes Efendi Allahverdi, Şevket Bey, Bongovski Paşa, Ziya Beyzâde Münir Bey, Elias Paşa, Saadeddin Bey, Kapriel Efendi Samancı, Dr. Kevork Efendi Torkomyan, Reteos Efendi Berberyan, Tovmas Efendi Terziyan, Hırand Efendi Asadur, Dr. Cevahirciyan Efendi, Dr. Zartaryan Efendi, Dr. Celâlyan Efendi, Hırant Abro Bey, Rus Sefareti Birinci Tercümanı, M. Maksimov, İspanya Sefareti Birinci Tercümanı, M. Sigallo, İngiliz Sefarethanesinden M. Block, Fransız Sefarethanesi Maslahatgüzarı, M. Roué, İtfaiye Taburu Kumandanı, Zeçenyi Paşa, Zabtiye Nezareti Birinci Tercümanı, Abdülkerim Bey.

HARİCİYE NEZARETİ MÜSTEŞARI ARTİN PAŞA DADYAN VE ŞAHSI HAKKINDA İSTANBUL-ERMENİ BASININDA ÇIKAN HABERLER

AREVELK GAZETESİ (23 Ocak 1884):

Rus Elçisi İkinci Tercümanı ile birlikte, evvelki gün Bâb-ı Âli'ye giderek, Sadr-ı Âzam ve Hariciye Müsteşarı Dadyan Efendi ile görüştü: "21 Ocak 1884".

AREVELK GAZETESİ (31 Ocak 1884):

Hariciye Müsteşarı Dadyan Efendi, dün saat 8.00 sularında İngiliz Sefareti'ne giderek Lord Duffrin'le görüştükten sonra özel davetle Yıldız Sarayı'na gidip Pâdişah'ın çeşitli konulardaki emirlerini dinledi: "30 Ocak 1884".

EKSPRES VE AREVELK GAZETELERİ (2 Şubat 1884):

Hariciye Nazırı, Arifi Paşa sürekli hasta durumda, nezaretin halihazırdaki işlerini Müsteşarı, Artin Efendi Dadyan yönetmektec

Arifi Paşa'nın hastalığı devam ettiği taktirde, Dadyan Efendi Nazır Vekili olarak atanacaktır: "2 Şubat 1884".

AREVELK GAZETESİ (6 Şubat 1884):

İran Elçisi ile Avusturya Elçiliği Müsteşarı dün Bâb-ı Âli'ye giderek Hariciye Müsteşarı Dadyan Efendi ile uzun süre görüştüler: "5 Şubat 1884".

İngiliz ve İtalyan Elçileri dün Bâb-ı Âli'ye giderek, bir süre Sadr-ı Âzam'la görüştükten sonra Rus, Amerikan ve Sırp Elçileri Hariciye Müsteşarı Dadyan Efendi ile görüştüler: "7 Şubat 1884" AREVELK GAZETESİ tarih: 8 Şubat 1884.

AREVELK GAZETESİ (10 Şubat 1884):

Hariciye Müsteşarı Dadyan Efendi, evvelki gün Alman ve Avusturya Elçilikleri'ne giderek görüşmelerde bulundu: "8 Şubat 1884".

AREVELK GAZETESİ (28 Şubat 1884):

Bank-ı Osmanî "Osmanlı Bankası" Genel Müdürü Mr. Foster ve Elçiliklerin birinci tercümanları dün Bâb-ı Âli'ye giderek, uzun bir süre Dadyan Efendi ile görüştüler: "27 Şubat 1884".

AREVELK GAZETESİ (10 Nisan 1884):

Pâdişah. Hariciye Müsteşarı Dadyan Efendi'nin kerîmesi, Yevkine Öjeni Hanım Dadyan'a, ikinci rütbeden murassa "kıymetli taşlarla bezenmiş" Şefakat nişanı verdi.

Yevkine Öjeni Dadyan; Avusturya Kraliçesi Stefani'nin Yıldız Sarayı'ndaki Harem-i Hümâyün'u ziyareti esnasında, Harem'in birinci Tercümanı olarak ona eşlik etmiş ve kusursuz hizmetinden dolayı taktir edilmişti: "9 Nisan 1884".

AREVELK GAZETESİ (24 Nisan 1884):

Hariciye Müsteşarı Dadyan Efendi, dün saat 8 sularında Yıldız Sarayı'na davet edilerek çeşitli meselelerle meşgul oldu: "23 Nisan 1884".

AREVELK GAZETESİ (3 Mayıs 1884):

Dadyan Efendi'nin davetiyle Beyoğlu Mutasarrıfı Arif Bey evvelki gün Bâb-ı Âli'ye giderek kendisiyle uzun bir görüşme yaptı: "1 Mayıs 1884"

AREVELK GAZETESİ (16 Mayıs 1884):

İtalyan ve Avusturya Elçilikleri birinci tercümanları dün Bâb-ı Âli'ye giderek, Hariciye Müsteşarı Dadyan Efendi ile görüştüler: "15 Mayıs 1884".

HAYRENİK GAZETESİ (30 kasım 1891):

Rusya ve Türkiye arasında imzalanacak olan ticari andlaşmayı incelemekte olan Türk ve Rus delegeleri evvelki gün yeniden Artin Paşa Dadyan'ın başkanlığında toplandılar: "28 Kasım 1891"

HAYRENİK GAZETESİ (24 Ağustos 1892):

Türkiye ve İtalya arasında imzalanacak olan ticari andlaşmanın istişare komisyonu, Artin Paşa Dadyan Başkanlığı'nda Bâb-ı Âli'de toplandı: "22 Ağustos 1892".

HAYRENİK GAZETESİ (14 Ekim 1895):

Hariciye Müsteşarı Artin Paşa Dadyan'ın refikaları, Diruhi Hanım vefat etti. Önümüzdeki Perşembe günü Beşiktaş-Surp Asdvazazin Kilisesi'nde yapılacak olan cenaze ayininden sonra, merhumun nâşı, Hasköy'deki Cezayirliyan "aile kabristanında" toprağa verilecektir: "14 Ekim 1895".

PÜZANTİON GAZETESİ (16 Mart 1898)

Hariciye Müsteşarı Artin Paşa Dadyan'a murassa Osmanî nişanı verildi: "15 Mart 1898".

PÜZANTİON GAZETESİ (21 Aralık 1898)

Hariciye Müsteşarı Artin Paşa Dadyan'a murassa Mecidî nişanı verildi: "20 Aralık 1898".

SURHANTAG-AREVELK ve PÜZANTİON GAZETELERİ (7 Mayıs 1899):

Belçika Hükümeti, Hariciye Müsteşarı Artin Paşa Dadyan'a birinci rütbeden Leopold nişanı verdi: "5 Temmuz 1899"[1]

1- İstanbul'da neşredilen Ermenice Gazetelerden derlenen haberlerle alâkalı bölüm: Sayın Tuğlacı'nın değerli eserinin: 245-246-247 ve 248 sayfalarından alınmıştır.
Bakınız: "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: VIII. sayfa: 4190-4191.
Bakınız: "DADYAN AİLESİNİN OSMANLI TOPLUM EKONOMİ E SİYASET HAYATINDAKİ ROLÜ", Pars TUĞLACI, muhtelif sayfalardan.
Bakınız: "Dünden-Bugüne İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: II, sayfa: 541.

KUYUMCULUK SANATININ DUAYENLERİ DÜZOĞULLARI VEYA DÜZYANLAR

DÜZYANLAR'IN MENŞEİ

"DÜZOĞULLAR"ı veya "DÜZYANLAR" diye anılan ve ayrıca "DÜZ" diye de kayıtlara geçmiş olan bu ünlü ailenin menşei pek bilinmemekle birlikte; çeşitli faraziyeler ileri sürülmektedir. Meselâ bir faraziyeye göre aşağıdaki iddia ileri sürülmüştür ki, herhangi bir mahreç gösterilmemiş olduğu için, tamamen ciddi bir kaynak olarak kabul edilebilmemize imkân yoktur ve bu sebeple faraziye olarak değerlendirmekteyiz. Aynen geçiyoruz:

(Tam adı, "Mahdesi Harutyun'dur.[1] Ataları, İran Ermenileri'nden "Kılıcıoğlu"lardır: Azerbaycan üzerinden, Erzurum'a, oradan da Erzincan'a geçip, bilahare, Sivas dolaylarındaki "Divriği"ye yerleşmişler.)

Evet, yukarıda kyada geçtiğimiz gibi iddialar da mevcuttur ve enteresan bulduğumuz için aynen geçtik. Her ne ise, biz yine asıl konumuza dönelim ve Düzyanlar'ın özet bir tanıtımını yapmaya çalışalım.

Kuyumculuk sanatının en zarif ve en nefis mücevherlerini imâl ederek: Mezkûr sanatın tarihine aile adlarını şerefle geçirebilmiş olan Düzyan'lar, buna rağmen daha ziyade, "DARBHANE SARRAFLIĞI" ile tanınmışlardır.

Düzyanlar'ın bir özelliği de: (Ermeni zenginleri arasında, "Katolik mezhebinin itibar görmeye başladığı (1712-1835) yılları içinde, mevzubahis akıma katılanların başta gelenlerinden oluşlarıdır.)

1- "Mahdesi: Ermenice, "Hacı" demektir.

Düzyanlar'ın "Katolikleri" bahsini, önceki sayfalarda detaylı ve "belgelere istinaden" kayda geçtiğimiz için, bu bölümde sadece aile fertlerinin kimlikleri ve hizmetlerinden sözedecek ve özet biyografilerini vermeye çalışacağız.

Biz; (hemen birçok ana-kaynağın esas aldıkları tanıtım kayıtlarını benimsedik ve siz değerli okuyucularımızın en doğru olanları sunuyoruz.

Elimizde bulunan sağlam kaynaklara göre, Düzyanlar'ın ecdadı: (M.S. 1600)larda İstanbul'a gelip yerleşmiş olan ünlü (Sadekar)[2] Ustası, "Divriğili Artin"dir ki, gerçekten de doğrusu budur.

Zira, Osmanlı devrinde ünlenen bu ailenin temeli ve kurucusu: Bahsi geçen, Divriğili Kuyumcu Artin Usta olmuştur.

Aile soyağacı ise aşağıda kayda geçtiğimiz, şahıslardan müteşekildir:

1- DİVRİĞİLİ ARTİN: (? - ?)

2- SARKİS DÜZ: (? - 1721)-Artin'in mahdunu.

3- OHANNES DÜZ: (? - 1744)-Sarkis'in mahdunu.

4- MİKAEL ÇELEBİ DÜZ: (1724-1782)-Ohannes'in mahdunu.

5- OHANNES ÇELEBİ DÜZ: (1749-1812)-Mikael'in mahdunu.

6- SARKİS ÇELEBİ DÜZ: (1777-1819)-Ohannes'in mahdunu.

7- KRİKOR ÇELEBİ DÜZ: (1774-1819)-Ohannes'in mahdunu.

8- AGOP ÇELEBİ DÜZ: (1793-1847)-Ohannes'in mahdunu.

9- GARABED BEY DÜZ: (1779-1855)-Ohannes'in mahdunu.

10- MİKAEL DÜZ: (1786-1819)-Ohannes'in mahdunu.

11- BOĞOS ÇELEBİ DÜZ: (1797-1871))-Ohannes'in mahdunu.

12- MİRAN BEY DÜZ: (1817-1891)-Sarkis'in mahdunu.

13- SARKİS BEY DÜZ: (1851-1919)-Mihran'ın mahdunu.

2- "Sadekâr" kuyumculuk sanatının temelini teşkil eden bir branştır: "Mücevher diye bilinen her nevi ziynetin, ana-imâlat koludur.

Not: K. MENEVİŞYAN'ın, (DÜZ AİLESİ TARİHÇESİ) adlı eseri, "Düzyanlar" bahsinde gayet önemli bir yapımdır. Viyana-1890.

Not: Düzyanlar bahsinde başlıca güvenilir kaynak teşkil edebilecek değerde olan: (DÜZOĞULLARI KÜTÜPHANESİ). Ne yazık ki, Ermeniler'in elinden çıkmış ve (1940-1945) yılları arasında bir müzayidede; meşhur kitapçı-kerîmeler tarafından satın alınmış ve bu muazzam bilgi hazinesi: Kitapçı, Kohen kerîmelerin tekeline geçmiştir. Musevi kerîmelerce satın alınan mezkür kütüphanenin günümüzde nerede olduğu bizce meçhuldur?..

İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR:

1- "TÜRK DEVLETİ HİZMETİNDE ERMENİLER": (1453-1953). Yazan: Y. ÇARK, (Baş-Kardinal), sayfa: 51-65, baskı: İstanbul-1953.

2- "ŞOĞAGAT" Ermeni Patrikhanesi yayını, "Ermenice" saya: 56, baskı tarihi: 1961.

3- "İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", Reşad Ekrem KOÇU, cilt: VIII, sayfa: 4834-4836.

4- "Dünden Bugüne-İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ", cilt: III, sayfa: 113-114.

5- "Türkçe-Ermenice": Mecmua ve Gazete koleksiyonları.

DİVRİĞİLİ ARTİN USTA: (? - ?)

1600'lerde "Divriği"den (Sivas'a bağlı) Payitaht istanbul'a göç ederek, meşhur "Yeni-kapu" sahili civarına yerleşen, mahir kuyumcu ustası, "Divriğili Artin Usta", öylesine mükemmel mücevherler imal etmekteydi ki, hemen her birisi başlıbaşına birer sanat eseri idi.

Nitekim onun bu derece mahir bir sanatkâr oluşu; kısa zamanda elit tabakanın dikkatlerini çekmiş ve Saray çevresi de alâka duyunca, Saray'la temas kurabilecek imkân sağlayabilmiş ve böylece adı duyulmaya başlayınca, Saray'a yakın bir mahalde bir dükkân açmış ve böylece; birisi, diğerinden nefis: (Yüzük, broş, kolye, taç vs.) imal etmeye başlamış.

Böylece, müşterileri her geçen gün daha da artmaktaymış ki, mezkûr dükkânın; XIX. asrın başlarına kadar (DÜZYAN) adıyla faaliyet göstermiş olduğunu yazan kaynaklar mevcuttur.

Divriğili Artin Usta'yı pek merak eden, Vâlide Sultan nam salmaya başlayan bu kuyumcu ustasına bir yüzük sipariş eder ve özellikle ihtimam gösterilmiş yüzüğü öylesine beğenir ki, tam bir içtenlikle: "Dile benden ne dilersen!" der.

Artin Usta ise, işçilik yani; (emek ücreti ne ise) onun dışında bir talepte bulunmaz. Bu durum üzerine Vâlide Sultan daha da memnun olur ve: "Usta sen ne düz adamsın!.." der ve bolca ihsanda bulunur. Artin Usta ise, emeğinin karşılığını övgü ve ziyadesiyle almanın mutluluğu içinde, daha büyük bir şevkle kendisini işine verdi ki, en büyük kazancı, o andan itibaren artık "Saray Kuyumcusu" olabilme şerefine erişmesiydi.

Baştan beri yazdıklarımızdan da anlaşılacağı gibi, Divriğili Artin Ustanın; sanatını en âlâ şekilde değerledirebilmek için, "Saray Kuyumcusu" olmayı başlıca hedef seçmiş olduğundan şüphe edilemez. Ancak, o mevkiye lâyık olmasını da bilmiş ve kimliğine en ufak bir leke dahi sürdürmemiştir.

1712 yılında: "Yeni-köy" ve "Kuru-çeşme"ye naklolunan Düzyanlar'ın ceddi, Divriğili Artin Usta'nın; hangi tarihte doğduğu ve hangi tarihte vefat ettiği hakkında herhangi bir kayıt bulamadık!..

SARKİS DÜZYAN: (? - 1721)

Divriğili Artin Usta'nın mahdunudur. Pederi mahir bir sanatkâr olan Sarkis, pederinin vefatına müteakip, Sultan III. Ahmed Hân (1703-1730) tarafından, pederinin yerine atandırıldı.

Son derece yakışıklı olmasıyla birlikte; uzun boyu ve zerafetiyle, Saray çevresinin dikkatlerini çekmişti.

Nitekim, onun bu görünümü, Pâdişah III. Ahmed Hân'ın da dikkatlerine çekmiş ve birgün Saray'ın bahçesinde tek başına dolaşırken, onu dikkatle izleyen Pâdişah, Vâlide Sultan'ın, Pederine yakıştırdığı lâkab gibi, bir yakıştırma ile:

– "Çağırın bana şu düz adamı!" deyiverince, kuyumcu ustası, Sarkis'in adı o andan sonra (DÜZ) olarak bilinmiş ki, böylece "Düzyan" soyadı ailece benimsenmiş.

"HOVHANNES" ve "DEVLET" adlarında iki evlâdı olan Sarkis Düzyan, 1721 yılında vefat etmiş ve "Kuru-çeşme, Ermeni kabristanı"nda toprağa verilmiştir.

OHANNES DÜZYAN: (? - 1744)

Doğum yılı meçhul kalmış olan Ohannes; Sarkis Düzyan'ın büyük mahdunudur. Sultan I. Mahmud Hân'ın bendelerinden olabilme şerefine mazhar kılınmıştır.

Hırıpsime adında bir Ermeni kızı ile evlenmiş ve zevcesinden 4 evlâdı olmuştur:

1- Mikael Düzyan

2- Garabed Düzyan

3- Hagop Düzyan

4- Bayan, Yeranuhi Düzyan.

Çalışkanlığı, dürüstlüğü ve sebatkârlığı sayesinde, Sultan I. Mahmud Hân, bu sanatçı kuluna, 1730 yılında aylık bağlatmış ve Ohannes Usta, 1744 yılında vefat etmiştir.

MİKAYEL DÜZYAN: (1724-1783)

Ohannes Düzyan'ın büyük oğludur. 1724 yılında dünyaya gelmiş olan Mikayel'in doğum tarihini: (1723) gösteren kaynaklar da mevcuttur.

"Kuyumcu, Ressam ve Kimyager" olmakla: On parmağında, on hüner taşır darbımeseli. Çok yönlü bir sanatkâr olarak: (I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abd-ül-Hamid) olarak, dört Pâdişah'a hizmet sunmuş: Osmanlı-Türk Develti'nin ünlü sanatkârları saflarına katılabilme şerefine erişebilmiştir.

Gayet mahir bir sanatçı olduğunu öğrenen, Mikayel Düzyan'ı, henüz pek genç yaşta (21) olmasına rağmen, "Saray Kuyumcubaşılığı"na atayan, I. Mahmud Hân (1730-1754) zamanla onu daha da sevmiş ve yakın bendeleri arasına katılabilme şerefini bahşetmiştir.

(Mikayel Hoca) lâkabıyla da anılan Mikayel Çelebi, III. Osman Hân (1754-1757) zamanında, hayli iftiraya uğramış ve fakat her defasında ona karşı aşırı kıskançlık duyan ve de hasetleriden âdeta çatlayan hasımlarının iğrenç iftiraları geri tepmiştir...

Sultan III. Mustafa Hân (1757-1774) devrinde ise daha da değer kazanmış ve her geçen gün, yıldızı daha ziyade parlamıştı. Ancak, bu yükseliş ona hiç mi hiç yaramamıştı. Zira, (Balti) is-

minde bir "Yahudi Sarraf" ona musallat olmuş[1] akla gelmedik yakıştırmalarla çamur atıp durmaktaydı... Bu vaziyetten ziyade rahatsız olan Mikayel Hoca, vazifesinden ayrılıp, Galata'da bulunan meşhur (SERPOS) Hanı'nda kendi hesabına çalışmaya başlamıştı.

Dilediği ortamın sağlanmasıyla, "Saray-Kuyumcubaşı"lığı vazifesini devralıp, istediğine kavuşan Yahudi Sarraf ise, zevkinden âdeta havalara uçmaktaydı!..

Evet, zevkinden âdeta havalara uçmaktaydı lâkin, dikkate almamış olduğu bir husus vardı ki, bu gerçekten pek önemli idi: (Bizim Balti sarraftı ve dolayısıyla Kuymculuk sanatının hemen hiçbir dalına mensup olmadığı için, mücevher imalatından anlamazdı.) Değil bir yüzük, sade bir alyans dahi imal edebilmekten yoksundu ve sadece "altun borsası" onun bildiği bir işti ki, Sarraflık mesleğinin kitabını yazabilecek kapasitede bir "para-taciri" idi.

Ne var ki, Sultan eski Kuyumbaşısını istemekteydi. Zira, ondaki sanat kabiliyeti ve ustalığındaki istisnai özellik hemen birçok kuyumcuda yoktu. Bu sebeple Mikayel Hoca'nın tekrar eski vazifesine döndürebilmenin çaresini aramaktaydı. Çünkü; Osmanlı-Türk İmparatorluğu Hükümdarı ve Umum İslâm'ın Halifesi sıfatlarını benliğinde taşımanın ağır sorumluluğu: (hükmü altındaki biri diğerinden değişik kavimlere "eşit haklar tanınmasını" sağlayabilmek mecburiyetinde idi. Yani hemen her açıdan adil olması katiyetle elzemdi.

Nitekim öyle de yaptı ve her açıdan adil olan bir çare buldu. Şöyle ki:"Saray'da, tek başlı altun bir kemer vardı ve bu kemerin, iki başlı yapılması ve ayrıca her iki başın biribirinden ayırt edile-

1- Yahudi Sarraf Balti Efendi'nin böylesi davranışlara tevessül etmiş olması, gerçekten hem üzücü ve hem de düşündürücüdür!..
Ne denir, Cenâb-ı Hak, böylelerine acısın ve doğru yola çevirsin!..

mez durumda olması şarttı. Böylesi zor bir istekle kemeri Yahudi Sarrafa verdi.

Daha evvel belirttiğimiz gibi Sarraf Balti, Kuyumcu sanatkârı değildi. Ancak, Pâdişah buyruğu olduğu için hiç itirazsız kabule mecbur kaldı. Dolayısıyla, mezkûr kemeri istenilen şekle sokabilmek için günlerce çalıştı ve elinden geleni yapmasına rağmen bir türlü beceremedi. Herhangi bir Kuyumcu Ustasına yaptırmaya çalışması ise, zaten söz konusu olamazdı. Çünkü, istenenin, bizzat Saray-Kuyumcubaşısı'nın yapması şarttı. Ancak, Sarraf Balti, nihayet huzura çıkıp, yapamayacağını itiraf etmeye mecbur kaldı.

Pâdişah için bu durum hiç de şaşırtıcı değildi ve bir yerde memnun kalarak, aynı isteğini, gerçek Kuyumcu Ustası, Mikayel Hoca'ya irade etti. Hiç tereddüt etmeden işe koyulan Mikayel Hoca, kısa zamanda, hünerli parmaklarıyla Pâdişah'ın isteğini yerine getirdi. Altun kemerin ikinci başını o derece mükemmel yaptı ki, hiç ikisini birbirinden ayırt edebilmeye imkân yoktu. Bu başların hangisi eski, hangisi yeni ise, hiç mi hiç ayırt edilememekteydi!..

Evet, "sadekârlık sanatı"nın pek nefis bir örneği böylece sergilenmiş ve Pâdişah son derece memnun olarak, Mikayel Hoca'ya eski vazifesinin başına getirmişti.

1758 yılında ise (DARPHANE MÜDÜRLÜĞÜ) vazifesine atandırılan Mikayel Hoca. Önceki Müdür, "Yako Bonfil"in yerine atandırılmıştı ki o tarihten sonra, Darphane'nin idaresi, Düzyanlar'a geçmiştir.[2]

2- Mikayel Usta'nın, 1758'de "Darphane İdaresi Müdürlüğü"ne atanması bahsinde: Müdürlüğü kabul etmediğini ileri süren kaynaklar mevcuttur. Ancak, bu iddialarını hangi sıhhatli kaynaktan elde etmiş olduklarını kayda geçmemiş olduklarından, bu görüş veya iddiaya iştirak etmeyip, sadece kayda geçmekle iktifa etmekteyiz.
Gerçi, Mikayel Hoca, "Darphane Müdürlüğü" vazifesinden istifa etmiştir. Lâkin, (1758)'de mezkür görevi reddederek değil, daha sonraki yıllarda, mahdunu Ohannes Düzyan lehine ayrılmış ve görevi devralmasını sağlamıştır ki, Darphane idaresinin tamamen Dadyanlar'ın eline geçmesi, bu devir-teslimden sonradır. Dolayısıyla yukarıdaki iddia, herhalde bu hadiseden kaynaklanmış ve yanlış değerlendirilmiştir!..

Mevcut durumdan daha da rahatsız olan ve vaziyeti bir türlü hazmedemeyen Yahudiler: Bu sefer daha şiddetli bir propagandaya girişip, külyen ortadan kaldırabilme mücadelesine giriştiler...

Ne var ki, Hz. Allah doğrunun yardımcısı olduğundan; "Yalan, riya hemen hiçbir işe yaramamış" ve bu sefer de, (NAKŞİ BEY) adında münevver ve namuslu bir Müslüman, Mikayel Hoca'nın yardımına koşarak Pâdişah'a meselenin aslını anlatarak, Mikayel Hoca'nın son derece kıskanıldığını ve bu sebeple birtakım komplolar kurulduğunu belirtmiş, büyük bir felâketi önleyerek, bigünah Kuyumcu Ustası'nı kurtarmıştı!..

Mevzubahis günlerde, Saray'ın gözden çıkarılan mallarından, oksitlenmiş ve tamamen kararmış bir kılıç, müzayede marifetiyle, "Bakır fiyatına" ve kilo hesabı satılmak üzere iken, Mikayel Hoca görerek satın almış ve sanatının verdiği özellikle incelediğinde, mezkûr kılıcın bakır değil, altun olduğunu anlamış ve derhal Hazine-i Hassa'ya iade etmişti ki, bu hareketi ile Nakşi Bey'in ne derece haklı olduğunu bilmeden isbat etmiş oluyordu!..

Mikayel Hoca, bu asil hareketinden dolayı tebrik edilmiş ve hemen hiçbir ithama kulak vermeden; vazifesine devam etmesi buyurulmuştur. Dahası, Pâdişah kerîmesi (Esma Sultan)ı tebdili kıyafet, Kuru-çeşme'ye kadar göndererek, hakikati en güvenilir ağızdan öğrenerek; böylesine seviyesiz davranışlara tevessül edenlere karşı, kızmaktan ziyade onlar adına üzüntü duymuştu!..

I. Abd-ül-Hamid Hân döneminde (1774-1789) Mikayel Hoca'nın yanına, "bir Rum ile bir Ermeni" yardımcı verilmiş. Ancak, Mikayel Hoca, onları kabul etmemişti zira, hemen kimseye itimadı kalmamış ve hemen herkesten şüphe eder duruma gelmişti!..

Ne var ki, bütün buna rağmen, insanlık açısından meselelere eğilerek, yardımseverlikten geri kalmamış: (1741 yılında 53 kişiyi tek bir ifade ile ölümden kurtarmıştı. Daha sonra ise, 1769 Harbi'nde, yerinde bir tavassutu ile "binlerce Rum yurttaşı", aynı şekilde ölümden kurtarmıştır.)

1783 yılında vefat eden bu büyük Kuyumcu Ustası ve dürüst insan, Mikayel Düzyan merhum; günümüzde dahi rahmetle anılan sanatkârlardandır.

OHANNES ÇELEBİ DÜZYAN: (1749-1812)

Mikayel Hoca'nın en büyük mahdunu Ohannes: "Çelebi" ünvanını alan ilk Düzyan'dır. 1749 yılında dünyaya gelmiş olan Ohannes, en az pederi derecesinde, mahir bir Kuyumcu sanatkârı olmuştur.

Sultan III. Selim Hân (1789-1807) tarafından: (Ecdanının sanatını yaşatabilmesinden dolayı, iltifatlara mazhar kılınmış ve "ÇELEBİ" ünvanı ile onurlandırmıştır.)

Sultan IV. Mustafa devrinde (1807-1808) meşhur, (KABAKÇI MUSTAFA İHTİLALİ)nde (1807). Yeniçeri Ocağı'nın zorba ağaları İstanbul'da gayr-ı İslâm olanların da gözlerini korkutmak gayesiyle: Birer namlı zenginin de idamını kararlaştırmışlardı ki, Ohannes Çelebi'yi de "Katolik camiadan" seçmişlerdi.

Vaziyeti öğrenen ünlü Bezciyan Amira, Yeniçeri Ağaları ile temas kurup; kendisini en üst mevkilere getirtebilmiş Düzyanlar'a olan minnet borcunu ödeyebilmek gayesiyle, Ohannes Çelebi Düzyan ve diğer rehinelerin kurtulmasını sağlamıştır.

Yine, III. Selim Hân döneminde, 1802 yılında ipek resmini iltizam (kefâletle, Devlet'e ait herhangi bir nesneyi kiralamak) ederek, Artin Amira Bezciyan'ın yönetimine verdi ve muvaffakiyet gösterince, Pâdişah tarafından mükâfatlandırıldı. (Bakınız: ERMENİ PATRİKHANESİ Arşivinden (HİŞADAGARAN) adlı eser. "Ermenice".)

1812 yılında vefat eden Ohannes Çelebi, mensubu bulunduğu Ermeni Cemaatine de hayli yardımlarda bulunmuştur:

Üsküdar'da bir mektep restore ettirdi. Galata ve Kartal'da birer mektep tesis ettirdi. "ARŞAGUNYANZ KÜLTÜR OCAĞI'nı kurdu ve hemen hepsinin giderlerini kendi kesesinden ödedi. Ke-

za, yine kendi maddi katkısı ile Ermenice neşredilen: (TİDAK) ve (PÜZANTYAN) serilerini (1812-1816) yılları arası neşretti.

SARKİS ÇELEBİ DÜZYAN: (1777-1819)

Ohannes Çelebi'nin mahdunudur. 1777 yılında dünyaya gelen Sarkis Çelebi Düzyan, 1812 yılında, pederinin vefatından sonra Sultan II. Mahmud Hân (1808-1839) tarafından; "Saray-Kuyumcubaşılığı" ve "Darbhane Sarraflığı" vazifeleri tevcih edilerek, merhum pederinin yerine atandırıldı. Biraderi Krikor Çelebi (? - 1819) ise, yardımcı olarak vazifelendirildi.

1817 yılında Dr. Boğos Bey Şaşıyan'ın kerîmsi, Surpuhi Hanım ile evlendi. Aynı yıl içinde, Yeni-köy'de iki birader bir köşk yaptırdılar ve verimli hizmetlerinden dolayı gayet memnun kalan Pâdişah II. Mahmud Hân: (30.000 kuruş) ile, yaptırdıkları köşk için ihsanda bulundu.

Kendisini hemen her şekilde sevdiren Sarkis Çelebi, Saray'a her arzu ettiği zaman, girip-çıkabilme imtiyazı ile şereflendirildi. Sarkis Çelebi'nin bu durumu, hasımlarını son derece rahatsız etmekte olup, onun bu imtiyazlı mevkiine bir son verebilmek için şeytani çareler aramaktaydılar!..

Nitekim arzu ettikleri ortam kendiliğinden doğmuş ve sırf ihmalleri yüzünden, hesaplarda büyük çapta açık çıkınca, iki birader de "başları vurularak" idam edilmişler, diğer tarafta, Yeniköy'de de Mikayel ile amcazadesi Mıgırdiç: Köşkün pencerelerinden sarkıtılarak asılmışlardı.

Trajik bir sonla noktalanan Sarkis Çelebi ile biraderi Krikor Çelebi'nin: (Ne gibi bir sebeple bu derece ağır bir cezaya müstehak görülmüş olduklarını ve müsebbiblerini, önceki sayfalarda külyen yazmış olduğumuz için...) Bu sütunda tekrarına lüzum görmemekteyiz.

BOĞOS BEY DÜZYAN: (1797-1871)

1797 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Boğos Bey Düzyan'da malûm felâketten payına düşeni almış ve idama mahkûm edilmesine rağmen yakın dostu, Kaptan Abdullah Paşa'nın müdahalesi ve tavassutu ile cezası hafifletlerek, Kayseri'ye sürgün edilmiştir.

Kayseri'deki "Surp-Garabed Manastırı"nda üç yıl sürgün hayatı yaşadıktan sonra, İstanbul'a döndüğünde, Pay-i Taht'a yerleşmeye karar verdi.

1839 yılnda, Sultan Abd-ül-Mecid'in özel fermanıyla, Agop Çelebi'nin himayesi altında: "Saray Kuyumcubaşılığı"na atandırıldı. Uzun yıllar bu vazifesini başarı ile sürdürdükten sonra, 1871 yılında vefat etti.

KRİKOR ÇELEBİ DÜZYAN: (1774-1819)

1774 yılında doğmuş olan Krikor Çelebi Düz. Ohannes Çelebi'nin mahdunudur. 1819 yılında vefat etmiştir.

Merhumun, müstakil hizmetleri yoktur ve buna dair herhangi bir kayda rastlamadık. Krikor Çelebi Düz, daha ziyade biraderleriyle müşterek çalışmış, onlara yardımcı olmuştur.

AGOP ÇELEBİ DÜZYAN: (1793-1847)

1793 yılında dünyaya gelen Agop Çelebi; Devlete yaptığı olumlu hizmetleriyle, Düzyan ailesinin tarihçesinde şerefle yer almış değerli bir şahsiyettir. Meselâ: "İzmir Kâğıt Fabrikası" onun eseridir.

Zuhur etmiş olan mezkûr felâket esnasında, Agop Çelebi, "Mora Adası"nda bulunuyordu ve böylece idamdan kurtulmuştu. Ancak, elinde imkân var iken, kaçmaya çalışmayıp, "iradeyi saygı ile karşılayıp", İstanbul'a dönmüş ve biraderleriyle "Garabed ve Boğos" birlikte, 26 Şubat 1820 tarihinde Kayseri'ye sürgün edile-

rek, Surp-Garabed Manastırı'nda, diğer biraderleri gibi sürgün hayatı yaşamıştır.

1822 yılında Veliâht Abd-ül-Mecid'in doğum yıldönümünde, Düzyan biraderlerin kızkadeşleri Saray'a giderek huzura çıkıp, kardeşleri için af dilemiş ve 1823 yılında Sultan II. Mahmud Hân, Düzyan ailesini afa mazhar kılmıştır. Ayrıca; Düzyanlar'ın tam bir komployа kurban gitmiş olduklarını da öğrenince. Yakın bendesi Harutyun Amira Bezciyan'ın, ölüm döşeğindeki vasiyetini de dikkate alıp, "22 Aralık 1833" tarihinde, Agop Çelebi'yi, Darbhane Müdürlüğü'ne tayin ettirmişti.

Agop Çelebi, Darbhane'nin inkişafı için her ne lâzım ise yapmaya çalıştı: "Darphane'ye buharlı-makineler aldırdı ve böylece işçiden tasarruf edilmekle birlikte, "altun-para kesimini." Ayrıca, Arakel Amira Dadyan'ın icad ettiği ve mahdunu Simon Amira Dadyan'ın geliştirdiği: "Gümüş çubukları yassılatmaya" yarayan, "silindir makinası"ndan da istetti."

1844 yılında Sultan Abd-ül-Mecid Hân, Bursa ve Midilli'ye yapacağı teftiş seyahatine, Ermeni Kulları'nın seçkin simalarından da maiyetine almaya karar verdi ve (Ohannes Bey Dadyan, Boğos Bey Dadyan, Garabed Amira Balyan, Ohannes Serveryan, Garabed Bey Düzyan ile Agop Çelebi Düzyan)dan müteşekil bir grup seçti. Ancak, Agop Çelebi mezkür seyahate katılabilme mutluluğuna erişemedi zira, ağır şekilde hastalanmıştı.

Hastalığı daha da ağırlaşınca, doktorların tavsiyesi ile tedavisi için Avrupa'ya götürüldü.

İtalya'da "Piyaçenza" şehrinde tedavi edilmekte iken, kurtulamayıp vefat etti: (1847).

Pâdişah iradesiyle Avrupa'ya tedavi için gönderilen ve orada vefat eden Agop Çelebi'nin nâşı, İstanbul'a getirilip, Kuru-çeşme'de aile kabristanına defnedildi.

GARABED BEY DÜZYAN: (1779-1855)

Sultan Abd-ül-Mecid Hân'ın yakın bendelerinden olabilme şerefine erişen, Garabed Bey Düzyan, 1779 yılında dünyaya gelmiş ve Düzyan ailesinin önde gelen fertlerinden olmakla birlikte: Devlete ne gibi hizmetler vermiş olduğu hakkında herhangi bir kayıt bulamamış olmamıza rağmen, kazanmış olduğu "nişan ve ünvanlar"ın yüksek düzeyde oluşu: Garabed Bey'in hayli değerli hizmetler sunmuş olduğuna delâlet etmektedir!..

Vâlide Sultan'ın "Özel Kuyumcusu ve Sarrafı" olmanın dışında bir başka hizmetini belirten herhangi bir kayıda rastlayamadığımız Garabed Bey: (Osmanlı Hükümet'nin "İftihar Nişanları" ile 1849'da (Rütbe-i Balâ)ya lâyık olabilme şerefi kazanan ve ayrıca (Bey) ünvanı da alan, bir değişik Düzyan olarak karşımıza çıkmaktadır!..

Nitekim; (Pâdişah ve Vâlide Sultan'ın, Malikhanesi'ne ziyarete gelmeleri gibi, pek büyük bir şerefe nail olması da, eksantrikliğinin bir ayrı yönüdür!..) (1855).

Baştan beri görüldüğü gibi, Devlet hizmeti sunan hemen her Ermeni ferdi: "Hizmetleri derecesinde değerlendirilmiş ve ona göre mükâfatlandırılmışlardır ve hizmetleri de açık olarak meydandadır.

Ne var ki, Garabed Bey Düzyan'ın hizmet durumu bir nevi karanlıkta kalmıştır!.. Dolayısıyla bu hususun araştırılması, tarihe ışık açısından elzemdir inancındayız!..

MİHRAN BEY DÜZYAN: (1817-1891)

1817 yılında dünyaya gelen Mihran Bey, hayli faal bir devlet hizmetkârı olarak dikkatlere çekmiş ve gerçekten de gayet faydalı hizmetler sunmuştur.

1847 yılında, Darbhane Meskükâr Nazır-ı (Madeni Para basma Nazırı) intiab edildi. Agop Çelebi'nin "buharlı makineleri"ni

daha da geliştirerek, madeni para baskısını daha da kolaylaştırdı ki, bunda (Zeytinburnu Demirhanesi)nin payı büyüktür. Böylece, tam mânâda, Avrupa kalitesinde "sikke baskısı" yapılabilmiştir.

1855 yılında, Mihran Bey, gerçek ifadesiyle, bir Osmanlı evlâdı olarak, Devletine olan sadakat ve üstün hizmetlerinden dolayı, (BEY) ünvanı ile şereflendirildi.

1856 yılında, "Tanzimat Meclisi"ne aza seçildi ve bir yıl (1857) sonra, "Meclis Maarif Müsteşarlığı"na atandırıldı.

1859 yılında, (Devlet borçlarını uzun vadeli ve faizli çıkarılan tahvilleri "Konsolidé" yerinde ve doğru kullanarak, "gelir temini"ni tesis etmesi.) iş sahasında başlıca başarısı olmuştur. Çünkü, riski gayet yüksek ve aşırı cesaret isteyen bir nevi borsa oyununa ciddi bir hüviyet kazandırıp, Devlet'in işine yarayacak duruma getirmiş ve bu sayede gelir sağlamıştır.

Sultan Abd-ül-Aziz tarafından takdir edilen Mihran Bey, "1 Kasım 1862" tarihinde Vâlide Sultan'ın, "Kuyumcu ve Sarrafı" olabilme şerefine mazhar kılındı.

18 Ocak 1864 tarihinde ise, "Adliye Âzalığı" görevi de ayrıca tevcih edildi ki, mezkür azalık o tarihe kadar sadece İslâm dininden olanlara verilmekteydi.

1867 yılında, Sultan Abd-ül-Aziz'in maiyetinde Paris-Fransa'ya gitti ve "Beynelmilel Para Kongresi"ne Osmanlı Hükümeti'ni temsilen, "Delege" sıfatı ile iştirak etti.

1870 yılında, "Rütbe-i Balâ" ile taltif etildi ve Şüray-ı Devlet üyesi oldu. 1877'de ise, "Meclis-i Mebusan"a âza seçildi.

Bütün bu zor ve mesuliyeti gayet ağır vazifeleri (1880) yılına kadar kusursuz sürdürdü.

1891 yılında vefat eden Mirhan Bey, Çelebi Düzyan'ın: Darbhane Hazinedarı, Bedros Efendi Yağlıkçıyan'ın kızı ile evlenmiş ve zevcesinden, altı evlâdı olmuştur ki, içlerinden en meşhuru: 1875 yılında, "Darbhane Hazinedarı" olmuştur.

SARKİS BEY DÜZYAN: (1851-1919)

Mihran Bey'in en büyük mahdunudur. 1851 yılında dünyaya gelen Sarkis Bey, 1875 yılında "Darbhane Hazinedarı" olmuş, 1876'da pederinin; Avrupa seyahatinde Sultan'a refakat etmesi münasebetiyle, vekâleten pederinin vazifesini devralması hakkında irade buyurulmuştur.

1878 yılında, Sultan II. Abd-ül-Hamid Hân tarafından ikinci dereceden "Rütbe-i Balâ" ile taltif edilmiştir.

1919 yılında vefat eden Sarkis Bey, Düzyanlar familyasının. son verimli şahsiyetlerinin başta gelenlerindendir.

Ne denir, meşhur darb-ı mesel gibi:

"Zaman olur ki, hayâli cihan değer!..."

SON

OTOBİYOGRAFİ

Levon Panos DABAĞYAN

"Krikor ve Siranuş" adlarındaki, **'Türk Ermenisi"** bir ailenin evladı olarak: (11 **Kasım 1933 Cuma)** tarihinde İstanbul'un **"Aksaray-Yenikapı"** semtinde, büyük devlet adamı, "Harutyun **"Artin" Amire BEZCİYAN'ın** meşhur yalısında dünyaya geldi.

Baba tarafı; Van vilâyetinden, Kastamonu Kadın-Saray köyüne ve daha sonra, İstanbul'a göçerek, Yenikapı-Hisardibi'ne yerleşmiş **(KARACİYAN)lardır.**

Ana tarafı ise; Erzurum ve Van dolaylarından İstanbul'a takriben bir asır evvel göçüp, Yenikapı semtine yerleşmiş, **(DABAĞYAN)lardır.**

Ailevi bir sebebten dolayı **(DABAĞYAN)** soyadını alan Krikor Efendi; evlâtlarına da aynı soyadını vermiş olduğundan, yazar Levon da mezkûr soyadını taşımaktadır.

Dabağyan ailesi: Ermeni mezhebi olan **(LUSAVORİÇAGAN)** yani yanlış olarak bilinen **(GREGORYAN)** mezhebindendir. Altı yaşlarında okul hayatına intisap eden Levon, 1938'lerde henüz faal olan Yenikapı-Hayganuşyan İlkokulu'nun ana sınıfına kaydolmuş ve talebe yetersizliğinden mezkûr okul 1939'da kapanınca; ilk, Nişanca-İncirdibi'ndeki, **"Ermeni-Protestan"** okuluna ve bilâhare de, Kumkapı-Nişanca'daki meşhur, **"Ermeni-Lusavoriçagan"** okuluna kaydolmuştur: (1941)

Yazar, öğrenim hayatında, 1991 yılında vefat eden teyzesi, Bayan **Araksi** Hanım'dan hayli istifade etmiştir. Genel kültürünün gelişmesinde büyük çapta katkıda bulunan teyzesi merhum Araksi Hanım, bir zamanlar faal olan **"Aksaray-Vlanga"daki "İngiliz Koleji"** mezunuydu. **Ana lisanı Ermenice'nin dışında Türkçe, eski Türkçe, İngilizce** lisanlarını en âlâ şekilde bilir ve genel kültür açısından da hayli zengin bir birikimi mevcuttu.

1967 yılında gazetecilik hayatına atılan **Levon Panos Dabağyan,** (1967-1982) yılları arasında muhtelif: **"Gazete ve Dergi"de** çalışmış birçok tefrika ve makaleleri muhtelif yayın organlarında neşredilmiş ve okuyucuları tarafından takdirle karşılanmıştır ki: (1979-1980) - **"Gazeteciler Cemiyeti"**nin tertiplediği yarışmaya iştirak etmemiş olduğu hâlde **"Araştırma dalında"** birincilik ödülü kazanmıştır.

1976 yılında, merhum Patrik, **Şınok Baş-Yebisgobos KALUSTYAN** tarafından: **"Türkiye-Ermenileri Patrikhânesi-Basın Sözcülüğü"** görevine atandırılmış ve bir yıl sonra (1977) mezkûr görevden istifa ederek ayrılmıştır.

Yakın tarih ve günümüzdeki **"Siyasi Dünya Hadiseleri"** hakkında inceleme yazıları **"Ermeni Meselesi"**nin temel unsurlarını belgelerin ışığında Türkiye ve dünya milletlerinin dikkatlerine çekmekle hayli takdir toplamış bulunan Dabağyan'ın günümüze kadar yayınlanmış ve önemli tefrika ve telif kitapları şöyledir.

TELİF KİTAPLARI

1. OSMANLI'DA ŞER HAREKETLERİ ve ABDÜLHAMİD HÂN,

Neşir Tarihi: 3. Baskı Kasım 2005, IQ Kültür Sanat Yayıncılık ve Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Tic. Ltd. Şti.

2. PAYLAŞILAMAYAN BELDE KONSTANTİNİYYE

Neşir Tarihi: 3. Baskı, Kasım 2005, IQ Kültür Sanat Yayıncılık ve Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Tic. Ltd. Şti.

3. KEMALİZM IŞIĞINDA AZINLIK GÖZÜYLE ATATÜRK

Neşir Tarihi: 2. Baskı, Ağustos 2005, IQ Kültür Sanat Yayıncılık ve Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Tic. Ltd. Şti.

4. ZAMAN TÜNELİNDE TÜM YÖNLERİYLE SİNEMA DÜNYASI

Neşir Tarihi: Kasım 2003, IQ Kültür Sanat Yayıncılık ve Uluslararası Tanıtım hizmetleri Tic. Ltd. Şti.